

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Dini Eğitim Almış 9, 10 ve 11. Dönem Milletvekillerinin Söylemlerinde Laiklik

| Yüksek Lisans Tezi

Berkay Barış Ateş

Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı
Ankara, 2025

**DİNİ EĞİTİM ALMIŞ 9, 10 ve 11. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİNİN
SÖYLEMLERİNDE LAİKLİK**

Berkay Barış ATEŞ

Tez Danışmanı Prof. Dr. Meşkure YILMAZ

Tez Jürisi

Prof. Dr. Meşkure YILMAZ

Doç. Dr. Tuğba BELENLİ

Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

Ankara - 2025

ETİK BEYAN

Bu tezi/projeyi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez ve Proje Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı; tezin/projenin tamamında akademik kurallara ve etik ilkelere uyduğumu ifade ederim. Yararlandığım eserlerin tamamını metin içinde referanslandığımı ve kaynakçada kılavuzda tanımlanan şekilde yer verdiğimi, haricindeki ifadelerin bana ait olduğunu, herhangi bir kaynaktan kopyalama yapmadığımı ya da yapay zeka aracılığı ile üretilmiş ifadelere metinde yer vermediğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda bu beyanıma uygun olmayan bir durumun tespit edilmesi halinde, aleyhime doğacak bütün hak kayıpları dahil tüm hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Berkay Barış ATEŞ

1.06.2025

ONAY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı Berkay Barış ATEŞ öğrencisi tarafından hazırlanan “Dini Eğitim Almış 9, 10 ve 11. Dönem Milletvekillerinin Söylemlerinde Laiklik” başlıklı tez çalışması 17/06/2025 tarih ve 11:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Doç. Dr. Tuğba BELENLİ/Gazi Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Meşkure YILMAZ/ Ankara HBV Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Dr. Öğr. Üyesi Taner LÜLECİ/Ankara HBV Üniversitesi):	☒	☐

Dini Eğitim Almış 9, 10 ve 11. Dönem Milletvekillerinin Söylemlerinde Laiklik

Berkay Barış ATEŞ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Meşkure YILMAZ

T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2025, Ankara

ÖZET

Bu çalışma, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanan laiklik ilkesinin dönemsel algılamasının Türkiye’de ne şekilde tahakkuk ettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Türkiye’de laikleşme olgusu Tanzimat reformları ile başlamış olup Cumhuriyet inkılapları ile olgunlaşmıştır. Osmanlı’dan miras kalan düşünce yapısı Cumhuriyet’i kuran elit tarafından geliştirilmiş ve realiteye uygun inkılaplarla nihayetinde bir ulus devlet oluşturulmak istenmiştir. Bu istem doğrultusunda Cumhuriyet kurucularının laiklik ilkesini uluslaşmak için bir araç olarak kullandığı belirtilebilir. İslam’da din ve devlet işleri İslam’ın doğuşundan itibaren bir birliktelik içindedir. Bu durum yöneticiler ve halk nazarında yadırganmadan yüzlerce yıl devam etmiştir. Osmanlı Devleti de teokratik bir devlet olduğundan aynı şekilde yönetilmiştir. Daha sonra din ve devlet işlerinin ayrıldığı modellerin ortaya çıkmasıyla kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti de yenileşme hareketleri çerçevesinde laiklik konusunda uygulamalara başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra din ve devlet işleri birbirinden ayrılmak istenince yüzyılların getirdiği bu alışkanlıktan vazgeçmek istemeyen bazı kimselerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Çok partili hayata geçilirken laikliğin siyasi olarak kullanılması laikliğe tepki gösterenlere cesaret vermiştir. Laikliği Türkiye’de tatbik sahasına koyan Cumhuriyet Halk Partisi’nin 7. Büyük Kurultayı’nda laiklik ilkesini tartışmaya açmasıyla laikliğe karşı geliştirilen eleştiri artarak çoğalmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Türkiye’de tarihi süreçte laikliğin gelişimi anlatılmış, ikinci bölümünde laikliğin tek parti devresinde ve çok partili hayata geçişten 1950 seçimlerine kadar olan süreçte laiklik üzerinden verilen ödümler ifade edilmiş ve üçüncü bölümünde dini eğitim almış 9, 10 ve 11. dönem milletvekillerinin laiklik söylemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Din, Devlet, Medrese, Eğitim, TBMM, Milletvekili

Secularism in the Discourses of 9th, 10th and 11th Term Deputies with Religious Education

Berkay Barış ATEŞ

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Meşkure YILMAZ
Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs
Department of History
2025, Ankara

ABSTRACT

This study aims to reveal how the periodic perception of the principle of secularism, defined as the separation of religion and state, has materialized in Turkey. Secularization in Turkey began with the Tanzimat reforms and matured with the Republican reforms. The ideology inherited from the Ottoman Empire was developed by the elite who founded the Republic, and through reforms aligned with reality, they ultimately sought to create a nation-state. In line with this desire, it can be argued that the founders of the Republic used the principle of secularism as a tool for nationalization. In Islam, religion and state affairs have been united since the dawn of Islam. This continued for centuries without being considered strange by the rulers or the public. Since the Ottoman Empire was a theocratic state, it was governed in the same manner. Later, with the emergence of models of separation of religion and state, the Ottoman Empire inevitably began implementing secularism within the framework of modernization movements. After the proclamation of the Republic, the attempt to separate religion and state affairs was met with resistance from some who refused to abandon this centuries-old habit. The political use of secularism during the transition to a multi-party system emboldened those who opposed secularism. The Republican People's Party, which implemented secularism in Turkey, brought the principle of secularism to the forefront at its 7th Grand Congress, and the criticism against secularism intensified. The first part of this study examines the historical development of secularism in Turkey. The second part outlines the compromises made through secularism during the single-party era and the transition to a multi-party system until the 1950 elections. The third part examines the secular discourse of religiously educated 9th, 10th, and 11th-term members of parliament.

Keywords: Secularism, Religion, State, Madrasa, Education, Turkish Grand National Assembly, Member of Parliament

İTHAF

Bu çalışma, yüksek lisans öğrenim hayatım boyunca her zaman manevi desteğini üzerimde hissettiğim babam Mürsel Arif Ateş'e ithaf edilmiştir.

TEŞEKKÜR

Tezin konu ve başlığını seçmemde fikir teatisinde bulunduğum, konu ve başlığın belirlenmesinden sonra kaynak taramasında, metin düzenlemesinde ve yaptığı geri dönüşlerle çalışmama katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Meşkure Yılmaz'a teşekkür ederim. Ayrıca eleştirel katkılarından dolayı Doç. Dr. Tuğba Belenli ve Dr. Öğr.Üyesi Taner Lüleci'ye teşekkür ederim. Tez yazım aşamasında maddi ve manevi desteğini üzerimde hep hissettiğim annem ve ağabeyime de teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özet	iv
Abstract	v
İthaf	vi
Teşekkür	vii
İçindekiler.....	viii
Kısaltmalar dizini	xii
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E LAİKLİK.....	17
2.1 Osmanlı'da Modernleşme ve Laiklik: Tanzimat Dönemi	18
2.2 Tanzimat, Fikri Çatışma, Namık Kemal ve Ali Suavi	25
2.3 Meşrutiyet ve II. Abdülhamit	27
2.4 Pozitivizm ve Sezgicilik (Bergsonculuk)	32
2.5 Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Milli Mücadele Döneminde Din-Siyaset ve Laiklik ..	33
2.6 Cumhuriyet'in İlanı, Yapılan İnkılaplar ve Laiklik	40
2.7 Uluslaşmanın Dindeki Uygulamaları	50
2.8 Laiklik ve Siyasi Yansımaları	54
2.9 Atatürk Sonrası Dönemde Laiklik, İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi.....	59
3. ÇOK PARTİLİ HAYAT VE LAİKLİK	73
3.1 II. Dünya Savaşı Sonrası Dünya ve Türkiye	73
3.2 Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş.....	75
3.3 Demokrat Parti İktidarı ve Laiklik.....	108
3.3.1 Arapça Ezan.....	114
3.3.2 Dini Yayın ve Radyo.....	117
3.3.3 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Muhtariyeti.....	118
3.3.4 Din Dersleri	119
3.3.5 Kore Savaşı.....	121
3.3.6 Dini Eğitim ve Eğitimin Kısıtlanması Hakkında Eleştiriler	121
3.3.7 Dünya İslam Konferansı.....	123
3.3.8 Tıcani Tarikatı Faaliyetleri ve Atatürk Büstlerine Saldırı.....	125
3.3.9 Parti Kongreleri	126
3.3.10 DP'li Vekillerin Din Eğitimi İsteği.....	131

3.3.11 Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun	137
3.3.12 Dinin Siyasete Alet Edilmesine Örnekler	165
3.3.13 CHP Kurultayı	166
3.3.14 İnkılap Aleyhtarlarına Verilen Cevaplar	167
3.3.15 Millet Partisi Kongresi.....	170
3.3.16 Osmanlı Hanedanı'nın Ülkeye Girişine Müsaade Edilmesi.....	172
3.3.17 Ticaniler Hakkında Yargı Kararı.....	177
3.3.18 Mümtaz Faik Fenik'in Dawn Gazetesine Cevabı.....	178
3.3.19 Millet Partisi'nde İkilik	178
3.3.20 Celal Bayar'ın İrtica İle Mücadele Beyanâtı	178
3.3.21 Başbakan'ın 10 Kasım Demeci	179
3.3.22 Başbakan'ın İrticai Faaliyetleri İnkârı.....	180
3.3.23 Malatya Suikastı	181
3.3.24 Malatya Hadisesi Sonrası Türk Milliyetçiler Derneği'nin Durumu	186
3.3.25 Hasan Fehmi Ustaoglu ve Büyük Cihad'da Yayımladığı Yazı	189
3.3.26 Başbakan'ın Gazetecilerin Sorularına Cevapları.....	189
3.3.27 Anayasa Dilinin Eski Haline Döndürülmesi.....	190
3.3.28 Türkiye'de Nurculuk Faaliyeti ve Demokrat Parti	201
3.3.29 İrticaya Karşı İşbirliği.....	204
3.3.30 Millet Partisi'nden Ayrılanlar ve Partinin Kapatılması	205
3.3.31 Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun	209
3.3.32 Anıtkabir ve Demokrat Parti.....	221
3.3.33 CHP'nin DP Milletvekilleri Hakkındaki Soru Önergesi	222
3.3.34 Cumhuriyetçi Millet Partisi	224
3.3.35 Seçim Beyannameleri	225
3.3.36 Seçim Sonuçları ve Hükümet Programı	226
3.3.37 CHP Kurultayı	228
3.3.38 DP İçindeki Muhalefet ve Hürriyet Partisi	230
3.3.39 Ortaokullarda Din Dersine Yönelik Çalışmalar Hakkında Mecliste Sorulan Soru	232
3.3.40 Başbakan'ın Cami Yapımına Mali Yardımda Bulunması	235
3.3.41 Fevzi Boyar Hakkında Çıkartılmak İstenen Af ve Meclisteki Tartışmalar.....	237
3.3.42 Erken Seçim ve Seçim Beyannameleri.....	247
3.3.43 Hükümet Programı	249
3.3.44 1958 Diyanet İşleri Bütçesi Görüşmeleri	251

3.3.45 CHP DP'yi Nurculuğu Desteklemekle İtham Ediyor	253
3.3.46 Adnan Menderes, Uçak Kazası ve Kurtuluşuna Yüklenen Dini Anlam	255
3.3.47 DP, Nurculuk ve CHP'nin İddiaları	259
3.3.48 Genel Değerlendirme	262
4. DİNİ EĞİTİM ALMIŞ 9, 10 ve 11. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİNİN SÖYLEMLERİNDE LAİKLİK	267
4.1 9. Dönem Milletvekilleri	267
4.1.1 Ankara Milletvekilleri	267
4.1.1.1 Ömer Bilen	267
4.1.1.2 Sadri Maksudi Arsal	299
4.1.2 Bitlis	308
4.1.2.1 Selahattin İnan	308
4.1.3 Erzurum	311
4.1.3.1 Rıza Topçuoğlu (Hasan Rıza Topçuoğlu)	311
4.1.4 Hakkari	314
4.1.4.1 Mehmet Selim Seven	314
4.1.5 Konya	317
4.1.5.1 Ömer Rıza Doğrul	317
4.1.6 Kütahya	331
4.1.6.1 Ahmet Kavuncu	331
4.1.7 Niğde	332
4.1.7.1 Süreyya Dellaloğlu (Ali Süreyya Dellaloğlu)	332
4.1.8 Samsun	333
4.1.8.1 Hasan Fehmi Ustaoglu	333
4.1.9 Tokat	341
4.1.9.1 Ahmet Gürkan	341
4.1.10 Yozgat	359
4.1.10.1 Yusuf Karşlıoğlu	359
4.2 10. Dönem Milletvekilleri	362
4.2.1 Ankara	362
4.2.1.1 Ömer Bilen	362
4.2.2 Bitlis	367
4.2.2.1 Selahattin İnan	367
4.2.3 Erzurum	367

4.2.3.1 Rıza Topçuoğlu	367
4.2.4 İstanbul	367
4.2.4.1 Hanri (Hanuh) Soriano	367
4.2.5 Kütahya.....	368
4.2.5.1 Ahmet Kavuncu	368
4.2.6 Muş.....	368
4.2.6.1 Gıyasettin Emre	368
4.2.7 Tokat	369
4.2.7.1 Ahmet Gürkan	369
4.3 11. Dönem Milletvekilleri	374
4.3.1 Bitlis	374
4.3.1.1 Salahattin İnan	374
4.3.2 Erzurum Milletvekilleri	374
4.3.2.1 Fethullah Taşkesenlioğlu	374
4.3.2.2 Rıza Topçuoğlu	375
4.3.3 Konya	375
4.3.3.1 Mustafa Runyun	375
4.3.4 Muş.....	381
4.3.4.1 Gıyasettin Emre	381
4.3.5 Van	388
4.3.5.1 Abdülvahap Altunkaynak	388
5. SONUÇ	389
Extended abstract	395
Kaynakça	399
ÖZGEMİŞ	409

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
CA	Cumhuriyet Arşivi
CBDAB	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
HP	Hürriyet Partisi
MP	Millet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
YAD.	Yüksek Adalet Divanı
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

Yay. Yön.

Yayın Yönetmeni

1. GİRİŞ

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Osmanlı halkına eşit haklar tanınmasıyla gelişen laiklik, Cumhuriyet devrinde tam manasıyla ifade edilmeye ve tatbik edilmeye başlanmıştır. Osmanlı'da Gayrimüslim tebaa ile Müslüman tebaa arasındaki eşitsizlik Tanzimat ve Islahat Fermanları ile değişmeye başlamıştır. Nitekim aynı dönem Osmanlı devlet adamları Avrupa'yı daha yakından tanımışlar, orada eğitim almış ve yayın faaliyeti yürütmüşlerdir. Avrupa'nın kendine has özellikleriyle tanışan Osmanlı bürokratları, ülkelerine geri döndüklerinde Avrupa'nın ilerlemesinden ilhamla Osmanlı'da da birtakım ıslahat çalışmaları yapmışlardır. Yapılan bu ıslahatlar laiklik olgusunu hem kanunlara hem de günlük yaşama yavaş yavaş adapte etmiştir. Eşitlik noktasında Islahat Fermanı'nın Gayrimüslimlere daha fazla hak verdiğini düşünen dönem aydınları, Osmanlı bürokrat ve yöneticilerini uyarmış hatta bu yapılan ıslahatları Frenkleşme olarak algılamışlardır. Zamanla bu Frenkleşme tabiri dinsizlik, dinsizleşme, dinsizleştirme gibi kavramlara evrilecektir. Laiklik, Osmanlı'da tatbik edilemeyen hak ve hürriyet eşitliği, savaş yıllarını müteakiben ülkedeki karışık durum ve nihayetinde yeni bir teşkilatlanma doğrultusunda kurulan yeni bir devlet işbu laiklik kavramını açık sözlülükle ortaya atmış ve devletin en büyük teşkilat kanunu denebilecek Anayasa'ya ilave edilmek suretiyle Anayasal güvenceye alınmıştır.

Laiklik, Cumhuriyet'in ilk yıllarında katı bir şekilde uygulanmıştır. Bu durum ülkede eskiye dönüşü engellemek için en kuvvetli araçlardan biri olması nedeniyle laiklik ilkesinin ehemmiyetini arttırmış, tatbik ve anlam karışıklığına sebep olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan çok zaman geçmeden laikliğe ve Cumhuriyet'e tepkiler yükselmeye başlamıştır. Nitekim Şeyh Sait İsyanı bunun en açık örneklerinden biridir. Öyle ki Avrupalı milletler tarafından bu durum pragmatik amaçlarla Türkiye aleyhine kullanılmıştır. Şeyh Sait İsyanı sırasında Türkiye, Musul meselesiyle uğramaktadır. Bilindiği üzere bu isyan Musul meselesinde Türkiye'nin elini zayıflatmıştır.

Çalışmamızda laikliğin kurucu ve koruyucusu Cumhuriyet Halk Partisi'nden bahisle, II. Dünya Savaşı sonrası ülkedeki durum incelenmiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçişiyle beraber Halk Partisi laiklik konusundan ödün vermeye başlamıştır. Halk Partisi'nin laiklik konusunda geri adım atmaya başlaması üzerine Türk siyasi ve yayın hayatına birçok İslamcı düşünür ve İslamcı neşriyat katılmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle laiklik üzerine yapılan hücumlar daha da artmıştır. Bu çalışmada, laiklik, din ve devlet ilişkisi dönemin dini eğitim almış milletvekillerinin söylemleri üzerinden tetkik edilmiştir. Öncelikle laikliğin tanımı, İslam'da ve Hristiyanlıkta laikliğin uygulanışı ve her iki dinin laiklik nazarında

karşılaştırılması yapılmıştır. İslamiyet'ten önce Araplar, henüz millet haline gelemedikleri için; kabileler halinde yaşıyorlardı. Her kabile, diğerlerinden ayrı bir devlet gibiydi. Dolayısıyla Hz. Muhammed Arapların hem din hem de devlet başkanı oldu. Bu nedenle din ve devlet işleri hep birlikte yürütüldü.¹ Hristiyanlıkta ise Hz. İsa'nın bir devlet başkanı değildi. Çünkü dönemin en kuvvetli imparatorluğu Roma'ya bağlı topraklarda yaşıyordu. Bu nedenle din ve devlet işleri Hristiyanlığın doğuşunda birlikte yürütülmüyordu.

İslam ve Türk âleminde din ve devlet işleri birlikteliği yüzyıllar boyu sürmüş ve nihayetinde olağan görülen bir durum haline gelmiştir. Bu nedenle Saltanatın ve Hilafeliğin kaldırılmasına çok büyük tepkiler gösterilmiş, ayaklanmalar çıkmış ve Cumhuriyet'i kuranlar dinsizlikle suçlanmıştır. Zamanla II. Dünya Savaşı sonrası doğan dünya konjonktürü neticesinde Türkiye'de de laikliğin tatbikinde bazı ödünler verilmiştir. Bu özellikle çok partili hayatta rakip partilere gidecek oyları dini propaganda ile kendisine yöneltmek için yapılmıştır. Bu durum tarihi süreçte Demokrat Parti ile neticelenmemiş, O sadece bir başlangıç olmuştur.

Çalışmamızda, konumuz gereği 9, 10 ve 11. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin ad, soyadı, eğitim, meslek ve yaşam öykülerinin olduğu kaynaklar tespit edilmiş ve buradan dini eğitim almış milletvekilleri seçilmiştir. Bunun neticesinde 16 isme ulaşılmıştır. 16 isimden 11'i 9'ncü dönem milletvekilidir. 10'ncü dönem 4 eski milletvekilinin yanına 2 isim daha eklenmiştir. 11'nci dönemde ise önceki 13 isme 3 isim daha eklenerek dini eğitim almış 16 milletvekili tespit edilmiştir. Yani 9'ncü dönemde dini eğitim almış milletvekili sayısı 11 olup bunların birkaçı 10'ncü dönemde de milletvekilliğini sürdürmüş ve bunlara 10'ncü dönemde 2 kişinin daha katılması neticesinde ulaşılan rakam 13 olmuştur. 11'nci dönemde ise 3 yeni isimle birlikte üç dönem boyunca 16 milletvekilinin ismine ulaşılmıştır. Milletvekilleri tespit edildikten sonra onların TBMM Tutanak Dergisi incelenmek suretiyle meclis içi faaliyetleri ve laiklikle ilgili söylemleri çalışmaya aktarılmıştır. Bunun haricinde 16 ismin çoğunluğunu Demokrat Parti milletvekilleri oluşturmuştur. Bu nedenle Demokrat Parti Meclis Grubu tutanakları da incelenmiş ve 9, 10 ve 11'nci dönem milletvekillerinin laiklik söylemi aktarılmıştır. Bununla birlikte 16 isimden birkaçının kendisine ait eserleri bulunmakta veya gazete ve dergi gibi yayınlarda yazıları bulunmaktadır. Bu 16 isimden dergi, gazete veya telif eser veya anı yayımlamış olanlar tespit edilmiş ve konumuzla bağlantılı olan kısımlar tetkik edilmek suretiyle bu isimlerin laiklik söylemi daha net aktarılmıştır. Ayrıca 9, 10 ve 11'nci dönem milletvekilliği yapmış olan bazı milletvekillerinin anı, günlük ve telif eserleri

¹ Yıldız, H. D., "Arabistan", *TDV İA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 252-258

incelenmiş, bu eserlerde 16 isme ve laiklik söylemlerine dair ifadeler aranmıştır. Tümünün neticesinde 16 ismin laiklik söylemi ve Cumhuriyet ilke ve inkılaplarına bakış açıları çalışmamızda açıklanmıştır.

Bu çalışmada amacımız, laiklik ilkesinin hangi bakış açısıyla eleştirildiği, anlamlandırıldığı ve kişilerce tespit edilen esas tatbik sahasının ne olduğunu aktarmaktır. Bu aktarıldıktan sonra laikliğin Türkiye’de anlam ve önemi ifade edilmiş ve bu ilkenin Cumhuriyet’in temel taşlarından biri olduğu belirtilmiştir. Fakat bu temel yıllar geçtikçe sarsılmış, temele farklı anlamlar verilmek suretiyle sağlamlığı sınanmıştır. Laiklik Türk halkı, fikir adamları ve siyasetçiler nezdinde farklı anlaşıp, farklı idrak edilmiştir. Çalışmamız din eğitimi almış 9, 10 ve 11’nci dönem milletvekillerinin laiklik ilkesine bakış açısını ortaya koymakta ve söylemleri üzerinden geliştirdikleri eleştirileri aktarmaktadır.

Laikliğin Tanımı

Bu tezde medrese eğitimi almış 9, 10 ve 11. Dönem milletvekillerinin laiklik söylemi ele alınmıştır. Bu nedenle öncelikli olarak laikliğin ne olduğunun tanımını yapmak gerekiyor

Laik sözcüğünün kökeni Yunancaya dayanmaktadır. Yunanca “*Laikos*” din adamı olmayanlara, yani halka denilmekteydi. Yunanca asıllı bu kelime daha sonra “*Laicus*” şeklinde Latinceye geçmiş, son olarak da Fransızcadan Türkçeye geçmiştir.²

Laikliğin tanımı Neşet Çağatay’a göre şöyledir; “devlet işlerinin, din kurallarından soyutlanarak, modern, çağdaş yasalarla yürütülmesidir.” Makalelerinde laikliğin başka tanımlarına da temas etmiş olan Çağatay geniş anlamda laiklik tanımını ise şu şekilde yapmaktadır; “Genel ve klasikleşmiş tanımlaması ile din ve dünya işlerini birbirinden ayırmak, toplumu din kuralları ile değil, meclislerin düzenlediği yasalarla yönetmek, dini duyguları, inancı ve ibadeti, halkın özgür vicdanına bırakmaktır.”³ Ahmet Mumcu, Çağatay’ın tarifine yakın bir tarif yaparken, özellikle din ve vicdan hürriyetine dikkat çekmektedir. Mumcu’ya göre; laiklik, devletin dini emirlerle değil, çağdaş hukuk kurallarına dayanarak yönetilmesi ve devletin dine karışmamasıdır.⁴

² Özek, Ç. (1962). *Türkiye’de Laiklik: Gelişim ve Korumaya Ceza Hükümleri*, Baha Matbaası, İstanbul, s. 1; Özek, Ç. (?). *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul, s. 13; Kışlalı, A. T. (2018). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s. 157; Berkes, N. (2021). *Teokrasi ve Laiklik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 105; Ertan, T. F. (2014). “*Atatürk İlkeleri*”, Ertan, T. F.(Editör), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 248; Ateş, T. (1994). *Dünyada ve Türkiye’de Laiklik*, Ümit Yayıncılık, Ankara, s. 21; Günay, Ü., Güngör, H., Ecer, A. V. (1997). *Laiklik, Din ve Türkiye*, Adım Yayınları, Ankara, s. 7

³ Çağatay, N. (1994). *Güncel Konular Üzerine Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 175, 183, 193

⁴ Mumcu, A. (2007) *Atatürk’ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 84

Ahmet Taner Kışlalı laikliği şu şekilde tanımlamaktadır:

“Laiklik, sadece din ile devlet işlerinin ayrılması demek değildir. Laiklik, toplum ve devlet düzeninin akla ve bilime dayatılmasıdır. Toplumsal yaşamın ve devletin kurum ve kurallarının, dine dayalı olması zorunluluğunun bulunmamasıdır. Laiklik toplum düzeni, bütün din ve inançtan insanların, eşit koşullarla, aynı kurallara uymak durumunda bulundukları, hiç kimseye dinsel ayrıcalık ve üstünlük tanımayan bir toplum düzenidir.”⁵

Tarık Zafer Tunaya, laiklik hakkında daha farklı düşünmekte ve daha farklı bir tanım yapmaktadır. Ona göre; laiklik sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması değildir, olmamalıdır da. Öyle ki Tunaya, bu tanımı ve uygulamayı kabul edersek “*bir devlet içinde iki devlet*” yaratmış oluruz demektedir. Tunaya, Fransa için bu tanım ve uygulamanın yeterli olabileceğini belirtirken, bu salt laiklik tanım ve uygulamasının Türkiye için uyarlanamayacağını ifade eder. Tunaya, devletin “*dinci*” çevrelerin devlet işlerine karışmasını önlemesi gerektiğini ve bu çevreleri kontrol altında tutması gerektiğini savunur. Bu kontrolü sağlayamayan devletin, anayasasında ne yazıyor olursa olsun, laik bir yapıya sahip olamayacağını belirtir. Tunaya, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulmasının nedenini devletin dinci çevrelere kontrol sağlaması için kurulduğunu, yani laik bir devletin gerekliliği olarak görüldüğü için kurulduğunu belirtir.⁶

Bernard Lewis, laikliği “*temel manada Hristiyan’ca*” bulmaktadır. Yani köken olarak Hristiyan dünyada doğmuş ve gelişmiş bir olgudur. Onun tanımına göre din ve siyasi otoritenin yani kilise ve devletin (Papalık vs. Krallık) ayrılmasıdır.⁷ Niyazi Berkes de Lewis’e yakın bir tanımlama yapmaktadır. Ona göre laiklik ve sekülerizm devletin kilise gücünden ayrılmasıdır. Berkes, İslam’da, Hristiyanlıkta olduğu gibi ruhban bir sınıfın olmaması sebebiyle, bu ruhban sınıfı simgeleyen bir yapının olmadığını da belirtir. Yani camiler ve cami imamaları ne bir ruhban merkezi ne de bir ruhban sınıfıdır. Osmanlı’da bulunan şeyhülislamlık makamı da bir ruhban değildir. Şeyhülislam kul ile Allah arasında herhangi bir aracılık yapmamaktadır. Şeyhülislam fıkhi konularda ifta makamıdır yani ancak fetva hükmü verebilir. Hristiyanlıkta bu farklıdır. Papa kul ile Allah arasında bir aracıdır. Onun aracılık etmesini sağlayan yapı ise kilisedir yahut papalıktır (Vatikan, Roma Kilisesi).⁸

⁵ Kışlalı, T., *a.g.e.*, 2018, s. 157

⁶ Tunaya, T. Z. (2023). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 161, 334

⁷ Lewis, B. (2022). *Hata Neredeydi? Doğu’nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 113

⁸ Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 27

Ali Fuat Başgil, “*Laicus*” kelimesini Latince kökenli Fransızca bir kelime olarak belirtir ve sözlük anlamının ruhani olmayan, dini olmayan şey, kurum, sistem, prensip olduğunu ifade eder. Başgil incelemeleri doğrultusunda Katoliklikte iki kısım insan olduğunu, bunlardan birinin yukarıda belirttiğimiz “*laicus*” yani dini bir özelliğe sahip olmayan halk kitlesi olduğunu, bir diğ erinin de “*Clerge*” yani din adamları, ruhaniler sınıfını tanımladığını belirtir. Clerge de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Buna göre biri “*Regulier*” olarak anılan hayattan uzak, manastırlara kapanmış ve ömürlerini ibadetle geçiren kimselerdir. Bir diğ eri ise “*Seculier*” olarak anılan ve halk içinde yaşayan, onlarla iletişim de olan papaz, piskopos gibi dini vazife gö ren kimselerdir. Başgil, laikliğin tanımını birçok açıdan incelemiş ve laikliğin günümüz devletlerinde olması gereken bir sist emsel araç olduğunu ifade etmiştir. Ona göre laikliğin tanımı din ile devletin ayrılması, dinin devlete, devletin de dine müdahil olmaması, devletin her din ve mezhebe karşı tarafsız kalması ve dinin devlete karşı az da olsa bir “*muhtariyet*”e sahip olması gerektiğ idir. Bu muhtariyet sosyal yaşantının ahlaki ve manevi kurallar çerçevesinde az çok düzenlenmesi için gerekmektedir. Başgil’e göre laiklik, sırf devlet hayatına mahsus bir prensiptir. Bireyin özel yaşantısı ve manevi hayatında bir görevi veya müdahale alanı olmamalıdır. Eğer böyle bir müdahale olursa bu laikliğin yanlış anlaşılmasıdır ve sonu dinsizliğ e kadar uzanır.⁹

Tarık Zafer Tunaya, devletin dinci çevrelere karşı veya genel manada dini kontrol altında tutma konusundaki görüşü ile yukarıda belirttiğimiz Ahmet Mumcu’nun, Ali Fuat Başgil’in ve Ahmet Taner Kışlalı’nın laiklik görüşleriyle uyuşmamaktadır. Dört yazar da kendi görüşlerini ifade ederek laikliğin geniş bir tanım yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak laikliğin tanımını şu şekilde özetlemek mümkündür; Laiklik: din ile devlet işlerinin kanunlar, akıl ve ahlaki sınırlar çerçevesinde birbirinden ayrılması, devletin dine, dinin devlete müdahil olmaması, kanunlar çerçevesinde her dinin ve mezhebin ibadet özgürlüğünün devlet güvencesine alınması, devletin hiçbir dine ve mezhebe iltimas geçmemesi, buna karşılık devletin, dini, siyasi emelleri doğrultusunda kullanmaya teşebbüs edebilecek her türlü yapının hareket alanını yok etmesi, sınırlandırması ve dinin bu çevrelerce kullanılmasını önlemek amacıyla devletin kendi eliyle kuracağı yüksek şura, danışma heyeti niteliğ inde kurumsal bir yapıya öncülük etmesi.

⁹ Başgil,A. F. (2020). *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, s. 159, 168-169, 172

Yukarıda bahsedildiği gibi Yunanca kökenli olan “*Laikus*” kelimesi ruhban olmayan halk kitlesini sıfatlandırıyordu. Peki bu terimi bir sıfat olmaktan hukuki bir yapıya ve ardından siyasi bir nitelik kazanmasına sebep olan süreç ne idi? Bilindiği üzere “*Batı*”, Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra siyasi bütünlük sağlayabilecek bir erkten yoksun kalmış, Roma İmparatorlarının yerine bu gücü din adamları, özellikle Papalık kendi bünyesine geçirmişti. Maddi ve manevi güç sahibi olan Papalık ve ruhban sınıfı, bu gücü kimseyle paylaşmamak adına “*dogmatik*” bir yapı kurmaya başlamıştı. İşte buna genel manada “*Scholasticism*” yani Skolastik Felsefe deniyordu.¹⁰

“*Doğu’da*”, Batı’dan farklı olarak yeni bir din zuhur ediyordu. Bu din İslam’dı. İslam’da dini otorite peygamber idi. Bu peygamber aynı zamanda bir devletin de başıydı. Bu nedenle İslam’da daha ilk andan itibaren dini ve siyasi erk birlikte bir kişinin yani Hz. Muhammed’in elindeydi.¹¹ Hristiyanlıkta bu böyle değildi. Hristiyanlık ortaya çıktığında halihazırda bir siyasi otorite zaten vardı: Roma İmparatorluğu. Hz. İsa, manevi otorite dahi kuramadan, siyasi otoritenin onu bir tehdit olarak algılaması sonucu çarmıha gerilerek öldürüldü.¹² Ondan kalan bir yazılı metin dahi yoktu. Geriye kalan havarileri ve mitsel bir anlatı oldu.¹³ Öyle ki Hristiyan teolojisinde Hz. İsa, tanrının oğludur. Bu durum daha sonraları “*Teslis*”i üretecektir, yani: *Baba, Oğul, Kutsal Ruh*.¹⁴ Hz. İsa’nın havarileri bu dinin yayıcıları ve dini kitabın üreticileri olmuşlardır.¹⁵ Hz. İsa’nın daha dini yaymadan dünyadan ayrılması nedeniyle, ona maddi-manevi bir otorite yüklemek doğru olmayacaktır. Onun hikayesi mitsel bir anlatıya kavuştuktan sonra manevi otorite tanındığı iddia edilebilir, fakat bu manevi otorite daha çok onun mitsel hikayesinin gölgesi altında papa ve ruhban sınıfının otoritesini etkilemiştir. Hz. Muhammed ve İslam’a gelirse, Hz. Muhammed, İslam’ı daha hayattayken Arabistan yarımadasının çoğu bölgesine yaymış, devletin belli nizamlarını oluşturmuş ve arkasından *Kur’an-ı Kerim*’i bırakmıştır. Yani İslam’da maddi ve manevi otoriteyi birlikte anmamıza neden olacak temeller Hz. Muhammed daha hayatta iken atılmıştır. Fakat birçok müellif tarafından, ondan sonra bu otoritelerin ayrıldığına dair görüşler ortaya atılmıştır. Yani *Halifelik* makamının siyasi ve dini

¹⁰ Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2018, s. 159; Gökberk, M. (2018). *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s. 9-11; Turan, O. (2021). *Türkiye’de Manevi Buhran Din ve Laiklik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 86

¹¹ Arsal, S. M. (1940). “Teokratik Devlet ve Laik Devlet”, *Tanzimat*, Maarif Matbaası, İstanbul, s. 76

¹² Roberts, J. M. (2015). *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 90-91

¹³ Harman, F. Ö. (2000). “*İncil*” Maddesi, TDV İA, İstanbul, c. 22, s. 270-276

¹⁴ Waardenburg, J. (2011). “*Teslis*” Maddesi, TDV İA, İstanbul, c. 40, s. 548-549

¹⁵ Harman, F. Ö., “*a.g.m.*”, 2000, s. 270-276

bir otorite birlikteliği taşıyıp taşımadığına dair birçok görüş beyan edilmiştir. Bu konuya daha sonra değinilecektir.

Tarihsel açıdan “Ortaçağ” olarak adlandırılan bir dönemde, İslam coğrafyasında Yunan klasikleri çevriliyor, Yunan filozofların fikirleri tartışılıyor, bilim halifelerin de desteğiyle geliyordu. Oysa Batı, kilisenin baskısı altında akli düşünceden uzak ve dogmalarla dolu bir öğretiyle yaşıyordu. Bunun tersini arzulayanlar ise ya dinden aforoz ediliyor, yahut “sapkın” fikirlerini değiştirmeye zorlanıyorlardı. Tabi ki kilise tek başına Batı’nın durumundan sorumlu değildir. Devletleşemeyen özerk yapılar, imparatorluklara tehdit oluyor, feodal yaşam krallıklara karşı başka bir güç unsuru oluşturuyor, kavimler göçünün getirdiği barbar kavimlerin istilası ile Batı derinden sarsılıyordu. Peki *Batı*’da ne değişti? Batı, Doğu’nun zenginliklerini ve Hristiyanlık için kutsal olan yerleri fethetmek için *Haçlı Seferleri* başlatmıştı. Bu seferler doğrultusunda Batı Yunan felsefesi ile tanıştı. Böylece farklı fikirler, skolastik dogmadan ayrı olarak düşünölmeye, yazılmaya, konuşılmaya başlandı. Yunan felsefesi, Avrupa’da Hümanizm cereyanını doğurdu. Özellikle baskıcı kilise otoritesine yakın olmasına rağmen İtalya’da büyük bir bilim, felsefe ve sanat atağı yapıldı. Bunun merkezini de Floransa oluşturuyordu. Bu gelişen atağa *Rönesans* dendi. Bu dönemi *kiliseye* karşı geliş izledi. Bu karşı duruşu yapan yine bir din adamı olan Papaz Martin Luther’di. Papaya ve Roma Kilisesine bu direniş gösterilebilmek için özellikle eğitim önemli bir temel oluşturuyordu. Batı’da eğitim Doğu’nun bilimi ile gelişti, özgürleşti ve yeni fikirler edindi. Eğitimi dil takip etti. Dil öyle bir güç oluşturdu ki Papalığın otoritesine karşı gelişin mihenk noktasını oynadı. Öyle ki Martin Luther, sadece Latince olan İncil’i kendi ulusal diline yani Almancaya çevirmiş ve halkı aydınlatılabılmıştı. Luther, Papalığın ve ruhban sınıfının manevi gücünü maddi bir güçle desteklemek amacıyla halka Hristiyanlığın esasında olmayan uygulamaları varmış gibi gösterebildiğini, bunu Latince bilmeyen halka kolayca inandırabildiğini ispat etmişti. Rönesans ve Reform’u takip eden Coğrafi Keşifler kilisenin gücünü giderek daha da azalttı. Bunu zenginleşen krallıklar, burjuvazi ve dogma dini inançların yalanlanması sağlıyordu. Matbaanın icadı ile de bilimsel, eğitsel vb. birçok eser Batı’ya yayıldı. Sonuç olarak, Batı’da dini ve siyasi otorite Ortaçağ boyunca ruhban sınıfının elinin altındayken, bu otorite birliği git gide çözüldü ve sonunda siyasi otoriteyi krallar üstlenirken, dini otorite Papalığın yani ruhbanın olmaya devam etmişti. Tabi bunun istisnaları vardır. Tıpkı İngiltere’de olduğu gibi; İngiliz kralı Anglikan Kilisesi’nin başıdır. Tüm bunlara rağmen Kilisenin kolay kolay pes etmediğini de görmekteyiz. Öyle ki Batı’da büyük mezhep savaşları yaşanmıştır. Bunları sona erdiren antlaşma ise 1648 Vestfalya Barışı’dır. Şunu da burada belirtmek gerekmektedir: Roma İmparatorluğu ikiye bölündüğünde İstanbul merkezli

olan Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu Batı Kilisesinden ayrı olarak, yani Katoliklikten ayrı olarak, Ortodoks mezhebine sahipti ve Ortodoks Kilisesi siyasal iktidara bağlıydı. Bütünsel olarak bakıldığında Hristiyan aleminde üç model ortaya çıkmaktaydı; 1. Katolik Kilisesi-Din ve Siyasi Otorite Birlikteliği, 2. Ortodoks Kilisesi-Dini Otoritenin Siyasi Otoriteye Tabi Olması, 3. Protestan Kilisesi-Din ve Devlet İşlerinin Ayrılması veya iki otoritenin birbirinden bağımsız olması. Tabi ki yukarıda belirttiğimiz üzere Katoliklikte bir yerden sonra bu otorite birlikteliği çöktü. Ortodoks Kilisesinin otoritesi Müslüman bir devlet olan Osmanlı'nın egemenliğinde yaşadı. Protestanlar ise birçok kola ayrıldı.¹⁶

İslam'ın zuhuru ve yayılışından sonra, halifeler döneminde iç çatışma ve bölünmeler yaşandı. Bu bölünmelerden *Emevi Hanedanı* dediğimiz “*Ümeyye Oğulları*” sülalesi galip geldi. Emeviler, *Hulefa-yi Raşidin*'den sonra İslam coğrafyasına egemen olan güçtü.¹⁷ Emeviler, ilkel bir Arap milliyetçiliği politikası güttü. Bu politikada Arap olmayan Müslümanlar ikinci sınıf Müslüman kabul ediliyordu. Bu uygulamaya *Mevali* politikası dendi.¹⁸ Yaklaşık yüz yıllık bir egemenlikten sonra Emevilerin yerini, peygamberin amcası Abbas'ın soyundan gelen Abdülmuttalib b. Haşim tarafından kurulan Abbasiler aldı. Abbasiler mevali politikası takip etmediklerini iddia etseler de bu çoğunlukla teoride kalıyordu. Uygulamada vergi, ganimet ve askeri sınıf unsurlarında ayrımcılık yaptıkları görülmüyordu. Abbasiler öncüllerinden farklı olarak bilimsel gelişmeleri izlemiş, destek vermiş, hatta içlerinden bu bilimlerle ilgilenen halifeler bile çıkmıştı. Bu devirde Yunan klasikleri çevriliyor, Yunan felsefesi tanınıyor, farklı düşünce yolları idrak ediliyor, dini ilimlerin yanında akli ilimlerde öğreniliyor ve bunlara yönelik çalışmalar yapılıp, raporlanıyor, kitap haline getiriliyordu. Tüm bunların yanında Abbasiler çok iyi bir idari yapılanmaya da sahipti. Öyle ki ondan sonraki Müslüman devletler, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar onun idari teşkilat yapısını örnek alıp, üstüne eklemeler yapmışlardır.¹⁹

İşte Batı'nın dini cebir ve skolastik felsefesine karşılık Doğu'da bambaşka bir medeniyet kuruluyor ve Batı'nın maceracı gözlerini üstüne dikeyor, zenginliği ile Batı'yı resmen kendine çekiyordu. Hristiyan Batı dini saiklerle olmakla birlikte, Doğu'nun zenginliklerini de elde etmek için *Haçlı Seferlerini* başlatmıştı. Böylece Batı, Doğu'nun gelişmesinin nedenlerini anlamış, örnek almış, Yunan felsefesini onlar aracılığıyla daha

¹⁶ Çağatay, N., *a.g.e.*, 1994, s. 187; Gökberk, M., *a.g.e.*, 2018, s. 19-20, 67; Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2018, s. 158-159; Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 20-21

¹⁷ Yiğit, İ. (1995). “*Emeviler*” Maddesi, TDV İA, İstanbul, c. 11, s. 87-104

¹⁸ Yiğit, İ. (2004). “*Mevali*” Maddesi, TDV İA, Ankara, c. 29, s. 424-426

¹⁹ Yıldız, H. D. (1988). “*Abbasiler*” Maddesi, TDV İA, İstanbul, c. 1, s. 31-48

yakından tanımıştır. Doğu'da ise Abbasi egemenliği kendi içinde bölünmeler yaşıyordu. Öyle ki Türk komutanlar, Abbasilerin idaresindeki Mısır'da kendi devletlerini kurmaya başlamışlardı. Bununla birlikte Moğol tehlikesinden kaçan ve Türkistan'dan gelen Türk boyları Abbasilere komşu olmuş, hatta Abbasilerin elindeki siyasi gücü ellerinden almış, halifeye damat olarak bir yandan da manevi otoriteye de ortaklık koşmaya başlamıştı. Bununla birlikte Doğu yerinde sayarken, Batı onlardan öğrendiklerini geliştirmeye başlamış ve kendine daha yeni şeyler keşfetmeye giden bir rota çizmişti. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Doğu'da bir Ortaçağ varsa da bu Batı'daki gibi değildir. Fakat bu döneme Doğu Rönesans'ı demek de yanlış olacaktır. Çünkü Doğu ilmi ve bilimsel gelişmeleri gerçekleştirdikten sonra bir Rönesans yaşamamıştır. O olduğu yerde kalmış ve adım adım geriye doğru gitmeye başlamıştır. Dinin, şeriatın gölgesi altında bilimsel yönde tepeye çıkan terazi aşağı inmeye başlamış, bu da İslam Medeniyetinin üstünlüğünün yok olmasına sebep olmuştur. Macit Gökberk'e göre İslam dünyasındaki bu gerilemede Aristo felsefesine yapışıp kalma neden olmuştur. Böylece Batı ile Doğu arasında üç yüzyıllık bir fark ortaya çıkmıştır.²⁰

İslam Peygamberi Hz. Muhammed, hem dini lider hem de devlet başkanıydı. Bu nedenle din-devlet yani maddi-manevi otorite birliktelik içindedir. Bu süreç Hz. Muhammed'den sonra halifeler aracılığıyla devam etmiştir.²¹ Bu otorite birlikteliğinin tam manasıyla Emevilerle birlikte tatbik edildiği iddia edilmekle²² birlikte bu durumun dört halife döneminde başladığı görülmektedir. Bilindiği üzere peygamberler Allah tarafından halkı irşat etmek için seçilmiş kişilerdi. Dolayısıyla peygamberler, halifelerden, havarilerden ve ruhban sınıfından ayrı, gerçek manada dini şahsiyetlerdir, fakat diğerleri dini vazifeler de gören daha çok siyasi ve toplumsal şahsiyetlerdir. Hristiyan toplumunda, özellikle Katolik cemahta, İncil'in mazbut olmamasından dolayı ruhaniler ve kilise ulvi bir görünüm ve güç elde edebilmiştir. Osman Turan'a göre Hristiyanlarda ruhbanın birey ile yaratıcının arasında bir aracılık elde etmesinin nedeni de budur. Ancak Müslümanlıkta bu yoktur. Öyle ki hilafet makamı hem siyasi hem dini bir otorite merkezi olmasına rağmen dini görevleri veya yükümlülükleri yok denecek kadar azdır. Örneğin şeri konularda fetvaları dahi şeyhülislamı vermekteydi. Şu da bir gerçektir ki Osmanlı padişahları, birçok örnekte olduğu üzere fikhî ve fakihi yani hukuku ve hukukçuyu kendi otoritesinin ağırlığıyla yönlendirebiliyordu, özellikle bu güçlü padişahlar döneminde açık

²⁰ Gökberk, M., *a.g.e.*, 2018, s. 19-23

²¹ Arsal, S. M., *a.g.e.*, 1940, s. 76

²² Çağatay, N., *a.g.e.*, 1994, s. 175; Turan, O., *a.g.e.*, 2021, s. 85; Comte, A. (2017). *İslamiyet ve Pozitivizm*, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 14-15, 33; Lewis, B., *a.g.e.*, 2022, s. 116, 118; Başgil, A. F., *a.g.e.*, 2020, s. 180; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, 106

görülmektedir. Buradan şu sonuca varılmaktadır; erk ayrımı görünüşte olsa da din ve devlet otoritesi yekpare bir biçimde padişahın elinde ve iki dudağının arasındaydı.²³

Niyazi Berkes, dini ve siyasi otorite birlikteliğinin şeriatı dayandığını vurgular. Öyle ki şeriat, İslam'ın kabul edilmesiyle devlet hukukunun kendisi haline gelmişti. Türklerde bir yandan da geleneğe dayanan örfi hukuk kabul edilirdi. İşte bu nedenle Berkes, Osmanlı'nın tamamen bir teokrasi yönetimi olmadığını ifade eder. Çünkü şeriatın eksik kaldığı yerde örfi hukuk ve padişahın fermanları o eksikliği gidermekteydi. Ayrıca Berkes, Hristiyanlıkta olan resmi kurumun yani Kilise'nin, İslam'da olmadığını, işte bu kurum ihtiyacının devlet iradesi ile üstlenildiğini ifade ediyor. Berkes, tarih boyunca hukuken ve tarihsel olarak bir İslam devletinin olmadığını savunuyor, bu görüşünü ise İslam hukuk kurallarına dayandırıyor.²⁴ Lewis, örfi ve şeri hukukun devlet iradesinde bir farkının olmadığını fakat Hristiyanlıktaki devlet hukuku ile kilise hukukunun birbirinden çok farklılık gösterdiğini belirtir. İslam'da örfi hukuk her ne kadar şeri hukukun yetersiz kaldığı noktalarda karar merci olsa da, bu hukukta aslen gücünü ve dayanağını dinden almaktaydı. Oysa Hristiyanlıktaki devlet ve kilise hukuku birbirine yakınlık kurma zorunluluğuna sahip değildi. Bunun nedeni Hristiyanlıktan önce kurulu bir devlet düzeni olması ve bu devletin bir hukuka sahip olmasıdır. İslam'da ise bu durum farklıdır, öyle ki Hz. Muhammed dağınık Arap aşiretlerini bir araya getirmiş, onları bir düzenin içine harmanlayabilmiş yani önceden devlet otoritesi bilmeyen bir topluma devleti tanıtmıştır. Bu da dini hukuk ile devlet hukukunun iç içe geçmesine sebep olmuştur, tıpkı dini-siyasi otorite birlikteliği gibi.²⁵ Tunaya ise Osmanlı'nın teokratik bir devlet olduğunu, bu nedenle şeriatın temelde yönetim mekanizmasını belirlediğini ifade etmektedir. Öyle ki şeriat hukuki anlamda adalet sağlayıcı oluyor ve devlet sınırları içinde uygulanagelen iradenin de meşruiyetini sağlıyordu.²⁶

Hulefa-yi Raşidin'den sonra sırasıyla Emeviler ve Abbasiler halifeliği yani İslam coğrafyasının yönetimini ele aldı. Tabi bu durum daha çok Ortodoks-İslam için geçerliydi. Öyle ki Abbasiler döneminde Şii Fatımi Halifeleri ayrı bir hizip oluşturuyordu. Bununla beraber İspanya'da Endülüs Emevileri de kendi hilafetini ilan ediyordu. Tek bir çatı altında birleşen bir hilafet sancağı olmasa da içlerinden en kabul göreni Abbasiler olmuştur. Bunun nedeni hem coğrafi yakınlık hem de Ortodoks-İslam anlayışıdır. Yine yukarıda belirttiğimiz üzere Abbasiler, Mısır'daki hakimiyet bölgelerinde Türk komutanların kendi devletlerini kurmaları

²³ Çağatay, N., *a.g.e.*, 1994, s. 198; Turan, O., *a.g.e.*, 2021, s. 85-86

²⁴ Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 14-16, 31, 55, 72-73, 86, 101, 106-107, 133-134

²⁵ Lewis, B., *a.g.e.*, 2022, s. 117

²⁶ Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 293

ile bölünmeye başlamış, Moğol akınları ile batıya göç eden Türklerin özellikle Selçukluların, Abbasi halifesinin siyasi otoritesine damatlık bağıyla ortak olmaya başlaması, gaza ve fetihlerle bu otoriteyi pekiştirmesi Abbasilere bir darbe daha indirmişti. Son olarak 1258 yılında İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ın Abbasilere yönelik seferi sonucu Abbasiler tarih sahnesinden silinmişti. İslam alemi üç buçuk yıl halifesiz kaldıktan sonra, Abbasi halifesi El-Mustansır Billah'ın kardeşi Ahmet 1261 yılında Memlûk Sultanı Baybars'a sığınmış, şeceresini baş kadiya ispat ettikten sonra da El-Mustansır Billah Ebu'l Kasım adıyla halife olmuştur. İşte bu vakte kadar kopmayan dini ve siyasi otorite birlikteliği hilafet kimliği altında kopuş yaşıyor, Abbasi halifesi sadece dini otorite olarak kalırken, onun sığındığı Memlûk sultanları ise siyasi otoriteyi teşkil ediyordu. Bu durum I. Selim'in Mısır'a düzenlediği sefer sonucunda değişti. I. Selim, 1517'de Abbasi halifesi III. Mütevekkil'i ve kutsal emanetleri kendisiyle beraber payitahta getirmesiyle fiilen hilafet de Osmanlı'ya geçmişti. Mütevekkil öldükten sonra bu durum tamamıyla Osmanlı padişahlarının bir yandan da halife olarak kabul edilmesini sağladı. Her ne kadar Osmanlı sultanları dini lakaplar kullansalar da halife kimliğini pek kullanmamışlardır. Öyle ki bu kimlik 18. yüzyılda Osmanlı'nın gerilemeye başladığı dönemde hatırlanmış, dinen ve siyaseten kullanılmaya başlanmıştır. Halifelğin yetki ve haklarından faydalanmak amacıyla kullanıldığını gösteren ilk belge 1774 tarihli *Küçük Kaynarca Antlaşması*'dır. Osmanlı Devleti, Kırım üzerindeki egemenliğinden bu belge ile vazgeçti, fakat Kırım Müslümanları üzerinde halife sıfatı ile dini otoritesini sürdürmeye devam etti. Bunun nedeni Rus Çarlığının bu anlaşma ile Osmanlı coğrafyasındaki Ortodoks Hristiyanların himaye hakkını istemesiydi. Osmanlı hilafet kozunu işte böyle kullandı.²⁷

Hristiyanlığın doğuşunda ilkel bir laiklikten söz etmek mümkündür. Çünkü Hz. İsa bir devlet adamı değildir. Roma İmparatorluğu topraklarında yaşayan ve halka tebliğler yoluyla dini müjdeleyen biriydi. Öyle ki “*Tanrının hakkını tanrıya, Sezar'ın hakkını Sezar'a*” düsturu Hristiyanlığın ilk zamanlarında geçerli bir özellikti. Fakat yukarıda da bahsettiğimiz gibi, siyasi otoritenin boşluğunu yavaş yavaş dini otoriteler yani Papalık ve Kilise ele geçiriyor, krallara taç giydirerek onlara karşı sembolik bir üstünlük kuruyordu.²⁸ Hristiyanlıktaki ruhban sınıfının

²⁷ Çağatay, N., *a.g.e.*, 1994, s.211-212; Turan, O., *a.g.e.*, 2021, s. 87; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 107; Üçok, B. (2020). *Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s. 190; Arsal, S.M., *a.g.e.*, 1940, s. 80

²⁸ Sadri Maksudi Arsal, “*Teokratik Devlet ve Laik Devlet*” adlı makalesinde bu durumu şu şekilde izah etmiştir: “*Papa taraftarları papaların kral ve imparatorlar üzerinde hakimiyet iddialarını dini esaslara istinat ettirmek için yeni bir nazariye icat ettiler. Bu nazariye şu şekilde hulasa edilebilir: Dünyevi devletin menşei insanların günah ve masiyetleri olduğundan bu gibi devletler ancak Allah'ın evamirine uygun hareket etmek şartıyla meşrudurlar. Allah'ın emirlerini, ne gibi hareketlerin Allah'ın iradesine uygun olup, hangileri mugayir olduğunu bilen kilise ulemasıdır, ruhanilerdir. Bunların reisi de Papadır. Onun için dünyevi devletler ancak kilisenin reisi olan Papanın tasdik ve takdisi sayesinde meşruiyet iktisap edebilirler.*” Arsal, S. M., *a.g.e.*, 1940, s. 65; Turan, O., *a.g.e.*, 2021,

devlet iradesinden özgöl olarak örgütlenmiş olması ona ayrıcalıklı bir konum vermektedir. Oysa Osmanlı'da ve genel manada İslam'da ruhban sınıfı yoktur. Devlet iradesinin içinden çıkan bir sınıf olan ulema sınıfı ne dini ne de siyasi bir otoriteye sahip değildir. Ulema devletin bir parçasıdır. Devlet ise halifelik bağıyla hem dini hem siyasi otoritenin sahibidir.²⁹ Hristiyanlıktaki dini ve siyasi otorite ayrılığı Rönesans ve Reform ile başlamıştı. Öyle ki Avrupa'daki tek tip Hristiyanlık tipi Katoliklik bölünmüş, dini bölünmelerin iç savaflara dönüşmesi ve sonucunda Vestfalya Barışı bu ayrılığı bir yerde kesinleştirmiş gibidir. Fakat şu da bir gerçektir ki ideolojik olarak laikliğin Hristiyan dünyada kabulü Fransız Devrimi ile gerçekleşmiş, ardından bu devrimin sembolleri ve birikimi Napolyon savafları ile yayılma sağlamıştır.³⁰

İslam, Laiklik Ve Uygulanabilirlik

Eskiçağdan beri insanlar hep bir şeye inanma ihtiyacı duymuşlardır. Bu inanılan şey kimi zaman bir doğa olayı, kimi zaman bir put, kimi zaman ise mitsel hikayeler olmuştur. Kısaca somut veya soyut inanma tipi vardır diyebiliriz. Bu inanma ihtiyacı içgüdüselidir. İnsan, kendinden büyük, yüce ve her şeye kadir bir şeyin varlığına psikolojik olarak yatkındır yahut öyle olması gerektiğini düşünür. Somut özellikte olan ilk inanç objeleri veya doğa olayları insanın tapındığı ilk şeylerdir. Objelerden kastımız herhangi bir hayvan türü veya ateş ve doğa olayları (yağmur, şimşek veya rüzgar) gibi çeşitli örneklerdir. İnsan bu somut olay ve nesneleri daha sonra soyutlaştırmış ve böylece her uygarlığın kendine has bir panteonu oluşmuştur. Bu uygarlıklarda güçlü liderler yani kral veya imparatorlar öyle ulaşılamaz bir noktaya gelmişlerdir ki en sonunda ya kendileri ya da halkı bu liderleri tanrı-kral olarak görmeye başlamışlardır. Bu durum ise en çok doğu uygarlıklarında görülür, özellikle Mısır'da. Doğu uygarlıklarında sıklıkla görülen bu durum dini ve siyasi otorite birlikteliğini de genel manada birleştiren bir durumdur. Batı'da ise krallar veya imparatorlar, daha az tanrısal bir kimlik edinmişlerdir. Batıda daha az tanrı kral olgusu olmasına karşın, çokça yarı tanrı olgusu bulunmakta ve bunlar mitsel hikâyelerde insanların içinde hikâye edilmektedir. Bu da Batı'da iki otorite birliğinin Hristiyanlıktan önce de ayrı olduğuna dair bir delildir.³¹

s. 86; Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2018, 164; Lewis, B., *a.g.e.*, 2022, s. 114; Başgil, A. F., *a.g.e.*, 2020, s. 180; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 95-97

²⁹ Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 74

³⁰ Lewis, B., *a.g.e.*, 2022, s. 122

³¹ Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, C. 1, s. 81-83, 95-96, 117-121, 345; Taşdöner, K. (2021). "Eskiçağ Dünyasında Tanrı-Kral İmajı Örneklemeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 14, Sayı 39, s. 616-632

Siyasi otoritenin, ilahi bir otorite tarafından hakana sunulduğu anlayışına “*Kut*” inancı denir. Bu inanış ve uygulama Türklerde vardı. Bu İslam olunduktan sonra da devam etse bile, bariz bir kut inancı vurgusu yapılmaz. Bu daha çok İslami terimlerle karşılanır ve artık bir hanedan, soy ön plana çıkmaktadır.³² Eski Türkler bu kut almış olan hakanın yanında toplanır ve bu hakana *İlteriş* denirdi. İlteriş, devlet kuran, birleştiren anlamındadır.³³ Kut inancı bir anlamda hakana ilahi yani manevi bir otorite tanıyordu. Bununla beraber siyasi otoriteye de sahip olan hakan, her iki otoriteyi de üstünde barındırıyordu. Bu manevi otorite İslamlıkla beraber gelen uygulamayla aynı değildir. İslamlıkta, özellikle Osmanlı padişahlarında dini otoritenin bir yaptırım gücü vardı. Oysa eski Türklerde bu manevi otoritenin yaptırım gücü yoktu, o sadece siyasi gücü pekiştirmekteydi.

İslam’dan önce Araplar aşiretler halinde yaşıyorlardı. Araplar, İslam’dan önce de iki otorite birlikteliğine uzak değillerdi. Öyle ki Mekke’de en güçlü kabile kimse, Mekke’nin hâkimiyeti de onda olurdu. Bu Kusay b. Kilab ile birlikte Kureyş Kabilesine geçti. Kusay b. Kilab, Hz. Muhammed’in büyük dedelerinden biridir. Kabilelerin güçlü olup Mekke’de hâkimiyet sağlaması ticaret ve zenginlik için mühimdi. Öyle ki Mekke bir ticaret merkezi olup hem maddi hem de manevi bir ilgi merkeziydi. Manevi ilgi merkezi olmasının sebebi Kabe’nin bu şehirde olması ve her yıl ziyaretler sebebiyle Mekke’nin hakimine servetler kazandırmasıydı. Mekke hakimi bir bakıma ilkel bir devlet başkanı ve Kabe’ye ev sahipliği yapan, manevi otoriteyi de bu şekilde kazanan bir kişiydi. Zamanla Kureyş kabilesi de kendi içinde bölündü ve savaşlar yaşandı. Böylece Mekke şehrine ve Kabe’ye ait yükümlülükler bölündü. Buna rağmen Kureyş kabilesi aralarındaki bölünmeye karşın hala maddi ve manevi otoritenin sahibiydi.³⁴

Batı’dan farklı olarak Doğu’da otoritelerin birliği konusunda gösterdiğimiz örnekler bize şunu ifade etmektedir: Doğu toplumlarında maddi ve manevi otorite birlikteliği her zaman olmasa da, olduğu anlarda ya birbirini tamamlamak, ya da bir diğerine meşruiyet kazandırmak içindir. Oysa Batı’da bu durum erk yoksunluğundan doğmuştur. Doğu’da ise her zaman bir erk sahibi vardır. Fakat bu erkin sahibi kendini daha geniş bir kitleye kabul ettirmek için diğer

³² Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C. 1, s. 303, 482; Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş*, Kabaıcı Yayıncılık, İstanbul, s. 81-82; Çeribaş, M. (2021) “Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c. 14, Sayı 36, s. 1185-1189

³³ “İlteriş”, TDK, Kişi Adları Sözlüğü; <https://sozluk.gov.tr/>; 07.04.2024

³⁴ Çağatay, N. (1957). *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 70, 78-83; Kılınçlı, S. (2012). “İslam Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, Sayı 1, s. 57-68; Boyacıoğlu, R. (2001). “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, Sayı 1, s. 1-2

otoriteyi yani manevi otoriteyi kendine alet eder yahut meşruiyet aracı olarak kullanır. İslam öncesi Türklerde bu Kut Anlayışı ile İslam öncesi Araplarda bu ticaret merkezi olan Mekke'nin en güçlü kabilesi olmak ve Kabe'ye mahsus görevleri kendi bünyesinde tutmakla, eskiçağlarda ise kralların kendilerini tanrısallaştırmalarıyla gerçekleşmiştir.

Hristiyanlıktaki ayırım İslam mezheplerindeki ayırma hiç benzemez. Hristiyan mezhepleri doktrin olarak ayrılmışlar, İslam mezhepleri ise siyasi ihtilaftan dolayı ayrılmış veya ortaya çıkmışlardır. Bernard Lewis, İslamiyet ile Hristiyanlık arasındaki bu farklılık dışında birçok farklılığa vurgu yapar. Ona göre İslam dünyası, Hristiyan dünyasındaki laikleşme deneyimini yaşamamış, Fransız Devriminin ideolojileşmiş görüşlerinin (milliyetçilik, eşitlik, laiklik) tüm milletlere sirayet etmesiyle yani ithal bir laiklikle tanışmaları, İslam toplumunda bir ön yargı doğurmuştur. Lewis buna kısaca deneyim farklılığı demektedir. Ayrıca görüşünü pekiştirmek için şu örneği vermektedir; Hz. Musa ve Hz. İsa'nın dinlerini ve tanrının onlara yüklediği görevi tam manasıyla gerçekleştirememeleri, Hz. Muhammed'in ise tam manasıyla hem bir dini lider hem de siyasi bir lider olarak dini yayması ve fetihlerle birlikte haleflerine bir siyasi yapı bırakması. Lewis, yukarıda temas edildiği gibi laikliğin Hristiyan kökenli olmasından dolayı İslam'ın bu anlayışa karşı bir mesafe, bir ön yargı beslediğini ve laikliğin dini çevrelerce batı taklitçiliğinin bir ürünü olarak kabul edildiğini ifade eder. İşte bu batı taklitçiliği ile suçlanan Batıcılar ve Türkçüler laiklik anlayışının uluslaşmanın bir parçası olduğunu anlamışlar ve bu anlayışın ümmetten millete geçiş için elzem olduğunu ifade etmişlerdir.³⁵

Niyazi Berkes, Batı toplumları ile Batı dışı toplumların arasındaki farklardan birinin laiklik olduğunun altını çizer. Ona göre Batı toplumlarındaki modernleşme ve laikleşme bir ahenk içindedir. Oysa bu Batı dışı toplumlarda gerçekleşmemiş, laiklik ve modernlik birbirinden uzak süreçler izlemişlerdir. Berkes'e göre İslamiyet, devlet dinidir. Yani İslam, devletten bağımsız düşünülemez. Bu şu şekilde daha rahat ifade edilebilir; devlet hukukunu ve siyasetini İslami hükümlerden yani şeriatı alır. Örfi hukuku dahi dini hükümlere aykırı gelemmez. Oysa Hristiyanlıkta, din devlet dini değildir. Hristiyan dünyada kilise dinin sahiplenicisi olmuş, ortaçağ boyunca da krallar dini otoritelerin üstünlüğünü kabul etmiştir. Bir bakıma kilise, krallara taç giydirmesi vb. adetler veya törenlerle siyasi otoritenin de kendisinde olduğunu, kilise olmadan kralında olamayacağını ifade eder. Bu daha sonra kilisenin güç kaybetmesiyle değişecektir fakat devletler Hristiyanlığı kabul etse bile hukuken kendi hukuki

³⁵ Hz. Musa'nın vaat edilmiş topraklara ulaştıktan kısa bir süre sonra ömrü vefa etmesi, Hz. İsa'nın ise dini tebliği tamamlayamadan çarmıha gerilmesi; Lewis, B., *a.g.e.*, 2022, s. 118, 120-122

metinlerine sahip olmaları ve bu metinlerin dini bir bağlantı yahut yükümlülük taşıması gerekmediği için genel manada devletin dinden bağımsız bir yapısalılık kurabilmiş oluşu onu Müslüman devletlerden ayırır. İslam’da kilise gibi bir kurum olmadığı için ve devlet hukuku ile şeriat aynı kabul edildiğinden, devlet iradesi dinin tüm yükümlülük ve görevlerini üzerine almıştır.³⁶

Tüm bunlardan vurgulamak istenen Doğu’nun veya daha belirgin bir şekilde ifade edilirse İslam’ın laiklikle uyuşması yahut laikliğin İslamlarca benimsenmesi tarihi ve sosyolojik açıdan zor görünmektedir. Fakat Umut Azak, Osmanlı-Türk deneyiminin tüm bu zorlu koşullara rağmen laikliği kabullenebilmiş, savunabilmiş entelektüel bir alt yapısının olduğunu, bu sayede Cumhuriyet’in laikliği ulus-devlet inşa etme sırasında bir araç olarak kullanabildiğini, zaman zaman bunu halka rağmen halk için yaptığını ifade eder.³⁷

³⁶ Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 55, 82, 96-97

³⁷ Azak, U. (2019). *Türkiye’de Laiklik ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 15

2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E LAİKLİK

Türk laikleşmesi, Türk modernleşmesi ile eş zamanlı ilerleyen bir süreçtir. Bu nedenle modernleşme gereksiniminin ne zaman ve ne için başladığını incelemek gerekmektedir. Türk modernleşmesi ilk etapta askeri alanda kendini göstermiştir. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybedip, savaşlarda yenilgiye uğraması, büyük toprak kayıpları ve bu kayıpların mali yükünün getirdiği ağırlıktır. Askeri alanda ıslahatlar ilk olarak 18. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Daha öncesinde bu ıslahatlara öncülük edecek, devletin mali yükünü azaltacak, füzuli maliyetleri kısıacak ve en önemlisi raporlarda da denildiği üzere I. Süleyman döneminin ihtişamlı günlerine dönebilmek adına bazı layihalar hazırlanmıştır. Bu layihalar 17. yüzyılda ilk örneklerini vermiştir. Bu layihalarda, Osmanlı devlet adamları, devletin gerilemesinin sebebini sadece ekonomik ve askeri geriliğe bağlamışlardır. Hâlbuki aynı yıllarda Avrupa'da birçok yenilik, keşif ve teknoloji ortaya çıkmıştır. Avrupa'da bunun olmasını sağlayan öncüller bulunmaktadır: Rönesans ve Reform. Osmanlıda, daha doğrusu İslam coğrafyasında bu öncüller bulunmamakta, hatta İslami düşüncenin zirve noktasındaki akıldan vazgeçilmiş, bunun yerine nakli ilimlerin önemi artmış, içe kapanık taassuba sapılmıştır.³⁸

Osmanlı Devleti 1699'daki büyük yenilgisi sonucu büyük çapta toprak kaybını yaşamasına sebep olan Karlofça Antlaşmasından sonra Avrupa'ya karşı üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle ıslahat girişimlerine başlamış ve belli kişilere devletin bu gidişatını değiştirebilecek önerilerin olduğu layihalar hazırlatılmıştır. Bu layihalarda en çok askeri ve mali alanda ıslahat yapılmasına dikkat çekilmiştir. Bununla beraber Avrupa'yı daha iyi tanımak için Paris ve Londra gibi şehirlere geçici elçiler gönderilmiş ve Avrupa devletlerinden askeri danışmanlar getirilmiştir. Bunların bir kısmı Müslüman olup devlete hizmetine bu şekilde devam etmiştir. Avrupa'nın laikleşmesinde büyük etkisi olan matbaa ancak Osmanlı'ya bu dönemde gelmiştir. Dini kitaplar dışında birçok eser matbaa aracılığıyla basılmaya başlanmıştır. Bu eserler öncelikle sözlük, coğrafya ve tarihle ilgilidir. Yapılan ıslahat çalışmalarına rağmen Osmanlı'nın Avrupa karşısında gerilemesi engellenememiştir. Bunun nedeni yapılan ıslahatların taklitçi, yüzeysel ve dar bir alanda yapıyor olmasıdır. Buna bağlı olarak devletin iç dinamiklerinde ıslahat girişimlerine karşı olan bir grup da vardır. Bunları ulema, ilmiye sınıfı, ayanlar ve askeri sınıf olarak belirtebiliriz. Öyle ki III. Selim bir asır önce Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaya çalışan II. Osman gibi tahtan indirilmiştir. Onun yerine gelen II.

³⁸ Davison, R. H. (2016). *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 49-50; Lewis, B., a.g.e., 2022, s. 33-37; Bal, F. (2011). "İktisat Tarihi Kaynağı Olarak Layihalar ve Katip Çelebi'nin Düsturu'l-Amel Adlı Eseri", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, Sayı 1, s. 60

Mahmut tüm bu ıslahat karşıtlarını sırayla yolundan çekmiş ve birçok ıslahata imza atarak Tanzimat Döneminin kapısını aralamıştır.³⁹

II. Mahmut, III. Selim taraftarı olan ayanların sayesinde, IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesiyle birlikte tahta geçirilmiştir. Bu taht değişikliğinden sonra ayanların II. Mahmut'tan bir mükafat beklentisi oluşmuştur. Bunun neticesinde ayanlar ile II. Mahmut arasında Sened-i İttifak imzalanmıştır. Buna göre ayanlara bazı haklar ve yükümlülükler tanınmıştır. Ayanlarla yapılan bu sözleşme II. Mahmut'un hoşuna giden bir durum değildir. Bu nedenle II. Mahmut, uygun şartların ve zamanın oluşmasını beklemiş ve bu ayanlardan kurtulmuştur. II. Mahmut karşındaki engeli farklı müttefikliklerle çözümlenmiş ve ortadan kaldırmıştır. Ayanların ortadan kaldırılması için Yeniçeriler ile işbirliği yapan II. Mahmut 1826 yılına gelindiğinde Yeniçerilere karşı ulemayı kendi safına çekmiştir. Tabi ki bu ittifakları akıllıca kullanan II. Mahmut, devletin kendisinden sonra yapılacak ıslahatlarda bir engelle karşılaşmaması için bu engelleri birer birer ortadan kaldırmıştır. Böylece Osmanlı tarihinde çok yönlü ıslahatlar yapan ve çoğunda başarı kazanan ilk padişah II. Mahmut olmuştur.⁴⁰

2.1 Osmanlı'da Modernleşme ve Laiklik: Tanzimat Dönemi

Türk laikleşmesinin önü esasen Tanzimat dönemi ile açılmıştır. Bu laikleşme bilerek yapılan bir şey değildir. Dönemin koşulları bunu gerektirmiş, devlet kaçınılmaz olarak laikleşmeye başlamış ve Avrupa'ya uyum sağlamaya çalışmıştır. Avrupa'ya uyumun bir yanı da Avrupa'nın bu reformlarda söz söyleme hakkını kazanması olmuştur. Bunun en açık örneği Islahat Fermanı'dır.⁴¹

1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali ile hürriyet, adalet ve eşitlik gibi kavramlar Osmanlı'yı etkilediği kadar diğer birçok ülkeyi de etkilemiştir. Bu kavramların yanında milliyetçilik ve laikleşme düşüncesi de diğer ülkelere yayılmaya başlamış, ulusallaşma fikriyle çok uluslu imparatorluklarda isyanlar meydana gelmiştir. Bu imparatorluklardan biri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, diğeri ise Osmanlı İmparatorluğu'dur. Avusturya İmparatorluğu, bu dönemde Macarların isyanları ile uğraşmıştır. Osmanlı'da ise ilk olarak

³⁹ Yurdaydın, H. G. (2013). "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 301-307, 335; Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 35; Berkes, N., a.g.e., 2021, s. 35; Tunaya, T. Z., a.g.e., 2023, s. 314; Ülken, H. Z. (2023). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 25

⁴⁰ Akşin, S. (2013). "Siyasal Tarih (1789-1908) II. Mahmut'un Padişahlığı (1808-1839) ve Islahatın Yeniden Canlanması", *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 97, 100-101, 108; Karal, E. Z. (2021) "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", Editörler: İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M., *Tanzimat*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 120

⁴¹ Berkes, N., a.g.e., 2021, s. 47; Ülken, H. Z., a.g.e., 2023, s. 44

Sırplar, Sırları müteakip Yunanlılar isyan etmiştir. Sırplar yüzeysel şeyler elde edebilmişken, Yunanlılar 1830'da batılı ülkelerin de yardımı ile bağımsızlığını kazanmıştır. Osmanlı aydınları ve bürokratları, bu toprak kayıpları ve isyanlar neticesinde tebaa anlayışından vazgeçme yolunu tutacak ve tıpkı batılı devletlerde olduğu gibi bir üst kimlik inşası içinde vatandaşlık sistemine geçiş yapacaktır. Bu üst kimliğin adı Osmanlı, sistemin ismi ise Osmanlıcılık olacaktır. Tanzimat bürokrat ve aydınları bu noktada Fransız İhtilali'nin derin bir etkisi altında kalmış ve Batılı ülkelerin de teşvikiyle Tanzimat Fermanı'nı yayınlamıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte ülkede önceden garantiye alınmamış ve padişahın keyfi iradesine bırakılmış çoğu hak tanımlanmış ve vatandaşa hak ve hürriyetler bahşedilmiştir. Öyle ki bu konuda gayrimüslim ile Müslüman ayrımı yapılmamış, tüm dini cemaatlere aynı haklar tanınmıştır. Osmanlı'nın dağılmasını engelleyebilmek, hak ve hukuk garantisi tanımak, eşit haklar ile tanımlanan bir vatandaşlık statüsüne kavuşmak ve adil yargıya tabi adalet ve eşitlik ihdas etmek bu fermanın özellikleri olmuştur. Fermanın hazırlayıcısı, dönem bürokrati Mustafa Reşit Paşa'dır. O, Avrupa'da, özellikle İngiltere'de uzun süreler görev yapmış bir Osmanlı bürokrati olarak fermana bu karakteri yansıtmıştır. Abdülmecit devrinde sadrazamlık yapan Reşit Paşa, Abdülmecit'in ilk saltanat yılında bu fermanı yayınlattır. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'un sıkça yaptığı telkinler ile Reşit Paşa'nın Osmanlı hukukunda bir ıslahat yapması gerektiği anlaşılmıştır. Öyle ki Tanzimat Fermanı her şeyden önce hukuki bir metindir. Bu metinle birlikte Osmanlı vatandaşlarına hukuki hakları ayırım yapmaksızın eşit bir şekilde tanınmıştır.⁴²

Tanzimat Fermanı 1839'da yayınlanmıştır. Bu fermana göre din, ırk, dil, mezhep fark etmeksizin herkesin canı, malı ve namusu devletin koruması altına alınmış ve eşit haklara sahip kılınmıştır. Böylece devletin temel bakiyesi olan Müslüman nüfus özel itibarını kaybetmeye başlamış, gayrimüslimler Müslümanlarla aynı hakları kazanmıştır. Ferman bir noktada yeni bir tebaa kavramı veya vatandaş oluşmasına katkı sağlamıştır. Buna genel manada Osmanlıcılık denmiştir. Her hangi din veya ırka mensup bir kişi eğer Osmanlı topraklarında yaşıyorsa Osmanlı vatandaşı sayılmıştır. Burada Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımının büyük etkisi vardır. Bir bakıma Osmanlıcılık, devletin dağılmasını engellemek için kullanılan bir stratejidir. Her ne kadar devletin dağılmasını engellemek adına bu strateji uygulamaya konsa da gayrimüslimlerin bunu fırsat bilip dağılmanın daha hızlı gelişmesine,

⁴² Karal, E. Z. (2021). "Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu", Editörler: İnalçık, H., Seyitdanhoğlu, M., *Tanzimat*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 125

ticari anlamda Müslümanların önüne geçmesine sebep olmuş, Müslüman esnaf zayıflamış ve gayrimüslimlerle rekabet edemez hale gelmiştir.⁴³

Tanzimat Fermanı özü itibariyle hukuki bir metindir. Osmanlı hukukunun dini esaslardan yavaş yavaş sıyrılmasıyla, gayrimüslimlere hukuki eşitliğin sağlanması ve şeri hukukun giderek kapsamının gerilemesi bu fermanın getirdiği bir sonuçtur. Tabi ki ferman direkt olarak şeri hukuktan arındığını beyan etmemektedir. Öyle ki Müslüman halkın fermanı kabullenebilmesi için şeriata bağlılıktan bahsedilmiş ve şeriattan sapanlar lanetlenmiştir.⁴⁴ II. Mahmut ile başlayan idari ve eğitim alanlarındaki ıslahatlar, Tanzimat dönemiyle hukuki alana yayılmıştır. Tabi ki eğitimdeki ıslah çalışmaları duraksamış değildir. Daha kapsamlı ve çağdaş bir eğitim sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı 1850 yılında Kanunname-i Ticaret adıyla Fransız ticaret kanununu kendine adapte etmiştir. Buna göre faiz kabul edilmiş, ticari davalarda din ve mezhep ayrımı yapılmamıştır. Şeri mahkemelerin kapsamı daralmış, Nizamiye Mahkemeleri gayrimüslim halkın davalarında düzenleyici olmuştur. Şeri mahkemelerin alanının daralmasının öncüllüğünü 1840'da kabul edilen Ceza Kanunnamesi sağlamıştır. Bu kanun 1851 ve 1858'de yeniden düzenlenmiştir. Buna rağmen Osmanlı hukuk yapısında ikilik devam etmiştir. Tanzimat döneminin ünlü paşalarından Ali Paşa, Fransız Medeni Kanunu'nu Osmanlı'ya adapte etmek istemiştir. Fakat gelenekçiler, yani Ahmet Cevdet Paşa liderliğindeki grup geleneksel ve İslami bir kanun ortaya çıkartmıştır: Mecelle-i Ahkam-ı Adliye. Mecelle, Osmanlı'daki ikili yapının bir örneğidir. Bir yanda Batılı hukuka uygun ve onu taklit eden metinler, diğer yandan İslami geleneğe uygun, muhafazakar bir medeni kanun metni. İslami veya muhafazakar olarak tanımlayabileceğimiz Mecelle'nin kabul edilip, Ali Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'nu adapte etme çabasının ret edilmesinin nedeni İslami gelenekten yani şeri hükümlerden tam manasıyla uzaklaşılmanın olmasıdır. Aile başta olmak üzere pek çok konuyu düzenleyen medeni kanun İslami geleneğe tabi kılınmıştır. Bu durum ancak Cumhuriyet ile değişecektir.⁴⁵

⁴³ Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 97; İnalçık, H. (2021). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", Editörler: İnalçık, H, Seyitdanlioğlu, M., *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 106; Gökberk, M., *a.g.e.*, 2018, s. 38-39; Davison, R. H., *a.g.e.*, 2016, s. 51; Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 28

⁴⁴ İnalçık, H., "a.g.m.", 2021, s. 106; Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 104

⁴⁵ Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Layiklik*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları (Son Havadis Matbaası), Ankara, s. 33; Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 185-188; Başgil, A. F. (2020). *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, s. 192; Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 295; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 77, 109; Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 30-31, 47; Ateş, S. (2019). *Türkiye'de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 35, 41

Osmanlı'da eğitimde yapılan ıslahatlar ve laikleşmeye doğru giden eğitim sistemi ile ilmiye sınıfının, yani medreselilerin gücü ve etki alanı daraltılmıştır. 1826'da Bektaşî Tarikatının, Yeniçerilerle ilişkili olması, onların da aynı akıbete uğramasına sebep olmuştur. Birçok Bektaşî tekkesi kapatılırken, bunların çoğu da Mevlevî ve Nakşî tarikatların kontrolüne bırakılmıştır. Bununla beraber tarikatların devletçe kontrolünün sağlanabilmesi için 1866'da Şeyhülislam'a bağlı medrese uleması ve tarikat şeyhlerinden oluşan bir Meclis-i Meşayih kurulmuştur. Her ne kadar devlet bu iki kurumu kontrol altına almaya çalışsa da bu tamamen başarısız kalmış, tekke ve medreseler özerkliklerini korurken ancak hayat alanları kısıtlanabilmiştir. Bu kontrol mekanizması Cumhuriyet ile başarı kazanacaktır.⁴⁶

Osmanlı eğitimi başından itibaren dini esaslara dayanmıştır. Bu durum eğitimde ıslah çalışmaları ile değişmeye başlayacaktır. Ayrıca medrese dışı eğitim faaliyetleriyle desteklenmiştir. Bununla beraber Avrupalı ve modern askeri, idari ve tıp okulları açılmıştır. Bunların hepsi tıpkı Osmanlı hukukunda olduğu gibi eğitimde de ikili bir yapı ortaya çıkartmıştır. Bununla beraber gayrimüslim halkın eğitimi de kendi dini cemaatlerinin okulları ile idame edilmiştir. Askeri, idari ve tıp okullarında fen ve sosyal bilimler öğretilmiş, öğrencilerin farklı düşünmesi sağlanmıştır. Oysa halka hitap eden okullarda dini eğitim esası devam etmiştir. Halk ve bürokrasideki kültürel fark bu nedenle artmış ve ileriki dönemlere de yansımıştır. 1868 yılında Maarif Nazırı Suphi Paşa sıbyan mekteplerinin ıslahına dair bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamnamede mahalle mekteplerine imla, coğrafya, dört işlem matematik gibi derslerin konması önerilmiştir. Böylece eğitimde eşitlik sağlanması ve kültür düzeyinin artması amaçlanmıştır. Amaçlananın dışında eğitimde laikleşmenin de önü açılmıştır. 1869 yılında yeni bir nizamname ile bu ıslahat geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Ayrıca gayrimüslimlere yönelik sıbyan mektepleri de kurulmuştur. Böylece Tanzimat ve Islahat Fermanlarının verdiği eşitlik eğitimde de kendini göstermiştir. Eğitimdeki bu ıslahatlar doğrultusunda İstanbul dışında da eğitimin yaygınlaşması amaçlanmıştır.⁴⁷

Tanzimat dönemi birçok ıslah çalışmalarının yapıldığı, gayrimüslim-Müslüman eşitliğinin sağlanmaya çalışıldığı, modern eğitimin ve hukukun gelişip laikleşmeye gittiği bir dönemdir. Bununla beraber Tanzimat ve Islahat Fermanlarına eleştiriler de olmuş, asli unsur Müslümanların gayrimüslimlerle eşit olamayacağı ifade edilmiştir. Islahatlar doğrultusunda

⁴⁶ Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 29, 46, 143-145; Kaplan, M. (2021). "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", Editörler: İncılık, H., Seyitdanlioğlu, M., *a.g.e.*, İstanbul, s. 466; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 18-19; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 82

⁴⁷ Somel, S. A. (2021). "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", Editörler: İncılık, H., Seyitdanlioğlu, M., *a.g.e.*, İstanbul, s. 685-688, 691, 699, 701, 706-707; Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 295; Davison, R. H., *a.g.e.*, 2016, s. 51; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 109

güç ve alan kaybeden ulema sınıfı Tanzimatçıları dinsizlikle suçlamıştır. Osmanlı aydınlar ise Tanzimat bürokrasisini Frenkleşmek, millî kültürden uzaklaşmak ve eşitlik adıyla gayrimüslimlere birçok hakkın tanınması doğrultusunda Müslüman halkın haklarının yendiğini, bunun yabancı devletlerce suiistimal edildiğini belirtmişlerdir. Dönem aydınları özellikle Islahat Fermanını eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Öyle ki Tanzimat Fermanını yayımlayan ve Ali ile Fuat Paşaları yetiştiren Mustafa Reşit Paşa dahi bu fermanın aşırı olduğunu, Osmanlı toplumunun harcının sulandırıldığını ve buna müteakip milliyetçi isyanların artacağını, milletlerin kendi devletlerini kurmak adına büyük devletlerden destek isteyip, Osmanlı'nın iç işlerine karışılmasının ve dış müdahalenin önünün tamamen açılacağını belirtmiştir. Osmanlı aydınlar bu fermanların eşitliği değil eşitsizliği doğuracağını, bunun yerine gerekli olanın anayasal bir düzene geçmek olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸

Osmanlı döneminde ıslahat çalışmalarının sadece askeri alandan çıkıp çok yönlü ıslahatlara yönelimin başlangıcı esasen II. Mahmut devrinde başlamıştır. Tanzimat, Islahat ve Kanun-i Esasi'nin (Meşrutiyetin İlanı) kabulü ile bu süreç devam etmiştir. Tüm bu ıslahatlara yöneltelen genel bir eleştiri vardır: halktan gelmeyen, yönetici elitin üstten inen icraatları. Bu durumda halk bu ıslahatlara ortak olamamış, bu durum ise halkta bir ön yargı ve kabullenememe ortaya çıkartmıştır.⁴⁹

Tanzimat dönemine genel olarak bakıldığında ilk olarak önceki ıslah çalışmalarından çok daha farklı ve çok yönlü olduğu dikkatimizi çekmektedir. Bununla birlikte bu dönemin ilk hazırlayıcısı II. Mahmut'u anmak gerekmektedir. O, Tanzimat liderlerinin önlerine çıkabilecek ordu, ulema ve ayanların güçlerini kırmış, idari ve eğitim alanlarında yenilikler yaparak haleflerinin önünü açmıştır. Tabi ki Tanzimat denilince, ıslahat hareketlerindeki ikili yapı göze çarpan diğer bir noktadır. Bu ikili yapı sadece eğitimde ve hukuki alanda görülmez. Bu ikilik Tanzimat aydınları ve bürokrasinde dahi görünmektedir. Aydınlar Tanzimat ve Islahat Fermanlarını eleştirirken, devletin şeriattan uzaklaştığını, bunun yanlış olduğunu, gayrimüslimler ile asli bakiye olan Müslümanların eşit olamayacağını ve tüm bunların yerine anayasal bir sistemin getirilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bununla beraber, Tanzimat bürokratlarının yani yönetici elitlerin manevi ve milli kimlikten uzaklaştıklarını, Frenkleştiklerini, batıya iyi görünmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ulemanın tavrı ise daha serttir. Onlar direkt Tanzimat bürokrasisini dinsizlikle suçlamıştır. Esasen Tanzimat'ın ikili

⁴⁸ İnalçık, H. "a.g.m.", Editörler: İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M., *a.g.e.*, 2021, s. 109-110; Karal, E. Z., "a.g.m.", Editörler: İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M., *a.g.e.*, 2021, s. 114; Davison, R. H., *a.g.e.*, 2016, s. 190; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 36

⁴⁹ Safa, P. (2019). *Din, İnkılap, İrtica*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 95-96; Davison, R. H., *a.g.e.*, 2016, s. 14

yapısı, Osmanlı'nın genetiğinde olan bir şeydir. Öyle ki Osmanlı hukuku başından beri Şeri ve Örfi olarak kurumsallaşmıştır. Fakat onları tek bir güç var etmektedir: din. İki hukuk sistemi de İslami kaynaklardan yetkisini almıştır. Her ne kadar Örfi hukuk bir noktada, İslami şartlardan sıyrılmasa da günün ve konumun getirdiği şartlara göre esneyebilmektedir. Bunun dışında ikili yapının olduğu bir başka yer de askeri alandır. III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid Ordusu kurulmuş, Yeniçeriler ise bu orduya tepki duymuştur. İki büyük kuvvet yan yana yaşayamamıştır. Bu nedenle III. Selim tahtından ve canından olurken, daha sonra tahta geçen II. Mahmut stratejisini iyi hazırlayıp farklı ittifaklarla Yeniçerileri ortadan kaldırmıştır. Böylece ikiliği ortadan kaldırmış ve Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adı altında yeni bir ordu kurmuştur. Osmanlı Devleti'nde Müslüman tebaa medresede veya tekkede eğitim almıştır. Gayrimüslim tebaa ise kendi cemaatleri içinde eğitim almıştır. Medrese ve tekkelerde din temelli bir eğitim verilmektedir. Osmanlı'da bir diğer eğitim yeri ise Enderun'dur. Enderun'da Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri kadrolarını yetiştirilmektedir. Enderun'da dini eğitimle beraber tabii ilimler de öğretilmiştir. Bu nedenle Osmanlı'daki en üst eğitim kademesi Enderun'dur diyebiliriz. Tanzimat'la birlikte eğitimde de ikili yapı genişlemiştir. Osmanlı'nın sonuna kadar sürecek olan medreseli mektepli ayrımı işte böyle doğmuştur. Bir yerde bu ikilik medrese ve tekkelerde de önceden görülmüştür. Fakat ikisi de dini eğitim verdiği için tam bir farklılık gözlenmemiştir. II. Mahmut devrinde başlamakla beraber Tanzimat döneminde batılı tarzda okullar açılmaya başlanmıştır. Bunlar ilk olarak askeri temelli olsa da zamanla genel halk kitlesine hitap edecek sıbyan mektebi, rüştiye ve idadi gibi okullar açılmaya başlanmıştır. Kurulan bu batılı tarzdaki okullarda tabii ilimler, matematik, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi dersler okutulmuştur. Hukuki alanda ise Şeri hukukun yanında Batı tarzı hukuki sistem entegre edilmiş ve giderek Batılı hukuk alanını genişletmiştir. İşte hukuki alandaki bu ikili yapı Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiş ve ancak Cumhuriyet inkılapları ile son bulmuştur.⁵⁰

Tanzimat dönemine önemli eleştirilerden biri de II. Meşrutiyet yıllarında sadrazamlık yapmış Said Halim Paşa'ya aittir. Said Halim Paşa, bu yenileşme hareketlerini yapanları, batı taklidi müesseseleri ve onlarla beraber Avrupalı anlayışı (manevi ve millilikten uzak) memlekete sokmakla suçlamış, ıslahatçıların Avrupalı hükümetlerin sempatisini toplamaya çalıştıklarını ifade etmiş ve İslam'ın bu yenileşmelere engel olduğunu, bu nedenle hukuki alanda şeri

⁵⁰ Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 44, 109-113, 241-247; Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 27; İpşirli, M. (1995). "Enderun", TDV İA, İstanbul, Cilt 11, s. 185-187; Tarım, Z., "Enderun", *Tübitak Ansiklopedi*, erişim tarihi 15.10.2024; <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/enderun>; İpşirli, M. (2003). "Medrese", TDV İA, Ankara, Cilt 28, s. 327-333; Kara, M. (2008). "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, s. 107-115

hukuktan uzaklaştıldığını belirtmiştir. Kısacası Said Halim Paşa, İslami hassasiyetleri olan bir İslamcı olarak bu ıslahatları takdir etmemiştir.⁵¹

Tanzimat dönemine ve getirdiği yeniliklere karşı eleştiriler seneler sonra da devam etmiştir. Aslında bütüncül olarak bakıldığında bu yapılan yenilikler Cumhuriyet inkılaplarının öncülleri olarak görülmelidir. İnkılapların halk nezdinde bazılarının kabul edilmediğini veya yanlış tatbik edildiğini ifade edenler olmuştur. Bunlardan biri Osman Turan'dır. Turan öncelikle inkılapların gerekli kılınmasının başlıca nedeninin Osmanlı dönemindeki eksik ve yanlış ıslahatlarda aramıştır. Ona göre Osmanlı'daki ıslahatlar eksik, yanlış, gayri manevi ve gayri millidir. Osmanlı'da ıslahatların bir noktadan sonra birbirini tekrar etmesi veya monoton hale gelmesi nedeniyle bir suçlu arandığını, bu suçlunun da din olduğunu belirten Turan, Cumhuriyet devrinde laikliğin radikal bir şekilde uygulanışını bu sebebe bağlamaktadır. Turan, laikliğin gerekliliğini de sorgulamıştır. Ona göre Osmanlı'da hali hazırda bir din ve vicdan hürriyeti vardır. Dini cemaatlere Osmanlı döneminde önemli haklar tanınmış ve devlet yönetimi çerçevesinde onlara eğitim ve inanç gibi konularda özerklik sağlanmıştır. Kısacası Turan, Batılılaşmak için laikliğin gerekliliğinden şüphe duymaktadır. Turan, hukuki alandaki laikleşmeden de dem vurarak şeri kanunların aslen Osmanlı'nın tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceğini ifade etmiştir. Ona göre İslam hukuku günün ve ortamın şartlarına göre esnetilebilmektedir. Turan'a göre bunun en büyük delili örfi hukuktur.⁵²

Hilmi Ziya Ülken'in Tanzimat ve yenileşme ile ilgili eleştirisi ise tüm bu ıslahat hareketlerinin millilik ve özgünlükten uzak oluşuna dairdir. Ona göre Tanzimat öncesi ve sonrası yapılan ıslahatlar taklitçilikten öteye gidememiş ve bu nedenle kalıcı bir başarı sağlayamamıştır. Şarklı olarak betimlediği düşünce yapısından dolayı Osmanlı'nın dini skolastik çerçeveden çıkamadığını ve Batı'nın gelişmelerinin sadece yüzeysel olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Ülken'in şarklıdan kastı; İslami skolastik düşünceden kendini kurtaramamış ve hala şarkın geri bir medeniyet seviyesinde kaldığını idrak edememiş olmaktır. Osmanlı'nın bu yüzeysel ıslah istencinin ise Batı'yı taklitten öteye geçemediğini ifade etmiştir. Böylece şu noktaya varmıştır: bir medeniyet ilerlemek ve modernleşmek istiyorsa, çağdaşı olan ileri medeniyetin sadece tekniğini, yeniliklerini değil, düşünce tarzını, yapısını almalı fakat bunu da taklitçi bir anlayışla yapmamalı, bu düşünce tarzını özgünleştirip millileştirmelidir.⁵³

⁵¹ Said Halim Paşa, (2021). *Buhranlarımız ve İktisadi Hayatımız*, Çağdaş Kitap, İstanbul, s. 211

⁵² Turan, O., *a.g.e.*, 2021, s. 93-97

⁵³ Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 9, 26

Tanzimat'la ilgili olarak Ali Fuat Başgil şu yorumu yapmaktadır: Osmanlı bu dönemden sonra yarı dini bir devlettir. Başgil, Osmanlı'nın klasik çağını dine bağlı devlet olarak nitelemiştir. Dine bağlı devlet sisteminin Tanzimat sonrasında yarı dini bir sisteme evirildiğini, Cumhuriyet inkılapları ile gelen laiklik anlayışıyla da bunun devlete bağlı din sistemine dönüştüğünü ifade etmiştir. Hilmi Ziya Ülken de, Tanzimat'tan önce Osmanlı'nın teokratik yani dine dayalı devlet olduğunu, Tanzimat'la birlikte laikleşmenin başladığını belirtmiştir. Bu noktada Ülken ve Başgil Osmanlı'nın Tanzimat öncesi durumunu aynı şekilde değerlendirmektedirler.⁵⁴

2.2 Tanzimat, Fikri Çatışma, Namık Kemal ve Ali Suavi

Tanzimat dediğimizde Osmanlıcı aydınlar akla gelmektedir. Bu aydınlar Osmanlı'nın dağılmaması, yıkılmaması için fikirler ortaya sunmuş, gazetelerde ve yazmış oldukları edebi eserlerde bunları işlemişlerdir. Bu yazı ve eserlerden dolayı eserleri yasaklanmış, gazeteleri kapatılmış ve sürgün gibi cezalar almışlardır. Tanzimat aydınları, dönemin bürokratlarına da muhalefet etmiş ve onların modernleşmeyi yanlış idrak ettiklerini, Osmanlı'yı kurtarmanın çarelerini yanlış ıslah hareketleriyle çözmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca aydınlar kendi aralarında da fikir çatışması yaşamışlardır.

Bu aydınlardan akla ilk gelen isim şüphesiz Namık Kemal'dir. Namık Kemal, muhafazakâr, İslamcı ve hatta şeriatçı düşüncelere sahip, parlamenter sistem hayali kuran ve bunun için uğraşan bir aydındır. O, Osmanlı'nın dinsel ve toplumsal geleneklerini koruma taraftarıdır. Batı'daki doğal haklar ve toplumsal sözleşme ilkelerinin şeriatla var olduğunu belirtmiştir. Böylece Osmanlıcılığı da İslami esaslar üzerinden okuyan Namık Kemal Tanzimat'ın gayrimüslimlere verdiği eşitliği eleştirmiştir. İslam'ın modernleşmeye bir engel olmadığını, aksine bunu desteklediğini ifade eden Kemal, anayasal bir sistem istemektedir. Bu görüşleriyle onun Osmanlıcılık görüşü ümmetçilik esasına dayanmaktadır.⁵⁵

Aydınlardan bir diğeri ise Ali Suavi'dir. Ona kimileri *Sarıklı İhtilalci* demektedir.⁵⁶ Ali Suavi medrese eğitimi almıştır. Fakat buradaki skolastik eğitimi eleştirmiş, fakih olduğu halde fıkha isyan ederek ve din ile devlet işlerinin ayrılmasını belirterek, Ülken'in deyimiyle laikliği savunan ilk kişi olmuştur. Ayrıca Ülken, Ali Suavi'nin Türkçü olduğunu, Osmanlıcı aydınlardan bu yönüyle ayrıldığını ifade etmiştir. Ali Suavi, dini konularda çeşitli fikirler üretmiştir.

⁵⁴ Başgil, A. F., *a.g.e.*, 2020, s. 190-192; Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 44-45

⁵⁵ Erhat, A. (2023). *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 81-82; Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 141; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 38-39; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 48

⁵⁶ Mithat Cemal Kuntay yazmış olduğu eserde ona bu lakabı takmıştır.

Bunlardan biri de ibadetin Türkçeleştirilmesidir. Namaz surelerinin Türkçeleştirilmesi gerektiğini, Kur'an'ın da Türkçeye çevrilebileceğini ve hutbelerin Türkçe okunması gerektiğini belirten Suavi, zamanına göre radikal fikirler ortaya koymuştur. Halifelik hakkında da ciddi eleştiriler yapmıştır. Ona göre peygamber kendinden sonra birini bırakmamıştır. Doğal olarak İslam'da halifelik diye bir kurum yoktur ve olmamalıdır. Çünkü kimseyi kendinden sonra vekil bırakmamış olan Hz. Muhammed'in yerine kimse vekillik yapmamalı ve bu iddiada bulunmamalıdır. Aslında dönemin şartlarına göre lazım olan bu kurumun siyaseten var olduğunu Ali Suavi anlamış ve bunu ifade etmiştir. Fikirlerinde bunlarla kısıtlı kalmayan Suavi, Latin harflerini de savunmuştur. İslam'ın resim ve heykeli yasaklamadığını belirten Ali Suavi, bunların yasak olduğunu iddia edenleri eleştirmiştir. Tekkelere, tarikatlara karşı çıkmıştır. Bunların İslam'da olmadığını ifade etmiştir. Bu söylemi doğal karşılamak mümkündür. Suavi medrese çıkışlıdır. Hatırlarsak medreseler ile tekkeler arasında rekabet vardır. Suavi'nin eleştirisi bir noktada bu rekabetten kaynaklanıyor olabilir. Eğitim konusunda da fikirler ortaya koyan Ali Suavi, eğitimdeki ikiliği eleştirmiş ve eğitimde birlik fikrini savunmuştur. Medreselerdeki dini eğitimi, Batı skolastiğine benzetmiş ve eğitimde matematik, fizik, coğrafya gibi derslerin olması gerektiğini belirtmiştir. Birkaç medrese dışında diğer medreselerin modern mekteplere dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiş ve medreselere de Türkçe, geometri, coğrafya, tarih gibi derslerin konulması gerekliliğini savunmuştur. Tüm bu görüşlerine rağmen Ali Suavi, savunduğu her şeyin dinde yani İslam'da var olduğunu iddia etmiştir. İslam'ın modernleşmeye engel olmadığını, modernleşme ile dinin birbirini tamamladığını ifade etmiştir. Bu yönüyle ikili bir görüşe sahip olduğu düşünülse de Ülken, Suavi'nin kendi içinde tutarlı olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

Bakıldığında iki aydın da öz itibariyle dini ideale bağlıdır. Dinin modernleşmenin önünde bir engel olmadığının farkında olan iki aydının çatıştıkları nokta şeriat, hilafet ve modernleşmenin tatbikine dairdir. Namık Kemal fikirlerinde daha muhafazakârken, Ali Suavi radikal fikirlere sahip bir dindardır. Suavi'nin fikirlerinden hareketle, Onun dini idealden ayrıldığı ve tam laik bir düşünceye sahip olduğu düşünülmemelidir. Hem fikri olarak buna hazır değildir, hem de dönemin şartları buna müsait değildir. Fakat onun görüşleri Türk laikleşmesine giden yolda bir kilometre taşı özelliği görür. Onun bu radikalliği II. Abdülhamit'i tahtan indirme girişimini yapmasına kadar varmış, netice itibariyle bu girişimi canı ile ödemiştir. Namık Kemal

⁵⁷ Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 92, 94-95, 100-101, 103, 111-112; Erhat, A., *a.g.e.*, 2023, s. 72-73

ise hayal ettiği meşrutı yönetimi elde etmiş, anayasa hazırlanırken katkıda bulunmuş fakat bu durum kısa sürmüş ve yönetimle fikri ayrılığa düştüğü için sürgüne gönderilmiştir.

2.3 Meşrutiyet ve II. Abdülhamit

Meşrutiyet veya Meşrutı Monarşi dönemi diyebileceğimiz bu dönem II. Abdülhamit'in tahta çıkışı ile başlamış, fakat uzun sürmemiştir (1876-1878). Bu kısa süreyi önemli kılan şey anayasadır, yani: Kanun-i Esasi. Bu rejimi, İslami gelenekte olan meşveret kurumuna benzetenler de olmuştur. Meşrutı rejimle bir anayasa oluşturulmuş, iki meclisli bir parlamento kurulmuş ve seçimler yapıp mecliste temsil edilebilme hakkı kazanılmıştır. Bu seçimlerde gayrimüslim-Müslüman ayrımı yapılmamış iki dini çevre de mecliste temsil hakkı kazanabilmiştir. Bu Tanzimat'ın getirdiğı birikimin bir sonucudur. Anayasadaki devletin dini İslam'dır maddesi her ne kadar laiklikle ters düşse de temsil hakkının her iki dini gruba da verilmesi ve anayasada tüm dinlerin icrasını anayasal güvenceye alması aslen laikleşmenin devam ettiğinin bir göstergesidir.⁵⁸

II. Abdülhamit tahta geçtiğinde önünde iki durum belirlemiştir. Birincisi savaş, ikincisi meşrutı monarşi. Meşrutiyeti kabul eden Abdülhamit, Rus Çarlığı ile kapıya dayanan savaş bahane ederek çok bir süre geçmeden anayasayı rafa kaldırmış ve meclisi tatil etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere anayasanın meclise verdiği yetki sınırlıdır. Meclisteki yetkinin sınırlı olmasına karşın padişahın yetkilerine sınır getirilmemiştir. Savaş sonucu Osmanlı Balkan coğrafyasında büyük bir kayıp yaşamıştır. Yunanistan'ın büyük devletlerin de yardımı ile 1830'da bağımsızlık ilan etmesi ve diğer Balkan milletlerinin bunu bir örnek sayarak ilk fırsatta bağımsızlık için harekete geçmeleri Balkan coğrafyasında gerilime ve birçok isyanın çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum ise Tanzimat aydın ve bürokratlarının canlı tutmaya çalıştığı Osmanlıcılık idealine büyük bir darbe indirmiştir. II. Abdülhamit ülkenin kurtuluşunu, otoriter bir rejimde bulmuş, İngiltere'nin desteğinden yoksun ülkesine yeni bir ittifak aramış, o dönem İngiltere ile çıkar çatışması olan Almanya'yı buna en yakın tercih olarak görmüştür. Abdülhamit tüm bu dengeleri gözeterek yeni bir yol aramış ve uygulamıştır. Bu yol Almanya'yla iyi ilişkiler yürütmek, ona imtiyazlar sağlamak ve hem Alman hem Osmanlı siyasasına uygun olan İslamcılık fikrini yürütüp, Halife unvanından yararlanmak olmuştur.⁵⁹

⁵⁸ Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 189; İnalçık, H. (2021). "Tanzimat Nedir?", Editörler: İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M., *Tanzimat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 51; Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 53; Davison, R. H., *a.g.e.*, 2016, s. 366; Başgil, A. F., *a.g.e.*, 2020, s. 192-193; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 42

⁵⁹ Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 45-46, 277; Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 184; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 78

II. Abdülhamit'in İslamcılık ideolojisine sarılması diğer fikir akımlarının gelişmesine engel olmamıştır. Tanzimat devrinde öncül çalışmalar ve fikir yazıları ile gelişmeye başlayan Türkçülük fikri genel manada II. Abdülhamit devrinde tam bir ideoloji haline gelmeye başlamıştır. Fakat sıkı takip altında olan bu fikirler gizli gizli faaliyete geçirilmiştir. 20. yüzyılın başlarında bu ideolojinin ideologları dönemin siyasi cemiyeti olan İttihat ve Terakki'nin ideologluğunu yapmışlardır. Bunlar; Gökalp Ziya ve Akçuraoglu Yusuf'tur. Her iki isim 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı işgaline karşı girişilen Millî Mücadele döneminden sonra kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisinin gelişiminde de önemli katkılarda bulunacaklardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyetin ilanı için çalışmalar yürütmüş bir yeraltı cemiyetidir. Cemiyet 1889 yılında Tıbbiyelilerce kurulmuş ve II. Abdülhamit'e muhalif olan tüm fikir sahiplerini kendi bünyesinde barındırmıştır. Bu nedenledir ki 1902 yılında yapılan bir kongre sonucu fikir ayrılığına düşen cemiyet ikiye bölünmüştür. Cemiyet bölünse de asıl güç Türkçü ideolojiyi savunan ana gruptadır ve bu grubun lideri Ahmet Rıza Bey'dir. Ahmet Rıza tam bir pozitivisttir. Bu dönemde ve İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda rol oynamış bir isim de Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet ise radikal diyebileceğimiz tarzda bir batıcıdır.⁶⁰

Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki'nin ilk liderlerinden olup cemiyetin sivil yanını temsil etmiştir. O, meşveret adında bir dergi çıkartmıştır. Bu dergide pozitivist görüşü temsil etmiş ve bunu yaymaya çalışmıştır. Pozitivist olmasına rağmen dini tenkit edici bir üslup serdetmemiştir. O dinin toplumu birleştiren bir harç olduğunu belirtmiştir. İslam'ın meşruti rejime engel olmadığını ifade etmiştir. İslami geleneğe tam bir tenkit tarzı geliştirmeyen Ahmet Rıza, bunu toplumsal destek almak için de kullanmıştır. Ahmet Rıza gibi pozitivistler İslam'ın akılcı bir yanının olduğunu, bu akılcı yanın skolastiğe kapılmış ulema ve tarikat mensupları tarafından işlevsizleştirildiğini belirtmişlerdir. Bu yönüyle onlar direkt dini tenkit yerine dini siyasete karıştıranları eleştirmişlerdir. İslam'ın reform ihtiyacı duyduğunu da ifade eden pozitivistler, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik algısında önemli bir paya sahip bu felsefeyi, Cumhuriyet'in kurucularına miras bırakmışlardır.⁶¹

Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran dört tıbbiyeliden biridir. Onun fikirleri daha sonra bu cemiyet içindekilerle uyuşmamaya başlamış ve daha sonra kendisini kurduğu bu cemiyete muhalif bir pozisyonunda bulmuştur. O kitaplarında Latin alfabesine yer

⁶⁰ Kaymaz, İ. Ş., "İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası", Atatürk Ansiklopedisi; 26 Mayıs 2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-firkasi/?pdf=3907> adresinden erişilmiştir.

⁶¹ Azak, U., a.g.e., 2019, s. 20-22

vermiş, Latin alfabesini savunmuş, milletlerarası ölçü birimlerine geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yönüyle Batılılaşma ve laiklik düşüncesiyle bir nesle öncülük yapmıştır.⁶²

Celal Nuri Bey’de, Abdullah Cevdet gibi Batıcıdır. Fakat o, Abdullah Cevdet’in aksine, milli kültür ve değerlerden vazgeçilmemesi gerektiğini savunmuştur. O modernleşmeyi ikiye ayırmıştır: Manevi Boyut ve Teknik Boyut. Manevi boyutun Batı medeniyetinden bağımsız milli ve İslami geleneğe uygun gelişebileceğini, teknik boyutun ise evrensel kural ve uygulamalarla gelişmemesi gerektiğini belirtmiştir. Batıcılar din olgusunun siyasetin bir parçası olmasını istememişlerdir. Bu nedenle laikliğe en yakın görüşleri temsil etmişlerdir.⁶³

İslamcılar da kendi aralarında fikri ayrılığa düşmüşlerdir. Bunlar şeriat yanlısı olan bir grup (bunlar daha çok ulemadan oluşuyordu) ve ılımlı İslamcı olan bir diğer gruptur (bunlar ise yabancı dil bilen, farklı eğitimler almış, yurt dışında bulunmuş kişilerden oluşuyordu). İlimli olan grup Batıcı fikirlerin tamamen göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuş, İslam’da bir reform olabileceğini ifade etmişlerdir. İlimli İslamcılar arasında Mehmet Akif, Said Halim Paşa, M. Şemseddin gibi kişiler bulunmaktadır. Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin içinde yer alacak, savaş öncesi dönemde sadrazamlık yapacak ve birçok fikri eser bırakacaktır. Mehmet Akif ise Milli Mücadele devrinde, bu mücadeleyi desteklemiş, İstiklal Marşı’nı Türk milletine kazandırmıştır. M. Şemseddin (Günaltay) ise dönemin Sebilürreşad gibi İslami yayıncılık yapan dergilerinde yazarlık, Cumhuriyet devrinde üniversitede profesörlük, mecliste milletvekilliği yapmış ve 1949-50 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti’nin 8’nci başbakanı olmuştur.⁶⁴

II. Abdülhamit döneminde gelişen tüm bu olgular, onun iktidarına ket vurmak ve anayasal rejimi tekrar getirmek için gelişmiştir. II. Abdülhamit’in eğitimdeki ıslahatları ve Tanzimat’tan itibaren yurt dışına öğrenci gönderilmesi gibi gelişmeler neticesinde bir entelektüel birikim oluşmuştur. Bu birikim sermaye sahibi değildir fakat güçlü bir ittifak bulmuştur. Bu ittifak İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yeni bir boyut kazandıracak Harbiyelilerdir. Onlar silahlı gücü oluşturmuş ve en nihayetinde 1908’de Selanik’te gelişen ihtilal neticesinde II. Abdülhamit Kanun-i Esasi’yi tekrar yürürlüğe koymuş, seçimlerin yapılmasını onaylamış ve meclisi açmıştır. Bu defa II. Abdülhamit güç durumdadır, çünkü karşısında artık silahlı bir güç vardır. Buna rağmen 1909’da meydana gelen 31 Mart Vakası nedeniyle tahtan indirilen

⁶² Erhat, A., *a.g.e.*, 2023, s. 97-102; Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 355

⁶³ Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 50

⁶⁴ Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 51

Abdülhamit bir sürgün hayatı yaşamaya mecbur edilmiştir. Ayrıca Kanun-i Esasi’de padişahın erkini kısıtlayacak yeni düzenlemeler yapılmış, böylece meclisin önemi arttırılmıştır.⁶⁵

31 Mart Vakası, İttihatçıların ilk imtihanlarından biridir. Öyle ki şeriatçı bir ayaklanma olduğunu kabul edersek laiklik yolunda atılan adımlara da darbe indiren bir olaydır. Öyle ki Cumhuriyet kurulduktan sonra şeriat yanlısı veya irticai bir ayaklanma olduğunda cumhuriyetin kurucularının ilk aklına gelen olay 31 Mart Hadisesi olmaktaydı. Bu olay o zamanlar genç subaylar olan kurucu unsurda bir travma yapmıştı. Olayın iç yüzüne bakıldığında İttihat ve Terakki’nin muhalifleri onun gücünü kırmak ve halkı onlara karşı kışkırtmak istemekteydiler. Bunun için türlü propaganda icraatlarında bulundular. Bunlardan biri de İttihatçıların din ve şeriat karşıtı olduklarına yönelikti. Bir yandan da muhalif gazeteciler İttihatçıları üst perdeden eleştiren yazılar yazıyordu. İşte bunlardan biri Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey’di. Hasan Fehmi Bey öldürülmüş ve suçlu olarak İttihatçılar gösterilmişti. Hali hazırda İstanbul’da artan gerginlik bu haberle daha da tırmandı. Netice itibariyle İttihatçıların İstanbul’u emanet ettikleri Avcı Taburları da isyancıların arasına katıldı. İsyân 13 Nisan 1909’da gerçekleşti. Bu isyanda birçok görüşten ve meslekten kişi vardı: öğrenciler, alt rütbeli askerler, ulema gibi. İsyân sırasında şeriat sloganları atılmış, Abdülhamit’in halifeliği vurgulanmıştı. Abdülhamit’in bu isyana dahli olup olmadığı bilinmemekle beraber, O artık iktidarda kalamazdı, çünkü rejime karşı bir tehdit oluşturuyordu. Osmanlı’daki isyanlara bakıldığında hepsinde bir İslami vurgu bulunmaktadır. İslami vurgu isyana meşruiyet sağlamaktadır. Bu isyana tam anlamıyla şeriat yanlısı bir isyan demek doğru olmasa da irticai bir ayaklanma demek doğru olacaktır.⁶⁶

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı’daki Türkçü ideolojinin üst raddeye tırmandığı bir dönemdir. Öyle ki Rusya’dan, Azerbaycan’dan Osmanlı topraklarına gelen Türkçü aydınlar ile Osmanlı topraklarında var olan Türkçü aydınlar başkent İstanbul’da Türkçü derneklerde faaliyet yürütmüş, dergi ve ilmi incelemelerin olduğu kitaplar çıkartmış, Türk milletini bu yöne sevk etmeye çalışmışlardır. Bu noktada Ziya Gökalp önemli bir figürdür. O İslam’a, muasırlaşmak ve Türkleşmekle (uluslaşmak) aynı değeri vererek bir diğerrinin diğerr ikisinden ayrı olamayacağını ifade etmiştir. Onun İslamlaşma görüşü manevi geleneğin ayakta kalması içindir. Batılı din dışılığın millete sirayet etmesinin veya özentiye kaçan bir yenileşmenin peşinde değildir. O yeri geldiğinde İslami reformu savunabilen bir görüş ortaya koymuştur.

⁶⁵ Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılap Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, c. 1, k. 1, s. 475-478; Akşin, S. (2013). “Siyasal Tarih (1789-1908)-II. Abdülhamit’in Mutlakıyeti (1881-1908)”, Yayın Yönetmeni; Akşin, Sina, *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 174-183

⁶⁶ Bayur, Y. H., *a.g.e.*, 1991, c. 1, k. 2, s. 182-188; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 35-36

İbadet dilinin Türkçeleşmesini desteklemiştir. Böylece millet hem İslam'ı anlayacak hem de ulus olabilecektir. Ayrıca Batıya yüzünü dönecek ve onu taklit etmeyip kendi özgün yenilik hamlesini atabilecektir. Gökalp radikal bir reformcu olmamış mutedil bir reformcudur. Onun bu görüşleri Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılaplarına ışık tutmuştur.⁶⁷

Bir diğer Türkçü Yusuf Akçura'dır. O Ziya Bey'e göre daha radikal bir Türkçü olarak nitelendirilebilir. Öyle ki onun millet tanımında din yoktur. Hâlbuki Gökalp millet tanımında dini kullanmaktadır. Akçura'yı radikal yapan bir diğer sebep millet tanımına kan yani ırkı eklemesidir. Akçura dönemin tüm fikri görüşlerini incelemiş ve bunu bir makale olarak yayınlamıştır. Bu makalesi üzerinden eleştiriler almıştır. O bu eserinde (Üç Tarz-ı Siyaset) Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü karşılaştırır. Bunlardan Osmanlıcılığın artık iflas ettiğini, İslamcılığın büyük devletler tarafından uygulanmasına izin verilmeyeceğini, Türkçülüğün ise diğer ikisine göre daha başarılı bir yol olduğu görüşünü savunmuştur. Akçura bu yönüyle bir Pantürkist'tir.⁶⁸

Akçura ile Gökalp'i karşılaştırdığımızda, Başgil'in laikliği sınıflandırmasına uyarak şunu söyleyebiliriz: Gökalp yarı-laik bir görüşe sahipken, Akçura tam laik bir görüştedir. Bu sadece millet tanımında değil birçok açıdan böyledir.

Genel hatlarıyla II. Meşrutiyet dönemi yarı laik devlet esasının ikili bir yapı halinde devam ettiği bir dönemdir. Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet'i başarısız bulmaktadır. Çünkü her ne kadar Tanzimat'tan gelen bir birikim olsa bile Tanzimat'taki düşünce tarzı devam etmiştir. Öyle ki, Tanzimat'ın ikili yapısı Meşrutiyet devrinde de devam etmiş, yeninin yanında eski muhafaza edilmiştir. II. Meşrutiyet başarısız veya gerçek bir modernleşme sağlayamamış olsa dahi Cumhuriyet'in öncülü olması hasebiyle önemli bir konumdadır. Tunaya, Meşrutiyet'i Cumhuriyet döneminin laboratuvarına benzetir. Cumhuriyet'ten önce çoğu şey bu dönemde denenmiş, kimi başarıya ulaşmış kimi ulaşmamış veya ikili yapı korunduğundan önemi idrak edilmemiştir. Bununla birlikte İttihatçıların karşılaştığı siyasi arena çetin bir mücadele gerektirmiş, yıkılmak üzere olan bir devleti ayakta tutmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet inkılaplarını, Meşrutiyet modernleşmesinden ayıran birçok nokta vardır. Bunlardan biri lider ve bir diğeri de kararlılıktır. Türk İnkılabı taviz vermemiş, sonuna kadar gitmiştir. İşte bu kararlılık cumhuriyetin kurulmasını, ikili yapıyı kaldırıp, muasır medeniyetler seviyesine ulaşılmasını ve

⁶⁷ Gökalp, Z. (2018). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 20-24, 46-47; Gökalp, Z. (2017). *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 195-196; Ülken, H. Z., a.g.e., 2023, s. 483, 485; Azak, U., a.g.e., 2019, s. 22-23

⁶⁸ Akçura, Y. (2016). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 75-99; Akçura, Y. (2015). *Türkçülüğün Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 17; Gökalp, Z., a.g.e., 2017, s. 37-38

uluslaşmayı başarıya götürmüştür. Meşrutiyet'te yine taklit ve Batı beğenisini takip edilirken, Cumhuriyet'te bu Batı'yı taklitle veya Batı beğenisini almak için değil, özgün, muasır bir ulus yaratmak için gerçekleştirilmiştir.⁶⁹

II. Meşrutiyet'e dair veya genel manada Osmanlı ıslahatlarına bir eleştiri de Said Halim Paşa tarafından yapılmaktadır. Ona göre, halk ve aydın arasında inanılmaz bir uçurum vardır. Bu nedenle Osmanlı ıslahatları halka sirayet etmemiş, dolayısıyla Osmanlı'nın kurtuluş çaresi olan ıslahatlar yetersiz kalmıştır.⁷⁰

II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit otoritesine karşı yükselen bir sesin neticesi olarak gelişmiştir. Öyle ki bu sistemin devleti kurtaracağına inanılmıştır. Fakat beklendiği gibi olmamıştır. İttihatçılar devletin çökmekte olan kolonlarını yüzeysel tamiratla yetinmişler, iç ve dış birçok sebep onları buna mecbur kılmıştır. Böylece Meşrutiyet Döneminde denenen ve başarıya ulaşmayan yahut yarım kalan tüm atılımlar üzerine eklenerek veya değiştirilerek Cumhuriyet Devrinde başarılabacaktır. Bunun en bariz örneği ise laiklik olacaktır. Osmanlı'dan miras kalan dini kurumlar tasfiye edilse de Osmanlı'dan arda kalan din siyaset ilişkisi günümüzün konuları arasına dahi girecektir.⁷¹

2.4 Pozitivizm ve Sezgicilik (Bergsonculuk)

Türk aydınları Avrupa'ya eğitim, sürgün gibi nedenlerle gittikten sonra Avrupa kültürünü ve felsefesini yakından tanımışlardır. Bu felsefelerin Türk aydınınca tanınmasında çevirilerin de önemli bir payı vardır. Bu durum Tanzimat döneminde daha çok ortaya çıkmıştır. Tanzimat aydınlarını etkileyen en önemli felsefe pozitivizm olmuştur. Auguste Comte'un sistemleştirdiği bu felsefe bilimsel bilgiyi ön planda tutmuş, dini öğretiyi bilgi çağının öncesinde kalmış mitsel bir bilgi olarak görmüştür. Bu yönüyle maneviyatı geri plana atan felsefe, akı ve bilimi ön planda tutmaktadır. Meşrutiyet devrinde bu felsefeye olan ilgi daha da artmış ve Türk aydınınca daha da benimsenmiştir. Öyle ki bu felsefeye, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan bir felsefe dahi diyebiliriz. Bu laikliğin uygulandığında da görülmektedir. Genel manada pozitivist felsefe Türk aydınını 19. yüzyılın ikinci yarısından, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar etkilemiş olan bir felsefedir. Bu felsefenin tam tersi olarak maneviyata önem veren, bilginin tek başına yeterliliğini kabul etmeyen sezgicilik felsefesi ise 20. yüzyılın Türk aydınını etkilemeye başlamıştır. Bu felsefe Bergsonculuk olarak da bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde pozitivizme eleştiri yapanlar sezgici felsefeyi benimsemiş ve aklın öneminin yanında

⁶⁹ Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 299; Ortaylı, İ., *a.g.e.*, 2019, s. 191

⁷⁰ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, 2021, s. 172-173

⁷¹ Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 33

maneviyata da değeri verilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Sezgici felsefeyi benimsemiş düşünürlerce, pozitivizm, laikliğin aşırıya kaçmasına, anlam ve konusunun sınırlarından çıkıp devlet kontrolünde bir dinin oluşmasına sebep olmuş bir felsefedir. Bu nedenle gerçek laikliğin bu olmadığını ifade etmektedirler. Onların laiklik algısı şudur: din ve vicdan hürriyeti kapsamında devletin dini konulara müdahale etmemesi, dinin de siyasete alet olmaması ve devletin herhangi bir kurum ile dini kontrol etmeye çalışmamasıdır. Bununla birlikte dini eğitim ve ibadetin din ve vicdan hürriyetine uygun olarak serbest olmasını istemektedirler. Sezgici felsefe de maneviyatı öne çıkartarak onların görüşlerini destekleyen bir argüman oluşturmuştur. Kısaca özetlersek Bergson felsefesi yani sezgicilik bilgi edinmenin yolunun sezgi ile olacağını, pozitivizm ise akıl ve bilim ile olacağını savunmuştur. Bu yönüyle pozitivizm akıl ve bilimi öne çıkartarak Cumhuriyet felsefesini de etkilemiş, laikliğin uygulanış ve benimsenmesinde devlete bir yol çizmiştir. Fakat zamanla sezgici felsefeyi benimseyen bir muhalefet doğmuş, bunlar maneviyatın arka plana atılmasını eleştirmiş ve laikliğin yanlış uygulandığını ifade etmişlerdir.⁷²

2.5 Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Milli Mücadele Döneminde Din-Siyaset ve Laiklik

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'na Almanya İmparatorluğu'nun yanında girmiştir. 1914'te başlayan savaş birçok cephede devam etmiş, Osmanlı Devleti bu cephelerde İtilaf güçleriyle savaşmıştır. Bu cephelerde büyük yenilgiler alan Osmanlı 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Savaş sırasında Osmanlı padişahı ve halifesi Sultan V. Mehmet Reşad, İtilaf Devletlerine karşı cihat ilan etse de bu pek etkili olamamıştır. Öyle ki 1916'da Şerif Hüseyin ve oğullarının başını çektiği bir Arap İsyanı çıkmıştır. Bu isyan neticesinde Osmanlı'nın Abdülhamit'ten beri uygulaya geldiği İslamcılık görüşü iflas etmiştir. Bu ise dönemin kurmaylarında Türkçülük fikrinin daha çok benimsenmesine yol açacaktır. Savaş sonrasında çok uluslu imparatorluklar çağı bitmiş, ulus devletleri çağı başlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra mağlup olan Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu ile 1917'de Ekim Devrimi sonucu savaştan çekilen Rusya Çarlığı yıkılacak, yerlerine yeni yönetim ve rejim ihdas edilecektir. Öyle ki Rus Çar ailesi devrimciler tarafından katledilecek, Alman İmparatoru II.

⁷² Korlaelçi, M., (1986). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 13-14, 33-35, 201-205; Timur, T. (2019). *İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı*, Yordam Kitap, İstanbul, s. 32; Turan, O., a.g.e., 2021, s. 75, 119; Topçu, N. (2019). *Bergson*, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 15; Yıldız, Y. (2011). "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, sayı 17, s. 333; Ülken, H. Z., a.g.e., 2023, s. 552

Wilhelm ülkeyi terk etmek zorunda kalacak, Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Karl ise sürgün edilecektir. Osmanlı sultanı VI. Mehmet Vahdettin, 1 Kasım 1922’de saltanatın ilga edilmesi üzerine ülkeyi terk edecektir. Savaş sonrası yıkılan imparatorlukların yerine Rusya’da sosyalist bir rejim kurulacak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanacak ve Avusturya’da cumhuriyet ilan edilecek, Almanya’da ise Weimar Cumhuriyeti kurulacaktır. Türkiye’de ise 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti bu çağın bir neticesi olmuştur.⁷³

Mondros Ateşkesi ile Osmanlı toprakları işgale uğramaya başlamıştır. İtilaf devletleri ateşkes antlaşmasının 7’nci ve 24’ncü maddelerine dayanarak Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamış, askerleri terhis edip, sayısını azaltmış ve silahlarına el koymuştur (mad. 5).⁷⁴ İşte bu durumdaki Osmanlı’nın kurtuluşu için çalışmalar yapılmaktadır. Bunların çoğu bölgesel kurtuluşu veya bir büyük devletin himayesi altında toprak bütünlüğü koruyan bir manda idaresine yönelik çalışmalardır. Bunlardan başka başarıya ulaşacak olan çalışma; Osmanlı yerine yeni bir devlet kuracak planı harekete geçiren Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçerek bölgesel direnişleri birleştirmesi sonucu ulusal bir mücadele planı ortaya koymasıdır. Mustafa Kemal 1881 yılında, Osmanlı’nın mali anlamda iflas etmiş olduğu bir dönemde doğmuştur (1875 Ramazan Kararnamesi, 1881 Muharrem Kararnamesi Duyun-u Umumiye İdaresi). O, II. Abdülhamit’in meclisi feshedip, Kanun-i Esasiyi rafa kaldırdığı bir dönemde ve otoriter bir yönetim zamanında çocukluk yıllarını yaşayacaktır. Okul çağına geldiğinde annesi Zübeyde Hanım ile babası Ali Rıza Efendi, Mustafa’nın hangi okula gideceği konusunda anlaşamamıştır. Öyle ki annesi onun mahalle mektebine gitmesini isterken, babası batılı tarzda kurulmuş olan Şemsi Efendi okuluna gitmesini istemiştir. Zübeyde Hanım’ın bu isteğini daha geleneksel olmasına bağlayan Afet İnan, annesi ile babasının bu fikir ayrılığının Mustafa Kemal’de daha çocukken derin izler bıraktığını ifade etmiştir. Nitekim Ali Rıza Efendi’nin dediği olmuş ve Mustafa Kemal Şemsi Efendi okuluna gitmiştir. İlkokulu bitirdikten sonra Selanik Askeri Rüstiyesine giden Mustafa Kemal 1895’te, doğduğu yer olan Selanik’ten uzaklaşacak ve Manastır Askeri İdadisine yatılı öğrenci olarak girecektir. Burada edebiyata ve dil öğrenmeye

⁷³ Köse, İ. (2021). *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 211-220; Bayur, Y. H., a.g.e., 1991, c. 3, k. 3, s. 258-274; Özcan, A. (2001). “İttihad-ı İslam”, TDV İA, İstanbul, c. 23, s. 470-475; Akşin, S. (2013). “Siyasal Tarih (1908-1923) Samsun’dan Damat Ferit Hükümeti’nin Düşmesine Değin”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Akşin, Sina, Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 69; Bayur, Y. H., a.g.e., 1991, c. 3, k. 4, s. 696; Gerwart, R. (2016). *Mağluplar Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi? 1917-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, s. 123, 189; Wiest, A. (2022). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 318-319; Roberts, J. M., a.g.e., 2015, s. 608-609, 615; McMeekin, S. (2022). *I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Rolü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.275

⁷⁴ Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (TTK Basımevi), Ankara, C. 1, s. 520-521, 524

merak saran Mustafa Kemal, Fransızca öğrenmek için Selanik'te bir kursa gitmiştir. Eğitimine 1899 yılında İstanbul Harp Okulu'nda devam etmiş, hürriyet temalı şiir ve yazılar okumaya ve bunları arkadaşları ile tartışmaya başlamıştır. Yine bu dönemde hitabetini geliştirmeye başlamış ve bunun için arkadaşlarıyla denemeler yapmıştır. 1902'de Harp Akademisi'nde eğitimine devam etmiş ve 1905 senesinde yüzbaşı rütbesiyle buradan mezun olmuştur. İstanbul'da eğitim gördüğü yıllarda Osmanlı idaresini daha yakından tanımıştır. Bu durum ise kendisinde derin izler bırakacaktır. Okul arkadaşları ile siyasi toplantılar yapmış ve bundan dolayı sarayda sorguya çekilmiştir. Şubat 1905'te ilk görev yeri olan Şam'a gönderilmiştir. Ekim 1906'da burada arkadaşlarıyla beraber *Vatan ve Hürriyet* Cemiyetini kurmuştur. Cemiyetin yayılması için çalışmalar yapmış ve Selanik'te bir şube açmıştır. Eylül 1907'de Makedonya'daki 3'ncü Ordu emrine verilen Mustafa Kemal, II. Meşrutîye'tin ilanına buradan tanıklık etmiş ve bu doğrultuda çalışan kişileri ve yapılan işleri yakından görmüştür. İttihat ve Terakki'nin bir üyesi olan Mustafa Kemal, ordu mensuplarının siyasetle ilgilenmesini doğru bulmamakta ve bunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Mustafa Kemal'in bu görüşü cemiyette hoş karşılanmamıştır. 13 Nisan 1909'da tarihimize *31 Mart Vakası* olarak geçen irticai bir ayaklanmanın çıkması üzerine İstanbul'a giderek bu isyanı bastırmakla görevlendirilmiş olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın başında bulunduğu *Hareket Ordusunun* kurmay başkanlığını yapmıştır. 1910 yılında Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırmak amacıyla Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanlığına yine Mustafa Kemal görevlendirilmiştir. Yine aynı yıl Fransa'da Picardie askeri manevralarına katılmıştır. 1911 yılında İtalya'nın saldırısı üzerine Trablusgarp'ta savunma hareketine katılmış, bu sırada Balkan Harbi çıkmış ve Balkan coğrafyasında büyük bir kayıp yaşanmıştır. Trablusgarp'ta iken Selanik'in kaybedildiğini ve Bulgar ordusunun Çatalca'ya kadar geldiğini öğrenince büyük bir teessüre kapılmıştır. Selanik'in kaybı Mustafa Kemal'de derin bir iz bırakmıştır. Ekim 1913-Şubat 1915 tarihlerinde Sofya, Bükreş, Belgrad ve Çetine ataşemiliterliklerinde vazife almıştır. Görev süresince Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra kısa bir sürede yaşadığı değişimi kendi gözleriyle görmüştür. Mustafa Kemal askeri okul yıllarından itibaren Fransız İhtilali'ne ve Avrupa'daki fikri aydınlanmaya büyük alaka duymuştur. Fransız İhtilali'ni okumuş olduğu kitaplarla tetkik etmiş, ihtilal sonucu ortaya çıkan kavram ve olguları kendi fikir dünyasında işlemiştir. 1910'da katıldığı Picardie askeri manevralarına katıldığı sırada Avrupa'yı ve kültürünü yakından görme imkânı bulmuştur. Ayrıca büyük bir kitap külliyyatına sahip olan Mustafa Kemal'in kütüphanesinde 4289 adet kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar daha çok tarih, felsefe, sosyoloji gibi alanlarla ilgilidir. Felsefi alanda okuduğu yazarlar arasında Descartes, Kant, Rousseau, Montesquieu ve Comte gibi filozoflar vardır. O, bu filozofların fikirlerinden etkilenmiş ve bunları yorumlamış,

geliştirmiştir. Türk aydınlarının eserlerinden ve fikirlerinden de etkilenen Mustafa Kemal'in okuduğu ve etkilendiği aydınlar arasında Namık Kemal de vardır. Mustafa Kemal, fikirlerinden ve karakterinden etkilendiği Namık Kemal için şu veciz sözü söylemiştir; “*Benim bedenimin babası Ali Rıza Efendi, duygularımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp'tir*”. Ayrıca bu veciz sözde ismi geçen Ziya Gökalp de fikirleriyle Mustafa Kemal'i ve dolayısıyla cumhuriyet inkılaplarını etkilemiştir. Mustafa Kemal'in etkilendiği bir diğer Türk aydın ise Filibeli Ahmet Hilmi Bey'dir. Ahmet Hilmi Bey'in İslam'a bakışı ve İslam Tarihi hakkındaki görüşlerine önem vermiştir. Dikkat edildiğinde Mustafa Kemal'in etkilendiği aydın ve filozoflar tamamen olmasa da pozitivizmden etkilenmiş isimlerdir. Mustafa Kemal de bu felsefi akımdan etkilenmiştir. Mustafa Kemal stratejik düşünce ve planlama ve öngörü yeteneğine sahip bir lider özelliğini daha I. Dünya Savaşı yıllarında göstermeye başlamıştır. Öyle ki 1917 yılında veliaht Mehmet Vahdettin'le birlikte, O'nun yaveri olarak Almanya İmparatorluğu'nu ziyaret etmiştir. Burada Alman komutanlarla görüşmüş ve savaşın Alman yenilgisiyle sonuçlanacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Temmuz 1918'de Karlsbad'a gitmiş ve burada Osmanlı'nın durumuna çareler aramaya çalışmıştır. Burada anılarını kaydeden Mustafa Kemal, çeşitli fikirlerini defterine not etmiştir. Bunlardan biri sosyal durumlarda yapılacaklara yöneliktir. Mustafa Kemal, yavaş ilerlemedense kökten değişikliklerle muasır medeniyete erişilebileceğini düşünmüş ve bu düşüncesini anılarına not düşmüştür. Mustafa Kemal'in hatıra defterine 9 Temmuz 1918'de yazmış olduğu şu ifadeler öngörüsüne örnek olarak gösterilebilir: “1. Devlet-i Osmaniye nasıl bir siyaset takip etmelidir. 2. Türklük mefkuresi. 3. Arabistan, Türkistan hakkında vesair Milletler hakkında takip olunacak nokta-i nazar ne olmalıdır? 4. Rical-i devletimizin memleket hakkındaki vukufı”.⁷⁵

Mustafa Kemal, Samsun'a İstanbul Hükümeti'nin verdiği müfettişlik görevi üzerine gitmiştir. Bu görevin amacı Karadeniz'de karışıklık çıkaran Müslüman çetecileri durdurmaktır. Fakat Mustafa Kemal Samsun'a Millî Mücadeleyi başlatmak için olağan üstü yetkilerle adım atmıştır. Mustafa Kemal'in istenilen doğrultuda hareket etmediğini gören İngilizler ve İstanbul Hükümeti onu geri çağırmaktan başka çare bulamamışlardır. Mustafa Kemal ise halkı işgallere karşı birleştirmek, tüm Türk yurdunu işgalden kurtarmak için genelgeler yayınlamış, konferanslar düzenlemiştir. Bu girişimlerden ilki Havza Genelgesi'dir. Bunu Amasya Genelgesi takip edecektir. Amasya Genelgesi'nde Mustafa Kemal Türk istiklalini milletin azim ve kararının kurtaracağını ifade ederek halkı yanına çekmeye ve halkça meşruiyet kazanmaya

⁷⁵ İnan, A. (2020). *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-8, 13-14, 16, 54; Turan, Ş. (2019). *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yayınları, Ankara, s. 3-4, 7-8, 12-17, 21, 25-28

çalışmış, İstanbul ve İngilizlere karşı bir kamuoyu oluşturmuştur. 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi toplanmıştır. Buraya Mustafa Kemal de davet edilmiştir. Kongre başlamadan İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal'i görevinden azletmiş, fakat Mustafa Kemal önce davranarak askerlik mesleğinden istifa ederek "*sine-i millete*" dönmüştür. Bu saatten sonra artık onun önderliğinde Millî Mücadele sivil bir kimlik kazanmıştır. Tabi ki bu mücadele de askeri bir faaliyet olsa dahi aslen halka dayanan bir mücadeledir. İşte askerlikten istifa eden Mustafa Kemal, kendisine meşruiyet sağlayan halktan biri olarak bu mücadeleye önderlik etmiştir.⁷⁶

Erzurum Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Sivas Kongresi'ne katılmıştır. Bu kongrede alınan kararlar laiklik düşüncesi için önemlidir. Öyle ki bu kongrede alınan kararlarda saltanat ve hilafete atıf yapılmıştır. Sivas Kongresi kararlarından 2'nci maddede belirtilen hususla hilafet ve saltanat makamları güvenceye alınmış ve onları yani iki unvanı da şahsında bulunduran padişahın kurtarılacağı belirtilmiştir:

Camia-i Osmaniye'nin tamamıyeti ve istiklal-i millimizin temini ve makam-ı mualla-yı hilafet ve saltanatın masuniyeti için kuva-yı milliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak, esas-i katidir (madde 2). Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i harici karşısında memleketimizin herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek ızdırarında bulunduğu taktirde makam-ı hilafet ve saltanatla vatan ve milletin masuniyet ve tamamıyetini kafil her türlü tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur (madde 5).

Beyanatta görüldüğü üzere vatanın kurtarılması ile saltanat ve hilafetin kurtarılması eşit derecede önem arz etmektedir. Öyle ki vatanın kurtuluşuyla saltanat ve hilafet üzerindeki işgalci baskı ortadan kalkacak ve bu iki unvanı uhdesinde bulunduran padişah doğru kararlar alabilecektir. Vatanın ve milletin kurtarılmasıyla eşdeğer biçimde görülen bu iki unvan, Millî Mücadele'nin amacına ve bu doğrultuda izlenecek yola meşruiyet kazandıracaktır. Burada dini yani manevi meşruiyetten bahsetmek mümkündür. Öyle ki Türk halkının hilafete ve saltanata yüklediği anlam, Millî Mücadele'nin halk nezdinde benimsenmesini sağlamış ve işgalci devletler ile İstanbul hükümetinin kışkırtıcı tavrına karşı meşruiyet kazandırmıştır.⁷⁷

Mustafa Kemal ve kurulan Heyet-i Temsiliye Sivas'tan Ankara'ya doğru yola çıkmışlardır. Takip ettikleri rota önemlidir. Mustafa Kemal ve yanındakiler Ankara'ya gitmeden

⁷⁶ Atatürk, M. K., *Nutuk 1919-1927*, yyh.: Korkmaz, Zeynep (2018). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 7; Akşin, S., "a.g.m.", *a.g.e.*, 2013 (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 75-77, 78-79

⁷⁷ Atatürk, M. K., *a.g.e.*, 2018, s. 8; Goloğlu, M. (2017). *Millî Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 259-261

Kırşehir’de Hacı Bektaş Dergahına uğramışlardır. Burada Bektaşî tarikatının iki kolunun da şeyhleri ile konuşmuşlardır. Bu konuştuklarından ilki Bektaşî tarikatının “*Babagan*” kolunun temsilcisi Postnişin Salih Niyazi Dedebaba’dır. Bir diğeri “*Dedegan*” kolunun temsilcisi Serçeşme Cemalettin Efendi’dir. Buradan şu anlam çıkmaktadır: Mustafa Kemal ve arkadaşları Millî Mücadele döneminde dini konularda hassas davranmış, dini liderlerin mücadeleye destek vermeleri için onlarla görüşmüş ve halkın temsili için onlara mebusluk sunmuşlardır. Bu görüşümüzü destekleyecek bir diğer nokta ise şudur: ilk meclis Ankara’da açıldığında meclis reislerinin vekilleri olan Mevlevî Postnişini Abdülhalim Çelebi ve Cemalettin Efendi’dir. Bu hususu Nejat Göyünç, İstanbul hükümetinin Millî Mücadele aleyhinde yürüttüğü dini propaganda faaliyetine karşılık Ankara hükümetinin aldığı bir tedbir olarak açıklamıştır.⁷⁸ Bir başka örnek de İstanbul’dan Ankara’ya Millî Mücadele’ye katılmak için gelmeye çalışanları gizlice İstanbul’dan çıkarmaları için yardım eden Ata Efendi ve Özbekler Tekkesidir. Bu adımlar Millî Mücadele’nin İngilizlerin ve İstanbul Hükümetinin Millî Mücadelecileri dinsiz, komünist ilan etmelerine karşılık sayılabilir. Bununla birlikte burada amaç halkın dini duygularına seslenip milli/vatani meşruiyetin yanında dini meşruiyet sağlamaktır.⁷⁹ Buradan da anlaşıldığı üzere Millî Mücadele laiklik zemini üzerinde hareket etmemiş, bir bakıma Osmanlı’dan kalan yarı-dini havayı korumuştur.⁸⁰

Heyet-i Temsiliye’nin istekleri doğrultusunda İstanbul Hükümeti, İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ın açılmasına izin vermiştir. Meclis 28 Ocak 1920’de Misak-ı Millî’yi kabul etmiştir. Bu sırada İtilaf Devletlerince Osmanlı’yı paylaşmak için toplantılar düzenlenmiş ve İstanbul’u resmen işgal etme kararı alınmıştır. 16 Mart 1920’de bu işgal gerçekleştirilmiştir. 11 Nisan’da ise Meclis feshedilmiştir. Yine aynı tarihte Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, Millî Mücadele’ye yönelik ağır ithamlar içeren ve onları asi ilan eden bir fetva yayımlamıştır. Bu fetvaya karşılık Ankara Müftüsü Rıfat Efendi karşı fetva yayınlamıştır. Yayınladığı fetva üzerine Rıfat Efendi 25 Nisan 1920’de görevinden alınmış ve gıyabında yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. Bununla yetinmeyen İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında gıyaben bir

⁷⁸ Kansu, M. M. (1986). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, C. 2, s. 492-494, 573; Göyünç, N. (1984). *Atatürk ve Millî Mücadele*, Emek Matbaası, İstanbul, s. 116; Küçük, H. (2003). *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 128; Sarıhan, Z. (1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, TTK Yayınevi, Ankara, c. 2, s. 287; Goloğlu, M. (2014). *Millî Mücadele Tarihi III 1920 Üçüncü Meşruiyet-Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 172

⁷⁹ Goloğlu, M., a.g.e., 2014, s. 113, 131-135; Akandere, O. (2018). “Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Kuva-yı Milliye Aleyhindeki Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik)”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Cilt 2*, Elazığ 19-21 Ekim, ed. Uğur, M., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 1063-1093

⁸⁰ Özek, Ç., a.g.e., 1962, s. 24; Atatürk, M. K., a.g.e., 2018, s. 11; Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 54

yargılama yapıp onları idama mahkûm etmiştir.⁸¹ Mebusan Meclisi feshedilince Mustafa Kemal Ankara’da Millî bir meclis toplama kararı almıştır. Meclis 23 Nisan 1920’de açılmış ve açılış büyük bir dini tören eşliğinde yapılmıştır.⁸²

Millî Mücadele kadrosunun dini hassasiyetleri göz önüne alması, İstanbul fetvasına karşı fetva çıkartması, tarikat şeyhlerinin mecliste mebus olması, meclisin açılış tarihinin Cuma gününe alınması ve Hacı Bayram Veli Camii’nde yapılan Kur’an tilavetinden sonra kurbanlar kesilmesi yarı dini sistemin Millî Mücadele döneminde devam ettiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bu yapılanlar bir plan doğrultusunda ve genel bir kamuoyu sağlayıp meşruiyet kazanmak amacıyla yapılmıştır. Mustafa Kemal bu mücadelenin tek bir halk kitlesine mal olamayacağını bilmektedir. Bu mücadelenin Türk milletinin her bir ferdinin sınıf, din, meslek ayırt edilmeksizin yekûn halde yapılması amaçlanmıştır.⁸³

İşgallere karşı Millî Mücadele hızlanırken 1921 yılında Büyük Millet Meclis’i Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu kabul etmiştir (20 Ocak 1921). Bu kanun tarihimize 1921 Anayasası olarak geçmiştir. Genel hatlarıyla kısa ve öz bir metin olan bu yasa, eksik kalan hukuki yönlerini Kanun-i Esasi’ye dayanarak tamamlamıştır. Yani 1921 Anayasası yürürlüğe girdiği tarihte 1878 Anayasası da hala geçerlidir (1909 değişiklikleriyle Kanun-i Esasi’nin son hali). 1921 Anayasası’nın ikinci maddesi şu şekildedir: “*Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm’dır. Resmi lisanı Türkçedir*”. 1876 Kanun-i Esasi’nin 11. maddesinde de devlet dini İslam’dır ibaresi bulunmaktadır. Osmanlı’nın hukukî devamlılığı aslında 1921 Anayasası ile tanınmıştır. Her iki anayasada da devlet dininin İslam olarak belirtilmesi devletin devamlılığını göstermektedir. Buradan şu sonuca varılmaktadır: Millî Mücadele kadrosunun aklında hâlihazırda bir laiklik veya yeni bir devlet teşkili düşüncesi yoktur. Bu noktada Mustafa Kemal’in hariç tutulması gereklidir. Mustafa Kemal kişisel gelişim, yaşam deneyimi ve tarihsel bilinç noktasında bu fikirleri savunan ve bu nedenle aykırı olarak görülen biri olmuştur.⁸⁴

⁸¹ Akşin, S. (2024). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 18, 33, 39; Erikan, C. (2019). *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 40, 114; Başaran, S., “Dürrizade Abdullah (1869-1923)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 29/05/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/durrizade-abdullah-1869-1923/?pdf=3915> adresinden erişilmiştir; Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 151; Akşin, S. (2013). “Siyasal Tarih (1908-1923) TBMM’nin Kurulması, İç Savaş ve Sevr Antlaşması”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Akşin, S., Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 91

⁸² Atatürk, M. K., *a.g.e.*, 2018, s. 312-314

⁸³ Goloğlu, M., *a.g.e.*, 2014, s. 167

⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Önceki Anayasalar, 1921 Anayasası, 30.05.2024 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> adresinden erişilmiştir; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Önceki Anayasalar, 1876 Kanun-i Esasi, 30.05.2024 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> adresinden erişilmiştir; Mumcu A., *a.g.e.*, 2007, s. 55; Başgil, A. F., *a.g.e.*, 2020, s. 194;

Millî Mücadele işgal kuvvetlerine karşı başarıyla gerçekleşmiş, İtilaf devletleri bu başarılar karşısında ateşkese mecbur edilmiştir. Ateşkes antlaşması 11 Ekim 1922’de Mudanya’da imzalanmıştır. Sıradaki adım barış görüşmeleri ile İtilaf devletlerine karşı kazanılan başarıyı taçlandırmaktır. Barış antlaşmasının nerede yapılacağına dair müzakereler yapılırken İtilaf devletlerinin İstanbul Hükümetini de bu görüşmelere çağırmak istemesi Ankara’nın hoşuna gitmemiştir. Bu nedenle Ankara Büyük Millet Meclis’inde saltanatın kaldırılmasına dair bir karar çıkarılmıştır. Böylece İstanbul Hükümeti’nin hükmü bitmiş, Sultan VI. Mehmet Vahdettin ise bunun üzerine ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Saltanat 1 Kasım 1922’de kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılması laikliğe ve yeni bir devlete, daha doğrusu bir cumhuriyete atılan ilk adım olmuştur. VI. Mehmet padişah olmasının yanı sıra Osmanlı-İslam Halifesidir. Saltanat kaldırılınca halifelik makamı boşta kalmıştır. Bunun üzerine meclis Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesi Abdülmecit Efendi’yi halife seçmiştir. Halifenin meclis tarafından atanması Başgil’in ifadesiyle devletin kontrolünde din adınının bir başlangıcıdır. Türk milleti kurucu iradenin önderliğinde cumhuriyete, laikliğe ve bunları tamamlayacak inkılaplara adım atmış, hem iç hem dış kamuoyunu buna hazırlamıştır.⁸⁵

2.6 Cumhuriyet’in İlanı, Yapılan İnkılaplar ve Laiklik

1923 yılında Türkiye’nin idari yapısını değiştirecek adım atılmıştır. Lozan’da başlayan barış görüşmeleri 1923’ün Temmuz ayının 24’ünde taraflarca imzalanmış ve bu antlaşma ile dünya kamuoyu Türk milletinin istiklalini ve hudutlarını tanımıştır. Bunu takiben 13 Ekim 1923’te İstanbul yerine Ankara başkent yapılmıştır. 29 Ekim’de de cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu yapılan icraatlar eskiden kopuşu ve yeniye geçişi temsil etmektedir. Osmanlı’nın başkenti İstanbul hem siyasi hem dini bir öneme haizdi. İstanbul’un fethedilmesi üzerine Hz. Muhammed’in müjdelediği komutan sıfatına nail olan II. Mehmet, İstanbul’u devletin başkenti yaparak bu şehre İslami anlamda yüklenen önemi pekiştirmiştir. İstanbul 1453’ten itibaren Osmanlı’nın başkenti olma özelliğine sahip olmakla birlikte, II. Mehmet’ten önce de bu şehre atfedilen önem ve İslami dayanak fetihten öncesine, Hz. Muhammed devrine yani İslam Devleti’ne kadar dayanır. Bu nedenle İstanbul yerine Ankara’nın başkent yapılması bu siyasi ve dini geçmişten bir kopma yaşatmıştır. Ankara, Millî Mücadele’nin karargâhı olmuş ve siyasi

Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 65; Goloğlu, M. (2021). *Milli Mücadele Tarihi IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul, s. 459-462

⁸⁵ Özek, Ç., *a.g.e.*, 1962, s. 23-24; Daver, B., *a.g.e.*, 1955, s. 52-53; Akşin, S. (2013). “Siyasal Tarih (1908-1923) Büyük Zafer ve Saltanatın Kaldırılması”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Akşin, Sina, Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 108-110; Davison, R., *a.g.e.*, 2016, s. 56, 325; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 25; Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 152-153; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 66; Goloğlu, M., *a.g.e.*, 2021, s. 375-376, 384, 386-387, 399-400, 402-403, 441

bir önem kazanmıştır. Bu özelliğiyle Ankara, Osmanlı'nın dini önem atfedilen başkenti İstanbul'a nazaran kendi siyasi ifadesini kurucu iradenin kararı doğrultusunda kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla, saltanat kaldırıldığından itibaren ortaya çıkan devletin yönetim sistemi sorunu çözülmüştür. Ayrıca bir hanedan yönetimine dönülmeyeceği anlatılmak istenmiştir. Çünkü Osmanlı hanedanı hala Türkiye'dedir. Başkentini değişimi ve cumhuriyetin ilanı bu hanedanın Türk milleti üzerinde artık bir hükmünün olmadığına da açık mesajdır. Ayrıca Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin başkomutanı olarak tek başına iktidar kuvvetini kendi üstüne almayacağını, bir nevi kendi saltanatını kurmayacağını cumhuriyetin ilanı ile iç ve dış kamuoyuna ifade etmiştir. Türkiye'de yaşanan bu değişim süratle devam etmiş, 3 Mart Kanunları ile yeni bir seviye kazanmıştır. Bu kanunlar Türkiye'nin siyasi, kültürel ve sosyolojik geleceğini şekillendirecektir. İlk olarak hilafet makamı kaldırılmış, Halife Abdülmecit ve Osmanlı Hanedanı Türk topraklarından gönderilmiştir. İkinci olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birlik sağlanmış, Şeriye ve Evkaf Vekaleti veya özel vakıflar tarafından idare edilen medreseler ve mektepler Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış yahut devredilmiş⁸⁶, dini eğitim yerine modern esaslara dayanan bilimsel eğitime geçiş yapılmış ve Osmanlı'dan kalan eğitimdeki ikili yapıya son verilmiştir. Şer'iye ve Evkaf Vekaleti de bu kanunlar doğrultusunda kaldırılmış, onun yerine başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Diyanet bir noktada devletin dini ve dini öğeleri denetleme aygıtı gibidir. Bu nedenle devlete bağlı din idaresi kuruldu diye eleştiriler almış bir kurum olmuştur. Devletin asıl amacı bu kurum aracılığıyla imam, hatip ve müftü atamak, bunların denetimini ve gözetimini yapmak, Cuma hutbelerini belirlemek vb. diye sıralanabilir. Bu sayede din, devlet aygıtının bütününden ilkesel de olsa ayrıştırılmış olacaktır. Yine 1924 yılının Nisan ayında yeni bir anayasa yapılmış ve Kanun-i Esasi'nin 1921 Anayasasını tamamlayıcı özelliği de kalkmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere Millî Mücadele devam ederken 1921'de Teşkilat-ı Esasiye adıyla bir Anayasa oluşturulmuştur. Bu Anayasa kapsam olarak eksik ve kısadır. Bu nedenle bu Anayasanın eksiklikleri 1876 Kanun-i Esasi (1909'daki değişikliğiyle beraber) ikame edilerek giderilmiştir. Bu da hukuken Millî Mücadele'nin ve dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin Osmanlı'ya bağlı olduğunu ifade etmektedir. İşte Türkiye ile Osmanlı'nın hukuki anlamdaki bağı olan bu anayasa birlikteliği 1924 Anayasası ile son bulmuştur (1924 Anayasası madde 104⁸⁷). Fakat 1924 Anayasasında da devletin dini İslam'dır maddesi hala bulunmaktadır (2. Madde). Ayrıca

⁸⁶ Tevhidi Tedrisat Kanunu, *Kanunlar Dergisi*, Cilt 2, Kanun No 430, s. 242; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7, İçtima 2, 3.3.1924 (1340) Pazartesi, s. 25

⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Önceki Anayasalar, 1924 Anayasası; 21.10.2024 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> adresinden erişilmiştir.

anayasanın 26. maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk yükümlülüğü olarak *ahkam-ı şeriyenin tenfizi* ibaresi vardır (Şariat kurallarının tanınması-tatbiki). 70 ve 75. maddelerde ise vatandaşın din ve vicdan özgürlüğünden bahsedilmektedir. Bu maddelerin değiştirilmemesi veya kaldırılmamasının sebebi kurucu erkin Türk halkının buna hazır olmadığına inanması ve halkı bu inkılaplara ısıtmaya, benimsetmeye çalışmasıdır. Bu durum büyük bir çelişki yaratsa da 1928'de anayasada yapılan bir değişiklikle 2. maddedeki devletin dini ile ilgili ibare ve 26. maddedeki *ahkam-ı şeriye tenfizi* ibaresi kaldırılmıştır. Bu maddelerin kaldırılması hakkında Mustafa Kemal'in açıklaması şu şekildedir: "Anayasanın 2. ve 26. maddelerindeki hükümler o zamanlar inkılap ve Cumhuriyet için zararlı görülmeyecek bazı zorunlu uzlaşmalar içeriyordu. Ama artık inkılap ilkeleri ile bağdaşmayan bu hükümleri ulus ilk elverişli fırsatta kaldırmalıdır". Ayrıca milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının ant içme törenindeki dini ibareler silinmiş ve yerine namus üzerine ant içilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁸

Halifeliğin kaldırılması nedenlerinden biri de çıkması olası bir çift başlılığın engellenmek istenmesidir. Halife, Osmanlı soyunun en büyük üyesi ve muhalefetin ilk etapta Mustafa Kemal ve yönetici elite karşı etrafında toplanabileceği ilk tercih olacaktır. Bu nedenle bir iç tehdit oluşturduğu varsayılmaktadır. Ayrıca hilafet makamı eski itibarını yitirmiş ve işlevsiz bir konumdadır. Yönetici elit bu makamın devletçe mali yükünün karşılanmamasını ve Osmanlı ailesi ve Halife Abdülmecit'in ülkeden gönderilmesi gerekliliğini anlamış ve bir karar almıştır. Bu hilafetin ilgasıdır. Pek tabii hilafet dış müdahaleye de bir zemin hazırlamaktadır. Öyle ki mandalarında büyük bir Müslüman nüfus barındıran büyük devletler, Müslüman halka dayanarak Halifeyi kullanmaya çalışmışlardır. Hilafet kaldırılmadan önce İngiliz sömürgesi olan Hindistan'dan Türkiye'ye yollanan mektuplar bunun açık bir örneğini teşkil etmektedir.⁸⁹

1925 yılında yapılan inkılaplarla süreç devam etmiştir. Tekke ve zaviyeler kapatılmış, şapka kanunu çıkarılmış ve hicri takvimden miladi takvime geçilmiştir. Bu yapılan inkılapların hepsi eskiden kopuşu ifade etmekte ve muasır medeniyet seviyesine ulaşılması noktasında hareket edildiğini göstermektedir.⁹⁰ Hicri takvim, İslam dünyasının kullandığı ve Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği tarihten itibaren başlayan ay yılı esasına dayanan bir takvimidir. Miladi takvim ise Batı medeniyetinin kullandığı, güneş yılı esasına

⁸⁸ Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 26-27, 31, 33-34, 37; Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 56-59; Gökberk, M., *a.g.e.*, 2021, s. 56-57; Başgil, A. F., *a.g.e.*, 2020, s. 195; Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2018, s. 43; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 75-78; Goloğlu, M. (2011). *Milli Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 321-336; Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930 Devrimler ve Tepkiler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 11-13, 24

⁸⁹ Goloğlu, M., *a.g.e.*, 2017, s. 5-6, 13, 24; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 74-75; Armaoğlu, F. (2022). *Türk Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 177-178

⁹⁰ Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 57; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 81-82; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 27

dayanan ve Hz. İsa'nın doğumuyla başlayan bir takvimdir. Kurucu kadronun Hicri'den Miladi takvime geçişinde dini bir kasıt aramak yanlıştır. Bu tamamen Batı'yla entegre olmak için gereken bir inkılapdır. Fakat şu da bir gerçektir ki eskiden kopuş ve yeniyi geçişin ilk halkalarından biridir.

Mustafa Kemal, şapka kanunu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

Efendiler, milletimizin başında, cehl, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün (medenileşme-uygarlaşma) düşmanlığının, alamet-i farikası gibi telakki olunan fesi atarak, onun yerine bütün medeni alemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin medeni hayat-ı ictimaiyeden, zihniyet itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lazime idi. Bunu takrir-i sükun kanunu cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat bunda kanunun mer'iyeti (yürürlük) de sühuletbahş (vesile-sebep) oldu denirse, bu çok doğrudur.⁹¹

Mustafa Kemal'in bu inkılaba yönelik açıklamasına bakıldığında iki şey ön plana çıkmaktadır: medeni toplum ve Takrir-i Sükûn. Bu inkılabın Takrir-i Sükûn Kanununun yürürlükte olduğu tarihe denk gelmesi rastlantı değildir. Bilinçli bir karardır. Bilindiği üzere Takrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Said Ayaklanması üzerine çıkarılmış bir kanundur. Bu kanun yönetime olağanüstü yetkiler sağlamış, muhalefetin yani yeniliklere karşı çıkanların sesi kesilmiştir. Bu kanun Mart 1925'te çıkartılmış ve 4 yıl yürürlükte kalmıştır. Tarihi süreç incelendiğinde laiklik ilkesine uygun inkılapların hızla bu kanun yürürlükte iken yapıldığı görülecektir. Bu inkılap hareketleriyle Türkiye'nin çağdaş medeniyetler ile farkının olmadığı ifade edilmiştir. Öyle ki Osmanlı'da başlamış olan *Batılılaşma ve reform* hareketiyle bu durum ifade edilmek istense de bu ifade Batı taklitçiliğinden öteye gidememiştir. Fakat Cumhuriyet inkılaplarıyla hem kendine has bir karakter ortaya çıkarılmış hem de taklitten bağımsız gerçekçi yeniliklere imza atılmıştır. Osmanlı devletinde de buna benzer bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim sarıktan fese geçilmesi ile olmuştur. Bunu yapan ise II. Mahmut'tur. Bu değişikliğin yapıldığı sırada Sultan II. Mahmut'un yaptığı değişimi hoş karşılamayanlar olmuş, sultanı dinsizlikle dahi suçlamışlardır. Bu durum Mustafa Kemal'in şapka inkılabında da tekrarlanmıştır. Aradan yüz yıl da geçse halkın alıştığı ezbere karşı olan değişim sonucunda direniş ve şikâyet benzer bir ifade bulmuştur. İşte bu noktada Mustafa Kemal yapılan eleştirilere karşılık şu demeci vermiştir:

⁹¹ İnan, A., Parmaksızoğlu, İ. (2020). *Düşünceleriyle Atatürk*, TTK Yayınevi, Ankara, s. 89

Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?⁹²

Şapka Kanunu ile dini kıyafet uygulamasında da bir değişiklik yaşanmıştır. Artık bir dinin en yüksek temsilcisi dışında diğer din adamları dini kıyafetlerini yalnızca dini merasimlerde giyebilecekler, kıyafetleri toplumsal hayatlarının bir parçası olamayacaktır.⁹³

Mustafa Kemal tarikatlar hakkında da açıklamalar yapmıştır:

Efendiler, tekke ve zaviyelerle türbelerin seddi ve alelumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve ila... gibi bir takım unvanların men ve ilgası da Takrir-i Sükun Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu husustaki icraat ve tatbikat heyet-i ictimaiyemizin, hurafeperest, ibtidai bir kavim olmadığını göstermek nokta-i nazarından, ne kadar elzem idi... Ölümlerden istimdad etmek medeni bir hey'et-i ictimaiye için şindir. Mevcud tarikatların gayesi kendilerine tabi olan kimseleri dünyevi ve manevi olan hayatta mazhar-ı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmini fennin, bütün şümülüyle medeniyetin muvacehe-i şulepaşında filan veya falan şeyhin irşadıyla saadet-i maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidai insanların Türkiye camia-i medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Efendiler, ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kafidir. Rüesa-yi tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhuyla idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müridlerinin artık vasıl-ı rüşd olduklarını elbette kabul edeceklerdir.⁹⁴

Mustafa Kemal tekke ve zaviyelerin yine Takrir-i Sükun şartları altında kapatıldığını belirterek bu kanuna verilen yetkinin önemini, gücünü ve gerekliliğini ifade etmektedir. Hiç şüphesiz bu kanun inkılapların süratle ve bir engelle karşılaşmadan gelişmesinin önünü açmıştır.

⁹² İnan, A., Parmaksızoğlu, İ., *a.g.e.*, 2020, s. 94

⁹³ Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 57; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 79-80; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 28

⁹⁴ İnan, A., Parmaksızoğlu, İ., *a.g.e.*, 2020, s. 95-96

Tüm toplumsal inkılaplarda halkı eğitmeye yönelik bir özellik göze çarpmaktadır. Bununla birlikte halkın dini duygularının sömürülmesinin engellenmesi ve çağdaş bir medeniyet seviyesine yükselmesi için çalışmalara hız kesmeden devam edilmiştir. İşte bu sırada dini bir yapıya sahip Mecelle yürürlükten kaldırılmış ve çağdaş ilkelere sahip Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir (1926). Bu kanunla Türk kadınına birçok hak tanınmış, eşit vatandaşlık ilkesine dair hükümler konulmuştur. Osmanlı'daki erkek egemen yapıya bir set çekilerek kadının özgür iradesi kanuni yapıda geliştirilmiştir. Bu kanuna göre İslam'daki ve Osmanlı'daki uygulanan çok eşlilik yasaklanmış, boşanmada kadına da söz hakkı tanınmış, miras ve mülkiyet hakları bakımından eşitlik sağlanmış, kızlara evlenme yaşı 18 olarak belirlenmiş ve resmi nikâh şartı getirilmiştir. Her ne kadar aile reisinin erkek olduğu ve evlenen kadının evlendiği erkeğin soyadını alması gibi erkeğe bir takım daha üstün haklar tanınıyor olsa da döneme ve önceki uygulamaya bakıldığında bu kanunun kadın hakları ve çağdaşlaşma noktasında önemli bir adım olduğu anlaşılabacaktır.⁹⁵ Medeni Kanun, İslami özelliklerden sıyrılmış, kadına toplumsal haklarını kazandırmış ve laik toplumun inşasında önemli bir yer edinmiştir. Bu nedenle Medeni Kanun çağdaş bir toplum yapısının kurulmasına büyük katkı sağlamıştır.

Takrir-i Sükûn Kanununun geçerli olduğu süreçte yapılan bu inkılaplara son olarak harf inkılabı eklenecektir. Harf inkılabı Arap alfabesi esaslı Osmanlı Türkçesinin yerine Latin alfabesi esaslı Türkçenin getirilmesidir. Fakat bu değişim sadece bir alfabe değişiminden ibaret değildir. Bu inkılap birçok şey ifade etmektedir. Bunlardan ilki eskiden yani Osmanlı köklerinden kopuşu ifade etmesidir. Bir diğeri dini anlam yüklenmiş Arap alfabesinin kutsi bir anlamı olmadığının belirtilmesidir. Harf inkılabına karşı yükselen seslere bakıldığında kültürün kaybolacağı veya dini ve kutsi bir alfabenin değiştirilemeyeceği veya değiştirilmemesi gerektiğine yönelik oldukları görülmektedir. Fakat yönetici elit harf inkılabı ile kültürün yok olmayacağını hatta kültürün süratle gelişeceğini ve halk eğitiminin daha kolaylaşacağını ifade etmiştir. Nitekim böyle de olacak okuma yazma oranı hızla artacaktır.⁹⁶

1930 yılına gelindiğinde artık Takrir-i Sükûn kanunu yürürlükte değildir. Olmasına da gerek yoktur. Yönetici elit amaçladığı süratli ve kesintisiz inkılapları bir engelle karşılaşmadan yapabilmiş, geriye toplumu daha çağdaş bir yapıya büründürmek, eşitliği olabildiğince

⁹⁵ İnan, A. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 168-170; Mumcu, A., a.g.e., 2007, s. 58; Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 82-84; Arıç, A. S., "Atatürk Döneminde Kadın Hakları", *Atatürk Ansiklopedisi*, 15/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-kadin-haklari/> adresinden erişilmiştir; Yazıcı, N., Yazıcı, N., "Atatürk ve Hukuk Devrimi", *Atatürk Ansiklopedisi*, 15/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-ve-hukuk-devrimi/> adresinden erişilmiştir.

⁹⁶ Toprak, Z. (2003). "Cumhuriyet'in Kilit Taşı: Harf Devrimi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 118, s. 68-73; Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 84; Azak, U., a.g.e., 2019, s. 28-29

arttırmak kalmıştır. Bu nedenle kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış, kadınlar belediye başkanı seçme ve seçilme hakkını 1930'da elde etmiş, 1933'de köy muhtarı seçme ve seçilme ve 1934'de milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanmıştır. Kadınlara tanınan bu haklar diğer çağdaş ülkelerin çoğundan önce tanınması yanında yine eskiden kopuşun yani Osmanlı'dan kopuşun en açık örneklerinden biri olmuştur. Osmanlı'da seçme ve seçilme hakkı İstanbul ve çevresinde sadece erkeklere tanınmakta ve bu erkeklerden ise emlak sahibi olma şartı yani bir mülk sahibi olma şartı aranmaktadır. İslami geleneğin devamı olan bu uygulama Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici elitleri tarafından reddedilerek kadınlara bu haklar tanınmıştır. Böylece devlet ve toplum laikleşmeye devam etmiştir.⁹⁷

Türk kültürünü ve Anadolu tarihini ortaya çıkartmak, bilimsel ve evrensel bir akademik çalışma ortaya koymak, Türk dili, edebiyatı ve tarihini geliştirmek, araştırmak ve kültürel manada çağdaş medeniyetlerden biri olunduğunun anlaşılması ve Batı'daki “barbar” imajının yıkılması adına 1931'de Türk Tarihini Tetkik Kurumu (1932'de adı Türk Tarih Kurumu olacaktır), 1932'de de Türk Dil Kurumu kurulacaktır. Bunları 1933 yılında yapılan Üniversite Reformu takip edecektir. Bunlara bakıldığında hepsi bir amacın yani çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmanın adımları olduğu ortaya çıkacaktır. Yönetici elitler Türk tarihinin ve dilinin çok eskilere dayandığını, hatta bu geçmişi ile bir medeniyet kurduğunu ve dünyanın asri medeniyetine ne denli katkılarda bulunduğunu ortaya koymak, Osmanlı ve İslam tarihleri dışında Türk tarihini ortaya çıkartmak ve anlatmak, Osmanlı düşünce adamlarının ve muhafazakâr yapılı üniversite ekolünün yerine bilimsel, çağdaş bir üniversite temellerinin kurulması için çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemde Almanya'da Yahudilere karşı şiddet olayları baş göstermeye ve kurulan Hitler yönetimine tepkiler doğmaya başlamıştır. Almanya'dan birçok öğretim görevlisi Türkiye'ye gelerek üniversite reformuna katkıda bulunmuş, yeni ve çağdaş kürsüler kurarak üniversitenin düşünsel ve bilimsel çehresini genişletmişlerdir. Böylece medrese mantığına sahip eski Osmanlı üniversite düşüncesi ve bunu muhafaza etmeye çalışan muhafazakâr düşünce adamları tasfiye edilmiştir.⁹⁸

1 Haziran 1935 tarihinde çıkartılan *Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun* ile hafta tatili cumadan pazar gününe alınmıştır. Bu durum bazı çevrelerce hala tartışılan bir konudur. İlahiyatçı Bahriye Üçok konuyu şöyle açıklamaktadır: Kur'an ayetlerine göre Cuma namazı saatinde müminler işlerini bırakıp yaratıcıya ibadet için cami veya mescitte

⁹⁷ Toprak, S. V. (2013). “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi 1. Sayı, s. 171-176; Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 59; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 86

⁹⁸ Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 178-183

toplanmalıdır. Öyle ki Kur'an'da Cum'a Suresi 9'ncu ayette bu durum ifade edilmektedir: "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır". Aynı surenin 10'ncu ayetinde ise şunlar yazmaktadır: "Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz".⁹⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere namaz bittikten sonra ümmet kendi işine bakmakta serbesttir, yani günün tamamını ibadete veya toplu ayine ayırmaya gerek yoktur. Öyle ki Osmanlı'nın ilk yıllarında Divan-ı Hümayun haftanın her günü toplanmaktadır. Sadrazamın huzurunda da Cuma Divanı kurulmakta ve burada yakınmalar, şikâyetler dinlenmektedir. Tanzimat'tan önce resmi daireler çarşamba günleri tatil edilmekte olup daha sonra bu tatil günü perşembe gününe alınmıştır. 1826 yılından sonra ise Cuma günü yalnızca resmi daireler için tatil olarak kabul edilmiştir. Yine aynı tarihlerde medreselerin tatil günü Salı günleridir. Cuma gününün yalnız resmi dairelerle kısıtlı bırakılmayıp tüm halk için tatil ilan edilmesi 2 Ocak 1924 yılında çıkartılan 394 sayılı *Hafta Tatili Kanunu* ile olmuştur. Bu kanun yukarıda bahsettiğimiz 1935'te çıkarılan kanunla değişikliğe uğramıştır.¹⁰⁰

1937 yılında ise 1924 Anayasası'na yapılan bir ekleme ile cumhuriyetin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin 6 ilkesi anayasaya eklenmiştir. Bunun birçok anlamı vardır. Parti devlet sisteminin açık bir göstergesi de sayılabilecek bu ekleme ile laiklikte tıpkı diğer ilkeler gibi anayasaya eklenmiş ve laiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin ana esaslarından biri olarak anayasa önünde kabul edilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği bir amaç ve yönelim vardır. Bu çağdaşlaşmak ve çağdaşlığın önündeki engelleri aşmaktır. Bu toplumun kendi isteğiyle de olabilirdi, fakat yavaş ve uzun vadede olurdu. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kurucu elitler Osmanlı zamanında çok vakit kaybedildiğini, eğer inkılapların sürüncemede bırakılması halinde bu işin olamayacağını idrak etmişlerdir. Bu yüzden halka rağmen halk için çağdaşlaşma yolunda kurucu elitin iradesiyle laik, çağdaş ve akılcı ve uluslararası hukuki boyutlara uygun bağımsız bir ulus-devlet inşa edilmiştir. Bu inşada kullanılan harç inkılaplar olmuştur. İnkılapların sağlam olması için de laiklik gereklidir. Laiklik, ümmet anlayışıyla yaşayan bir topluma ulus olabilme imkânı vermiş ve demokrasinin temeli sayılmıştır. İşte bu

⁹⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, 623

¹⁰⁰ Üçok, B., *a.g.e.*, 2020, s. 58-62; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 84

nedenle laiklik Türk inkılabının en önemli unsurudur ve inkılapları gerçekleştirmek, devam ettirmek ve korumak için kullanılan bir araçtır.¹⁰¹

Avrupa’da İncil’in, Papalık hegemonyasından çıkıp yerel halk dillerine çevirisi ile nasıl laikliğe giden bir yol açıldıysa ilkel bir ulusçuluğun da doğmaya başladığını, bu doğrultuda en başta dini otoritenin yetkisiz kılındığını görmekteyiz. Osmanlı’da bu durum Tanzimat ile başlamış, dini otoritelerin iradelerine sınır konulmuş, eşit bir toplum için Osmanlı ortak kimliği ortaya atılmış ve laik esaslara az da olsa uyan hukuki alt yapının temelleri atılmıştır. Görüldüğü üzere dini düşünceden sıyrılmaya başlayan Türk eliti, fikri aşamada çağdaşlaşmayı gaye edinmiş ve bunun için birçok fikir ortaya atmıştır. Bunlardan en radikalı batıcılık fikrini ortaya atanlar olmuştur. Milliyetçi veya Türkçü diyebileceğimiz fikir adamları dini duygulardan arınmasa bile laik düşünceye yönelmeye ve bu doğrultuda pozitivizmi yakından incelemeye başlamışlardır. Tüm bunların yanında Balkanlarda yaşanan ve dönemin elitlerinin yakından tanık olduğu ulusal isyanlar ve elde edilen bağımsızlıklar ve toprak kayıpları onları etkilemiş, daha özgün ve ideal olana kafa yormaya başlamalarını sağlamıştır. Bu ideal ve özgün olan şey milletin kendi özüne dönmesidir. Bu ümmet anlayışından sıyrılarak ve ulus anlayışına yani kurucu öz olan Türklüğe yönelik doğrultusunda yapılacaktır. Bunu Osmanlı’da tam anlamıyla tatbik etmek imkânsızdır. Hali hazırda Arap coğrafyası eldedir, bununla beraber içte ve dışta birçok sorun vardır. Büyük savaş kapıya dayanmış ve hedefe konan Osmanlı toprakları olmuştur. Bu nedenle yönetici elit her ne kadar fikri anlamda Türkçülüğü benimsese de tatbik edecek kudreti kendilerinde bulamamıştır. Sonuçta savaştan yenilgi ile çıkan yönetici elit ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, zaferi elde eden düşman kuvvetleri ise Osmanlı topraklarını paylaşmak için işgale başlamıştır. Anadolu’nun birçok yerine düşman çizmesi ayak basmış, yurtsever halk yerel ölçekte bunlara direniş göstermiş, fakat asıl büyük direnişi Yunan işgali tetiklemiştir. Bir zaman Osmanlı idaresinde olan Yunanlar, İtilaf devletlerinin teşviki ile Anadolu’ya ayak basmış ve ülkede terör estirmeye başlamışlardır. Yerel direnişin yeterli olmadığını gören ve Anadolu’ya İzmir’in işgalinden birkaç gün sonra ayak basan Mustafa Kemal bu yerel direnişleri toplu hale getirip ulusal bir direniş ve mücadeleye dönüştürmüştür. İşte bu mücadele sırasında Türk halkı elitleriyle birlikte uluslaşmanın ne demek olduğunu idrak etmiştir. Fakat bu noktada durulmayacaktır. Milli Mücadele zaferle neticelendikten ve yeni bir devlet kurulduktan sonra modern ve laik bir ulus inşası için inkılap hareketlerine başlanmıştır.

¹⁰¹ Mumcu, A., *a.g.e.*, 2007, s. 2, 59, 74; Berkes, N., *a.g.e.*, 2021, s. 26, 113-114; Gökberk, M., *a.g.e.*, 2021, s. 91; Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2018, s. 41; Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 290, 304, 315-316, 328-329, 332-333, 335; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 87

Din, devlet yönetiminde söz sahibi artık olamayacak, eğitim, hukuk, idari yapı dinsellikten arındırılacak ve ulusallaştırılacaktır. Bunun yegâne kaynağı da laiklik olacaktır.¹⁰²

Batı'nın laikleşmesi ve ulus devlet inşası yüzyıllara yayılmış bir süreçtir. Bu noktada daha sağlam bir temeli vardır. Fakat Osmanlı'nın yani Türklerin ümmetten millete geçişi çok kısıtlı bir zaman diliminde gerçekleşmiş ve hala eskiden gelen travmaları bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. Bunda yine kısa bir süre içinde milletin idrakine sunulmuş ve benimsetilmeye çalışılmış laikliğin halkça genel anlamda kabullenilememesi veya laikliğin anlaşılabilmesi, farklı yorumlarda kendini kaybetmesi olarak ifade edebilir. Bununla birlikte öteden beri din-siyaset birlikteliğinden bahsettiğimiz İslam coğrafyası Batı Hristiyan dünyasına nazaran farklı özelliklere sahiptir. Öyle ki Batı'da din hukukunun yanında devletin de kendi hukuku vardır. Oysa İslam'da şeri hukuk hem devlet hem din hukukudur. Şeri hukukun yetersiz kaldığı durumlarda devreye giren örfi hukuk dahi dini temelden veya dini anlayıştan sapmamıştır. Bu nedenle Türkiye'de laiklik ve uluslaşma tam manasıyla gerçekleşmiş değildir. Bunda iç dinamiklerin de etkisi vardır. İktidar ve muhalefet dini duyguyu kullanarak oy potansiyelini arttırarak aslında laikliğe zarar vermektedir. Ahmet Taner Kışlalı'nın Gabriel Almond'dan alıntılacağı üzere Batı'nın geçirdiği aşamalar şunlardır: Batı, önce bir ulus oluşturdu (her millet veya devlet kendi ulusunu oluşturdu), yasaya ve hükümet otoritesine saygı alışkanlığı kazanıldı, seçim, siyasi parti, çıkar grupları ve iletişim araçları gelişti ve uyruklar yurttaş haline geldi ve son olarak refah istekleri karşılandı. Türk İnkılabının ne kadar zor şart ve kısıtlı bir zamanda yapılmasının nedenleri bu aşamaların uzun vadede değil de kısa bir vadede gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Batı bu süreci evrim olarak yüzyıllar içinde tamamlamıştır. Türk İnkılabı ise bu konuda devrimci olmalı ve bunu tatbik etmelidir. Bunu tetikleyen birçok sebebin arasında en önemlisi Dünya Savaşı sonrası Türk bağımsızlığının tehdit altında olması ve netice itibarıyla ulusal bağımsızlığı kazanmak için Milli Mücadele'ye girişmeleri ve bunu başarmaları olmuştur. Bu başarıyı yeni bir devletin kurulması izlemiş ve sonuç olarak tüm bu süreç bir devrimin ürünü olmuştur. Bu devrim Türk İnkılabıdır. Türk İnkılabının sacayakları da milliyetçilik, laiklik, halkçılık ve cumhuriyetçilik ilkeleri olmuştur. Devletçilik ise laiklikten bağımsız diğer ilkelerle bağlantılı olarak milli egemenliğin Türk iktisadına da yansıtılmasıyla geniş bir ufuk kazanacaktır.¹⁰³

Türk İnkılabını Osmanlı reformlarından ayıran birçok şey vardır. Bunlardan ilki sağlam bir irade: devletin kurucusu Mustafa Kemal'dir. Osmanlı'da günü kurtarmaya yönelik, taklitçi

¹⁰² Lewis, B., *a.g.e.*, 2022, s. 120

¹⁰³ Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2018, s. 62-63; Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 316-317; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 87

ve Batı'nın zorlamasıyla olan reformlar, Türk İnkılabında tam tersi bir seyir içindedir. Türk İnkılabı özgün, ulusal, Batı'nın zorlaması olmadan Batı'ya karşı Batılılaşma amacı güden, yüzeysel bir değişim değil, derin, tarihi ve kalıcı sonuçlar alınmak amacıyla yapılan inkılaplardır. Karşılaştığı engellere Osmanlı'daki gibi geri adım atmak yerine o engeli yıkarak ihtilalci bir özellik de kazanmıştır.¹⁰⁴

2.7 Uluslaşmanın Dindeki Uygulamaları

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı'da dinde reform tartışmaları başlamıştır. Bu özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artış gösteren Türkçü ve Batıcı düşünce akımlarının etkisiyle olmuştur. Bu fikri savunan düşünürler dinin anlaşılır olmasını, bunun içinde dini her uygulamanın halk diline yaklaştırılması, Türkçeleştirilmesi gerektiğini belirttiler. Öyle ki bu Batı'da çok önceden yapılmış, İncil Latince dışında dillere çevrilerek papalık hegemonyası yıkılışa geçmiştir. Bu nedenle Türk aydınlar halkın dinini direkt kendisinin öğrenmesi, imam, mürşit veya hocalardan medet umulmaması, Kur'an'ı, ezanı ve hutbeleri Arapça değil de Türkçe ve halk diline yakın, ağıdalı olmayan yalın bir Türkçe ile öğrenmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Bu düşünce ile uluslaşmaya katkının sağlanacağı da düşünülmüştür. Bu düşünceler özellikle Türkçe hutbe ve Türkçe Kur'an üzerinde toplanmış, kimileri ezanında Türkçe olabileceğini ifade etmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere Ali Suavi radikal görüşlere sahip bir düşünür ve eylem adamıdır. O Türkçe ibadeti savunmuş ve hutbelerin Türkçe olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁵

Türkçe Kur'an'a yönelik tartışmalar II. Meşrutiyet ile 1. Dünya Savaşı sıralarında artış göstermiştir. 1914 yılında Zeki Meğamiz adında Suriyeli bir Katolik'e Türkçe Kur'an tercümesi yaptırılmıştır. 1918 yılında ise Gökalp Ziya Bey şu dizelerle Türkçe Kur'an ve ibadet hakkında gereklilik olduğunu bildirmiştir: “*Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur/Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın*”. Gökalp dinde sadelikten ve millileşmeden yanadır. Türkçe ibadet hakkında görüş bildiren ve bu noktada Gökalp'in çizgisini izleyen İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve bir dönem Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan Reşit Galip gibi isimler de vardır. Fakat Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi noktasında ulema ve İslamcı düşünürlerden sert eleştiriler gelmiştir. Onlara göre Türkçe Kur'an bir meal veya tefsir olabilir ve bunun haricinde kutsal kitabın yerini tutamaz. Yani Arapça olanlar dışında hiçbir Kur'an kutsal sayılamaz. İslamcı düşünürler Türkçe ibadet fikrini savunanların halkı İslam'dan uzaklaştırmaya

¹⁰⁴ Tunaya, T. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 123-124

¹⁰⁵ Ülken, H. Z., *a.g.e.*, 2023, s. 94-95, 100-101, 103; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 55-57; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 85-86

çalıştıklarını ifade ederler. Ayrıca Arapçanın ümmeti birleştiren bir dil olduğunu, bu nedenle ümmet bağlarında kopukluk oluşturmamak için Arapça dışında bir ibadetin yapılmaması gerektiğini savunmuşlardır. Oysa Türkçe ibadeti savunanlar dinin halk nezdinde daha iyi anlaşılacağını ve halkın hurafelerden uzaklaşıp İslam'ın akılcılığını anlayacaklarını ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

Türkçe hutbe konusunda da dergi ve gazetelerde tartışmalar yaşanmıştır. Hutbelerin Türkçeleştirilmesine yönelik eleştiriler, hutbelerin Türkçeleştirilmesinin daha çok siyasi amaçlarla istendiğine dairdir. Türkçe hutbelerle siyasi ve dünyevi mesajlar halka anlaşılır bir şekilde verilmek istendiği, bunun propaganda dışında bir şey olamayacağı ifade edilmiştir. Bu eleştirilere ve itirazlara rağmen ülke genelinde birçok cami ve cemaatte hutbeler Türkçe okunmaya başlanmıştır. Türkçe hutbe okunmasına yönelik müstakıl karşı çıkışlar olsa da genelde Türkçe hutbe uygulaması devam etmiştir. Fakat şu bir gerçektir ki Türkçe hutbe uygulaması Osmanlı'da resmi bir nitelik hiçbir zaman kazanmamıştır. Milli Mücadele döneminde ise hutbeler Türkçe okunmuş, halk desteğinin sağlanması ve seferberlik amaçlanmıştır. Ankara'daki meclisin çalışmaları övülmüş, milli egemenlik ilkesi ile ilgili övücü sözler söylenmiştir. Bu Millî Mücadele'yi halka dini açıdan da yaklaştıran ve dindar halkın bu mücadelenin meşru olduğunu idrak etmesine yarayan uygulamalardır. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise Türkçe hutbe konusunda yeni gelişmeler olmuştur. Hilafet kaldırıldıktan sonra hutbelerde halifeye edilen dua kaldırılmış yerine milletin ve Cumhuriyet'in selameti ve saadeti için dualar eklenmiştir. 1925 yılında mecliste Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi görüşülürken Çankırı Milletvekilleri Ziya ve Talat Beyler hutbelerin Türkçe okunması için önerge vermişlerdir. Fakat bu önerge kabul edilmemiştir. 1927 yılında ise hutbelerin öğüt kısımlarının Türkçe okunması için Ahmet Hamdi (Akseki) Bey'e Türkçe hutbe örnekleri hazırlatılmıştır. Hutbelerin öğüt kısımlarında askerliğe ve zekâtların Tayyare Cemiyeti'ne verilmesine dair konular işlenmiş, böylece halkın Diyanet tarafından inkılapçı-laik devlet esaslarının özümsemesine aracılık etmesi sağlanmış ve hutbeler rejimin kabullenilmesini sağlayan bir araç gibi kullanılmıştır.¹⁰⁷

Kur'an'ın ve ezanın Türkçeleştirilmesine dair Cumhuriyet döneminde yapılmış çalışmalar vardır. Bu yine halkı dini açıdan sade bir Türkçeyle bilgilendirmek, ulus-devlet açısından gelişme sağlamak, dinin halkı kandırmaya yönelik kişilerce kullanılmasını

¹⁰⁶ Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 97-100; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 57-58; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 86-89

¹⁰⁷ Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 58-60; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 89-92

engellemek ve İslam'ın akılcı yönünü göstermek olarak açıklanmıştır. Bu esasa göre 1924-27 yılları arasında en az yedi adet Kur'an tercümesi yayımlanmıştır. Fakat bu yayımlanan Kur'an tercümeleri Diyanet'ten bağımsız kişisel çalışmalardır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kabul görmemiştir. Hükümet, Mehmet Akif'e bir Kur'an tercümesi yaptırmak suretiyle bu duruma bir çare aramıştır. Fakat Mehmet Akif bu girişimi ilk başta kabul etse de bir zaman sonra bundan vazgeçmiştir (1926). Bunun üzerine Elmalılı Hamdi Bey görevlendirilmiştir. Onun tefsiri 1935 yılında Hak Dini Kur'an Dili başlığıyla yayımlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tercüme meselesine meal veya tefsir amacıyla yapılması gereği üzerinden yaklaşmıştır. Hâlbuki tercümeleri yapanlar Kur'an'ın direkt Türkçe tercümesini yapmak istemişlerdir. Akif'in çekinceleri de bu yönde gelişmiştir. Kur'an Arapça aslından Türkçeye tam manasıyla çevrilemez görüşü Osmanlı'dan bu yana kabul edilen bir görüştür. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki Diyanet'in Kur'an tercümelerini kabul etmeyişi, Kur'an'ın özüne bu tercümelerin yaklaşamayacağı inancında olması ve ibadetin Arapça dışında bir dille yapılmaması gerektiği inancıdır. 1925 ve 1926 yıllarında gazetelerde Türkçe ibadet fikrini savunan makaleler yayımlanmıştır. 1926 yılında İstanbul'da Göztepe Camii vaizi Cemalettin Efendi namazı Türkçe kıldırmıştır. Bunun üzerine hakkında şikâyetler olmuş ve görevinden alınmıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey Cemalettin Efendi'nin görevden alınmasına karşı olan ve onun tutumunu savunan yazılar yayınlamıştır. Fakat bu sefer ona cevap Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Bey'den gelmiştir. Rıfat Bey namazın Türkçe kılınamayacağını açıkça ifade ettikten sonra Türk inkılabıyla softa ve yobazların yok edildiğini, bu nedenle Türkçe ibadete karşı çıkılmasının inkılaplara karşı olmakla alakalı olmadığı, bunu yine bir inkılap sonucu kurulan kurumun başı olarak garantilediğini ifade etmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Diyanet ve milliyetçi elitin fikri ayrılıkları olsa dahi Türk inkılabına ikisi de bağlıdır. Bir zaman sonra hükümet de Türkçe ibadet konusunda eyleme geçmiştir. 1928 yılında bir din reformu raporu hazırlanmıştır. Bu raporu hazırlaması için Fuat Köprülü başkanlığında bir komisyon görevlendirilir. Bu rapor Vakit gazetesinde 20 Haziran 1928 yılında yayımlanmıştır. “*Dini İslah*” başlığıyla yayımlanan rapora göre “*ayetlerin, duaların ve hutbelerin*” Türkçe şekilleri kabul ve uygulanmalıdır denilerek Türkçe ibadet önerilmiştir. Bununla beraber camilerde sıralar, elbiselikler tesis edilmesi, temiz ayakkabılarla camiye girilmesi gibi öneriler de raporda yer alır. Bunlara ek olarak ibadetin “*bedii, müheyyec ve deruni*” bir şekilde yapılması gerektiğinin, bunun içinse ilahi mahiyetinde

asri ve enstrümantal musikiye kati ihtiyaç olduğu raporda belirtilmiştir. Fakat bu raporda belirtilenler hiçbir zaman hayata geçirilmemiş, hiçbir kurumca da benimsenmemiştir.¹⁰⁸

1932 yılında hükümet ezanın, namaz sonrası duaların ve bazı Kur'an ayetlerinin Türkçe okunması için harekete geçmiştir. Mustafa Kemal'in talimatıyla Diyanet İşleri Başkanlığınca 1932 yılında Sultan Ahmet Camii'nde ve Ayasofya Camii'nde Türkçe Kur'an okutulmuştur. Okunan Türkçe Kur'an aynı zamanda radyoda da yayınlanmıştır. Tüm bu uygulamalara rağmen ezanın Türkçe okunması haricinde diğer dini uygulamalardaki reform ve millileştirme hareketinden vazgeçilmiştir. İlk Türkçe ezan ise Hafız Rıfat tarafından Fatih Camii'nde 30 Ocak 1932'de okunmuştur. 18 Temmuz 1932'de ise yayımlanan bir genelge ile Türkçe ezan zorunlu hale getirilmiştir. Diyanet'in 4 Şubat 1933'te yayımladığı genelge ile Türkçe ezan okumayan müezzinlerin cezalandırılacağı duyurulmuştur.¹⁰⁹

Kur'an'ın Türkçe okutulduğu sırada radyodan da yayımlandığını yukarıda belirtmiştik. Konumuz dâhilinde buna birkaç cümle ile değinmemiz yerinde olacaktır. Radyo yayınlarında dini içerik yayınlanması Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin arasında çatışma konularından biri olacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti zamanında radyoda dini yayın yapılmasını laikliğe aykırı bulmuş, eleştirilerini Demokratlar gericiilik yapıyor diyerek yöneltmiştir. Fakat görüldüğü üzere Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti de zamanında bu faaliyetlerde bulunmuş, halkın dinini Türkçe öğrenmesi için Türkçe Kur'an yayınları yapmıştır. Her ne kadar bu inkılabın benimsenmesi için yapılıyor olsa dahi laiklikle tam anlamıyla bir zıtlık içinde olduğu da kesindir. Yönetici elit yeri geldiğinde dini ve dinselliği pragmatik bir amaç doğrultusunda kullanmıştır. Bu durum laikliğe karşı yapılmasa da laikliği benimsetmek uğruna yapıldığı iddia edilse de laikliğe karşı bir durumdur. Çünkü devlet kendi yönetiminde olan bir kuruma dini yayın yaptırmaktadır. Devletin dini işlerle uğraşması ise laikliğe ters olduğuna göre bu durum apaçık şekilde laikliğe karşı bir durum oluşturmaktadır. Bunun örneklerine Atatürk sonrası dönemde ve Demokrat Parti döneminde daha sık bir şekilde rastlanacaktır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra ulus-devlet inşası için hangi adımların atıldığı yukarıdaki bölümde ifade edilmiştir. Bunların dışında Osmanlı'da da tartışmalara neden olan dinde reform ve bazı uygulamalara tepkiler 1923 yılından sonra da yaşanmıştır. Bu doğrultuda 1932 yılında Türkçe ezan zorunlu kılındığında halk arasında tepkilere neden olmuştur. Bu

¹⁰⁸ Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, C. 5, s. 1958-1960; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 93-97; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 58

¹⁰⁹ "İlk Türkçe Ezan Dün Fatih'te Okundu", Cumhuriyet, 31 Ocak 1932; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 99-104

tepkilerin yoğunlaştığı yer ise Bursa'dır. Bursa Olayı olarak tarihe geçen bu olayda (1 Şubat 1933) Bursa Ulu Camii'nde cemaat Cuma namazını Türkçe kılmak istemeyince Topal Halil adında bir kişi ezanı Arapça okumuş ve Kazanlı Tatar İbrahim adlı bir kişi de kameti Arapça okumuştur. Böylece devletin uyguladığı bu yasak protesto edilmiştir. Cemaat arasında bir polis memurunun buna müdahale etme girişimi engellenmiş, cemaat önce Evkaf Müdürlüğüne, oradan da Vilayet'e yürüyerek eylem yapmıştır. Polis eylemcileri dağıtmış, vali ise bu durumu telgrafla Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Mustafa Kemal bu duruma çok sinirlenmiş, inkılaplara karşı gelen güruhun tedip edilip cezalandırılmalarını istemiştir. Bu olaylar gösteriyordu ki laiklik halk nezdinde bazı noktalarda iyi karşılanmamaktadır. Öyle ki Bursa olayı dışında ufak çapta da olsa bazı müstakil eylemler yaşanmaya devam etmiştir. Türkçe ezana karşı çıkanların genel tepkisi Hristiyan ve Musevilerin ibadet dillerine karışılmazken İslam dinine bu müdahalenin amacı nedir üzerine toplanmıştır. Oysa durum Mustafa Kemal'in ifadesiyle bir din meselesi değil, milli dil meselesidir: "Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esastır..."¹¹⁰

2.8 Laiklik ve Siyasi Yansımaları

Büyük zaferin ardından hâlihazırda mecliste oluşmuş ve kısaca bir ve ikinci grup diye adlandırılmış mebuslar arasındaki siyasi fikri ayrılıklar daha da hızlı artmaya ve Mustafa Kemal'in başını çektiği birinci gruba olan muhalefet daha da şiddetlenmeye başlamıştır. Öyle ki Mustafa Kemal'in diktatör olabileceği bile akla getirilmiştir. Bu muhalefet özellikle birinci grubun hızlı karar almasına yönelik olmaya başlamış, rejim ve idarenin nereye varacağı bilinemediğinden acele bir iş yapılması istenmemiştir. Fakat Mustafa Kemal ve arkadaşları saltanatın ilgasından sonra cumhuriyete giden yolu yavaş yavaş oluşturmaya başladılar. Öncelikle birinci grup kendisini resmen bir parti haline getirip Halk Fırkasını meydana çıkartmış, başkent Ankara yapılmış ve en sonunda Cumhuriyet ilan edilmiştir. İşte ikinci grup bu cumhuriyetin ilanının hızlı ve meclisin genel onayını almadığını ifade etmiş, özde cumhuriyete karşı olmadıklarını fakat yapılan işlemin cumhuriyet ve demokrasiyle ilgili olmadığını, birinci grubun çoğunluğundan faydalanıp kendi başına, danışmadan ve hızla cumhuriyetin ilan edildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Mustafa Kemal'in giderek tek adam yönetimine yöneldiğini belirtmişlerdir. Bu düşünce Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşlarınca da ifade edilmeye başlanmıştır. Öyle ki Kazım, Ali Fuat, Rauf, Refet ve Adnan Beyler giderek Mustafa Kemal'den uzaklaşmışlardır. Halifeliğin henüz kaldırılmadığı bu

¹¹⁰ Asım, M., "Gazi'nin İzahı" Vakıf, 8 Şubat 1933, s. 1-2; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 84-85; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 107-108

dönemde, Mustafa Kemal'e karşı muhalif vaziyete geçen eski yakın çalışma arkadaşları halife ile iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu durum Mustafa Kemal'in de dikkatini çekmiş ve rejime tehdit olabilecek bir ikilikten kurtulmak, saltanatın tekrar ihya edilmesi riskini ortadan kaldırmak, halifelik makamı üzerinden siyasi ve dini nüfuz elde edilmesinin önüne geçmek için hilafet kaldırılmış, Osmanlı sülalesi ülkeden gönderilmiştir. Mustafa Kemal'in giderek tek adam yönetimine yöneldiği görüşü, Cumhuriyet'in genel onay alınmadan ilan edilmesi ve müstacel bir şekilde yapılan inkılap hareketleri gibi nedenlerle, Kazım, Ali Fuat, Rauf, Refet ve Adnan Beyler siyaseten Mustafa Kemal'le ayrı düşüncelere sahip olduklarını ifade etmek ve cumhuriyet yönetiminin demokratik ortamından istifade ederek tam bir muhalefet yapmak için bir parti kurdular: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.¹¹¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 yılında yukarıda saydığımız muhalif isimlerce kurulmuştur. Fırkanın programına bakıldığında; liberalizmin savunulduğu, halkın hâkimiyetinin tanındığı, hürriyetlere taraftar olunduğu ve din düşüncesi ve inançlarına saygılı olunduğunun ifade edildiği görülmektedir. Bakıldığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gelenekçi ve statik bir dönüşümden yana olduğu görülmektedir. Halk Fırkası ise 10 Kasım 1924'te ismine Cumhuriyet eklemiş, geleneksellikten uzak, hızlı ve radikal inkılaplarla dönüşümden yana olmuştur. Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'unda bu fırkanın cumhuriyeti benimsemeyenlerce kurulduğunu, fakat isminin bilerek Terakkiperver Cumhuriyet yapıldığını ifade etmiş, fırkanın dini düşünce ve inançlara saygılıdır söylemini eleştirmiş, bunun dini bağnazlığı coşturacağını ifade etmiş ve fırkanın hilafetçi olduğunu iddia etmiştir. Bu fırkanın ülkedeki gericilerin sığınağı olacağını ve Şeyh Said İsyanında bu fırkanın doğudan sorumlu sekreterinin payının olduğunu belirtmiştir. Kısaca ifade edilirse Mustafa Kemal kurulan bu fırkanın rejime ve inkılaplara baştan itibaren karşı olduğunu ve bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir.¹¹²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve ülkede muhalefetin sesi artmaya başlamıştır. Bu sırada 1925 yılının Şubat ayında Şeyh Said Ayaklanması meydana gelmiştir. Bu ayaklanmanın tarihi dikkat çekicidir. Aynı tarihte Musul konusu üzerinde İngiltere ve Türkiye ve dolayısıyla Irak arasında tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Şeyh Said'in ayaklanması ise Musul sorununa olan odağı kaydırmış, ülkede bölücülük ve irtica doğurmuştur. Bu ayaklanma

¹¹¹ Atatürk, M. K., *a.g.e.*, 2018, s. 500-501, 509, 582, 586-590; Goloğlu, M., *a.g.e.*, 2017, s. 5-6; Koçak, C. (2013) "Siyasal Tarih (1923-1950) Muhalefetin Örgütlenmesi", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Akşin, S., Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 138-140; Aysal, N. (2014). "Atatürk Döneminde İç Politika", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: Ertan, T. F., Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 166-169

¹¹² Atatürk, M. K., *a.g.e.*, 2018, s. 629-632; Aysal, N., *a.g.m.*, 2014, s. 170, 173-174; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 71

hilafetçi, İslamcı ve Kürtçü-ayrılıkçı bir ayaklanma olarak tarihe geçmiş, ardındaki kışkırtıcı gücün İngiltere olduğu iddia edilmiş ve ayaklanmanın sonucunda birçok şeye sebebiyet vermiş bir olaydır. Öyle ki Musul konusunda İngiltere ile mecburen anlaşmaya gidilmiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın etrafında toplanan muhalefet susturulmuş, fırka ayaklanma ile bağlantılı görülerek kapatılmış, başbakan değişimi yaşanmış, Takrir-i Sükûn Kanunu gereği basın ve muhalefet sıkı bir denetime tabi tutulmuş, bu doğrultuda kimisi sürgün edilmiş kimisinin de basın faaliyeti durdurulmuştur.¹¹³

Şeyh Said Ayaklanmasından sonra Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartılmış, bu kanunun yönetime verdiği olağanüstü yetkiler, muhalefetin susturulmasını sağlamış ve inkılaplara karşı doğacak herhangi bir tepkinin önüne geçmiştir. Bu nedenle inkılap hareketi büyük bir hızla ve radikal bir şekilde 1925-30 yılları arasında yapılmaya başlanmıştır. Fakat biriken bir muhalefetin olduğu da aşikârdır. Bunu Mustafa Kemal yurt gezisine çıktığında görmüş ve bazı adımlar atmaya karar vermiştir. Bu karar, muhalefetin sesi olabilecek ve ülkeyi demokratikleştirebilecek bir partinin kurulmasıdır. Bu doğrultuda Mustafa Kemal arkadaşı Fethi Bey'i yanına çağırarak bir parti kurması teklifinde bulunmuştur. Fethi Bey, Mustafa Kemal'den aldığı direktif doğrultusunda Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur(12 Ağustos 1930). Bu partiye Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Nuri (Conker) Bey gibi isimler katılmıştır.¹¹⁴ Bu Mustafa Kemal'in bu partiye, Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı güvence verdiğinin de bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Fırka programında, partinin liberal ve laik bir çizgide olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduğu andan itibaren halkta bir beklenti yaratmış ve büyük ölçekte destek almıştır. Öyle ki parti kurucusu ve genel başkanı Fethi Bey'in İzmir'de¹¹⁶ yaptığı mitingde büyük bir kalabalığın toplanması ona verilen desteği göstermiştir. Bu miting

¹¹³ Kürkcüoğlu, Ö. (2006). *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara, s. 376-384; Kaymaz, İ. Ş. (2014). *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 458-461; Öke, M. K. (1991). *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 167-170; Mumcu, U. (2020). *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, Ankara, s. 77-85; Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 71; Aysal, N., a.g.m., 2014, s. 169-174; Koçak, C. (2013). "Siyasal Tarih (1923-1950) Muhalefetin Örgütlenmesi", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Akşin, S., Cem Yayınevi, İstanbul (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 141-143

¹¹⁴ "Gazi'nin Hemşiresi Yeni Fırkada", Hizmet, 13 Ağustos 1930

¹¹⁵ Ağaoğlu, A. (2021). *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33; Okyar, A. F. (2017). "Serbest Fırka Anıları", yyh. Okyar, O., Seyitdanlıoğlu, M., *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 124; Koçak, C., "a.g.m.", a.g.e., 2013 (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 147-148; Aysal, N., a.g.m., 2014, s. 175-177; Kışlalı, A. T., a.g.e., 2021, s. 40; Özgen, Y., "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", *Atatürk Ansiklopedisi*, 31/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/> adresinden erişilmiştir

¹¹⁶ "Fethi B. Bugün Şehrimize Geldi", Hizmet, 4 Eylül 1930; "Serbes Cumhuriyet Fırkası İzmir ve Mülhakat Teşkilatı Dayak ve Türk Bayrağının Şerefi", Hizmet, 5 Eylül 1930

de çıkan arbede sonucu bir kişi ölmüş ve muhalif basın bu konuda Cumhuriyet Halk Fırkasını eleştirmiştir.¹¹⁷ 1930’da yerel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenmeyen bir destek almıştır. Bu durum ise iktidarın hoşuna gitmemiştir. Mustafa Kemal her ne kadar partiler üstü olarak görülse dahi o Cumhuriyet Halk Fırkası’nın yanında yer alacak ve bu Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın sonuna giden süreci hızlandıracaktır. Öyle ki İzmir’de yayımlanan *Hizmet gazetesi* Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın lağv edilip edilmeyeceği hakkında haberler yapmaya başlamıştır.¹¹⁸ Bu gazetenin özelliği başından itibaren Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan yana tavır almış, büyük bir Cumhuriyet Halk Fırkası muhalifi olması ve Mustafa Kemal’i tarafsızlığa davet eder manşetler sunmasıdır.¹¹⁹ Ayrıca direkt olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası’na halk nezdinde yayımladığı günlük gazeteyle rey istemekten çekinmemektedir.¹²⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nda olduğu üzere Cumhuriyet Halk Fırkası’na muhalif olanlar Serbest Cumhuriyet Fırkası etrafında toplanmış, ona destek vermiştir. İşte bu destek her muhalif gruptan geldiği için, bunların içinde irticai faaliyetler yapan mürtecilerinde olduğu ifade edilmeye başlanmış, dolayısıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası irtica ile suçlanmıştır. Bu suçlamayı yapanlardan biri Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Fırka Reisi olan Cevdet Kerim İncedayı’dır. İncedayı, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı irtica ve ihanetle itham etmiştir.¹²¹ Nihayetinde Serbest Cumhuriyet Fırkası yoğunlaşan irtica söylemleri ve Mustafa Kemal’den beklenen desteğin gelmemesi sebebiyle kendisini feshetmiştir¹²²(17 Kasım 1930).¹²³

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapanmasının ardından muhalif tepkiler daha da artmaya başlayacaktır. Bu muhalefete neden olarak dünya geneline ekonomik bir kriz yaşatan 1929 Büyük Buhran’ının etkisi de unutulmamalıdır. Halk ekonomik yönden zor durumdadır ve 4 yıllık muhalif seslerin kısılması bu muhalefeti daha da arttırmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ortadan kalkınca muhalefet rahatlamış, sadece gazetelerde değil halkın doğrudan muhalefeti ortaya çıkmaya başlanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası’na verilen destekte bu durum açık bir

¹¹⁷ “Şehit Çocuk Dün Defnedildi”, “İzmir Hadiseleri”, *Hizmet*, 7 Eylül 1930; Ağaoğlu, A., *a.g.e.*, 2021, s. 55-68

¹¹⁸ “S. Fırka Teşkilatı Lağv Haberleri Sahih Olmaktan Uzaktır”, *Hizmet*, 4 Kasım 1930

¹¹⁹ “Gazi Hazretleri Pek Tabii Olarak Fırkaların Fevkindedir”, *Hizmet*, 9 Eylül 1930

¹²⁰ “Reyinizi Serbes Fırkaya Veriniz”, *Hizmet*, 29 Eylül 1930

¹²¹ “İrticaa İmkân Yoktur Serbes Fırka Yaşayacak Fakat Temizlik Şart!”, *Hizmet*, 6 Kasım 1930; “S.C.F.nda Tasfiye Şüpheli Anasır Temizlenecek”, *Hizmet*, 12 Kasım 1930; Ağaoğlu, A., *a.g.e.*, 2021, s. 71, 107; Okyar, A. F., *a.g.e.*, 2017, s. 148; Kılıç, A. (2015). “Kılıç Ali’nin Serbest Fırka Anıları”, Yay. Haz. Gürsoy Naskali, E., *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul, s. 93; Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 50

¹²² “Ali Fethi Beyin Beyannamesi Serbes Cumhuriyet Fırkası Lideri, Gazi Hazretlerine Karşı Cephe Almamak İçin Fırkasını Feshettiğini Bildirmiştir”, *Hizmet*, 18 Kasım 1930

¹²³ Ağaoğlu, A., *a.g.e.*, 2021, s. 73-76, 78, 101-102, 118; Okyar, A. F., *a.g.e.*, 2017, s. 154, 160-163; Kılıç, A., *a.g.e.*, 2015, s. 86-88, 93; Koçak, C., *a.g.m.*, 2013 (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 148-149; Aysal, N., *a.g.m.*, 2014, s. 177-178

şekilde görülmektedir. Bu durum inkılapların anlaşılammaması veya hızlı ve radikal, yani bazı inkılapların alışılmışın dışında olması bu durumu yaratan faktörlerdendir. Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan kısa bir süre sonra İzmir Menemen’de İslamcı-irticai bir ayaklanma meydana çıkacaktır. Bu ayaklanmayı Derviş Mehmet ve yanındaki birkaç kişi çıkartmıştır. Ayaklanma sırasında kendisinin *mehdi* olduğunu iddia eden Derviş Mehmet ve yandaşları, olayı bastırmak için gelen askerlere saldırmış ve bunun sonucunda Asteğmen M. Fehmi Kubilay şehit edilmiştir(23 Aralık 1930).¹²⁴ 28 Aralık 1930’ta olayı incelemek üzere İçişleri Bakanı Şükrü Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Bey Menemen’e hareket etmişler ve olay üzerinde soruşturma yapılmıştır. Bakan Şükrü Bey inkılaba, vatana ve şehitlere yapılan bu saldırıyı kınamış ve saldırıyı yapanların da cezalandırılacağını ifade etmiştir. Ardından İstanbul’a giden Şükrü ve Fahrettin Beyler, Mustafa Kemal’i hadise ve soruşturmayla ilgili bilgilendirmişlerdir. Mustafa Kemal bu hadiseye çok öfkelenmiş, Menemen’in “*Vilmodit* (Lanetli Şehir)” ilan edilmesini, yöre halkının da zorunlu göçe tabi tutulmasını istemiştir. Fakat yakın çalışma arkadaşları Kazım, Şükrü ve İsmet Beyler bu fikre karşı çıkarak Mustafa Kemal’i yatıştırmaya çalışmışlardır. Netice itibariyle Mustafa Kemal’in bu isteği uygulanmamıştır. Menemen’de örfi idare ilan edilmiş (31 Aralık), Fahrettin Paşa sıkıyönetim bölgesi komutanlığına, Muğlalı Mustafa Paşa da Menemen’de kurulan Divan-ı Harp heyetinin başına getirilmiştir. 2200 kişi gözaltına alınmış ve bunların yaklaşık 600 kadarı yargılanmıştır. Tutuklanan Menemenliler olaya seyirci kalmak, alkış tutmak ve yardım etmek gibi nedenlerle suçlanmışlardır. Soruşturma ve yargılama süreci tarikatların üzerine de yöneltiştir. Sadece Menemen’de değil Ankara Cumhuriyet Savcılığınca Kayseri, Adana, İzmit, Yozgat, Konya, İzmir ve İstanbul illerinde birçok kişi laiklik ilkesini ihlal etmekten suçlanmış ve Menemen’deki askeri mahkemeye gönderilmişlerdir. Suçlananların çoğu Nakşibendi Tarikatı ile ilintisi olan kişilerdir. Olayın ardından eski Serbest Cumhuriyet Fırkası ve muhalif gazeteciler ayaklanmayı teşvik etmekle suçlanmışlardır. Tüm bu sürecin ardından Menemen Olayı sanıklarından 28 kişi bir aylık yargılamanın ardından idam edilmiştir. Kısaca devletin bu ayaklanmaya tepkisi sert ve geniş ölçekli olmuştur. Bunda İzmir gibi Millî Mücadele’nin sembolü olmuş bir şehrin içinde, Menemen’de bu hadisenin yaşanıyor olması da etkili olmuştur. Öyle ki yönetici elit inkılaplara ve rejime karşı isyanların doğudan gelmesine alışmış, yöre halkının batıya oranla daha İslamcı ve geleneksel olduğunu düşünmüştür. İzmir gibi bir yerde bu hadisenin yaşanması elbette ki inkılapların tehlikede olduğu izlenimini apaçık bir şekilde ortaya çıkartmış ve bu doğrultuda yönetici eliti otoritesini arttırmaya zorlamıştır. Halkevlerinin açıldığı tarihe bakıldığında ve

¹²⁴ Azak, U., a.g.e., 2019, s. 59; “*Menemendeki İrtica*”, Hizmet, 24 Aralık 1930

kurulma amacı göz önünde tutulduğunda devleti yönetenlerin ne düşündüğü ortaya çıkmaktadır: eğitimle inkılapları benimsetmek.¹²⁵

2.9 Atatürk Sonrası Dönemde Laiklik, İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi

Atatürk 10 Kasım 1938 yılında vefat etmiştir. Cumhurbaşkanı olarak yerine İsmet İnönü seçilmiştir. Bakıldığında inkılapların yapıldığı tarihlerde başbakan olan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi inkılapların koruyuculuğunu da üstüne almış olduğunu göstermektedir. Fakat şu bir gerçektir ki İnönü, Atatürk gibi inkılapçı değildir. O olanı elinde tutmak taraftarıdır. Bu nedenle İnönü inkılapların devamlılığını sağlayamamıştır. Türkiye çok partili yaşama geçişle birlikte dünyadaki liberalleşme atmosferinden etkilenmiştir. Demokrat Parti'nin muhalefetteyken izlediği popülist söylem ve politika üzerine iktidarı elinde tutabilmek için inkılaplardan ilk ödün veren Halk Partisi olmuştur. İnkılaplardan ve laiklikten ödün vermeyi Cumhuriyet Halk Partisi başlatmış, Demokrat Parti devam ettirmiş ve günümüze kadar gelen siyasi partiler bu inkılaplardan ve laiklikten ödünler vermiştir.

İşte bu noktada şuna değinmemiz gerekmektedir: Laiklik niçin halkın bir kısmınca tam kabul görmemiştir. Macit Gökberk bunun nedenini “*ortaçağdan kalmış*” bir alışkanlık ile açıklamaktadır. Ona göre din ve siyaseti ayrılmaz bir bütün olarak gören toplum geleneksel yapısını korumaya çalışmış, bunun için de yegâne kaynak olarak şeriatı görmüştür. Toplum için tek kaynak odur ve onda her şeyin cevabı vardır. Olmasa dahi din adamlarınca yorumlanarak dini kaideye uygun bir yön alınabilir. Cumhuriyet kurulunca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması için belli inkılaplar yapılmıştır. Böylece cevapların sadece şeriatı veya dini kurallara dayanan din adamlarının yorumu olmadığı halka gösterilmeye çalışılsa da halkın yüzyıllardan beri kabul etmiş olduğu bu yüksek yasa ve din adamlarının dini kurallara dayanan görüşleri, insanın kendi yaptığı yasaya karşı daha kabullenilebilir ve toplumsal hayata daha uygun görülmüştür. Kısacası gelenek ve alışkanlık halkı din-siyaset birlikteliği ve şeriata yakın tutmuş ve inkılapların yapılma hızı halkı korkutmuştur. Eğitimsiz halkın inkılapları idrak etmesi çok zordur ve yeni bir şey eski alışkanlığın yerini tutmamıştır. Bu nedenle ilk irticai ayaklanmada azınlıkta kalan bir güruh bu ayaklanmanın etrafında toplanmış ve eskiyi özlediğini bu şekilde ifade etmiştir. Gökberk, tarihsel-toplumsal ortamın direniş göstermesi nedeniyle inkılapların eksik kaldığını veya yürümediğini ileri sürmüştür. Gökberk son olarak Atatürk'ten bir alıntılama yapmıştır:

¹²⁵ Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 61-67, 72-73; “*D. Vekili Menemene Geliyor*”, Hizmet, 28 Aralık 1930; “*Dahiliye Vekili Menemende*”, Hizmet, 29 Aralık 1930; Koçak, C., *a.g.m.*, 2013 (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 149

Devrimin bütünlenmesi gerektir. Devrimler yalnız başlar, ama devrimin bitişi diye bir şey yoktur. Başlamak ve bitmemek gerek doğada gerekse toplumda devrimin evrim ile benzer olan ortak yasıdır”. Bu alıntılama sonucunda Gökberk’in ortaya atmış olduğı görüş şudur: inkılap hareketinin devam etmemiş olması, yapılan inkılapların halk nezdinde kabul edilmemesine yol açmıştır.¹²⁶

Taner Timur ise laikliğin tam anlamıyla halk nezdinde kabullenilmeyişini şu nedenlere bağlamıştır: Batı’da olduğı gibi yüzyıllar alan bir süreç Türk inkılabında yaşanmamış, teokrasiden ani kopuş aksi reaksiyon vermiş, toplumsal alt yapı hazırlıksız yakalanmış ve aydın çevrenin bir kısmı dahi bu laik düşünceye sahip olamamış.¹²⁷

Ahmet Taner Kışlalı da özelde laikliğin genelde inkılapların neden kabullenilmediğini ifade ederken “*Kemalizm*”i iki temel öğeye ayırmıştır; bunlar:

Eskimiş kurumları yıkıp, çağın gereklerine uygun yeni kurumlar oluşturmak ve değişmeye ve yeniliklere sürekli açık kalmak, kalıplaşmamak”. İnkılapların devamlılığı noktasında Atatürk’ten şu alıntıyı yapmıştır: “Ben, manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Benden sonrakiler, bizim aşmak zorunda olduğumuz çetin ve köklü zorluklar karşısında, belki gayelere tamamen eremediğimizi, fakat asla taviz vermediğimizi, akıllı ve ilmi rehber edindiğimizi tasdik edeceklerdir. Zaman süratle ilerliyor; milletlerin, toplumların, kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek aklın ve ilmin gelişimini inkar etmek olur. Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel eksen üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar. Kemalizm, benim yerimde benden ileri olmaktır.

Kışlalı daha sonra Kemalizm’in bir doktrin haline getirilmesinin Atatürk tarafından da reddedildiğini, onun için gençliğe akıllı ve ilmi öğütlediğini ve bu doğrultuda kendisini geçmeleri gerektiğini ifade ettiğini belirtmiştir. Kışlalı Atatürk’ün akıllı ve ilmi önder gösterdiğini bunun

¹²⁶ Gökberk, M., *a.g.e.*, 2021, s. 90, 93

¹²⁷ Timur, T., *a.g.e.*, 2019, s. 24-25

ise eğitim sayesinde gelişeceğini ve inkılapların da eğitim ile halk nezdinde kabul edilebileceğini, eğitimsiz halkın Cumhuriyetin yeni insanı için uygun olamayacağını, bu nedenle eğitimin aklı, ilmi kendisine önder ederek yeni bir zihniyet yaratabileceğini ifade etmiştir.¹²⁸

Azra Erhat, inkılapların tatbikinden verilen ödünleri açıklarken Suat Sinanoğlu'ndan alıntı yapar ve Sinanoğlu'nun şunlara dikkat çektiğini gösterir: Atatürk'ün ölümünden sonra halk baskısı sonucu inkılaplardan ödün verildiği, toplumsal düzeyde yapılan inkılapların çağdaş uygarlık için yeterli olmayıp sadece ekonomik alanda yapılan inkılaplara sahip çıkılması gerektiği, toplumsal alanda ise halkında isteği doğrultusunda dini bağlara geri dönülmesi gerektiği inancının işlendiği.¹²⁹

Tüm bu açıklamalara bakıldığında inkılapların tamamen kabullenilmeyişinin nedenlerini kısaca şöyle açıklayabiliriz: İlk olarak İslam'ın doğuşundan gelen din-siyaset birlikteliği bunun önünü tıkamaktadır. İslam'da tarihsel süreçte devlet başkanı aynı zamanda bir peygamber veya halifedir. Bazı noktalarda bu iki otoritenin ayrıldığı görülse de aslında bu ayrılık suni bir ayrılıktır. Öyle ki Selçuklular dönemi buna bir örnektir. Halife, sultanın koruyuculuğu sayesinde konumunu korumuş, akrabalık bağları ile Selçuklu sultanı da dini bir otoriteye kısmen de olsa sahip olmuştur. İlerleyen tarihlerde buna örnek olarak Memlûkler'in koruması altındaki halifeler de dâhil edilebilir. Bu otorite ayrılığına ise Osmanlı sultanı I. Selim son vermiş, iki otoriteyi kendi sultanlığında birleştirmiş, kendinden sonrakiler de bu kaideye göre devam etmiştir. Ama özellikle halifelik Osmanlılarda düşmana karşı gerileme devrinde kullanılmaya başlanmış, Osmanlı sultanları için giderek önemini arttırmıştır. Öyle ki İslamcılık ve Halifelik üst noktasına vardığında Sultan Abdülhamit bunu devletin ideolojisi haline getirmiş, stratejik olarak kullanmış, ittifak kurabilme yolu olarak görmüştür. Dünya Harbi'nde ise sultanın cihat ilan etmesi ile bu doruğa çıksa dahi cevapsız kalan bu çağrı sonucu İslamcılık siyasi olarak ömrünü tamamlamıştır. Fakat toplumsal hayatta hala ihtiyaç olarak sultan halife istenci devam etmiştir. Bunu Millî Mücadele döneminin başlangıcında görmek mümkündür. Padişah ve halifenin işgal kuvvetlerinden kurtarılması esas gayeler arasında belirtilmiştir. Daha sonra ise saltanat kaldırılmış, siyasi erk meclisin hâkimiyetine geçmiştir. Fakat halifelik hala kurumsal olarak yaşamakta ve dini otoritesi Türk milleti için hala geçerliliğini devam ettirmektedir. Cumhuriyeti kuran siyasi elit ise artık bir noktada halifeliğin ülke içinde bir ikilik çıkarabileceğini öngörmüş ve dış müdahaleye de açık olduğunun farkına varmış, bunları

¹²⁸ Kışlalı, A. T., *a.g.e.*, 2021, s. 64-65, 67

¹²⁹ Erhat, A., *a.g.e.*, 2023, s. 26-27

engellemek için de harekete geçerek halifeliği kaldırmış, herhangi bir anda din-siyaset birlikteliğini üstünde konumlandırabilecek olan Osmanlı sülalesi de ülkeden çıkarılmak suretiyle buna da engel olunmuştur. Fakat Türk halkının alışık olduğu dini otorite boşluğu görünür bir şekilde rejimin buna müdahalesini doğuracak ve ortaya Diyanet İşleri Başkanlığı çıkacaktır. Diyanet din işlerini düzenlemek için başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Bu ise şunu göstermektedir. Dini otorite bir noktada hala yaşarken siyasi otoriteyle birliktelik halinde değil ona bağlı olarak, yani devlete bağlı din şeklinde ilerlemiştir.

Bir başka neden yukarıda düşünce adamlarımızın ifadeleri doğrultusunda meydana çıkmaktadır. O da şudur: İnkılabın kısıtlı bir sürede yapılmaya çalışılması. Yani Türk inkılabı Batı'daki aşamaları yaşamamış, onun yaşadığı uzun sürece vakıf olamamış, bu işi toplamda yüz-yüz elli yıllık bir birikimle elde etmeye çalışmıştır ki bunun büyük bir parçası sahici, kalıcı olmayan taklitçi reformlardan ibaret olan bir dönemdir. Bu ise her ne kadar yönetici elite bir tecrübe sağlamış gibi görünse de onlar eskinin onarımına baştan başlamak zorunda kalmışlardır. Batı da ise bu durum eklemelerle devam etmiş, geriye dönüş olsa dahi sert önlemlerle bu engellenmiş ve evrimsel süreç elde edilmiştir. Bizim inkılap hareketimiz ise devrim özelliğinde olup evrimsel sürece girememiştir.

Bunların dışında siyasi elitlerin, düşünce adamlarının siyasi kaygılar doğrultusunda yapılan inkılaplardan ödünler verilmesine sebebiyet vermeleri de sayılabilir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın ardından doğan çift kutuplu konjonktürle doğrudan orantılıdır. Savaş sonrası Sovyetlerin başını çektiği Sosyalist Blok ile ABD'nin İngiltere'den devraldığı Kapitalist, Demokrat Blok arasında geçen mücadelede kimin hangi tarafı tuttuğuna bağlı olarak siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal ödünlerin verildiği bir dönem açılmıştır. Türkiye'de bu dönemin bir aktörü olarak halihazırda savaş boyu bağlı olduğu Batı cephesine dâhil olarak ABD siyasi hegemonyasının müdahalesine açık hale gelmiştir.

Bu açıklamaları yaptıktan sonra İnönü döneminde neler yaşandığına bakmamız yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları Şeyh Said ve İzmir Suikastı ile ilişkilendirilerek siyasetten men edilmişlerdir. İsmet İnönü zamanında ise bu isimlerle yönetim barıştırılmış, Kazım Karabekir meclis başkanı dahi olmuştur. Ayrıca İnönü, Atatürk döneminde bakanlık yapmış Şükrü Kaya ile Tefik Rüşti Aras'ı kabineden uzaklaştırmış, yerlerine kendine yakın bulduğu isimleri getirmiştir. Tabi ki her lider kendi kadrosunu kurmuştur, İnönü'de onu yapmıştır. Ama kamuoyu ve günümüz tarihçileri İnönü'nün bu yaptıklarını farklı yorumlamaktadır. Öyle ki Atatürk'ün siyaseten men ettiği isimler tekrar siyasete atılınca, acaba bir geri dönüş yaşanır mı sorusu akıllara getirilmiştir. Yine bu dönemde

Atatürk hayattayken yapılamayan muhalefet ve inkılaplara yönelik eleştiriler artmıştır. Bu eleştiriler sadece meclis dışından değil, Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden de yükselmiştir. Tüm bunlara rağmen İnönü dönemine damga vuran olay İkinci Dünya Savaşı'dır. Türkiye bu savaşta hangi konumdadır ve ne yapmıştır? İşte İnönü, ileride de saygı duyulacak adımları bu dönemde atmış, Türkiye'yi amansız bir savaşın içine sürüklememiş, maceraperest davranmamıştır. Akıllıca ve pragmatik davranan İnönü ittifak kurduğu Batılılarla ilişkilerini kötüleştirmemiş, onların Türkiye'ye olan ihtiyacının farkında olarak bu durumdan pragmatik bir şekilde yararlanmıştır. Diğer yandan Almanya ile ilişkileri de önemli derecede devam ettirmiştir. Türkiye bir yandan da sınırlarını her tür tehdit ve tehlikeye karşı korumak için seferberlik ilan etmiştir. Bu ise iş gücünün askere alınması demektir. İş gücü askere alınınca üretim azalmış, mali yük ağırlaşmış, ürün tedariki zorlaşmış ve karaborsa ortaya çıkmıştır. Bu durum 1939 yılından 1945 yılına yani savaşın sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde mali yükü azaltmak, haksız zenginleşmenin ve karaborsanın önüne geçmek için bazı adımlar atılmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu (1939), Millî Korunma Kanunu (1940)¹³⁰, Varlık Vergisi Kanunu (1942), Toprak Mahsulleri Vergisi (1943). Bunlar ya askeri ya da ekonomik tedbirlerdir. Türk hükümeti bu ekonomik tedbirlerle karaborsacılığı engelleyebilmek istemiş, askeri kanunlarla da sınır güvenliği gibi konularda tedbirler almıştır. İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan Türkiye, ekonomik olarak çok zor bir durumda kalmıştır. Üretim azalmış, iş gücü silahaltına alınmış, karaborsacılık artmıştır. Türk halkı ise bu zor durumdan perişan olmuş, savaş sonrasında bunun sorumluluğu iktidardan sorulmuş, yeni doğan muhalefet partisinin etrafında toplanılmış, iktidarın Demokrat Parti'ye yönelik bu coşkun desteği görmesi üzerine de 1946 yılında erken seçim yapılmıştır.¹³¹ Bu seçim üzerine günümüzde dahi tartışmalar vardır, ama biz bu konuya ikinci bölümde değineceğiz. Şimdi ise İnönü döneminde yapılan laiklik uygulamalarına, muhalefete ve inkılaplara yönelik eleştirilere göz atmamız gerekmektedir.

Dönemin basınına bakıldığında hükümetçe, Atatürk'ün vefatı sonrası geriye dönüş olmayacağını, inkılaplardan ödün verilmeyeceğinin ve cumhuriyet ilkelerine göre idarenin devam edeceğinin altı çizildiği görülür. Öyle ki 1939 yılının Ocak ayında Mısır Kralı Faruk'un halifelik iddiasında olduğu kamuoyuna yansımış, bunun üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü

¹³⁰ Jaeschke, G. (1990). *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 23, 24; “*Büyük Millet Meclisi, Dün Millî Korunma Kanununu İttifakla Kabul Etti*”, Cumhuriyet, 19 Ocak 1940; “*Vekiller Heyetinin Dünkü İçtimaı Millî Korunma Kanunu Tatbik Mevkiine Kondu*”, Cumhuriyet, 20 Şubat 1940

¹³¹ Unat, K. (2014). “Atatürk Sonrası Türkiye”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör Ertan, T. F., Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 255-257, 263-265; Koçak, C., “Siyasal Tarih (1923-1950) Milli Şef İsmet İnönü”, a.g.e., 2013 (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), s. 165-171, 183

Saraçoğlu 24 Ocak tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grup toplantısında yaptığı şu açıklamayla halifelîğe karşı Türkiye'nin ne konumda olduğunu vurgulamıştır: “Hilafet müessesesi, modası geçmiş, zararı karından çok fazla bir korkuluktur. Türkiye laik cumhuriyetçi bir devlettir ve öyle kalacaktır. Fakat Mısır'da başlayan bu hareket bir gün bir emrivaki olursa, bu hal İslam milletleri arasına yeni bir nifak sokacaktır.”¹³²

Atatürk'ün vefatından sonra kısa süreliğine, onun son başbakanı Celal Bayar görevine devam etmiştir. Fakat daha sonra İnönü onun yerine Refik Saydam'ı başbakanlığa atamıştır. Refik Saydam göreve başlamasından kısa bir süre sonra basın mensuplarına yaptığı açıklamalarla inkılaplara sahip çıkılacağını, bunlardan ödün verilmeyeceğini ifade etmiştir; “İnkılap rejiminin maddi manevi bütün unsurlarında hiçbir tadil, hiçbir inhıraf (sapma), hiçbir kayma tasavvur edilemez. Hükümet, rejimin ve inkılabın bütün eserlerine devam edecektir. Bunun dışındaki bütün şayialar, bir takım uydurma dedikodulardan ibarettir.”¹³³ Refik Saydam mecliste hükümet programını okurken dil ve tarih inkılaplarına sahip çıkmıştır; “Türk çocuğunu ahlakı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine, vatanına, cumhuriyete ve inkılapa sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir. Tarih ve dil inkılabımızın milli ruhun doğuşunda ve kuvvetlenmesine verdiği hızı artıracğıız.”¹³⁴

Yine bu dönemde yasadışı yapılan dini faaliyetlerde izlenmiş, bu doğrultuda 15-16 Ağustos 1939 günü İzmir'de bir Bektaşî ayini yapıldığı fark edilip, ayini yapanlar yakalanmış, ayin mahallinde ve yakalananlar hakkında tahkikat yapılmasına karar verilmiştir. Bu olay Ulus gazetesince haberleştirilmiştir:

Bektaşîlik ayini yaptıkları iddiasıyla yakalanan ve başlarında Bektaşî şeyhi Akif Coşkun baba namında biri bulunan yedisi kadın, üçü erkek kafilenin tahkikatı devamdadır. Maznunlar ayin yapmadıklarını söylemişlerdir. Şahitler ise ilahi sesleri duyduklarını ve maznunları içki içerlerken gördüklerini iddia etmektedirler. Maznunlar arasında on yedi yaşında bir kız da vardır. Mahallinde bir tetkik yapılacaktır.¹³⁵

Bu da bize her ne kadar tekke ve zaviyeler kapatılmış, şeyhlik, dervişlik yasaklanmış olsa dahi bu durumun gizliden gizliye devam ettirildiğini göstermektedir. Öyle ki 2 Temmuz

¹³² Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 4; “Mısır'daki Hilafet Temayülü Hakkında Türkiye'nin Fikri”, Ulus, 25 Ocak (Sonkanun/İkinci Kanun); “Hilafet Müessesesi, Modası Geçmiş, Zararı Karından Çok Fazla Bir Korkuluktur”, Tan, 25 Ocak (İkinci Kanun)

¹³³ “Başvekilimiz Dün Gazetecilerle Samimi Bir Hasbihal Yaptı Kendilerini Umumi Vaziyet Hakkında Tenvir Etti”, Ulus, 27 Ocak 1939; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 4

¹³⁴ Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 4; “Başvekil Dün Mecliste Programını Okudu”, Ulus, 28 Ocak 1939

¹³⁵ “İzmir'de Bektaşî Ayini Yapanlar”, Ulus, 16 Ağustos 1939; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 16

1940'da Tan gazetesine yansıyan şu haber de bunun bir göstergesidir ve hükümet bunun için önlemler almaktadır:

Adliye Vekaleti bazı yerlerde tekke ve zaviyelerin sinsi bir surette faaliyette bulunduklarından bahisle müddeiumumiliklere şu mühim tamimi göndermiştir: “Bazı yerlerde, bilhassa şark vilayetlerimizde 20 Teşrinisani 341 tarih ve 677 sayılı kanun hükümlerine aykırı olarak tekke ve zaviyelerin gayet sinsi surette faaliyette bulundukları ve bazı eşhasın şeyhlik, dervişlik ve seyitlik, babalık, nakiplik gibi unvan ve sıfatları istimal ve bu unvanlara ait hizmetleri ifa ve kisve iktisap ettikleri görülmektedir. ... bazı eşhasın halkı istismar hususunda tekke ve zaviyelerde gizli bir surette mevcudiyet ve faaliyetlerini idameden fariğ olmadıkları anlaşılmaktadır. 677. sayılı kanun hükmüne muhalefet edenler hakkındaki tahkikata C. müddeiumumileri tarafından itina edilmesi ve delillerin zıyına meydan verilmeyerek suçluların vaktinde mahkemeye tevdi edilmeleri ve duruşmaların da kısa bir zamanda hükme ictirarını temin edecek surette dava açılması lazımdır.” Vekalet bu gibi eşhasın irticai ve muzmar siyasi maksatlar taşıyıp taşımadıklarını ve bu gibi kimselerin faaliyetlerinin saik ve hedeflerinin meydana çıkarılmasına çalışılmasını da istemektedir. Siyasi ve irticai maksatlar güden şahıslar, halkı izale tevessül ettikleri takdirde takip ve tecziyelerinde hassasiyetle hareket edilecektir.¹³⁶

Görülmektedir ki hükümet tarikatların faaliyetlerini engellemek istemekte, böylece her hangi bir irticai hareketin de önüne geçmek istemektedir. Bu nedenle Adliye Vekaleti Cumhuriyet Savcılıklarına bu görevi vermiş, hali hazırda yasak ve kapatılmış olan bu yapılanmaları tekrar su yüzüne çıkartmak istenmediğini ifade etmiştir. Buradan şu sonuca da varılabilir; İnönü döneminin ilk yarısı diyebileceğimiz 1939-45 yıllarında laiklik gibi diğer ilkelerden ve inkılaplardan ödün verilmeyeceği gösterilmek istenmiş, bir geriye dönüş olmayacağı hükümetin adımları ve söylemleri doğrultusunda ifade edilmiştir. Gerçekten İnönü'nün 1945'e kadar olan yönetimi sırasında bu ödönlere gerek de yoktur, çünkü tek parti iktidarı vardır ve muhalefet olağanüstü koşullar nedeniyle sesini çok fazla duyuramamaktadır. Bunun nedeni İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin bu savaşa girmemesine rağmen çektiği

¹³⁶ “Şeyhlik ve Dervişlik Peşinde Koşanlar Takip Edilecekler Adliye Vekaleti, Bu Gibi Cüretkarların Şiddetle Tecziyesi İçin Bir Tamim Gönderdi”, Tan, 2 Temmuz 1940; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 31

zorluklardır. Türkiye'nin ilgileneceği ve oy kaygısına kapılamayacağı bir dönem olan bu tarihlerde daha çok dış siyaset gündemi belirlemiştir.

Başbakanlık'a bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla hükümet Türk Hava Kurumu'na kurban derisi ve bağırsaklarının bağışlanması yönünde fetva verdirerek devlet kontrolünde din uygulamasına açık bir örnek vermiştir. Bununla beraber aslında kurban derisi ve bağırsağının başkaca kimselerce kullanılmasının (örnek olarak tarikat şeyhi, hoca namında kimselerce) önüne geçilmesinin nedeni olarak, halkın bu kimseler tarafından maddi ve manevi açıdan kandırılmasının önüne geçilmek istenmesi gösterilebilir. Bir başka neden de Türk Hava Kurumu'nun savaş yıllarında halkın bağışları ile destekleme ihtiyacıdır.¹³⁷

1941 yılının Haziran ayında Türk Ceza Kanunu'nda birtakım değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Bu değişikliklere göre Şapka Kanunu'na Muhalefet, Arapça Ezan, Türk Alfabetini uygulamayan ve kullanmayan kimseler cezalandırılacaktır. Bu kanunlara uymayanların yapılan değişiklikle tabi tutulduğu ceza; üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para ödemesi şeklindedir. Kanun değişikliği aynen şöyledir:

Madde 526: Salahiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısıyla yahut amme emniyeti veya amme intizamı veya umumi hıfzıssıhha mülahazasıyla kanun ve nizamla aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet eylemeyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif veya elli liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır. Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuniyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar¹³⁸

Şapka Kanunu ile ilgili 1941'deki bu değişiklikten önce 1939'da bir düzenleme zaten yapılmıştır. Buna göre şapka harici bir başlık giyen kişiye üç ay hapis cezası ön görülmüştür. 1941 yılındaki değişikliklerle bu uygulamanın devam ettiği, sadece buna para cezasının da

¹³⁷ Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 41, "Kurban Bayramı", Yeni Sabah, 3 Ocak 1941

¹³⁸ "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", Kanunlar, Resmi Gazete, sayı 4827, s. 1126, 6 Haziran 1941; "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 1/78. Türk Ceza Kanunun 494'üncü Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında 1/241 ve Türk Ceza Kanununun 18'nci ve 403'ncü Maddelerinin Tadili Hakkında 1/604 Sayılı Kanun Layihaları ve Adliye Encümeni Mazbatası", Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Tutanakları, c. 19, Devre VI, İçtima 2, 2 Haziran 1941 Pazartesi, s. 6; "M. Meclisinde", Tan, 3 Haziran 1941; "Türkiye İçerde Hadiselerin Takvimi", Ayın Tarihi, 1-30 Haziran 1941, sayı 91, s. 6; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 50

eklendiği görülmektedir.¹³⁹ 14 Haziran 1941’de Bektaşî tarikatına mensup 10 kişi İzmir’de ayin yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.¹⁴⁰ Basına yansıyan bu haberlere göre kanunlar gereği tarikatlar ve onların ayin faaliyetleri önemli ölçüde takip edilmekte ve cezai yaptırımlar uygulanmaktadır.

9 Ocak 1942’de Türk Dil Kurumu’nun yeni bir Kur’an çevirisi yapmasına karar verildiği görülmektedir. Tercüme için Besim Atalay görevlendirilmiştir. Atalay’ın yapmış olduğu tercüme çokça eleştirilmiş ve günümüzde dahi eleştirilmeye devam edilmektedir.¹⁴¹ 4 Temmuz 1942’de **Çınaraltı** dergisinin 41. sayısında Orhan Seyfi Orhan “*Dini Reform*” başlıklı yazısında, Türkiye Cumhuriyeti ile inşa edilen laikliğin yeterli olmadığını, bu nedenle dinde bir reform yapılması gerektiğini, böylece İslam’ın tam manasıyla anlaşılabilirliğini, irticanın ve halkın manevi duygularının kullanılmasının önüne geçileceğini, daha kültürlü, bilgili din adamlarının yetişeceğini ve İslam dünyasının taassup içine düştüğü yüzyıllardan sonra aklı öne alan içtihat kapısının tekrar açılabilirliğini ifade etmiştir.¹⁴² Bakıldığında Atatürk sonrası dönemde dahi Türk aydınının bir din reformundan bahsetmesi, gerçekten de dini reforma ihtiyacın gerekliliğini göstermektedir. Fakat yine bir ikilemin karşısında kalınmaktadır: halk-aydın ayrımı. Çünkü Türk aydını tıpkı Cumhuriyeti kuran kurucu elitler gibi düşünmekteyken, halkın bir kesimi tüm bu reform, inkılap ve devrimlerden pek anlam çıkartamamış, uzak kalmış, önüne geleni uygulamaya çalışmış, dini, milli geleneklerini bir nebze de olsa inkılap koruyucularından gizli gizli uygulamışlardır. Bu yukarıda verdiğimiz örneklerde mevcuttur. Öyle ki yapılan tarikat ayinleri ve gizli faaliyet yürüten tarikatlar, dervişlik, şeyhlik, mürşitlik peşinde koşanlar buna açık bir örnektir. Bu durum 1945 sonrası yani savaşın bitmesi ve bir muhalefet partisinin kurulması ile daha da belirgin hale gelecektir.

1942 yılının sonlarında “*Hilafet ve saltanat lehinde ve inkılap ve cumhuriyet aleyhinde fesat çıkartmak*” suçundan 7 senedir İzmit cezaevinde mahpus yatmakta olan Şakir Tandoğmuş ve Hüseyin Avni Parmaksız için af çıkarılmıştır. Gerekçe olarak bu iki şahsın cezaya çarptırıldıkları vakit 19 ile 20 yaşlarında olması, ikisinin de Anadolu’dan (biri Sivas diğeri Nevşehir) gelmiş olması, yaşları ve yaşadıkları çevre gereği mutaassıp bir ortamda büyüyerek bundan etkilenmeleri, bu cahilane hatayı bu nedenle yaptıkları, ayrıca cezalarını çektikleri

¹³⁹ Arıç, A. S., “Şapka İnkılabı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 31/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sapka-inkilabi/> adresinden erişilmiştir

¹⁴⁰ Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 51; “Bektaşî Ayini Yapıyorlarmış İzmir Zabıtası Suçluları Cürmü Meşhud Halinde Yakaladı”, *Akşam*, 16 Haziran 1941

¹⁴¹ “Kur’an Türk Dil Kurumu Tarafından Tercüme Ettiriliyor”, *Vakit*, 9 Ocak 1942; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 69, 87; Öz, A. (2013). “Besim Atalay’ın Tanrı Kitabı Adlı Meali”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı 27, s. 428-440

¹⁴² Orhan, O. S., “*Dini Reform*”, *Çınaraltı*, 4 Temmuz 1942, sayı 41, s. 3; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 76

cezaevinde verem hastalığından mustarip olmaları gösterilmiştir. Şakir Tandoğmuş ve Hüseyin Avni Parmaksız 1935 senesinde harp okulu talebesi olup, taassup görüş etrafında yetişmeleri hasebiyle alay komutanlarının bir konferans sırasında din ve ahlaktan bahsetmesi üzerine, onunda kendileri gibi düşündüğünü zannederek, komutana ceza aldıkları konularla ilgili bir mektup yazmışlar, komutanın ise bu mektubu askeri mahkemeye iletmesi sonucu, iki şahsında yargılanmasıyla önce idam cezasına çarptırılmaları, yaşları küçük olduğundan bu cezanın 24 yıla indirilmesi şeklinde bir olay gelişmiştir. Ardından hem Şakir (23 Ağustos 1938) hem de Şakir'in babası Mehmet Tandoğmuş (15 Şubat 1940) af dilekçeleri yazmışlarsa da bunlar reddedilmiştir (2 Temmuz 1939-16 Mart 1940). Fakat 1942 yılına gelindiğinde mecliste bu iki şahsın affına dair kanun layihası ve adliye encümeni mazbatası görüşülmüştür. Görüşme sonucunda iki şahıs için de af çıkmıştır. Çıkarılan af doğrultusunda bu iki şahsın kalan ceza süresi olan 17 yıl affolunmuş, tekrar orduya muvazzaf, yedek subay veya askeri memur olarak girmeleri men edilmiştir.¹⁴³

1943 yılının 8 Ocak günü Falih Rıfkı Atay başkanlığında bir Türk basın heyeti Hindistan'a gitmiştir. Atay 29 Ocak'ta Lahor'da Hint gazetecilerinin sorularına cevap vermiştir: “Yardıminızı hiçbir zaman unutmayacağız... Biz önce Türk'üz, sonra Müslümanız. Bizim herhangi bir İslam birliği projesi ile ilgimiz yok... Bizim için din saygıdeğer bir özel sorundur, fakat Türk siyasetinde hiçbir yeri yoktur”. Konuşmasıyla Hint Müslümanlarının Milli Mücadele sırasındaki yardımseverliğinden bahseden Atay, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik esasına vurgu yapmış, hiçbir işlev görmeyecek olan İslam birliği gibi siyasi projelerde Türkiye'nin yer almayacağını beyan etmiş, dinin özel bir sorun olduğunu ve siyasette hiçbir yerinin olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁴

15-21 Şubat 1943'te ikinci maarif şurası yapılmış, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel şurada şu konuşmayı yaparak milli eğitimde izlenecek ve izlenmesi gereken yolu tarif etmiştir: “Milliyiz, inkılapçıyız ve laikiz. Üç vazifemiz var: Karakterin (saygıdeğer ve cesur), dilin ve tarih anlayışının geliştirilmesi”.¹⁴⁵ İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduktan, yeni

¹⁴³ “İzmit Cezaevinde Mahpus Hüseyin Avni Parmaksız ile Şakir Tandoğmuş'un Cezalarının Affı Hakkında Kanun Layihası ve Adliye Encümeni Mazbatası (1/863)”, TBMM Zabıt Tutanakları, c. 28, Devre VI, İçtima 4, 25 Kasım 1942; Gök, H. V. (2023). “Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Büyük Doğu'nun Türk İnkılabına Bakışı (1943-1950)”, *Tarih&Gelecek Dergisi*, c. 9, sayı 1, s. 75; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30_10_00_56_374_9, 30_10_00_44_284_19; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 80

¹⁴⁴ “Müslüman Federasyonu Projesi” İkdam, 30 Ocak 1943; “Hindistan'daki Basın Heyeti Delhi'den Ayrıldı”, *Ulus*, 30 Ocak 1943, s. 1, 3; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 82

¹⁴⁵ İkinci Maarif Şurası, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Daire Başkanlığı, 31/07/2024 tarihinde <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328> adresinden erişilmiştir; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 83

hükümetler kurulduktan ve siyasi kadrolar değiştikten sonra, Türk inkılabından ödün verilmeyeceği Refik Saydam hükümetinden itibaren üstünde durulan bir konu olmuştur. Bu Atatürk sonrası dönemde hiçbir şeyin değişmediği ve değişmeyeceğine yönelik bir mesaj olmasının yanında, İnönü kendi başbakanlığı döneminde yapılan bu inkılaplara sahip çıktığını da göstermektedir. Öyle ki Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 30 Ağustos 1943 yılında İzmir'de Büyük Taarruz'un yıl dönümü hasebiyle yaptığı konuşmada bu açık bir şekilde görülmektedir. Başbakan, Osmanlı Hanedanını, kapitülasyonları ve taassubu milli varlığı kemiren ve eriten sülükler olarak nitelemiştir. Yeni bir işin veya yeni bir düşüncenin haram olduğu, 1453'te İstanbul'u fethederken Avrupa'da matbaanın icat edildiğini, bize bu icadın çok sonra geldiğini, taassup sonucunda halkın bilgisiz kaldığını, bu bilgisizliğin belli kişilerce kullanıldığını, savaşlarda giderek ilkel kalan Osmanlı'nın yenilmeye mahkûm olduğunu, netice itibarıyla bunun Mondros Mütarekesi ile kesinleştiğini, fakat Mustafa Kemal önderliğinde Milli Mücadele kadrosunun bu gidişata bir dur dediğini, bu mücadele sonucunda başarı elde edildiğini ve son olarak bu saydığı üç unsurun da milli iradece ülkeden defedilip, Türk inkılabının önünün açıldığını ifade etmiştir.¹⁴⁶

Atatürk döneminde dilde sadeleşme adımları, harf inkılabıyla birlikte bir seferberlik halinde Türk Dil Kurumu'nun da açılması ve bunu takiben Türk dilinin kökenleri ve öz Türkçecilik için atılan adımlar neticesinde yeni kelimeler türetilmiş, dil kongreleri yapılmış, güneş dil teorisi gibi teoriler ortaya atılmıştır. İnönü döneminde de dilde sadeleşmeye yönelik adımların atıldığı görülmektedir. Öyle ki 1944 yılının sonlarında Anayasanın ve ay adlarının Türkçeleştirilmesi (sadeleştirme) ile ilgili Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu bir komisyon kurulmasına karar vermiştir (14 Kasım 1944). Bu komisyonun hazırladığı anayasa tasarısı 10 Ocak 1945 günü meclis tarafından kabul edilmiştir. 15 Ocak 1945'te Resmi Gazete'de hem Anayasa değişikliği hem de ay adlarının değişikliğine dair kanun metinleri yayımlanmıştır.¹⁴⁷

Anayasa değişikliği hakkında hazırlanan kanun tasarısı mecliste görüşülürken Tahsin Banguoğlu söz almıştır. Banguoğlu, Osmanlıca'nın (Osmanlı Türkçesi, Eski Türkçe) bir medrese dili olduğunu, medreseden uzak kalan Türklerin ise kendi konuşma dillerinde yazdıklarını, böylece dilde bir ikiliğin doğduğunu ve Osmanlıca'nın Türk dilinin tarihi bir merhalesi olmadığını ifade etmiştir. Öyle ki Banguoğlu'na göre nehir gibi akıp giden Türk dili,

¹⁴⁶ “Başvekilimiz Bir Nutuk Verdi”, Ulus, 31 Ağustos 1943; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 90

¹⁴⁷ Resmi Gazete, 15.01.1945, Kanunlar, “Bazı ay adlarının değiştirilmesi hakkında kanun”, Kanun No 4696, s. 8181; “Anayasa”, Kanun No 4695, s. 8178-8181; Karakuş, İ., “Güneş Dil Teorisi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 31/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/gunes-dil-teorisi/> adresinden erişilmiştir; Jaeschke, G., a.g.e., 1990, s. 113; “Dilin Türkçeleştirilmesi”, Milli Eğitim Bakanlığı, 31/07/2024 tarihinde <https://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkileri/dil.htm> adresinden erişilmiştir

bir sınıf tarafından saptırılmış ve devlet tarafından benimsenen dil bu dil olmuştur. Ayrıca bu Anayasa değişikliği ile Osmanlıca'nın “*son dayanağı*”nın da söküleceğini ifade eden Banguoğlu, tasarının kanunlaşmasıyla Türk dilinin “*ana yatağı*”na döneceğini belirtmiştir.¹⁴⁸ Tasarı üzerine Besim Atalay da söz almıştır. Atalay, Osmanlı'nın hilafet ile Arapçaya “*kaskatı*” bir şekilde “*sarıldığını*”, sarayın yani devletin de bu Arapça ve Farsça ağırlıklı kelimelerden oluşan Osmanlıca Türkçesini benimsediğini ve böylece halk ile devlet arasında bir ikiliğin ortaya çıktığını belirtmiştir. Öyle ki bu ikilik dil üzerinden çıkmıştır.¹⁴⁹

Tüm bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapacak olursak, Osmanlı Devleti'nde başlayan modernleşme girişimleri ile Osmanlı devlet adamlarının uygulamaya koydukları reformların içinde laikliğin yavaş yavaş toplum, devlet ve siyaset üzerinde doğrudan istemeyerek veya bilmeyerek bir etki uyguladığı görülür. Bu etkinin bilinçli bir şekilde tatbik edildiği savunulamaz, fakat Batı modernliğinin köklerinde din ve devlet işlerinin ayrılması yani laiklik yatmaktadır. Osmanlı'da Batılılaşma yani modernleşme isteğinde olduğundan kaçınılmaz bir şekilde laikleşmeye başlayacaktır. Tabi ki bu tam anlamıyla bir laik yapı halini almamıştır. Çünkü Osmanlı teokratik bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle Başgil'in tabiriyle yarı dini devlet görünümü içindedir. Fakat öncelikle toplumsal hayatta başlayan, sonrasında eğitimde ve yargıda devam eden reformlar doğrultusunda laikleşme Tanzimat dönemiyle başlamıştır diyebiliriz. Bu süreç Islahat Fermanı ile daha da gelişmiş, tabi ki büyük devletlerin zorlamaları ve birçok neden Osmanlı'yı bu reformları yapmaya mecbur kılmış, önce bir Osmanlı kimliği altında Gayrimüslim-Müslüman ayırt edilmeden vatandaşlık inşa edilmeye çalışılmış, bu olmayınca çare meşruti yönetimde görülmüş, fakat II. Abdülhamit'in otoriter yönetimi altında meşruti idareye uzun bir ara verilmiş ve onun döneminde İslamcılık politikası uygulamaya konmuştur. Böylece Osmanlı'nın yarı dini devlet işleyişi devam etmiştir. 1908'de bir grup ihtilalcı padişahın anayasayı zorla tekrar uygulaması için faaliyete girişmiş ve başarı elde edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından bir zaman sonra önce irticai bir ayaklanma meydana gelmiş (31 Mart İsyanı), bu isyan bastırılrsa da hafızalarda yer etmiş, bu süreci takiben toprak kayıpları ve savaşlar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı yönetici elitleri çareyi Türkçülük ideolojisinde bulmuştur. Bu ideoloji cumhuriyet elitlerinin de ideolojisi olacak ve inkılaplara yön veren bir idea olarak kalacaktır. Büyük Harbin sonunda yenilgiye uğramış olan Osmanlı'nın sonu gelmiş, işgal kuvvetlerince işgale uğrayan topraklarda bir direniş uyanmış, bunun başına Mustafa Kemal'in geçmesi ile bölgesel olan mücadele ulusal bir kimlik

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, Cilt 15, İnikat 22, 10.01.1945 Çarşamba, s. 43-44

¹⁴⁹ A.g.z.c., s. 44

kazanmıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal ve arkadaşları her ne kadar Osmanlı saltanatı ve hilafetini kurtaracak ve koruyacaklarını beyan etseler de özellikle Mustafa Kemal'in aklından geçen bir saltanat yönetimi değildir. O, mücadelesini en başından itibaren halka mal etmiş bir lider olarak cumhuriyet rejimini tatbik edecek, bunun için de önce düşmanı ulusal topraklardan kovacak, saltanatı ilga edecek, barış antlaşması yapacak, eskiden kopuşu sağlayacak hamleler doğrultusunda Ankara'yı başkent yapacak, Cumhuriyet'i ilan edecek ve Hilafeti kaldırarak din-devlet işlerinin tamamıyla ayrılmasını sağlayacaktır. Adım adım laik bir cumhuriyet kuran yönetici elitin hedefleri 1923-30 arasında büyük inkılaplar yaparak gerçekleşmiş ve bu inkılaplardan ödün verilmemiştir. 1930-38 yıllarında ise yine laik toplum ve çağdaşlaşma için inkılaplar yapılmıştır. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı üzerine Şevket Süreyya Aydemir'in tabiriyle ikinci adam yani İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçildiği andan itibaren inkılaplara ve laikliğe özenle dikkat çeken İnönü aslında 1923-38 arasında başbakanlık yaptığı sürece tatbik edilen inkılapların koruyuculuğunu da üstüne almıştır. 1938 sonrası hükümet üyeleri de defalarca bunu vurgulamış, inkılaplardan sapılmayacağını, ödün verilmeyeceğini beyan etmişlerdir. Yukarıda birçok örneğini verdiğimiz bu beyanlar göstermektedir ki Atatürk sonrası dönemde inkılaplara ve laikliğe karşı muhalefet daha rahat ifade bulabilmiştir, fakat hükümet bunları engellemek ve suç teşkil eden fiilleri de yargılamak için önlemler almıştır. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde vuku bulan II. Dünya Savaşı nedeniyle gözler daha çok dış politikaya ve sınır güvenliğine odaklansa da cumhurbaşkanı başta olmak üzere hükümet üyeleri de inkılaplardan ve laik rejimden bahisle konuşmalar yapmıştır. Görülmektedir ki Türkiye'de 1938-45 yıllarında laik rejim ve inkılaplardan ödünler verilmemiştir. 1945'ten sonra yani II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum değişecektir. Bunun nedeni savaş zamanı muhalif basınının ve muhalif seslerin kanunlar gereğince bastırılıyor olması, savaşı kazanan tarafın demokrasi üzerinde ısrarla durması, Türkiye'de çok partili hayata geçişin önünün açılması, halkın savaş yılları boyunca çekilen zorluklardan dolayı hükümet ve partiyi suçlu görüyor olması ve oy kaygısı gibi nedenler sıralanabilir. İsmet İnönü dönemini “*Karşı Devrim*” olarak adlandıranlar¹⁵⁰ dahi olmuşsa da biz bu adlandırmaya katılmamaktayız. Öyle ki İsmet İnönü başta olmak üzere inkılabın ve rejimin tesisini Atatürk ile beraber yapan birçok kimse bu dönemde aktif siyasette bulunmaktadır. Bunlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin üyeleri ve vekilleridir. Dolayısıyla Atatürk'ün milletine armağan bıraktığı rejimin, inkılapların ve laikliğin bir parçasıdır. 1945 sonrası laiklikten verilen ödönlere bakılınca bunların çoğunun oy

¹⁵⁰ Yetkin, Ç. (2023). *Karşı Devrim (1945-50)*”, Kilit Yayınları, Ankara

kaygısıyla yapıldığı görülmektedir. Atatürk zamanında da uygulanan devlete bağlı din uygulamasına örnek teşkil eden radyoda dini yayın gibi uygulamalar bunun açık bir örneğidir.

3. ÇOK PARTİLİ HAYAT VE LAİKLİK

3.1 II. Dünya Savaşı Sonrası Dünya ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın tamamlayıcısıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda halledilmemiş veya halli zoraki kabul edilmiş sonuçların ortaya çıkmasıyla kısa bir süre barış veya ateşkes dönemi yaşansa da ilk savaştan kalan sorunlar bu savaşa sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin Millî Mücadele'de İtilaf Devletlerine karşı giriştiği başarılı bağımsızlık mücadelesi diğer ülkelere de örnek teşkil etmiş ve ana hedef olan Osmanlı topraklarından İtilaf Devletleri'nin yararlanabilmesinin önüne geçilmiştir. Bununla birlikte ekonomik kötü gidişat diğer yenik devletlerde antlaşmalara bağlılığı zorlayacak noktaya getirmiştir. Öyle ki ilk savaşta yenilmiş Almanya, yenilgi sonucu imzaladığı *Versailles Barış Antlaşması*yla büyük bir ekonomik yükümlülükle karşı karşıya kalmış, ayrıca askeri anlamda da ciddi sınırlandırmalarla yüzleşmiştir. Hâlihazırda kötü olan Alman ekonomisi, 1929 Büyük Buhranıyla beraber diğer devletlere nazaran daha çok etkilenecektir. Bununla birlikte Almanya'da aşırı sağın güçlenmeye başlamasıyla statükocu devletlere karşı gelinecek ve ilk savaşta Almanya'ya yüklenilen şartlar yıkılmak istenecektir. Almanya'da bu tarihten itibaren, Avrupa'nın diğer yerlerinde de görüldüğü üzere, milliyetçi bir akım ortaya çıkmış, ari ırk politikasını kendisine temel ilke yapmış Adolf Hitler'in 1930'lardan itibaren Alman iç siyasetinde aktif olması ve neticede 1933'te temelli bir şekilde Almanya iktidarını ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu andan itibaren Almanya Versailles zincirlerini kırmak, Almanları tek bir devlet olarak birleştirmek ve hayat sahasını genişletmek üzere revizyonist bir siyaset izlemeye başlamıştır.¹⁵¹ Bu siyaset doğrultusunda birçok işgal ve ilhak gerçekleştirmiş, İngiltere ise Almanya'nın bu yayılcılığına daha yatıştırıcı tedbirlerle son vermeye çalışmış, bazı ilhak ve işgalleri görmezden gelmiş yahut genel bir savaşın çıkmaması için müdahale etmemeyi tercih etmiştir. Fakat bu durum Almanya'nın 1939'da Polonya'yı işgali ile görmezden gelinmeyecek hale gelecek ve İngiltere başta olmak üzere Almanya ile müttefik devletler arasında savaş başlayacaktır. Müttefik Devletler İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya daha sonra aralarına katılan ABD'nden; Mihver Devletler ise Almanya, İtalya ve Japonya İmparatorluğu'ndan oluşuyordu. Savaş Mihver Devletlerin yenilgisi ile sonuçlandı.¹⁵² Türkiye savaşa katılmamış fakat büyük bir ekonomik sıkıntı ve ona bağlı gelişen birçok ciddi sorunla uğraşmıştır (üretim eksikliği,

¹⁵¹ Armaoğlu, F. (2019) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul, s. 181-184; Roberts, J. M., *a.g.e.*, 2015, s. 645-651, 654-655

¹⁵² Armaoğlu, F., *a.g.e.*, 2019, s. 213, 217, 232, 295, 307-310; Roberts, J. M., *a.g.e.*, 2015, s. 656-660

karaborsa vb.). Türkiye savaş sonunda oluşturulacak Birleşmiş Milletler teşkilatına katılabilmek için Almanya ve Japonya'ya kâğıt üstünde savaş ilan etmiştir (23 şubat 1945).¹⁵³

Savaş sonrası dünya genelinde bir liberalleşme görülür. Bu liberalleşmeden Türkiye'de payını alacaktır. Bunun yanı sıra yeni dünya düzeni kuruluyor ve g dengesi değişiyordu. Bunun adı: *ift Kutuplu Dünya Düzeni*'dir. Savaş sonrası Batı'da Amerika, Doğu'da Sovyet Rusya iki kutup halinde "*Soğuk Savaş*" atmosferine giriyordu. Sovyetler komünizmi yayma, stratejik ve jeopolitik alanını genişletme amacıyla savaş sonrası Doğu Avrupa'yı işgale başlamıştı. Amerika ise Sovyet yayılcılığına karşı *evreleme* politikasını uygulamaya koyacak, Sovyetlere komşu olan ülkelerle ittifaklar kurmaya ve komünizme karşı anti-komünist bir politika izlemeye başlayacaktı. Türkiye, savaş sonrası cretkr Sovyet isteklerinin ve Batılı (İngiltere başta olmak üzere) devletlerin, Türkiye'nin savaşa geç katılması nedeniyle Türkiye'ye mesafeli davranması sonucu, dış politikada kendini yalnız hissetmeye başlamıştı. Artan Sovyet tehdidi ve Amerika'nın çevreleme politikası doğrultusunda, Amerika'nın Sovyetlere çok yakın bir noktada stratejik bir müttefik bulmak amacıyla Türkiye'ye yakınladımasıyla bu durum çözülecekti.

Türk i siyasetinde de liberalleşmenin etkileri görülüyordu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü çok partili hayata geçiş için işaret vermişti. Bu doğrultuda partiler kurulmaya başlamıştı. İlk kurulan parti Milli Kalkınma Partisi oldu. Bu partiyi iş adamı Nuri Demirağ kurmuştu. Partinin kurucuları arasında Cevat Rifat Atilhan ve Hüseyin Avni Ulaş da bulunuyordu. Parti kurucuları aralarındaki mücadele nedeniyle parti iki gruba bölünmüştür. Bununla birlikte Türk siyasetinde çok bir etki gösterememiştir.¹⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı asıl muhalefeti oluşturacak parti, kendi içinden çıkan Demokrat Parti'dir.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde İsmet İnönü'nün payı çok büyüktür. O konuşmalarında çok partili düzenden ve gerekliliğinden bahisle parti kuracakları cesaretlendirmiştir. Dahası hem Cumhuriyet Halk Partisi lideri hem de cumhurbaşkanı olmasına rağmen, Demokrat Parti kurulduktan sonra bazı noktalarda Halk Partili kimliğinden uzaklaşarak tarafsız bir cumhurbaşkanı olmaya çalışıyor ve Halk Partisi'ndeki aşırını kanadı yatıştırıyordu. Halk Partisi, Demokrat Parti'ye karşı aşırılar ve ılımlılar olarak ikiye ayrılmıştı. İlimli olanlar Halk Partisi'nin ge yeleriye, aşırılar Halk Partisi'nin eski ve nüfuzlu

¹⁵³ Ahmad, F., Ahmad, B. T. (2020). *Türkiye'de çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s. 15

¹⁵⁴ "Milli Kalkınma Partisi Faaliyete Geçiyor", Cumhuriyet, 7 Eylül 1945; "Milli Kalkınma Partisi Kendi İçinden Yıkılıyor: Parti Evvelki Günden Beri İki Ayrı Merkezden ve İki Ayrı Lider Tarafından İdare Edilmektedir", Son Posta, 22 Mart 1946

simalarıydı. Aşırıların başını Recep Peker, ılımlıların başını Nihat Erim çekiyordu. Aslında ılımlıların perde arkasındaki lideri İsmet İnönü'ydü. İnönü, ılımlıları himaye ediyor, partinin gençleşmesini, muhalefete biraz daha özgür bir alan tanınmasını ve muhalefetin isteklerine yanıtızsız kalınmamasını istiyordu. İşte bu koşullar altında Türkiye çok partili yaşama geçiş yapmış, dünyadaki liberalleşme Türkiye'yi de etkilemiş, iç siyasette önemli değişikliklerin yapılmasına öncü bir yol çizmiş, hatta inkılap ve laiklik prensiplerinden bazı hususlarda ödünler verilmesine sebep olmuştur. Türkiye ve Cumhuriyet Halk Partisi, muhalefetin nitelendirmesiyle “aşırı” laiklik uygulamalarından vazgeçecek ve laikliğin “doğru” olanını uygulamaya koyacaktı. 1945 öncesi dönemi ve laiklik uygulamalarını değerlendirenler, laikliğin Halk Partisince yanlış anlaşıldığını ve yanlış tatbik edildiğini belirterek eleştirilerini bu noktaya yönelteceklerdi. Bir önceki bölümde kurulan kabinelerin laiklik ve inkılaplardan ödün verilmeyeceğine dair beyanlarını incelemiştik. Şimdi ise bu söylemin terkedildiğini göreceğiz. Çünkü liberalleşme doğrultusunda atılan adımlar gereği çok partili hayata geçilmiş, 1945 öncesi iç politika eleştiriye maruz kalmış, inkılapların ve laiklik uygulamalarının halktan kopuk bir şekilde ve yanlış uygulandığı ifade edilmeye başlanmıştı. Bu ise muhalefete halk nezdinde destek sağlıyordu. Bunu gören iktidar ise muhalefetin elindeki kozu almak için eleştirilen noktalarda ödünler vermeye başlayacak, oy kaygısıyla hareket edecekti.

3.2 Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş

1945 yılının başında Türkiye gündeminde savaş sonrası durum ve değişen güç dengelerinin yanı sıra iç politikada *Toprak Reformu* tartışmaları vardı. Toprak Reformu Atatürk döneminden itibaren üzerinde durulan fakat gerekli şartların olgunlaşıp tatbikine zaman bulunamayan bir düşünceydi. Atatürk’ün vefatından sonra yine gündemde olan bu konu savaş nedeniyle ertelenmişti. 1945 yılında savaşın sonuna yaklaşılmasıyla birlikte Türkiye gündemine tekrar geri dönen bu konu, Cumhuriyet Halk Partisi içinde bir ayrılığa sebep olacak ve bu ayrılıktan yeni bir parti doğacaktı. Toprak reformu üzerine, Halkevlerinin 13’ncü yıl dönümünde bir konuşma yapan Başbakan Şükrü Saraçoğlu şunları ifade ediyordu: “Tarihin memleketimizdeki derin hatalarını düzeltmek şerefi Cumhuriyet rejimine nasip olmuştur. Şimdi sıra geç olmakla beraber, köyün ve köylünün yaralarının sarılmasına gelmiştir... En büyük yarayı saracak olan toprak kanunu tasarısını Meclis’e göndermiş bulunuyoruz...”. Mayıs ayından itibaren de bu kanun tasarısı mecliste görüşülmeye başlanmıştı. Uzun ve sert geçen bu

tartışmalar sonucunda bu kanun meclisten geçecekti fakat buna karşın önemli bir muhalefet de oluşturacaktı.¹⁵⁵

19 Mayıs 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Gençlik Bayramı nedeniyle yaptığı bir konuşmada Türk siyasetinde liberalleşme çağrısı yapmıştı: “Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyet’le kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir...”. Toprak reformuna olan muhalefet, İnönü’nün verdiği liberalleşme çağrısı doğrultusunda, Halk Partisi içinde bu kanuna ve başka diğer konulara itiraz seslerinin yükselmesine sebep olmuştu. Bu ses 7 Haziran 1945'te *Dörtlü Takrir* şeklinde tezahür etti. Bu takriri Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes, Halk Partisi Meclis Grubuna vermişti. 12 Haziran’da Meclis Grubunda takrir tartışıldı ve reddedildi. 11 Haziran’da ise Toprak Kanunu kabul edilmişti. Takririn içeriği demokratikleşmeye yönelikti. Takrir, savaş son bulduğuna göre kişi hak ve hürriyetleri tanınmalı, birden fazla partiye dayanan sisteme geçilmesine olanak sağlanmalı, kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümler kaldırılmalı, meclisin hükümeti denetlemesine olanak sağlanmalı ve seçimlerin serbestçe yapılabilmesine imkân verilmesine yönelikti.¹⁵⁶

Takririn reddedilmesi üzerine muhalefetini daha da sertleştiren Dörtler ve diğer muhalif Halk Partili milletvekilleri basın üzerinden eleştirilerine devam ettiler. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesinde insan hak ve hürriyetleri, anti-demokratik hükümlerin ve siyasi baskının kaldırılması gibi temalar üzerinden Halk Partisi’ni ve hükümeti eleştiriyordu. Bu eleştiri yine Halk Partisi’nin içinden yükseliyordu. Halk Partisi’nin buna yönelik çözümü bu iki ismi partiden ihraç etmek şeklinde oldu. 21 Eylül 1945'te Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Cumhuriyet Halk Partisi’nden oybirliğiyle ihraç edildi. İhraçların parti tüzüğüne aykırı olduğunu ifade eden Refik Koraltan da partiden ihraç edildi. Celal Bayar ise milletvekilliğinden Eylül sonunda istifa etmiş, fakat hala Halk Partisi üyeliğine devam ediyordu. Aralık ayında partiden de istifa eden Celal Bayar, yeni parti kurulacağına dair bir beklenti yarattı. Nitekim böyle de olacaktı. Bayar’ın istifasından önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclisin açılış nutkunda şu ifadeler ile çok partili sisteme ışık yakmıştır: “Bizim tek eksiğimiz Hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardı”. İnönü ayrıca 1947 seçimlerinin tek dereceli ve gizli yapılacağını, Anayasa ve anti-demokratik bazı kanunların değiştirileceğini vadetmişti. Celal Bayar Halk Partisi’nden istifa ettikten sonra

¹⁵⁵ Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, s. 12-13; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 15-16

¹⁵⁶ Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 233; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 13-14; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 16-17

4 Aralık 1945'te İsmet İnönü'nün görüşme isteğini kabul etti. Bu davette İsmet İnönü, Bayar'la kuracağı parti üzerine konuşmuşlar ve partinin inkılap ve ilkelerden sapmaması şartıyla kurulmasına onay gösterebileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷

1945 yılının tüm bu siyasi gelişmeleri neticesinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştu. Kurucuları Dörtlü Takriri veren Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes'ti. Parti kurulduktan sonra tüzük ve programı açıklandı. Bunlara yönelik gazetelerde değerlendirme yazıları yazılmıştı. Bunlardan biri Necmettin Sadak'a aitti. Sadak, Demokrat Parti programının Halk Partisi'nden farklı olmadığını, siyasete yeni bir soluk getireceğini umduğu bir partinin böyle bir programla kitlelerin karşısına çıkmasının beklenen etkiyi uyandırmayacağını ifade etmiştir. Sadak programı şu şekilde yorumlamıştır;

İlk okuyuşta yarattığı tesir, CHP esaslarından farklı olmamasıdır. Halk Partisi'nin altı oku gibi, DP de Cumhuriyetçi, laik, inkılapçı, halkçı, devletçi, milliyetçidir. Devletçilik bahsinde iki program arasında hemen hemen bir fark yoktur. Aynı vuzuhsuzluk, aynı müphemlik yeni partinin programında da göze çarpıyor.

Ayrıca Demokrat Parti'nin Halk Partisi'ni, dolayısıyla Halk Parti iktidarını denetleyecek mahiyette bir parti olup, bundan öteye gidemeyeceğini ifade ediyordu.¹⁵⁸ Partinin tüzüğüne bakılacak olursa; *amacı* kısmında, partinin demokratik bir düzen, milli egemenlik, milli birlik ve Türk milliyetçiliğini korumak ve geliştirmek istediği görülür. Ülkenin ve kişilerin maddi ve manevi değerlerine saygılı olacağına ve sahip çıkılacağına, hak ve hürriyetlerin korunacağına, şahsi teşebbüsün ve serbest piyasa ekonomisinin destekleneceğine yönelik maddeler vardır. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalınacağı da ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Parti programının *Umumi Prensipler* kısmında; Demokrat Parti'nin, Türkiye Cumhuriyeti demokrasisinin gelişmesi ve genişlemesi amacıyla kurulduğu ve (mad. 1) en uygun devlet şeklinin cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. (mad. 2). Bunları sosyal, kültürel, insani ve mesleki hak ve hürriyetlerden bahseden maddeler izler (3-8. mad.). 9, 10 ve 11. maddelerde seçimlere yönelik ifadeler vardır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir; seçimler serbest, gizli rey esasına dayanacak, partiler eşit haklara sahip olacak, seçimler tek dereceli olacak. Ayrıca devlet memurlarının siyasi

¹⁵⁷ Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, s. 30-31; Karpat, K., *a.g.e.*, 2017, s. 234; Eroğul, C., *a.g.e.*, 2017, s. 15; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 18-19

¹⁵⁸ Aydın Tarihi, *Ocak 1946*, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, sayı 146, s. 17-19; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 21

¹⁵⁹ T.C. TBMM KÜTÜPHANESİ AÇIK ERIŞİM SİSTEMİ, “*Demokrat Parti Tüzüğü*”, erişim tarihi 29.08.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1cb651fc-1662-472d-bd97-1d6c26219fbf>, s. 3

faaliyetlerde bulunmasına karşı olunduğu, bunda tek istisnanın yükseköğretim mensupları olduğu ifade edilir. 12. maddede, ülkenin hürriyetini, bütünlüğünü ve yurttaş haklarını çiğneyecek her türlü yapının karşısında olunduğu belirtilir. Kültür ve ülkü birliğine dayanan, ayırıcı eğilimde olmayan milliyetçilik anlayışına bağlı olunduğu, vatandaşların üst kimliği olarak *Türk* ifadesinin kabul edildiği ve eğitimde ve öğretimde Türk milliyetçiliğine dayanılacağı 13. maddede değinilmiştir. Programda laikliğin benimsendiği, bu doğrultuda din ve devlet işlerinin birbirine karıştırılamayacağı, dinin siyaset amacıyla kullanmaması gerektiği ve diğer din mensuplarına saygı gösterileceği ifade edilir (mad. 14). Programın inkılapçılık hakkındaki görüşü, dünya ve memleket şartlarına uygun dinamizmin gerekliliğine uyulacağı, Türk milletini ileri seviyeye taşımanın ilke olarak kabul edildiği ve geri ve zararlı geleneklerin tasfiye edileceği şeklindedir (mad. 15). Halkçılık konusunda, Atatürk'ün belirttiği uygulamalara sadık kalınacağı ifade edilir (mad. 16). Devletçilik meselesinde özel teşebbüs ve sermaye desteklenecek, devlet bu faaliyet alanlarını düzenli hale getirecek ve özel teşebbüsün menfaatini koruyacaktır (mad. 17). 18. maddeden 24. maddeye kadar devletin idaresine ve vazifesine yönelik ifadeler yer alır. Programın diğer kısımları adalet, sanayi, ticaret, tarım, orman, maliye, bayındırlık, ulaştırma ve eğitim işleri ile ilgilidir (25-83. maddeler). Milli eğitimle ilgili 33. maddede, eğitim ve öğretimin birliğinden taraf olunduğu belirtilir.¹⁶⁰

13 Mart 1946'da Celal Bayar partisi hakkında açıklamalarda bulunmuş, partinin Serbest Fırka gibi bir muvazaa partisi olarak ortaya çıktığı hakkında söylenenleri reddetmiş ve eleştirmiştir. Demokrat Parti'nin programının Halk Partisi ile hemen hemen aynı olması bu tür ithamlara sebep olmakla birlikte Demokrat Parti kurucuları bunu her fırsatta reddetmiş, Demokrat Parti'nin gerçek demokrasi arayışı içinde ve gerçek muhalefet olma yolunda olduğunu ifade etmişlerdi.¹⁶¹

10 Haziran'da meclis, Ekim 1947'de yapılacak genel seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihine çekme kararı aldı. Muhalefete göre Cumhuriyet Halk Partisi ve iktidar, Demokrat Parti'nin kamuoyunda uyandırdığı etkiden çekinerek ve Demokrat Parti'nin ülke çapında teşkilatlanmasını bitirmeden onu hazırlıksız yakalama isteği doğrultusunda seçimleri bir yıl erkene almıştı. Demokrat Parti'ye karşı davranışta, Halk Partililer de tek bir fikri paylaşmıyordu. Halk Partisi'nin eski ve görece daha yaşlı olanları aşırı kanadı, gençleri ve yeni üyeleri ise ılımlı kanadı oluşturuyordu. Aşırıların liderliğini Recep Peker, ılımlıların liderliğini

¹⁶⁰ T.C. TBMM KÜTÜPHANESİ AÇIK ERİŞİM SİSTEMİ, “*Demokrat Parti Programı 1946*”, erişim tarihi 29.08.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/3bf0ffa7-72ba-4c30-b434-997981e900bc>

¹⁶¹ “*Celal Bayar'ın Demeci*”, Cumhuriyet, 14 Mart 1946; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 23

de Nihat Erim yapıyordu. Nitekim erken yapılan seçimler doğrultusunda aşırı kanat ılımlılara galip gelmiş, Recep Peker Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilmişti (21 Temmuz 1946’da seçimler yapılmış ve 5-6 Ağustos 1946’da Recep Peker kabineyi kurmuştur). 1946 seçimleri Demokrat Partililerce şaibeli olarak niteleniyor, seçimlerin baskı ve hile ile gerçekleştiğini ifade ediyor, seçimin yenilenmesi veya iptal edilmesine yönelik açıklamalar yapıyorlardı.¹⁶² İsmet İnönü, 24 Temmuz’da seçimleri değerlendirdiği beyannamede “Şimdi Türkiye’nin milli hayatında yeni bir devre giriyoruz. Seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir” diyordu. Buna karşılık 25 Temmuz’da Demokrat Parti lideri Celal Bayar şu açıklamalarda bulundu:

İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum; seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler memleketin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz hareketler ve vatandaşların üzerinde yapılan türlü tazyikler azami hadde çıkarılmamış olsaydı, yurdun her tarafında seçimleri partimizin kazanmamasına imkân yoktu... Yapılan bunca tazyik ve kanunsuzluklar kâfi gelmediği içindir ki iktidar partisi sahte mazbata tanzim etmeye ve seçim evrak ve mazbatalarında tahrifat yapmaya mecbur kalmıştır. Bu sarih iddiaları ispat edecek çok kati delillerimiz olduğu gibi milletçe de bilinmektedir. Halk Partisi, iktidar mevkiini ancak seçimlerden önce ve seçimler esnasında tatbik etmek ve zorlamalara dayanan usuller, seçim evrak ve mazbatalarında tahrifat yapmak sayesinde muhafaza etmektedir.¹⁶³

Bayar’ın bu açıklamaları Demokrat Partililerin genel görüşünü ifade etmekte ve bundan sonraki süreçte de propaganda niyetiyle üstünde durulan bir konu olacaktır. Öyle ki Demokrat Parti bir sonraki genel seçimlere kadar iktidardan anti-demokratik hükümlerin kaldırılmasını, seçimlerin adil ve adli denetimle yapılmasını isteyecek ve ısrarla bu konular üzerinde duracaktır. Celal Bayar’ın bu açıklamalarına yer veren üç gazeteden ikisi kapatılacak (Yeni Sabah ve Gerçek), bir diğeri Tanin ise Halk Partisine yakınlığı nedeniyle bu akıbete uğramayacaktı.¹⁶⁴

¹⁶² “Demokrat Parti, Mazbatalara Hile Karıştırıldığını Söyleyerek Seçim Kurullarındaki Müşahitlerini Geri Çekti”, Cumhuriyet, 23 Temmuz 1946; “Demokrat Parti Seçimin Feshedilmesini İsteyecek”, Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946 ;Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 27, 29-30

¹⁶³ Karpat, K., a.g.e., 2017, s. 251; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 30

¹⁶⁴ Karpat, K., a.g.e., 2017, s. 251-252

Recep Peker kabinesini oluşturduktan sonra çalışmalarına başlamıştı. Savaş sonrası Türk ekonomisi kötü bir durumdaydı. Seferberlik doğrultusunda üretimi sağlayan genç nüfus askere alınmış, üretim azalmış, karaborsacılık ve olağanüstü koşulların gerektirdiği olağandışı vergi kanunları çıkarılmıştı. Bu durum halkı iktidara karşı soğutmuş, halkın giderek mali anlamda gerilemesi ise savaş sonrası bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmişti. İşte bu doğrultuda Peker hükümeti 7 Eylül Kararları olarak anılan ekonomik önlemler aldı. Böylece ekonomide liberalleşmeye gidiliyordu. Alınan kararlarla Türk lirasının değeri düşürülmüş, ithalattaki bazı sınırlamalar kaldırılmış, altının satışı serbest bırakılmıştı. Fakat Peker hükümetinin aldığı bu kararlar Demokrat Partililerin sert eleştirilerine sebep olacaktı. Demokrat Partililerin diğer bir eleştirisi ise savaş sona ermesine rağmen sıkıyönetimin devam ediyor olmasına yönelikti. Demokrat Parti gerçekten de etkili bir muhalefet uyguluyor, istedikleri neticeleri almak için baskı ve kamuoyu oluşturluyorlardı.¹⁶⁵

Peker hükümeti hem Demokrat Parti'nin hem de Halk Partisi içindeki ılımlıların eleştirisine uğruyordu. Bununla beraber 1947 yılının Nisan ayında ara seçimler yapılacaktı. Seçimlere Demokrat Parti anti-demokratik hüküm ve adil seçim koşulları sağlanmadığı gerekçesiyle katılmıyordu. Recep Peker ise Demokrat Parti'nin seçimlere katılmayarak suç işlediğini ifade ediyor ve şöyle diyordu: “Demokratların seçime girmemeleri ağır ve yanlış bir hareket olacaktır. Bütün tarih boyunca yurda karşı suç sayılacak bir hataya düşmemelerini kendilerine halisane hatırlatırım”. Ayrıca İstiklal Mahkemeleri'nin henüz kaldırılmadığını hatırlatarak Demokrat Parti'yi tehdit ediyordu.¹⁶⁶

İki parti arasındaki sert rekabeti ve üslubu yatıştırmak için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devreye girmiş, Demokrat Parti lideri Celal Bayar ile 15 Haziran 1947'de bir görüşme yapmıştır. İnönü bu görüşmede, Bayar ile Peker'in arasını bulmaya çalışarak her iki partinin de yatışmasını sağlamaya çalışmıştır. İnönü-Bayar görüşmeleri daha sonraki süreçte de devam etmiştir. Bu görüşmelerin neticesinde İsmet İnönü 12 Temmuz Beyannamesi olarak anılan bildirisini yayımlamıştır. İnönü bu beyannamede partiler üstü bir tavır almış, Recep Peker'in Demokrat Parti'ye ihtilalci demesine karşı çıkmış ve Demokrat Parti'yi savunmuştur:

İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek

¹⁶⁵ Karpat, K., *a.g.e.*, 2017, s. 262-263; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 32, 34-35; Eroğul, C., *a.g.e.*, 2017, s. 27-28

¹⁶⁶ “Başbakanın Düinkü Nutku İki Saatten Fazla Sürdü”, Cumhuriyet, 2 Nisan 1947; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 39

lazımdır. Bu zeminde, ben, devlet reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görüyorum... Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti manasını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır.¹⁶⁷

Bu açıklamalardan sonra Recep Peker'in işi çok zorlaşmıştı. Daha fazla dayanamayan Recep Peker kabinesi 9 Eylül günü istifa etti. Hasan Saka kabineyi kurmak için görevlendirildi.¹⁶⁸

Kasım 1947'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin 7. Büyük Kurultayı Ankara'da toplanmıştır. Bu kurultayda açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü demokrasinin gerekliliğinden bahisle, 12 Temmuz bildirisinden söz etmiş, iki parti arasındaki sert ve demokrasiye yaraşmayan rekabetinden, bu rekabetin kimseye fayda getirmeyeceğinden, iktidar partisinin muhalefeti engelleyici bir üslup takınmaması gerektiğinden bahsetmiştir. 12 Temmuz bildirisiyle iki parti arasında ılımlı ilişkilerin başladığına da değinen İnönü bu sürecin devam etmesini gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁹

Kurultay'da konuşan Behçet Kemal Çağlar, inkılaplar hakkında açıklamalar yapmıştır:

Rejimi normalleştirme düşüncemiz vicdandan ve içten gelmedir, ağızdan dolma değildir. Hepimizin gönlünün ve kafasının müşterek eseridir; çünkü memleketin ve zamanın müşterek ihtiyacıdır. Şu var ki bizler hürriyetin kollayıcıları olduğumuz kadar **inkılapların** da bekçileriyiz. İnkılaplarımızdan belki hoşla gideriz diye, fedakarlıklarda bulunmak, halkı kazanacağız batıl zannıyla prensiplerimizden tavizler vermek şiarımız değildir.

Çağlar, inkılapların oy için esnetilmesine, ödün verilmesine karşı bir tavır takınarak aşırı kanadın sözcülüğünü yapıyor görünmektedir.¹⁷⁰ Bununla birlikte aşırı ile ılımlılar arasındaki

¹⁶⁷ Us, A., "Muhalefet Lideri İle Yapılan Mülakat", Vakıf, 17 Haziran 1947; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 41-42; "İnönü Beyannamesi: Devlet Reisinin Partiler Arasındaki Davada Kanaatleri ve Fikirleri", Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947; "İnönü'nün Beyanati", Ulus, 12 Temmuz 1947; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 43-50

¹⁶⁸ "B. Recep Peker Sağlık Durumu Dolayısıyla İstifa Etti", "B. Hasan Saka Başbakan Tayin Edildi", Ulus, 10 Eylül 1947; "Kabine Dün İstifa Etti", Cumhuriyet, 10 Eylül 1947; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 43-44; Ahmad, F., a.g.e., 2015, s. 42-43; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 47-48

¹⁶⁹ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 18-21

¹⁷⁰ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 85-86

fark ve çatışma tam anlamıyla bu kurultayda belli olmuştur. Her ne kadar kurultayda konuşan delegelerden bazıları hizipleşme yok deseler de hizipleşmenin olduğu aşikârdı.¹⁷¹

Kurultaya Cumhuriyet Halk Partisi Maraş Delegesi olarak katılan Emin Karpuzoğlu, muhalefet partisinin Halk Partisi umdelerinden biri olan laikliği tamamen benimsediği halde gizli propaganda organları ile halkın maneviyatına tesir etmeye çalıştığını belirterek, bunu dini siyasete alet etmek olarak gördüğünü ifade eder:

Bir defa, muhalefet Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana umdelerinden birisi olan laikliği tamamen aldığı halde, gizli propaganda organları ile milletin hissiyat ve maneviyatını tahrike çalışmıştır. Arkadaşlarım: şimdiye kadar, her nedense bu nokta üzerinde konuşmaktan çekinmişlerdir. O da şimdi kapalı olarak arz eylediğim din konusudur. Onu o kadar şumullendirmişlerdir ki, onun sözcüsü olan Demokrat Milletvekili Refik Koraltan bir hitabesinin sonuna geldiği zaman, "Arkadaşlar, ezan okunuyor, ben namaza gideceğim..." diye sözünü bitirmiştir.

Bununla beraber Karpuzoğlu, Diyanet ve Vakıflar İdaresinin hükümete bağlı olma durumunu da eleştirmiştir. Bunu parti ile hükümet ayrımı mı vardır şeklinde ifade etmiştir:

Hükümetimiz ile partimiz arasında laiklik umdesi üzerinde bir mutabakat var mı, yok mu? Bunu sizden sorarım, varsa Diyanet İşleri ile Vakıflar İdaresinin hükümet idaresinde ne işi vardır? Neden ve niçin bu konu üzerinde ehemmiyetle durmuyoruz?¹⁷²

Diyanet ile ilgili eleştiriler yeni değildi, son da olmayacaktı. Bunun bariz bir örneği 1937 yılına dayanır. 5 Şubat 1937'de İsmet İnönü, Teşkilat-ı Esasiye'ye Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ilkesinin eklenmesi teklifini yapar. Bu teklif görüşüldüğü sırada Muş Milletvekili Hakkı Kılıç şunu ifade etmiştir:

... bu kanunda Cumhuriyetimiz, Partimizin 6 büyük temel taşı üzerine oturtulmuştur. Artık hiçbir zelzele onu sarsamaz, ne dahili, ne harici... Değişen diğer maddeler hakkında Şükrü Kaya arkadaşımın söylediklerine tamamıyla iştirak ederim... Bunlar hakikaten bugünkü ihtiyaçlardan doğmuş ve yerinde yapılmış değişikliklerdir. Yalnız kendi kanaatimce, bilhassa ikinci maddeye **biraz yan bakan, hatta kafa tutan bir teşekkül var. Diyanet**

¹⁷¹ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, (Metnin tamamı incelendiğinde bu açık bir şekilde görülür)

¹⁷² C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 174

İşleri. Ben bu teşekkülün aleyhinde değilim. Dinlerin ve dindarların hasmı da değilim. Ancak bütün dini işleri vicdanlara bıraktıktan sonra bir devletin resmi bütçesinde, bilhassa teşkilatı esasiyemizin bu yeni ikinci maddesi karşısında yeri olmayacağı kanaatimdeyim... Devlet teşkilatı içinde, teşkilatı esasiye kanunu karşısında bunların yeri olmaması lazım gelir. Evet, mabetlerimiz vardır, onlara hizmet edenler vardır. Bunlara bakılmasın demiyorum. Fakat doğrudan doğruya ayrı bir fasıl olarak evkaf kanununda bunlar için hükümler gösterilebilir. Arkadaşlar, bunu yalnız ben söylemiyorum. Bu güne kadar dışarıdan da aynı davayı dinledim. Laikiz diyorsunuz, ama hala müftüleriniz var, diyorlar.¹⁷³

Görüldüğü üzere 10 yıl farkla aynı itiraz, aynı eleştiri yine Halk Partisinin içinden tekrar yükselmektedir. Bununla beraber bu eleştiriler sadece Halk Partililerce yapılmamış, Halk Partisi'ne muhalefetiyle bilinen birçok kişi tarafından da tekrarlanmıştır.

Kurultayda parti programı görüşmeleri sırasında “*Ana Prensipler*” mevzuu konuşulurken, partinin ve anayasaya da eklenmiş olan altı ilke Cumhuriyet'in esası olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁴ *Partimizin Vasıfları* bölümünde, Halk Partisi'nin 6 ilkesi konusuyla beraber anılır ve programa eklenir. Fakat bu sırada Hamdullah Suphi Tanrıöver (İstanbul Milletvekili), milliyetçilik ilkesine dair açıklamalar yapar; O, Ziya Gökalp'ten bir alıntıyla demek istediği neticeye varır. Bu alıntı şu şekildedir: “Devletler bir milli mefkûreye dayanır; Milletler toprağa dayandığı kadar manevi temellere de dayanır”. Tanrıöver, manevi temellerden biri olarak gördüğü milliyetçiliğin kaynağının tarih olduğunu ifade eder. Fakat tarihimizi yapanların türbelerinin kapalı olduğundan dem vurur. 1925 yılından beri tarihimizi yapan atalarımızın türbelerinin kapalı olduğunu, metruk bir halde bulunduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber bir gün bir diplomat heyetine eşlik ederken İstanbul'da bazı mekânları gezdirdiğini bu mekânlardan birinin Sultan Süleyman kabri olduğunu, fakat türbenin feci bir durumda olması nedeniyle heyetten bir kişinin “tamir var galiba” demesi üzerine ne diyeceğini şaşırdığını, en sonunda “bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık” dediğini, diplomatın ise ona hayretle bakıp şu ifadeleri söylediğini “Ciddi mi söylüyorsunuz! Böyle tarihi olmayan milletler tarih huzurunda esatir, efsane uydururlar. Sizin ise büyük bir tarihiniz vardır; bu tarihi yapanların türbesini nasıl kapatıyorsunuz?” belirtmiştir. Son olarak milliyetçilik

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 16, İnikad 33, 5 Şubat 1937 Cuma, s. 62; Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 234

¹⁷⁴ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 384, 394

mevzubahis ise tarihimize hizmet etmiş bu zatların türbelerinin tamir edilip açılması gerektiğini ifade ederek konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁷⁵

Parti programı kapsamında görüşülen laiklik maddesinde de çeşitli kişilerce çeşitli açıklamalar yapıldı. Bunlardan ilki Sinop Delegatesi Vehbi Dayıbaş'a aitti. Dayıbaş, laiklik ilkesinin büyük faydalar getirdiğini belirtmiş, fakat laiklik uygulamalarıyla bir tarafın ihmal edildiğini de belirtmiştir. Türk milletinin Müslüman olmasından dem vuran Dayıbaş, laikliğin kötüye kullanımından da bahsetmiştir. Dini, menfaat ve geçim vasıtası olarak görenlerin bir takım hurafelerle halkı kandırdığını, dini milletin ilerlemesine mani hale getirdiklerini ifade etmiştir. Bu bahisle, inkılapların artık oturduğunu, milletçe idrak ve benimsendiğini ifade eden Dayıbaş, ilkokullarda çocuklara din esaslı bilgiler verilmesinin yerinde olacağını, bunun ahlaki faydalarının olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Aynı konu üzerine söz alan Çorum Delegatesi Abdülkadir Güney, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bazı noktalarda yetersiz kaldığını, milleti dini bakımdan eğitecek bir teşkilata tam anlamıyla sahip olmadığını ifade etmekle birlikte şu sözleri sarf etmiştir; “yaptığımız tetkiklerden anlaşıldığına göre, dinini kuvvetlendiren milletler daima sosyal tekamüle mazhar olmuş, payidar olmuştur; ihmal edenler ise geri kalmışlardır. ...biz neden dinimizin inkişafına lakayt kalıyoruz?”. Güney, ilkokullarda “*iptidai*” mahiyette din derslerinin verilmesini, bu dersleri verecek öğretmenlerin yetişmesi için de üniversitelerde ilahiyat fakültelerinin kurulması gerektiğini belirtmiş, böylece meydanın cahil, düzenbaz kişilere bırakılmayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁷

Bir başka konuşmacı Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'dur. Tekelioğlu, laikliğin tanımının ve uygulamasının eksik olduğunu belirtir. Tekelioğlu'na göre, uygulama ve tanımlamanın eksik olduğu nokta laiklik ilkesinin sadece İslam'a karşı uygulanması, tanımı içine almasıdır. Öyle ki Tekelioğlu'na göre Türkiye'de bulunan diğer dini gruplar kendi içlerinde özerktirler, yani kendi cemaat yapıları tarafından idare edilmektedirler. Bunların Diyanet İşleri içinde bir temsilcileri de yoktur, bu da laiklik uygulamasına aykırıdır:

Türk Hristiyanlar, Türk Museviler var. Lakin, bunların Diyanet İşleri Reisliğinde mümessilleri, azaları yoktur. Demek ki, onların Evkaf idarelerini kendilerine vermişiz, İslam dinine mensup olan cemaatin başına “Diyanet İşleri Reisi...” diye birisini oturtmuşuz. Fakat hiçbir iş yapmayarak, kolları

¹⁷⁵ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 402-403; “*Yedinci Büyük Kurultay'da C.H.P. Programı Tasarısı Görüşülüyor; Dünkü Oturumda Milliyetçilik Konusu Üzerinde Hararetli Tartışmalar Yapıldı*”, Ulus, 2 Aralık 1947

¹⁷⁶ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 448

¹⁷⁷ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 449-450

bağlı olarak bırakmışız, boyuna teşbih çekmesine müsaade etmişiz. Halbuki Hristiyan ve Musevi Türk Cemaatleri kendileri için mektepler açmışlar, orada papazlar yetiştirmişler, hahamlar yetiştirmişler, ölü gömücüleri yetiştirmişlerdir. Fakat bu memleketin onda sekiz nüfusunu teşkil eden Türklerin ölülerini gömecek adamları yoktur.

Tekelioğlu, kendisinin bu söylemleriyle irticai bir vasfa büründürülmemesini, aksine laikliği savunan bir kişi olduğunu belirtmiştir. Devletin, diğer dinlerle Türk dindarlığını bir tutmasını ve Diyanet İşlerinin bütün kadrosunun devlet memurluğundan tasfiye edilmesiyle birlikte Vakıflar İdaresine geçirilmesini istediğini belirtmiştir. Tekelioğlu, Diyanet, Vakıflar İdaresi bünyesinde mektep açıp, çağdaş hocalar, ölü gömücü ve imam-hatip yetiştirmesini arzuladığını söyler ve böylece asri bir adımın atılacağını belirtir.¹⁷⁸

Kayseri Delegatesi Şükrü Nayman laiklik uygulamaları ile milletin bu manevi gıdadan yoksun kaldığını ifade eder:

...partimiz din işlerini, devlet ve siyaset işlerinden ayrı tutmak ve vicdan serbestisi bahşetmekle bugünkü ihtiyacı karşılamış sayılamaz”, diyerek Türk milletin özlemle beklediği manevi gıda ihtiyacından bahseder; “...ruhları manevi gıdadan mahrum olan, yalnız maddeye tapan milletlerde ahlaksızlığı önlemek asla mümkün olamamıştır; insanlık ve onun cemiyeti fesada düşmüştür; tarih, bunu ispat eder ve en büyük delillerini de verir.

Diyanet ve Vakıflar İdaresine de eleştirilerini yönelten Nayman şunları ifade eder: “İstediğimiz teşkilat şudur: Vakıflar İdaresi dini müesseselere baksın ve yaşatsın. Diyanet İşleri yurttaki dini fikir cereyanlarını büyük bir sorumlulukla tanzim etsin ve yaysın”. Nayman da diğer konuşmacılar gibi ilkokullarda din derslerinin verilmesini istemektedir.¹⁷⁹ Maraş Delegatesi Emin Karpuzoğlu da Diyanet ve Vakıflar İdaresinin yepyeni bir teşkilatlanma ile tamamen özerk bir yapı haline getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁰

İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarihten örnekler vererek başladığı konuşmasını, laikliğin hangi devirde kimlerce uygulandığını, laiklik mefhumunun menşesini, ilk tatbik edildiği yerleri tarihi bilgilerine dayanarak açıklamış, devamında Türk laikliğinin neredeyse iki yüzyıl önceye müstenit olduğunu ifade ederek, laikliğin Türkiye Cumhuriyeti

¹⁷⁸ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 450-451

¹⁷⁹ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 451-452

¹⁸⁰ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 454

içinde sarsılmaz bir yerinin olduğunu belirtmiştir. Daha sonra medrese konusuna değinen Tanrıöver, dünyadaki eski okullara bakıldığında bunlarında birer medrese olduğunu, fakat bu okullara sahip ülkelerin, medrese olarak tanımladığı okulları statik durumda bırakmayarak, dinamik bir hale soktuklarını, yani her zaman yenilendiğini ve yeniliğe açık olduğunu, bu nedenle modernleştiğini ve modernliğini koruduğunu ifade eder. Hâlbuki bu işlemin bizim ülkemizde yapılmadığını, medreselerin modernleştirmek yerine tümünden kapatıldığını, imam-hatiplerin de aynı akıbeta uğradığını belirterek konuya bir eleştiri getirir. Din görevlisinin eksikliğinden bahisle yine medrese ve imam-hatiplerin kapatılmasını eleştirmektedir.¹⁸¹

Kocaeli Delegesi Yusuf Ziya Kösemen, laikliğin bazı noktalarda yanlış uygulandığını ifade eder. Ona göre bu yanlışlık dini eğitim mevzuundadır. Laikliğin dini eğitimi yasaklamadığını, fakat medreseler kapatıldıktan sonra onun gördüğü işleri kendi bünyesine alan Milli Eğitimin laikliğe hâle gelmemesi inancıyla dini eğitimi tatbik etmediğini iddia eder.¹⁸²

Görüleceği üzere kurultayda laiklik konusunda geçmişle bir hesaplaşma yaşanmış, laikliğin yanlış uygulandığı defalarca ifade edilmiştir.¹⁸³ Kimileri laikliğe ters düştüğünü iddia ettiği Diyanet İşleri'nin tasfiyesini önermiş, Vakıflar İdaresi'ne bağlanması ve özerk bir kurum haline getirilmesini dilemişlerdir. Kimileri Diyanetin diğer dinleri de kapsamı altına almasını, böylece dini grupların eşit haklara sahip olması gerektiğini ifade etmiş, şimdiye kadar yapılan uygulamada İslam dışında diğer dini grupların kendi cemaatleri doğrultusunda teşkilatlanabildiğini, okullar açarak din adamları yetiştirdiklerini, ibadetlerinde tamamen serbest olduklarını belirtmiştir. Üzerinde ısrarla durulan bir konu da dini eğitimidir. Din derslerinin asgari de olsa ilkokullarda verilmesini, bunun ahlaki anlamda da önemli olacağını, milletin manevi gıdaya hasret kaldığı ifade edilmiştir. Üniversitelerde ilahiyat bölümlerinin açılmasıyla çağdaş hocalar yetiştirmek, imam-hatipler açmak, ölü yıkayan eksikliği ve türbelerin açılması diğer belirtilen konular olmuştur. Tüm bunlara bakıldığında laiklik üzerinde uzun süre konsensüse varıldığı görüntüsü olsa bile içten içe bu konunun millet ve aydınlar nezdinde tartışmaya neden olan bir konu olduğu görülür. Bir diğer dikkat çeken nokta, Diyanet ve Vakıflar İdaresi dışındaki istek ve arzuların büyük çoğunluğu ilk olarak Halk Partisi'nce sonra Demokrat Parti'since icra edilmiştir.

¹⁸¹ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 454-457

¹⁸² C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı Kasım 1947, s. 462

¹⁸³ “Laiklik Bahsi Tartışmalara Sebep Oldu”, Son Posta, 3 Aralık 1947; “Laiklik Konusu Şiddetli Tartışmalara Sebep Oldu, Madde Aynen Kabul Edildi”, Akşam, 3 Aralık 1947

Gazeteci Va Nu (Vala Nurettin), Halk Partisi kurultayında cereyan eden laiklik tartışmalarının ve fikir ayrılıklarının, Demokrat Parti’de de var olup olmadığını öğrenmek için Demokrat Partili milletvekillerine bu doğrultuda sorular yöneltmiştir. Fakat milletvekilleri onu geçiştirmek suretiyle tam bir izahat vermemekle beraber, sadece parti programlarında bunun benimsendiğini söylemekle iktifa etmişlerdir. Bunun üzerine mevzuyu Adnan Menderes’e açan Va Nu, Menderes’in yönlendirmesiyle parti lideri Celal Bayar ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Celal Bayar partisinin laiklik ile ilgili meselelerine açıklık getirmiştir. Va Nu, Celal Bayar’ın bu görüşmede şu ifadelerde bulunduğunu aktarmıştır:

Partice laiklik ve dine hürmetkarlık prensibi kararlaştırılmakla beraber tatbikat sahasında cemaat teşkilatı olsun mu, olmasın mı gibi teferruatın henüz karar altına alınmadığını belirtiyor. Ancak memlekette laikliği kavramak hususunda bir çoklarımızın ifrata, bir çoklarımızın da tefrite kaçtıklarını bildiriyor. İfrata kaçmak, laikliğin din düşmanlığı tarzındaki fena tefsiridir. Halbuki din hürriyetinin de diğer hürriyetler gibi mukaddes olduğunu kabul etmek icap eder. Mesela bir aile babası, çocuklara din telkinatında ve tedrisatında bulunuyor diye takiplere uğramamalı. Tefrite gelince: herhangi bir mutaassıp, din görüşlerini yürütebilmek için laikliği bu arzusuna mani görüyor ve bundan dolayı da aleyhinde bulunuyor. Mesele laikliğin mahiyetini anlayabilmektedir. Laiklik devletin hiçbir suretle vicdan hürriyetine müdahale etmemesidir. Bu anlaşılıp tatbik edildiği nispette ifrata ve tefrite kaçılmamış olur. Din yoluyla memleketi irticaa sürüklemek artık mümkün değildir. Demokrat şefler memleketi çok iyi gezmişler, çok iyi tanımışlar, her tarafın ruhi haletini yoklamışlardır. Muarızlarının her fırsatta ihtar ettiği gibi şuradan buradan din irticaı hortlayamaz. Muarızları halka daha az temasta oldukları için izam ediyorlarmış. Bayar bu millette aklı selimin hakim olduğuna inandığını söyledi. Siyasi mücadeleler sırasında taassuptan istifadeye kalkarak iştahı zinhar tahrik edilmemeli ve dinin membaındaki safiyeti muhafaza edilmeli.¹⁸⁴

Bayar’ın ifadeleri partisinin laiklik ile bir sorunu olmadığını göstermekle beraber, parti mensuplarının genelini kapsamıyor gibi durmaktadır. Aslen Bayar kendi fikirleriyle partisinin

¹⁸⁴ Va Nu, “*Din ve Laiklik*”, Akşam, 3 Aralık 1947

fikirlerinin örtüştüğünü düşünmektedir. Fakat iktidar partisi mevkiine gelindiğinde Demokrat Parti'nin laiklik ile ilgili birçok tartışmalı eylemler içine girdiği görülecektir.

Halk Partisi'nin kurultayında muhalefete karşılık verebilmek için ilkelerde liberalleşmeye gidildiği yapılan tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Halk Partisi artık eski sert ilkesel mevkiinden vazgeçiyor, muhalefet ile rekabet edebilmek, halkın manevi duygularına cevap verebilmek ve bu kayıtlı oy devşirebilmek amacıyla laiklik ilkesinin uygulama alanında adım adım değişimler yapacaktır. Bunların en bariz örneği din dersleridir.¹⁸⁵ Bununla birlikte 29 Aralık 1947'de Kurultay'da sert tartışmalar içine giren, bir noktada görüşleri neticesinde ötekileştirilen Hamdullah Suphi Tanrıöver Halk Partisi'nden istifa etmiştir.¹⁸⁶

12 Temmuz Beyannamesi, Türk siyasetinde önemli bir işlev görmüştür. İktidar, muhalefete karşı ılımlı davranmaya, muhalefetin tespit ettiği anti-demokratik hükümleri yavaş yavaş ortadan kaldırmaya ve seçimlerin adil yapılması noktasında hazırlıklara başlamıştır. Bu ise Demokrat Parti'nin karışmasına neden olmuştur. Bazı Demokrat Partililer, parti yöneticilerinin Halk Partisi'ne karşı çok ılımlı davrandığını, muhalefetin daha sert yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Demokrat Parti'nin önemli isimlerinden olan Kenan Öner önce il başkanlığından sonra partiden çekildi. Öner, Celal Bayar grubunun partiye hükmettiğini, parti içi muhalefeti hiçe saydığını, İnönü ile aralarında gizli bir anlaşmanın bulunduğunu ve hatta İnönü'nün Bayar'a mali yardımda bulunduğunu iddia ediyordu. Çok geçmeden Demokrat Parti içindeki muhalefet daha da artmış, bunların arasına Fevzi Çakmak, Yusuf Hikmet Bayur gibi isimler de katılmıştı. Netice itibarıyla 20 Temmuz 1948'de bu isimlerce yeni bir parti teşkil edildi: Millet Partisi.¹⁸⁷

Millet Partisi'nin parti programının “*Ana Prensipler*” bölümünün ilk maddesi şu şekildedir: “*Cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına bağlı Millet Partisi adı ile siyasi bir parti kurulmuştur*”. Görüleceği üzere laiklik partinin ana prensiplerinden biri değildir. Öyle ki altıncı maddede de bu pek ala pekiştirilir: “*Parti Anayasamızın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerinin ve bilhassa Cumhuriyet Halk Partisi siyasi umdelerini devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını ister*”. Bu maddedeki

¹⁸⁵ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 47

¹⁸⁶ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 49; “*İç Politikada Önemli Bir Hadise Hamdullah Suphi Cumhuriyet Halk Partisi'nden İstifa Etti*”, Son Posta, 30 Aralık 1947; “*B. Hamdullah Suphi'den Sonra Halk Partisinden Başka Çekilecek Var Mı?*”, Akşam, 30 Aralık 1947

¹⁸⁷ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 51-52, 56; “*K. Öner, D.P.'den De Çekildi Öner Bu Münasebetle C. Bayara Hitaben Çok Sert Bir Açık Mektup Neşretti*”, Yeni Sabah, 17 Ocak 1948; “*Fevzi Çakmak'ın Partisi Bayur'un Başkanlığında Kuruldu Millet Partisi Adını Alan Teşekkül Faaliyete Geçti*”, Son Posta, 20 Temmuz 1948

ifadeyle Anayasanın 2. maddesinde belirtilen laiklik esasına karşı olunduğu görülür. Ana prensipler bölümünün sekizinci maddesinde şu ifade vardır: “*Parti din müessesesine ve milli ananelere hürmetkardır*”. Bu ifade 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın parti esaslarına benzemektedir. Orada da dini düşünceye hürmetkâr olunduğu ifade ediliyor ve Nutuk’ta Mustafa Kemal’in büyük eleştirilerine neden oluyordu.¹⁸⁸ On ikinci maddede ise yukarıdaki maddelerle tezatlık içeren ifadeler vardır:

Parti, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul eder. Herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes tanır. Parti, Türkiye’de muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini maksatla teşkilat vücuda getirmelerini ve dini vakıfların bu teşkilata devredilmesini tasvip ve müdafaa eder. Bu teşkilat kendi mensuplarının din işlerini tanzim ve idareye salahiyyetli olmalıdır. Parti ilk ve orta tedrisata din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde ilahiyat fakülteleri ihdasını muvafık görür. Fakat din derslerine iştirak, öğrenciler reşit oluncaya kadar, aile reisinin irade ve ihtiyarına tabidir.

Bu maddede anlaşılan şudur; Millet Parti’si, Halk Partisi’nin laiklik düşüncesine iştirak etmemektedir, yani aynı şekilde algılamamaktadır. Millet Partisi laikliği daha çok din ve vicdan hürriyeti üzerinden algılamış ve programına bunu yedirmiştir. Bununla beraber diğer iki partiden farklı olarak dini cemaat teşkilatlanmasına taraf olduğunu ve dini vakıfların da bu teşkilata bağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca dini eğitimi programına alarak yine diğer iki partiden ayrılmaktadır.¹⁸⁹

1949 yılına gelindiğinde iki kez kabine kurmuş ve kendinden önceki Recep Peker’e göre daha ılımlı olan Hasan Saka hükümeti 14 Ocak’ta iktidardan düşmüştür. Yerine Şemsettin Günaltay kabineyi kurması için görevlendirilmiştir. Günaltay, Meşrutiyet döneminde dini yönelime sahip Sebilürreşad dergisinde yazıları olan, ılımlı İslamcılık görüşünü benimseyen, aynı zamanda Batıcı fikriyata ve Türkçülüğe pek uzak olmayan görüşleri benimsemiş bir kişiydi. Cumhuriyet döneminde milletvekilliği ile beraber üniversite de hocalık da yapmıştır. Onun bu göreve tevdi edilmesi aslında bir mesaj mahiyetindedir. Günaltay kabinesi dini konularda, Halk Partisi’nin 1945 öncesi takındığı laiklik uygulama ve ifadesinden ayrılarak, ılımlı laikliğe yönelmiş, bu amacın bir noktasında da Halk Partisi olarak Demokrat Parti’ye

¹⁸⁸ Atatürk, M. K., *a.g.e.*, 2018, s. 630

¹⁸⁹ T.C. TBMM KÜTÜPHANESİ AÇIK ERİŞİM SİSTEMİ, “*Millet Partisi Program ve Tüzük*”, yıl 1948, erişim tarihi 30.08.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/f4486170-f6aa-4b3b-a4a0-7e7f8adef664>; s. 3-5

karşı rekabette elini güçlendirmek istemiş ve oy kaygısına düşülmüştür.¹⁹⁰ Radikal laiklik tedbirlerinin terkedilmeye başlandığı bu dönemde mecliste bir olay vuku bulmuştur. Bu olay mecliste Arapça ezan okunmasıdır.

Arapça ezanı mecliste okuyanlar *Ticani Tarikatı*na mensup *Muhittin Ertuğrul* ile *Osman Yaz* isminde iki şahıstır. Ulus gazetesi bu iki şahsın daha önce de Arapça ezan okuma nedeniyle mahkûmiyetlerinin bulunduğunu, ayrıca “*bu iki kafadarın bir fesat ocağı tarafından alet diye kullanılmış olmaları ihtimali üzerinde duruluyor*” ifadesiyle iki şahsın tevkif edildiğini de bildiriyordu. Öyle ki bu fesat ocağının komünizmle bir bağlantısı olabileceği ifade ediliyordu. Bu açıklamaya neden olarak; eğer dini dersler vermeye, imam-hatip yetiştirmeye vb. işlere girişerseniz bu hürriyeti suiistimal edenlerin bulunacağı belirtiliyordu.¹⁹¹ Aslında Halk Partisinin yayın organı olan Ulus’un bu açıklamayı yapıyor olmasını dönemin konjonktürüne uygundur. Ayrıca bu durumu Halk Partisi’ndeki ılımlı laiklik uygulamasının hazırlayıcısı olarak da görmek mümkündür. Cumhuriyet gazetesinde yapılan haberde, hadiseyi icra etmek için toplanılan evin sahibi *Nebi Cevat* isminde bir kişinin yakalandığını ve meclise diğer iki zatın girişini sağlayan kartları temin eden *Abdullah* isimli şahsın da yakın zamanda yakalanacağı belirtiliyordu. Cumhuriyet gazetesi de bu hadisenin bir tertip eseri olabileceğini sütunlarına taşımıştır.¹⁹² Hadisenin yaşandığı gün yani 4 Şubat 1949 meclis zabıtlarına bakıldığında bu olayın şaşırtıcı bir mahiyette olduğu görülür. Bu hadiseye dair açıklamalar yapan Feridun Fikri Düşünsel, Arapça ezanı okuyanlar hakkında tafsilatlı bilgiler sunmuş, iki şahsın daha önce de Arapça ezan hadiselerine karıştığını, meclisteki hadiseden sonra hemen Ankara Emniyetine teslim edildiklerini bildirmiştir. Akli dengeleri ve meclise giriş kartlarını kimden aldıklarına yönelik sorulara da cevap veren Düşünsel, akli dengelerinin yerinde olup olmadığına dair bilgisinin olmadığını fakat araştırıldığını, kartların ise Kütahya Milletvekili *İhsan Şerif Özgen* tarafından verildiğini fakat bu kartların plan dâhilinde değil, sıradan izleyici oldukları zannıyla verildiğini ifade etmiştir. Bu açıklamanın üzerine Kütahya Milletvekili olan Asım Gündüz’ün “*Demokrat...*” diyerek Özgen’i suçladığı görülür. Tartışmalara mahal vermeyen Düşünsel, birkaç açıklama daha yaptıktan sonra, meclis oturumu sonlandırılır.¹⁹³ Mecliste Arapça ezan okunmasından sonra Arapça ezan tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmaya Hikmet Bayur ile F. Rıfkı Atay’da katılmıştır. Bu tartışma Cumhuriyet gazetesine şu manşetle taşınmıştır:

¹⁹⁰ Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 64-66

¹⁹¹ “*Meclisteki Hadise*”, Ulus, 5 Şubat 1949

¹⁹² “*Millet Meclisindeki Ezan Hadisesi, Tertip Eseri!*”, Cumhuriyet, 6 Şubat 1949

¹⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 16, Toplantı 3, Birleşim 41, 4 Şubat 1949 Cuma, s. 37; “*Dün Mecliste Okunan Arapça Ezan: Ezanı Okuyanlar, “Dinleyiciler Arasına Katılmış Tarikatçılıktan Mahkum İki Sabıkalıdır*”, Yeni Sabah, 5 Şubat 1949

“Atatürk devrine ait önemli bir tartışma, o devrin en tanınmış siması diğerinin iddialarını şaka sayıyor”. Cumhuriyet gazetesi Bayur’un, Atatürk’ün Türkçe ezan işine karışmamış olduğunu iddia etmesi üzerine Atay’ın birçok noktaya değindiği cevabının bir kısmını manşetine taşımıştır.¹⁹⁴ Falih Rıfkı Atay’ın, Millet Partisi Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur’a cevaben yazdığı köşe yazısı Ulus gazetesinde yer almıştır. Bu cevapta Atay şunları ifade etmiştir:

Laik geçinen bir devlet ezanın Arapça veya Türkçe okunmasına karışmazmış. Zati Atatürk’ün de bu kanunla bir ilgisi yokmuş. Bu kanun kaldırılmalı imiş. Türkçe ezan bir din değil, bir kültür işidir. Atatürk ve onunla bir düşünen inkılapçılar, millileşme ve garplılaşma hareketinin ilk muvaffak olma şartını, dilde ve kafada, Türk milletini Arap kültüründen uzaklaştırmada aramışlardır. Latin yazısını almak, dili millileştirmek ne ise, ezanı Türkçeleştirme de odur. Laik devlet dine karışmaz, doğrudur. Fakat inkılap camileri kapamamıştır. Kürsülerde hutbe, minarelerde ezan okumayı, milyonlarca Türk’ün tam bir vicdan serbestliği ile camilerde toplanmasını yasak etmemiştir. Atatürk’ün ezan ve tekbirle ilgilenmesi sadece kültür bakımındandır. Kendi devrinde ezanın Arapça yerine Türkçe okunuşu ile Atatürk’ün ilgilenmediğini söylemek, bizim gibi on beş yıl onun yanında bulunmuş olanları değil, o zamanı hiç bilmeyen vatandaşları bile kandıramaz. Kaldı ki ben ezanın ve tekbirin Türkçeye çevrilmesinde Atatürk’ün bizzat çalıştığını ve bir hayli değişiklikler yapıldığını bilirim. Hatta Türkçe zevki bakımından bu değişikliklerin bazılarını sevmemiş ve itiraz etmiştik. Bay Hikmet Bayur’a haber vereyim ki Atatürk sağ kalsaydı, çoktan Kur’an da Türkçe okunacaktı. Bu işi önceleri bir metin meselesi, sonra da dil çalışmalarının bitmemiş olması geciktirmiştir. Tarihi doğru öğrenmek isteyenler için, hakikat budur. Hepimize göre bir Atatürk şahsiyeti yaratmaya ve üstelik her siyasi tartışmada onu fetvacı olarak kullanmaya kalkarsak, halimiz neye varır? Şeriat ve tarikat irticaı meselesinde CHP ve DP’yi zikretmiştim. Millet Partisi’nden bahsetmemiştim. Çünkü bu parti adamlarının İstanbul camilerinde şeriat politikası yaparak teşkilatlanmak istediklerini gazete havadisleriyle, biliyordum. Doğrusunu isterseniz, bizim manevi kalkınmamız ve garplılaşmamız bakımından ciddi bir ehemmiyet verdiğim irticaı, artık büyük

¹⁹⁴ “Atatürk Devrine Ait Önemli Bir Tartışma”, Cumhuriyet, 8 Şubat 1949; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 66-67

bir tehlike saymayışına da, Mareşal gibi bir şöhretten de faydalanan şeriatçılığın Millet Partisi'ne hiçbir itibar sağlamamış olması sebep olmuştur. Fakat ezanın yeniden Arapçalaştırılması hareketinin başına, Mareşal yetmediği için Atatürk'ü geçirmek isteyenlere karşı isyan etmek borcumuzdur.¹⁹⁵

Demokrat Parti iktidara gelir gelmez ezanın okunması üzerindeki Arapça yasağını kaldırması bu tartışmalar nezdinde bir rastlantı değildir. Demokratlar halkın arzusunu anlamış ve buna göre bir icraat yapmışlardır. Öyle ki Halk Partisi de Arapça yasağı mecliste kaldırılırken itiraz etmemiştir. Bir diğer nokta Atay'ın, Bayur'un partisini şeriatçılıkla suçluyor olmasıdır. Nitekim Halk Partisi ülkede tek partili rejimi sürdürdüğü zamanlarda marjinalleşen gruplar oluşmuştu. Bunlar devlet tedbirlerinin sert olmasından dolayı gizli faaliyet yapıyor ve öyle teşkilatlanıyorlardı. Fakat savaş sonrası liberalleşme ile birlikte dini mecmuanın da hatırı sayılır bir artış göstermesi ile bu marjinal kitle, sesini basının odağında da bulduğunu gördü. Bununla beraber bir takım marjinal de kendi yayınlarını çıkartarak üstü örtülü eleştirilerini tek parti rejimine yönelttiler. Hatta kimileri bunu apaçık yapıyordu. Liberalleşmeyle birlikte ortaya siyasi bütünleşmeler yani partiler çıkmaya başlayınca bu marjinal gruplar bu partilere nüfuz etmeye, içine girmeye başladılar. Bunun apaçık örneklerinden biri Milli Kalkınma Partisi'nin kurucularından biri olan anti-semitist Cevat Rifat Atilhan'dır. Bir başka örnek de Tıcani Tarikatının Türkiye'deki önderi Kemal Pilavoğlu'nun Halk Partisi ile olan ilişkisidir. Tıcaniler ve Kemal Pilavoğlu Halk Partisi'nce 1950 seçimlerinde aday olarak gösterilmişlerdir. Pilavoğlu'nun avukatı Yılmaz Akpınar'ın Halk Partisi Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar'ın oğlu olduğu ve Yılmaz Akpınar'ın Halk Partisi toplantılarına ve yurt gezilerine katılması buna örnek teşkil eder. Kurtuluş Kayalı, Tıcanilerin belli ölçüde Halk Partisi tarafından güdümlendiğini ifade etmektedir. Bir diğer örnek Demokrat Parti Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'dur. Ustaoglu, Samsun'da çıkarttığı *Büyük Cihat* adlı gazetede Said Nursi'nin talebelerinin yazılarını yayınlamakla birlikte Nurculuğa yakın bir isimdir.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Atay, F. R., "Bay Hikmet Bayur'a Cevap", Ulus, 8 Şubat 1949, s. 2

¹⁹⁶ Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 62; Güngör, S. (2010). "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 21, s. 196; "Ankara'da C.H.P. 'nin Yeni Propagandacısı: Pilavoğlu; Tıcani Tarikatı Sanıklarının Bir Kısmı ve Pilavoplu Halk Partisine Yazıldılar", Zafer, 11 Nisan 1950; Kırkpınar, L. (2018). "Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 18, sayı 36, s. 355; "Samsun Mahkemesi Müdafaaatı ve Büyük Cihad Gazetesi", Samsun Araştırma Kültür ve Eğitim Vakfı, erişim tarihi 31.08.2024; <https://sakev.org/-samsun-mahkemesi-mudafaati-ve-buyuk-cihad-gazetesi-tr-123.html>

1949 Şubat’ında ilkokulların 4 ve 5’nci sınıflarında haftada ikişer saat, program dışı ve ihtiyari olmak kaydıyla din dersi verilmeye başlandı. Tabi ki bu kararın evveliyatı vardı. İlk olarak 1947’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin 7. Büyük Kurultayı’nda laiklik üzerine yaşanan tartışmalar üzerine gün yüzüne çıkan bu konu Halk Partisi’nin adım adım yaptığı icraatlar ile bu noktaya getirilmişti. Büyük Kurultaydan evvel de dini eğitime yönelik çalışmalar yürüten Halk Partisi, 789 sayılı *Maarif Teşkilatı Kanunu’nun 4. maddesi* gereğince Milli Eğitim Bakanlığı’ndan izin almak kaydıyla İslami inanç sistemi ve ibadet hakkında bilgi vermek amacıyla çocuklar için din bilgisi veren dershanelerin açılmasına izin verdi.¹⁹⁷ Bu mevzunun daha genel ve bir sisteme bağlanması için 14 ve 15 Şubat 1948 tarihlerinde Halk Partisi’nce kurulan bir komisyon üç toplantı yaparak bu konuyu ele almışlardır. Komisyonunda, başkan olarak Feridun Fikri Düşünsel, raportör Tahsin Banguoğlu ve katip Sedat Pek vardır. Komisyon şu konuları ele almıştır: İlkokulların 4 ve 5’nci sınıflarında ihtiyari olmak kaydıyla din dersi okutulması; imam-hatip ve vaiz yetiştirmek üzere orta dereceli meslek okullarının açılması; yüksek din adamı yetiştirmek için üniversitelerde ilahiyat fakülteleri açılması.¹⁹⁸ 17 Şubat 1948 tarihli Ulus gazetesinde *Laiklik Prensipleri ve Din Dersleri* başlığıyla bir habere yer verilmektedir. Bu haberde laiklik ilkesinin dinsizlik olmadığı vurgulanırken, dini eğitime dair bilgiler de verilmektedir. Yazıda ailelerin çocuklarına dini bilgiler vermesi hiçbir zaman laikliğin konusu olmadığı, ailelerin bu konuda serbest olduğu belirtilmiştir. Milli eğitim noktasına gelince laiklik ilkesinin yine bir engel teşkil etmediğini, fakat bunun zorunlu değil ihtiyari olması gerektiği, bunun içinde çocuğun kendisi ve velisinin onayı olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Halk Partisi’nce bir komisyon kurulduğu ve bu kurulun çalışmaları doğrultusunda bir sonuca varılacağı da ifade edilmiştir.¹⁹⁹ 20 Şubat 1948 tarihli Ulus gazetesinde komisyon kararları belirtilmiştir:

Çocuk velilerinin arzusu lahik olmak şartıyla ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi; verilecek din derslerinin programlarının ve okutulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığı’nın tasvip ve tasdikatından geçmesi; din derslerini okutacakların ilkokul öğretmenlerinden ve icap ederse matlup vasıfları haiz kimselerden seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığı’nın yetkili olunması.

¹⁹⁷ “Özel Din Öğretimi Hakkında”, Ulus, 3 Temmuz 1947

¹⁹⁸ “Din Dersleri”, Ulus, 16 Şubat 1948

¹⁹⁹ “Laiklik Prensipleri ve Din Dersleri”, Ulus, 17 Şubat 1949, 1, 5

Bununla birlikte imam-hatip ve din hizmetlerini görecekle elemanların yetişmesi için kurulacak müesseselere ait görüşmeler gelecek toplantılara bırakılmıştır.²⁰⁰ Her ne kadar Şubat 1948’de böyle bir karar alınsa da uygulamaya geçiş Şubat 1949’da gerçekleşti. Alınan bu kararlar doğrultusunda çocukları için din eğitimi isteyen veliler başvurular yaptılar. Bu başvurulara bakıldığında 1949-50 eğitim-öğretim dönemi içinde ilkokulların 4 ve 5’nci sınıflarında okuyan 414.477 öğrenciden yalnız %1’inin yani 2.797 Müslüman, 3.002 Gayrimüslim öğrencinin din bilgisi dersi talebinde bulunmadığı görülür. Başvuran sayısına bakıldığında ailelerin çocuklarına dini eğitim verilmesini istedikleri açık bir şekilde görülmektedir. Aslında bu oran toplumun isteğini ve özlemini yansıtmaması bakımından iktidar ve muhalefete önemli bir mesaj vermiştir. İmam-hatiplere yönelik ihtiyacı karşılamak maksadıyla Halk Partisi tekrar çalışmalara başlamış ve bu doğrultuda 13 Aralık 1948’de İstanbul, İzmir, Ankara, Seyhan, Erzurum ve Diyarbakır illerinde İmam-Hatip Kursları açılması yönünde karar almıştır. Kurs kurma işi şahsiyetlere bırakılmamış, devlet tarafından kurulmuştur.²⁰¹ Okul değil de kurs şeklinde başlatılan uygulama aslında Halk Partisi’nin önceki deneyiminin etkisi nedeniyle yaşandığı söylenebilir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldığında ve medreseler kapatıldığında imam-hatip okulları açılmıştı, fakat bunlara rağbet olmadığı için giderek sayısı azalan okullar 1930’dan sonra tamamen kapatılmıştı.²⁰² Halk Partisi’nin bir sonraki adımı ilahiyat fakültesidir. 16-20 Ocak 1949’da Halk Partisi Divanı’nda konuşulan ilahiyat fakültesi açılması meselesi nihayet Ekim-Kasım²⁰³ 1949’da Ankara Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulmasıyla neticelenmiştir. Kurumun açılmasının nedeni toplum beklentisi şeklinde ifade edilmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, ilahiyat fakültelerinin birçok laik ülkede olduğunu belirtmiş ve bu kurumun komünizme karşı bir bilinç oluşturacağını da ifade etmiştir. Bir diğer

²⁰⁰ “Din Derslerine Dair CHP Grup Kararı”, Ulus, 20 Şubat 1948

²⁰¹ Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 146-149; “Altı İlimizde İmam Hatip Kursu Açılıyor”, Ulus, 14 Aralık 1948

²⁰² Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Meclis’te, Van Milletvekili İbrahim Arvas’ın sorusu üzerine açıklamalar yapmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıktıktan sonra dini meslek mektepleri açma vazifesi Milli Eğitim Bakanlığı’na verilmişti. 1924’den itibaren açılmaya başlayan imam-hatiplerin sayısı 29’dur. 1925 senesinde bu rakam 26’ya, 1926’da 20’ye, 1927’de ikiye düşmüştür. Nihayetinde 1930’da senesine kadar devam eden imam-hatip okulları talebe yetersizliğinden dolayı kapatılmıştır. 1925 yılında bir ilahiyat fakültesi de açılmıştır. Bu fakültenin 284 talebesi bulunmaktaydı (1924-1925 Eğitim-Öğretim Dönemi), bu rakam 1926-1927 yıllarında 167’ye, 1927-1928’de 53’e, 1929-1930’da 35’e, 1932-1933’te ise 20’ye kadar düşmüştür. 1933’te yapılan üniversite reformu ile bu fakülte, İslam İlimleri Tetkik Enstitüsü şekline getirilmiştir. 1941’de ise bu enstitü hem talebesi hem de hocası olmadığı için kapatılmıştır; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 15, Birleşim 16, 3 Ocak 1949 Pazartesi, s. 7-12

²⁰³ 4 Haziran 1949’da ilahiyat fakültesinin kurulmasını öngören 5424 numaralı kanunda değişiklik yapılması kararı alındı; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 69, 74; “Kuruluş ve Tarihçe”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İnternet Sitesi, erişim tarihi 31.08.2024; <http://www.divinity.ankara.edu.tr/tarihce/>; “Mecliste İlahiyat Fakültesi Tasarısı Kabul Edildi”, Son Posta, 5 Haziran 1949; “Ankara Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi Kurulmasına Dair Olan Tasarı Dün Kabul Edildi”, Ulus, 5 Şubat 1949

gelişme 1949'da Diyanet İşleri'nin denetimine tabii olmak şartıyla Kur'an kursları açılması olmuştur.²⁰⁴

Meclis'te Arapça ezan okunmasının üstünden çok geçmeden laiklik, din, komünizm ve irtica üzerindeki tartışmalar bir hayli artmıştı. Artık partiler birbirlerini suçlamakla kalmıyor, parti içindeki partililer dahi birbirini suçlamaya başlıyordu. İşte bunlardan biri 15 Şubat 1949'da yaşandı. Halk Partisi'nin grup görüşmelerinde Ahmet Remzi Yüreğir hükümete, inkılaplara karşı beliren cereyanlara karşı ne gibi önlemler alındığını sormuştur. Bu soruya Adalet Bakanı Fuat Sirmen cevap vermiştir. Cevabında bu gibi karşı cereyanlara ilişkin bir komisyon kurulduğunu, Yüreğir'in de bu komisyonda olduğunu, bu nedenle yapılan işleri bildiğini ifade etmiştir. Yüreğir tekrar söz almış ve 1946'dan beri inkılaplara karşı irticai hareketlerin hızlandığını, iktidar partisinin dini zincirlediği yolunda neşriyatlar yapıldığını, bunların meclise dahi sokulduğunu belirtmiştir. Yüreğir devamla, bu mecmualardan örnekler okumuş: "Müslümanlar dikkat ediniz; Allah razı olsun Hamdullah Suphi'den; Artık yeter efendiler, ellerinizi vicdanlardan çekiniz; Din siyaset meselesi ne demektir; Din adamları politikaya nasıl karışmazlar; Hanımlar örtü kullanınız" başlıklarını taşıyan bu yazılar için Yüreğir: "Bunlar kara kuvvetin şahlanmasından başka bir şey değildir" demiştir. Hükümeti ihmalkârlıkla suçlamıştır. Bu irtica hareketine, Millet Partisi'nin programının 12'inci maddesinin örnek gösterilerek, diğer partilerin de kışkırttığını ifade etmiştir. Ayrıca irticai yayın yapan mecmualarda Diyanet İşleri Reisinin de yazılar yazmış olduğunu söylemiş ve hükümetin buna tepkisini sormuştur. Yüreğir'in bu söylemlerine, İbrahim Arvas sataşınca, Yüreğir, Arvas'ın Meclis'te ezan okuyan kişileri tanıdığını ifade ederek onu suçlamıştır. Arvas ise Yüreğir'in temas ettiği konularda sadece din, irtica tehlikelerinden bahsettiğini, ancak komünizm tehlikesinden bahsetmediğini belirterek onu bu yönde suçlamıştır. Başbakan Şemsettin Günaltay tüm bunlara cevap vermek için bir konuşma yapmıştır. Günaltay;

Biz inandığımız inkılaptan bir santimetre geri gitmeyi aklımıza getirirsek o dimağı parçalayacak insanlarız. Binaenaleyh kabul ettiğimiz vicdan hürriyeti, kabul ettiğimiz matbuat hürriyeti bu rejimin icabı olduğuna kani olduğumuz içindir ki bunları mukaddes tanımaktayız. Bu memlekette artık bir daha tekkeler, türbeler hortlayamaz arkadaşlar. Buna müsamaha edecek idrakli ve bugünün ve yarının ihtiyaçlarını kavramış bir vatandaş bulunamaz. Remzi Yüreğir arkadaşımız birtakım mecmualardan bazı yazılar okudu. Fakat bu

²⁰⁴ Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 148-149

yazılar okunurken bu insanların fikren ne kadar geri ve zavallı olduklarını anlamış bulunuyoruz. Hepimizin bilmesi icap eder ki, Türkiye Cumhuriyeti’nde kurulmuş olan inkılaplar asla sarsılmayacaktır ve sarsılması ihtimali de hiç kimsenin aklından geçmemelidir. Memleketin atisini tehlikeye sokacak, bünyesini sarsacak ve bizi tekrar asırlarca yaşadığımız uyku ve atalet haline sürükleyecek zihniyetlerin belirmesine imkân verilmeyecektir.²⁰⁵

23 Şubat 1949 tarihli meclis oturumunda Ankara Milletvekili *Ahmet Hamit Selgil* (CHP), Diyanet İşleri Başkanlığı’na hitaben bir soru sormuştur. Soru, nüfusunun %95’i Müslüman olan Türkiye’de niçin Diyanet’in Türkçe bir Kur’an çevirisi yapmadığına dairdir. Türkiye’deki Müslümanların Türkçe konuştuğunu ve Türk olduğunu ifade eden Selgil bunun için Kur’an’ın Türkçeye çevrilmesi taraftarı olduğunu, bunun için en yetkin kurum olan Diyanet’in bununla görevli olduğunu ifade eder. Van Milletvekili İbrahim Arvas (CHP-Bağımsız) ise 50 milyon Müslüman’ın Arapça okuduğunu ve ayrıca İmam Ebu Hanefi’nin²⁰⁶ bu işe olmaz dediğini belirtir. Muğla Milletvekili Necati Erdem (sırasıyla şu partilerde milletvekilliği yapmıştır DP, Bağımsız ve CHP), hükümet şeklinin laik olduğunu belirterek Kur’an meselesine karışılmaması gerektiğini söyler. Ayrıca Türkçeye çeviri meselesinin tam manasıyla tatbik edilemeyeceğini, Kur’an dilinin yani Arapça kelimelerin tam olarak Türkçeye çevrilirken manasının kaybolacağını ve bunun da kitabın kutsiyetini kaybetmesine neden olacağını söylemiştir. Daha sonrasında ise Selgil ve Arvas arasındaki tartışma sürmüş, Arvas, Selgil’i dine taarruz etmekle suçlamış, Selgil ise Arvas’ı sözlerini anlayamayacak olduğunu, yani örtülü manada cahil olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷ Kur’an birçok defa Atatürk devrinde ve ondan sonra da tercüme edildi. Fakat bunlar meal ve tefsir olarak kabul edildi. Diyanet bu çevirilerin çoğunu benimsemedi. Kur’an tercüme meselesi çok tartışmalı bir konuydu. Arapça ile Türkçe’nin Kur’an’ın kutsiyetini göstermedeki farkları tartışmanın ana nedenlerinden biriydi. Dini eğitimin devlet tarafından verilmesi noktasında çoğu milletvekili ve aydın hemfikirken Kur’an’ın tercüme meselesinde fikir ayrılıklarının çok olması dikkate değerdir.

²⁰⁵ “İnkılaplara Karşı Çıkan Cereyanlar”, Yeni Sabah, 16 Şubat 1949, s. 1, 3; “Başbakanın Demeci Hükümet İnkılaplarımızın Azimli Bir Bekçisidir”, Ulus, 16 Şubat 1949, s. 1, 3; “Aşırı Cereyanlar Hakkında Başbakanın Demeci”, Cumhuriyet, 16 Şubat 1949, s. 1, 3; “Başbakanın Mühim Nutku Bu Memlekette Artık Bir Daha Tekke ve Türbeler Hortlayamaz”, Akşam, 16 Şubat 1949, 1-2

²⁰⁶ Arvas’ın fikrine dayanak olarak ifade ettiği Ebu Hanife, Hanefi Mezhebinin kurucusudur. Türkiye’deki Müslümanların çoğu bu mezheptendir. Bu nedenle onun fikri dayanak olarak belirtilmiştir.

²⁰⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 16, Birleşim 50, 23 Şubat 1949 Çarşamba, s. 450-452; “Kur’an’ın Tercümesi İsteği Mecliste Fırtına Kopardı”, Cumhuriyet, 24 Şubat 1949; ; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 67

8 Haziran 1949’da Türk Ceza Kanunu’nda yapılacak bazı değişiklikler doğrultusunda yapılan Meclis görüşmelerinde Türkiye’de laiklik tatbiki tekrar gündeme geldi. Bu konuda söz alan İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni (DP-MP) bazı noktalara işaret etti. Bunlar Diyanet İşleri’nin ve dini vakıfların bütçesi, Diyanet İşleri Başkanı’nın tayini ve dini tedrisata Milli Eğitim’in karışması doğrultusunda idi. Köni, Diyanet ve dini vakıfların bütçesinin mecliste görüşüldüğünü, Diyanet İşleri Başkanı’nın hükümetçe atandığını ve dini eğitimin verilip verilmeyeceğine yahut nasıl verileceğine Milli Eğitim Bakanlığı’nın karar vermesinden dem vurarak bunun laiklik ilkesine ne kadar uygun olduğunu sormuştur. Ayrıca diğer dini toplulukların bütçesinin meclise gelmediğinden bahisle şu sözleri ifade etmiştir: “Onlar hakkında laiklik cereyan ediyor. Dini İslam’a sadık olan kimseler hakkında laiklik cereyan etmiyor demektir bunun manası”. Köni, bu kanun değişikliğiyle dini İslam’a tecavüz edildiğini de ifadelerine ekler ve Başbakan Şemsettin Günaltay’ı mütareke döneminin Damat Ferit’ine benzeterek konuşmasına son vermiştir. Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer (DP-MP) Türk Ceza Kanunu’nda yapılan değişikliklerden bahisle, sanki ülkede bir irtica tehlikesi var gibi gösterildiğini ifade etmiştir. Ona göre Türk İnkılabı yerleşmiştir, hiçbir kuvvet onu geri kaldıramaz, geriye döndüremez. Bu nedenle kanun değişikliğini fazla tedbir koymakla suçlamıştır. Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu (CHP-Bağımsız-DP), Türkiye’de irticanın başkaldıracağını düşünenlerin memleket halkını tanımayanlar olduğunu ifade etmiştir. Yapılan değişiklikle en ufak bir söylemin dahi büyük cezalara sebep olabileceğini söyleyerek, 30 yıl önceki irtica hareketlerinin artık akla dahi getirilemeyeceğini, o devirde irticaa karışmış kişilerin şimdi 80, 90 yaşlarında olduğunu ve belki de öldüklerini ifade etmiştir. Aynı kanunda aşırı sol (komünizm) cereyanlara da tedbirler getirildiği görülür. Tekelioğlu, buradan hareketle Müslümanların komünistlerle bir tutulduğunu belirterek konuşmasını sonlandırmıştır. Daha sonra Başbakan Şemsettin Günaltay söz almış ve bazı açıklamalarda bulunmuştur. Başbakan, memlekette irtica yok söylemine katılmakla beraber komünizm siması altında tezahür edilebileceğini, teşvik edilebileceğini, hatta edildiği zamanlar olduğunu belirtmiştir. Kanun değişikliğinin hürriyetleri tahdit etmek amacıyla getirilmediğini, aksine hürriyeti, demokrasiyi yaşatmak için getirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca suç teşkil edecek fiillerin bağımsız mahkemelerce değerlendirileceğini, bu nedenle herhangi bir endişeye mahal olmadığını söylemiştir. Başbakan, Demokrat Parti lideri Celal Bayar ile görüştüğünü, irtica meselesinde aynı endişeleri taşıdıklarını, bu kanun değişikliğiyle alakalı konuştuklarını ve Bayar’ın buna sıcak baktığını ifade etmiştir. Başbakan konuşmasına devam ederken, ona birinin “Müslümanlara kast ediyorsun” diyerek laf atması üzerine, Günaltay:

İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam, hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için ilahiyat fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım. Arkadaş vicdanını önüne al. Bana Müslümanlığa kasteden adam diye hiç kimse hitap edemez. Ben, bilerek inanan bir Müslümanım. Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki, arkadaşlar, Osman Nuri Köni'nin şahsında temessül ettiği sözlerinden anlaşılan Damat Ferit gibi Hilafet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen Derviş Vahdetilerin belirmesine meydan vermemektir.²⁰⁸

Bunca tartışmaya neden olan kanun değişikliğinin gerekçesi şöyledir:

Son zamanlarda komünistlik ve dincilik propaganda ve cereyanları dikkati çekecek bir mahiyet almıştır. Hal ve vaziyetin imkan ve müsaadesine göre çeşitli ve çok değişik şekillerde çalışmalar ile cemiyet nizamlarını komünist esaslara ve dini akidelere uydurmak isteyenlerin gizli ve açık her nevi hareket ve faaliyetleri memleketin ve halkın emniyet ve selameti ve saadet ve refahı ve ilerleme ve gelişme namına bir tehlike teşkil etmeye başlamış ve cemiyeti içinden gevşetip çökertmeye matuf bu türlü bozguncu faaliyetlerin layık oldukları şiddet ve ehemmiyetle takip ve tenkilini gerekli kılmıştır. Halbuki Ceza Kanunumuzun yürürlükte bulunan bu konuya ait maddeleri hükümleri tehlike teşkil eden hareket ve faaliyetlerden bazılarını şümül; ve ihatası içine almamış ve yasak ettiği işlemler için dahi kabul ettiği cezalar, bu suçların vahamet dereceleriyle mütenasip ve bunları önleyecek mahiyet ve şiddette bulunmamıştır. Bu sebeple Ceza Kanunumuzun 141 ve 142 ve 163'üncü maddelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve her bakımdan beliren ihtiyacı karşılayacak surette tertip ve tanzimi lüzumlu bulunmuştur.²⁰⁹

141 ve 142 maddeler komünizm ile ilgilidir. 163'üncü madde ise laiklik ile ilgilidir. İktidar milletvekilleri ve muhaliflerin üzerinde ısrarla ve şiddetli tartıştıkları madde budur. Bu maddeye dair getirilen eleştiriler daha çok değişikliklerle getirilmiş olan cezanın elastikiyetidir.

²⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 20, Birleşim 104, 8 Haziran 1949 Çarşamba, s. 575-598; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 69

²⁰⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 20, Birleşim 106, 10 Haziran 1949 Cuma, s. 257

Eleştiriler din propagandası adı altında birçok şeyin ceza altına alınabileceği yani suç kapsamının tam belli olmadığı üzerine yöneltilmiştir. 163'üncü madde açıklaması ve madde şu şekildedir:

Bugünkü maddenin üçüncü fıkrasındaki (propaganda) sözü (her ne suretle olur ise olsun) kaydının ilavesiyle geniş bir anlama müsait şekle konulmuş ve fıkra başkaca bir değişikliğe tabi tutulmadan aynıyla tasarı maddesine son fıkra olarak geçirilmiştir. Madde 163: Türkiye laik bir devlettir. Devlet kanunları müesses her türlü nizam, millet ve memleketin gerçek ihtiyacının ve bir lüzum ve icabının karşılığı ve ifadesidir. Kanun ve nizamlar, devletin kuruluşunda hakim olan asla esasa uygun ve onun yararına olur. Bunların devletin esas umdelerine aykırı bir asla ircaı hiçbir suretle düşünülemez, caiz görülemez. Bunun için laikliğe aykırı olarak içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki nizamları kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmayı hedef tutan her hareket kanun ile ceza müeyyidesi altına alınmıştır. Kanunun bu konuda olan boşluğu tasarı maddesinin ilk ve ikinci ve üçüncü fıkralarında yazılı hükümler ile doldurulmuştur. Yürürlükte olan maddenin ilk fıkrası, ihtiva ettiği unsurlar itibariyle zararlı hareketleri gereği veçhile karşılamaya yetmediğinden kaldırılarak halde zararlı görülen hareketleri men'e yeter görülen tasarı maddesinin dördüncü fıkrası yazılmıştır. Anayasa hükümlerince din reddedilmiş değildir. Herkes dinini seçmekte ve icabını yerine getirmekte serbesttir. Buna bir şey denemez. Yalnız kabul edilmeyen cihet dinî meşru olmayan maksat ve sebeplere vasıta ve alet kılmaktır. Fıkra da görüldüğü üzere din propagandası veya dinî telkin cezayı müstelzim olmak için siyasi maksat ile veya şahsi nüfuz veya menfaat temini kastiyle yapılmış olmalıdır. Dinî veya dinî hissiyatı veya dinen mukaddes tanılan şeyleri siyasete alet ederek bu maksatla propaganda yapmanın veya telkinde bulunmanın zararları büyüktür. Şahsi nüfuz ve menfaat temini için dini alet eden propagandayı cezalandırmak herkesçe mukaddes tanılan bir müesseseyi bayağı endişelerden masun kılmak içindir. Din propaganda ve telkinlerinde failin yukarda beyan olunan asıl maksadını gözetmek lazımdır. Fıkra da beyan olunan kasıtlar dışında kalan bir din propagandası veya dinî telkin cezayı müstelzim olmaz. Dine taallük eden propagandaların yayım yeri, yayını vasıtası, yayını konusu bakımından

tesirleri az veya çok olacağından bu sebepler ile az zarar umulan hallerde suçluya daha az ceza vermek adalet icabı olur. Tasarının beşinci fıkrası bu düşünce ile yazılmıştır.

Madde 163. — Laikliğe aykırı olarak Devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarına kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Dağılmaları emredilmiş olan yukarda yazılı cemiyetleri, sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır. Siyasi menfaat temin veya şahsi nüfuz tesis eylemek veya her ne suretle olursa olsun laiklik esasını sarsmak maksadıyla dini veya dinî hissiyatı veya dince mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Yayım yeri veya yayım vasıtası veya yayım konusu bakımından az zarar umulan hallerde faile altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. Bu maddede yazılı olan cemiyetler hakkında 141'nci maddenin son fıkrası hükmü yürür.²¹⁰

Haziran 1949'da Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresi toplandı. Kongrede yeni parti tüzük ve programı kabul edildi. Programda laiklik ilkesiyle ilgili olan 14'üncü maddede laikliğin partice tanımı ve kapsamı genişletilmiştir:

Partimiz laikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasşıs tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak ilahiyat fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil

²¹⁰ A.g.t.d., s. 262, 280; T. C. Resmi Gazete, *Kanunlar*, “*Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*”, Kanun No:5435, Kabul Tarihi 10.06.1949, 16 Haziran 1949 Perşembe, Sayı 7234, s. 16382

müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.²¹¹

Bir önceki programda “*laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder*” ibaresi yoktur, 1949 yılında yapılan programda bu ibare eklenmiştir, dini tedrisat mevzuu da maddeye eklenerek laikliğin tanımı ve kapsamı genişletilmek istenmiştir. Demokrat Parti dini tedrisatı maddede işlemesiyle iktidara gelindiğinde buna yönelik adımların atılacağına mesajını vermektedir. Nitekim dini tedrisat her ne kadar Halk Partisi iktidarında gelişmeye başlasa da Demokrat Parti iktidara geldiğinde bunu daha genelleştirip geliştirecektir. Ayrıca laikliğin din aleyhtarlığı olmadığını vurgulayarak, Halk Partisi’nin önceki icraatlarına üstü kapalı bir eleştiri de getirdiği söylenebilir.

Görüleceği üzere partiler arası diyalog seçimlere yaklaşıldıkça sertleşmiş, buna rağmen muhalefet iktidardan seçim kanunu ile ilgili beklentilerini alabilmiş, irtica ve komünizmle taraflar birbirlerini suçlamış, muhalefet komünizmin önünün iktidarca kesilmediğini dahi öne sürmüştür. 23 Aralık 1949’da Halk Partisi Ankara İl Kongresi toplanmıştır. Burada Başbakan Şemsettin Günaltay bir konuşma yapmış ve Halk Partisi’nin icraatlarını övmüş, inkılabın ve ilkelerin temsilcisi ve mütevellisi olduğunu, partisine yapılan hücumların kendilerini daha da kuvvetlendirdiğini belirtmiştir.²¹²

1 Mart 1950’deki meclis oturumunda *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Meni ve İlgasına Dair Olan 677* sayılı kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında görüşülmüş ve kanunlaştırılmıştır. Buna göre birinci madde şu şekle sokulmuştur:

Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların meni ve ilgasına dair olan 677 sayılı kanunun birinci maddesinin sonuna aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Milli Eğitim Bakanlığı’nca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin

²¹¹ Demokrat Parti Tüzük ve Tutanağı, Doğu Matbaası, Ankara 1949, s. 50-51, erişim tarihi 30.08.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/7935deda-ba7b-4fc0-bbf7-7b898773dc77>; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 70

²¹² “Başbakan Sivas’a Hareket Etti, Günaltay CHP İl Kongresinde Partisini Övdü”, Son Posta, 24 Aralık 1949, s. 1, 7; “Başbakanın CHP Ankara İl Kongresindeki Nutku”, Ulus, 24 Aralık 1949, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 76

listesi Milli Eğitim Bakanlığı'na hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.

13 Mart 1950'de ilk olarak açılan türbe Mustafa Reşit Paşa'nın türbesi olmuştur. Doğumunun 150. yıl dönümünde açılan bu türbenin seçilmesinde bir mesaj olduğu düşünülebilir. Çünkü Reşit Paşa Tanzimat döneminin ıslahatçılarından biriydi. Bu bahisle Türk inkılabının temel uzantılarından birinin türbesinin açılması, inkılaplara bağlılığın ve geri dönülmeyecek veya tahrip edilmeyecek oluşunun da mesajıydı.²¹³

Seçimler yaklaştıkça partilerin ileriye dönük icraatlarının propagandası yapılıyordu. Meclis tatil edilmiş, Cumhurbaşkanı yurt gezilerine çıkarak Halk Partisi adına seçim propagandası yapmaktaydı. 25 Mart'ta Kırıkkale'de bir konuşma yapan İsmet İnönü, yeni bir anayasa yapılacağını ve yapılacak anayasadan altı okun çıkarılacağını ifade etmiştir. Bu hareketi şu temele dayandırıyordu:

Önümüzdeki devrede bir büyük işimiz, yeni anayasa ile devletimizin demokratik, medeni teşkilatının eksiklerini tamamlamaya çalışmak olacaktır. Halk Partili vatandaşlarıma söyleyeyim ki, bizim inandığımız altı oklu prensiplerin Anayasa'dan çıkarılması tabii olacaktır. Biz, Halk Partili olarak altı oklu prensiplerimizi vatandaşlarımıza beğendirmeye çalışmakta devam edeceğiz. Bu suretle diğer siyasi partilere karşı kendi prensiplerimizi Anayasa ile imtiyazlı bir mevkie koymuş olmaktan çıkacağız...²¹⁴

İsmet İnönü aslında bu söylemiyle önceki başbakanlık dönemiyle tezat oluşturuyor gibi durmaktaysa da devrin ve şartların değiştiğini ve artık tek parti iktidarının olmadığını, karşıda güçlü bir muhalefetin bulunduğunu görmüş ve buna göre hareket etme kararı almıştır. İnönü, altı okun Anayasa'dan fariğ olmasıyla partisine has olacak altı okun diğer partilerce de yıpratılmasının önüne geçmek istiyor ve bakın biz inkılap umdelerine sahip çıkan bir partiyiz havası yaratmaya çalışıyordu. Parti ilkelerinin Anayasa'da olması sebebiyle imtiyazlı duruma düşüldüğü sanısını, yani herhangi bir ilkeye, misal olarak “devletçilik” ilkesine yapılan bir

²¹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 25, Birleşim 57, 1 Mart 1950 Çarşamba, s. 36; “Türbelerin Açtırılması Mecliste Dün Alınan Karar”, Zafer, 2 Mart 1950; “Türk Büyüklerinin Türbeleri Açılacak”, Son Posta, 2 Mart 1950; “Mustafa Reşid Paşa'nın Türbesi Yarın Açılıyor”, Cumhuriyet, 12 Mart 1950; Kuntay, M. C., “İlk Hangi Türbe Açılıyor?”, Son Posta, 13 Mart 1950, s. 1, 7; “İstanbul'daki Türbelerden 150'si Açılacak Dün İlk Olarak Reşit Paşa'nın Türbesi Açıldı”, Son Posta, 14 Mart 1950; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 79

²¹⁴ “İnönü'nün İkinci Nutku”, Akşam, 26 Mart 1950, s. 1-2; “Anayasadan Altıoklu Prensipler Çıkarılacak”, Cumhuriyet, 26 Mart 1950, s. 1, 3; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 80

eleştirinin Anayasa'ya yönelik olabileceği tasavvurunu önlemek ve partiler arası rekabette demokratik şartların tam manasıyla kullanılmasının önünün açılması isteniyordu.

8 Nisan 1950'de Millet Partisi seçim beyannamesini yayınlamıştır. Bu beyannamede ilk olarak 1946'da yapılan seçimler ele alınmış ve iktidarın çok partili sistemde samimiyetsiz davrandığı belirtilmiştir. Bu seçimle bir infial yaratıldığı, iktidarın baskı rejimini sürdürdüğü ifade edilmiştir. Beyannamede Halk Partisi'nin istibdadı, Millet Partisi'nin ise hürriyet ve medeniyet yolunda yürüyüşü temsil ettiği belirtilmiştir. Recep Peker döneminde alınan 7 Eylül kararlarının eleştirisi yapılmış, milletin yokluğa sürüklendiği ifade edilmiştir. İnönü'nün Anayasa değişikliği ile ilgili söyleminin asıl manasının, İnönü'nün kendini diktatör mevkiine taşımak amacıyla yapılmak istendiği belirtilmiştir. Millet Partisi, iktidara gelirse ana gayesinin hürriyetleri hakim kılmak olduğunu ifade etmiştir. Devlet müdahaleciliğinin terkedileceği, milletin asgari maiyet seviyesine getirileceği, israfların sona erdirileceği ve maddi-manevi güvenin sağlanacağı izah edilmiştir. Adı anılmadan Demokrat Parti'nin, Halk Partisi ile iş birliği içinde olduğu, İnönü-Bayar görüşmeleri delil gösterilerek öne sürülmüştür. Partinin bir diğer gayesinin de şef usulünün tasfiyesi olduğu açıklanmıştır. Son olarak halkı Millet Partisi'ne oy vermeye çağıran beyanname Fevzi Çakmak'ın imzasıyla **Kudret** gazetesinde yayınlanmıştır.²¹⁵ Görüleceği üzere Millet Partisi bir icraat planı ortaya koyamamıştır. Daha çok önceki senelerin bir tahlilinden ibaret olan beyanname iki önemli noktaya temas etmektedir; İsmet İnönü'nün ve Halk Partisi'nin bu gidişle diktatöryal bir rejim kuracağına ve Demokrat Parti ile Halk Partisi'nin anlaşmış olduğuna. Ek olarak devletçilikten uzaklaşılacağı da beyannamede ifade edilmiş ama bunun için bir plan ortaya konulmamıştır.

Millet Partisi'nden sonra Cumhuriyet Halk Partisi 27 Nisan 1950'de bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Beyannamede seçimler üzerindeki şüphe ve tereddüdün ortadan kaldırılması için büyük bir önem verilerek çalışıldığı, bunun için seçimlerde adli denetimin de tesis edildiği ifade edilmiştir. Eğer seçimler kazanılırsa ele alınacak işler planlanmıştır. Bu işlerden ilki rejimin takviyesidir. Bundan kasıt demokrasinin güçlendirileceği, hürriyetlerin, diğer kişi hak ve hürriyetlerine mugayir olmamak kaydıyla genişletileceği, ikinci bir meclisin teşekkül ettirileceği, altı okun Anayasa'dan çıkarılacağı ve Anayasa'da laik Cumhuriyet esaslarını koruyacak gerekli kayıtların alınacağı belirtilmiştir. Köylünün kalkınması ve imkânlarının gelişmesi için yapılacak işlerden de bahseden beyanname şunları ön görmektedir: ilköğretim her köyde genelleşecek, köy yayınları genişletilecek, her köye radyo temin edilecek,

²¹⁵ Kaynar, M. K., Kalkan, N. (2022). *Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, TBMM Basımevi, Ankara, s. 155-161; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 81

köy yollarının anayollara bağlantısı sağlanacak, her köye içme suyunun erişilebilmesi için çalışılacak, topraksız köylüye toprak verilecek, elverişli topraklarda çiftçilik yapmak isteyen ailelere her türlü kolaylık sağlanacak, daha elverişli ziraat usul ve vasıtaları temin edilecek, çiftçi çocuklarını eğitmek amacıyla ziraat okulları açılacak, köylünün mahsul seçeneklerini arttırmak için çeşitli çalışmalar yapılacaktır, çiftçinin mallarının korunabilmesi için sigorta tesis edilecek, köy sağlığı için sağlık merkezleri yaygınlaştırılacaktır. Ormanlar, ısınma, şehirlerde elektrik ve su ihtiyacı, barınma, hastalıklarla mücadele (sıtma ve verem), il özel idarelerinin muhtariyeti, orta ve teknik okullar, suların tanzimi ve kurulacak Sular Bankası, İller Bankasının sermayesinin kuvvetlendirilmesi, karayolları, doğunun kalkındırılması, petrol işletmeleri, limanlar ve iskelelerle ilgili plan ve program beyannameye eklenmiştir. Sosyal dayanışmanın kuvvetlendirileceği, işçi ve memurlara yönelik sosyal sigorta ve kimsesiz çocuklara yönelik icraatlar planlanmıştır. Özel teşebbüsün destekleneceği bir devletçilik programının sürdürüleceği, yabancı sermayeye açık olunacağı gibi esaslar da belirtilmiştir. Ekonomik vaatlerden sonra izlenecek milli savunma ve dış politikadan bahsedilerek beyanname sonlandırılmıştır.²¹⁶ Burada dikkat çeken bir husus: Anayasa'dan altı okun çıkarılmasına karşın Anayasa'nın ve Cumhuriyet'in laiklik esasına bağlı kalacağına dair kayıtların temin edileceği üzerinde durulmasıdır. Halk Partisi diğer ilkeleri Anayasa'dan çekiyor olsa da aslında laiklik ilkesi Anayasa'da kayıtlı kalacaktır. Bir diğer husus ise çok planlı bir beyanname olmasıdır. Buradaki asıl sebep senelerin vermiş olduğu tecrübelerdir.

8 Mayıs 1950'de Demokrat Parti seçim beyannamesini yayınlamıştır. Beyanname, Halk Partisi'nin beyannamesini tenkitle başlar. Halk Partisi beyannamesinde ele alınan mevzu ve meselelerin rastgele kaleme alındığı, bunların dört sene içinde ne kadarının tatbik edilebileceği, bu icraatlar için harcanacak mali gücün hiç akla getirilmediği ifade edilmiştir. Müphem ifadelerle tutarsız vaatler sıralandığı, bunların inandırıcılığı olmadığı ve uygulamanın bir seçim dönemine sığamayacağı eleştirinin ana kapsamını oluşturur. Halk Partisi'nin beyannamesinde var olan israftan kaçınmanın, yani tasarrufun ehemmiyetini ilk günden beri hatırlatmalarına rağmen, Halk Partililerin buna uymayıp, ölçsüz harcamalar yaptığı, vaat ettikleri israftan kaçınmaya yine kendilerinin uymayacağı belirtilmiştir. Demokrat Parti, beyannameye özel teşebbüsü teşvik edeceğini, devletçilik uygulamalarını kısıtlayacağını belirtmiştir. Seçimlerin yaklaşmasıyla, seçimlerde herhangi bir taşkınlık, asayiş bozucu hareket olmaması için iktidarın yönelttiği ağır itham ve eleştirilere sessiz kalındığı belirtilmiş ve bir diğer muhalefet partisinin de, kendi partilerini muvazaa partisi olarak nitelendirmeye çalışmasını iftira olarak

²¹⁶ Kaynar, M. K., Kalkan, N., *a.g.e.*, 2022, s. 141-148; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 83

adlandırmıştır. Demokrat Parti'nin dört buçuk yıllık faaliyetlerinin, devri sabık yaratmayacağına delil olduğunu belirten beyannamede, hiçbir vatandaşın iktidar değişiminden zararlı çıkmayacağını, aksine memleket iradesinin ileri fikirlere dayanan nimetlerden faydalanacağı ifade edilmiştir. İktidara gelindiği takdirde millete mal olmuş inkılapların ve demokrasi inkılabının korunacağını, Anayasa'da belli tadillerle milli hâkimiyet prensibine daha uygun bir hale getirileceği, tek parti devrinin kuvvetler birliği esasına dayanan ve vatandaş hak ve hürriyetlerine kâfi teminat sağlamayan hükümlerinin bu tadili gerektirdiği belirtilmiştir.²¹⁷ Burada dikkat çeken husus Halk Partisi'nin beyannamesinin gerçeklerden uzak olduğuna dair söylemdir. Bununla birlikte devri sabık güdölmeyeceği, inkılapların korunacağı ve Anayasa'da yapılacak tadiller bir diğer önemli noktadır. Dikkat edilirse inkılapların korunacağını belirtirken “*halka mal olmuş*” denilmektedir. İşte bu söylem Demokrat Parti'nin inkılaplar üzerinden eleştirilmesine yol açacaktır. Öyle ki yöneltilecek soru ve eleştiriler şu olacaktır: “*halka mal olmayan inkılaplar hangileri?*”. Demokrat Parti iktidarında laiklikten ödünler verilmesi ve inkılapların esnetilmesi işte bu söylem üzerine inşa edilecek, halka mal olmayan inkılaplardan vazgeçilecektir.

10 Nisan 1950'de Millet Partisi kurucularından Fevzi Çakmak vefat etmiştir. Onun vefatı halkta büyük bir teessür yaratmıştır. Çakmak'ın vefat haberi ülke genelinde duyulunca birçok yerde merasimler düzenlenmiş ve bunlardan birisi Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yapılmıştır. Cenaze öncesinde İstanbul ve Ankara'da birçok olay vuku bulmuştur. Fevzi Çakmak'ın ölüm haberi radyo yayınında duyurulmuş, ardından radyoda müzik yayınları devam etmiş ve bunun üzerine özellikle üniversite öğrencileri radyoyu protesto etmek için İstanbul Radyoevinin önüne toplanmışlardır. Polis ile karşı karşıya gelen gençler ile polis arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. Olay sırasında 8 kişi yakalanmış ve adliyeye sevk edilmiştir. Zorla dağıtılan gençlerden bir kısmı tekrar bir araya gelerek Çakmak'ın evine gitmek istedilerse de polis engeliyle karşılaşmışlardır. Ankara ile iletişime geçilip radyodaki müzik yayınlarının cenaze merasimi yapılana kadar ertelenmesi istenmiştir. Ayrıca protestocu gençler bazı gazete idarehanelerini dolaşarak milli matem ilan edilmemesinden yakınmışlardır. Protestocu gençlerden bazıları gazino ve kahvelerde radyodan müzik çalmaya devam edilmesi nedeniyle gazino ve kahve sahiplerini karakollara götürmeye çalıştığı Son Posta gazetesinde ifade edilmiştir. Bununla birlikte protestocuların arasında komünistlerin de olduğu belirtilmiştir. 11 Nisan'da da hadiseler sürmüş, protestocular Belediye Gazinosu'nun ışıklarını görünce içeride eğlence yapılıyor zannedip gazinonun camlarını kırmışlar, Beyoğlu'nda bazı sinemaların

²¹⁷ Kaynar, M. K., Kalkan, N., *a.g.e.*, 2022, s. 149-154; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 84

seanslarına devam etmesi üzerine protestocular sinemaların camlarını kırmış, Tepebaşı'nda bir lokantada plak çalındığı gerekçesiyle burası da saldırıya uğramıştır. Protestolardan dolayı birçok mekân kepenk indirmiştir. İzmir'de üzüntüye iştirak etmeyen gazeteler sokaklarda yakılmış ve İstanbul, Ankara ve İzmir'de radyo yayınları protesto edilmiştir. Protestocuların bazılarının ellerinde “*Tarihi Hakikatlerde Kaprislere Yer Yoktur; Biz Sizi Affetsek De Tarih Affetmez*” yazılı pankartlar vardır. Pankartlarda yazılanlar, ismi anılmasa da radyoda müzik yayınının devam etmesine müdahalede bulunmayan ve milli yas ilan etmeyen hükümete yöneliktir. Cenaze 12 Nisan'da önce Nişantaşı'ndan Beyazıt Camii'ne, sonra öğle namazına müteakip Eyüp'e götürülüp defnedilecekti. Çakmak'ın cenazesi Beyazıt Camii'nde kılınacak cenaze namazından sonra büyük bir askeri törenle Eyüp'e götürülecekti. Daha doğrusu planlanan buydu, fakat 12 Nisan'da Fevzi Çakmak'ın cenazesi geniş bir katılım ile sabahın erken saatlerinde Nişantaşı'ndaki evden alınmış üniversiteli gençlerin omzu üstünde taşınmaya başlanmış, o sırada Nişantaşı'ndaki eve gelen cenaze arabasına cenaze verilmemiş, gençlerin cenazeyi kendileri taşımaya karar verdiklerini bildirmeleri üzerine cenaze arabası yoldan çekilmiş ve Beyazıt'a kadar cenaze eller üstünde taşınmaya devam etmiştir. Bu sırada kalabalık ilahiler söylemekte ve tekbir getirmektedir. Resmi askeri merasim Beyazıt'ta başlayacaktı. Bu nedenle tüm resmi katılımcılar (ülke elçileri, diplomatlar, komutanlar, sivil erkân, partililer ve askeri okul mensupları) orada bulunuyordu. Ayrıca cenaze namazından sonra cenazeyi almak için bir top arabası da orada bulunuyordu. Cenaze namazı kılınmış, cenaze top arabasına alınmak istenmiş fakat gençler buna mani olmuştur. Gençler, cenazeyi Eyüp'e kadar kendileri götürmek istemiştir. Bunun üzerine yine hadiseler meydana gelmiştir. Zafer gazetesinin iddiasına göre askeri merasimi idare etmek için orada bulunan tümgeneral hadise sırasında yaralanmış, bir kişi de ölmüştür. Son Posta gazetesinde tümgeneralden bahsedilmeyip bir subayın bacağına kırıldığı aktarılmakta ve kargaşa sırasında ezilenlerin olduğu belirtilmektedir. Gazetelere yansıyan iddialara göre cenaze gençler tarafından taşındığı sırada, cenaze önlerinden geçerken şapkasını çıkartmayan kişiler darp edilmiştir. Hadise büyürken resmi merasim yapılamamış, resmi erkan merasimden ayrılmış ve gençler tarafından cenaze Eyüp'e götürülmüş ve defnedilmiştir. Definden sonra Millet Partisi lideri Hikmet Bayur ve yine Millet Partisi'nden Sadık Aldoğan bir konuşma yapmış, mareşalle olan anılarından bahsetmişlerdir. Aldoğan, Çakmak için “*sen faziletsin, sen insansın, sen dinsin*” diyerek Türkiye'nin büyük kıymetini kaybettiğini ifade etmiştir. Zafer gazetesinin beyanına göre cenaze merasimine 100 bin kişiyi aşan bir kalabalık katılmıştı (Yeni İstanbul bu rakamın 200 bine yaklaştığını ifade ediyordu). Cenaze törenine Cumhurbaşkanı namına yaver Cevdet Tolgay, Hükümet namına Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Meclis namına Muttalip Öker,

Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak, Gümrük ve Tekel Bakanı Fazıl Şerefettin Bürge, milletvekilleri Vali Fahrettin Kerim Gökay, Orgeneral Asım Tınaztepe, Orgeneral Kazım Orbay, İstanbul komutanı Korgeneral Şükrü Kanatlı, diğer general ve amiraller, üniversite rektör, dekan ve profesörleri, kordiplomatik, Halk Partisi ve Demokrat Parti temsilcileri, Papa Eftim ve Patrik vekili Meliton katılmıştır. Son Posta gazetesinde Ercüment E. Talu ile Selim Ragıp Emeç cenaze merasiminde ve daha öncesinde başlayan ve vuku bulan hadiselerden Halk Partisi'nin ve iktidarın sorumlu olduğunu belirten yazılar yazmışlardır. Gazeteci Cihat Baban *Politika Galerisi* adlı kitabında Çakmak'ın cenazesinin yakışır bir şekilde kaldırılmadığını ifade etmektedir. Merasimin bir nümayiş haline getirildiğini, dinin siyasete alet edildiğini belirtmiştir. Baban, ayrıca Hikmet Bayur'un İsmet İnönü'ye duyduğu öfke nedeniyle Atatürk'ün düşüncelerini çiğnediğini, kendisinin irticai gösteriye alet olduğunu ifade etmiş ve Bayur'u eleştirmiştir.²¹⁸

Fevzi Çakmak'ın vefatı ve düzenlenen cenaze töreni muhalifler için bir fırsat doğurmuştur. Bundan bazı radikaller de yararlanarak kendi propagandalarını yapmışlardır. Çakmak'ın dine verdiği hürmetten istifade ederek onun cenazesini irticai bir propaganda için kullanmışlardır. Halk Partisi bu durumu görememiş, görmek istememiş veya partiler arası rekabetten dolayı bunu kullanışlı bulmuştur. Böylece hala irtica tehdidi var diyebilmiştir. Bu konuda Halk Partisi'nin en başından itibaren hataları vardır. Bunlardan ilki Milli Mücadele'de rol oynamış, Atatürk dönemi ve sonrası uzun süre Genelkurmay Başkanlığı görevini üstlenmiş bir şahsiyetin vefatı üzerine milli yas ilan etmemesidir. Burada kasıt parti rekabeti olabilir. Bilindiği üzere Fevzi Çakmak Millet Partisi'nin liderlerindendir ve bu nedenle Çakmak üzerinden Millet Partisi'ne paye vermek istenmemiş olabilir. Bir diğer sorun ise Çakmak'ın vefatı radyoda yayımlandıktan sonra müzik yayınının yapılmasıdır. Öyle ki bu halkı ve halkın iyi niyetini kullanmak isteyenleri galeyana getirmiştir. Birçok mekân, kişi ve kurum bu galeyan sonucu zarar görmüştür. Bir başka nokta da İsmet İnönü başta olmak üzere cenazeye kendileri

²¹⁸ “Milletimizin Büyük Kaybı Mareşal Fevzi Çakmak Dün Sabah Vefat Etti”, Zafer, 11 Nisan 1950, s.1, 6; “Mareşalin Vefatı Geniş Bir Teessür Uyandırdı”, Son Posta, 11 Nisan 1950, s. 1, 7; “Milli Bir Kahramanı Daha Kaybettik”, Yeni İstanbul, 11 Nisan 1950; “İstanbul'da Dünkü Müessif Hadiseler”, “Büyük Kayıp Karşısında Duyulan Derin Teessür”, Zafer, 12 Nisan 1950, s. 1, 6; “Mareşalin Cenazesi Bugün Askeri Törenle Kaldırılacak”, “Radyonun Müzik Yayınına Devamından Çıkan Hadiseler”, Son Posta, 12 Nisan 1950, s. 1, 7; “Milli Kahramanı Bugün Toprağa Veriyoruz”, “Mareşale Matem Tutulması İçin Gençlik Büyük Tezahürat Yaptı”, Yeni İstanbul, 12 Nisan 1950, s. 1-2; “Mareşal Çakmak Toprağa Verildi”, “Cenaze Merasiminde Hadiseler Vuku Buldu”, Zafer, 13 Nisan 1950, s. 1, 6; “Mareşalin Ölümü Dolayısıyla Çıkan Hadiseler”, “Mareşalin Cenazesini Dün Halk Eller Üstünde Ebedi İstirahatgahına Tevdi Edildi”, Son Posta, 13 Nisan 1950, s. 1-2, 7; “Tarihi ve Muazzam Bir Cenaze Merasimiyle Mareşali Dün Toprağa Verdik”, Yeni İstanbul, 13 Nisan 1950, 1-2; Emeç, S. R., “Bir İdaresizlikten Doğan Bir Netice”, Son Posta, 13 Nisan 1950, 1, 7; Talu, E. E., “İktidar Mes'uldür”, Son Posta, 13 Nisan 1950, s. 2; “Mareşal Çakmak'ı Dün Toprağa Verdik”, “Dünkü Cenaze Töreninde Vukua Gelen Hadiseler”, Cumhuriyet, 13 Nisan 1950, s. 1, 4; Baban, C. (2009). *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 125-126; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 81

teşrif etmemişler, yerlerine temsilci göndermişlerdir. Gazeteler incelendiğinde halkın milli ve manevi hassasiyetlerinin kışkırtıldığı görülecektir. Radyoda müzik yayınının devam ettirilmesi, resmi ve tüzel kurumlarda bayrak bulunmaması veya yarıya indirilmemesi buna örnek gösterilebilir. Siyasetçiler birbirleriyle rekabet içinde olmaktan halkın bu hassasiyetlerinin üzerinde duramamışlar, marjinal gruplara geçit vermişlerdir.

3.3 Demokrat Parti İktidarı ve Laiklik

14 Mayıs 1950’de genel seçimler yapılmış ve bu seçimleri Demokrat Parti kazanmıştır. Parti lideri Celal Bayar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bayar kabineyi kurması için Adnan Menderes’i görevlendirmiştir (22 Mayıs 1950). 29 Mayıs 1950’de Adnan Menderes hükümet programını okumuş ve 2 Haziran 1950’de de güvenoyu almıştır. Adnan Menderes, hükümet programında tarihte ilk kez milli iradenin “*tam ve serbest*” bir şekilde tecelli ettiğini ifade etmiştir. Bu, tek parti rejimi sırasında hiçbir zaman milli iradenin göz önünde bulundurulmadığına dair bir eleştiriydi. Menderes devamla, tek parti devrinin uzun sürmesine ve devletin tüm imkânları ellerinde olmasına rağmen ülke gelişim sürecinin hatalı veya sakat politikalarla heba edildiğini ifade etmiştir. Tek parti rejimi, uyguladığı devletçilik politikası nedeniyle eleştirilmiş ve devletin ekonomik olarak gerilemesinden mesul tutulmuştur. Önceki iktidardan kalan ekonomik sorunların düzeltilmesi için bir plan oluşturulmuş ve bu plana bağlı olarak özel teşebbüse mali alanda daha çok alan verileceği ifade edilmiştir. Böylece devletçilik politikası önceki yönetime oranla bu yönetimde sınırlandırılacaktır. Ayrıca ticaret, gümrük, tekelleşmeler, vergiler, ziraat, orman idaresi, ulaştırma, bayındırlık ve sağlık işleriyle ilgili yapılacaklar hakkında bilgiler verilmiştir. Programda, eğitim ile ilgili olarak, önceki yönetimce milli eğitimde maneviyatın göz ardı edildiği ifade ediliyor ve kendi dönemlerinde eğitimde maneviyatı arttıran ve milli ananelere dayanan bir eğitim anlayışının, eşit haklar doğrultusunda idare edileceği belirtilmiştir. İşçi ve işverenler konusuna da değinilmiştir. Devri sabık yapılmayacağına dair açıklamaya da yer veren programda, millete mal olmuş inkılapların korunacağı belirtilmiştir. Bu millete mal olan söylemi Demokrat Parti’nin tüm inkılapları benimsemediği veya halkın tüm inkılapları benimsemediği ve bundan dolayı partinin de bu yolda hareket edeceği algısını doğurmaktadır. Öyle ki bu söylemle Demokrat Parti inkılaplarla bir sorununun olduğuna dair bir izlenim oluşturacak, partiye girmiş marjinal unsurların cüretkar söylemlerde bulunmasına neden olacaktır. Ceza kanunu ve matbuat kanunu gibi anti-demokratik kanunlarda değişiklikler yapılacağı da programda belirtilen konulardandır. Ülkeyi komünizm gibi aşırı sol akımlardan arındırmak için icap eden kanuni tedbirlerin alınacağı

belirtilmiştir. İrticai ve ırkçı cereyanların da aşırı sol cereyanların bir maskesi olarak ortaya çıktığını ifade etmekle birlikte bunlara karşı şiddetli kanuni tedbirler uygulanacağı ve kökünün kazınacağı ifade edilmiştir. Gericiliği tahrik etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetine riayet edileceği ve bu doğrultuda parti programında da belirtildiği üzere din dersleri ve din adamı yetiştirmek için süratli bir çalışmanın yapılacağı açıklanmıştır. Önceki yönetim sırasında yapılan uluslararası bağitlara bağlı kalınacağı ve dış siyasetin bu doğrultuda yürütüleceği belirtilmiştir.²¹⁹

Hükümet programında komünizmle alakalı olarak yapılan açıklamalar dönemin şartlarının getirdiği bir zorunluluktur. Çünkü Batı Bloku'nun bir parçası olan Türkiye, Doğu Bloku'nun temsil ettiği komünizme karşı bir siyaset yürütüyor, Sovyetlerin haksız isteklerine (Sovyetlerin Kars ve Ardahan üzerinde hak iddia etmesi ve Boğazların ortak savunmasına ilişkin yeni bir düzenleme isteği) karşı Batılı müttefiklerinden destek sağlamak ve dünyanın içinde bulunduğu *Soğuk Savaş* ortamının coğrafi olarak stratejik bir bölgesinde olması nedeniyle güvenliğini güvence altına almak istiyordu.²²⁰ İrticai ve ırkçı faaliyetleri aşırı sol cereyanların maskesi olarak görmek ise Türkiye'nin o dönemki düşünce kabullerindendir. Demokrat Parti, Halk Partisi ve birçok aydın bu düşüncüyü paylaşıyordu. Halk Partisi iktidardan düştükten sonra bu fikrini değiştirmiştir fakat bu fikir değişikliği siyaset gereğidir. Demokrat Parti'yi irticayı kışkırtmakla suçlayabilmek için böyle bir değişiklik yapılmıştır. Programın diğer bölümlerine bakıldığında da Halk Partisi'nin çeşitli suçlamalara tabi tutulduğu görülür. Halk Partisi'nin içinden çıkan Demokrat Parti'nin bu şiddetli eleştirileri yapması garipsenebilir. Fakat bunu yapmak zorundadır. Çünkü siyasi meşruiyetini böyle kazanacaktır. Halk Partisi'nden farklı olduğunu böyle gösterecektir.

31 Mayıs 1950'de, hükümet programını tetkik eden Halk Partisi adına, Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, programa dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Barutçu 14 Mayıs'ta yapılan seçimle ilk defa milli iradenin tam ve serbest tecelli ettiğine dair söylemi yerinde bulmadığını ifade etmiştir. Programda bu seçimlerle yeni bir devir açıldığına dair söylemi de yerinde bulmamıştır. Eğer bir devir açıldıysa bu 23 Nisan 1920 tarihinde açılmıştır diyerek 14 Mayıs'a özel bir anlam yüklenmesini eleştirmiştir. Hükümet programlarının yapılacak icraatlara ayrılması gerekirken, bu programda büyük bir yekûnun kendinden önceki yönetimi eleştirmekle geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca 1920'den 14 Mayıs 1950'ye kadar olan

²¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 24-32

²²⁰ Kaçmazoğlu, B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, Doğu Kitabevi, İstanbul, s. 15-22; Tanilli, S. (2023). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası VI. Cilt 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 275, 468; Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 119; Armaoğlu, F., a.g.e., 2019, s. 394

dönemin eleştirilmesinden bahisle Milli Mücadele ve inkılaplar safhasının da bu eleştirilere tabii tutulduğunu ve bunun haksızlık olduğu yönündeki kanaatini açıklamıştır. Eleştirilen dönemde parti kurucularının da rol oynadığını belirterek bu eleştirideki zıtlığı izah etmiş ve eğer bu eleştiride ısrarcı olunursa kendi parti kurucularının da paye alması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca geçmiş döneme eleştiriler yapılırken o günün koşullarının göz önünde bulundurulmadığını, oysa 1929 Buhranı'nın, 1939'dan 1945'e kadar süren İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zorlukların vicdanen göz önünde tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bu zorlu koşullara rağmen ülkede demokrasiyi tatbik ettiklerinden bahseden Barutçu, hükümet programında değinilen devletçilik politikasına ve diğer ekonomik bahislere de cevap vermiş ve önceki yönetimi savunmuştur. Barutçu, programda hükümetin temas ettiği diğer konuları ele alarak daha hazırlıklı ve net bir planın sunulabileceğini ifade etmiştir. Ona göre hükümet programını önceki iktidarla uğraşmaya adanmıştır. Barutçu, hükümet programında önceki dönemleri manevi ve milli esaslardan yoksun bir eğitim tarzı benimsediği yolundaki eleştirinin mesnetsiz olduğunu ifade etmiştir. Programda eğitim işleriyle ilgili yapıcı ve ileriye dönük planların ifade edilmesinin daha doğru olacağını belirten Barutçu'nun sözü Demokrat Partili birinin (ismi verilmiyor) "*Hasan Ali Yücel'i tutalım*" ifadesiyle kesilmiştir.²²¹ Konuşmasına devam eden Barutçu, Halk Partisi hükümetlerinin milli eğitim faaliyetlerinden bahsetmiştir. Barutçu son olarak hükümet programının eksiklerinden bahsetmiş ve bu programın hiç güven vermediğine işaret ederek konuşmasını bitirmiştir.²²²

Barutçu'dan sonra programı değerlendirmek için Millet Partisi adına Osman Bölükbaşı bir konuşma yapmıştır. 14 Mayıs öncesini bir istibdat ve diktatörlük yönetimi diye adlandıran Bölükbaşı, konuşmasına, 14 Mayıs'la bu istibdadın son bulduğunu, halkın hak ve hürriyetlerini hiçe sayan yönetimi devirdiğini belirterek başlamıştır. Halk iradesinin temsilcisi olarak bir daha şef idaresinin kurulmasına mani olmak için çalışmanın bir görev olduğundan bahsetmiştir. Program hakkında ise bir hükümet programından çok parti programı niteliği taşıdığını ve bu programın "*seyyal*" bir şekilde kaleme alındığını belirtmiştir. Programın bu durumda olmasının nedenini Halk Partisi'ne bağlamıştır. Bunun nedenini Halk Partisi iktidarının yeni iktidara büyük bir külfet bırakması şeklinde açıklamıştır. Bölükbaşı da Halk Partisi iktidatlarını eleştirmekle birlikte yeni iktidarın eleştirilerde eksik kaldığını ifade etmiştir. Halk Partisi devrinde çeşitli suiistimallerin, iltimasların yapıldığını ve hak gasplarının vuku bulduğunu

²²¹ Hasan Ali Yücel Aralık 1938-Ağustos 1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. 2. Dünya Savaşı sırasında yapmış olduğu icraatlar komünistlikle suçlanmasına neden olmuştur. Özellikle Köy Enstitüleri üzerinden çokça eleştiri almıştır; Erdemir Soydan, A., "Hasan Ali Yücel (1897-1961)", *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi 1.10.2024; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hasan-ali-yucel-1897-1961/>

²²² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 4, 31 Mayıs 1950 Çarşamba, s. 43-54

belirtmiştir. Programda devri sabık yapılmayacağı kastıyla bu yapılan iltimasların, hak gasplarının ve suiistimallerin hesabının sorulmayacağı anlamının çıktığını belirten Bölükbaşı, bu hataların hesabının sorulmasını halkın da istediğini belirterek bunların üstünün örtülmemesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Bölükbaşı, bütün siyasetçilerin mal beyannamesinde bulunması gerektiğini savunmuştur. Böylece her şey görünür olacaktır ve dedikoduların önüne geçilecektir. Bölükbaşı irtica ve din-devlet meselesinde parti programlarının 12'inci maddesine değinerek din işlerinin partice kabul ettikleri görüşün doğrultusunda icra edilmesi gerektiğini belirterek hükümetin bu yöndeki görüşünü sormuştur.²²³ Bölükbaşı konuşmasının devamında hükümet programının iktisadi ve sosyal konularına değinmiş ve programdaki eksiklikleri belirtmiştir.²²⁴

Bağımsız Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu hükümet programını değerlendirmek üzere söz almıştır. 30 senelik iktidarın keyfi bir idare olduğunu, bunun nihayet bu seçimle yıkıldığını ve ilk defa Türk milletinin kendi arzusuyla bir meclis seçtiğini ifade etmekle konuşmasına başlamıştır. Ülkenin Millî Mücadele ile işgalden kurtulduğunu fakat bir zaman sonra Halk Partisi'nin işgaline uğradığını belirtmiştir. Atatürk'ün vefatından sonra memlekette keyfi idarenin başladığını, birçok kişinin fişlendiğini, birçok kişinin usulsüz zenginleştiğini ve büyük bir külfet üzerine iktidara gelen partiden bir anda büyük icraatlar beklemenin doğru olmayacağını söyleyerek Halk Partisi iktidarından Demokrat Parti'ye kalan birçok sorunun olduğunu ifade etmiştir. Kısacası yeni iktidara fazla yüklenilmemesini, eğer bu yapılırsa haksızlık olacağını belirtmiştir. Daha sonra Anayasa dilini eleştirmiştir. Anayasa'nın 1945 yılında dilinin değiştirilmesi ile büyük bir garabet doğduğunu, uydurma kelimelerle Anayasa'nın doldurulduğunu ve hiç kimsenin bu kelimeleri anlamadığını iddia etmiştir. Anayasa dili ve dilin sadeleştirilmesi meselesindeki eleştirilerine devam eden Tekelioğlu, bu işin "*Selanikli*" bir zatın başının altından çıktığını ifade etmiştir. Cumhuriyetin demokratik ve aristokratik olarak ikiye ayrıldığını, Halk Partisi iktidarında aristokratik cumhuriyetin var olduğunu ve 14 Mayıs'la birlikte demokratik cumhuriyete geçiş yapıldığını ifade etmiştir. Bu nedenle bu meclisin 9'uncu meclis değil birinci meclis olduğunu belirtmiştir. Yine bu nedenle Celal Bayar'ın ilk cumhurbaşkanı olduğunu ifade etmiştir. Anayasa'nın 2'nci maddesinden bahisle laiklik konusuna değinerek, laikliğin din düşmanlığı olmadığını, laikliğin Hristiyan, Musevi, İslam diye ayırt etmeksizin tüm dinlere karşı müdahil bir pozisyona girişmemesi

²²³ Millet Partisi din işlerinin devlet elinde olmaması gerektiğini belirterek Diyanet İşleri Başkanlığı'na karşı olduklarını belirtir ve din işlerinin Türkiye'deki diğer dinlerde olduğu gibi bir cemaat işi olmasını savunur. Bkz: 41. Dipnot

²²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 4, 31 Mayıs 1950 Çarşamba, s. 54-64

demek olduğunu, buna rağmen Türkiye’de İslam’ın her şeyine karışıldığını belirtmiş ve Museviler ile Hristiyanlara imtiyaz sağlandığını ifade etmiştir. İslam dışındaki diğer iki dine bir muhtariyet alanı sağlandığını, yani diğer dinlerin ibadethane ve okul açmada serbest olduklarını, din adamı yetiştirebildiklerini, kısacası bir cemaat tipi üzerine din işlerinin yürütüldüğünü belirterek önceki yönetimleri bu doğrultuda eleştirmiştir. Önceki yönetimi suçlayarak ölü yıkayacak kimsenin bulunamadığını belirtmiştir. Ülkede bir irtica tehlikesinin bulunmadığını, bu iddianın Halk Partisi’nce propaganda malzemesi olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Yeni hükümetten Diyanet İşleri’nin devlet bağının kesilmesini, evkaf idaresinin bu muhtar kuruma bağlanmasını ve bu kurumun ise cemaat haline getirilmesini istemiştir. Tekelioğlu konuşmasının devamında hükümetin neleri düzeltmesi gerektiğini, hangi yolu izlemesi gerektiğini ve ilk yapması gereken icraatların neler olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Anayasa’dan Halk Partisi’nin altı okunun çıkarılması gerektiğini açıklamıştır.²²⁵

Yozgat Milletvekili Avni Doğan (CHP), Sinan Tekelioğlu’nun söylemleriyle meclisin mazisini hiçe saydığını ve ilk cumhurbaşkanının Celal Bayar olduğunu dile getirmesiyle Atatürk’ün inkâr edildiğini ifade etmiştir. Bu söylemleri şimdiki Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın da kabul etmeyeceğini belirterek Tekelioğlu’nun ifadelerini eleştirmiştir.²²⁶

İstanbul Milletvekili Füzûzan Tekil (DP), Halk Partili hatiplerin iktidar mensubu milletvekillerinin konuşmalarını yanlış yöne çektiklerini, onların hiçbir zaman Atatürk dönemini ve Atatürk inkılaplarını eleştirmediklerini belirtmiş ve Atatürk inkılaplarının bir partiye mal edilemeyeceğini, inkılapların millete ait olduğunu ifade etmiştir. Demokrat Parti’nin Atatürk’ün yolunu tuttuğunu ve inkılaplarını tahakkuk ettireceklerini belirtmiştir.²²⁷

2 Haziran 1950 tarihli meclis birleşiminde ilk sözü Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı, Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu almıştır. Hükümetin programına yönelik muhalefet partisinin hatibi Barutçu’nun sözlerini mazeret name olarak nitelemiştir. Barutçu’nun ileri sürdüğü zorlukların (2. Dünya Savaşı-Büyük Buhran) hükümet icraatlarına mani olmayacağını, devletin tüm yetkilerinin iktidara tahsis edilmesine rağmen iktidarın hatalı ve yanlış işler yaptığını belirtmiştir. Hükümet programının başında izah edilen milli iradenin ilk defa tam ve serbest tecelli ettiğine dair söylemin doğru olduğunu, çünkü 1946 seçimlerinden önce halkın oyu ile belirlenmiş kişilerin değil, tek parti rejiminin belirlediği isimlerin milletvekili olduğunu ifade etmiştir. 1950 seçimleri ile gerçekten yeni bir devir açıldığının inkâr edilemeyeceğini

²²⁵ A.g.t.d., s. 64-70

²²⁶ A.g.t.d., s. 89

²²⁷ A.g.t.d., s. 89-90

belirtmekle birlikte geçmiş i inkâr ettiklerine dair eleştiriye de programda inkılapların mahfuz bulunduğunu ifade ederek karşılık vermiştir. Barutçu'nun önceki iktidarın manevi değerlere önem verdiğine dair söylemine Ağaoğlu, gençliğin manevi değerlerden yoksun yetiştiğini belirterek cevap vermiştir.²²⁸

Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İnce (CHP), iktidar partililerce 30 yıllık devreye isnat edilen eleştirileri o günün şartları içinde değerlendirmemekle suçlamış ve inkılap yıllarının inkâr edildiğini belirtmiştir. Celal Bayar'ın ilk cumhurbaşkanı olarak telakki edilmesiyle Atatürk'e büyük bir haksızlık yapılacağını ifade etmiştir.²²⁹

Sinan Tekelioğlu eleştirilere muhatap olan konuşmasını izah etmek ve eleştirilere cevap vermek için tekrar söz almıştır. Tekelioğlu, kendisine yöneltilen iki suçlamanın bulunduğunu söylemiş ve bunlardan birinin Atatürk'ün hizmetlerini inkâr etmek, diğerinin Anayasa'nın dili meselesinde söylemiş olduğu “*Selanikli*” lafzı ile Atatürk'ü kastediyor sanılması olduğunu belirtmiştir. Tekelioğlu, Atatürk'ün kendisiyle “*Kanlı Gömlek Arkadaşı*” olduğunu belirtmiş ve bunun üzerine muhalefet partililerin gülüşmeleri duyulmuştur. Bu gülüşmelere cevap olarak “*sağ²³⁰ tarafta gülüşmede bulunan insanlar, Atatürk'e yalnız mideleri ile bağlı idi...*” ifadelerini kullanmıştır. Atatürk'e birinci cumhurbaşkanı değildir demediğini, 14 Mayıs'ta millet iradesinin tecellisiyle yeni bir devir açıldığını, bu devrin ilk cumhurbaşkanının da Celal Bayar olduğunu ve ilk meclisinin de 9'uncu meclis olduğunu ifade ederek kendini savunmuştur. Dil meselesinde ise Atatürk'ü kastetmediğini, “*Selanikli*” diyerek İbrahim Necmi'yi (Dilmen)²³¹ kastettiğini belirtmiştir.²³²

Erzurum Milletvekili Memiş Yazıcı (DP) 14 Mayıs'tan önceki 30 senelik devri 3 kısma ayırmıştır. İlk kısmın Milli Mücadele dönemi olduğunu ve bunun Halk Partisi'nin kendine mal etmemesi gerektiğini çünkü Millî Mücadele'nin halka mal olduğunu belirtmiştir. İkinci kısmın inkılap dönemi olduğunu, Demokrat Parti'nin bu devri hem parti programında hem hükümet programında tümüyle kabul ettiğini ve inkılapların koruyucusu olduğunu ifade etmiştir. 1938'den sonraki kısmın eleştiriye açılması gerektiğini savunmuştur. Cumhurbaşkanlığı için ise şu açıklamayı yapmıştır: “Ben şöyle diyorum; Atatürk istiklalin reisicumhuru idi. İnönü

²²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 5, 2 Haziran 1950, s. 94-97

²²⁹ A.g.t.d., s. 117-120

²³⁰ İktidar mevkiine gelen milletvekilleri meclisin solunda otururken muhalefetteki milletvekilleri sağda oturmaktaydı.

²³¹ İbrahim Necmi Dilmen, Selanik doğumludur. 1933-45 yılları arasında Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliği yapmıştır; Tan, N. (2019). “1932'den 2012'ye Türk Dil Kurumu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 811, s. 41; Acehan, A., “İbrahim Necmi Dilmen (1887-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi 1.09.2024; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim-necmi-dilmen-1887-1945/>

²³² A.g.t.d., s. 121-122

totaliter idarenin reisicumhurudur. Celal Bayar hürriyetin ve demokrasinin reisicumhurudur”. Ayrıca son 12 yıllık idareyi bir *Gestapo* idaresine benzetmiştir.²³³

Meclisteki hükümet programı müzakerelerinin yeterliliğine dair oylamadan sonra Başbakan Adnan Menderes söz almıştır. Muhalefet sözcüsü Faik Ahmet Barutçu’nun hükümet programını eleştirmekten çok kendi dönemlerine övgü yapmasından bahseden Menderes, 14 Mayıs seçimleriyle hakiki milli iradenin ilk defa tecelli ettiğini ve kendinden önceki iktidarın, kendi iktidarlarına ne gibi bir külfet bıraktığını umumi efkâra bildirmek amacıyla programda bundan bahsedildiğine değinmiştir. Memleketin uzun yıllar boyunca Halk Partisi iktidarında dünyanın ilerleme hızına yaklaşamadığını, buna bahane olarak da tüm dünyayı etkilemiş olan ekonomik buhrandan ve savaşlardan bahsettiklerini, oysa diğer memleketlerin savaş sonrası ilerlediğini, geliştiğini ve savaşta yenik düşmüş ülkelerin dahi bu gelişme hızına ayak uydurduklarını ifade etmiştir. Menderes konuşmasının devamında, Barutçu’nun programa dair eleştirdiği noktalar üzerinde durmuş ve önceki iktidarın ekonomi politikalarını eleştirmiştir. Başbakan Menderes’in konuşmasından sonra muhalefete söz verilmemesi ve hükümet programının güvenoyuna sunulması üzerine Halk Partisi ve Millet Partisi mensupları toplantıyı terk etmişlerdir. Oylamaya 282 milletvekili katılmış, bunların hepsi hükümete güvenoyu vermiş, böylece mevcut bulunanların ittifakı ile hükümet güvenoyu almıştır.²³⁴

3.3.1 Arapça Ezan

13 Haziran 1950’de Demokrat Parti Meclis Grubu müzakereleri gerçekleşmiştir. Adnan Menderes burada bir konuşma yapmıştır. Menderes, bu konuşmasında Halk Partisi’nin orduyu kışkırtmaya çalıştığını, irticai faaliyetleri teşvik ettiğini ve bir şark sorunu yaratmaya çalıştığını belirtmiştir:

Arkadaşlar ilk günlerde Demokrat Parti’den, yeni iktidardan teminat istediler, dediler ki, hürriyet havası içinde konuşabilecek miyiz, hürriyetlerimiz mahfuz mudur? Arkadaşlar, onu söyleyen insanların riyakârlık derecesini bugün yaptıkları hücumların şenaatiyle ölçmek mümkündür. Arkadaşlar; bizden teminat istediler. Neyin teminatını istiyorlar? Biz şimdi kendilerinden teminat istemek mecburiyetindeyiz. Çünkü onlar **orduya el attılar, orduyu politikaya karıştırmak istediler** ve mütemadiyen tahrik ettiler. Bir zamanlar, şariat isteriz, din elden gidiyor diyenlerin ve bağırانların

²³³ A.g.t.d., s. 127-128

²³⁴ A.g.t.d., s. 133-143

vaveylasına benzemek suretiyle bir ezan meselesi ele alarak “Atatürk’ün inkılapları elden gidiyor...” diye gayri samimi feryatlara başladılar. Türbeleri açanlar kendileridir, din derslerini kabul edenler kendileridir. Tabii bunları da samimiyetle yapmış değillerdir. Halbuki Demokrat Parti inandığı prensiplere layıkıyla inanmıştır. Laiklik prensibini kabul ettiği için Demokrat Parti bunu ele alıyor. Ama onlar, selin önünde sele kapılmış yonga gibi milletin şahlanan iradesi karşısında böyle bir yola gitmek mecburiyetinde kalmışlar. Arkadaşlar biz seçimlerden evvel ne vadetmişsek seçimlerden sonra da konuştuklarımız aynı olmuştur ve yapacaklarımız da aynı olacaktır. Seçimlerden evvel seçim beyannamesiyle bu millete neşir ve ilan ettiğimiz vesikada inkılaplarımızın **millete mal olmuş** olanlarını mahfuz tutacağız, müdafaa edeceğiz, dedik. Son hükümet beyannamesinde efkarı umumiyeeye karşı söylediğimiz prensipler yine bunlardan ibarettir. **Millete mal olmamış**, milletin vicdanında bir değirmen taşı ağırlığı ile çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracacağız. İrticayı körüklüyorlar, orduyu tahrik ediyorlar, gençliğe el atıyorlar. Arkadaşlar biz teminat istiyoruz; bu memleketin havasını bozan zehirli propagandalarını nerelere kadar götürmek istiyorlar? Nereye kadar götürmek isterlerse istesinler hiçbir yere götüremeyecekleridir. Çünkü iktidar onlarla değil iktidar, akli başında vatansever bir partinin elindedir. Bu memlekette bizim söylediğimiz ve hepinizin anladığı bir hakikat var: şarkla garp farkını kaldıracacağız, dedim. Memleket bütünlüğünü temin edeceğiz, dedim. Bunun delalet ettiği mana: şarkı şimdiye kadar ihmal ettik, ıstıraba, zulme maruz bırakılmış olan memleket parçalarını garbın herhangi bir köşesinden farksız bir hale getireceğiz, demektir. Bunu ele aldılar, orduyu tahrik ettiler, irtica harekete getirmek istediler, bunlar yetmiyormuş gibi bir de memleketin başına şark meselesini çıkarmaya kendi ikballeri namına göze almış bulunuyorlar.²³⁵

Başbakan, Arapça ezan meselesiyle muhalefetin iktidar partisini irtica ile suçladığını, orduyu ve gençliği kıskırtmaya çalıştığını ve doğuya yapılması gereken yatırımlarla oranın da bir batı şehri gibi olmasını sağlayacaklarını söyledikleri halde muhalefetin bunu şark meselesi çıkartmak manasına yorduğunu ifade etmiştir. Dikkat çeken bir diğer söylem ise Menderes’in

²³⁵ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 13 Haziran 1950, s. 63-68, erişim tarihi 1.09.2024; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 90

halka mal olmayan inkılap tedbirlerinin kaldırılacağı yönündeki ifadesidir. Burada halka mal olmamış diyerek neyi kastettiğini açık bir şekilde izah etmemektedir. Partisinin halka mal olmuş, olmamış söylemleriyle inkılapları ve özellikle üstünde durulan laikliği ne gibi uygulamalar beklediği meçhuldür.

16 Haziran 1950’de ezanın Arapça okunma yasağı kaldırılmıştır. Bu konu ilk 13 Haziran Demokrat Parti Meclis Grubu’nda tartışılmıştır. Adnan Menderes bu yasağın artık faydalı olmadığını ve kaldırılmasıyla laikliğe aykırı hareket edilmeyeceğini ifade etmiştir. Sadri Maksudi Arsal, laikliğin devlete has olduğunu, ferdin laik olamayacağını, devletin hiçbir şekilde ferdin nasıl ibadet veya dua edeceğine karışamayacağını ifade etmiştir. Ezan hakkında zamanında alınmış kararın (1932) geçici bir tedbir olduğunu ve bu yasağı Atatürk inkılabına bağlamanın yersiz olduğunu belirtmiştir. Atatürk’ün birçok inkılabının olduğunu, bunların ebediyen yaşayıp, yaşatılacağını ifade ettikten sonra, geçici esasa tabii tedbirlerinde bulunduğunu ve bu tedbirlerin ne Atatürk ne de başkaları tarafından ebedi addedilmediğini belirtmiştir. Bu geçici tedbirlere türbeler üzerinden örnek vermiştir. Zamanında tekke ve zaviyelerle birlikte kapatılan türbelerin, bu tedbirleri uygulayan parti iktidarınca türbeler üzerindeki tedbir kararının kaldırılmış olduğunu izah etmiştir. Arsal, Atatürk’ün ebedi ve geçici inkılapları olduğunu, ezan konusunda yapılanın geçici mahiyette olanlardan biri olduğunu, bu nedenle Atatürk’ün inkılaplarına zarar veriliyor zannının oluşturulmaması gerektiğini ve Atatürk’ün “*fanatik bir calven*”²³⁶ olmadığını ifade etmiştir. Kemal Özçoban, bu yasağın zamanında taassup hareketlerine istinaden konulduğunu, milletin dini inançlarının istismarının önünü kapatmak için atılan bir adım olduğunu ve laikliğin din karşıtlığı olarak algılanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber önceki iktidarın dini esasları kanun çerçevesine dahil etmesini eleştirmiştir. “*Niçin dini merasimler kanunla tahdit ve tayin edilmek isteniyor?*” diyerek, artık taassuptan ari olduğunu ve artık dini müeyyideler üzerinde dini tahditlerin kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Özçoban konuşmasının devamında irtica hareketine karışmak isteyenleri uyarmış ve kendilerinin laiklik prensibini bırakmayacaklarını ilave etmiştir. Arapça ezan hususunda partilerine yöneltile mürteci suçlamasına karşı şu cevabı vermiştir:

Biz Anayasa’mızın koyduğu, laiklik prensibine sadakatten başka bir şey yapmıyoruz. Şayet terakki yolunda atacağımız hamleler inkılaplarımıza mani olacak taassubane ve mürteciane bir surette hareketler olursa Büyük Millet

²³⁶ Fransız din reformcusu Jean Calvin’dan bahsedilmektedir. Calvin Protestanlığın Kalvenizm kolunun kurucusudur; Waardenburg, J. (2007). “Protestanlık”, *TDV İA*, İstanbul, C. 34, s. 351-354

Meclisi'nin şu muhterem demokrat azaları onlara sed çekecek tedbirleri almaktan asla geri kalmayacaktır.²³⁷

Meclis grubunca konuşulan bu mesele 16 Haziran günü Büyük Millet Meclisi'ne getirilir. Türk Ceza Kanunu'nun 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş 526'ncı maddesinin 2'nci fıkrasının değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı meclise sunulmuştur. Bu tasarımı sunanlar Kayseri Milletvekili İsmail Berkok (DP) ile diğer 13 milletvekili²³⁸ ve Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'dır (DP). Tasarı hakkında söz alan Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu (CHP), ezan meselesinin bir dil ve milli şuur meselesi olduğunu, bu nedenle dil ve milli şuura değer ve önem veren Halk Partisi'nin mümkün olan her yerde Türkçeyi kullanmak suretiyle bu şuura hizmet ettiğini ifade etmiştir. Partisinin adına, ezanın Arapça veya Türkçe okunması hakkında bir münakaşaya girmeyeceğine değinen Eyüboğlu, Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkmasına aleyhtar olunmayacağını bildirmiştir. Tasarı üzerine söz alan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Atatürk sağ olsaydı meclisin ezan üzerindeki Arapça yasağını kaldırma kararına katılacağını belirtmiştir: “Şayet Atatürk sağ olsaydı hiç şüphe yok ki, o da bu büyük Meclisin düşündüğü gibi düşünecek o da elimizdeki Allah Kanununun Türkçe ile tercümesine imkan olmadığını, din ulemasının vermiş olduğu karara göre, anlayacak ve ezanı din diliyle okutacaktır”. Ayrıca Tekelioğlu bunun bir dil meselesi olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Arapça ezan ile Türkçe ezan mana olarak aynı değildir. Konuşmalardan sonra tasarı oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu değişiklikle 526'ncı maddenin ikinci fıkrasında yazılı olan “...veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar” ibaresi kaldırılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ezanın Arapça okunması şartının olmamasıdır. Bu konuda müezzin serbest bırakılmıştır. Müezzin Türkçe veya Arapça ezan okumakta serbesttir.²³⁹

3.3.2 Dini Yayın ve Radyo

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra önceki iktidarı maneviyatı ihmal etmekle suçlamıştır. Bu nedenle kendi iktidarlarında halktan gelen isteğin göz önüne alındığı belirtilerek dini alanda bazı uygulamalarla halkın manevi duyguları beslenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda radyoda dini yayınlar yapılmasına geniş bir müsaade sağlanmıştır. Tabi ki Halk Partisi iktidarında da manevi yayınlara radyoda yer verilmiştir. Fakat bu yayınlar dini olmaktan

²³⁷ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 13 Haziran 1950, s. 3-12, erişim tarihi 1.09.2024

²³⁸ Bu 13 kişi: Niğde: H. N. Yurdakul, Seyhan: A. N. Asya, Erzurum: F. Çobanoğlu, R. Topçuoğlu, S. Duman, Afyonkarahisar: G. Yiğitbaşı, S. Kerman, B. Oynağanlı, Ankara: Ömer Bilen, Tunceli: H. R. Kulu, M. Zeren, Maraş: A. Kadioğlu ve bir ismi okunmayandan oluşur.

²³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950 Cuma, s. 181-184; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 90; “Ezan Üzerindeki Tahdit Kaldırıldı”, Zafer, 14 Haziran 1950; “Ezana Ait Tasarı Dün Kanunlaştı Yeni Kanuna Göre Ezan Bugün Arapça Da Okunabilecek”, Zafer, 17 Haziran 1950

çok milli duygulara seslenen “*milli kahramanlık, Mehmetçik vb.*” konulara odaklanmaktadır. Demokrat Parti iktidarında milli duygulara seslenen yayınlara devam edilse de dini yayınlara daha çok yer verilmiştir. Öyle ki Temmuz 1950’den itibaren her Cuma sabahı İstanbul ve Ankara Radyosunda Kur’an-ı Kerim yayınları başlamıştır. Ayrıca “*Dini ve Ahlaki Musahabeler*” adıyla her akşam 10 dakikalık yayınlar ile mevlit yayınları yapılmaya başlanmıştır. Ramazan ayında Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları, diğer aylarda ayda bir kez olmak üzere Cuma sabahları radyoda Kur’an okutulmuştur. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin bazı konuşmaları da radyoda yayınlanmıştır. İktidarın isteği doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı “*Radyoda Dini ve Ahlaki Konuşmalar*” adıyla bir kitap çıkartmıştır. Böylece radyoda dini yayın yapan kişiler bu kitaptan faydalanacak ve bu yayınlar Diyanet İşleri’nin belirlediği esaslara bağlı kalacaktır. 1953 senesine gelindiğinde (16 Mart) ilk kez Ankara Radyosunda “*Din ve Ahlak Saati*” programı yapılmıştır. 1954 yılından itibaren de radyoda dini konuşmaların yapılmasına müsaade edilmiştir.²⁴⁰ Radyoda dini yayın faaliyetinin en önemli nedenlerinden biri radyo yoluyla dini eğitim sağlamaktır. Radyodaki dini yayın faaliyeti ile iktidar milletin hurafelerden, batıl inançlardan ve taassuptan arındırılmasını gaye edinmiştir.

3.3.3 Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Muhtariyeti

25 Ağustos 1950’de Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Gazeteciler Cemiyeti’ni ziyaret etmiştir. Akseki burada gazetecilerin sorularına cevap vermiştir. Diyanet İşleri’nin muhtariyeti hakkında yöneltilen soruya cevaben hükümetin en doğru kararı alacağını söylemiştir.²⁴¹ Sorulan diğer bir soru üzerine komünizm hakkında da açıklamalarda bulunan Akseki: “Komünistliği, ideolojisini ve ne şekilde olursa olsun, bütün tatbikatını İslamiyet kat’iyetle reddeder. Komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silah, iman ve ruh kuvvetidir.

²⁴⁰ Sevim, M. (2015). “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğrenim Kronolojisi (1923’den Günümüze)”, *DEM Dergisi*, Sayı 2, s. 67; Özbulduk Kılıç, I., Kaplan, T. (2023). “Cumhuriyet Döneminde Radyo Yayıncılığının Başlaması ve Gelişimi: 1927-1950”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 64, s. 238-239; Demirli, A. (2020). *Demokrat Parti ve Laiklik*, NotaBene Yayınları, İstanbul, s. 62-63; Polat, N. (2018). “1946 Çok Partili Dönemin Başlangıcından 1964 TRT’nin Kurulmasına Kadar Türkiye’de Radyo Yayıncılığı”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, s. 131; Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 202-203; Şanver, M. (1996). “TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye’de Din Eğitimi (1946-1957)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, s. 346-347; “*Radyoda Kur’an Okuturulacak*”, Yeni İstanbul, 6 Temmuz 1950; “*Radyoda Kur’an*”, Zafer, 7 Temmuz 1950

²⁴¹ Son Posta gazetesinde bu soruya verilen cevabın daha detaylı haliyle yine hükümetin en uygununu yapacağı bildirilmekle birlikte, evkaf idaresinin kendi başkanlığına bağlanmasının bir zaruret olduğunu ifade eden Akseki, başkanlığın bünyesinde bulunan personelin mali açıdan sıkıntı çektiğini, Diyanet bütçesinin artırılması gerektiğini belirtir. Ayrıca Diyanet’in üzerine aldığı görev ve sorumlulukların tam manasıyla tatbik edilmesi için muhtar bir vaziyete getirilmesi gerektiğini de belirtir. Cumhuriyet gazetesinde bu detaylardan bahsedilmemiştir. Bunun sebebi her iki gazetenin de farklı siyasi kutuplara yakın olmasından kaynaklı olması muhtemeldir; “*Diyanet İleri Reisi Bildiriyor*”, Son Posta, 26 Ağustos 1950, s. 7

Hakiki bir mümin komünistlik fikirleriyle ve icraatıyla bağdaşabilmesine imkan yoktur” şeklinde bir cevap vermiştir. İrtica meselesine de değinen Akseki, demokrasi ve cumhuriyet esaslarının halk nazarında tamamen kabul edildiğini öne sürerek irticaa ihtimal vermediğini, ancak dini inkişafı engellemek isteyenlerin bu silahı kullanabileceğini belirtmiştir. Akseki, gazetecilere, dini tedrisatın çok mühim olduğunu, bunun için Diyanet İşleri’nin, Milli Eğitim Bakanlığı ve ilahiyat fakültesiyle birlikte çalışmalar yaptığını, böylece ilkokullarda dini tedrisatın istek üzerine verilmeye başlandığını, bunun yeterli olmayıp orta ve lise seviyesinde de dini eğitimin yapılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴² Akseki, basına verdiği cevaplarla radyoda dini konuşmaların yapılmasına dair bir beklentisinin ve arzusunun olduğunu belirtmiştir.²⁴³ Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz üzere 1954 senesinden sonra radyoda dini konuşmalar yapılmaya başlanacaktır. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, görüleceği üzere birçok noktaya temas etmiştir. Onun komünizm hakkında belirttikleri hükümete bağlı bir kurum olması nedeniyle sadece Akseki’nin görüşünü değil hükümetin de görüşünü yansıtır. Yani Akseki, hükümet namına, onun görüşünü belirtmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesi Demokrat Parti devrinde her dönem arttırılmış, hatta bu artış bazı milletvekillerce yeterli görülmemiş, kurumun dini hizmetleri layıkıyla yapabilmesi için olanaklarının arttırılması arzu edilmiştir. Diyanet, iktidar tarafından halkın dini duygularına temas etmek amacıyla kullanılmıştır. Öyle ki Halk Partisi iktidarında görülmeyen Diyanet İşleri Başkanı’nın bu toplumsal ve siyasal açıklamaları Demokrat Parti döneminde artmıştır. Kısacası Demokrat Parti, Diyanet İşleri Başkanlığı’na ayrı bir önem atfetmiştir. Değinilecek bir başka nokta ise Akseki’nin İslam diniyle komünizmin bağdaşamayacağı yolundaki söyleminin laiklik ilkesine ters düşmesidir. Çünkü Diyanet İşleri hükümete bağlıdır. Hükümet ise devleti yöneten bir erktilir. Bilindiği üzere laiklik din ile devlet işlerini ayırmaktadır. Ahmet Hamdi Akseki’nin bu açıklamaları, Demokrat Parti’nin, hem Anayasa’da hem parti programında, hem de hükümet programında yazılı olan laiklik esaslarına aykırı davrandığını göstermektedir.

3.3.4 Din Dersleri

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında ilkokullara seçmeli din dersi konulmuştur. Demokrat Parti iktidarında ise bu ders zorunlu hale getirilmiştir. 4 Kasım 1950’den itibaren din

²⁴² Cumhuriyet gazetesinden farklı olarak Son Posta’da din eğitiminin ilkokullarda isteğe bağlı bırakılmasının iyi sonuçlar doğurmadığını belirten Akseki, din eğitiminin ilkokullarda zorunlu hale getirilmesi gerektiğini ifade eder; “*Diyanet İşleri Reisi Bildiriyor*”, Son Posta, 26 Ağustos 1950, s. 7

²⁴³ “*Diyanet İşleri Reisinin Dünkü Basın Toplantısı*”, Cumhuriyet, 26 Ağustos 1950, s. 1, 3; “*Diyanet İleri Reisi Bildiriyor*”, Son Posta, 26 Ağustos 1950, s. 1, 7; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 94

bilgisi dersi Milli Eğitim Bakanlığı'na haftalık programa dahil edilmiştir. 7 Kasım 1950'de Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Reşat Tardu tarafından valiliklere şu genelge iletilmiştir:

İlkokulların din dersleri hakkında Bakanlar Kurulunca tensip edilen esaslar aşağıdadır. Buna göre hareket edilerek köy okullarının ilgili sınıflarında tarım, şehir okullarının ilgili sınıflarında da Türkçe derslerinden haftada birer saatin din derslerine ayrılmasının okullara tebliğini rica eder, saygılarımı sunarım.

- 1- Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi din ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılması ve bu derslerin diğer dersler arasına alınması uygun görülmüştür.
- 2- Bakanlıkça bastırılmış olup 1950 ders yılı kitap listesine alınmış olan ilkokul din dersleri kitapları şimdilik maksada yeter görülmüştür.
- 3- Bu hususta öğretmenlere rehber olacak bir kitabın hazırlanması kararlaştırılmıştır.
- 4- Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bu dersleri bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar da çok olduğu takdirde içlerinden daha yaşlılarının tercih edilmesi muvafık bulunmuştur.
- 5- Çocuklarına din dersleri okutmak **istemeyen** ebeveyn bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdiği takdirde bu çocukların din dersleri ve imtihanlarından muaf tutulması kabul edilmiştir.²⁴⁴

Bu genelgede üzerinde durulması gereken birkaç nokta vardır. İlki, din dersi verecek öğretmenin bulunmama olasılığı üzerine 4'ncü maddede belirtilen esasın konulmasıdır. Bu maddede eğer dersi vermek isteyen çok kişi çıkarsa içlerinden yaşlı olanın tercih edilmesi tavsiye edilmiştir. Yaşça büyük olanın dini bilgisinin daha çok olduğu düşünülmüştür. Hâlbuki bunun dini eğitimi verecek kişinin bilgi ve donanım olarak ne kadar yüklü olduğuna bakılması daha münasıptır. Fakat dönemin şartları ve programa dayanmayan acele icra buna neden olmuştur. 3'ncü maddede belirtilen durum bu aceleciliğe bir örnektir. Öğretmene tahsis edilecek kitap daha hazır değildir. Dikkati çeken başka bir husus da 5'inci maddedir. Buna göre çocuğuna

²⁴⁴ Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Genelgeler, Talim ve Terbiye Dairesi, Sayı 2-2064/2949, 20 Kasım 1950, s. 116, erişim tarihi 2.09.2024; <https://dhgm.meb.gov.tr/www/2023/icerik/895>; Öcal, M. (1998). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, Sayı 7, s. 261; Erken, B. (2020). "Hukuki Temelde Türkiye'de Zorunlu Din Dersi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 28, Sayı 1, s. 241

din bilgisi dersini aldirmek istemeyen ebeveynler idareye dönem başlamadan yazılı bir beyanat vermelidir. Bu ise çocuğun ve ebeveynlerinin fişlenmesine sebep olur. Dönem göz önüne alındığında gayrimüslim vatandaşların kendi dinleri dışında bir dinin eğitimini zorla almaları gerekecektir. Eğer almazsa bu davranışı okul idaresi, öğretmenler, diğer ebeveynler ve öğrenciler tarafından yadırganabilecektir. Bu durum Müslüman olup dersi almak istemeyen çocuklar için de geçerlidir. Halk Partisi iktidarında ilkokullarda seçmeli olarak sunulan bu dersi almak istemeyenler herhangi bir yazılı beyan vermek zorunda kalmamaktaydı. Yazılı beyan sadece dersi alacak çocukların ebeveynlerince veriliyordu.

3.3.5 Kore Savaşı

10 Aralık 1950’de Kore şehitleri için *Türk Anıtlar Derneği*’nce bir mevlit tertip edilmiştir. İstanbul’da Süleymaniye Camii’nde yapılan anma törenine vali muavini Fuat Alper, 1’inci Ordu Müfettiş Vekili Korgeneral Şükrü Kanatlı ve Ankara’dan gelen Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki katılmıştır. Ayrıca Pakistan, Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün elçileriyle, Mısır konsolosu ve Pakistan’ın Tippu Sultan muhribine mensup subay ve erler de törene katılmıştır. İstanbul’daki törene 30 bine yakın bir kalabalık iştirak etmiştir. Tören İstanbul ve Ankara radyolarında yayınlanmıştır. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere ülkenin birçok yerinde mevlit okunmuş ve anma töreni yapılmıştır. Ankara’da tören Hacı Bayram Veli Camii’nde yapılmış ve törene Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri de katılmıştır.²⁴⁵ Görüldüğü üzere anma töreni bir dernek tarafından düzenlenmiştir. Bu milli ve manevi duyguyu diri tutmak ve orduya moral vermek için düzenlenen bir törendir. Bununla birlikte devlet erkânının bu törene katılması yine laiklik ilkesiyle çelişmektedir. Çünkü devlet ile din işleri birbirinden ayrılmıştır. Anma töreninde mevlit okunması, törene dini bir hava kazandırmıştır. Bu nedenle laikliğe aykırı bir durum ortaya çıkmıştır. Tabi ki dönem göz önüne getirildiğinde Kore Savaşı’na asker gönderilme meselesinin partiler arasında tartışma konusu olduğu görülecektir. İktidar, Kore’ye asker göndermiş, bu icraatını çeşitli yollarla savunmuş ve bu savunu örneğinden biri de bu törene iştirak etmesiyle vuku bulmuştur.

3.3.6 Dini Eğitim ve Eğitimin Kısıtlanması Hakkında Eleştiriler

18 Aralık 1950’de Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, “*Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor*” başlığıyla bir yazı yayınlamıştır.²⁴⁶ Bu raporda Osmanlı’dan

²⁴⁵ “Kore Şehitleri İçin Dün Süleymaniye Camiinde Muazzam Bir Dini İhtifal Yapıldı”, Son Posta, 11 Aralık 1950, s. 1, 7; “Kore Şehitlerimizin Ruhları Taziz Edildi”, Yeni İstanbul, 11 Aralık 1950, s. 1, 3; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 97

²⁴⁶ Sevim, M., a.g.m., 2015, s. 67

Cumhuriyete dini tedrisat hakkında geniş bir bilgi verilmiştir. Meşrutiyet ile birlikte medreselerdeki eğitimin öncesine göre iyileştirildiğinden bahsedilmiştir. Milli Mücadele sırasında Şeriye ve Evkaf Vekaleti namıyla bir bakanlığın bulunduğunu ve din işlerinin bu bakanlıkça yürütüldüğünü izah eden Akseki, 1924 yılından sonra bu vekaletin kaldırıldığını, başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri adında bir başkanlık oluşturulduğunu ve Şeriye ve Evkaf Vekaletine bağlı bulunan eğitim merkezlerinin Milli Eğitim'e, vakıfların ise Evkaf İdaresi'ne bağlandığını belirtmiştir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın din adamı yetiştirmek için imam-hatip okulları ile yüksek din adamları yetiştirmek için de ilahiyat fakültesi açtığı belirtilmiştir. Akseki'ye göre Milli Eğitim Bakanlığı üstüne aldığı vazifeyi layıkıyla yapamamıştır. Açılan imam-hatipler ve ilahiyat fakültesi kapatılmış, din adamı ihtiyacı karşılanamaz olmuş ve halkın maneviyatı ihmal edilmiştir. Memleketteki dini müesseselerin kapatılmasıyla batıl akide ve tarikatlar üremeye başlamış, bu da irticaya meyil kazandırmıştır. Bunları önleyebilmek için din adamlarına ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'na imam-hatip, vaiz, müftü ve yüksek din adamı yetiştirmek için çeşitli derecelerde müesseseler kurma yetkisi verilmelidir. Akseki'ye göre, 26 senedir (1924'ten sonrası kastediliyor) millete hakiki bir din ve ahlak terbiyesi verilememiş, bunun sonucu olarak çeşitli sapkın itikatlara teveccüh edilmiş, 26 senedir mekteplerde din aleyhine ne söylenebilirse söylenmiştir. Eğer maneviyat güçlendirilmezse cemiyetin düzen, toplumsal dayanışma, karakter, aileye, yurda, millete ve vazifeye bağlılığının azalacağını belirtmiştir. Gayrimüslimlerin din adamı yetiştiren müesseselerinin bulunduğunu belirten Akseki, Diyanet İşleri'nin hiçbir eğitim faaliyetine girişememesini yadırgamaktadır. Ona göre; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iyi bir şekilde en baştan teşkilatlandırılması, muhtariyet verilmesi, Evkaf İdaresi'ne bağlı tüm vakıf, gelir kaynağı ve teşkilatıyla Diyanet İşleri'yle birleştirilmesi, müftü, vaiz, imam-hatip, müezzin ve yüksek din adamı yetiştirmek için doğrudan doğruya Diyanet İşleri Başkanlığı'na yetki verilmesi, başta Ankara olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde orta ve yüksek derecede müesseseler kurulmasına izin verilmesi, kurulacak müesseselerde müspet ilimlerin de öğretilmesi, ilkokullarda mecburi, lise ve yüksekokullarda ihtiyari din dersleri verilmesi, yüksekokullarda ayrıca İslam felsefesi ve İslam tarihi ve coğrafyasının okutulması gerekmektedir. Ayrıca din ve Arapça serbest kurslarının açılması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁷ Diyanet İşleri Bakanı'nın bu metni kaleme almasıyla geçmişle hesaplaştığı görülmektedir.

²⁴⁷ Bu yazı Sebilürreşad dergisinde tefrika halinde yayınlanmış ve tarafımızca buradan nakledilmiştir: *Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor*, Sebilürreşad, Nisan 1951, Sayı 100, C. 4, s. 387-388; Sebilürreşad, Nisan 1951, Sayı 101, C. 5, s. 4-6; Sebilürreşad, Mayıs 1951, Sayı 102, C. 5, s. 19-20; Sebilürreşad, Mayıs 1951, Sayı 103, C. 5, s. 36-38; Sebilürreşad, Haziran 1951, Sayı 104, C. 5, s. 52-53; Sebilürreşad, Haziran 1951, Sayı 105, C. 5, s. 67-68

Akseki, Atatürk'ü münezzeh tutmak kaydıyla Halk Partisi iktidarını suçlamaktadır. Buradan şu sonuç doğmaktadır: İsmet İnönü ve onun başbakanlık ile cumhurbaşkanlığı yılları, Atatürk'e yöneltilemeyen tenkitlerin hedefidir. Günümüzde de buna rastlanmakla birlikte mazisi bu tarihlere dayanır. Ayrıca Akseki'nin yayınladığı bu rapor daha önce de bahsettiğimiz üzere dolaylı olarak hükümeti de bağlamaktadır. Başkanlık, hükümete bağlı bir kurum olduğundan onun başkanının belirtmiş olduğu düşünceler aksi iddia edilmediği sürece hükümetin de düşünceleridir. Yine yukarıda bahsettiğimiz üzere Akseki, devlete bağlı bir kurumun başkanı olduğundan ve dini meseleler hakkında bir rapor yayınlıyor olmasından ötürü laiklik ilkesine aykırı hareket etmiştir.²⁴⁸ Değinildiği üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'na Demokrat Parti döneminde ayrı bir önem atfedilmiştir. Bu kurum yaptığı faaliyetlerle Demokrat Parti'nin dini propaganda araçlarından biri olmuştur.

3.3.7 Dünya İslam Konferansı

9 Şubat 1951'de Demokrat Parti Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul, normalde Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin gitmesi planlanan (Ocak 1951'de vefat etmiştir²⁴⁹) ve Pakistan'da düzenlenen Dünya İslam Konferansı'na bir heyetle beraber gitmiştir. Türk heyeti beraberinde Atatürk'ün kabrinden alınmış toprağı Muhammed Ali Cinnah'ın kabrine koymak için götürmüştür.²⁵⁰ Doğrul İslam Konferansı'nda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Ahmet Hamdi Akseki'nin konferansa başkanlık etmesi için seçildiğini fakat vefatı nedeniyle bu sorumluluğun kendine kaldığını belirtmiştir. Akseki'nin Türkiye'nin büyük âlimlerinden biri olduğunu, İslam'a hayatını adadığını ve İslam felsefesi hakkında önemli çalışmaları olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında Atatürk'e de değinmiştir. Onun taassuba karşı savaştığını, bunun için eski sistemde reformlar yapmak amacıyla ulusal hareketin başına geçtiğini ve Akseki'nin de bu davaya iştirak ettiğini belirtmiştir. Atatürk'ün, Türkiye'deki bozulmuş din biçimini geri kazanmak ve geliştirmek için çalıştığını, dine karşı asla bir savaş açmadığını, dinin siyasi yapıyı kemiren ve milleti yoksulluğa ve çürümeye sürükleyen riyakar taassup unsurlarını uzaklaştırmak için çabaladığını açıklamıştır. Pakistan'ın ünlü filozof ve şairi

²⁴⁸ Eğer Ahmet Hamdi Akseki bu raporu yayınladığında Diyanet İşleri Başkanı olmasa, devletle tüm bağıını kesmiş (emekli olma veya istifa yoluyla) olsaydı bu fikir ve çözüm yolları sunan bir beyan olarak değerlendirilebilirdi. Fakat şurası kesinki Halk Partisi iktidarında Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle 163'ncü Madde uyarınca Akseki'nin yine bir cezaya tabi olması muhtemeldir. Fakat onun cezaya tabi olma ihtimali devletle bağı olmadığı için Demokrat Parti iktidarının laikliğe aykırı hareket etmesi gibi bir durum yaratmayacağı için müstakil bir eylem olarak değerlendirilebilirdi; Bolay, S. H., "Ahmet Hamdi Akseki", *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi 2.09.2024; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-hamdi-akseki-1887-1951/>

²⁴⁹ Bolay, S. H., "Ahmet Hamdi Akseki", *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi 2.09.2024; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-hamdi-akseki-1887-1951/>

²⁵⁰ Ayın Tarihi, Şubat 1951, Sayı 207, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, *Dışarıda*, s. 267; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 100

İkbal'in de bu gaye için çabaladığını, onun da bir reformist olduğunu belirtmiştir. Taassup ve dini fanatizmin İslam'ın ilerlemesine katkı sağlamayacağını ve Atatürk'ün taassup ve dini fanatizme karşı savaştığını ifade etmiştir. Yeni Türkiye inşa edilirken atılan adımlardan birinin dinin siyasetten uzaklaştırılması olduğunu ve bu sayede taassubun ortadan kalktığını, ilerlemenin önünün açıldığını ve dinin bu ilerlemeye artık engel teşkil edemediğini belirtmiştir. Türkiye Anayasa'sına göre herkesin dinini yaşamakta serbest olduğunu ve dine günlük yaşamda hak ettiği yerin verildiğini ve gereken saygının gösterildiğini ifade etmiştir. Dinin beraberlik kurmak için bir araç olduğunu, Türkiye'de Müslümanların çoğunluğunun Sünnilerden oluştuğunu, bunların yanı sıra Şiilerin de bulunduğunu, Osmanlı rejimi altında Şiilerin izole bir hayat yaşadığını, Cumhuriyet ile beraber Şiilerin bu izole hayattan çıktıklarını ve dinin beraberliği sağladığını açıklamıştır. Din ve siyasetin uzaklaştırılması doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurduğunu, başkanlığın çeşitli görevlerinin olduğunu ve Türkiye'de din eğitimi veren 500'den fazla kurum bulunduğunu ifade etmiştir. Başkanlığın 9 ciltlik bir tefsir yayınlayacağını ve Buhari Şerif'i Türkçeye çevirdiğini belirtmiştir. Askerler için din kitabının yazıldığını, din derslerinin müfredatın bir parçası haline getirildiğini, yeni bir iktidarın Mayıs 1950 seçimlerinde başa geldiğini, bu iktidarın ezanın Arapça okunma yasağını kaldırdığını, ilkokullarda dini eğitimin zorunlu hale getirildiğini belirtmiş ve yapılmasını umduğu icraatların devam etmesini dilemiştir. Müslüman ülkelerin karşı karşıya bulundukları zorluk ve sorunları aşmak için dayanışma yapması gerektiğini belirten Doğrul, III. Dünya Savaşı'nın sinyallerinin görüldüğünü ifade etmiştir.²⁵¹ Doğrul'un bu konferansa katılması, konuşması ve iktidarı temsil etmesi birçok izaha muhtaçtır. Doğrul, iktidarı temsilen buraya gitmiş, dolayısıyla iktidarın benimsediği bir konuşma icra etmiş, düşüncelerini paylaşmıştır. Bu konferans Soğuk Savaş sırasında toplanmış ve Uzakdoğu'da Kore Savaşı'nın devam ettiği bir zamanda gerçekleşmiştir. Türkiye Batı Bloku'na bağlı bir devlet olarak Kore'ye asker göndermiştir. Bu dönem Türkiye, Amerika'nın Ortadoğu'daki karakol işlevini görmekteydi. Amerika, Sovyet yayılcılığına karşı Türkiye ve Yunanistan'la bir set çekmeye çalışıyordu. Müslüman ülkelerin liderliği için Türkiye düşünülüyordu. Nitekim bunun için faaliyetler de yürütülmüştür. Türkiye'nin İslam Konferansı'na katılması bu bakımdan önemlidir. Türkiye İslam dünyasının liderliğini üstlenmek için diğer Müslüman ülkelerle temaslar kurmaya başlamıştır. Bu konferans bu temaslardan biridir. Ayrıca Müslüman ülkelere karşı Sovyet yayılcılığının önüne geçilmek istenmiştir. Bu nedenle Ortadoğu karakolu işlevi gören Türkiye bu göreve uymayı hem kendi savunması hem de Batı Bloku üyesi

²⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 44979_218372_73, 12 Şubat 1951

olması hasebiyle mecbur hissetmekteydi. Konferansta Atatürk'ün din düşmanı olmadığı diğer Müslüman ülkeler nezdinde açıklanmış ve laik Türkiye hakkında bilgiler verilmiştir. Mayıs seçimleriyle yeni bir iktidarın kurulduğu ve laikliğe tam manasını verecek icraatlar yapılacağı bildirilmiştir. Fakat şu bir gerçektir ki konferansa katılımda, uygulanan laiklik prensibine hala ters düşen bir taraf vardı. Doğrul, devleti temsilen oradaydı. Konferans dini içerikliydı. Bu durum din-siyaset ilişkisi doğuruyordu. Demokrat Parti laikliğe tam manasını kazandıracağını iddia etmesine rağmen Halk Partisi prensiplerinden tam olarak kopamamış, sadece Halk Partisi'nin başlattığı laiklikten ödün vermeye devam etmiştir. Fakat yukarıda da bahsettiğimiz üzere Soğuk Savaş sürecinde komünizme karşı din önemli bir silah olduğu için bu durumu pek yadırgamamak gerekir. Dönem incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Öyle ki mecliste milletvekilleri ve düşünürler nezdinde din argümanı aşırı sola karşı önemli bir savunma aracı olmuştur.²⁵²

3.3.8 Ticani Tarikatı Faaliyetleri ve Atatürk Büstlerine Saldırı

24 Şubat 1951'de Kırşehir'de Atatürk'ün heykeline kimliği belli olmayan kişi veya kişilerce zarar verilmiştir. Akşam gazetesinde durumu bildiren haberde Kırşehir halkının bu durumdan müteessir olduğu ve heykelin o halini görenlerin ağladığı belirtilmektedir.²⁵³ İçişleri Bakanı heykelin çene ve burun kısmına zarar verildiğini ve heykele bu hakareti yapan kişinin kim olduğunun bilinmediğini açıklamıştır. Bakanın açıklaması sonrasında ülkenin birçok yerinde bu olaya karşı teessür oluşmuştur. Türkiye Milli Talebe Federasyonu olayı kınayan bir açıklama yapmış, bu olayın vuku bulmasını son zamanlarda artan Atatürk aleyhtarlığına bağlamışlardır. Kırşehir vali yardımcısı heykele saldıranın kim olduğunu bilmemekle birlikte bir-iki kişi üzerinde bir şüphe olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴ 27 Şubat 1951 tarihli Akşam gazetesi failin yakalandığını bildirmektedir. Aydınlarla göre bu gibi hadiselerin esas olarak Atatürk ve inkılapları hedef aldığını bir gerçektir ve bu gibi saldırıların daha da artabileceğini muhtemeldir. Akşam gazetesi, Türkiye Milli Talebe Federasyonu dışında çeşitli kuruluşların da bu olayı kınayan beyannameler hazırladığını bildirmektedir. Kırşehir valisinin açıklamasına göre heykele saldırıyı yapan kişi Sabahattin adında işsiz güçsüz bir kimsedir. Daha önceden de cumhurbaşkanına hakaretten mahkûm edilmiştir. Sabahattin'in mahalle bekçisi ile kavga etmesi üzerine, Atatürk heykeline saldırdığı ve suçu bu bekçiye atma gayreti içinde bulunduğu açıklanmıştır. Fakat gerek ayak izleri ve gerek Sabahattin'in annesinin beyanı üzerine

²⁵² Demirli, A., *a.g.e.*, 2020, s. 109

²⁵³ "Atatürk Heykeline Tecavüz!", Akşam, 25 Şubat 1951, s. 1-2; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 101

²⁵⁴ "Atatürk Heykeline Yapılan Tecavüz", Akşam, 26 Şubat 1951, s. 1-2

Sabahattin yakalanmış ve hadise savcılığa intikal etmiştir. Falih Rıfkı Atay, Akşam gazetesine irticam yüz bulduğunu bu nedenle inkılaba saldırdığını ve bu saldırıların şiddetleneceğini bildirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın ise olaydan Demokrat Parti'yi sorumlu tutmuştur. Ona göre irticai Demokrat şefler teşvik etmiş, 25 senelik devreyi kirletmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu gayretleri dolayısıyla vuku bulan hadiselerden ötürü “*herhalde mutlu olmalılar*” demiştir.²⁵⁵

3.3.9 Parti Kongreleri

11 Mart 1951’de Demokrat Parti, Konya’da ve ilçelerinde kongreler düzenlenmiştir.²⁵⁶ Ulus gazetesine göre Kadınhanı ilçe Demokrat Parti kongresinde irticai arzular dile getirilmiştir. Bunlar; fes giyilmesi, sarık sarılması, Arap harflerine geri dönülmesi, kadınların çarşafa kapandırılması ve evlere kapatılması, birden fazla kadın alınabilmesi, medeni kanun yerine mecellenin geri getirilmesi, şeriatın tatbik edilmesi gibi isteklerdir. Ulus gazetesinde bu isteklerde bulunulmasının nedeni olarak Konya milletvekillerinin vaatleri öne sürülmektedir. Seçim öncesinde Konyalıları bunlar vaat edilmiştir. Ayrıca Konya milletvekillerinin bu istekler dile getirildikten sonra “*fes ve şeriat hakkındaki arzularınız iki aya kadar tahakkuk edecektir*” dedikleri de iddia edilmektedir. Gazetede, Demokrat Partililerin bu iddiaları reddettiği ve bu söylentileri Halk Partisi’nin çıkarttığı belirtilmiştir. Cumhuriyet gazetesinde, ANKA Ajansından alınan bilgiler doğrultusunda bu isteklerin partiye yeni girmiş bir köylü tarafından dile getirildiği ve susturulup kürsüden indirildiği yazılmaktadır. Gazetede Demokrat Parti Konya il idare kurulu başkanının (ismi verilmemiş) açıklamasına yer verilmiştir:

Kongremizde böyle şeyler olmamıştır. Hadise şundan galat olsa gerektir: Kongrede bir iki ilçe delegesi, çalışan kadınların adedinin azaltılmasını ve bu kadınların cemiyete daha faydalı olmaları için evlendirilmelerini ve din derslerinin de bütün okullara teşmil edilmesini temenni ettiler. Kongrede bundan başka söylenmiş ne bir söz ve ne de verilmiş bir takrir vardır.

Demokrat Parti İstanbul Bölge Müfettişi Hüsnü Yaman ise bu konu hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır:

...meselenin iç yüzü şudur: vaktiyle partimize giren ve fakat milletvekili seçimlerinde bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı partiden çıkarılan Kazım Gürel adında bir adam, iki devlet memuruyla ve Halk Partisi erkânıyla

²⁵⁵ “*Kırşehir’de Atatürk Heykelini Kıran Adam Dün Yakalandı*”, Akşam, 27 Şubat 1951, s. 1-2, 4

²⁵⁶ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 102

beraber hareket ederek, Demokrat Parti'nin Konya'da irtica hareketine başladığını, bazı Demokrat mebusların da, buna iştirak ettiklerini iddia ederek sağa sola mektuplar yazmış ve bu tertibi bir komplo halinde ortaya koymak istemiştir. Bu iddiayı ve tertibi Halk Partisi'nin geniş ölçüde desteklediği de anlaşılmış bulunmaktadır.

Son Posta gazetesinde Cumhuriyet gazetesiyle aynı bilgiler yer almaktadır. Ulus bu konuda diğer iki gazeteyle ayrılmaktadır. Ulus bu isteklerin kongrede mevzu edildiğini fakat Demokrat Parti'nin bu iddiaları reddetmekle birlikte bu söylemlerin Halk Partisi'nce ortaya atıldığını bildirilmektedir. Akşam gazetesinde ise bu habere çok az yer verilmekle birlikte daha tarafsız davrandığı görülmektedir.²⁵⁷ Bu noktada Ulus gazetesinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı, Son Posta gazetesinin ise Demokrat Parti'yle yakınlığının olduğunu göz önünde tutmak gerekir.²⁵⁸ Ayrıca bu irticai isteklerin il kongresinde mi yoksa ilçe kongresinde mi dile getirildiği net olarak bilinmemektedir. Gazeteler de bu konuda mutabık değildir. 14 Mart 1951 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Konya hadisesinin tüm ülkede akisler uyandırdığı ifade edilmektedir. Ankara'nın Konya hadisesi hakkında açıklamalarda bulunduğu da belirtilmektedir. Buna göre birkaç kişinin yapmış olduğu hareketi abartmamak lazım geldiği ve tüm memlekete irtica isnat edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁵⁹ 14 Mart tarihli Akşam gazetesinde Konya valisine tahkikat yapılmasının emredildiği ve hadiselerin meydana gelmesine neden olan milletvekillerinin Demokrat Parti'den ihraç edilecekleri belirtilmiştir.²⁶⁰

15 Mart 1951'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek bir demeç vermiştir. Gülek bu demecinde: "İnkılaplarda tavize müsaade edemeyiz. İnkılapların korunması meselesi partiler arası istişareye konu teşkil edecek kadar ehemmiyetlidir" açıklamalarında bulunmuştur.²⁶¹ 17 Mart'ta Başbakan Adnan Menderes hem Konya hadisesi hakkında bilgi hem de Kasım Gülek'in açıklamalarına cevap vermek için bir mülakatta 3 soruya cevap vermiştir. Bu sorulardan ilki kabine değişikliğine dairdir. İkinci soru irtica ile ilgilidir. Bu soruyu Menderes şu şekilde cevaplandırmıştır:

²⁵⁷ "Konya D.P. Kongresinde Ortaya Atılan Bazı Dilekler", Ulus, 14 Mart 1951, s. 1, 4; "Konya D.P. Kongresine Dair İleri Sürülen İddialar", Cumhuriyet, 13 Mart 1951, s. 1, 4; "Konya'da D.P. Aleyhine Siyasi Bir Komplo Meydana Çıkarıldı", Son Posta, 13 Mart 1951, s. 1, 7; "Konya D.P. Kongresinde İleri Sürülen İstekler", Akşam, 13 Mart 1951, s. 1-2

²⁵⁸ Demokrat Parti Bursa Milletvekili Selim Ragıp Emeç Son Posta gazetesinin sahibidir; Karcı, E., "Son Posta Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi 3.10.2024; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/son-posta-gazetesi/>; TBMM Albümü-1920-2010 2. Cilt 1950-1980, s. 551

²⁵⁹ "Konya Hadisesi Bütün Yurtta Akisler Uyandırdı", Cumhuriyet, 14 Mart 1951, s. 1, 3

²⁶⁰ "Konya Hadisesi Derin Teessür Uyandırdı", Akşam, 14 Mart 1951, s. 1-2

²⁶¹ "Kasım Gülek'in Dün Verdiği Demeç" Ulus, 16 Mart 1951, s. 1-2

Demokrasinin esası tahammül ve müsamaha ruhuna dayanır. Hangi istikametten gelirse gelsin taassubu, tahammül ve müsamaha ruhu ile ve binnetice demokratik nizamla telif etmek mümkün değildir. Din ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmakta devam ve taassup göstermek dahi şüphe yok ki, hürriyet nizamında yeri olmayan bir harekettir. Ortada haklı sebep mevcut değilken **irtica** vardır diye memlekette heyecan yaratmaya çalışmak da **dini siyasete alet etmenin bir başka nev'i** olur. Düşünülmeli ki, Demokrat Parti'nin bütün nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinde ve bundan başka hemen hemen memleketin bütün köylerinde teşkilatı vardır. Bütün bu teşkilatın on binleri bulan kongreleri bu aylarda yapılmış ve yapılmaktadır. Bunların hiç birinden **irtica** tehlikesinin mevcudiyetine delalet edecek bir ses ve belirti gelmemiştir. Hal böyle iken ve bu hakikati bir tarafa bırakarak, Konya'nın bir kazasında bir parti kongresinde, velev dini taassup ifade etse dahi, bir vatandaşın sözleri ele alınarak ve memlekette irtica tehlikesi vardır diyerek heyecan uyandırmaya çalışmayı, eğer bir siyasi maksat güdülmüyorsa en az vicdan hürriyetine karşı bir nevi baskı ve taassubun tezahürü saymak icap eder. Bu arada bazı kimselerin, zümre veya siyasi teşekküllerin kendilerini Atatürk inkılaplarının bekçileri saymaları ve bu imtiyaz ve inhisarı kendilerinde görmeleri, gene bir siyasi maksat güdülmüyorsa, fuzuli bir gayretkeşlikten ibarettir. Dikkat edilecek olursa bu gayretkeşlik ancak şöyle izah olunabilir: Onlar demek istiyorlar ki, bu memleketin her tarafında irtica körüklenerek büyük bir tehlike yaratılmak ihtimal ve imkânı vardır. Yani birkaç mutaassıp adam Türk milletini peşine takarak dini siyasete alet etmeye ve tehlikeler yaratmaya muktedir olabilir. Hakikat asla böyle değildir. Eğer onların düşüncesine bir an için iştirak edecek olursak Türk milletinin irtica ve dini taassup bakımından çok iptidai bir hal ve seviyede bulunduğu iddiasını da kabul etmek zaruri olur. Böyle asılsız iddia ve faraziye ile ortaya atılmak, eğer derin bir gaflet eseri değilse muhakkak ki, Atatürk inkılaplarının fuzuli bekçiliği sıfatını takınmak suretiyle siyasi maksatlar takip olunduğunun delilini teşkil eder. Kabul olunmalıdır ki Türk milleti siyasi şuuruna sahip olduğu kadar din ve dünya işlerini, din ile siyaseti birbirinden ayırt edecek kadar olgunluğa da sahiptir. Binaenaleyh bu memleketin hayrına olarak gerçekleşmiş bulunan inkılapların

bütün memleket sathına yayılmış sayısız koruyucuları vardır ve inkılapların
hakiki bekçisi bizzat Türk milletidir.

Son olarak sorulan soru ise siyasi partiler arası ilişkilere dairdir.²⁶² Menderes başta olmak üzere Demokrat Partililer ülkede bir irtica tehlikesi olmadığını her fırsatta ifade etmişlerdir. Bu durum 1952 yılında Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast sonrasında değişmeye başlayacaktır.

20 Mart 1951'de sayıları 2000'i bulan üniversite öğrencisi Büyük Doğu dergisini ve Necip Fazıl Kısakürek'i protesto etmek amacıyla Büyük Doğu Cemiyeti'nin önünde toplanmıştır. Protestonun nedeni Atatürk ve inkılaplar aleyhine yapılan yayınlardır. Cumhuriyet gazetesinde Milli Talebe Federasyonu ikinci başkanının şu ifadelerine yer verilmiştir: "İrtica vardır demek için yeni bir 31 Mart Vakası mı bekleyeceğiz?".²⁶³ 22 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesinde 6 üniversitelinin tevkif edildiği, 50 gencin emniyet müdürlüğünde sorguya alındığı, 150 üniversite öğrencisinin de Başbakan Adnan Menderes ile görüştüğü belirtilmiş ve Milli Türk Talebe Birliği'nin tevkifleri protesto eden beyannamesine yer verilmiştir.²⁶⁴ 23 Mart tarihli Cumhuriyet ve 24 Mart tarihli Son Posta gazetelerinde İçişleri Bakanlığı'nın üniversite öğrencilerinin eylemlerine dair 22 Mart tarihli tebliğine yer verilmiştir. Tebliğde üniversite öğrencilerinin yaptığı protesto kınanmış ve yurtdışı irticai faaliyetin olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ın Necip Fazıl ve Büyük Doğu'ya dava açtığı bildirilmektedir.²⁶⁵ Sonraki günlerde Necip Fazıl ve Büyük Doğu dergisiyle Sebilürreşad dergisine davalar açılmış ve takibata başlanmıştır. Dergilerin son sayıları toplattırılmıştır.²⁶⁶

14 Nisan 1951'de Millet Partisi'nin İstanbul il kongresi toplanmıştır. Buraya 109 delegeden 95'i, müşahitler, genel kurul azaları, partililer ve basın mensupları katılmıştır. İl başkanı Lütfü Bornovalı kongreyi açtıktan sonra başkanlık divanı seçimi yapılmıştır. Başkanlığa eski İstanbul milletvekillerinden Yusuf Kemal Tengirşek seçilmiştir. Başkanlık divanı seçildikten sonra yoklama yapılmıştır. Ardından Mareşal Fevzi Çakmak ile parti kurucularından olan Kenan Öner için üç dakikalık saygı duruşu yapılmıştır. Bu saygı duruşunun *Fatiha* okunarak yapılması teklif edilmiş ve delegeler tarafından alkışlanmıştır. Fatiha

²⁶² "Başbakan Adnan Menderes Dün, Son Hadiselere Dair 3 Suale Cevap Verdi", Akşam, 18 Mart 1951, s. 1-2; "Başbakan Mühim Beyanatta Bulundu", Son Posta, 18 Mart 1951, s. 1, 4; "Son Hadiseler Hakkında Başbakanın Demeci", Cumhuriyet, 18 Mart 1951; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 102

²⁶³ "Gençliğin Dün Geceki Protesto Gösterisi", Cumhuriyet, 21 Mart 1951, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 103

²⁶⁴ "Evvelki Geceki Nümayiş Yüzünden Dün 6 Üniversiteli Tevkif Edildi", Cumhuriyet, 22 Mart 1951

²⁶⁵ "İç İşleri Bakanlığı Dün Bir Tebliğ Neşretti", Cumhuriyet, 23 Mart 1951, s. 1, 3; "Atatürk'ün Hemşiresi Büyük Doğu Dergisi Aleyhine Dava Açtı", Akşam 23 Mart 1951; "Nümayişler Münasebetiyle Başbakan Beyanatta Bulundu", Son Posta, 24 Mart 1951

²⁶⁶ "Necip Fazıl Hakkında Yeni Bir Dava", Cumhuriyet, 29 Mart 1951; "Dini Alet Ederek Yapılan Zararlı Neşriyata Karşı Takibat", Cumhuriyet, 30 Mart 1951

okunduktan ve saygı duruşu bittikten sonra delegelerden *Orhan Kaftancı*, Fatiha okumanın partinin laiklik ilkesiyle bağdaşmadığını söylemiştir. Dini bir hareketin siyasi bir ortamda asla yeri olmaması gerektiğini belirten Kaftancı, diğer delegeler tarafından yuhalanarak susturulmuştur. Ayrıca Kaftancı'nın delegelik hakkının düşürülmesi teklif edilmiştir. Gelişen bu olay üzerine başkan Yusuf Kemal Bey durumu yatıştırmak için bir konuşma yapmış, laiklik ilkesinin mecliste görüşüldüğü sırada kendisinin mecliste olduğunu izah etmiş, Fatiha'nın laiklikle bir alakası olmadığını ve sadece ölenleri anmak için dua edildiğini ifade etmiştir.²⁶⁷ Kongrede delegeler ikiye bölünmüştür. Gruplar din ve siyaset üzerine münakaşaya girişmişlerdir. “*Dindar*” zümre Raif Ogan etrafında toplanmış ve Millet Partisi'nin dini politikaya alet etmek istemeyen kanadıyla tartışmıştır. Delegelerden Hikmet Haznedar kürsüye gelerek şunları ifade etmiştir:

Bir siyasi partinin hitabet kürsüsü cami kürsüsüne benzetilemez. Burada ancak memleket meseleleri konuşulur. Anlamıyorum bu parti İslam dini partisi midir, yoksa sadece Millet Partisi midir? Dini niçin siyasete alet ediyoruz?²⁶⁸

5 Mayıs 1951'de Millet Partisi'nin İzmir İl Kongresi düzenlenmiştir.²⁶⁹ Burada konuşma yapan Sadık Aldoğan (parti kurucularından), Millet Partisi'nin bir din partisi olmadığını ve iktidara gelirse Millet Partisi'nin meclisten çıkmış dine ait tüm kanunların kaldırılacağını ifade etmiştir. Kongre başkanı Necip (soyadı verilmemiş), Aldoğan'ın bazı sözlerine karşı çıkmış ve şunları dile getirmiştir: “...**esaslari başka milletlerin kanunlarından alınmış Medeni Kanun** gibi bir kanunu tatbik etmekle tepe taklak gidildiği ve kanunların Müslümanlıktan ve milliyetçilikten ilham alması gerektiği...”. Sadık Aldoğan buna cevaben mekteplerde din derslerinin mecburi olmasına taraftar olmadığını, kadınları çarşafa sokmanın ve **taaddüdü zevcatın** iade edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁰

17 Mart 1951'de Millet Partisi Fatih İlçe Kongresi yapılmıştır. Kongrede Sadık Aldoğan ve Yusuf Kemal Tengirşenk de bulunmaktadır. 10 saat sürdüğü belirtilen kongrede önce başkan seçimi yapılmış ve bu doğrultuda Yusuf Türel başkan seçilmiştir. Kongrede üyeler bazı dileklerde bulunmuştur. Bunlar: masonluğun ilgası, İslam dininin herkese öğretilmesi, Kore

²⁶⁷ “*Millet Partisi İl Kongresi Dün Fatiha Okunarak Başladı*”, Cumhuriyet, 15 Nisan 1951, s. 1, 6; “*Millet Partisi Kongresi Fatiha Okunarak Açıldı!*”, Akşam, 15 Nisan 1951, s. 1-2

²⁶⁸ “*Dini Niçin Siyasete Alet Ediyoruz?*”, Cumhuriyet, 16 Nisan 1951, s. 1, 3; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 104

²⁶⁹ Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 105

²⁷⁰ “*Tek Particiliğe Doğru!*”, Akşam, 6 Mayıs 1951, s. 2

şehitleri veya Atatürk için ve diğer Türk büyükleri için siyasi toplantılarda saygı duruşu yapılmaması, ölmüş veya yaşayan kimselerin heykellerinin dikilmesinin putperestlik olduğu, bu sebeple heykel dikilmemesi; mahkemelerde şeref ve namus üzerine yapılan yeminin din kitapları üzerine yapılması ve Arapça harflerin özel bir müessesede okutturulması şeklindedir. Bu kongrede konuşma yapan Sadık Aldoğan şunları söylemiştir:

Din dersinin okutulması yolunda bir kanunun TBMM'den çıkması çok gülünçtür. Bu bir diktatörlükten başka bir şey değildir. Artık bir daha bu memlekette din işleri devlet işleriyle asla birleşmemelidir. Bugün inkılapların elden gittiğini söyleyen eski ve yeni iktidarın bütün mensupları (yalnız İnönü hariç) meclis müzakerelerinde **Arap harfleriyle tutulmuş notlarla konuşurlar**. Bir zamanlar irticaa karşı en şiddetli sözleri söyleyen Adnan Menderes bile yeni sene bütçesini eski harflerle yazılı olarak okumuştur. Fakat bir cahil çıkar, Arap harflerini kabul edelim der ise suç olur, hapse tıkarlar.²⁷¹

Hem İzmir il hem de Fatih ilçe kongresindeki açıklamalarından anlaşılacağı üzere Sadık Aldoğan, Demokrat Parti'yi de Halk Partisi'ni de samimi bulmaz. Onların dini oy için istismar ettiğini belirtir. Aldoğan, Arap harfleri ile not tutan milletvekillerini eleştirir ve inkılapları kendi propagandalarına alet ettiklerini ifade eder. Arapça harfleri kullanmayan İsmet İnönü'ye de hakkını teslim eden Aldoğan, diğer partililerle birçok noktada fikir ayrılığı içindedir. Millet Partisi esasen partililerin fikirleri bakımından Demokrat Parti'den bile karışık durumdadır. Öyle ki bu diğer iki partiye nazaran küçük bir parti olmasına rağmen böyledir. Buradan Halk Partisi ve Demokrat Parti'ye giremeyen aşırıların Millet Partisi'nde yer edindikleri anlaşılmaktadır.

3.3.10 DP'li Vekillerin Din Eğitimi İsteği

3 Mayıs 1951'de Demokrat Parti Meclis Grubu toplanmıştır.²⁷² Burada Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, “*din adamı yetiştirme*” hakkında sözlü önerge sunmuştur. Önerge şu şekildedir:

Çocuk velilerinin muvafakatiyle ilköğretimde kabul edilen din derslerinin orta tedrisata, veli veya reşit talebelerin muvafakatiyle mümkün görülüp görülmediği, kurulmuş olan ilahiyat fakültesine girip din adamı yetiştirmek isteyen talebeler için ihzari mahiyette liseler teşkili veyahut da İngilizce,

²⁷¹ “*Millet Partililerin Toplantısı*”, Akşam, 18 Mart 1951, s. 1-2

²⁷² Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 105

Fransızca ve Almanca gibi bir ecnebi lisanı olarak Arapçanın da muayyen bazı orta veya liselerdeki ders programlarına ithali hususunda maarif vekaletinin bir düşüncesi olup olmadığının maarif vekili tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasını en derin sevgi ve saygı hislerimle dilerim.²⁷³

Önergeye Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri cevap vermiştir. İleri cevabında, imam-hatip kurslarının birer imam-hatip okulu haline getirilmesi üzerinde çalışıldığını, ilahiyat fakültelerine özel öğrenci yetiştirmek için özel okulların açılması gibi fikirlere bakanlığın katılmadığını ve ilkokullarda zorunlu hale getirilen din dersinin, ortaokullara da dahil edilmesi hakkında tetkikat yapıldığını dile getirmiştir. Önergeyi veren Ahmet Gürkan, bakanın cevabının ümit verici olduğunu belirtmiş, önceki iktidarın ilkokullarda din eğitimi verilmesini kabul etmesinin esasen politika gereği olduğunu ve şimdiki iktidarın bu işi samimiyetle yaptığını ifade etmiştir. Gürkan, kendisine gelen mektuplardan birçok yerde hâlâ din dersinin verilmediğini, ders kitabının eksik olduğunu ve din dersi kitabını tetkik ettiğini, bu tetkiki sonucunda bu kitabın 4 ve 5'inci sınıflar için ağır olduğunu belirtmiştir. Gürkan'ın bu konudaki önerisi kitapların basitleştirilmesi ve din dersinin 5 sınıfa taksim edilmesi şeklinde olmuştur. Böylece öğrenci 1'inci sınıftan başlayarak dinini kendi seviyesine göre öğrenebilecektir. Ayrıca birçok köyde 4 ve 5'inci sınıfların bulunmadığını, bu nedenle bu köylerdeki öğrencilerin din dersinden mahrum kaldığını ilave etmiştir. İlahiyat fakültelerine gelen öğrencilerin kifayetsiz olduğunu belirten Gürkan, nasıl ticaret okulundan mezun olan ticaret yüksekokuluna gidiyorsa, ilahiyat fakültelerine yetiştirilmek üzere özel okulların kurulması gerektiğini de ifade etmiştir. Buna sebep olarak liseden mezun olan bir öğrencinin ilahiyat fakültesine gitmesi durumunda belli bir Arapça bilgisine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. İşte bunun için mesleğe ait özel okulların açılması ve Arapça öğretilmesi gerektiğini ilave etmiştir. Ayrıca dini eğitimin yaygınlaştırılmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, ilkokullarda din dersinin olmaması gerektiğini, diğer ülkelerde din eğitiminin örgün okullarda yapılmadığını, din eğitimi için ailelerin haftanın belli günleri çocuklarını kiliselere götürdüklerini ve burada onlara dini eğitimlerin verildiğini ifade etmiştir. Ortaokullarda din dersinin verilmesinden yana olduğunu söyleyen Türk, bunun kararının isticalen verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ilkokullarda din dersi veren öğretmenlerin kifayetsiz olduğunu sözlerine ilave etmiştir. Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Türk'e cevaben, kendi ihtisas (Cezmi Türk doktordur) alanı dışında konuşmaması gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında

²⁷³ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 3 Mayıs 1951, s. 68

memlekette din meselesi ele alınırken “*tevahhuş* (ürkme)” edildiğini belirtmiş ve şunu ifade etmiştir:

Dindar olmayan bir milletin yaşama hakkı yoktur. Dinsizliği ideal ittihaz eden o milletler yıkılacak, göçecek ve göçmeye mahkumdur, o kızıl tehlike de ancak onun etrafında filiz veriyor. Müslümanız. Müslüman kalmak istiyoruz. Binaenaleyh Müslümanlığın icaplarını bellemek lazımdır. Fransızcayı, İngilizceyi bellemek için çocuklarımızı mecbur tutuyoruz da Arapçaya neden yer vermiyoruz? Bizim dinimizin esası Kur'an'dır. Hazreti Muhammed'in lisanı Arapçadır. Bizim dinimizi esasına vukuf ve ittila peydah etmek için bütün mekteplerimizde hiç olmazsa haftada iki veya üç gün Arapça ders okutulmasını kabul etmek lazımdır, zaruridir. İnsaf edelim, hakka doğru yürüelim.

Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban, kendisinin orta mekteplerde din dersinin teşmilinden yana olmadığını çünkü ifratın aksülamel yaratma ihtimalinin olduğunu belirtmiştir. Ömer Bilen'e cevaben daha itidalli konuşması gerektiğini belirten Özçoban, memleketin laiklik esasını prensip olarak ele aldığını ifade etmiştir. Birkaç konuşmacıdan sonra Ömer Bilen tekrar söz almıştır. İslam dinini öğrenmek ve öğretmek zorunda olduğunu belirtmiş ve şunları dile getirmiştir: “ama laiklikle barışmış, barışmazmış, **laiklik bizi teneşire kadar bağlayacaksa** ona da aklım yetmez”. Sözlü tartışmalara nihayet vermek için söz alan Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu, konuşmacılara parti tüzük ve programını hatırlatan bir konuşma yapmıştır. Böylece tartışmalarda konudan sapıldığını ve maksadın aşıldığını bildirmiştir. Ağaoğlu'nun ardından söz alan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ilkokullarda verilen din derslerinin laikliğe aykırı olmadığını belirtmiş ve şunu dile getirmiştir: “mollaya din dersi verdirtmiyoruz ve verdirtmeyeceğiz”. Okullarda din dersini veren öğretmenlerin eksikliklerinin farkında olduğunu izah eden İleri, yetişecek öğretmenler için de diğer derslerle birlikte din dersini de verebilecek dereceye getireceklerini bildirmiştir.²⁷⁴

Görüleceği üzere Demokrat Parti Meclis Grubunda birbirinden farklı görüşler ortaya konmuştur. Kimi dini eğitimde ılımlı bir yaklaşım sergilerken kimi de aşırı isteklerde bulunmuş ve hatta laikliği eleştirmiştir. Bununla beraber parti önde gelenlerinden Samet Ağaoğlu'nun parti tüzük ve programını hatırlatarak aşırıya kaçanları uyardığı da görülür. Ayrıca Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ilkokullarda din derslerinin verilmesi noktasında eksikliklerin farkında

²⁷⁴ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 3 Mayıs 1951, s. 5-15, 25-34, 43-55

olundugunu bildirmekle beraber, din eğitiminin katiyen “*mollalara*” verilmeyeceğini, buna müsaade edilmeyeceğini izah etmiş ve laiklik prensibine hem partisi hem bakanlığı adına sahip çıkmıştır. Ömer Bilen ve Ahmet Gürkan medrese eğitimi almış olan ve konumuza dahil milletvekilleri. O nedenle onların bu isteklerde ve açıklamalarda bulunmaları, laikliğe olan bakış açılarını da bize göstermektedir. Bu konuyu 3’üncü bölümde daha detaylı işleyeceğiz.

Demokrat Parti içindeki aşırı sesler sadece meclis grubu içinde duyulmuyordu. 17-18 Mayıs tarihlerinde düzenlenen Demokrat Parti’nin Manisa İl Kongresi’nde delegelerden bazıları, dini cemiyetler kurulmasına müsaade edilmesi, radyolarda dini vaazların yayınlanması, ilk mektepten son mektebe kadar din derslerinin ön safa alınması ve bu derslerden geri kalanların sınıf tekrarı yapması gibi isteklerde bulunmuştur. Ayrıca delegeler heykellerin korunmasının Müslüman inancında yerinin olmadığını belirtmiştir. Bu yakında çıkacak ve mecliste müzakereleri yapılacak kanun hakkında bir eleştiridir. Bu kanun Atatürk’ü Koruma Kanunu’dur.²⁷⁵

30 Mayıs-2 Haziran tarihleri arasında Millet Partisi Genel Kongresi toplanmıştır. 524 delegeden 420’si kongreye katılmıştır. Bunların arasında Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan, Ahmet Tahtakılıç, Osman Nuri Köni ve Osman Bölükbaşı gibi isimler bulunmaktadır. Başkan seçimi yapıldıktan sonra Hikmet Bayur bir konuşma yapmıştır. Bayur, iktidarın dini siyasete alet ettiğini belirttikten sonra, Demokrat Parti’yi uyarır mahiyette konuşmasına devam etmiştir:

Son yıllarda çok zararlı bir fikir ve münakaşa ve siyasi istismar mevzuu yapılmak istenen laiklik meselesinde iktidardakilerin düştükleri tezada mukabil parti programımızın din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulması ve vicdan ve itikat hürriyetlerinin mukaddes tanınması hakkındaki maddesi, bizi, halkımızı medeniyet ve terakkiye düşman göstermek hatasına düşürmemiş ve sahte din hamisi rolünü takınmak şeklinde her ne suretle olursa olsun dinin siyasete alet edilmesi gibi çok zararlı bir yola sürüklememiştir. Bu esas görüşledir ki, partimiz din hürriyetinin tesisi ve teminat altına alınması konusu dışında dini meseleler hakkında mecliste karar çıkarmak ve hükümete karar almak hakkının tanınmasını doğru görmediği gibi, din işlerinin tamamen devlet işlerinden ayrı tutulması hususunda azami titizlik gerektiğine kanidir. Dolayısıyla kanun nizamımızda dini esasların öne sürülmesini ve mesela taaddüdü zevcattan bahsedilmesini ve siyasi toplantılarda dini

²⁷⁵ “*Manisa D.P. Kongresinde Tenkidler ve Dine Dair Talepler*”, Akşam, 18 Mayıs 1951, s. 1-2; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 105

merasimi andıracak tezahür ve hareketlerde bulunulmasını doğru görmüyoruz. Partimiz bu memlekette kadın hukuki müessesesi ve harf inkılabı gibi hareketlere muhafaza ve müdafaa eden müspet bir görüşü takip ediyor.

Bayur, Demokrat Parti'yi dini siyasete alet etmemesi konusunda uyarmakla beraber kendi partisini de bu konuda uyarmıştır:

Bizim tüzüğümüz ve programımız dürüştür. Program ve tüzüğümüzü beğenmeyen bizden ayrılır ve yeni bir parti kurar. Bir siyasi parti içinde muhtelif fikirde insanlar bulunamaz. Çünkü siyasi partilerin sınırları vardır. Komünist teşkilatı Taşkent'te bir komünistlik mektebi kurmuş, burada komünist propagandacıları yetiştirilmektedir. Komünist propagandacıları gidecekleri memleketlerin örf ve adetlerine göre hazırlanmaktadır. İşte içimizde böyle sola sağa meyil edenlerden şüphelenmek hakkımızdır. Zira bu kabil insanlar içimize kadar sokulabilir.

Bayur'dan sonra Ahmet Tahtakılıç konuşmuş ve hükümetin Atatürk'ü Koruma Kanunu hakkında samimi olmadığını, bu kanunun tamamen politik olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer konuşmacı olan Mustafa Kentli din meselesinde genişçe bir bilgi verdikten sonra Kur'an'dan ayetler okumuş ve tercümesini yapmıştır. Ayrıca din dersinin okullarda verilmesine karşı olmadığını fakat bunun zorunlu tutulmasına karşı olduğunu belirtmiş ve ülkede tam manasıyla vicdan hürriyetinin bulunmadığı ifade etmiştir. Osman Nuri Köni, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun siyasi mülahaza nedeniyle çıkarıldığını ve bunun istismar edilebileceğini belirtmiştir.²⁷⁶

Görüleceği üzere Hikmet Bayur, bir partinin farklı fikirlere sahip mensuplarının olmamasını gerektiğini düşünmektedir. Fakat bu topluluk ruhuna aykırıdır. Öyle ki siyasi tarihimizde ne İttihat ve Terakki Fırkası, ne de Cumhuriyet Halk Partisi tek fikir insanlarca oluşturulmuştur. Pekala Demokrat Parti de bu noktada aynıdır. Millet Partisi için durum daha karışıktır. Çünkü o zamanında İslamcılar, Türkçüleri, Batıcıları, Adem-i Merkeziyetçileri ve hatta şariatçıları bünyesinde barındıran İttihat ve Terakki gibi tüm muhalif unsurları kendi bünyesine almıştır. Bunların arasında dini meselelerde hassasiyeti mutedil olanlarla birlikte hassasiyetleri uç noktalarda olanlar da vardır. Bayur'un siyasi toplantılarda dini merasimi andıracak hareketleri uygun görmediğini belirtmesine rağmen Mustafa Kentli'nin Kur'an'dan

²⁷⁶ “*Millet Partisi Umumi Kongresi*”, Vatan, 31 Mayıs 1951, s. 1, 4; “*Millet Partisi Umumi Kongresinde*”, Vatan, 1 Haziran 1951, s. 1, 7; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 106

ayetler okuması tezatlık oluşturur. Buradan da anlaşılacağı üzere Millet Partisi içindeki fikir ayrılıkları hayli çoktur. Öyle ki zamanla Hikmet Bayur parti mensubiyetinden ayrılacaktır.

24 Haziran 1951’de Şemsettin Günaltay İzmir’de bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Demokrat Parti’nin devlet yönetim kadrosunda iltimas yaptığını ve muhalefetken eleştirdiği anti-demokratik kanunları iktidara geldikten sonra kaldırmayıp daha da ağırlaştırdığını ifade etmiştir. Günaltay, Adnan Menderes’in defaatle dile getirdiği “*halka mal olmuş inkılaplar ve halka mal olmamış inkılaplar*” ifadesini eleştirmiştir. İnkılapların bir bütün olduğunu, ayıramayacağını ve dinin Demokrat Parti tarafından siyasete alet edildiğini belirtmiştir. Radyoda eğlence müziği çalındıktan sonra Kur’an okunmaya başlanmasının ve bunun “*meyhane ve kerhane*” gibi yerlerde işitilmesinin Kur’an’ın mahiyetine saygısızlık olduğunu izah etmiştir. Oy için Allah kelamının kullanıldığı belirtmiştir.²⁷⁷

Şemsettin Günaltay’ın İzmir’de yaptığı konuşmaya Millet Partisi mensubu Raif Ogan sert bir dille Sebilürreşad’da neşrettiği bir yazıyla cevap vermiştir. Ogan, Halk Partisi’nin yıllarca dini baskı altına aldığını, Günaltay’ın bu baskı sırasında neden bir kelam bile etmediğini ve Kur’an’ın Türkçeleştirileceği vakit: “*rakı sofralarındaki zatlara hanende hafızlarca sunulur ve provası yapılırken*” eski başbakanın neden sustuğunu belirtmiştir. Radyoda Kur’an okunmasına karşı çıkmasına ise şu yanıtı vermiştir: “*Ağa camiinde okunan ezanı Abanoz sokağındakileri*²⁷⁸ *dinlemekten men edebilir misin üstat?*”. Hafta sonu tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınmasını yazısında eleştirmiş ve dini siyasete alet etme noktasında en son konuşması gereken güruhun Halk Partililer olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹

Başlarında Kemal Pilavoğlu bulunan Ticiani tarikatı Demokrat Parti iktidarının ilk günlerinden itibaren irticai hareketlerde bulunmaktaydılar. Bunlar Atatürk heykellerine saldırmakta ve halkın milli hissiyatıyla oynamaktaydılar. Daha önce de bahsettiğimiz üzere bu tarikat mensubu iki kişi 1949’da mecliste Arapça ezan okumuş ve bunun üzerine tevkif edilmişlerdi. Demokrat Parti, Ticanilerin bu irticai faaliyetleri durmadığı ve halka Atatürk ve inkılaplara saygı duyduğunu ve muhafaza ettiğini göstermek, kendilerine isnat edilen gericilik söylemine karşı gericilikle mücadele eder pozisyona geçmek ve dini siyasete alet etmediğini kanıtlamak amacıyla bu işe yani Atatürk’ü Koruma Kanunu’nu çıkartma yoluna girmişlerdir. Cem Eroğul, Demokrat Parti’nin **biçimsel** Atatürkçülük yaptığını ifade eder.²⁸⁰ Eroğul’un bu

²⁷⁷ “Şemsettin Günaltay’ın Nutku”, Ulus, 26 Haziran 1951, s. 1, 5-6; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 107

²⁷⁸ Abanoz sokak zamanında genelevlerin bulunduğu İstanbul’un ünlü semtlerinden biridir; “Genelev De Hırsızlık”, Akşam, 23 Mayıs 1955

²⁷⁹ Ogan, R., “Radyoda Kur’an”, Sebilürreşad, C. 5, Sayı 107, s. 101-103

²⁸⁰ Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 119

fikrine tam manasıyla katılmadığımızı ifade etmekle birlikte, Demokrat Parti'nin siyasi bir cenderede kaldığını iddia edebiliriz. O iktidarını Halk Partisi muhaliflerine borçludur. Bu muhalif unsur birçok düşünceden müteşekkildir. O nedenle halka mal olmamış inkılaplar terimini bu kadar rahat ifade edebilmişlerdir. Çünkü böylece tüm inkılaplardan vazgeçmediklerini gösteriyorlar, hem de Halk Partisi'ne ve inkılaplara muhalif seslerin beklentilerini yanıtlıyorlardı. Bununla beraber Demokrat Parti yönetici elitinin Atatürk ve inkılaplarıyla bir sorunu yoktu. Öyle ki Celal Bayar'ın ezanı Arapçaya çevirdikleri zaman bu olayı “*devrimlerden fedakârlık*” olarak telakki etmesi ve istifa etmek istemesi buna bir örnek teşkil eder.²⁸¹

3.3.11 Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun

Ticani tarikatının giriştiği faaliyetler had safhasına ulaşmış ve iktidarı harekete geçirmiştir. Bu doğrultuda tarikata yönelik kovuşturma başlamıştır. 26 Haziran 1951'de Ankara'da Zafer Meydanı'ndaki Atatürk heykeline bir saldırı yapılmıştır. Saldırıyı gerçekleştiren şahıs Sadık Çakırtepe isimli bir Ticani mensubudur. Saldırkanı durdurmak amacıyla onu heykelin üstünden indiren üniversite öğrencileri ve etrafa toplanmış halk, mütecavizi linç etmeye başlamışlar fakat polisin araya girmesiyle mütecaviz kurtarılmış ve karakola götürülmüştür. Muayene için hastaneye götürülen Çakırtepe, burada meczup rolü yapmışsa da doktorlarca bunun rol olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı gün vuku bulan bir başka hadise ise Çubuk'ta yaşanmıştır. Atatürk heykel ve büstlerine nerede tesadüf edilirse kırılmasını telkin eden beyannameleri dağıtan İlyas Cavit adlı tarikat mensubu karakola götürüldüğünde karakol komutanının masasının üzerindeki Atatürk büstünü kırmaya cesaret edebilmiştir.²⁸² 30 Haziran'da Ankara Hacı Bayram Veli camiiinde Cuma namazı kılındıktan sonra elinde bir konuşma metni bulunan Hüseyin Yarbaş kürsüye çıkmış ve Atatürk, rejim ve inkılaplar aleyhinde “*galiz*” kelimeler kullanarak hakaret etmiştir. Cemaatçe kürsüden indirilen Yarbaş'a dayak atılmış ve karakola götürülmüştür. Karakoldaki ifadesinde, Hz. Muhammed'i rüyasında gördüğünü ve hazırladığı konuşmayı peygamberin tevdi ettiğini belirtmiştir. Ticanilere dair tahkikat genişletilmiş ve bunun sonucunda İstanbul'da Ticanilerle müşterek faaliyet yapan ve beyanname dağıtan Nakşibendi tarikatına mensup kişiler de yakalanmıştır.²⁸³ Ulus'un verdiği bilgiye göre başta tarikatın lideri Kemal Pilavoğlu, Hicabi Güngör, Kamil Yiğit, Sadık Çakırtepe, Ömer Yıldız, İsmail Bal, Kamil Tinal, Şakir Yıldız, Kasım Arslan, Faiz Göktepe,

²⁸¹ Baban, C., a.g.e., 2009, s. 49

²⁸² “*Bir Tarikatçı Zafer Abidesindeki Atatürk'ün Heykelini Kırmaya Yeltendi*”, Son Posta, 27 Haziran 1951, s. 1, 4

²⁸³ “*Ticani Tahkikatı Genişliyor*”, Son Posta, 30 Haziran 1951, s. 1, 7

Abdullah Yiğit, Ali Bayraktar ve Ali Yiğit tevkif edilmişlerdir. Ayrıca Sadık Çakırtepe ve Kamil Tinal'ın hem heykellere zarar vermekten hem de irticai mahiyette beyanname dağıtmaktan, diğerlerinin de beyanname dağıtmaktan sanık oldukları bildirilmiştir.²⁸⁴

Kırşehir'de Atatürk heykeline saldırı yapıldıktan sonra hükümet bir kanun çıkartma kararı almıştır. Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun tasarısı 26 Mart tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısında meclise sunulmak üzere hazırlanmıştır. 29 Mart'ta tasarı incelenmesi için Adalet Komisyonu'na havale edilmiştir.²⁸⁵ Hazırlanan Adalet Komisyonu raporu 27 Nisan'da meclise gelmiş fakat başbakan ve adalet bakanının toplantıda olmaması sebebiyle görüşmeler 4 Mayıs 1951'e ertelenmiştir.²⁸⁶ Kırşehir hadisesinden sonra hükümet tarafından böyle bir kanun tasarısı düzenlenmesi dikkate şayandır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere hükümetin bu kanun tasarısını yaparken belli amaçları vardır. Hükümet, Halk Partisi'nin Atatürk ve inkılaplardan faydalanmasının önüne geçmek, kendilerinin de Atatürkçü olduğunu göstermek ve hatta bunun daha ileri bir seviyede olduğunu belirtmek istemiştir. Bakanlar Kurulu'nun kanun tasarısında belirttikleri gerekçe şudur:

Milli Mücadelenin kahramanı ve memleketin kurtarıcısı Atatürk, cumhuriyetin ve inkılaplar rejiminin sembolü olması hasebiyle hatırasına, eserlerine ve onu ifade eden varlıklara vaki olacak tecavüzler, bilvasıta cumhuriyete ve inkılaplar rejimine tevcih edilmiş bir mahiyet ifade edeceğinden. Bunlara karşı işlenen ve amme efkarına akisler yaratmakta olan suçların failleri hakkında mevzuatımız hususi hüküm ve müeyyideleri ihtiva etmemekte ve cumhuriyet savcılarının re'sen takibata girişmelerine müsait bulunmamaktadır. Her ne kadar Türk Ceza Kanununun 488'nci maddesinde, ölmüş bir adamın hatırasına hakaret vaki olduğu takdirde ölenin karısı veya usul ve fûruu veya kardeş ve kız kardeşleri ve usul ve fûruu derecesinde sıhri akrabası ve doğrudan doğruya veresesi bulunan kimseler tarafından dava açılabilceği yazılı bulunmakta ise de bu gibi hallerde kanunun 480 ve 482'nci maddelerine göre faillere verilecek ceza, miktar ve mahiyet itibariyle Atatürk'ün manevi varlığına tecavüz edenler hakkında vicdani ammeyi

²⁸⁴ "Pilavoğlu Başta, 11 Kişi Tevkif Edildi", Ulus, 28 Haziran 1951, s. 1, 4; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 107

²⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 58, 30 Mart 1951 Cuma, s. 60

²⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 69, 27 Nisan 1951 Cuma, s. 294

tatmin edecek yeterlikte görülmediğinden bu tasarının hazırlanmasına lüzum
hasıl olmuştur.²⁸⁷

Adalet Komisyonu tasarımı birçok açıdan incelemiştir. Lehte ve aleyhte bulunan üyeler
vardır. Aleyhte olanların görüşleri şu şekildedir:

Atatürk'ün büyük hizmetlerini taktir ettiklerini, şahsına karşı derin bir sevgi
ve saygı beslediklerini, ancak velevki Atatürk dahi olsa bir şahsı korumak için
böyle bir kanun çıkarmanın hukuk prensiplerine aykırı olacağını, böyle bir
zaruret duyuluyorsa isim zikretmeden Türk Ceza Kanununun bu hususa
mütedair maddelerinin cezai müeyyidelerinin ağırlaştırılması suretiyle
değiştirilebileceğini ve Ceza Kanunundaki 516'ncı maddenin 3'ncü bendinde
yazılı abide ve anıtları koruma hakkındaki hükümlerin bu maksadı temin
edebileceğini; ileri sürerek kanunun tümünün reddi.

Oya sunulan komisyon kararına 7 ret oyuna karşı 9 kabul oyu²⁸⁸ kullanılmıştır.²⁸⁹

Kanun tasarısı hakkında görüşmelere Çanakkale Milletvekili Bedi Üstün'ün (DP)
Atatürk'e saygı sunmak amacıyla 3 dakikalık saygı duruşu yapılması hakkında önergesiyle
başlamıştır. Önerge kabul edilmiş ve 3 dakikalık saygı duruşu icra edilmiştir. Tasarı hakkında
ilk sözü Ankara Milletvekili Salahattin Adil (DP) almıştır. Adil, bu tarzda şahsi bir kanuna ilk
defa rastladığını ve başka memleketlerde emsalinin bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca hukuken
caiz olmadığını ve yürürlükte olan ceza kanununun bu kanunda belirtilen suçları kapsadığını,
onun için ayrı bir kanuna gerek olmadığını ifade etmiştir. Adil, Türk milletinin Milli
Mücadele'de Atatürk ile ele ele verdiğini belirtmiş ve milletin istiklale kavuşmasından sonra
yapılan inkılap hareketlerinin anormal derecede hızlı vuku bulmasından dolayı millette “*nahoş
izler*” bıraktığını iddia etmiştir. Adil sözlerine şöyle devam etmiştir:

Arkadaşlar, inkılap ve rejimlerin bir şahsa izafesi maalesef Şarka ve bilhassa
memleketimize mahsus bir haleti ruhiyedir. Bunun en büyük mahzuru şahsi
prensipier doğurması, zümreler yaratması ve binnetice millet arasında badii

²⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 7, Birleşim 72, 4 Mayıs 1951 Cuma, s. 142 Sayılı Basma Yazı

²⁸⁸ Kabul Oyu Verenler: *Başkan Ankara Milletvekili Osman Talat İltekin, Rapor Sözcüsü Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce, Katip Balıkesir Milletvekili Vacid Asena, Çankırı Milletvekili Celal Boynuk, Erzurum Milletvekili Enver Karan, Çoruh Milletvekili Mesut Güney, Yozgat Milletvekili Niyazi Ünal Alıcı, İstanbul Milletvekili Ahilya Moshos ve Seyhan Milletvekili Salim Serçe; Aleyhte Oy Verenler: Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ, Balıkesir Milletvekili Müfit Erkuyumcu, Kars Milletvekili Latif Aküzüm, Kütahya Milletvekili Süleyman Sururi Nasuhoğlu, Çorum Milletvekili Hüseyin Ortakçioğlu, Kars Milletvekili Abbas Çetin, Mardin Milletvekili M. Kamil Boran*

²⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 7, Birleşim 72, 4 Mayıs 1951 Cuma, s. 142 Sayılı Basma Yazı

tefrika olmasıdır. Ben fikir ve kanaatlerin şahsa bağılılığındaki mehaziri bittecrübe gören, şeflik veya diktatörlüğe nihayet veren Demokrat Parti'nin böyle zata mahsus bir kanun yapmasını bütün ruhumla bağılı bulunduğum demokrasi rejimiyle kabili telif görmüyorum.

Mustafa Kemal'in büyük hizmetleri olduğu gibi hatalarının da var olduğunu belirten Adil, bu hataların, bu kanun dolayısıyla tenkit edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca cumhuriyet inkılaplarının tek bir kişiye atfedilemeyeceğini, milletin diğer büyüklerini bu işte saymamak gibi tarihi bir hatanın yapılmaması gerektiğini ve inkılap hareketlerinin Mustafa Kemal'den önce başladığını, Mustafa Kemal'in bu inkılapları tamamladığı (tamamlayıcı olduğunu) belirtmiştir.²⁹⁰ Adil'in tenkitleri açık ve nettir. O şahsa dair bir kanun çıkarılmasına ve inkılapların tek kişiye atfedilmesine karşıdır. Ayrıca konuşmasında Atatürk dışında da Türk büyüklerinin olduğunu ve bunların da heykellerinin bulunduğunu fakat bunlara ayrı kanun çıkartılmadığını ifade etmiştir.

Kanun tasarısı hakkında konuşan bir diğer kişi de Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu'dur (DP-MP). Pamukoğlu, Türk milletinin Atatürk sevgisinde ortak olduğunu, bu nedenle kanunun realiteye uymadığını ve kanunun Anayasa'nın 69'ncü²⁹¹ maddesine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Pamukoğlu, bir milletvekilinin maddedeki fert (kişi/şahıs) kelimesinin yaşayanları ilgilendirdiğini, Atatürk'ün hayatta olmaması nedeniyle bu kelimenin onu ilgilendirmedini ve bu nedenle bir imtiyaz manası taşımadığını ifade ettiğini söylemiştir. Pamukoğlu bu sava karşılık Atatürk'ün her şeyden evvel Türk olduğunu, bütün Türklerin kanunlar karşısında eşit olduğunu savunmuştur. Atatürk heykellerine yapılan müstakil saldırıların milletin tümüne teşmil edilemeyeceğini, bu saldırılara dair Türk Ceza Kanunu'nda belli maddelerin olduğunu ve ayrı bir kanunun çıkartılmasına mana veremediğini ifade etmiştir.²⁹²

Kanun tasarısı hakkında konuşan bir diğer isim Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ'dır (DP). Çiçekdağ, Adalet Komisyonunda olup ret oyu verenlerden biridir. Çiçekdağ tasarıya muhalefetini şu şekilde izah etmiştir:

²⁹⁰ A.g.t.d., s. 40-42

²⁹¹ 1924 Anayasasının 69. Maddesi : Türkler kanun nazarında müsavi ve bilâistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 1924 Anayasası, erişim tarihi 7.09.2024; <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

²⁹² A.g.t.d., s. 42-44

...böyle bir kanunla aradan 30 sene geçtikten sonra onun ölmez manevi varlığını, kahraman ve halaskar şahsiyetini, yaratıcı ve inkılapçı hamlelerini milletçe taziz ve takdirden uzaklaşmış, mukaddes ve müebbet inkılap ve medeniyet eserlerinin sarsıldığı veya sarsılmaya yüz tuttuğunu, kara kuvvetin ve kör taassubun homurdanmaya, irticain hortlamaya başladığını, her gün biraz daha yol almak iştiağıyla yolcusu olduğumuz nur ve medeniyet yoluna kara bulutların çökmekte olduğunu, ikrar, kabul ve ilan etmek gibi hakikatle ilgisi olmayan bir duruma kendimizi atmış oluyoruz.

Ayrıca 22 milyon Türkün içinden çıkmış birkaç “*meczubun veya kanı bozuğun*” fiil ve hareketlerinin bütün millete mal edilemeyeceğini belirtmiştir. Çiçekdağ da Pamukoğlu gibi bu tasarıyı Anayasanın 69. maddesine aykırı bulmakta ve Atatürk’ün heykellerine karşı işlenen suçların ceza kanunu maddelerine tabi olduğunu belirtmiştir. Atatürk’ün mirasçısı olan kız kardeşinin (Makbule Atadan) bu suç fiillerini takipte zorlanabileceğini ve bu nedenle savcılarının vekaleten bu görevi üstlenebileceğini ifade etmiştir. Son olarak parti farkı gözetilmeksizin milletçe vazife olan Atatürk ve inkılapların bekçiliğini icra etmek, onu benimsemeyenlere doğru telkinlerde bulunmak gerektiğini ilave etmiş ve şunu ifade etmiştir: “Eğer memlekette Cumhuriyet inkılabına ve eserlerine karşı keşif bir hareket, irticai bir kıymıdanma istidadı müşahade etmiş olsaydım hükümete böyle bir kanunla değil, bir **takrir-i sükûn** kanunu tasarısı ile gelmesini cesaretle arz ederdim”.²⁹³

Tasarı hakkında Çanakkale Milletvekili Bedi Üstün şu sözlerle konuşmasına başlamıştır:

bir millete mal olmuş inkılapları, reformları bir şahsın taştan veya topraktan yapılmış heykelinde arayan ve bir kâğıt üzerindeki resminde sembolize eden dimağlardan ileri demokratik hamleler beklenemez. Bir zamanlar yaranmak gayretiyle ve ticari kazanç mülahazalarıyla imal edilen ve ettirilen büstler, ne Atatürk’ün ve ne de Türk milletinin reform sembolü olamazlar. Bunları ancak bu reformları hazmedemeyen ve bu reformlardan müteessir olan dar beyinli ve zayıf kafalar veya politik icaplar dolayısıyla daha büyük bir muvaffakiyet şansı ümit eden politikacılar sembol olarak görür. Ağır ve müstehcen hücumlar yaparlar. Bunların nazarında da Atatürk; inkılapların sembolüdür. Bu ruh haleti malum olduktan sonra kanuni müeyyidelerle Atatürk’ün

²⁹³ A.g.t.d., s. 45-48

büstlerini ve heykellerini inkılapların sembolü olarak kabul etmek; bu ağır ve müstehcen hücumları teşdit ve teşvik etmekten başka mana ifade etmez.

Devamla, millete mal olmuş bütün inkılapların teminat altında olduğunu belirtmiş ve: “büyük inkılapların bir nesil süresi içinde ikmalinin mümkün olmadığını tarih bize göstermektedir. Bu sebeple öteden beri tek tük vukua gelen birkaç münferit hadiseyi izam ederek en büyük inkılabımız olan demokrasiyi anti-demokratik ve teokratik bir kanunla yıkamayız” demiştir.²⁹⁴ Bedi Üstün’ün bu sert eleştirel konuşması birçok mesaj vermektedir. Bu kanunun kötüye kullanılabileceği ifade edilmektedir. Ona göre, bunun için planlı heykel saldırıları dahi olmuş olabilir. Heykellerin inkılapların ve Atatürk’ün sembolü olamayacağını bu nedenle onları korumak için bir kanun ihtiyacı olmadığına hükmetmiştir. Yapılan inkılapların halk nezdinde daha olgunlaşmadığını, bunun için belli bir süre icap ettiğini belirtmiştir. Ayrıca kanunu demokrasiye karşı teokratik hükümlü olarak gördüğünü izah etmiştir. Bedi Üstün’ün konuşmasında *millete mal olmuş inkılaplar* ifadesini kullandığı görülür. Bu ifade başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Parti milletvekillerince çokça kullanılan bir terimdi. Bu ifadeyle esasen inkılaplara elastikiyet kazandırılıyordu. Bu ise hükümete hoşuna gitmeyen ve oy potansiyeli gördüğü bir inkılabı mana olarak yorumlamasının önünü açıyordu.

Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci (DP), ceza kanununda belli müeyyideler varken ve Atatürk’e karşı büyük bir sevgi hasılken, bu kanun tasarısıyla bunu cebren ve kanuni müeyyidelerle yapmaya çalışmanın anlamsız olduğunu ifade etmiş şunu dile getirmiştir: “Türk milleti yükselme ve ilerleme azmindedir, putlaşma gibi bir geriliği asla tecviz edemez”. Bir bakıma bu söylemle Ekinci, Atatürk’e duyulan sevgi ve saygının ve inkılaplara verilen değerlerin heykellerle ifade edilemeyeceğini belirtmiştir. Gelecek nesillerin Atatürk’e karşı sevgi ve saygının kanun yolu ve cebren millete telkin edildiğini gördüklerinde bunun kötü manalara yorumlabileceğini ifade etmiştir.²⁹⁵

Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, tasarıya yönelik eleştirilerin 3 noktaya temas ettiğini belirtmiştir. Bunlar Anayasaya uygun olmadığı, anti-demokratik olduğu ve bir şahıs adına kanun yapılamayacağıdır. Anayasaya aykırılık bahsinin görüş ayrılığından dolayı çıktığını ve kanunun Anayasa’ya aykırı olduğunu kabul etmediğini belirtmiştir. Bu kanunun anti-demokratik olmadığını belirtmiş ve bunu şöyle izah etmiştir: “kanunen cürüm olan bir mevzuu daha genişleterek ve yalnız bunun takibini **amme hakları** meyanına almak suretiyle doğrudan doğruya takibat yolunu açmaktadır”. Bu kanunla vaki olacak müeyyidelerin ceza

²⁹⁴ A.g.t.d., s. 48-49

²⁹⁵ A.g.t.d., s. 49

kanunun içine alınması suretiyle çözülebileceği görüşüne katılmadığını izah eden Nasuhioğlu, ceza kanununun gayri şahsi olduğunu ve bunun için bu cürümlere dair ayrı bir kanun çıkarılması gerektiği düşüncesine varıldığını belirtmiştir.²⁹⁶

Konya Milletvekili Fahri Ağaoğlu (DP), Atatürk heykellerine yapılan saldırılara olduğundan fazla önem veya siyasi mana verildiğini, bunun demokrasiye uymadığını belirtmiştir. Bu kanunun tezvire meydan vereceğini (kara çalma/ara bozmak/dedikodu manalarına gelmektedir) ve bu nedenle anti-demokratik olduğunu ifade etmiştir. Fahri Ağaoğlu'na göre kanun şahsi olması nedeniyle de anti-demokratiktir. Fahri Ağaoğlu ifade ettikleriyle Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman ile Tanin gazetesi sahibi Hüseyin Cahit Yalçın'ın tıpkı Cumhuriyet ilan edilirken yapmış oldukları muhalefeti şimdi irtica var diyerek Demokrat Parti için yaptıklarını belirtmiştir:

Muhterem arkadaşlar, bu tasarı ile biz rahmetli Atatürk'ün yolundan iki sebeple ayrılıyoruz. Birisi şudur: Büyük nutuk önümdedir. Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da birkaç gazete müstesna olmak üzere diğer gazeteler Cumhuriyetin ilanını katiyen iyi karşılamamışlar, onu bunu Atatürk Büyük Nutkunda acı acı söylemiş ve hikayesini yapmıştır. Bunların başında **Vatan gazetesi vardır, Tanin gazetesi vardır.** Bize iftira ederek bu memlekette irtica vardır diyenlerin asıl kendileri mürtecidir. Dün nasıl Cumhuriyetin ilanında Cumhuriyeti önlemek için garazkar yazılar yazmışlarsa bugün de demokrasiyi önlemeye, demokrasi inkılabını muvaffakiyetine mani olmaya çalışıyorlar. ...aynı şeyleri o vakit Cumhuriyetin ilanında yapmışlardı.

Böylelikle bu muhalefetleriyle Demokrat Parti'yi kışkırttıklarını ve bu kanunun hazırlanmasına yol açtıklarını, hükümetin aslen dış baskı nedeniyle bu kanunu hazırlamaya giriştiğini ifade etmiştir. Atatürk'ün hayattayken kendisine yönelik birçok “*tecavüzkar*” söze maruz kaldığını ifade eden F. Ağaoğlu, bunların takibinin yapılması noktasında ısrarlara rağmen Atatürk'ün bunu doğru bulmadığını örnek vererek bu kanuna itirazını belirtmiştir. Kanun tasarısı hazırlandıktan sonra Atatürk heykellerine yapılan saldırıların azaldığını ve durduğunu belirten F. Ağaoğlu buradan hareketle bu saldırıların tertip edildiği düşüncesinde olduğunu ifade etmiş ve demokrasiyi baltalamak için bu tertibe girişildiğini iddia etmiştir.²⁹⁷

²⁹⁶ A.g.t.d., s. 51

²⁹⁷ A.g.t.d., s. 52-54

Mardin Milletvekili Kamil Boran (CHP), hükümetin meclisin karşısına böyle bir kanunla çıkmak zorunda kalmasından dolayı müteessir olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni Atatürk'ün manevi ve maddi hatırasına karşı uygulanan bu saldırıların kanunla caydırıcı hale getiriliyor olmasıdır. Bunun sevgi ve telkin yoluyla yapılması gerektiğini fakat hükümetin bu noktada aciz kaldığını ifade etmiştir. Heykellere karşı yapılan saldırı hareketlerine hükümetin hassasiyetle ve titizlikle yaklaşmadığını, mesul organların ve kanuni sürecin hızla aksiyon almasında geç kaldığını belirtmiştir. Kanunun sadece Atatürk'ün heykellerini, resimlerini vb. şeylere karşı yapılan saldırılar için cezai yaptırımlar getirdiğini, oysa inkılaplarla alakalı hiçbir ibareye yer verilmediğini belirten Boran, kanunun bu eksikliği nedeniyle Adalet Komisyonu'nun bir üyesi olarak muhalif kaldığını beyan etmiştir.²⁹⁸

Boran'ın konuşmasına Başbakan Adnan Menderes cevap vermiştir. Menderes heykellere yapılan saldırılar hususunda Halk Partisi'ni suçlamış ve Atatürk'e verilen değer konusunda Halk Partisi iktidarını, para ve pullardan Atatürk'ün resminin çıkartılıp İnönü'nün resimlerinin konulduğunu belirterek eleştirmiştir;

...eğer tedbirde kusur tabirinden kast olunan mana Atatürk eserlerine vaki olacak tecavüzleri kâfi derecede şiddetle karşılamamak veya teşvik edici bir tavır ve eda takınmaksa, kendilerine derhal söyleyeyim ki bu hatayı kendileri irtikap etmişlerdir. Ölümünün hemen akabinde paralardan, pullardan **Atatürk'ün resimlerini sildirenler onlardır.**²⁹⁹

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, meclise getirilen kanun tasarısını **Takrir-i Sükûn** Kanunu'na benzetmiştir. Türk milletinin Atatürk'ün manevi şahsiyetine hürmetsizlik yapmayacağını, inkılaplara karşı çıkmadığını ve bu kanun tasarısıyla millete iftira atıldığını belirtmiştir. Tekelioğlu da bu kanunun Anayasa'ya aykırı olduğunu ifade etmiştir. Bu kanunla ifade hürriyetine set çekileceğini ifade eden Tekelioğlu çok çeşitli örneklerle kendi düşüncesini kuvvetlendirmeye çalışmıştır: “Atatürk'ün resmi olan bir gazeteyi alsak ve kazara o gazeteye **helva** sarsak, vay sen Atatürk'ün resmi olan bir gazeteye helva sardın diye mahkemeye mi verileceğiz?”. Tekelioğlu, bu kanunla iftiranın da önünün açılacağını belirtmiştir.³⁰⁰

Adnan Menderes tasarı hakkında aleyhte temas edilen noktalara cevap vermek için kürsüye gelmiş ve ilk olarak bu kanunun Takrir-i Sükûn Kanunu ile karşılaştırılmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Kanunun tenkit ve fikir hürriyetine aykırı olmadığını, bu kanunun

²⁹⁸ A.g.t.d., s. 54-55

²⁹⁹ A.g.t.d., s. 56

³⁰⁰ A.g.t.d., s. 56-58

tamamen tahkir ve terzile karşı çıkacağını belirtmiştir. Tenkit hürriyetinin asla zayi olmayacağını tekrar belirten Menderes, konuşmasının devamında şunları ifade etmiştir:

Atatürk'ü bu memleketin kurtulması hareketinde başta bulunan bir zat olarak mütalaa etmek başka, **demokratik inkılapları tahakkuk ettirmiş midir, ettirmemiş midir zaviyesinden mütalaa etmek başkadır.** Mevzuda buraya geldiğimiz zaman bunun tenkidini bizzat bizler yapmışızdır ve bu tenkidi yapmakta devam edeceğiz. Bu, Atatürk'ün tarihte şaşaa ile daima parlayacak olan hüviyetini asla küsufa uğratmaz. Onu biz bir demokratik inkılabın muvaffakiyetli bir başarıcısı olarak mütalaa etmek mevkiinde olmayacağız. ...Atatürk inkılabı yapmadı mı? Yaptı, bu inkılabın temeli olan demokratik inkılabı başardı mı? Başarmadı. Yaptığı inkılap hazırlayıcıdır. Bu tarzda tenkidi serin kanlılıkla, objektif görüşle yapmakta devam edeceğiz. Onun eserlerinden **bugünün zihniyetine uymayanlarını kabul etmemekte, tenkit etmekte elbette devam edeceğiz.** Bizim maksadımız tenkit hürriyetini, vicdan hürriyetini, fikir hürriyetini takyit etmek değil, tahkir ve terzil hürriyetini kaldırmaktır.

Şahsa mahsus kanun olamayacağını belirtenleri eleştirmiş, başka memleketlerde olup olmadığını nereden bildiklerini sormuş, Anayasa'nın imtiyaz ve fark tanımayan maddesinin yaşayanlar için olduğunu ve bir "ölünün" bu durumdan muaf tutulabileceğini ifade etmiştir. Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen bu tür durumları varisi takip eder ifadesinden yola çıkarak yapılan eleştirilere ise şöyle cevap vermiştir;

Bizim gibi fanilerin varisleri, belki bizlere yapılacak tariz ve hakaretleri takip edebilirler, fakat Atatürk'ün ensale hakim olmuş olan bir insanın, mazide ve gelecekte nesillere hakim olmuş ve olacak bir insanın elbette icraatını yaparken çiğnediği, zarardide ettiği birçok menfaat zümreleri olacaktır. Bunların bütün memleket sathında bulunabilecek bu insanların yapacağı hakaretleri sadece tek başına kalmış hemşiresinin takibine bırakmak asla doğru değildir.³⁰¹

Menderes'in Atatürk'e eleştiriler yöneltmesi meclisteki diğer milletvekillerini de daha açık eleştiri yapmaya sevk edecektir.

³⁰¹ A.g.t.d., s. 58-60

Atatürk'ün demokrasiyi tahakkuk ettirmek için giriştiği çaba malumdur. Öyle ki buna yakinen tanık olanlardan biri de Adnan Menderes'tir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın mensubu olan Menderes, dönemin şartlarını göz önünde tutmadan eleştirilerini yöneltmiştir. Döneme bakıldığında 1930'lar Türkiye'si göz önüne getirilmelidir. Büyük Buhran'ın dünyaca hissedilen büyük ekonomik yükü genç Cumhuriyet Türkiye'sinde de yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu henüz yürürlükten kalmıştır. Basının ve halkın ekonomik açıdan birçok tenkidıyla karşılaşan Halk Partisi iktidarına karşı halkın da sesini duyurabilmesi adına Atatürk'ün teşvikiyle Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bahsettiğimiz üzere 1930 yılı itibariyle Cumhuriyet 7'nci senesini yaşamaktaydı ve birçok inkılap yapılmış bulunmaktaydı. Bunların halk nazarında kabulü ve tatbiki için çalışmalar yürütölmekteydi. Yeni bir muhalif cephenin kurulmasını fırsat bilenler yeni kurulan partiyi desteklemeye ve hatta içine girerek kendi fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Çok geçmeden Mustafa Kemal'in Halk Partisi'ne yakınlığını koruması sebebiyle Fethi Bey Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı feshetmişti. 1930 yılının Aralık ayında ise İzmir'de, Millî Mücadele'nin önemli sembollerinden biri olan şehirde irticai bir ayaklanma çıkmıştı. Menemen hadisesi iktidara daha tedbirli davranması gerektiğini göstermişti. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi de Atatürk'ün demokratlığına bir örnek teşkil etmektedir. 1950'lerden, 1930'lardan önce de Atatürk'ün demokrat olduğunu iddia etmek mümkündür. Atatürk, Millî Mücadele devrinde de her işini halkın ve halkın temsilcisi olan meclise sunarak karar almıştır. Mecliste onay görmeyen bir fiili asla yapmamış, meclis onayını her daim gözetmiştir. Kısacası Atatürk'ün devrini tümüyle ele almadan ona demokrat değildi demek ve bu yönde suçlamak bizim nazarımızda yanlıştır.

Yozgat Milletvekili Avni Doğan, Cumhuriyet Halk Partisi adına tasarıyı değerlendirmek üzere söz almıştır. Atatürk'ü ve onun inkılaplarını korumanın partiler üstü bir görev olduğunu bildiren Doğan, kanun tasarısının eksik yönünü şu şekilde ifade etmiştir:

Hükümet ve gerek Adalet Komisyonunca hazırlanmış olan gerekçelere uygun bir metin olmaktan çok uzaktır. Bu gerekçelerde heykel ve büstlere yapılan taarruzların hedefi, Türk Cumhuriyet ve Türk inkılabı olduğu sarahatle kaydedildiği halde hazırlanan metinde, asıl hedef metnin dışında bırakılmış ve sadece taş veya tunçtan yapılmış büst ve heykellerin korunması göz önünde tutulmuştur.

Doğan'ın değinmeye çalıştığı durum Atatürk'ün heykel ve büstlerine yapılan saldırılarda esasen yapmış olduğu inkılaplara yönelik bir saldırının tezahür ettiğidir. Bu nedenle Doğan, Adalet Komisyonu'nun metni tekrar değerlendirmesini istemiştir.³⁰²

Avni Doğan'a cevaben Adnan Menderes tekrar söz almış ve inkılapların korunması için ve buna karşı gelenlere yaptırım uygulayacak maddelerin ceza kanununda mevcut olduğunu, eğer inkılapların ayrıyeten bu kanuna dahil yapılsa bunun inkılapları *nas*³⁰³ haline getireceğini bunun hem kanunun hem de inkılapların ruhuna aykırı olacağını belirtmiştir. Heykellere yapılan saldırılar hakkında da şunları ifade etmiştir:

Şimdi geriye gitmemek için biz taş, toprak dedikleri heykeller ve heykelciklerde manasını bulan ileri hareketi toptan görmekteyiz. Ve bu tecavüzü bir geriye gitmenin alameti olarak mütalaa ediyoruz. Aksi takdirde heykeller neyi ifade ediyor? Korunması lazım gelen inkılapların tadadına, tasrihine gidecek olursak kimsenin kimse ile mutabakat haline gelmesine imkân yoktur.

Ayrıca Halk Partisi'nin kanunu zahirde kabul ediyor görünmeye çalıştığını lakin işi çıkmaza sokmak istediklerini belirtmiştir.³⁰⁴

Erzurum Milletvekili Enver Karan (DP) tasarının lehinde bir konuşma yapmıştır. Karan, Atatürk'ün ebedi bir Türk sembolü olduğunu, Anayasa'nın 69'ncu maddesinde yazılı fert teriminin Atatürk için kullanılamayacağını, onun Cumhuriyete mal olmuş bir sembol olduğunu, kanunun şekil ve hududunu belirleyen şeyin hukuk felsefesi olmadığını, şekil ve hududu belirleyen şeyin memleket ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵

İstanbul Milletvekili Füzûzan Tekil, inkılapların "*henüz ikmal*" etmemiş olduğu halde söz ve yazı hürriyetinden faydalanarak Atatürk'e hakaret edildiğini, bunun inkılaplara karşı da bir taarruz olduğunu ve bunların dini demagoji amacıyla ve dini alet eden yobazlarca yapıldığını ifade etmiştir. Tekil, bu saldırıların (yazıyla yahut fiziki) altında yatan asıl sebebin eğitim-öğretimdeki eksiklik olduğunu belirtmektedir. Ona göre eğitim-öğretim sistemi tam bir garanti ve gelişmişlikte değildir. Ayrıca eğitimsiz kitleyi kullananlar da vardır. Bu nedenle Atatürk'ü ve inkılapların korunması gereğinin mecburi olduğunu belirtmiştir. "*Atatürk Kanununu*" çıkartmayacak olurlarsa, inkılaplara yönelik saldırılara karşılık ceza kanununda müeyyideler

³⁰² A.g.t.d., s. 61-62

³⁰³ Nas: Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre *Dogma* anlamına gelmektedir; <https://sozluk.gov.tr/>

³⁰⁴ A.g.t.d., s. 62-63

³⁰⁵ A.g.t.d., s. 65

olmasından dolayı onlara saldırmaya cesaret edemeyenlerin hukuki açık olarak gördükleri Atatürk heykellerine saldırmaya devam edeceklerini ifade etmiştir. Tekil, Atatürk heykellerine yapılan saldırıların aslen inkılaplara yönelik olduğunu savunmuştur.³⁰⁶

Zonguldak Milletvekili Abdürrahman Boyacıgiller (DP-MP-CMP), şahıs için kanun çıkarılamayacağını çünkü bunun Anayasa'ya muhalif olduğunu ve eğer Türk büyükleri korunmak isteniyorsa kanunun adının “*Ölü Türk Büyüklerini Koruma Kanunu*” şeklinde değiştirilmesine yönelik bir değişikliğe verdiğini belirtmiştir.³⁰⁷

Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoğlu (DP), Atatürk'ü üç safhada değerlendirmek gerektiğini belirtmiştir. Bunlar, Millî Mücadele kahramanı ve Cumhuriyetin kurucusu Atatürk, içtimai düşüncüler, inanışlar ve hareketler sahibi Atatürk (inkılapçı Atatürk denilebilir), devrinde yüzde yüz duruma hakim ve kadir idareci Atatürk şeklindedir (Tek Adam, Tek Şef denilebilir). Birinci safhada Atatürk'ü taktir etmeyecek kişinin bulunmayacağını, ikinci ve üçüncü safhada ise şu cümleleri dile getirmiştir:

Ona taparcasına inananlara rağmen, bu milletin inanışları, adetleri ve ananeleriyle bağdaşmayan bazı hattihareketleri bulunduğunu söylemek realitenin bir icabıdır. Hele idare bakımından, demokratik bir zihniyetle o devri ideal olarak kabul etmek imkânsızdır. İnkılaplarına ve eserlerine gelince: Bunların içinde hakikaten **millete mal olmuş**, en ufak bir sarsıntı ihmalı olmayanları **ekseriyettedir**. Mesela Cumhuriyetin ilanı, Saltanatın ilgası, yeni harflerin kabulü gibi. Fakat bütün bunlara rağmen iyiyi ve kötüyü kül halinde Atatürk'ün eseridir, diye kimsenin kimseye zorla kabul ettirmeye hakkı yoktur. Ve bu hal demokratik anlayışa asla kabili telif değildir.

Böyle bir kanun Atatürk gibi emsalsiz bir şahsa yönelik dahi olsa Azizoğlu için: “bir ortaçağ zihniyetinin, totaliter rejimin” kanunu olabilir. Demokratik rejimi ihdas etmiş 9'ncu Büyük Millet Meclisi'nin böyle bir kanunu olamayacağını belirtmiş ve eklemiştir:

Bu kanunla biz bilerek veya bilmeyerek, fakat mutlaka yersiz ve haksız olarak şunu demek istiyoruz ki, bu memlekette Atatürk'ün manevi varlığını ve onun eserlerini ayakta tutmak için artık zor kullanmaktan başka çare kalmamıştır.

³⁰⁶ A.g.t.d., s. 65-67

³⁰⁷ A.g.t.d., s. 67

Bunun manası budur. Bu itibarla böyle bir hattıhareketi tarih ve gelecek nesiller hoş görmeyecek ve affetmeyecektir.³⁰⁸

İzmir Milletvekili Behzat Bilgin (DP), tenkitlerin şu iki nedenden ileri geldiğini belirtmiştir. Bunlardan ilki, muhalefetin kanunun içeriği bakımından inkılapları koruma kapsamına almıyor oluşu iddiasıdır:

Muhalefet böyle bir iddia ile hükümeti ve vazı kanun olan muhterem heyetinizi nerelere kadar sürüklemek istediği kolayca taktir edilir. Atatürk inkılapları tabiri içine herkesin, **kendi görüşüne göre her şeyi sokabileceği bir genişliktedir**. Fakat, Atatürk hayatta olmadığına göre kimse çıkıp da onun vazettiği prensiplerin hudut ve şümulünü onun adına tayin salahiyyetini haiz değildir. Şu halde biz Atatürk inkılaplarından değil ancak Türk inkılabından ve eğer tabiri şumullendirmek istiyorsak **millete mal olmuş inkılaplardan bahsedebiliriz**. Bunlar esasen kanunun teminatı altındadır. Cumhuriyet kanunun teminatı altındadır. Vicdan hürriyeti demek olan **laiklik** kanunun teminatı altındadır. Demokrasiden başka manası olmayan halkçılık kanunun teminatı altındadır. Nihayet medeni cemiyet hayatının medeni kanunumuzda yer bulan bütün icapları da kanunun teminatı altındadır.

Bir diğer itirazın şahsa mahsus bir kanun çıkarılamayacağına yönelik olduğunu ve bu tezi ortaya sürenlerin kanunun zaruretini tali bir mesele olarak addettiklerini ifade etmiştir. Kanunla korunmak istenenin aslında Atatürk olmadığını, bu kanunla Türk milletinin vicdanının huzuru sağlanacağını ve işlenen suçların Atatürk’e karşı değil ancak Türk milletine karşı işlendiğini ve onu rencide ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu kanunun “*Milli Vicdana Karşı İşlenen Suçlar Hakkında Bir Kanun*” olabileceğini ifade etmiştir.³⁰⁹

Behzat Bilgin’in konuşmasından sonra tasarı müzakereleri saatin geç olması ve çoğunluğun bulunmaması nedeniyle 7 Mayıs 1951 tarihine ertelenmiştir.³¹⁰ Behzat Bilgin’in konuşmasında üzerinde ısrarla durduğu bir nokta vardır. Bu halka mal olmuş inkılaplar mevzuudur. Halka mal olmuş inkılaplar söylemiyle tüm Demokrat Partililer arasında inkılaplara elastikiyet kazandırmakta ve halka mal olmamış inkılaplar üzerinde bir fikir beyan etmedikleri için bu mevzu müphem kalmaktadır. Bu ise halka mal olmayan inkılaplara serbest bir taarruz alanı sağlıyor ve hiçbir kanunu müeyyideyi gerektirmemektedir. Öyle ki bu lafız

³⁰⁸ A.g.t.d., s. 68-69

³⁰⁹ A.g.t.d., s. 71-74

³¹⁰ A.g.t.d., s. 74

iktidara ait bir lafızdır. Ayrıca kanunun Atatürk'ün şahsına ait olmadığını vurgulayan Bilgin, bu kanunun milli vicdanı yaralamamak için çıkarıldığı yönünde bir sav ortaya koymuştur.

4 Mayıs 1951'de yapılan müzakerelerde Atatürk'ün kurtarıcı, ilk cumhurbaşkanı ve inkılapların banisi olduğu herkesçe kabul edilmiştir. Fakat inkılapların kanuna dahil ve kanunun gerekliliği hususunda pek çok görüş ifade edilmiştir. Başbakan Menderes, Atatürk'ün büyük hizmetleri olduğu kadar hatalarının da olduğunu belirterek meclis ve halk nazarında yanlış intibalara yol açabileceğinin farkında değildir. Halk Partisi, iktidar tarafından eleştirilmiştir. İktidara göre, Halk Partisi'nin kanuna muhalif değilmiş gibi göründüklerini oysa işi sürüncemede bırakmaya çalıştıkları iddia edilmiştir. İtirazların çoğunluğu Anayasa'ya aykırılık ve ceza müeyyidelerinin Türk Ceza Kanunu'nda hâlihazırda bulunması hasebiyle kanunun gereksiz görülmesi üzerine inşa edilmiştir. Hükümet ise Atatürk'ün artık bir fert olmadığını, bu nedenle onun millet vicdanında yerinin olması nedeniyle bu kanuna gerek görüldüğü ifade edilmiş ve tenkit hürriyetinin asla kısıtlanmayacağı belirtilmiştir.

7 Mayıs 1951'de kanun tasarısı hakkında görüşmelere devam edilmiştir. Ankara Milletvekili ve Adalet Komisyonu Sözcüsü Hamit Şevket İnce tasarıyı savunan bir konuşma yapmıştır. Şahıs için kanun yapılmasını doğru bulmayanlara Atatürk'ün ebedi ve manevi inkılap ruhu olduğunu ve bu ruhu yaşatmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir. Atatürk'ün heykel ve büstlerine yapılan saldırılarda bir kasıt olduğunu, bu kastın Kemalist rejimi yıkmak olduğunu ve nasıl ırzımızı koruyorsak, Kemalist rejimi ve inkılapları da korumak gerektiğini belirtmiştir. Atatürk'ün haysiyetine, şerefine ve inkılaplarına bütün Türk milletinin varis olduğunu ifade etmiştir. Millet hürriyetini Atatürk'e borçlu olduğunu, Türk milletine bir vatan armağan ettiğini ve işte bu kanunla Atatürk'e hak ettiği değeri vermek lazım geldiğini ifade etmiştir. Atatürk'ü ve eserlerini inkâr etmenin 1918 mütarekesinin kapkara günlerini beğenmek veya bilmemek olduğunu belirtmiştir. Kemalist rejimin millileşme ve muasırlaşma düsturuna dayandığını, bu dayanağın muhafazası için sarsılmaz bir milli dayanışma temin edilmesi gerektiğini ve bu kanunla bu dayanışmanın sağlanacağını ifade etmiştir. Şahıs için kanun çıkartılamaz söyleminde bulunanlara şu tarihi örnekleri vermiştir:

Atatürk'e Başkumandanlık tevcihine dair olan kanun; Atatürk'e Gazi unvanının tevcihine dair olan kanun; Mustafa Kemal köprüsü hakkında kanun; Medeni Kanunun mahfuz hisse hakkındaki hükmünün Atatürk hakkında cari olamayacağı hakkındaki kanun; Atatürk soyadının başkaları tarafından alınamayacağına dair kanun; Atatürk'e Anıt-Kabir inşasına dair kanun.

Atatürk heykel, büst ve resimlerine yapılan saldırıların esas hedefinin: “Atatürk’ün milletleştirdiği milletimize, asrileştirdiği memleketimize ve onun tekamülüne ve terakkisi” olduğunu ifade etmiştir. Yapılan bu saldırıların özellikle Büyük Doğu, Sebilürreşad ve Orhun gibi mecmualardan beslendiğini iddia etmiştir.³¹¹

Manisa Milletvekili Muhlis Tümay (DP), Atatürk heykellerine yapılan saldırıların esasen inkılaplara yönelik olduğunu, eğer bu saldırılar başarılı olursa hakiki hedefe yani inkılaplara doğrudan saldırıların olacağını ve bu saldırıları yapanların meczup denerek geçirilmemesi gerektiğini, üzerinde katiyen durulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu saldırı hareketlerinin bir plan içinde yapıldığını, bunların karanlık maksatlar taşıdığını ve bir mihrak tarafından idare edildiğini iddia etmiştir. Bu nedenle hadiselerle ehemmiyet vermek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bazı milletvekillerinin tüm Türk büyüklerine bu kanunun hasredilmesini istemesini yanlış bulmaktadır. Çünkü ne Fatih’e ne Selim’e ne Kanuni’ye yönelik hakaret ve saldırıların olmadığını, ceza kanunlarının hadiselerle takaddüm etmeyeceğini ve ceza kanunlarının hadiselerle doğrultusunda inşa edilebileceğini ifade etmiştir. Hadiseler yani saldırılar Atatürk’ün heykel ve büstlerine karşı olduğuna göre genel manada Türk büyükleri hakkında bir kanuna gerek olmadığını izah etmiştir.³¹²

İzmir Milletvekili Halide Edip Adivar (Bağımsız) tasarı hakkında görüşlerini şu şekilde izah etmiştir:

Ceza kanunundaki hükmü bir tarafa koyarak sadece heykel kırmak veya Cumhuriyetin banisi Atatürk’e dil uzatmak gibi bir saygısızlığın önüne geçmek için yeni bir kanun yapmayı bir **Şark** zihniyetinin mahsulü diye telakki ederim. ...Kablettarih put haline gelen ve bugün yerlerinde yeller esen eski saltanatlar devrinde şahsı ilahileştirmek ve onlara adeta bir put gibi tapmak zihniyetinin tekrar hortlaması yine bu gibi geliyor. Yani Atatürk’ü adeta bir put haline sokmak, inkılapları bir nevi müstehase haline getirmektir diyecekler ve bu tenkit hürriyetine mani olacak bizim ileriye doğru gitme hareketimize de engel olacaktır. Aziz arkadaşlar, inanıyorum ki, inkılaplarımızın bazılarının bünyemize ve ihtiyacımıza ve dünya şartlarına göre icap ettiği, zaman tadil edilmesi elzemdir ve zaruridir. Fakat, dikkat buyurunuz bazıları diyorum, bunlar içinde laiklik, Medeni Kanun gibi iki tanesi bilhassa Atatürk’ün şekil verdiği fakat Türk’ün kendisine mal ettiği,

³¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 7, Birleşim 73, 7 Mayıs 1951 Pazartesi, s. 80-84

³¹² A.g.t.d., s. 84-86

uzun yıllar bunun zeminini hazırladığı iki inkılap vardır ki, bunları değiştiremeyiz. Tadil etmek icap ederse uzun düşünmek, teenni ile hareket etmek mecburiyetindeyiz. Artık dini devletten ayırmak bütün medeni dünya için bir zarurettir. Bunu da softa olan vatandaşlarıma söylüyorum; ki ancak bu suretle dini muhafaza edebilirler. Fakat aziz arkadaşlar; laiklik mefhumu tamamen anlaşılmış değildir. Bu laiklik mefhumu nasıl bir reaksiyon uyandırmışsa maalesef dinsizlik softalığı zihniyetini de ortaya atmıştır. Bunların her ikisi de bir biri kadar muzırdır. Bunların ikisinden de çekinmek lazımdır. Medeni Kanuna gelince: Bu kanunun mimini dahi değiştirdiğimiz gün en aşağı demeyeceğim, çünkü aşağı fena bir kelimedir, en geri aşiret memleketi haline gireriz.

Halide Edip, kanun tasarının maddelerine bakıldığında inkılapların sarfı nazar edildiğini izah etmiş, heykel, büst ve resimlerin putlaştırılmaması gerektiğini, eğer bu yapılırsa eski devirlere geri döneceğini, laiklik ve medeni kanuna asla dokunulmaması gerektiğini, laikliğin iyi tahlil edilmesi gerektiğini ve Atatürk inkılaplarının bazılarının tadil edilebileceğini ifade etmiştir. Halide Edip'in, inkılapları tadil mevzuunda Adnan Menderes ve Demokrat Partililerin ifade ettikleri halka mal olmuş inkılaplar, mal olmamış inkılaplar görüşüne katıldığı varsayılabilir. Halide Edip kanun tasarısının ne aleyhinde ne de lehinde olduğunu ve komisyonun tekrar müzakere etmesi için tasarının Adalet Komisyonu'na iadesini istemiştir.³¹³

Çankırı Milletvekili Kazım Arar (DP-TKP-Bağımsız)³¹⁴, Atatürk'ün gizlenecek, ayıplanacak bir tarafının olmadığını ve bu nedenle kanunun çıkmasına lüzum olmadığını ifade etmiştir. Neden olarak ise ifade ve tenkit hürriyetine ve matbuata engel olunmaması gerektiğini, öyle ki 14 Mayıs'la yeni bir devreye girdiklerini belirtmiş ve şunları ifade etmiştir:

Hem öyle ki, o büyük adamın devrinde bile kavuşamadığımız demokrasi inkılabının tahakkukundan sonra Demokrat Parti iktidarının Büyük Meclisi, onun muzaffer mümessilleri siz milletvekilleri tarafından memleketin kurtarıcısı olduğu kadar hürriyetin de yaratıcısı büyük ve aziz Türk milletinin ağzına 14 Mayıs armağanı olarak bir kilit mi takalım?

İnkılapların hürriyetle, tam ve mutlak manada hür olan inşalarca korunacağını belirten Arar sözlerinin devamında şunları ifade etmiştir: “Hür doğmuş ve fakat hürriyetsiz yaşamış,

³¹³ A.g.t.d., s. 89-92

³¹⁴ Türkiye Köylü Partisi

hatta bu hürriyetsizlikte az çok hissesi olan **rahmetlinin** bu hareketinden bahsederken sesimizin titremesine asla müsaade edemeyiz”. Ayrıca kanunun bizatihi Atatürk’e saygısızlık yaptığını ve kanunun manasının aslen “Türk milleti sana saygısını yitirmeye başladı ve biz de bunu kanunla önledik” demek olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender (DP), tasarımı ele alırken üç husus üstünde durmuştur. Bunlar, kanunun Anayasa aykırı olup olmadığı, kanunun 14 Mayıs inkılabına uygun olup olmadığı ve Atatürk’ün memlekette kurulmasını arzu ettiği düşünceye uyup uymadığıdır. Alpiskender’in vardığı sonuç üç hususta da uygun olmadığı şeklindedir. Türk Ceza Kanunu’da heykellere yapılan saldırılara dair hükümler olduğunu ifade eden Alpiskender, çözüm olarak şunu önermiştir; icap ederse cezaların şiddetlendirilmesi ve Atatürk’ün kız kardeşinin dava açma hakkının saklı tutmakla birlikte savcılıklara da dava açma hakkı vermek.³¹⁶

Sivas Milletvekili Nurettin Ertürk (DP), bazı gazetelerin kanun tasarısına muhalefet ettikleri için kendilerine kara çaldıklarını ifade etmiştir. Bu gazetelerden biri de *Zafer*’dir. O, Atatürk’ü öne sürerek tasarının müdafaa edilmesini yanlış bulmaktadır. Tasarının, Anayasa’nın 69 ve 103’ncü³¹⁷ maddelerine aykırı olduğunu ve Atatürk’ün en büyük eserlerinden biri olan Anayasa’yı çiğnemenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Ceza kanununun mevcut hükümlerinin inkılapları korumaya yeterliliği yoksa bu hükümlerin tadil edilebileceğini ve ahlak prensiplerinin kanuni yaptırımlarla temin edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca memleketin birçok yerlerini gezdiğini ve ne irticaa ne de Atatürk düşmanlığına tanık olduğunu belirtmiştir. Vuku bulan hadiselerin tertip üzere ve irtica vardır demek maksadıyla bilerek icra edildiğini ifade etmiştir. Bununla Demokrat Parti’yi sarsmak ve milletin gözünden düşürmek istendiğini iddia etmiştir. Son olarak, Atatürk’ü günlük politikaların üstünde tutmak gerektiğini ve Anayasa’ya aykırı bir kanun çıkartılmaması gerektiğini belirtmiştir.³¹⁸

Isparta Milletvekili Sait Bilgiç (DP), komisyon sözcüsü Hamit Şevket İnce’nin bazı mecmualardan bahsettiğini, bu mecmualardan bir veya bir kaçından çatlak ses çıkması durumunda anti-demokratik bir kanunun çıkması için bir sebep teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Mecmuaların fikriyatının kısıtlanamayacağını, tekdüzeleştirilemeyeceğini belirtmiş ve konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

³¹⁵ A.g.t.d., s. 92

³¹⁶ A.g.t.d., s. 93-96

³¹⁷ 1924 Anayasasının 103’ncü Maddesi: Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 1924 Anayasası, erişim tarihi 7.09.2024; <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>

³¹⁸ A.g.t.d., s. 101-103

Gelenin keyfi için, geçmişe sövenlerin devrini epeyce arkada bıraktığımıza kaniyim. Fatih'lere, Kanuni'lere, Yavuz'lara, büyük küçük adamlarımıza küfredilmiş fakat biz susmuşuzdur. Bu susuş onların büyük kıymetlerinden, tarihi şahsiyetlerinden bir şey kaybettirmedi. Atatürk de bunlar kadar, basit şahısların taarruzuna dayanabilecek kuvvette büyük bir tarihi şahsiyettir.

Halkın ceza müeyyideleri getiren kanunlar değil huzur ve iktisadi refah getiren kanunlar beklediğini ifade etmiştir. Bu kanunla yazı hürriyetinin önüne geçilebileceğini ve tenkitin kısıtlanabileceğini yani kanunun kötüye kullanılabileceğini ifade eden Bilgiç, Atatürk'ün melek olmadığını, onunda hataları ve insani zaafı bulunan bir insan olduğunu belirtmiştir. Devrin tek parti, tek şef ve ısmarlama meclis devri olmadığını ve rejimlerin şahıslara izafesinin faşistlere yaraşacağını ifade etmiştir. Bilgiç son olarak *Zafer* gazetesini eleştirerek şunları dile getirmiştir:

Halk Partisinin tek parti olarak iktidarda bulunmuş olduğu bir devrede onların Ulus gazetesinde baş yazıyı yazan bir adamları vardı, Falih Rıfkı. Bu yazar mecliste mühim meseleler müzakere edilmekte olduğu sırada Ulus gazetesinde yazdığı yazılarla şefin emrini empoze ederdi. O devri çoktan geçmiş bulunuyoruz. Eğer **Mümtaz Faik Fenik**'te³¹⁹ o yolu tekrarlamak istiyorsa çok aldanırlar.³²⁰

Kastamonu Milletvekili Rifat Taşkın (DP), Atatürk vasıtasıyla esasen milli vicdana saldırıldığını belirtmiştir. Yapılan saldırıların gizlice, sinsice ve sistematik bir şekilde yapılmakta olduğunu ve saldırıların zamanının tesadüfi telakki edilemeyeceğini, bu saldırılarda bir kasıt aranması gerektiğini, bu kastında milleti hurafelerle karanlıkta bırakmaya yönelik olduğunu ve milletin terakki ve inkişaf hamlelerinin durdurulmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Diğer amacın fertler arasında ayrılık ve husumet yaratmak olduğunu belirtmiştir. Tüm bunlarla birlikte asıl hedefin inkılapları yıkmak olduğunu iddia etmiştir. Kanun tasarısının büyük önem taşıdığını, hükümetin tüm saydıklarına karşı bir muhafaza yolu oluşturduğunu ve tasarının kesinlikle kanunlaşması gerektiğini belirtmiştir. Doğrudan inkılaplara yönelik saldırıların

³¹⁹ Mümtaz Faik Fenik, Celal Bayar tarafından Ankara'ya davet edilmiş ve 30 Nisan 1949'da *Zafer* gazetesini kurmakla görevlendirilmiştir. Fenik'in, Celal Bayar ve Adnan Menderes'le olan yakınlığı bilinmektedir. Ona rağmen Demokrat Partili bir kısım milletvekilleri ona ve gazetesini *Zafer*'i eleştirmişlerdir; Özinan, B., "Mümtaz Faik Fenik (1905-1074)", *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim tarihi 9.09.2024; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mumtaz-faik-fenik-1905-1974/>; Konya Milletvekili Umran Nazif Yiğiter de *Zafer* gazetesinin yayın politikasını eleştirir. Gazetenin kanun tasarısına muhalif olanları Atatürk karşıtı olmakla itham ettiğini belirtir. Bununla birlikte Yiğiter, tasarının kanunlaşmasından yana olmakla birlikte tasarının Anayasa Komisyonu'na incelenmesini istemektedir; a.g.t.d., s. 109-110

³²⁰ A.g.t.d., s. 103-104

yapılamadığını, bu nedenle Atatürk'ün büst, heykel ve resimlerinin hedef alındığını ileri sürmüştür. Müttecavizlerin, esasen Türk Ceza Kanunu'nda ayrı ayrı himaye altına alınan inkılaplara saldıramadıklarını, bu nedenle Atatürk heykellerini hedefleyerek inkılaplara külli şekilde saldırdıklarını belirtmiştir.³²¹

Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri (DP), böyle bir kanuna lüzum olmadığını ifade etmiştir. Bu kanunun birçok kimseye faydadan çok zarar vereceğini, milletin arasında ayrılık ve husumet yaratacağını dile getirmiştir. Bu kanunu oluşturan zihniyetin ancak Halk Partisi'nde görülebileceğini, ancak Demokrat Parti'nin de bu yola saptığını izah etmiştir. Atatürk'ün Türk milletine hizmetinin çok olduğunu, Türk milletinin de Ata'ya sevgi ve saygı gösterdiğini belirtmiş ve Atatürk'ün de her insan gibi kusurlarının olduğunu ifade etmiştir. Atatürk'ün inkılabı tek başına yapmadığını, yanında erden başlayarak komutanlara, cephede mühimmat taşıyan kadınlara kadar herkesin bu inkılaplarda payının olduğunu belirtmiş ve aslen inkılapların asıl sahibinin Türk milleti olduğunu ifade etmiştir. Heykele, büste ve resme kanun yapmanın gülünç olduğunu ve bu kanunla Atatürk'ün ruhunun tazip edileceğini belirtmiştir. Bu kanunla vatandaşların hak ve hürriyetlerinin çiğneneceğini, demokrasi idaresinde yaşandığını, bunun gereği olarak söz hürriyeti, vicdan, din ve yazı hürriyetinin sınırlandırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında heykeller hakkında şunları dile getirmiştir:

Bu heykeller olmasa idi bugün böyle bir kanunla da karşılaşmayacaktık. Zaten bunlara tecavüz edenler akıllı, şuurlu adamlar değildir. Esasen bunları yapanlar da hiç düşünmemişler midir, bu millete tarih boyunca hizmet edenler, kralları ayaklarına getirenler ve diz çöktürenler, kanunu icat edenler, medeniyeti ve hakikati dünyaya öğretenler, ahlak ve fazilette dünyaya örnek olanlar, dünyanın üçte ikisine sahip olanlar, karada gemi yüzdürenler, aşiretten imparatorluk kuranlar, ahlakta, fazilette, adalette, sahavette ve hamiyette eşi bulunmayanlar, hatta dünyayı hükümdarlığına küçük gören bu hükümdarlar, bu kahramanlar ne için kendilerine heykeller yapmamışlar ve yaptırmamışlardır. İsteselerdi nelere kadir değillerdi. Dünyanın her tarafından haraç alırlardı. Millet parasının bir kuruşuna dokunmadan istediklerini yaparlardı. Fakat bu milleti taşlara, tunçlara, şahıslara taptırmamak için yapmadılar.

³²¹ A.g.t.d., s. 104-105

Son olarak milletin hakiki dertlerine çözüm getirilmesi gerektiğini ve tasarının aleyhinde olduğunu belirtmiştir.³²²

Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu da tasarıya muhaliftir. Atatürk'e yapılan saldırıların esasen millete yapıldığını iddia edenlere karşılık, Pamukoğlu "*millete vaki tecavüzün Atatürk'e vaki tecavüz addedilmesi*"nin hukuken mümkün olmadığını belirtmiştir. Atatürk'e duyulan sevginin toplumsal vicdanda yerleşmesi için kanuna lüzum olmadığını ifade etmiştir. Milletin Atatürk'e sevgisi ortadayken böyle bir kanuna gerek olmadığını ve eğer bu sevgi millette hasıl değilse bunun kanun yoluyla cebren sağlanmasının nasıl fayda sağlayacağını, bilakis bu zorlamanın milleti Atatürk'ten uzaklaştıracağını belirtmiştir. Şahsa yönelik bir kanun çıkartmakla Anayasa'nın eşitlik ilkesinin çiğnendiğini ve eşitliğin cemiyetin düzen ve ahengini sağlayan bir hak olduğunu, eğer bu ihlal edilirse bu düzen ve ahengin sarsılacağını izah etmiştir. 3-5 heykeli koruyamayan hükümetin milleti nasıl koruyacağını ve şimdiye kadar 20 milyon Türkün haklarını korumuş olan ceza kanununun neden kafi gelmediğini sorgulamıştır. Pamukoğlu da Sait Bilgiç ve diğer milletvekilleri gibi *Zafer* gazetesinin yayın politikasını eleştirmiştir: "Laikliği ana prensip olarak kabul eden Demokrat Parti efkarını yayan *Zafer* gazetesinin bugünkü nüshasında şimdiye kadar serdedilen delillerin kuvvetliliği mi acaba "din sultasına sığınarak Atatürk imtiyaz istemiyor rahmet istiyor" vecizesi savrularak kanunla rahmet temenni cihetine gidilmeyi icap ettirmiştir".³²³

Tasarı hakkında söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk (DP-TKP-Bağımsız), Başbakan Adnan Menderes'in konuşmasını tenkit etmiştir:

Sayın Başbakan, Atatürk'ü tahkir ve tezyif ettirmeyiz, tenkit edebiliriz, buyurdular. Halbuki onun işleri tenkide mütehammildir. Mesela o kadar kuvveti vardır ki tenkit edeyim derken tezada düşer insan. Başbakanın düştüğü gibi. Sayın Başbakanımız demokrasiye tarafına ait tenkitler yapılabilir, buyurdular. Hepimiz bir nesil olarak bu memleketin içinde bu hadiselerin içinde yaşadık ve yaşıyoruz. Atatürk'ün demokrasiye tarafının ne kadar kuvvetli olduğu bilhassa Birinci Büyük Millet Meclisi Atatürk'ün dünyaya ne kadar demokrat olduğunu gösterdiği gibi, Serbest Fırka zamanında Atatürk'ün bir vatandaş olarak demokratiğini selamlamakla saygı duyarım.

³²² A.g.t.d., s. 110-112

³²³ A.g.t.d., s. 112-114

Cezmi Türk, sadece Atatürk heykel ve büstlerini koruyan bir kanuna değil Atatürk inkılaplarını da koruyacak bir kanuna ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.³²⁴

Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (DP), eskiden Atatürk heykel ve büstlerine saldırıların az olduğunu veya hiç olmadığını belirtmiştir. 14 Mayıs'tan sonra herhangi bir müsamaha gösterilmemiş olmasına rağmen bu tür saldırıların hürriyetin artık memlekette vaki olmasından kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Bazı “muzır” kişilerin bu hürriyet nizamından kötü amaçlarla faydalandığını, bu kişiler yüzünden hürriyetin sınırlandırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu kanunla Atatürk'ün heykellerine yapılan saldırılar sonrasında halk nazarında oluşan tepkinin yatışacağını, halkın kendi inisiyatifi ile bu saldırıları yapanlardan hesap sormasının önüne geçileceğini ve böylece toplum düzeninin bozulmayacağını ifade etmiştir. Cezmi Türk'ün Atatürk münakaşa edilemez ifadesine karşı çıkan Karaosmanoğlu, Atatürk'e adaplı tenkitler yöneltebilmek için bu kanunun lazım geldiğini ifade etmiştir.³²⁵

Manisa Milletvekili, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, tasarıya yönelik eleştirileri cevaplandırmak için söz almıştır. Tasarıya yönelik itirazlardan birinin şahsa mahsus olması ve bu sebeple Anayasa'nın 69. maddesine aykırı olduğudur. Ağaoğlu, bunu böyle değerlendirmemek gerektiğini, Atatürk heykel, resim ve büstlerine yapılan saldırıların toplumsal vicdanı zedelediğini, Atatürk'ün ölmüş olmasından bahisle 69. maddenin sadece yaşayanları kapsamına aldığını ve tenkit hürriyetinin hiçbir suretle engellenmeyeceğini ifade etmiştir. Halk Partililerin tasarıya yönelik şikâyetlerinin tasarıda inkılaplarla ilgili bir hükmün bulunmayışı üzerinde toplandığını fakat Halk Partisi'nin bunu öne sürerek esasen inkılapların tehlikede olduğu görünümünü yaratmaya çalıştığını belirtmiştir. Tasarının, belli amaçlar doğrultusunda tertiplenmekte olan bu saldırılara karşı bir önlem olacağını ve böylece asayişin de korunacağını ifade etmiştir.³²⁶

Kanun tasarısının Anayasa'ya uygun olup olmadığının incelenmesi için Anayasa Komisyonu'na sevk edilmiştir.³²⁷ 23 Temmuz 1951'de Anayasa Komisyonu'nun raporu meclise sunulmuştur. Meclis müzakereleri bu rapor üzerinde yapılan konuşmalar, aleyhte ve lehte yapılan yorumlar üzerine sürdürülmüştür.³²⁸ Anayasa Komisyonu'nun raporu şu şekildedir:

³²⁴ A.g.t.d., s. 114-119

³²⁵ A.g.t.d., s. 120, 122-123

³²⁶ A.g.t.d., s. 123-126

³²⁷ A.g.t.d., s. 131

³²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 9, Birleşim 103, 23 Temmuz 1951 Pazartesi, 142'ye ek sayılı basma yazı

Görüşmeler sırasında tasarının Anayasaya muhalif olduğunu beyan edenlerin mütalaaları şu suretle hülasa edilebilir: 1. Anayasanın 69'ncu maddesinde (Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile, kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır.) denilmektedir. Atatürk ölmüş olmakla beraber kendisi bir Türk ve kişi olduğuna göre bu şekilde hususi ve şahsi bir kanun çıkarılması halinde 69'ncu maddenin menettiği ayrıca (imtiyaz) kendisine ve ailesine bahşedilmiş olacağı gibi Türklerin kanun karşısında eşit bulundukları prensibi de ihlal edilecektir. 2. Bu tasarı kanunların haiz bulunması lazım gelen umumilik ve mücerretlik vafına da uygun değildir. 3. Tasarının maddelerinde kullanılan (her ne suretle olursa olsun tecavüz) ve (Atatürk hakkındaki eserler) tabirleriyle ve (gibi) edatıyla da Anayasanın tanıdığı bazı haklar tahdit ve takyit ve suçların muayyeniyeti esası ihlal edilmiş olacaktır.

Bu itirazlara komisyonun cevabı şu şekildedir:

1. Atatürk yaşamadığına göre kendisi için 69'ncu maddede kastedilen manada bir imtiyaz tanımak mülahazası varit olmadığı gibi tasarıda böyle bir imtiyaz tanınması derpiş edilmiş de değildir. Malum olduğu üzere bir fiil hareket suç sayılarak cezai müeyyideye tabi tutulurken göz önünde tutulması iktiza eden cihet devletin ceza vermek hakkının dayandığı esastır. Bu esas, cemiyetin kendi huzur ve sükununu, içtimai, hukuki ve siyasi nizamının muhafazası için tedbir alması, kendisini müdafaa eylesidir. Tasarının gerekçesinde hulasaten: Atatürk memleketin kurtarıcısı, Cumhuriyet ve inkılaplar rejiminin sembolü olması hasebiyle hatırasına ve kendisini temsil eden şeylere karşı vaki tecavüzler, dolayısıyla Cumhuriyet ve inkılaplar rejimine karşı bir nevi husumet izharı mahiyetinde oldukları cihetle amme efkarında derin akisler yaratmakta ve cemiyetin huzur ve sükununu bozmaktadır. Bu sebepten dolayı esasen bugün bile suç sayılan bu fiillerin cemiyet içinde yaptıkları tesir ve tevlit ettikleri huzursuzlukla mütenasip olarak müeyyidelerinin artırılması ve hakaret fiilinden dolayı da re'sen takibat icrasını sağlamak maksadıyla hazırlanmış olduğu ifade edilmiştir. 2. Bir kanunun şahsi veya hususi veya umumi olup olmadığının tayinindeki kıstas, kanunun muhatabıdır. Eğer kanun bir şahsa veya bir sınıf ve zümreye hitap ediyorsa şahsi veya hususi, umuma hitap ediyorsa umumidir. Tasarı derpiş ettiği suçları işleyen herkese

istisnasız tatbik edilecek hükümleri koyduğuna, bir şahsa veya sınıfa değil bütün ülke dahilinde bulunan herkese hitap ettiğine göre kanunun en mühim ve mümeyyiz vasfı olan umumî olması vasfını haiz bulunmaktadır. Tasarının bu veçhile herkese tatbik olunan muayyen hükümleri ihtiva etmesi ile kanun karşısında müsavat esası sağlanmış sayılır. Atatürk'ün hatırasına karşı işlenecek suçlar hakkında ister Ceza Kanununda ister ayrı bir kanun halinde cezai hükümler konulması ve amme vicdanına olan şiddetli tesiri bakımından re'sen amme davası açılmasını müstelzim tutulması korunmaya ihtiyacı olmayan Atatürk'ün değil milli vicdanın ve asayişin korunması maksadına matuf olmak bakımından da her hangi bir imtiyaz tesisi manasına alınamaz ve bundan yaşayan vatandaşların hiçbirinin melekelerini serbestçe inkişaf ettirmek hakkına bir eksiklik arız olacağı akla bile getirilemez. Cümlece malum bir hakikattir ki ihtiyaç halinde istisnai ve fevkalade kanunlar da çıkarılabilir. İşte sebeplerden dolayı tasarı anayasaya muhalif görülmemiştir.

3. Tasarıda kullanılan “her ne suretle olursa olsun tecavüz” Atatürk hakkındaki eserler” tabiriyle ve “gibi” edatıyla suçların muayyeniyeti esasının ihlali cihetine gelince; filhakika tasarıda bulunan bu tabir ve edatlar tecrimi kastedilen fiilleri aşan ve tenkit gibi halleri de men eylemek ve kıyas yoluna gidilerek hiç kastedilmeyen fiilleri de şümulüne almak gibi mahzurlar tevlit etmek istidadını taşımakta ise de tasarı Kamutaydan komisyonumuza yalnız Anayasaya muhalif olup olmadığı cihetinin tetkiki maksadıyla gönderilmiş olduğundan komisyonumuz metin üzerinde ceza hukukunun esasları bakımından inceleme ve değiştirmeler teklif etmeye kendisini yetkili görmemiştir. Gerek bu cihetlerin gerek diğer ileri sürülecek mütalaaların tasarının Kamutayca müzakeresi sırasında nazara alınması yahut Adalet Komisyonuna iade edilerek tekrar gözden geçirilmesi temenniye şayandır.

Raporu düzenleyen komisyon 15 kişiden oluşmaktadır. Anayasa Komisyonu raporu hazırladıktan sonra oylamaya geçilmiştir. Rapora 7 üye ret, 7 üye kabul ve 1 üye çekimser oy

vermiş³²⁹, komisyon başkanının beraberlik durumunda oyu 2 sayıldığından rapor komisyondan 7 rette karşı 8 kabul oyuyla geçmiş ve meclise sunulmuştur.³³⁰

Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, komisyon raporuna muhalif olarak konuşmuştur. Atatürk'ün ölü olduğunu ve ferdin haklarının ölümle son bulduğunu bu nedenle şahsa mahsus bir kanun çıkarılamayacağını belirtmiştir. Eğer bu tasarı kanunlaşırsa Anayasa'daki eşitlik prensibine karşı gelineceğini ve bu kanunla ölümlerin haklarının yaşayanlardan üstün tutulacağı düşüncesinin hasıl olacağını bildirmiştir. Komisyon raporunda Atatürk'e değil millete imtiyaz verildiği yönünde bir ifade olduğunu ve her kime olursa olsun Anayasa'nın 69'ncu maddesi gereğince kimseye imtiyaz verilemeyeceğini açıklamıştır. Komisyonun Anayasa ile tezatlık gösterdiğini ifade etmiştir. Raporda belirtilen istisnai haller ifadesine de karşı çıkan Pamukoğlu tekrar Anayasa'nın 69'ncu maddesini vurgulamış ve kimseye istisna veya imtiyaz geçilemeyeceğini belirtmiştir.³³¹

İstanbul Milletvekili ve Anayasa Komisyonu Başkanı Fuat Hulusi Demirelli (DP), kanunlarla korunanın Atatürk olmadığını ki O'nun himayeye muhtaç olmadığını ve esasen bu kanunla mirasçıların şeref ve haysiyetleri ile Atatürk'ün mevzu bahis olması nedeniyle milli vicdan ve toplumsal huzur ve asayişin korunmasının amaçlandığını ifade etmiştir.³³²

İzmir Milletvekili Behzat Bilgin, Atatürk'e milletçe duyulan sevgi ve saygıdan şüphe edilemeyeceğini fakat bazı kişilerce münasebetsiz saldırıların vuku bulduğunu ve bu saldırıların da esasen Atatürk'ün maneviyatı üzerinden Türk milletine yöneltilmiş bir saldırı olduğunu ifade etmiştir. İşte bu nedenle bu tasarının kanunlaşması halinde “*milletin emniyet ve huzuruna ve bütünlüğüne tecavüz*” edenlerin maksatlarını ispat edeceklerini ve asayişin sağlanacağını belirtmiştir.³³³

İstanbul Milletvekili Mükerrerrem Sarol (DP), bu kanunla Atatürk heykellerine uzanacak ellerin kırılacağını ve bunun da Anayasa'yı müdafaa etmek olduğunu ifade etmiş ve şunları dile getirmiştir:

³²⁹ Kabul Oyu Verenler: Komisyon Başkanı İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli, Komisyon Sözcüsü Konya Milletvekili Rifat Alabay, Erzurum Milletvekili Memiş Yazıcı, Isparta Milletvekili Reşit Turgut, Manisa Milletvekili Muhlis Tümay, Sivas Milletvekili Ercüment Damalı, Zonguldak Milletvekili Yunus Muammer Alakant; Ret Oyu Verenler: (Yeni bir metin hazırlanması düşüncesi nedeniyle) Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, Ankara Milletvekili Ramiz Eren, Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı, Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender, İstanbul Milletvekili Mithat Benker, Konya Milletvekili Tarık Kozbek, Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz; Çekimser: Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu; A.g.t.d., s. 142'ye ek sayılı basma yazı

³³⁰ A.g.t.d., s. 142'ye ek sayılı basma yazı

³³¹ A.g.t.d., s. 258-259

³³² A.g.t.d., s. 260

³³³ A.g.t.d., s. 265

Zaten Anayasa bu hayat görüşü ile hareket edersek, medeniyet vetiremizin tamamlanmasında rol oynayacaktır. Aksi takdirde cehalet ve taassup darbelerinin altında cehalet ile taassubun hakim kılmak istediği terör havası çok daha büyük bir şiddetle esecek, ondan sonrasında da “gerilik” düpedüz gerilik kendi anayasasını kaleme alacaktır.

Sarol, tasarının kanunlaşmasından yanadır ve eğer bu olmazsa Atatürk heykellerinden sonraki hedefin inkılaplar, demokrasi ve nihayet Cumhuriyet olacağını ifade etmiştir.³³⁴

Rapor ve tasarı üzerinde başka konuşmacı kalmamış ve müzakerelerin kifayeti hakkında önergeler verilmiştir. Önergeler oylanmış ve müzakereler kâfi görülmüştür. Daha sonra tasarı hakkında birkaç önerge verilmiştir. Bu önergelerden biri tasarının reddine yöneliktir:

T.B. Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

Atatürk aleyhinde işlenen suçlar hakkındaki kanun tasarısı ruhiyle ve lafzıyla Anayasaya aykırıdır. Bu cihetler Anayasa Komisyonunda tasarıya muhalif kalan azaların muhalefet şerhlerinde izah ettikleri gibi Anayasanın hürriyet, müsavat prensiplerini ihlal etmekte tarihi tenkit ve fikir hürriyetini baltalamaktadır. Böylece Anayasaya hukuki esaslara ve İnsan Hakları Beyannamesine aykırı olan işbu tasarının reddine; büst ve heykellerin kırılmasını önleyecek ve vefat eden Cumhurreislerini tezyif ve tahkirden koruyacak daha şiddetli cezaları havi ve umumi hükümlere uygun olmak şartıyla Ceza Kanununda yapılacak tadilatı muhtevi bir tasarı ile Hükümetin Meclise gelmekte muhtariyetine dair bir karar ittihaz buyurulması keyfiyetini Meclisin Yüksek tasvibine arz ve teklif ederiz. 23.VII.1951³³⁵

Önerge reddedilmiş ve Anayasa Komisyonu’nun hazırladığı rapor oya sunulmuştur. *Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun Tasarısının Anayasa’ya Aykırı Olmadığına Dair Anayasa Komisyonu Raporu* oylamasına 232 kabul, 50 ret, 6 çekimser oy verilmiştir. Oylamaya katılan vekil sayısı 288’dir.³³⁶

³³⁴ A.g.t.d., s. 269-270

³³⁵ Önergeyi verenler: Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender, Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz, Bursa Milletvekili Halil Ayan, Zonguldak Milletvekili Avni Yurdabayrak, Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz, Zonguldak Milletvekili Abdürrahman Boyacıgiller, Balıkesir Milletvekili Ahmet Kocabıkoğlu, Gaziantep Milletvekili Süleyman Kuranel, Kayseri Milletvekili İbrahim Kirazoğlu, Sivas Milletvekili Nurettin Ertürk, Bolu Milletvekili Zuhuri Danışman, Kayseri Milletvekili Ali Rıza Kılıçkale; A.g.t.d., s. 277

³³⁶ A.g.t.d., s. 275-278

Oylamadan sonra sıra kanun tasarısının maddelerinin görüşülmesine gelmiştir. Tasarının birinci maddesi görüşülürken Bursa Milletvekili Raif Aybar söz almıştır. 5 maddeden oluşan tasarının esas muhtevasının 1'nci maddede belirtildiğini ve kendi incelemeleri doğrultusunda bu maddenin “*alil* (sakat)” olduğunu ifade etmiştir. Bu tasarının bu şekilde kanunlaşması durumunda 21 milyon Türk'ün günlük hayatında huzur ve emniyetin kalmayacağını belirtmiştir. Buna sebep olarak şu görüşü öne sürmüştür:

Ölmüş bir insanın bütün varlığı sadece manevi varlıktan ibaret kalır. Yani bir ölünün manevi varlığı tabiri caizse bütün manevi mealeki, bütün moral patrimuvanı demek olan bir mana ve mefhumdan ibarettir. Hal böyle olunca; denilebilir ki, bir ölünün manevi varlığını; ölünün adına ve hüviyetine merbutiyeti düşünülebilecek bin türlü vasıf, bin türlü kıymet ve kıymet hükmünden unsur ve muhteva alabilecek bir terkip, bir kompozisyonudur. Bu manevi terkipte kıymet ve kıymet hükümleri esaslı bir unsur olduğundan bir ölünün manevi varlığının şümül ve ifadesi zamana, mekana ve şahsi takdirlere göre mütehavvil ve elastiki olmak karakterindedir. Bu itibarla günlük konuşma ve yazma dilimizde ebedi ve lügavi manalarıyla kullanageldiğimiz manevi varlık tabirini beş seneye kadar ağır hapis cezasını mucip bir suçun mağduru olabilmek vasfıyla bir ceza kanununa yerleştirmek kanaatimizce çok tehlikeli bir iştir.

Aybar, tasarının 1'nci maddesinde yer alan “*Atatürk'ün manevi varlığı*” tabirinin elastiki bir mefhum olması sebebiyle belirsiz bir hudut ihtiva ettiğini ifade etmiştir. Bu mefhumun hududunun belirsizliği nedeniyle herhangi bir yazı veya fiili faaliyetin cezai yaptırıma yol açabileceğini düşünmektedir. Dikkat çektiği diğer bir nokta, tasarıdaki “*her ne suretle olursa olsun*” ifadesidir. Böylece herhangi bir fiil suç kapsamına girebilecektir. Aybar tüm bunlardan hareketle bu ceza kanununun meclisten bu haliyle geçmemesi gerektiğini, Adalet Komisyonu'nun 1'nci maddeyi tekrar gözden geçirmesi gerektiğini ve belli tadiller sonucunda meclise sunulması gerektiğini belirtmiştir.³³⁷

Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant (DP), tasarıdaki 1'nci madde üzerinde birkaç değişiklik yapılması gerektiğini belirtmiş ve maddeye şu şekli vermiştir³³⁸: “Atatürk'e ait resim, heykel ve büstleri tahkir ve tezyif maksadıyla veya **dini itikatları** sebebiyle kıran, bozan veya

³³⁷ A.g.t.d., s. 281-283

³³⁸ Alakant, maddedeki “*gibi*” edatını kaldırmış, hapis cezası süresini 3 sene yapmış ve dini itikatları sebebiyle ibaresini maddeye eklemiştir; a.g.t.d., s. 284

kirletenler bir seneden **üç seneye** kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılırlar”. Alakant, esasen bir önerge vermiştir. Fakat madde onun teklif ettiği şekilden uzak kalacaktır.³³⁹

Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger (DP) de Alakant gibi bir tadil teklif etmiş ve bir takdir vermiştir. Dülger’in teklif ettiği değişiklik şu şekildedir: “Atatürk’ü tahkir ve tezyif edenler, Atatürk’ü temsil eden resim, heykel ve büst gibi eşyayı bozan, kıran ve kirletenler bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar”. Dülger, 1’inci maddedeki “*manevi varlık*” ibaresini kaldırmış, gibi edatını Atatürk’ün henüz hazırlanmamış olan kabrini de muhtevasına alması için maddeden çıkartmadığını ifade etmiş ve 5 senelik cezayı 3 seneye çevirmiştir.³⁴⁰

Tasarının birinci maddesi üzerine 11 önerge verilmiştir. Adalet Komisyonu Sözcüsü Hamit Şevket İnce (DP) önergelerle birlikte tasarının 1’nci maddesinin tekrar incelemek üzere komisyona iadesini istemiştir. Bu doğrultuda 1’nci madde ve önergeler komisyona iade edilmiştir.³⁴¹

25 Temmuz 1951 tarihli meclis birleşiminde Adalet Komisyonu’na havale edilen tasarının 1’nci maddesi ve önergeler incelenmiş ve komisyon tarafından 1’nci madde tadil edilmiştir. Böylece maddedeki “*gibi*” edatı çıkarılmış, tahkir ve tezyif kelimeleri hakaret ve sövme ile değiştirilmiş, “*her ne suretle olursa olsun bunlara tecavüz edenler*” ibaresinin, maddede yapılan değişikliklerle hakaret ve sövme fiillerinin getirilmesi sonucu maddede gerekli olmayacağı kararına varıldığı belirtilmiştir. Ayrıca “*Atatürk’ün manevi varlığı*” ibaresi kaldırılmış ve yerine “*Atatürk’ün hatırasına*” ibaresi getirilmiştir. Mardin Milletvekili Kamil Boran, bu maddeye “*inkılap eserlerinin*” de ilave edilmesi yönünde bir önerge vermiş fakat kabul edilmemiştir. Kamil Boran Halk Partili bir milletvekilidir ve verdiği önerge Halk Partisi’nin en başından beri savunduğu görüşe dayanmaktadır. Halk Partisi bu kanunla inkılapların da korunmasını istemiştir. Çünkü Atatürk heykellerine yapılan saldırılar esasen onun yaptığı inkılapları hedef almaktadır. Fakat Demokrat Parti, her inkılabın halka mal olmadığını ifade etmiş ve halka mal olan inkılapların ceza kanunundaki müeyyideler ile korunduğunu belirtmiştir.³⁴²

Zonguldak Milletvekili Abdürrahman Boyacıgiller, tasarı maddesinden ayrı olarak *Zafer* gazetesini tenkit etmiş ve bu gazetenin tasarıya muhalif olanları *Atatürk düşmanı* olarak

³³⁹ A.g.t.d., s. 283-284

³⁴⁰ A.g.t.d., s. 284-285

³⁴¹ A.g.t.d., s. 290

³⁴² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 9, Birleşim 104, 25 Temmuz 1951 Çarşamba, s. 303-305

suçladığını ifade etmiştir. Aynı ifadeleri İzmir’de çıkan *Demokrat İzmir* gazetesinin de kullandığını belirtmiş³⁴³ ve şunu ifade etmiştir: “Atatürk’e taarruz hususunda bütün Türkler asla müsamaha edemezler”.³⁴⁴

İzmir Milletvekili Avni Başman (DP), Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı (DP) ve Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger 1’nci maddeye “*alenilik*” vasfının yüklenmesini istemişlerdir. Bunun nedeni herhangi bir iftiraya mahal vermemektir. 1’nci maddenin 2’nci fıkrasında belirtilen “*heykel, büst ve abidelere*” yapılacak saldırı fiillerinin mutlaka umumi yerlerde umuma açık bir şekilde yapılması durumunun eklenmesini istemişlerdir. Böylece iftiraya ve fesada mani olunacağını belirtmişlerdir.³⁴⁵ Aleniyet konusunda Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku (DP), dikkatli düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun nedeni aleni olmayan bir toplantıda Atatürk’e hakaret edilebileceği ihtimali olmasıdır. Alenilik kanunda belirtilirse aleni olmayan toplantılarda Atatürk’e saldırılmasına müsaade edilmiş olacağını ifade etmiş ve örnek olarak şu ifadeleri sarf etmiştir: “Eğer biz bu maddeye aleniyet kelimesini koyarsak, şu halde cemiyetin cemiyet odalarında, partilerin kendi yerlerinde, **Ticanilerin** toplandığı gibi gizli toplantılarda Atatürk’e hakaret edilmesine meydan vereceğiz”.³⁴⁶ Adalet Komisyonu Sözcüsü ve Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce “*aleniyet*” tabirinin maddeye eklenmesine ilmen icap ve ihtiyaç olmadığını ifade etse de, bu doğrultuda verilen önergelerin milletvekilleri tarafından kabul edilmesi neticesinde maddeye aleniyet tabiri eklenmiştir.³⁴⁷ Değişikliler yapıldıktan sonra tasarının 1 ve 2’nci maddesi yapılan oylama ile kabul edilmiştir. 3’ncü maddesi; “*Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet savcılıklarınca re’sen takibat yapılır*” tartışılırken Seyhan Milletvekili Cezmi Türk ile Adalet Komisyonu Sözcüsü Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce arasında sözlü tartışma yaşanmıştır. Hamit Şevket İnce, bu kanun tasarısı görüşüldüğü günlerde Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Atadan’ın vekaletini üstlenmiştir. Tartışma Cezmi Türk’ün 3’ncü maddeye atfen Hamit Şevket İnce’ye bu tasarının kanunlaşması sonrasında vekaletle devam edip etmeyeceğini sorması üzerine yaşanmıştır ve devamında şu konuşmalar hasıl olmuştur: “Hamit Şevket İnce: Neden benden bahsettiniz? Burada gayrişahsi konuşuyorum. Benim Makbule Hanımdan aldığım vekaletten bahsetmek doğru değildir. Cezmi Türk: Bu hususta vekaleti haiz olan bir zat bu kanunun sözcülüğünü

³⁴³ “Atatürk Muarızları Neden Korkuyorlar? Sözde “Adil” Paşa ve Benzerlerinin Niçin Ürktüklerini, Millet De, Meclis De Asla Tegaful Etmeyecektir”, *Demokrat İzmir*, 6 Mayıs 1951, s. 1-2; “Dünkü Mecliste Şiddetli Tartışmalardan Sonra”, *Demokrat İzmir*, 8 Mayıs 1951, s. 1, 6; “Atatürk Kanunu İçin Sert Münakaşalar”, *Demokrat İzmir*, 24 Temmuz 1951, s. 1, 6

³⁴⁴ A.g.t.d., s. 306

³⁴⁵ A.g.t.d., s. 307-310

³⁴⁶ A.g.t.d., s. 311

³⁴⁷ A.g.t.d., s. 313-318

yapabilir mi?”. Cezmi Türk esasen İnce’nin bitaraf olmadığını iddia etmiştir. Bu nedenle komisyon sözcülüğü yapmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁸

Tasarı maddeleri 1’den 5’e ayrı ayrı olmak üzere oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir. Daha sonra oturum başkanı Mustafa Zeren, tasarının tümünü oya sunmuş ve tasarı kanunlaştırılmıştır.³⁴⁹ 31 Temmuz 1951’de de Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Kanun maddeleri şu şekildedir:

Madde 1. Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Atatürk’ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk’ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır.

Madde 2. Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır.

Madde 3. Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet savcılıklarınca re’sen takibat yapılır.

Madde 4. Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 5. Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür.³⁵⁰

3.3.12 Dinin Siyasete Alet Edilmesine Örnekler

Eylül 1951’de ara seçimler yapılacaktır. Seçim propagandası için partililer seçim bölgelerini gezmektedir. Bunlardan biri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek’tir. Kasım Gülek seçim bölgesi olan Bilecik’te seçim propagandasına dini alet etmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarı Necdet Evliyagil, Gülek’in konuşmalarında “*türbeleri biz açtık, Halk Partisi İslam dinine daima sadık kalmıştır ve kalacaktır*” ifadelerini kullandığını, buna

³⁴⁸ A.g.t.d., s. 320-321

³⁴⁹ A.g.t.d., s. 324

³⁵⁰ Resmi Gazete, Sayı 7872, 31 Temmuz 1951

karşın Demokrat Partili hatipler ise Halk Partisi zamanında camilere kilit vurulduğunu, Arapça ezanın, okullarda din derslerinin ve radyoda Kur'an'ın Demokrat Parti'nin eseri olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. Evliyagil yazısında, her iki partinin de köylü halkın (seçim propagandaları çoğunlukla köylerde yapılmıştır) dini hassasiyetinin istismar edildiğini ifade etmiştir. Her iki partinin de birbirini dinsizlikle suçladığını belirten Evliyagil, Demokratların, Gülek'in Robert Kolej'de çekilmiş cübbeli fotoğrafını halka şu suretle propaganda ettiklerini bildirmiştir: “*bu elbiseyi papazlar ve gavurlar giyer*”.³⁵¹

Cumhuriyet gazetesinin bir başka muhabiri olan Faruk Fenik seçim bölgelerinden haberler vermektedir. Verdiği haberlerde, Sinop'taki seçim mücadelelerinin hararetli geçtiğini, Halk Partisi adayı Muhtar Acar'ın cami cami dolaşıp namaz kıldığını, yine bir gün namaz kıldığı anda secdeye kapandığı sırada alnından yaralanmış olduğunu ve bu durumun Demokrat Partililerce propaganda niyetine kullanıldığını ifade etmiştir (Demokratlar, Acar'ın göstermelik namaz kıldığını iddia ediyorlardı). Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin Demokrat Parti adayını desteklemek için Sinop'ta bir konuşma yaptığını aktaran Fenik, İleri'nin “*Allah'ın D.P.'yi desteksiz bırakmayacağına eminiz*” ifadesini kullandığını bildirmiştir. Fenik, Karadeniz bölgesindeki seçim propaganda faaliyetlerinde dinin ön planda tutulduğunu, resmen her partinin din mefhumuna sarıldığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Millet Partililer propagandalarında din mevzuunu kullanıyor, Halkçılar namaz kılıyor, DP'liler dini ağızlarından düşürmüyor”.³⁵²

3.3.13 CHP Kurultayı

26-30 Kasım tarihlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9'ncu Büyük Kurultayı Ankara'da yapılmıştır. İsmet İnönü kurultay açış nutkunda Türkiye'nin geçirmiş olduğu irtica tehlikesi, iktidarın çıkartmış olduğu *Atatürk'ü Koruma Kanunu* ve Ticanilerin faaliyetleri hakkında konuşmuştur:

Bir aralık herkese endişe verecek manzara ile irtica ve gerilik temayülü görüldü. İrtica heveslileri bazı iktidar ricalinin beyanlarından teşvik edildikleri zannına düşerek geniş mikyasta irtica neşriyatına giriştiler. 27 senelik Cumhuriyetin inkârı ve kötülenmesi siyasetini geliştirerek, az zamanda ve açıktan açığa Atatürk'ün adına, eserine ve heykeline tecavüz

³⁵¹ Evliyagil, N., “*Bazı Bölgelerde Hatipler Din Mevzuunu Ele Aldılar*”, Cumhuriyet, 2 Eylül 1951, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 110

³⁵² Fenik, F., “*T. İleri'nin Sinop'taki Nutku: “Allah'ın DP'yi Desteksiz Bırakmayacağına Eminiz!”*”, Cumhuriyet, 2 Eylül 1951, s. 1, 5

derecesine vardılar. Milletimizin sağduyusu karşı koydu. Fikir adamları, hemen bütün gazetelerimiz, muhtar üniversitelerimiz ve bütün münevver gençlik, siyasi partiler, büyük halk kütleleri hassasiyet gösterdiler. Geniş ölçüde uyandırılan iktidar tedbirler aldı. Bu suretle ehemmiyetli bir irtica dalgası şiddetli bir parlama devrinde, milletin mukavemeti karşısında kırılmıştır, denebilir.³⁵³

Kurultayda yapılan görüşmeler sonucunda bir beyanname ve rapor hazırlanmıştır. Raporda inkılaplar hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: “Cumhuriyetin, inkılapların, demokrasinin korunmasında ve selametinde zaaf gösterilmesine asla müsamaha edilmemesi hususunda ve millet ve vatan için bir ölüm ve kalım mevzuu saydığımız komünizm cereyanına karşı şiddetle mücadele kararında tam bir inanış birliğine varılmıştır”. Görüleceği üzere Halk Partisi Kurultayı’nda inkılaplara atıf yapılarak bunun muhafazası için partilerinin büyük bir alaka gösterecekleri belirtilmiştir. Feroz Ahmad, bu durumu, Halk Partisi’nin Eylül 1951’de yapılan ara seçimlerde 17 seçim yerinden sadece ikisinde başarılı olunması ve seçim bölgelerinde dinin mevzu edilmesine rağmen halk nazarında buna itibar edilmemesi nedeniyle Halk Partisi’nin yeni bir çare olarak kendi kuruluş esaslarına geri dönmesi şeklinde açıklamıştır. Bir diğer husus raporda komünizmle mücadele mesajıdır. Türkiye’de o yıllarda komünizm irtica ile eşdeğer ve hatta iş birliği içinde görülmektedir. Halk Partisi de bu anlayışa uyum içinde bir politika gütmüştür.³⁵⁴

3.3.14 İnkılap Aleyhtarlarına Verilen Cevaplar

9 Şubat 1952’de Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri valiliklere bir genelge yollamıştır. Bu genelge din derslerinde Arapça harfleri kullananlara karşı sert tedbirler alınmasına yöneliktir:

Şehir ve köy okullarında geçen yıldan beri din dersleri resmi ders programları arasına alınmıştır. Bu derslere layık olduğu önemin verilmesi lazımdır. İlkokullarımızda, bu suretle vatandaşlarımız çocuklarının din öğretimi ihtiyaçlarını başka yollardan aramaya mecbur edilmemelidir. Bu derslerin nasıl okutulacağı, 26 Şubat 1951 tarih ve 5546 sayılı tamimle valiliklere bildirilmişti. Derslerin bu esaslar dahilinde yürütölüp yürütölmediği, ciddi bir murakabeye tabi tutulmalıdır. Diğer taraftan bazı illerimizde, kanunlara aykırı

³⁵³ “CHP IX. Büyük Kurultayı Toplandı”, Ulus, 27 Kasım 1951, s. 1; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 114

³⁵⁴ CHP Dokuzuncu Kurultay Beyanname ve Rapor, 30 Kasım 1951, erişim tarihi 10.09.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/01a2f4b9-1199-4af0-9134-9c9997f7673e>; Ahmad, F., *a.g.e.*, 2015, s. 120; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 110, 114

olarak mecburi öğretim çağındaki çocuklarımızdan bir kısmı ilkokullara devam etmeyerek, bazı cahil kadın ve erkekler tarafından gizli olarak açılan mahalle mekteplerine veya ruhsatnamelerindeki gayelere aykırı olarak hareket eden bazı özel dersanelerde **Arap harfleriyle** tedrisata tabi tutuldukları öğrenilmiştir. İlkokullarımızda din derslerine verilecek öneme muvazi olarak kanunların menettiği bu gibi öğretim faaliyetlerinde bulunan şahıslar hakkında gerekli kanuni tedbirlerin alınmasını ve bu husustaki murakabenin arttırılmasını ehemmiyetle rica ederim.

Sebilürreşad dergisinde bu genelge “*tuhaf bir tamim*” adıyla ve “*Arap harfleri hakkında takibat*” yorumuyla yayınlanmıştır. Derginin ideolojik görüşüne uymayan bu genelgeyi tuhaf bulması doğaldır.³⁵⁵

23 Şubat 1951’de gayesi Atatürk inkılaplarını muhafaza ve müdafaa etmek olan *Türk Devrim Ocakları* kurulmuştur. Derneğin tüzüğünde partiler üstü bir hüviyete sahip olacağı ifade edilmiştir. Merkezi Ankara’da olan bu derneğin mensupları arasında Halk Partili, Millet Partili ve Demokrat Partili isimler vardır. Kurucuları arasında Behçet Kemal Çağlar, Hikmet Bayur, Fethi Çelikbaş, Avni Başman, Yavuz Abadan vb. isimler bulunmaktadır.³⁵⁶ Türk Devrim Ocakları’nın kurulduğu günlerde Türk Milliyetçiler Derneği kurulmuş ve milliyetçi dernekleri tek çatı altında toplamıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’de Batı Bloku’na mensup olmanın, komünizme karşı bir silah olarak milliyetçi ideolojinin ve savaş sonrası Türkiye’de çok partili sisteme geçişle birlikte esmeye başlayan liberalleşmenin etkisiyle bir biri ardına milliyetçi dernekler kurulmuştur. Bu dernekleri 1951 yılında tek çatı altında toplayan Türk Milliyetçiler Derneği 1953’te irticai faaliyetlerde ismi geçtiği için kapatılacaktır. Bu konuya daha sonra değinilecektir.³⁵⁷

3 Mart 1952’de, İslam Demokrat Partisi adıyla kurulan siyasi parti Cemiyetler Kanunu’nun 9’ncu maddesine aykırı olduğu için mahkeme kararı doğrultusunda kapatılmıştır.³⁵⁸ 28 Haziran 1938’de kabul edilen ve 14 Temmuz 1938’de Resmi Gazete’de yayımlanan Cemiyetler Kanunu’nun 9’ncu maddesi şu şekildedir:

³⁵⁵ “*Tuhaf Bir Tamim*”, Sebilürreşad, Mart 1952, Cilt 5, Sayı 123, s. 363; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 117

³⁵⁶ “*Devrim Ocakları*”, Ulus, 24 Şubat 1951, s. 2; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 118

³⁵⁷ Kılıç, M. (2016). *Allah, “Vatan, Soy, Milli Mukaddesat” Türk Milliyetçiler Derneği 1951-1953*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 73-76

³⁵⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 30_10_0_0/79_524_29, 10 Mart 1952; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 118

Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara ait olan cemiyetlerin teşkili yasaktır: a) Devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan; b) Teşkilatı Esasiye Kanununun 2'nci maddesinde yazılı Devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden; c) Emniyet ve asayişe ve umumi adap ve ahlaka ve gayesi kanunlara uymayan; d) Siyasal ve ulusal birliği bozan; e) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan; f) Yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran; g) Her ne şekil ve nam altında olursa olsun muntakavi maksat güden veya unvan taşıyan; h) Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan, i) Gizli tutulan gayesini saklayan.³⁵⁹

İslam Demokrat Partisi, Cevat Rifat Atilhan tarafından 27 Ağustos 1951 yılında kurulmuştur ve merkezi İstanbul'dur. Parti programının 1'nci maddesinde partinin amacı ifade edilmekte ve Türk gelenek ve inancının her türlü saldırıdan korunacağı izah edilmektedir:

İslam Demokrat Partisi Türk milletinin bütün tarihi boyunca canla başla bağlı kaldığı bilumum kutsi, ahlaki, harsi ve içtimai prensip ve akidelerin ve yine milletin ananesine, milliyetine ve mukadderatına olan bağlılığını her türlü görünür görünmez tecavüz ve müdahalelerden uzak tutmaya çalışacaktır.

2'nci maddesi Halk Partisi devrinde Anayasa'ya eklenen 6 ok ve demokrasiye zıt olduğunu düşündükleri kanunların kaldırılmasına dairdir: *"Bu sebeple teşkilatı esasiye kanununa Halk Partisi umdeleri olarak giren bütün demokrasiye zıt kanunlar bir anda kaldırılacak"*. 4'ncü maddesinde Türk bayrağı altında yaşayan herkesin ayrılmaksızın cins, mezhep ve vicdan hürriyetinin mutlak surette serbest olduğu ifade edilmektedir. 5'nci maddede komünizm ve masonluğun menedileceği belirtilmektedir. 12'nci maddesinde İstanbul'a mühim bir önem atfedilmiştir ve bu maddede İstanbul için ön görülen faaliyetler açıklanmaktadır. Madde incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a açık bir ifade ile tekrar başkent hüviyeti tanınmasa da verilen önem dolayısıyla buranın Ankara'dan öncel bir yer atfedilmesinin gaye edinildiği anlaşılmaktadır. 14'ncü madde kültür ve eğitimle ilgilidir:

Kültür işlerine fazla ehemmiyet veriyoruz. Milletimizin kurtuluş ve yükselmesine bunu tek çare görüyoruz. İçinden ilaveler, hurafeler, Yahudi uydurmaları çıkarılmış Müslümanlığın bütün ulvi ve ahlaki esaslarını mekteplerde öğrenirler. Böylece tek iman ve tek emelle Türk milletini uzun

³⁵⁹ Resmi Gazete, Cemiyetler Kanunu No:3512, Kanunlar, Sayı 3959, 14 Temmuz 1938, s. 10272

asırlar hasret kaldığı ve layık olduğu şerefli ve kuvvetli mevkie çıkarmak mümkün olacaktır.³⁶⁰

Parti İslamcı ve milliyetçi karakteriyle öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Millet Partisi'ne benzetilebilir fakat İslam Demokrat Partisi her ne kadar programında milliyetçilikten bahsetse de esas gayesi İslamcılıktır. Bu doğrultuda komünizm ve masonlukla mücadele edileceği programda belirtilmiştir. Cevat Rifat Atilhan'ın anti-semitist olduğu göze alınırsa partinin anti-semitizme karşı da mücadeleye girişeceği anlaşılır.³⁶¹

3.3.15 Millet Partisi Kongresi

15-18 Mayıs tarihleri arasında (1952) Millet Partisi'nin 3. Büyük Kongresi Ankara'da toplanmıştır. Millet Partisi'nin eski genel başkanı Hikmet Bayur kongrede bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında inkılapların korunması ve tağyir edilmemesi gerektiğini savunmuştur.³⁶² 16 Mayıs'ta yaptığı ikinci konuşmada inkılapların korunması meselesine açıklık getirmiştir. Kimi Millet Partisi mensupları Atatürk'e ve onun inkılaplarına muhaliftir. Bu nedenle Bayur bu duruma dair izahatta bulunmuştur:

Parti içinde bir Atatürk inkılapları ve onlara muhalif olan bir zihniyet çarpışmaktadır. Görülüyor ki bazı ana prensiplerde ihtilaf halindeyiz. 13'ncü maddemiz devrimcilikten bahseder. Fakat görüyorum ki Atatürk devrinde büyük hamleler bazı parti hatipleri tarafından bambaşka bir şekilde tefsir edilmektedir. Atatürk bu memlekete **tahakküm** etti diyorlar. Arkadaşlar inkılap oy toplayarak olmaz. Birçok konuşmalarda Atatürk devrine, inkılaplarına, şahsına tarizlerde bulunmaktadırlar. Ben bunun aleyhindeyim. Benim fikrimde olmayanların fikri de doğru olabilir. Yalnız iki zıt fikrin bir toplulukta yer bulması samimiyezsizlik olur. Parti içinde her şeyden önce vuzuh lazımdır. Çünkü iki kutup arasında politika cambazları oyun oynamakta kâh o tarafa, kâh bu tarafa dönmektedir. İnkılap için memleketi kurtarmak için yapılan tahakkümle eline geçirdiği iktidar koltuğunu muhafaza için yapılan tahakküm arasında fark vardır. Partimizin inkılaplar ve bilhassa Cumhuriyet devri inkılapları nizamını samimiyeyle kabul edip bunları çağdaş medeniyetin gidişi istikametinde geliştirmeye mi çalışacağı,

³⁶⁰ İslam Demokrat Partisi Esas Programı, Teknik Basımevi, İzmir 1952, s. 2-6

³⁶¹ Bozkurt, C. (2018). "Bir Yahudi Aleyhtarının Anatomisi: Cevat Rifat Atilhan", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, Sayı 2, s. 111-112, 114-115

³⁶² "Bayur İnkılapları Koruyalım Diyor", *Ulus*, 16 Mayıs 1952, s. 2; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 122

yoksa otuz yıl önceki geçmişin hasretini mi çektiği meselesi parti kurulduğundan beri programın bazı maddelerinin türlü biçimlerde tefsiri yüzünden bir tartışma ve huzursuzluk konusu olagelmıştır.

Bayur'un konuşması önemlidir. Bayur, parti içindeki aşırıları uyaran bir konuşma yapmıştır. Bayur, partinin inkılaplara muhalif olmasını doğru bulmamaktadır. Ayrıca parti içinde hemfikir olunmasından yanadır. Hikmet Bayur'un konuşmasından sonra birkaç konuşmacı daha söz almıştır ve birkaç delege de önerge vermiştir. Kongre başkanı Arif Hikmet Pamukoğlu, Hatay delegelerinden Atatürk'ün muvakkat mezarının ziyaret edilmesi ve çelenk konulması hakkındaki önergesini okutmuş ve bunun üzerine büyük tartışmalar yaşanmıştır. Kimi delegeler buna karşı çıkmış, sebep olarak da çelenk konulacaksa şühedaya konulması gerektiğini, Atatürk'ün de bir şehit olduğunu fakat imtiyazlı olamayacağını belirtmişlerdir. Kimi delegeler de Türk halkının artık çelenklere verecek parasının olmadığını ileri sürmüştür. Önerge oylamaya sunulmuş fakat oylama başarıyla sonuçlanmamıştır. Çünkü oy verenlerin kongre delegesi olup olmadığı tespit edilememiş, kongre salonuna dışarıdan gelenlerin olduğu ifade edilmiş ve sonuç olarak Hatay delegeleri önergelerini geri çekmiştir. Kongre başkanı kongre divanının teklifini oya sunmuş ve bu teklif kabul edilmiştir. Kabul edilen teklif hem Atatürk'ün muvakkat mezarına hem de şühedaya çelenk veya çiçek gönderilmesi üzerinedir.³⁶³

17 Mayıs tarihli kongre oturumunda Sadık Aldoğan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Atatürk ve inkılaplara temas etmiştir:

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken inkılapların tahakkuku için o zamanlar tatbik edilen rejimin yalnız ve yalnız bir vasıttan bir ilahtan ibaret olduğunu ve bunun da bir zaruretin neticesi bulunduğunu ifade ettikten sonra, inkılapların yapılmasında amil olanlardan ölen ve yaşayanları, o zamanki rejim dolayısıyla tahdie etmenin hatalı bir hareket...

Aldoğan eleştirilerin 1945 sonrası için yapılmasının daha hakkaniyetli olacağını ifade etmiş ve son olarak Atatürk'ün siyasi parti polemiklerine alet edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁴

23 Mayıs tarihli Ulus gazetesinde "*Millet Partisindeki Hadiseler*" başlığıyla Millet Partisi Genel İdare Kurulunca hazırlanmış bir açıklamaya yer verilmiştir. Bu açıklamada kongrede herhangi bir irticai söylemin olmadığı ve Atatürk'ün muvakkat kabrine çelenk

³⁶³ "MP Kongresinde Dün Fırtına Koptu", Ulus, 17 Mayıs 1952, s. 2-3

³⁶⁴ "MP Büyük Kongresinde", Ulus, 18 Mayıs 1952, s. 2

konulması yönündeki önergeye katiyen karşı çıkılmadığı ifade edilmiştir. Hadiselerin bir yanlış anlaşılma üzerine çıktığını lakin bu yanlış anlaşılmanın katiyen Atatürk aleyhine olmadığını ve yanlış anlaşılmaya neden olan şeyin verilen mezar ziyareti ve çelenk konulması hakkındaki önergenin 2 fıkradan oluşmasına rağmen (1'nci fıkra Atatürk'ün muvakkat mezarına ziyaret ve çelenk koyulması, 2'nci fıkra şüheda ruhunun tazizi amacıyla Zafer Abidesine çelenk konulması), önerge okunurken sadece ilk fıkranın oya konulması şeklinde tezahür etmesi olarak ifade edilmiştir.³⁶⁵

3.3.16 Osmanlı Hanedanı'nın Ülkeye Girişine Müsaade Edilmesi

3 Mart 1924'te Hilafet ilga edildiğinde Osmanlı Hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılması da kararlaştırılmıştır. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, yurt dışındaki hanedan üyelerinden bazıları yurda dönmek niyetiyle mektuplar yazmıştır. Bu mektuplar üzerine hükümet bir değerlendirme yapmış ve bakanlar kurulunun 12 Ocak 1952 tarihli kararıyla meclise bir kanun tasarısı sunulmuştur: “*Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Olan 431 Sayılı Kanuna Ek Kanun Tasarısı*”. Kanun tasarısı üzerine İçişleri, Dışişleri ve Adalet Komisyonu birer rapor hazırlamıştır. Kanun tasarısının gerekçesinde Sultan Hatice ile Damat Rauf'un oğlu Hayri Rauf'un ikamet ettiği Beyrut'tan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yurda dönmek niyetiyle yazmış olduğu mektuptan bahsedilmiş, İstanbul'da oturan ve adının Kerime Voskay olduğu belirtilen bir kişinin Başbakanlığa bir dilekçe yazarak kardeşi damat M. Refik'in ve iki erkek bir kız çocuğunun memlekete gelmesine izin verilmesini istediği belirtilmiş ve Kerime Voskay'ın Enver Paşa'nın kardeşi Kamil'in çocukları ile damat İsmail Hakkı'nın kızını ve damat Ahmet Kamil ve Mahmut Behçet'i emsal gösterdiği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı bu isteklerin değerlendirilmesi gerektiğini ve yurda dönmelerinin sağlanmasını istemiştir. Bu doğrultuda İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarınca bir inceleme yapılmış ve yurda dönme dileklerinin kabulüne imkân olmadığı, yalnız 431 sayılı kanunun tadili ile bu sorunun çözülebileceği belirtilmiştir. Bu nedenle bu tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarı, saltanat ve hilafete varis olabilecek olanları memlekete sokmayacaktır. Bu kapsama girenler Osmanlı'da padişahlık etmiş olanların ve son Halife'nin erkek fûruudur. Yurda dönebilecekler ise şu şekilde tarif edilmiştir: “Sakıt hanedanla kan rabıtası olan veya olmayan **kadınlarla** bunların kan itibarıyla hanedanla rabıtası olmayan kocalarının kız ve erkek çocuklarının yurda dönmelerini mümkün kılmaktadır”. Gerekçenin bir maddesinde: “...Yalnız Enver Paşa'nın ve kardeşi sakıt damat Kamil'in ve İsmail Hakkı'nın

³⁶⁵ “*Millet Partisi Kongresindeki Hadiseler*”, Ulus, 23 Mayıs 1952, s. 2

çocuklarının yurda gelmelerini sağlayan 3662 sayılı kanun aynı durumda olan bilhassa Plevne Kahramanı Büyük Kumandan Gazi Osman Paşa'nın torunlarına teşmil edilmemesi ağır şikâyetleri mucip olmuştur” deniliyordu. Buradan anlaşılan hükümet hem haksızlık olarak atfettikleri bu sorunu çözmek hem de şikâyet ve isteklere genel bir cevap vermek istemiştir. Son olarak hazırlanan tasarı ile aksaklıkların giderilmesinin amaçlandığı ve tasarı ile yurda dönmesine müsaade edileceklerin geniş bir çerçeve içinde değerlendirildiği ifade edilmiştir:

...doğum itibarıyla müderris Osmanlı Hanedanı'ndan olan **kadınların** da memlekete gelmelerine cevaz verilmiştir. Bu kadınlar ne saltanata ne de hilafete veraset iddia edecek durumda olmadıkları gibi çoğunun yaşı ilerlemiş asgari hayat ve geçim şartlarından mahrum pek sefil ve perişan bir vaziyete düştükleri görülmektedir. Bilhassa evlenme, eğitim çağında olan gençlerin ve küçüklerin durumu ise daha acıklı bir safha arz etmektedir. Bu konuda memleketin yüksek menfaatleri dikkate alınmak suretiyle hazırlanan kanun tasarısında yurda gelmeleri derpiş edilen kimselerin avdetlerinde bir mahzur görülmemiştir.³⁶⁶

Komisyon Raporları

İçişleri Komisyonu

13 Şubat 1952'de İçişleri Komisyonu'nca, hükümetin hazırladığı birinci, ikinci ve üçüncü maddeler aynen kabul edilmiş, dördüncü madde ise ekleme yapılmak suretiyle kabul edilmiştir. Yurda dönecek olanların gayrimenkul mallar üzerinde hak iddia edememesinin yanında menkul mallar üzerine de hak iddia edememesi durumu eklenmiştir. Beş, altı ve yedinci maddeler de komisyonca kabul edilmiştir. Daha sonra tasarı Dışişleri Komisyonuna havale edilmiştir.

Dışişleri Komisyonu

1 Nisan 1952'de Dışişleri Komisyonu'nca şu karara varıldığı görülür:

Cumhuriyet rejiminin memlekette kökleşmiş bulunduğu, esasen tasarıda hilafet ve saltanata veraset iddia edebilecek durumda olanların yurda dönmelerine müsaade edilmediği nazarı dikkate alınarak, bunlardan gayrisının dışarda, asgari geçim şartlarından mahrum, perişan bir halde kalmalarından ise, memlekete dönmelerine müsaade edilmesinde içtimai

³⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 16, Birleşim 84, 13 Haziran 1952 Cuma, s. 201 sayılı basma yazı

fayda mülhaza olunmuş ve tasarının esası oybirliğiyle kabul edilerek maddelere geçilmiştir.

431 sayılı kanuna ek kanunun, 431 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi veya kaldırılması nedeniyle kanun tekniğine uygun görülmediği ve bu nedenle kanunun başlığının değiştirilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir. Böylece kanun tasarısının başlığı yeniden kaleme alınmıştır. Komisyonca bazı maddeler üzerinde tadiller yapılmış ve Adalet Komisyonu'na havale edilmiştir.

Adalet Komisyonu

28 Mayıs 1952'de Adalet Komisyonu raporu hazırlanmıştır. Raporda şu kanıya yer verilmiştir:

Cumhuriyet rejiminin memlekette kökleşmiş bulunması mukaddes bir mefhum olarak Türk milletinin şuurunda yer etmesi ve münderis Osmanlı saltanatında cari kaidelere nazaran tahta cülus etmek hakkı; padişahların , yalnız erkek bulunan ekber evladına has bulunmasına mebni: tasarıda, ana hatları itibarıyla muvafık görülmüş olduğu gibi saltanat ve hilafete varis olabilecek veya bu iddiada bulunabileceklerin yurda girmelerine, hatta transit suretiyle de olsa Türkiye'den geçmelerine mani hükümler dahi sevk edilmiştir. Ancak: Osmanlı saltanatı hanedanı ile kan rabıtası olan veya olmayan kadınlarla, bunların kan itibarıyla alakası bulunmayan kocalarının kız ve erkek çocuklarının memlekete gelebilmeleri imkanı da nazara alınarak istisnalar meyanında çıkarılmıştır ki bu imkanın husul ve tahakkuku halinde müesses ve müemmen inkılaba bir guna müessir vaziyet husule getiremeyeceği mütalaa edilmiş, bunların duçar oldukları sefalet ve perişaniden kurtarılmaları gibi insani bir gaye de kanunun hedefleri cümlesinden bulunmuştur.³⁶⁷

Meclis Görüşmeleri

13 Haziran 1952'de *Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Olan 431 Sayılı Kanuna Ek Kanun Tasarısı* komiyon raporlarıyla birlikte meclise sunulmuştur. Tasarı üzerine ilk sözü alan Antalya Milletvekili Burhanettin Onat'tır (DP). Onat, Dünya Harpleri sonrasında birçok hanedanın yıkıldığını,

³⁶⁷ A.g.t.d., s. 201 sayılı basma yazı

hanedan üyelerinin ülkelerinden sürgün edildiğini veya ortadan kaldırıldıklarını ifade etmiştir. Sürgün edilenlerin ise taç ve taht için olmadık işlere giriştiklerini, ülkeleri aleyhine işler yapmak için planlar kurduklarını belirtmiş ve bunlardan sadece Osmanlı hanedan üyelerinin ülkeleri için hiçbir art niyet gütmediklerini ifade etmiştir. Osmanlı hanedan mensuplarının hiçbir saltanat iddiasında bulunmadıklarını, tasarının sadece kadınları kapsadığını, bunların zor durumda olduklarını ve bu zor duruma mani olmak gerektiğini, onların memleketlerine dönmesine müsaade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kütahya Milletvekili Mecdet Alkin (DP), tasarı hakkında söz alan bir diğer isimdir. Tasarı kapsamına alınan hanedan mensuplarının Cumhuriyet rejimi için bir tehlike arz etmediklerini ve bu nedenle tasarının kanunlaşmasında bir mahzur olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca bu hanedan mensuplarının yaşadıkları yerlerde çok zor şartlarda olduklarını ve onları bu şartlarda bırakmanın Türk haysiyetine yakışmayacağını belirtmiştir. Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik (DP-TKP) tasarı hakkındaki konuşmasında, 431 sayılı kanunun zamanında rejimin oturması için gerekli görülerek çıkartıldığını, artık Cumhuriyet rejiminin oturduğunu, bu nedenle bu rejime karşı bir tehdit bulunmadığını ve 431 sayılı kanunun tarihi vazifesini yaptığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Endik, 431 sayılı kanunun kısmen değil tamamen yürürlükten kaldırılmasını savunmuştur. Yani erkek-kadın tüm hanedan üyelerinin yurda geri dönmesine müsaade edilmesini ifade etmiştir. Buna neden olarak şunları ifade etmiştir: Hanedan üyelerinin memleket ve rejim aleyhine hiçbir işe girişmedikleri ve Cumhuriyet rejiminin kuvvetli bir şekilde memlekette tutunduğu. Görüşünü desteklemek ve misal vermek amacıyla Atatürk'ün 150'likleri affetmesini öne sürmüştür. Hatta 150'liklerle Osmanlı hanedan mensupları arasında bir karşılaştırma yapmış, hanedan üyelerinin Millî Mücadele yıllarında fena işlere yani Millî Mücadele aleyhinde çalışmamış olduklarını, oysa 150'liklerin bu yönde çalışmalarına rağmen affedildiğini ileri sürmüştür. Endik'in konuşmasından sonra meclis oturumu saatin geç olması sebebiyle kapanmış ve bu kanun tasarısının görüşmeleri 16 Haziran tarihine ertelenmiştir.³⁶⁸

16 Haziran'daki meclis birleşiminde tasarı üzerinde konuşmak için ilk söz alan Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver (Bağımsız) olmuştur. Uzun bir tarih anlatısından sonra hanedan mensuplarının Avrupa'da yaşadığı zorluklardan bahseden Tanrıöver, *İllustration* gazetesi muhabirinin Nilüfer (Neylüfer) Sultan'a "Hanedanınızı Atatürk memlekette çıkardı, hakkında ne düşünüyorsunuz ?" diye sorduğunu, Sultan'ın cevabınınsa "Evet, aile olarak müteessirim, vatan topraklarından uzaktayız. Fakat bir şeyi unutmamanızı rica ederim, ben bir Türk kadınıyım, vatanımı kurtarana karşı ölünceye kadar yalnız minnettarlık hissi taşıyım"

³⁶⁸ A.g.t.d., s. 216-217

şeklinde olduğunu aktarmıştır. Tanrıöver de diğer konuşmacılar gibi rejimin sağlamlığından ve hanedan üyelerinin yurda dönmeleri gerektiğinden bahsetmiştir. Tanrıöver'in konuşmasından sonra maddelerin oylanmasına geçilmiş ve tüm maddeler kabul edilerek tasarı kanunlaştırılmıştır.³⁶⁹ 23 Haziran 1952'de kanun Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair olan 431 sayılı kanunun 2'nci maddesinin değiştirilmesi ve aynı kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında kanun şu şekildedir:

Madde 1. 3 Mart 1340 tarihli ve 431 sayılı kanunun ikinci maddesi değiştirilmiş ve aynı kanuna aşağıda yazılı maddeler eklenmiştir.

Madde 2. Mülga hilafet ve münderis Osmanlı Sultanı hanedanının padişahlar sulbünden olan erkek azası ve bunların erkek füruu Türkiye'ye gelmek ve Türkiye'den transit olarak geçmekten memnurdurlar. Bunların dışında kalanlar Türkiye'ye gelebilirler.

Ek Madde 1. İkinci madde gereğince Türkiye'ye gelebileceklerin müracaatları halinde Türkiye'ye gelmek ve Türkiye'de ikamet etmek şartları aranmaksızın vatandaşlığa alınmalarına Bakanlar Kurulu karar verecektir.

Ek Madde 2. İkinci madde hükmünden istifade edenler bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren umumi hükümler dairesinde mal edinebilirler. Bu suretle Türkiye'de mal edinenlerden ölenlerin ikinci maddeden istifade edemeyen varislerine ait hisseler sulh mahkemesince bir sene içinde tasfiye olunarak tutarı kendilerine ödenir.

Ek Madde 3. Bu kanuna müsteniden yurda gelmek hakkını haiz olanlar 27 Ağustos 1324 ve 20 Nisan 1325 tarihli iradeler ve 431 sayılı kanun ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 245 sayılı tefsir kararı gereğince millete intikal etmiş olan bilumum menkul ve gayrimenkul mallar üzerinde miras sebebiyle veya diğer herhangi bir sebeple hak iddia edemezler.

Ek Madde 4. Türkiye'ye gelenler veya Türk vatandaşlığını iktisap edenler (sultan, hanım sultan, kadın efendi, prens ve prenses) gibi hanedana nispet ifade eden elkab ve unvanları kullanmaktan memnurdurlar.

³⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 16, Birleşim 85, 16 Haziran 1952 Pazartesi, s. 233-236; "Padişah Sulbünden Gelen Kadınlar", Ulus, 17 Haziran 1952

İkinci madde hükmünden istifade edenlerden memnuiyet itilafına harekette bulunanlar altı aydan iki yıla ve bu unvanları bu kimseler hakkında iltizamen kullananlar üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Madde 2. 431 sayılı kanunun ve diğer kanunların bu kanuna aykırı hükümleri ile 5371 sayılı kanun kaldırılmıştır.

Madde 3. Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

*Madde 4. Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.*³⁷⁰

Osmanlı Hanedanı'nın kadın mensupları ve onların çocuklarını kapsayan bu kanunla 3 Mart 1924'te kabul edilmiş Hilafetin ilgasına dair kanunda değişiklik yapılmıştır. Bu doğrultuda 1924'te rejimin aleyhinde görülen hilafet ilga edilirken ve hanedan mensupları ülke dışına çıkarılırken, 16 Haziran 1952'de alınan karar doğrultusunda rejimin bir tehlike altında olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü 3 Mart 1924'ten bu yana 28 yıl geçmişti ve rejimin tam manasıyla oturmuş olduğu işaret edilmiştir. Ayrıca hanedanın sadece kadın mensuplarının ve çocuklarının kanun dahilinde olması hasebiyle bunların saltanat ve hilafet verasetine düşmeyeceği ifade edilmiştir. Bu kanunun hazırlayıcıları olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Atatürk'ün vefatından önce 150'likleri affetmesi, af ve yurda geri dönülmesine müsaadelerin ilk örneğini teşkil ediyordu. Cumhuriyeti kuran otoritenin yani Atatürk'ün bu affa karar vermesi önemli bir örnek teşkil etmiştir.³⁷¹

3.3.17 Ticaniler Hakkında Yargı Kararı

10 Temmuz 1952'de Ticanilerin faaliyetleri doğrultusunda yürütülen yargı süreci nihayete ermiş ve başta tarikat lideri Kemal Pilavoğlu olmak üzere tarikat mensupları çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Ulus'un haberine göre Kemal Pilavoğlu 10 yıl ağır hapis, 15 bin lira para ve 5 sene sürgün cezası almıştır. Diğer Ticaniler de muhtelif ağır hapis cezaları almışlardır. Bunların arasında Atatürk heykellerine saldırıda bulunan Kamil Tinal ve Sadık Çakırtepe de bulunmaktadır. 1 yıllık yargılama neticesinde 10 Temmuz'da 74 Ticani sanığın cezaları karara bağlanmıştır.³⁷²

³⁷⁰ Resmi Gazete, Sayı 8142, Kanunlar, Kanun No 5958, 23 Haziran 1952, s. 3979

³⁷¹ Halıcı, Ş., "Yüzellilikler", *Atatürk Ansiklopedisi*

³⁷² "Ağır Cezanın Kararı Ticaniler Ağır Hapse Mahkum", *Ulus*, 11 Temmuz 1952, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 124

3.3.18 Mümtaz Faik Fenik'in Dawn Gazetesine Cevabı

17 Temmuz 1952'de Mümtaz Faik Fenik, *Dawn* gazetesinin Türkiye'nin İslami karakterini kaybettiğine yönelik ifadelerine karşılık olarak şu yanıtı vermiş ve Demokrat Parti'nin dini siyasete alet etmediğini ifade etmiştir: "Bu doğru değildir, çünkü Türkiye'nin dini İslam'dır ve burada demokratik hürriyetler yerleştiğinden beri, İslami karakter her zamankinden daha çok kendini göstermiştir. Belirtilmelidir ki, din siyaset işlerinden bütünüyle ayrı tutulmuştur. Dini siyasi bir araç gibi kullanmak hiçbirimizin aklına gelmez".³⁷³ Fenik'in bu açıklamasını Demokrat Parti'yle olan yakın ilişkisinden ve yayımladığı Zafer gazetesinin Demokrat Parti'nin yayın organı gibi davranmasına yorabiliriz. Asıl dikkat edilmesi gereken Fenik'in birçok örneği reddederek Demokrat Parti'nin dini siyasete alet etmediğini söylemesidir. Bakıldığında ve yukarıda örnekleri görüldüğü üzere her parti bu dönemde dini siyasete alet etmek suretiyle oy devşirmektedir.

3.3.19 Millet Partisi'nde İkilik

2 Ekim 1952'de Millet Partisi'ndeki ayrılık şiddetlenmiş ve parti iki görüş çerçevesinde ikiye ayrılmıştır; Hikmet Bayur ve taraftarları (muhafazakâr olmakla birlikte inkılaplara saygı gösteren ılımlılar) ile Enis Akaygen ve Ahmet Tahtakılıç taraftarları (Atatürk inkılaplarına mesafeli veya karşı olan aşırılar). Cumhuriyet'in verdiği bilgilere göre bu iki zıt grup daimi ve şiddetli mücadele halindedir. Hikmet Bayur özel toplantılar düzenlemek ve bazı partilileri kraldan çok kralcı olmakla itham etmek ve muhafazakârlığı kendine göre yorumlaması nedeniyle parti disiplin divanına sevk edilmiştir.³⁷⁴

3.3.20 Celal Bayar'ın İrtica İle Mücadele Beyanatı

1 Kasım 1952'de 9'ncü dönem 3'ncü toplantı yılının ilk birleşiminde Cumhurbaşkanı Celal Bayar açış konuşması yapmıştır. Konuşmasında Atatürk'ü Koruma Kanunu ile irtica isteklilerinin üzerine gidildiğini, bunun yanı sıra müfrit sol cereyana karşı da önemli mücadeleler yapıldığını izah etmiş ve irticai faaliyetlerin normalin üstünde olmadığını, irtica heveslilerinin her yerde olabileceği gibi Türkiye'de de olduğunu fakat bunların sayıca az olduğunu ve toplumsal vicdanın bunları cezalandıracağını ifade etmiştir. Konuşmasına şu şekilde devam etmiş, muhalefet ve irtica işbirlikçilerine bir mesaj vermiştir:

Hal böyle iken, şahsi ihtiras veyahut bir siyaset taktiği ile güya inkılaplar tehlikede imiş gibi göstererek imtiyazlı bekçiler sıfatını takınmak isteyenlerin

³⁷³ Ahmad, F., *a.g.e.*, 2015, s. 376; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 124

³⁷⁴ "Millet Partisinde İkilik", Cumhuriyet, 3 Ekim 1952; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 127

zaman zaman ortaya çıktıkları görülüyor. Bunların da, normal durumu ihlal ve vatandaşları huzursuzluğa sevk etmek bakımından gerilik temayülleriyle hareket edenler kadar, amme huzuruna zararlı olduklarını söylemek yerinde olur.

Doğrudan hedef gösterilmese de Celal Bayar'ın Halk Partisi'ni işaret ettiği şu ifadeden anlaşılmaktadır: “inkılapların imtiyazlı bekçileri sıfatını takınmak isteyenler”.³⁷⁵

3.3.21 Başbakan'ın 10 Kasım Demeci

10 Kasım 1952'de Yeni İstanbul gazetesinin ricası üzerine Başbakan Adnan Menderes, Atatürk'ün 14'ncü ölüm yıldönümüne istinaden görüşlerini açıklamıştır:

Büyük acımızın büyük tesellisi Atatürk'ün bıraktığı zamanla bugün arasında Türk milletinin ileriye doğru mühim merhaleler kat etmiş olmasıdır. Atatürk'ün bütün gayretlerinin hedefi, memleketimizi garplı manasında ileri bir cemiyet seviyesine ulaştırmaktı. Böyle bir cemiyetin esas vasfı, **skolastik zihniyet ve felsefe yerine aklın ve müspet bilginin** bilhassa cemiyet hayatında ve onun idaresinde hakim olması ise, bu ölçüye göre, memleketimizin düne nazaran bugün büyük mesafeler aşmış bulunduğunu kabul etmemeye imkan yoktur. Aklın ve müspet bilgilerin telkin ettiği millet iradesine dayanan bir idarenin memleketimizde kurulmuş bulunması, bunun en açık delilini teşkil eder. Tereddütsüz diyebilirim ki, bugün cemiyetimizin karşısında bulunduğu mesele, Atatürk'ün eserlerinin o günkü şekil ve hüviyetleri ile muhafazası değil, kuruluşlarındaki hedef ve manaya göre bu eserleri tekemmül ettirmektir.³⁷⁶

Menderes konuşmasında doğrudan laiklikten bahsetmese de skolastik düşünceye karşı aklın ve müspet ilimler yolunun izleneceğini söylemekle buna işaret etmiştir. Ayrıca Atatürk inkılaplarının yerinde saymaması ve olgunlaşması gerektiğini ifade etmiştir. Yani inkılapların dogmalaşmasına karşı çıkmıştır. Feroz Ahmad'ın görüşüne göre Menderes'in bu ifadeleri Halk Partisi'nin yıllarca öne sürdüğü “Atatürkçülüğün” tek gerçek temsilcisi olmadığını gösteren bir konuşmadır.³⁷⁷

³⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 1, 1 Kasım 1952 Cumartesi, s. 6; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 128

³⁷⁶ Ayın Tarihi, Ayın Politik ve Ekonomik Olayları İçerde, Sayı 228, Basım-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Kasım 1952, s. 22

³⁷⁷ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., İstanbul 2020, s. 129

3.3.22 Başbakan'ın İrticai Faaliyetleri İnkârı

21 Kasım 1952'de Başbakan Adnan Menderes Kayseri'de bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında irticaa değinmiş ve ülkede irticai bir faaliyetin olmadığını belirtmiştir. İktidarı yıpratmak ve halk nezdinde kötülemek için dini irtica ve inkılapların muhalif çevrelerce “sakız” haline getirildiğini belirten Menderes, konuşmasının devamında geçmiş dönem iktidarlarını ve muhalefeti suçlamış ve şöyle demiştir:

Bu memlekette irtica vardır demek sizlerin kütle halinde geri fikirde mutaassıp ve kara cehaletin pençesi altında bulunduğunuzu, ileriye doğru değil, bilakis orta çağ karanlıklarına müteveccih olduğunuzu iddia etmektir. Muhalefet çevrelerinin zihinlere salmak istediği korkuya bakılacak olursa Türk cemiyeti her an dini bir irtica hareketine derhal geçmeye müheyya bulunan fakat silah ve süngü tehdidi altında ancak zapt olunabilen geri bir cemiyettir. Bu Türk cemiyetine hakaret etmektir. Sizleri müdafaa ederek sizler adına haykırıyorum, Türk milleti mutaassıp değildir. Korkmayınız. Türk milletinin siyasi haklarını gasp etmek için daima dini irtica tehlikesi ileri sürüle gelmiştir. Hiç kimse korkmasın. Türk milleti için dini irtica, gerilik, eskiye rücu asla varit olamaz. Esasen bunu söyleyenler endişelerinden değil, zihinleri teşviş için söylemektedirler. Türk milletini inkılapçılıktan başka türlü tavsif etmek imkânsızdır. Şayet Türk milleti bir zamanlar taassup ve geriliğin esiri edilmişse bu onun kusuru değildir, fakat milletimizin kaderine hakim olanların onun gerilik ve taassup içinde idaresini kendi mevcudiyetlerinin teminatı telakki etmelerinden ileri gelmiştir.

Asıl korkulacak irticanın dini değil siyasi irtica olduğunu ifade eden Menderes, Halk Partisi iktidarlarını irtica hareketlerini kendi lehine kullanmakla itham etmiştir.³⁷⁸ Konuşmasından şunları çıkartmak mümkündür: Menderes, Şeyh Sait İsyanı sonrasında Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkartarak, isyanın iktidar lehine ve muhalefet aleyhine kullandığını, bunun bir benzerinin Menemen'de yaşandığını, bu döngünün tekrarlandığını ve Halk Partisi iktidarının bir nebze bile olsa irticadan yararla iktidarda kaldığını iddia etmesidir. Bu konuşmadan bahisle Menderes'in diğer Demokrat Parti mensuplarınca da sık sık tekrarlanan irtica yoktur söylemini 21 Kasım günü Kayseri'de tekrarlanmasının ardından 22 Kasım'da

³⁷⁸ “Menderes Kayseri’de Halka Hitap Etti”, Son Posta, 22 Kasım 1952, s. 1, 7; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 129-130

Malatya’da Ahmet Emin Yalman’ın suikasta uğraması dikkat çekicidir. Öyle ki bu suikast irtica ile ilişkilendirilmiştir.

3.3.23 Malatya Suikastı

Malatya suikastı veya Malatya hadisesi olarak tarihimize geçen olay Vatan gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman’a yönelik bir suikast girişimidir. Yalman bu saldırıdan kurtulmuş fakat yaralanmıştır. Ahmet Emin Yalman, Demokrat Parti’nin Malatya İl Kongresini izlemek için Malatya’da bulunmaktayken, Adnan Menderes şerefine verilen bir ziyafete katılmış ve ziyafetten sonra oteli Malatya Palas’a giderken saat 23.30 sularında silahlı bir saldırıya uğramıştır. Kimliği o anda belli olmayan saldırgan Yalman’a 7 el ateş etmiş ve kaçmıştır. Bekçi tarafından kovalanmasına rağmen yakalanamamıştır. Yalman elinden, bacağından ve karnından yaralanmıştır. Yalman derhal hastaneye götürülmüş, vali ve emniyet müdürü ile emniyet müfettişleri tahkikata girişmişlerdir. Malatya’da bulunan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı Ethem Menderes Vali tarafından bilgilendirilmişlerdir. Bunun üzerine her ikisi de Ahmet Emin Yalman’ı hastanede ziyaret etmiştir. Ulus gazetesinde saldırıyı gerçekleştirenlerin iki kişi olduğuna ve eşkâllerine dair bilgiler verilmiştir.³⁷⁹ 23 Kasım’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar *Vatan* gazetesini ziyaret ederek teessürlerini bildirmiştir. Adnan Menderes İl Kongresindeki konuşmasında Ahmet Emin Yalman’a yapılan menfur saldırıyı kınamış ve bu olaya temas etmiştir: “Bu meselede siyasi maksada dayanan bir iş varsa, bu mutlaka meydana çıkarılacaktır. Bu vatanın neresinde olursa olsun, politika ve fikir adamları silahla tehdit edilmez, buna cüret edeceklerin, hatta bunu akıllarından geçireceklerin kafalarını bin parça etmeye kadiriz”. Olay üzerine yapılan tahkikat sonucunda failin *Büyük Doğu Cemiyeti*’ne mensup Şerif Dursun isminde 35 yaşında bir kişi olduğu ifade edilmiştir. Son Posta gazetesinde Şerif adlı failin Kermik dağında saklandığı ve dağın etrafının emniyet güçlerince sarıldığı belirtilmiştir.³⁸⁰ 24 Kasım tarihli Ulus gazetesinde saldırıyı gerçekleştirdiği düşünülen Şerif Dursun’un feshedilen İslam Demokrat Partisi’ne ve Büyük Doğu Cemiyeti’ne mensup olduğu ve evinde yapılan araştırmalar neticesinde bunun meydana çıktığı ifade edilmiştir. Şerif Dursun’un İslam Demokrat Partisi’ne mensup olması hasebiyle Malatya’daki diğer parti mensuplarının da olayla ilişkisi olabileceği düşünülerek tahkikat genişletilmiştir. Son Posta gazetesinde bu hadisenin bir plan dahilinde yapıldığı ve 50 kişinin ifadesinin alındığı

³⁷⁹ “Ahmet Emin Yalman Silahlı Tecavüze Uğradı Yaralandı”, Ulus, 23 Kasım 1952, s. 1, 3

³⁸⁰ “Yalmanın Malatya’da Uğradığı Müessif Tecaviiz”, Son Posta, 24 Kasım 1952, s. 1, 6; “Başbakan Malatya DP İl Kongresinde Konuştu”, Son Posta, 24 Kasım 1952, s. 1, 7; Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 191-192

belirtilmiştir.³⁸¹ 25 Kasım'da şüpheli Şerif Dursun teslim olmuş ve saldırıyı kendisinin yapmadığını ifade etmiştir. Asıl failin Hüseyin Üzmez adında 17 yaşında bir lise öğrencisi olduğunu ileri sürmüştür.³⁸² 26 Kasım tarihli Ulus gazetesinde Malatya Hadisesinin “*dini irticaın bir tertibi*” olarak atfedildiği görülmektedir. Şerif Dursun tarafından işaret edilen saldırı şüphelisi Hüseyin Üzmez'in Malatya'daki evinin arandığı ve evde irticai mahiyette birçok dergi ve kitap bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar Büyük Doğu, Volkan, Serdengeçti, Hür Adam ve Bozkurt dergileriyle İslam'ın rehberi, Masonluğun İç Yüzü isimli kitaplardır. Ayrıca hadisenin siyasi ve irticai boyutları görüldüğünden tahkikatın memleket çapında genişletildiği ifade edilmiştir.³⁸³ 28 Kasım tarihli Ulus gazetesinde Malatya'da Ahmet Emin Yalman'a yönelik saldırıyı gerçekleştirenlerin Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı ve Nadir Nadi gibi isimleri de hedef aldıkları belirtilmiştir. Ayrıca Malatya Hadisesinin büyük bir plan ve şebeke tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Bu şebekenin içinde *Abdülvahap Arı, Musa Çağıl, Hüseyin Yabancı, Fevzi Özer, İlhan Civelek, Avni Özmansur, Mustafa Özmansur, Hafız Abdülkadir Akçiçek, İbrahim Kara, Fehmi Albayrak ve Şerif Dursun*'un olduğu belirtilmiştir. Sanıklar hakkında “*taammüden adam öldürmeye teşebbüs ve devletin temel esaslarını değiştirmek amacıyla gizli teşekkül meydana getirmek*” suçlarından dava açılmıştır.³⁸⁴ Sanıklar mahkemeye verilmiş ve mahkemede Şerif Dursun, İbrahim Kara ve Fehmi Albayrak suikast tertibiyle ilgileri olmadığını ileri sürmüşlerdir. Musa Çağıl'ın ifadesinde beyan ettikleri şu şekildedir:

Biz devletin kanunlarına bağlıyız ve hürmetkarız. Kanun mukaddesatımıza hakaret edenleri cezalandırır. Dinimize mukaddesatımıza küfür ediliyor. Biz hakkımızı kanun yoluyla arayacak durumda değildik. Yalman komünist Nazım Hikmet'i müdafaa eder. Türk adaletinin onu cezalandırmış olmakla gayri kanuni bir iş yaptığını iddia eder. Bununla da kalmaz, Nazım'ın firarından sonra da pişman olmadığını yazar. Diğer taraftan Türkiye'nin en kritik devri olan Cihan Harbinde Amerikan mandasına girmemizi teklif eder. Memleketin parçalanmasını ister. Fikir bütünlüğünü bozar. Türk kadınlarını Amerika'da teşhir eder. Gazetesinde müstehcen resimler neşreder. Kadınlarımıza her fırsatta hakaret eder. Münferit hadiseleri alıp memlekette irtica vardır diye yazılar yazar. İmamların sakal ve sarıklarıyla alay eder. İşte biz bu sebeplerden ötürü Ahmet Emin'e düşmanız. Ona anlatmak istedik ki,

³⁸¹ “*Malatya'daki Müessif Hadise Yalman'ı Yaralayanın Hüviyeti Belli Oldu*”, Ulus, 24 Kasım 1952, s. 1, 3; “*Ahmet Emin Yalman'ı Vuran Şerir Henüz Yakalanmadı*”, Son Posta, 25 Kasım 1952, s. 1, 7

³⁸² “*Malatya'daki Tecaviüz Tahkikatı Yeni Bir Safhada*”, Son Posta, 26 Kasım 1952, s. 1, 7

³⁸³ “*Yalman'ı Yaralayan Sanık Teslim Oldu*”, Ulus, 26 Kasım 1952, s. 1, 4

³⁸⁴ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 193-194

bu memleket Müslümanlarla meskundur. Fikir karşısına fikirle çıkmak lazımdı. Fakat bizim içtimai durumumuz buna müsait olmadığı için böylelerini kendimiz cezalandırmaya karar verdik.

Hüseyin Üzmez'in Ulus gazetesine verdiği beyanat ise şu şekildedir: "Ahmet Emin'in fikirlerine düşmanım. O masondur, dine düşmandır. Bende bütün masonlara düşmanım". Üzmez, Yalman'a Malatya'dan önce Elazığ'da bir suikast girişimi planlandığını fakat kendisinin buna mani olduğunu, fikre karşı fikirle mücadele edilmesi gerektiğini ifade ettiğini lakin diğerlerinin kendisini ikna ettiklerini ve eğer bunu yapmazsa kendisinin de öldürülebileceğinden korktuğunu ve Yalman'a bilerek can alıcı şekilde ateş etmediğini ifade etmiştir.³⁸⁵ Tahkikat genişledikçe sanıkların çeşitli dernek ve partilerle ilişkileri ortaya çıkmıştır. Öyle ki olaya Büyük Doğu, İslam Demokrat Partisi ve Türk Milliyetçiler Derneği'nin ismi karışmıştır. Hüseyin Üzmez'in, Türk Milliyetçiler Derneği çalışmalarını takip ettiği ve dernek sempatzanısı olduğu anlaşılmış, Musa Çağıl ve İlhan Civelek'in ise doğrudan Türk Milliyetçiler Derneği'ne üye oldukları tespit edilmiştir. Bunlar Türk Milliyetçiler Derneği'nin Malatya şubesine kayıtlıydılar ve olay vuku bulduktan sonra bu iki isim Türk Milliyetçiler Derneği'nin Malatya şubesinden ihraç edilmişlerdir. Suikast sonrası Ahmet Emin Yalman'ın oğlu ve Vatan gazetesinin muhabiri Tunç Yalman, Hüseyin Üzmez'le bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Üzmez, Yalman'ın fikirlerini Büyük Doğu ile Türk Milliyetçiler Derneği'ne yakınlığıyla bilinen Orkun mecmuasından öğrendiğini belirtmiştir. Hadise üzerine ve hadisenin birçok bağlantısının tespiti sonucu İstanbul, Bursa, İzmir, Samsun başta olmak üzere pek çok ilçede tahkikat yapılmıştır. Bunun sonucunda Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti, Cevat Rifat Atilhan gibi isimlerle birlikte Türk Milliyetçiler Derneği, Nurcular ve Mukaddesatçılar gibi cemiyet ve gruplar üzerinde de tahkikat yapılmaya başlanmıştır. Necip Fazıl, Osman Yüksel ve Cevat Rifat'ın evleri ve ofisleri aranmış bazı belgeler ele geçirilmiş ve tüm bu isim ve gruplar Malatya Hadisesinde pay sahibi olmakla suçlanmışlardır. Necip Fazıl, Osman Yüksel ve Cevat Rifat bu nedenden ötürü tutuklanmıştır.³⁸⁶ Necip Fazıl mahkemede Ahmet Emin Yalman'a yapılan saldırıyı tahrik ettiği yönündeki suçlamayı reddetmiştir. Büyük Doğu Cemiyeti'nin Malatya'da güçlü olduğunu fakat başta Hüseyin Üzmez olmakla birlikte

³⁸⁵ "İrtica Şebekesi Tevkif Edildi Malatya Hadisesi Büyüyor Mürtecilerin Kara Listesi", Ulus, 28 Kasım 1952, s. 1, 4

³⁸⁶ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 194-197; "Milliyetçiler Derneği Hakkında Açılan Tahkikat Rejim Aleyhtarı Gizli Faaliyet Meydana Çıkarıldı", Son Posta, 4 Aralık 1952, s. 1, 6; "Necip Fazıl Cezaevine Girdi", Son Posta, 13 Aralık 1952, s. 1, 7; "Malatya Suikastı Hadisesi", Son Posta, 24 Aralık 1952, s. 1, 7; "5 Kişi Dün Gece Tevkif Edildi", Ulus, 24 Ocak 1953; "Malatya Hadisesi İle İlgili Olarak Dini Siyasete Alet Eden Beş Kişi Dün Tevkif Edildi", Zafer, 24 Ocak 1953, s. 1, 5

diğer sanıkların cemiyetle alakalarının olmadığını iddia etmiştir. Yargılamalar 1 yıl kadar sürmüş ve Ankara 1'nci Ağır Ceza Mahkemesi'nce, 3 Ağustos 1953'te, laiklik karşıtlığı ve “*taammüden katle tahrik ve teşvik*” suçlamalarıyla yargılanan 14 sanık için savcı idam cezası istemiş fakat Necip Fazıl, Cevat Rifat ve Osman Yüksel beraat etmiş, 8 sanık on iki yıl, dört kişi de bir yıl cezaya çarptırılmıştır. Hüseyin Üzmez ise 20 yıl hapis cezası almıştır.³⁸⁷

Türk Milliyetçiler Derneği'nin bu hadiseye karıştığı iddiası pek tabiidir. Bu dernek kurulmadan önce birçok Türk milliyetçisi dernek kurulmuştur. Bu dernekler 1950'den itibaren birleşme kararı almış ve bunun için çalışmalar yapmışlardır. Türk Milliyetçiler Derneği şu derneklerin bir araya gelmesi sonucu kurulmuştur: Türk Kültür Ocağı (1946), Türk Kültür Çalışmaları Derneği (1946), Türk Kültür Derneği (1946), Türk Gençlik Teşkilatı (1949) ve Genç Türkler Cemiyeti.³⁸⁸ Türk Milliyetçiler Derneği, teşkil edildiğinden itibaren komünizmle mücadeleye girişmiş, komünizmin Türkiye'deki en büyük temsilcisi olarak gördükleri Nazım Hikmet ve onun affını isteyen Ahmet Emin Yalman (o sırada Nazım Hikmet hapsedir) aleyhinde faaliyet yürütmüşlerdir. Ahmet Emin Yalman'ın fikirlerine katılmamakta ve onu sert sözlerle eleştirmektedirler. Hatta Yalman'ı komünizm destekçiliği ile suçlamışlardır. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin Nazım Hikmet'in affı için düzenledikleri toplantıyı basmış ve komünizm ve Nazım Hikmet aleyhinde sloganlar atmışlardır (Çiçek Palas Hadisesi 15 Mayıs 1950). Bir diğer faaliyetleri ise Ankara Ulus'ta düzenlenen mitingdir. Bu miting komünizmi telin etme mitingidir (26 Ağustos 1950). Ayrıca Kore şehitleri ve Kore'ye giden Mehmetçiklere destek için Ankara'da 14 Aralık 1950'de Şehir Tiyatrosu'nda Mehmetçik Günü düzenlenmiştir. Buraya Nurettin Topçu, Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ve Seyhan Milletvekili Arif Nihat Asya (DP) gibi isimler katılmıştır. Dernek resmi kuruluşunu 13 Nisan 1951'de yapmıştır. Resmen kurulduktan sonra faaliyetlerine hız kesmeden devam eden dernek Kore Savaşı ile ilgili ve dış Türkler ile ilgili faaliyetler yapmışlardır. Ayrıca Nazım Hikmet'in affını isteyenlere yönelik bir telin toplantısı düzenlemişlerdir (28 Temmuz 1951). 1 Nisan 1952'de dernek 1'nci kuruluş yıldönümünü kutlamak için Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bir toplantı düzenlemiştir. Bu törende Remzi Oğuz Arık (DP-TKP-Bağımsız) bir konuşma yapmıştır. 1952 yılında dernek 1953'ün İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü olması nedeniyle büyük bir kutlama yapılmasını istemekle birlikte 1935'te camiden müzeye çevrilen Ayasofya'nın tekrar cami haline getirilmesini istemekte ve bu doğrultuda hükümet nezdinde teşebbüste bulunmaktaydılar. Resmi başvuru dışında Türk Milliyetçiler Derneği Adnan Menderes'e

³⁸⁷ Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 164

³⁸⁸ Kılıç, M., *a.g.e.*, 2016, s. 76-87

hitaben açık mektup da yayımlamışlardır. Mektup İstanbul şubesi başkanı Bekir Berk tarafından kaleme alınmıştır. Mektupta Ayasofya'nın tekrar camiye çevrilmesi istenmekte ve Halk Partisi iktidarı şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir:

İstanbul'u zapt ederek, kutlu fethin milli, dini ve askeri timsali olan Ayasofya'nın kubbesine haç dikmeyi gaye edinen Yunanlıları memnun etmek için Bizans Hristiyanlarının intikamını alır gibi, kapıları Türk halkına kapanan ve içinde ibadet etmek yasak edilerek müze haline konulan Ayasofya'nın kapıları bugün dahi müminlere açılmamıştır. Bu hal, Müslüman Türk çocukları için bir ıstırap kaynağıdır, manevi bir işkencedir.

Türk Milliyetçiler Derneği'nin bu isteği Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman gibi yazarlar ve Son Posta, Vatan gibi gazetelerce “*Atatürk ve İnkılap*” karşıtlığı olarak görülmüştür. Bekir Berk'in yazdığı açık mektup soruşturmaya uğramış ve Berk hakkında savcılık tarafından tahkikat başlatılmıştır. Türk Milliyetçiler Derneği bu suçlamaları reddetmiş ve bir açıklama yapmıştır (26 Nisan 1952). Açıklamada, bu isnatları yapanların milliyetçilik karşıtı oldukları, derneğin asla Atatürk ve inkılap karşıtlığı yapmadığı, buna rağmen derneğin inkılap softalığı veya inkılap yobazlığı da yapmadıklarını, kendilerine isnat edilen suçların komünistler ve Hristiyanlarca (veya onların uşaklarınca) yapıldığını ifade etmişlerdir. Derneğin bir diğer faaliyeti 3 Mayıs Türkçüler gününün anlam ve önemini tekrarlamak ve anmak için toplantılar düzenlemek ve yayın faaliyetine girişmek olmuştur. Dernek son olarak 1 Kasım 1952'de Hürriyet ve İstiklal Günü etkinliğini yapmıştır. Buraya Ali Fuat Başgil konuşmacı olarak katılmıştır. Dernek başkanı ve Demokrat Parti Isparta Milletvekili olan Sait Bilgiç de bu etkinlikte bir konuşma yapmış ve memlekette irticanın olmadığını ve olamayacağını ifade etmiştir. Dinin önemli bir prensip olduğunu söyleyen Bilgiç, dini irtica ile karıştıranlarla mücadele edilmesi gerektiğini belirtmiştir:

Bize göre Türkiye'nin bir din cemiyeti halinde teşkilatlandırılması değil; fakat, modern millet hayatı çerçevesi dahilinde dini müesseselerin inkişafı için çalışılmalıdır. Dini müessese ve Allah inancı fertle Allah arasında mücerret bir mesele **değildir**. Cemiyet hayatında din, geniş fonksiyonu bulunan içtimai bir müessesedir. Ancak cemiyet hayatı için yararlı bir unsur olan din müessesesini şahsi ve süfli emelleri uğrunda istismar etmek isteyen bulunursa cemiyeti inhizama götürecektir. ³⁸⁹

³⁸⁹ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 91, 95, 97-98, 112, 123-130, 146-152, 154-157, 186-188

25 Aralık 1952’de Türk Devrim Ocakları *Laiklik Haftası* adıyla bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda konuşanlardan biri Ahmet Emin Yalman’dır Yalman, burada irtica ve komünizm mevzuunda konuşmuş ve bu iki cereyanın birbirini desteklediğini ifade etmiştir. Yalman, bunlara karşı alınması gereken tedbirler hakkında da izahta bulunmuştur. Daha sonra Nimetullah Öztürk bir konuşma yapmış, konuşmasında laikliğin manasını açıklamış ve şunları ifade etmiştir: “Eskiden 5 vakit namaz kılan herkes namuslu ve dindar addedilirdi. Halbuki, bir insanın diğer bazı meziyetlere daha sahip olması lazım gelir. Mesela: Vatan sevgisi...”. Son Posta gazetesinde Öztürk’ün bu ifadelerine dinleyicilerden birinin müdahale ettiği ve müdahale eden bu kişiye bir başka dinleyici tarafından “sen sus lan mürteci! Necip Fazıl’ın uşağı!..” dendiği belirtilmiştir. Son Posta’da Öztürk’ün konuşmasına müdahale eden kişinin Türk Milliyetçiler Derneği üyesi olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁰

Türk Milliyetçiler Derneği Malatya Hadisesi’nden sonra Malatya şubelerine mensup İlhan Civelek ve Musa Çağıl sebebiyle olaya müdahil olarak gösterilmesini ve irtica ile suçlanmasını reddetmiş, Büyük Doğu ve diğer irtica odaklarıyla ilişkisinin olmadığı belirtmiş ve dernek başkanı Sait Bilgiç bu yönde bir açıklama yapmıştır: “Son zamanlarda memleketin şurasında burasında hürriyet havası içinde **imani, fes ve sarıkta arayan birkaç zavallı çıkmışsa** onlara ancak acımak lazım gelir. Bu kabil mevzi hareketleri memleket şümul bir **irticai** hareketin mevcudiyetine delil addetmek hatalı olur”.³⁹¹

3.3.24 Malatya Hadisesi Sonrası Türk Milliyetçiler Derneği’nin Durumu

17 Ocak 1953’te Adnan Menderes, Gaziantep’te bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında irtica ve komünizmle ilgili konuşmasının yanında milliyetçilik meselesine de değinmiştir. Menderes milliyetçilik hususunda isim vermeden Türk Milliyetçiler Derneğine çatmaktadır. Bu kurumun milliyetçiliği kendi inhisarlarına almış gibi hareket ettiğini esasen milliyetçilik gibi mukaddes bir mefhumu istismar ettiğini, bunların birer tahrikçi olduğunu ve bu gibilerin milletin azmi ve desteğiyle yenileceğini ifade etmiştir.³⁹²

Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin Türk Milliyetçiler Derneği’ne yakınlığı bahsiyle görevinden istifa etmesini bekleyen ve isteyen bir muhalefet vardır. Ulus gazetesi bu muhalefetin ifade edilmesi için aracılık yapmış ve Tevfik İleri’nin istifa etmesi gerektiğini

³⁹⁰ “*Laiklik Haftası Toplantısı Münakaşa ve Hadiseli Geçti*”, Son Posta, 26 Aralık 1952, s. 1, 7

³⁹¹ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 198-199

³⁹² “*Menderes Antep’te Halkın Sıcak Sevgi Tezahürleri Arasında Konuştu*”, Zafer, 18 Ocak 1953, s. 1, 6

düşünenlerin sözlerine yer vermiştir. Tevfik İleri ise istifa edeceğine dair çıkan iddiaları yalanlamış ve istifa etmeyeceğini ifade etmiştir.³⁹³

Dernek üzerine yöneltilen irtica söylemleri ve iktidarın da derneği hiçbir suretle yöneltilen ithamlara karşı korumaması hatta iktidarın bu ithamlarda bulunması neticesinde Malatya Hadisesi ile de ilişkili görüldüğünden 20 Ocak 1953'te dernek Cemiyetler Kanunu'nun 9 ve 33'ncü maddelerine aykırı hareket etmekten Ankara savcılığınca derneğin feshedilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kovuşturma sürdürülürken derneğin ihtiyati olarak kapatılmasına karar verilmiştir.³⁹⁴ Dernek ihtiyati tedbir gereği kapatılmasına rağmen dernek üyelerine hiçbir adli işlem yapılmamıştır. 25 Ocak'ta Demokrat Parti Isparta Milletvekili Sait Bilgiç (Türk Milliyetçiler Derneği Başkanı) ile Isparta Milletvekili Tahsin Tola'nın (Dernek Genel Kurul Üyesi) ihraç edilmek üzerine haysiyet divanına sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır. 30 Ocak 1953'te Adnan Menderes'in gazeteciler ile bir araya geldiği bir toplantı sırasında Türk Milliyetçiler Derneği'nin Atatürk'e hakaret eden, ırkçı faşist eylemler ve yayınlar yapan, memleket tesanütünü bozmaya çalışan ve amacının siyaset yapmak olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. 31 Ocak'ta Demokrat Parti Haysiyet Divanı Sait Bilgiç ve Tahsin Tola'nın partiden ihracına karar vermiştir.³⁹⁵

7 Şubat 1953'te Demokrat Parti İstişare Kongresi toplanmış ve 9 Şubat'a kadar devam etmiştir. Başbakan Adnan Menderes burada bir konuşma yapmıştır. Menderes, partililerine genel manada bir uyarı yapmıştır:

Her şeyden evvel, bizim hürriyet telakkilerimize, bizim **milliyetçilik ve laiklik telakkilerimize uymayacaklar varsa bunları saflarımız dışında bırakmak suretiyle parti tesanütünü kuvvetlendireceğiz**. Programımızdan ayrı düşüncelere ve kanaatlere sahip oldukları halde, sadece partimiz içinde muvakkat bir ikametle ve bu ikametten faydalar temini suretiyle asıl maksatlarının istihsalı için hazırlık devresinde bulunanların, partimizden ümitlerini kesmeleri zamanı artık gelmiştir. Bazı gizli cemiyetler kurarak, bizimkinden başka inançları bu cemiyetler içinde tenmiye ve teşkilatlandırma gayret ve hevesinde olanların partimiz içinde yeri yoktur. Demokrat Parti, bir kiralık konak, bir otel, bir han değildir. Fikir, kanaat ve teşkilatları ile bizim

³⁹³ “Tevfik İleri, İstifa Etmeyeceğim, Demiş”, Ulus, 18 Aralık 1953, s. 1, 4

³⁹⁴ “Milliyetçiler Derneği Dün Gece Kapatıldı”, Zafer, 23 Ocak 1953, s. 1, 3; “Milliyetçiler Derneğinin Kapatılması Tam Tasvipte Karşılandı”, Ulus, 24 Ocak 1953, s. 1, 5

³⁹⁵ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 205, 209-214, 217-218; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 122

dışımızda olanların kayden içimizde bulunmak suretiyle bizi istismarda devamlarına artık müsaade etmeyeceğiz. Demokrat Parti, bir kiralık konak değil, aynı fikir ve kanaatlere namuskarane bağlı olanların müşterek aile ocağıdır. Bu sözlerimle, son günlerin hadiseleri içinde yer alan Milliyetçiler Derneği meselesine temas etmek istediğimi elbette anlamışsınızdır. Sözlerim, bu cemiyet ve benzerleri içindir.³⁹⁶

Menderes, açık bir şekilde Türk Milliyetçiler Derneği'ni hedef almış, bu derneği irticai maksatlar gütmekle ve milliyetçiliği tekeline almakla suçlamıştır. Derneğin başkanı kendi partisinden Isparta Milletvekili Sait Bilgiç'tir ve Menderes'in sözlerinin hedefinde o da vardır. Menderes, Bilgiç'in partiden nüfuz almak suretiyle yararlandığını, kurulan dernekle partiye alakası olmadığını, Bilgiç'in iddia ettiği ilkeleri savunulduğunu ve buna parti içindeki fikir birliği sağlanması için müsaade edilmeyeceği ifade edilmiştir. O dönem gündemde olan bir başka isim Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'dir. İleri, Türk Milliyetçiler Derneği ile yakın ilişkiler kurduğu gerekçesiyle dönemin basınında eleştirilmiştir. Menderes'in bu konuşmasını dolaylı da olsa İleri'ye yönelik bir mesaj olarak nitelemek mümkündür. Öyle ki Tevfik İleri çok geçmeden 6 Nisan 1953'te bakanlıktan istifa edecektir.³⁹⁷ Bu durumu, hem basının İleri'ye yönelik eleştirilerinin sonucu hem de Menderes'in kabinesini bu eleştirilere karşı korumak için yaptığı bir değişiklik olarak görmek mümkündür. Menderes'in bu konuşmasında hedef gösterilmelerine rağmen, Türk Milliyetçiler Derneği Başkanı Sait Bilgiç ve yine bir dernek üyesi olup aynı zamanda Demokrat Parti Isparta Milletvekili de olan Tahsin Tola'nın 16 Şubat 1954'te partiye geri alınması ilginçtir.³⁹⁸ Öyle ki Sait Bilgiç Nisan 1960'ta kurulacak olan *Tahkikat Komisyonu*'nun bir üyesi olacaktır.³⁹⁹

Savcılık Türk Milliyetçiler Derneği'nin nizamnamesinin din ve ırk esasına dayandığını ve faaliyetlerinin Türk Medeni Kanunu'nun 53, 67 ve 71'nci ve Cemiyetler Kanunu'nun 9 ve 33'ncü maddelerine aykırı görülmesinden dolayı bütün şubeleri ile feshedilmesini talep etmiştir. Yargılama süreci 25 Şubat'ta başlamış Temmuz 1953'e kadar sürmüştür. Mahkeme, Türk Milliyetçiler Derneği'nin kamu düzenine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle ve Yargıtay yolu kapalı olmak suretiyle tüm şubelerinin feshine karar vermiştir. Dernek esas itibarıyla irtica veya ırkçılık nedeniyle değil, siyasetle uğraştığı gerekçesiyle kapatılmıştır.⁴⁰⁰ Bu durumu

³⁹⁶ "DP İstişare Kongresinde", Ulus, 8 Şubat 1953, s. 1, 3-4

³⁹⁷ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 136

³⁹⁸ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 222

³⁹⁹ Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 230

⁴⁰⁰ Kılıç, M., a.g.e., 2016, s. 225-228, 238

Malatya Hadisesi sonrası iktidarın tepkileri yöneltme stratejisi olarak görmek mümkündür. İktidar Malatya Hadisesi'nden önce irticaı reddederken şimdi kabul etmeye başlamış ve bu doğrultuda tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden birinin sonucu da her ne kadar kendi partilerinden birinin başında bulunmasına karşın Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması olmuştur. Öyle ki Adnan Menderes 4 Mart 1953'te düzenlediği bir basın toplantısında bu dernek için şu ifadeleri kullanmıştır: “Milliyetçiler, taşıdıkları isme rağmen yarı yarıya dini mahiyet altında çalışmaktadırlar”.⁴⁰¹

3.3.25 Hasan Fehmi Ustaoglu ve Büyük Cihad'da Yayımladığı Yazı

9 Aralık 1952'de Büyük Cihad adlı haftalık gazetede (Samsun'da çıkan bir gazetedir) laiklik ve Atatürk karşıtı yazılar yazmasından dolayı Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu Demokrat Parti'den ihraç edilmiştir.⁴⁰² Ustaoglu'nun yazılarının başlıkları şu şekildedir; Büyük Cihad'ın 3 Ekim 1952 tarihli 81. nüshasında “*Milletin Atatürk İnkılabına Medyun Bulunduğu İddiası Asla Doğru Değildir*”, 24 Ekim 1952 tarihli 84. nüshasında “*Şarkta Laiklik Bir Kıyası Faşist Neticesidir*”.⁴⁰³ Büyük Cihad gazetesinin mesul müdürü Hüseyin Yücel ve yazar Hasan Fehmi'nin ifadelerinin alınıp yargılanması için Adalet Bakanlığına görev verilmiştir.⁴⁰⁴

3.3.26 Başbakan'ın Gazetecilerin Sorularına Cevapları

20 Aralık 1952'de Başbakan Adnan Menderes bir basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıya Falih Rıfkı, Ahmet Emin, Mümtaz Faik Fenik, Selim Ragıp Emeç, Hakkı Tarık Us, Asım Us ve Cavit Oral gibi isimler katılmıştır. Başbakana yöneltilen sorular çoğunlukla erken seçim ihtimali olup olmadığı yönündedir. Bu sorular üzerine başbakan seçimlerin vaktinde yapılacağını ifade etmiştir. Falih Rıfkı ülkede irtica meselesiyle ilgili başbakanın ne düşündüğünü sormuş, Adnan Menderes'te bu soruya ülkede genel manada bir irticadan bahsedilemeyeceğini, bunun bir halk hareketi olmadığını, yaşanan olayların dinle alakasının olmadığını, istismarcıların olaylarla ilgisi olduğunu ve hem iktidar partisinin hem de muhalefet partisinin bu konuda daha hassas davranması gerektiğini belirtmiştir. Dini siyasete alet etmenin iyi sonuçlar doğurmayacağını, kendilerinin muhalefetteyken bile dini siyasete alet etmedikleri

⁴⁰¹ “Üçüncü Toplantı Başbakanın Dünkü Basın Konferansı”, Ulus, 5 Mart 1953, s. 5

⁴⁰² “Ustaoglu DP'den Çıkarıldı”, Son Posta, 10 Aralık 1952, s. 1, 6; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 130

⁴⁰³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 30_10_0_0_9_53, 20.05.1954, T.C. Adalet Bakanlığı Vekaleti, Samsun Mebusu Hasan Fehmi Ustaoglu Hakkında, ek 3

⁴⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 30_10_0_0_9_53_18, 20.05.1954

halde neden iktidardayken böyle bir şeye giriştiklerine dair beyanlar yapıldığını anlamadığını, bunun altında siyasi bir amaç aranması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵

3.3.27 Anayasa Dilinin Eski Haline Döndürülmesi

8 Aralık 1952’de Fuat Köprülü ve 203 arkadaşının imzasıyla yeni bir Anayasa teklifi verilmiştir:

Türk dilinin kendi bünyesi içinde gelişmesi ve güzelleşmesi, bir taraftan tabii seyrini takip ederek sadeleşmesi ve olgunlaşmasıyla diğer taraftan da dil işlerinin bir siyaset ve devlet işi olmaktan çıkartılması ve salahiyyetli ilim meclislerince serbest tetkik ve araştırmaların ışığı altında çalışılmasıyla mümkündür. Dilimizin bu yoldaki gelişme ve olgunlaşmasına engel olan kanuni ve resmi engellerin kalkması Anayasamızın bu husustaki hükümlerinin değiştirilmesi ve yaşayan Türk dilinden ayrı ikinci bir dil mahiyetini arz eden Anayasa ve İçtüzük dilinin yaşayan dile çevrilmesi bir zaruret olarak duyulmaktadır. İşte bu sebeple Anayasamızın asıl metnini teşkil eden 20 Nisan 1340 (1924) tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun eskimiş bir takım kelime ve ıstılahları atılarak vücuda getirilen ilişik metni ve gerekçesi ait olduğu komisyonda incelenerek Yüksek Meclisin tasvibine arz olunarak üzere işbu kanun teklifimizi takdim eyleriz.

Teklif verenlerin içinde başta Fuat Köprülü olmak üzere, Refik Şevket İnce, Hamit Şevket İnce, Ali Canip Yöntem, Salahattin Adil, Adnan Menderes, Arif Nihat Asya, Ömer Bilen, Refik Koraltan, Feridun Fikri Düşünsel, Avni Başman, Ahmet Gürkan, Sait Bilgiç, Halil Özyörük, Mahmut Goloğlu, Vasfî Mahir Kocatürk, Ekrem Alican, Halide Edip Adıvar ve Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi isimler vardır.⁴⁰⁶

Kanun teklifinin gerekçesi şu şekildedir:

1945 yılında iktidarda bulunan hükümetin reisi, 222 arkadaşı ile birlikte yüksek meclise sunduğu bir kanun teklifinde 20 Nisan 1340 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ifadesini Türkçeleştirmek ve terimlerini özleştirmek gibi zaruretlerden bahisle 4695 numaralı bu günkü Anayasa metni meclisten çıkarttı. Bu metin aslını teşkil eden 20 Nisan 1340 tarihli Teşkilat-ı Esasiye

⁴⁰⁵ “Başbakan’ın Dünkü Basın Toplantısı”, Ulus, 21 Aralık 1952, s. 1, 3; “Başbakanın Basın Toplantısı”, Son Posta, 21 Aralık 1952, s. 1, 7; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 131

⁴⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 14, 8 Aralık 1952 Pazartesi, s. 232 sayılı basma yazı

Kanunu'ndan, dilde yaşayan birçok kelime ve ıstılahların atılarak yerlerine ya yeniden uydurulan birtakım kelime ve ıstılahlar koymak suretiyle veya eski Türk lehçelerinde yaşarken hayatıyetini kaybederek fosilleşmiş olan kelimelerin şekilleri değiştirilerek bazen Moğolca gibi yabancı dillerden edatlar ve ekler alınarak yapılan kelimelerden ve ıstılahlardan yeni bir halita vücuda getirilmiştir. Dilde ırkçı ve tasfiyeci bir zihniyetle son ifade şekli verilen Anayasamızın bugünkü dili ile bunun kılavuzluğu altında meydana getirilen İctüzüğün dili, Türk milletinin gerek tabii bir şekilde kullandığı yazı diline ve gerekse yine tabiiliğini muhafaza eden konuşma diline aykırı ve ondan ayrı bir dil mahiyetini taşımaktadır. Devlet dili adı verilen ve Anayasamızın 104'ncü maddesi ile kendisine resmi ve değişmez bir mahiyet verilen ve millet tarafından da uydurma diye vasıflandırılan bu dil, sözü geçen 20 Nisan tarihli ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yerine konulmuştur. Bu madde devlet dilinin bugünkü Anayasa dili olduğu ve yalnız bunun Türkçe bulunduğunu ifade etmektedir. Bu suretle kelime, ıstılah ve tabirlerde Türkçe olmak bakımından bir inhisar ve takyit doğmuş bulunmaktadır. Nitekim Yüksek Meclisin geçen yılki fevkalade toplantısında Anayasanın 2'nci maddesindeki Türkçenin, millet dili olarak yaşayan ve tutulan Türkçeye mi yoksa Anayasa ve İctüzüğün Türkçesine mi dalalet ettiği hakkında vaki olan bir tefsir isteği, dolayısıyla Anayasa Komisyonunun hazırlamış olduğu tefsir fıkrası ve kararı, 104'ncü maddenin hiçbir tefsire mahal bırakmadığından bahisle reddedilmişti. Bu ret kararı aynı zamanda Türkiye'de kelime, tabir ve ıstılahların 104'ncü madde ile takyit edildiğini ifade etmekte idi. Nitekim 1945'ten sonra kanun, mahkeme, mektep ve diğer resmi dairelerde güçlkle kullanılmaya başlayan bir resmi dil ortaya çıktı. Bu dil, milletin konuştuğu dile yabancı geliyordu. Onun için resmi dairelerde işi olan vatandaşlar, resmi muamelelerden dolayı bir hayli müşkülata uğradıkları gibi, mekteplerdeki çocuklar, evde ana ve babalarıyla anlaşmakta müşkülât çekmeye başladılar. Diğer taraftan Türk dilinin kendi bünyesi içerisindeki gelişmesinin ve sadeleşmesinin hızını kıran bu yapmacık dil nesiller arasında bir uçurum yaratmaya başladı. Bu suretle imparatorluk devrinde yaratılmış olan avam ve havas diline benzer bir ikilik vücuda geldi: millet dili ve devlet

dili. Medeni cemiyetlerde dil mensup olduğu milletle birlikte kemalini bulur ve nesiller arasında köprüler kurar.⁴⁰⁷

Görüldüğü üzere gerekçede yeni Anayasa dilinin uydurma olduğu, bu dilin devletin dili kabul edilmesinden dolayı milletin zorluklar çektiğı, bu yeni dili benimsemediğı ve resmi daire ve okullarda müşkül durumlar yarattığı ifade edilmiştir. Hatta yeni dilin bir ikilik çıkarttığı belirtilmiştir. Demokrat Parti iktidara geldiğinden beri birçok milletvekili tarafından Anayasa'nın dilinin tadil edilmesi üzerindeki istekleri nihayet Aralık 1952'de gündeme gelmiştir.

Adalet Komisyonu Raporu şu şekildedir:

1945 senesinde Türkçenin uzvi ve ilmi tekamülüne uymayan keyfi bir gidişle Anayasamıza bugünkü ifade şeklinin verilmesi ve 104'ncü madde ile de Türkçeyi Anayasanın dilinden ibaret sayarak dil hürriyeti üzerine ağır bir baskı konulması suretiyle meydana getirilen 4695 sayılı Anayasayı bir an evvel kaldırmak hususunda ittifaka yakın bir ekseriyet hasıl olmuştur. 4695 sayılı bugünkü Anayasayı uydurma dil ve dil hürriyetini kısan anti-demokratik maddesi sebebiyle kaldırmak ve 9'ncu Büyük Millet Meclisinin çıkartacağı kanunları Türkçenin serbest gelişmesi içinde ve herkesin anlayacağı bir dille yazmakta ittifakla yaklaşmış ise de onun kaldırılmasından sonra yerine konacak olan Anayasa bahsinden yekdiğerinden farklı bazı görüşler ve fikirler ileriye sürülmüştür. Komisyonumuzun bir kısım Azaları bugünkü Anayasamızın asıl metnini teşkil eden 20 Nisan 1340 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun ve yürürlükte olan tadillerinin onun yerine konulmasını müdafaa etmişlerse de komisyon ekseriyeti, sözü geçen metindeki birtakım terkip ve tabirlerin kullanılmaz bir hale gelmiş olup Türkçenin kendi bünyesi içinde yaptığı çeyrek asırlık inkılaba uymadığını ve bir Anayasa teklifi karşısında bulunulduğuna göre bugün kabul edilecek kanunun bugünün diline yani muteber terimlere ve yaşayan dile uyması icap ettiğinden bahisle, bu teklifi de reddetmiştir. Komisyonumuzun bir iki azası da yeni bir Anayasa tedvin edilinceye kadar 4695 sayılı bugünkü Anayasanın muhafazasını ileri sürmüşlerse de komisyon ekseriyeti, dil hürriyeti üzerinde bir baskı teşkil eden ve 104'ncü maddenin

⁴⁰⁷ A.g.t.d., s. 232 sayılı basma yazı

anti-demokratik hükmünü yaşatmak, uydurma ve hatalı bulunduğu herkesçe kabul edilen bir Anayasa ifadesini veya metninin 9'ncu Meclisin çıkaracağı kanunlara rehber yapmanın aynı hataya iştirak olmakla beraber yeni bir Anayasanın ne zaman tedvin ve kabul edileceği hiçbir kimsenin bilemeyeceği bir mesele olduğuna göre ihtimaller üzerine bir hareket yoluna gidilmemesi düşüncesiyle bu fikir de reddedilmiştir. Nihayet 4'ncü bir fikir olarak komisyon ekseriyeti, teklif sahiplerinin ileriye sürmüş oldukları fikirleri ve sebepleri varit görerek 4695 sayılı Kanunun derhal kaldırarak onun yerine 20 Nisan 1340 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ve yürürlükte olan tadilleri hükümleri baki kalmak üzere mana ve mefhumlarda bir değişiklik yapılmaksızın sadece eskimiş terkip ve tabirleri yaşayan dile çevirmek suretiyle ilişik metnin ekseriyetle kabulüne karar verilmiştir.⁴⁰⁸

Kanun teklifi ilk olarak 8 Aralık 1952 tarihli meclis birleşiminde gündeme alınmıştır. Teklif üzerine ilk söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal'dır. Dil meselesinde dilcilerin ikiye ayrıldığını, birinin dildeki yabancı kelimelerin tamamen atılması ve bunların yerine yeni kelimeler uydurulması yönünde hareket ettiğini, diğlerinin ise dilin kendi kendine inkişaf ettiğine kanaat getirdiklerini ifade etmiş ve bu iki düşünceye de katılmadığını belirtmiştir. Tarihten bazı örnekler veren Arsal, zamanında İslam öncesi Arapların zengin bir dilinin olmasına rağmen İslam sonrasında ilmi gelişmelere ayak uydurmak ve tatbik etmek için ilmi bir lisan yaratmak gerektiğini anladıklarını, bu nedenle dillerine yabancı kelimeler alarak bu açığı kapattıklarını ve bunların daha önce de çeşitli sebeplerle Yunan ve Romalı Latinlerce de yapıldığını ifade etmiştir. İlmi bir lisanın oluşması için Osmanlı zamanında adımlar atılmasına rağmen gerçek ilmi lisanın oluşmasını Türkler adına sağlayanın Atatürk olduğunu belirtmiş ve bu doğrultuda Türk Dil Kurumu'nun kurulduğuna işaret etmiştir. Ayrıca bir ilim dili yaratılması için tüm üniversitelerin ve hocalarının Dil Kurumu ile çalışmalar yaptığını ve bu doğrultuda en büyük örneğin de yine Atatürk tarafından verildiğini ifade etmiştir. İlim lisanında yerleşmiş ve kabullenilmiş öz Türkçe kelimeler yerine Arapçaya rücu edilmesine karşı olduğunu belirten Arsal, dilde tasfiye işinin bir encümene verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. 1945'te zaten bir hata yapıldığını belirten Arsal, 1945'te yapılan hataya nispet yapar gibi fevri bir kararla Türk diliyle oynanmaması gerektiğini ifade etmiş ve teklifin reddedilmesi yönünde bir önerge vermiştir. Ayrıca 1945 senesindeki değişiklikte pay sahibi olan Fuat Köprülü'nün teklif imzacıları arasında olmasından dolayı hayret ettiğini belirtmiştir. Arsal, Atatürk

⁴⁰⁸ A.g.t.d., s. 232 sayılı basma yazı

inkılaplarının bir kültür meselesi ve kül (bütün) olmasından bahsetmiş, konuşmasına devamla eğer bu teklif kabul edilirse Atatürk inkılaplarına bir darbe indirileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁹

Niğde Milletvekili Necip Bilge (DP), yepyeni bir Anayasa metni oluşturmaktansa 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tekrar yürürlüğe koymakla sorunun halledilebileceğini ifade etmiştir. Bilge, Türkçeyi Anayasanın dili içinde dondurmamak gerektiğini, Türkçenin kendi tabii süreci içinde gelişimine ve dönüşümüne müsaade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bilge'ye göre, gerekcede belirtilen Türk diline Anayasa yoluyla yapılan baskıyı kaldırmak için 4695 sayılı kanunun kaldırılması yeterli olacaktır. Bilge, 491 sayılı kanunda bulunan ağdalı ve eski olduğu düşünülen kelimelerin ve tamlamaların Anayasa'nın esasına aykırı düşmemek kaydıyla değiştirilebileceğini ifade etmiştir.⁴¹⁰

Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk (DP), milli dil diye ortaya çıkarılan dilin uydurma ve ölü kelimelerden türetildiğini, bunu zamanında Atatürk'ün fark edip bu yoldan vazgeçtiğini fakat onun vefatından sonra yine bu yola sapıldığını ve bundaki suçun Atatürk sonrası Halk Partisi iktidarında olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki Kocatürk'e göre bu uydurma dil 1945 yılında Anayasa'ya dahi sokulmuştur. Kocatürk, yeni bir Anayasa'nın oluşturulması gerektiğini ve bu nedenle teklife imza attığını bildirmiştir. Fakat konuşmasının sonlarında 1945 değişikliğinin kaldırılıp 1924'te ki 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dönülmesinin kâfi olacağını belirterek kendisiyle zıt düşmektedir.⁴¹¹

Bursa Milletvekili Ali Canip Yöntem (DP), zamanında dilde tasfiye yapılması gerektiğini belirtenlerden biri olduğunu fakat bu işin yanlış ve hızla yapıldığını, böylece uydurma bir dilin meydana çıktığını belirtmiştir. Dil meselesinin siyasete karıştırıldığını, kendisinin eskiden tasfiye fikrini savunmasına karşın şimdi bunu hatalı bulması nedeniyle onun gerici olmakla itham edildiğini ifade etmiştir. Hâlbuki kendisinin dilin tasfiyesinde doğal bir seyir izlenmesi gerektiğini savunduğunu, buna rağmen Türk Dil Kurumu'ndaki müfritlerin ve politikacıların bunun tam tersi istikamette yol izlediklerini belirtmiştir. Millet kavramında ırkçılığı kabul etmeyenlerin dil mevzuunda ırkçılık yaptıklarını belirten Yöntem, Türkçeyi sadece Türk kökünden kelimelerle teşkil etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Yöntem, dünyada saf bir dilin olmadığını da ifadelerine eklemiştir.⁴¹²

⁴⁰⁹ A.g.t.d., s. 131-134

⁴¹⁰ A.g.t.d., s. 134-138

⁴¹¹ A.g.t.d., s. 138-143

⁴¹² A.g.t.d., s. 144-146

Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer (CHP) teklif üzerine söz alanlardandır. Sirer, 1945'te kabul edilen Anayasa'nın çalışmaları sırasında bulunan birkaç kişinin bugün bu Anayasa teklifini verenler arasında olduğunu belirtmiştir. Bunlar o metnin hazırlanmasında çalışan kimselerdir ve adları şu şekildedir; Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel ve Hasan Reşit Tankut. Sirer diğer saydığı isimlerin arasında kendisinin de olduğunu, bu isimlerin 1945 yılında yaptığı icraatın doğru olduğu düşünülmediğine göre bu icraattan ötürü hepsinin mesul olduğunun unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yani 1945 tarihli metinde Adnan Menderes'in, Fikri Düşünsel'in, Tankut'un ve Sirer'in payı vardır ve mesuldürler. Sirer, 1932'de yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda Atatürk'ün tezi ile Hüseyin Cahit Yalçın'ın tezinin çarpıştığını, Atatürk'ün tezini destekleyenlerden birinin Fuat Köprülü olduğunu, yani Köprülü'nün de zamanında dil inkılabının hızlı ve yabancı kelimelerden soyutlanarak yapabileceğine kanaatkar olduğunu belirtmiştir. Yalçın'ın fikri ise dilin kendi inkişafını zorla ve hızlı bir inkılapla yapılamayacağı yönünde ve dilin kendi tabii gelişim ve dönüşümüne bırakılması yönünde olduğunu ifade etmiştir. O dönem kimsenin Yalçın'ın fikrine iştirak etmediğini belirten Sirer, belki bunun Atatürk'ün siyaseten gözüne girmek için yapıldığını iddia etmiştir. Dil inkılabının en yüksek mertebede yani Anayasa'da tatbik edilmesi düşüncesiyle 1945'teki kararın alındığını belirten Sirer, Köprülü'nün de 1945'teki değişikliğe mecliste oy verdiğini ifade etmiştir. Son olarak Anayasa'nın yapboz şeklinde yıpratılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁴¹³

İstanbul Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, teklif üzerine konuşan bir iki kişinin kendisinin adını anması üzerine söz istemiş ve kürsüye gelmiştir. Köprülü, dil meselesinin asla siyaset mevzuu olmaması gerektiğini fakat nasıl 1945'te bu işe girildiyse, şimdi bunun halli lazım geldiğini ve 1945'teki Anayasa değişikliğinin cebri bir tasarruf olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin dilin sadeleşmesi noktasında Atatürk'le beraber olduğunu doğrulayan Köprülü, kendisine yöneltilen eleştirilere karşılık, sadeleştirmenin tasfiye mahiyetinde olmaması gerektiğini daha o devirde ifade ettiğini ileri sürerek cevap vermiştir. Hatta Atatürk'ün Güneş-Dil Teorisini bu tasfiyeciliğe karşı ortaya çıkarttığını iddia etmiştir. Ayrıca yürürlükte ve sadeleştirilmiş olan 1945 Anayasa'sının meclis müzakerelerine katılmadığını ifade etmiştir.⁴¹⁴ 10 Ocak 1945 tarihli zabıt ceridesine bakıldığında Fuat

⁴¹³ A.g.t.d., s. 146-150

⁴¹⁴ A.g.t.d., s. 153-155

Köprülü'nün hakikaten meclisteki müzakereye iştirak etmediği ve bu Anayasa oylamasına katılmadığı görülmektedir.⁴¹⁵

Samsun Milletvekili ve Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, memlekette uydurma kelimelerle dilin tahrip edildiğini, dil inkılabının yapıcısı Atatürk'ün katiyen bu uydurmacılıkla suçlanamayacağını, çünkü onun dil inkılabının akla yatkın olduğunu fakat onun vefatından sonra dil inkılabı maskesiyle dilin tahrip edildiğini ve bunun nihayet Anayasa'ya da tatbik edilerek uydurma kelimelerden teşkil edilmiş bir Anayasa yapıldığını belirtmiştir.⁴¹⁶

Diyarbakır Milletvekili ve Anayasa Komisyonu Sözcüsü Ferit Alpiskender, 1945'te yapılan Anayasa'nın uydurma kelimelerle inşa edildiğini ve kabulünün de zorla yaptırıldığını çünkü tek parti iktidarında muhalif seslere cevaz verilmediğini belirtmiştir. 1945'te yapılan Anayasa'ya muhalif olanlara, şimdi kabul edin, bu kelimeler oturacak, halk kabul edecek ve kullanacak dendiğini ve eğer oturmazsa tekrar değiştiririz dendiğini ifade etmiş ve şunları dile getirmiştir:

Kanun yoluyla bir milletin dilinin değiştirilmesi ancak **komünist Rusya**'da yapılmıştır. Bu başka hiçbir memlekette yoktur. Biz böyle Anayasada, dil üzerindeki idari ve siyasi baskıları kaldırdıktan sonra nasıl istikrar teessüs etmez? Ben işte asıl buna hayret ediyorum. Bugün memleket, dil bakımından, fikir bakımından **anarşi** içindedir.

Dil inkılabının Atatürk tarafından yapıldığını fakat bunun yıkıcı ve uydurmaca olmadığını, 1945'ten sonra yapılanın ise dil devrimi olduğunu, Türk halkının devrim kelimesini “masa devirmek, çam devirmek, bardak devirmek manasında, yıkıcılığı ve kırıcılığı ifade etmek” için kullandığını, kendilerinin yaptığı teklifle esas inkılabı yapacaklarını ve tasfiyeciler ile ırkçılara geçit vermeyeceklerini ifade etmiştir.⁴¹⁷

Vaktin geç olduğunu belirten meclis başkan vekili birleşimi sonlandırmıştır ve teklif üzerine müzakereler ertelenmiştir. Bu teklif 10 Aralık 1952 Çarşamba günü tekrar gündeme alınmışsa da meclis çoğunluğu olmadığı için tekrar ertelenmiştir.⁴¹⁸ Teklif 12 Aralık'ta tekrar meclis gündemine gelmiş ve yine meclis çoğunluğu olmadığı için müzakereler ertelenmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, Cilt 15, İnkat 22, 10 Ocak 1945 Çarşamba, s. 59

⁴¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 14, 8 Aralık 1952, s. 159-160

⁴¹⁷ A.g.t.d., s. 161-164

⁴¹⁸ A.g.t.d., s. 164; Anayasa ile ilgili görüşmeler yapıldığı ve olası bir değişiklik olma ihtimali bulunduğu için meclisin 3/2'sinin mecliste bulunması şarttı. 10 Aralık'ta görüşmelerin yapılabilmesi için gereken milletvekili sayı 326'yken mecliste o gün var olanların sayısı 274'tü. Bu nedenle müzakereler ertelendi; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 15, 10 Aralık 1952 Çarşamba, s. 172

⁴¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 16, 12 Aralık 1952 Cuma, s. 201-202

17 Aralık'ta mecliste 3'de 2 çoğunluk aranmaksızın teklif üzerinde müzakerelere başlanmıştır. İlk sözü alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk olmuştur. Türk, Anayasa meselesinin hassas olduğunu, şekille oynayayım derken farkında olmadan ruh ve mealiyle de oynanmış olacağını ve öne sürülen teklifle de tam olarak bunun yapıldığını ifade ederek teklife muhalefetini bildirmiştir. 1945'teki değişiklikte ortaya çıkan Anayasa'nın dilinin uydurma olduğuna dair beyanlara karşı çıkan Türk, uydurma bahsinin Anayasa'nın içindeki kelimelerden bazıları için kabul olunabileceğini ve 1945'teki hataya düşülmemesi gerektiğini yani Anayasa'nın şekliyle oynayayım derken ruhu ve mealiyle oynanmasının önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şekilciliğin çok uzun süreden beri Türk aydınında yer ettiğini belirten Türk, şekil yerine milli bünyenin ihtiyacı olan muhteva, ruh ve mefhum odaklanılması gerektiğini ifade etmiştir. Anayasa'nın diliyle uğraşılmasındansa günün şartlarına uygun ve çağdaş yeni bir Anayasa'nın yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁰

Teklif üzerine söz alan bir diğer isim İzmir Milletvekili Avni Başman'dır. Başman, mana ve mefhum açısından farklı olmayan üç adet Anayasa'nın mevzubahis olduğunu, bunların yazılış, şekil ve lügat bakımından farklı olduklarını ve bunlardan birinin seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Meclisin bu işle meşgul olmaması gerektiğini belirten Başman, bu işin bir yanlısı üzerine buraya geldiğini, bu yanlısın 1945 değişikliyle yapıldığını ve o zaman bu değişikliğe imza atanların dahi şimdi bu hatalarını düzeltmek istediklerini ifade etmiştir. Yeni bir metin yani yeni bir Anayasa yapmaktansa, 1924 tarihli ve 491 sayılı kanunun yani 1924 (1340) Anayasa'sının tekrar yürürlüğe girmesini sağlamak gerektiğini, bunun için de 1945 Anayasa'sının yürürlükten kaldırılmasını ve böylece hatanın giderileceğini belirten Başman, eğer bu olmazsa sürekli Anayasa üzerinde oynanmak suretiyle Anayasa'nın yıpratılacağını belirtmiştir.⁴²¹

Bir diğer konuşmacı İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar'dır. Müzakere edilen meselenin ne şahıs, ne parti, ne de meclis meselesi olduğunu, bu meselenin milletin hayati ve manevi bir meselesi olduğunu belirtmiştir. Dilin canlı bir terkip olduğunu ifade eden Adıvar, bu terkinin bozulması durumunda milletin kendi içinde birtakım karışıklıklara sürüklenebileceğini ve bir anarşinin doğabileceğini ifade etmiştir. Doğal ve ortak bir olgunlaşmanın neticesinde vücuda gelen dilin, hiçbir kanun ahkâmına tabi olamayacağını belirtmiş ve 1945'te bu hataya düşüldüğünü ifade etmiştir. Sadi Maksudi Arsal'ın önceki birleşimde sarf ettiği, bu teklifi meclise getirmekle Atatürk inkılabına hıyanet edileceği, ifadesine katılmadığını belirten Adıvar,

⁴²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 18, 17 Aralık 1952 Çarşamba, s. 284, 286-287, 290

⁴²¹ A.g.t.d., s. 290-293

bunun siyasi bir manevra olabileceğini ifade etmiştir. Türkiye’de bir harf inkılabı olduğunu lakin bir dil inkılabı olmadığını çünkü dilin ancak tekâmül edebileceğini yani inkılap edemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre dil inkılap etmez çünkü inkılap bir şeyi alıp onun yerine yeni bir şey koymaktır. Dil canlı olması hasebiyle ancak olgunlaşır. Teknik açıdan çok ilerlemiş ülkelerden teknik terimlerin alınması gerektiğini ve alındığını fakat Arapçada yapılan hataya yani dilin tüm muhteviyatının farklılaşmasına izin vermemek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu hususta taklitçi olunmaması gerektiğini de ifade etmiştir. Her dilin eski, yeni, yabancı ve yerli birtakım kelimeleri içine alabileceğini, bunun doğal ve tekâmül eseri olduğunu belirtmiştir. Son olarak tüm partilerin ve müstakillerin birleşip dili içinde bulunduğu anarşiden çıkartmaları gerektiğini ifade eden Adıvar, bunun için üniversitelerin, ilim adamlarının, hukukçuların çalışması gerektiğini yani bu meselenin meclis veya siyaset işi olmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴²²

Müzakerelerin yeterliliği üzerine önergeler verilmiş, bunlar oylanmış ve Anayasa teklifiyle beraber önergelerin Anayasa Komisyonu’na verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²³ 19 Aralık tarihinde İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe (DP) ve 185 arkadaşının 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yeniden yürürlüğe konulmasına dair kanun teklifi de Anayasa Komisyonu’na havale edilmiştir.⁴²⁴

24 Aralık 1952’de hem Fuat Köprülü ve 203 arkadaşının hem de Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 arkadaşının kanun teklifleri Anayasa Komisyonu’nun hazırladığı raporla birlikte meclis gündemine getirilmiştir. Velibeşe ve 185 arkadaşının vermiş olduğu teklifte “4965 sayılı Anayasanın yürürlükten kaldırılarak 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun meriyete konulması hakkında hazırlanan kanun teklifinin usulen Anayasa Komisyonuna havale buyurulmasını rica ederiz” denilmektedir. Bu teklifte imzası bulunanlar arasında Hamdullah Suphi Tanrıöver, Vasfi Mahir Kocatürk, Avni Başman, Süreyya Dellaloğlu, Arif Nihat Asya, Mahmut Goloğlu, Refik Şevket İnce, Feridun Fikri Düşünsel, Ali Canip Yöntem, Ahmet Gürkan, Ömer Bilen, Sait Bilgiç, Tevfik İleri, Salahattin Adil, Ali İhsan Sabis, Ekrem Alican ve Rıza Topçuoğlu gibi isimler vardır. Komisyon raporunda şunlar ifade edilmiştir:

4695 sayılı kanunla mevkii meriyete vazedilen Anayasanın Türk dilinde yaşayan birçok kelime ve ıstılahların atılarak yerlerine ya yeniden uydurulan veyahut eski Türk lehçelerinde yaşarken hayatini kaybeden kelimelerin

⁴²² A.g.t.d., s. 299-302

⁴²³ A.g.t.d., s. 303-305

⁴²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 19, 19 Aralık 1952 Cuma, s. 311

şekilleri değiştirilmek ve bazen de Moğolca gibi yabancı dillerden edatlar ve ekler alınarak yapılan kelime ve ıstıhlardan yeni bir halita vücuda getirilmek suretiyle yapıldığı görülmüştür. Dilde **ırkçı ve tasfiyeci** bir zihniyetle son ifade şekli verilen Anayasanın bugünkü dilinin, Türk milletinin gerek tabii bir şekilde kullandığı yazı diline ve gerekse yine tabiiliğini muhafaza eden konuşma diline aykırı bir mahiyet taşıdığı da ayrıca müşahade edilmiştir. Anayasanın 104'ncü maddesi ile resmi ve değişmez bir mahiyet alan ve millet tarafından da uydurma diye vasıflandırılan bu dil, teşrii organ delaleti ile ve kanun maddesi resmi bir mahiyet almış ve bu suretle kelime, ıstılah ve tabirleri uydurma Türkçe olmak bakımından bir inhisar ve takyit yaratılmıştır. Medeni cemiyetlerde dil mensup olduğu milletle birlikte kemalini bulur ve nesiller arasında köprüler kurar. Bizde ise 1945 ten sonra yaratılmak istenilen resmî dilin nesiller arasındaki bağlılığını kırarak şekilde bir ikilik ve karışıklık yarattığını kabul eden komisyonumuz, bütün bu mülâhazaların ışığı altında mevzuun ehemmiyetini nazara alan şu esasta mutabakata varmıştır: Yaşayan dilin tabîi tekâmül kanunlarına aykırı olarak uydurma kelimelerle zorlanması ve kanuni müeyyideler altında cebrî bir şekilde tatbik mevkiine konması Millet iradesine tamamıyla aykırı bir keyfiyet olup ortadan kaldırılması lâzımdır; Yaşayan dil vaki olan işbu cebrî müdahalenin ortadan kaldırılması için gösterilen yollardan hangisinin daha uygun olacağı hakkında serdedilen mütalâalar neticesinde: Profesör Fuat Köprülü ve 203 arkadaşının yaptıkları kanun teklifinde kullanılan kelime ve ıstıhlaların aynen kabulünü teşrii organın dil üzerinde yeni bir tasarrufu olabileceği düşüncesiyle bu teklifi muhtevi metnin nazara alınmayarak 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun 1945 tarihine kadar mer'î bilumum ek ve tadilleriyle birlikte aynen kabulünün muvafık olacağı iki müstenkif reye karşı⁴²⁵ mevcudun ekseriyetiyle karar verilmiştir.⁴²⁶

Teklif üzerine ilk sözü Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver almıştır. Tanrıöver, dil ıslahının gelişi güzel yapılamayacağını, dilin bir tarihinin olduğunu, Türklerin tarih boyunca din değiştirmesine karşın dilde bir değişiklik olmadığını, sadece lehçe farkları olduğunu, 1945'te bir hata yapıldığını ve şimdi de bu hatanın tekrarlandığını ifade etmiştir. Bir

⁴²⁵ Müstenkif oy verenlerden biri Şemsettin Günaltay, diğeri Sabit Sağıroğlu'dur; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 21, 24 Aralık 1952 Çarşamba, s. 56 sayılı basma yazı

⁴²⁶ A.g.t.d., s. 56 sayılı basma yazı

dil akademisinin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Genel, felsefi ve fikri varlıkları itibariyle milletlerin terkipten meydana geldiğini, dillerin de terkipten ibaret olduğunu, bir kökten gelmiş tek bir milletin olamayacağı gibi, bir kökten gelmiş lisanın da olamayacağını ve kelimelerin de insanlar gibi doğup, yetişip, öldüğünü ifade etmiştir. Bir yandan Arapça kelimelerin tasfiye edildiğini, öbür yandan diğer yabancı dillerden kelimeler alındığını belirten Tanrıöver, bunun bir istila olduğunu ifade etmiştir. Milletin kabul ettiği Arapça kelimelerin Türkçe addedilmesi gerektiğini belirtmiş ve eğer bu yapılmazsa kullanılan birçok kelimenin yok olacağını ifade etmiştir. Hamdullah Suphi, son olarak 1924 Kanununa geri dönülmesi gerektiğini lakin bununla birlikte yeni bir Anayasa'nın da teşkil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁷

Manisa Milletvekili Muhlis Tümay, 1945'de kabul edilmiş Anayasa ile bir lisan keşmekeşinin içine düşüldüğünü, lisana bu suretle saldırıldığını, nesiller arasında ayrılıklara sebep olunduğunu belirtmiş ve Fuat Köprülü ve 203 arkadaşının teklifinin bu durumu iyileştirmeyeceğini, bu nedenle Velibeye ve 185 arkadaşının teklifinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁸

Anayasa Komisyon Sözcüsü ve İstanbul Milletvekili Mithat Benker (DP), her iki teklifin de komisyonda müzakere edildiğini ve sonunda Velibeye ve 185 arkadaşının teklifinin komisyonca benimsendiğini ifade etmiştir.⁴²⁹

Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi (DP), dilin devrimle değil evrimle kendi kendine tekamül etmesi gerektiğini, dilin doğup, yaşayıp, öldüğünü belirtmiş, dilde tasfiyecilere karşı Atatürk'ün Güneş-Dil Teorisini ortaya attığını fakat Atatürk'ün vefatından sonra Türk Dil Kurumu ve o devrin iktidarının yeniden tasfiyeci bir zihniyete saptığını ve nihayetinde 1945 tarihli Anayasa'nın ortaya çıkarıldığını ifade etmiştir. 1924 Anayasa'sına geri dönüşü irtica olarak niteleyenlere karşılık "Dil Kurumu Türkçesinin musallat olmadığı metne irca etmek katiyen bir irtica değildir" diyerek cevap vermiştir.⁴³⁰

Niğde Milletvekili Necip Bilge, Anayasa'nın esasının değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın 1945'te dil hürriyetine devlet zoruyla yapılan baskının kaldırılması için 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tekrar yürürlüğe girmesinde fayda olacağını ifade etmiştir. 491 sayılı kanunun tekrar yürürlüğe konulmasıyla geriye gidildiği izleniminin

⁴²⁷ A.g.t.d., s. 389-394

⁴²⁸ A.g.t.d., s. 395

⁴²⁹ A.g.t.d., s. 397

⁴³⁰ A.g.t.d., s. 400-404

verilmemesi gerektiğini ve esasen bu değişikliğin Anayasa'nın dil ve içerik bakımından ileriye gitmesi için bir hazırlık mahiyeti taşıması gerektiğini belirtmiştir.⁴³¹

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, zamanında dilde tasfiye cereyanının bulunduğunu, bu cereyanın Dil Kurumu'nca da tatbik edildiğini, bu müfrit tasfiye cereyanına dur demek için Atatürk'ün Güneş-Dil Teorisini ortaya attığını ve milletin o gün konuştuğu tüm kelimelerin Türkçe kabul edilmesi esası üzerine kurulan bu teorinin, Atatürk vefat ettikten sonra terkedildiğini ve sonuçta 1945 Anayasa'sının meydana getirildiğini, böylece tasfiyeciliğin en üst kanun metninde tatbik edildiğini ifade etmiştir. Her iki teklifle Demokrat Parti'nin çok yerinde bir icraat yaptığını belirten Tekelioğlu, milletin tarihine suikast yapıldığını ve Demokrat Parti'nin bu teklif vesilesiyle bu suikastı ortadan kaldırdığını, milletin tarihini kurtardığını ifade etmiştir.⁴³²

Konuşmalar bitince oylamaya geçilmiştir. Kanun teklifinin 1 ve 2'nci maddeleri oylanıp kabul edilmiş, daha sonra kanunun hepsi oya sunulmuş ve 382 milletvekilinden (o an mecliste bulunan vekil sayısıdır. Oylamaya katılmayan vekil sayısı ise 95 olup 10 ilde açık milletvekilliği pozisyonu vardır.) 342 kabul, 31 ret ve 9 çekimser oy kullanılmış ve tasarı kanunlaştırılmıştır.⁴³³ 31 Aralık 1952'de Resmi Gazete'de yayınlanan kanun şu şekildedir:

491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun

Madde 1. 20 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununu 4695 sayılı kanunun kabul tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10/01/1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır.

Madde 2. Bu kanun neşri tarihinden itibaren meridir.⁴³⁴

3.3.28 Türkiye'de Nurculuk Faaliyeti ve Demokrat Parti

Yukarıda açıkladığımız gibi Malatya suikastı sonrası tahkikatın kademe kademe genişletilmişti. Genişleyen tahkikatın bir unsurunu da Nurcular ve Said-i Nursi oluşturmaktadır. 24 Aralık tarihli Ulus gazetesinde suikastın yurt dışından gönderilen mektuplarla kışkırtıldığı, bu mektupların birçok İslam ülkesinden geldiği ve uluslararası bir şebekeden bahsedilmiştir.

⁴³¹ A.g.t.d., s. 405

⁴³² A.g.t.d., s. 405-406

⁴³³ A.g.t.d., s. 407-410, 412, 424

⁴³⁴ Resmi Gazete, Kanun, Kanun No 5997, Sayı 8297, 31 Aralık 1952, s. 5217

Suikastta etkin rol oynayan cemiyetler bulunduğu ve bunların Büyük Doğu, Nur Cemaati ve Uyanık Gençler gibi adlar taşıdığı ifade edilmiştir.⁴³⁵ 25 Aralık tarihli Ulus gazetesinde, Malatya Hadisesi nedeniyle Elazığ'da 2 kişinin tevkif edildiği belirtilmiştir. Eskişehir'de çıkan *Demokrat Hamle* ile Samsun'da çıkan *Büyük Cihat* gazetelerinde Said-i Nursi tarafından “*Heyeti Vekileye ve Milletvekilleri Olan Mebuslara ve Şimdi De Benimle ve Risale-i Nurla Uğraşan Mahkemelere Karşı Bir Hasbihaldir*” başlığıyla neşredilen yazının savcılıkça tetkik edildiği bildirilmiş ve Samsun savcılığının laikliğe aykırı görerek bu yazı dolayısıyla Said Nursi'ye dava açtığı belirtilmiştir. Ayrıca irtica şebekesinin yurt dışında bağlantıları olduğu, bu bağlantıların irtica ve sol temayüllü cemiyetler olduğu ve suikast hadisesini dışarıdan tahrik ettikleri belirtilmiştir. Dış tahrikte adı geçen cemiyetler şunlardır: Fedaiyanı İslam Cemiyeti ve Müslüman Kardeşler Cemiyeti. Ayrıca Irak, Mısır, Pakistan ve Suriye'de bazı mürtecilerin şebekeyle irtibatının olduğu ve bu irtibatı kuranlardan birinin de Suriye'de gizli bir komünist cemiyet olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁶ Görüleceği üzere o dönemde sıklıkla vurgulanan komünizm veyahut sol irticai faaliyetlerin birlikteliğine yapılan temas bu haberde de yer almıştır. İrtica ile komünizm iş birliği içerisinde görülmekte ve komünistlerin açıktan komünistlik yapamadıkları zaman irtica maskesi altında ülkeyi anarşiye meylettikleri defalarca vurgulanmış ve savunulmuştur. 27 Aralık tarihli Ulus gazetesinde Said Nursi ve Büyük Cihat gazetesi sahibi Hüseyin Yücel'e laiklik aleyhinde faaliyet yürüttükleri için açılan davanın ilk duruşmasına Said Nursi'nin hasta raporu gönderdiği ve mahkemeye iştirak edemediği belirtilmiştir.⁴³⁷

17 Ocak 1953'te Başbakan Adnan Menderes, Gaziantep'te bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında irtica ve komünizme özel bir yer ayıran Menderes, bu iki temayülün de Türk milleti için ortak bir tehlike olduğunu, dini maske edinen komünizmin, İslam'a tüm benliğiyle inanmış inançlı insanları din adı altında kandırmaya çalıştığını ve irticayı tahrik ettiğini ifade etmiştir. Dinin mukaddes olduğunu belirten Menderes, din ve vicdan hürriyetinin her daim müdafaa edileceğini ve bu ilkeyi benimsemiş tüm siyasi partilerin iş birliği yapması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'de irtica olmadığını ifade eden Menderes, gerici iki üç kişi örnek gösterilerek ülkede irtica var diyenlerin Türk milletine kara çaldığını, oysa Türk milletinin irticaya karşı her daim hazırlıklı ve karşı olduğunu belirtmiştir.⁴³⁸ 21 Ocak 1953'te

⁴³⁵ “*Malatya Tahkikatı Önemli Safhada*”, Ulus, 24 Aralık 1952, s. 1, 5; “*Malatya Suikastı Hadisesi*”, Son Posta, 24 Aralık 1952, s. 1, 7

⁴³⁶ “*Elazığ'da 2 Kişi Daha Tevkif Edildi*”, Ulus, 25 Aralık 1952, s. 1, 4

⁴³⁷ “*Nursi Aleyhine Açılan Davaya Dün Bakıldı*”, Ulus, 27 Aralık 1952, s. 1, 4; “*Said-i Nursi Mahkemeye Hasta Raporu Gönderdi*”, Son Posta, 25 Aralık 1952, s. 1, 7

⁴³⁸ “*Menderes Antep'te Halkın Sıcak Sevgi Tezahürleri Arasında Konuştu*”, Zafer, 18 Ocak 1953, s. 1, 6; “*Başbakan'ın Gazi Antep'teki Sözleri*” Ulus, 18 Ocak 1953, s. 1, 4

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü bir basın toplantısı düzenlemiştir. İnönü, Halk Partisi'nin irtica konusunda iktidarın alacağı tedbirlere ve icraatlara yardım edeceklerini, bunun önemli olduğunu ve kendileriyle birlikte diğer siyasi parti ve cemiyetlerin de bu konuda iktidara yardım etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴³⁹ İsmet İnönü, Adnan Menderes'in Gaziantep'te irticaya karşı partiler arasında işbirliği yapılması yönündeki söylemine bu basın toplantısıyla cevap vermiş ve hükümeti irticayla mücadelede destekleyeceklerini bildirmiştir.

7-9 Şubat tarihleri arasında yapılan Demokrat Parti İstişare Kongresi'nde Adnan Menderes yaptığı konuşmada irticai faaliyetlere de temas etmiştir. Konuşmasında, dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğine temasla şunları ifade etmiştir:

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır. ...dinin vicdanlar üzerinde bir baskı alet ve vasıtası olarak kullanılmasına da elbette tahammül etmek bizim için mümkün değildir. Aynı zamanda, dinin siyasete ve dünya işlerine karıştırılmasına da hiçbir suretle taraftar olamayız. Memleketimizde Müslümanlığa her türlü hürmetin gösterilmesine taraftar olmakla beraber, **şeriatçı** değiliz. Çünkü şeriatçılık, dini siyasete ve dünya işlerine karıştırmak şeklinde tecilli etmiştir.⁴⁴⁰

Menderes'in irticaya karşı söylemlerinin artış göstermesi Malatya Hadisesi'nin hükümet nezdinde vahametinin ne derecede algılandığını göstermektedir.

11 Şubat 1953'te Gazeteciler Cemiyeti bir toplantı düzenlemiştir. Toplantının amacı irtica ve ırkçılığa karşı *Milli Tesanüt Cephesi* kurulması hakkında bir araya gelinmesiydi. Türk Muallimler Birliği, İstanbul Barosu, Türk Kadınlar Birliği, Milli Türk Talebe Birliği ve Milli Türk Talebe Federasyonu gibi cemiyet ve dernekler Milli Tesanüt Cephesi çatısı altında irtica ve ırkçılığa karşı birleşmiştir. 16 Şubat günü yapılan bir başka toplantıda Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Mümtaz Faik Fenik, Falih Rıfkı Atay ve Ali Naci Karacan birliğin idare heyetine seçilmişlerdir.⁴⁴¹

⁴³⁹ “Partiler Arası Münasebetlere Dair İnönü CHP’nin Görüşünü Açıkladı”, Ulus, 22 Ocak 1953, s. 1, 5; “Partiler Arası Münasebetler İnönü’nün Dünkü Basın Toplantısı”, Zafer, 22 Ocak 1953, s. 1, 5

⁴⁴⁰ “DP İstişare Kongresinde”, Ulus, 8 Şubat 1953, s. 4; “Başbakanın DP İstişare Kongresinde Dün Söylediği Büyük Nutuk”, Zafer, 8 Şubat 1953, s. 1, 6

⁴⁴¹ “Milli Tesanüt Cephesi”, Ulus, 12 Şubat 1953, s. 1-2; “İrtica ve Irkçılıkla Mücadele İçin Bir Milli Tesanüt Cephesi Kuruluyor”, Zafer, 12 Şubat 1953, s. 1, 6; “M. Tesanüt Cephesi”, Zafer, 17 Şubat 1953, s. 1, 3; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 133

3.3.29 İrticaya Karşı İşbirliği

4 Mart 1953'te Başbakan Adnan Menderes bir basın toplantısı yapmıştır. Burada ülkedeki komünist hareketten ve bunun tehlikelerinden bahsetmiştir. Daha sonra sözü sağ harekete getiren Menderes, sağın komünistlerce kullanıldığını yani komünizme karşı alınan tedbirlerden dolayı komünist odakların gizli gizli sağ hareketin içine sızdığını ifade etmiştir. Menderes bunu şu şekilde açıklamıştır:

Yeşil faaliyet adını verebileceğimiz sağıcılık hareketi zahiren komünizmin aleyhinde gibi görünür. Fakat pek çok noktada aynı merkezin nüfuz ve tesiri altında bulundukları muhakkaktır. Sağcılar da, tıpkı komünistler gibi çeşit çeşit isimlerle, mesela İslam Demokratlar, Büyük Doğucular ve ilah. gibi namılar altında toplanmışlardır.

Yeşil ve kara neşriyat olarak adlandırdığı İslamcı ve milliyetçi yayınlar hakkında da bilgiler veren Menderes, bunların sayısının 30 iken şimdi 11'e düştüğünü ve “*cürüm ciddiyeti olanların*” takibatına devam edildiğini bildirmiştir. Başbakan konuşmasının devamında, irticaya karşı alınan tedbirler konusunda Halk Partisi'yle tamamen bir işbirliği içinde olduğunu ve dinin siyasi partilerce kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴²

22 Haziran 1953'te Cumhuriyet Halk Partisi'nin 10'ncu Büyük Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultay 26 Haziran'da sonlanmış. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü bir açılış nutku vermiştir. İnönü, demokrasi rejiminden ve Cumhuriyet inkılaplarından bahsetmiştir. İrticaya karşı iktidarla hemfikir halinde ve işbirliği içinde olduğunu bildiren İnönü, inkılapların partiler üstü bir mesele olduğunu, bu inkılapların Cumhuriyetin temellerini teşkil ettiğini ve bunların muhafazası için tedbirler alınması gerektiğini, böylece Cumhuriyet nizamının korunacağını ifade etmiştir.⁴⁴³ Kurultay'ın son gününde (26 Haziran) parti programı üzerinde yapılan müzakereler sırasında Urfa Delegesi Ali Güner bir önerge vermiştir. Güner'in önergesi, din adamlarının yetiştirilmesi ve korunmasına dair olup bunun laiklik prensibine aykırı olmadığına dair programa bir maddenin eklenmesi yönündedir. Önerge aleyhinde konuşmak üzere söz alan Necip Mirkelamoğlu, bu teklifi inkılaplar üzerinde pazarlığa girişmek olarak telakki etmiş ve seçim kazanma endişesiyle böyle bir maddenin programa dahil edilmesinin doğru olmadığını, bunun din hassasiyeti üzerinden oy avcılığı olacağını

⁴⁴² “Üçüncü Toplantı Başbakanın Dünkü Basın Konferansı”, Ulus, 5 Mart 1953, s. 1, 5; “Başvekilin Üçüncü Toplantısı Dün Yapıldı”, Zafer, 5 Mart 1953, s. 1-2; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 134

⁴⁴³ “CHP Onuncu Büyük Kurultayı Dün Açıldı İnönü'nün Nutku”, Ulus, 23 Haziran 1953; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 138

belirtmiştir. Tahsin Banguoğlu, teklifin lehinde konuşmuş, teklifin laiklik meselesiyle alakalı olmadığını, bu teklifin sosyal yardım meselesi olduğunu ve teklifin kabul edilip program maddelerine eklenmesini istemiştir. Nurettin Artam, bu teklifin inkılapçı bir partide gündeme getirilmesini yakışır bulmadığını, bu gibi tekliflerin dini siyasete alet etmiş Millet ve Demokrat Parti gibi partilerce öne sürülebileceğini, oysa Halk Partisi'nin dini siyasete alet etmemesi gerektiğini ve bu teklifin Müslümanlığın icaplarına sığmadığını belirtmiştir. Konuşmalardan sonra oya sunulan önerge reddedilmiştir. Program müzakereleri sırasında söz alan eski Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, din derslerinin ilkokullarda verilmesi meselesini ele alarak Demokrat Parti'nin okullarda din dersi verilmesinin kendi sayelerinde olduğunu belirtmesine karşı çıkmış, eleştirmiş ve bu noktada ilk icraatı yapan Halk Partisi'nin geriye atılmak suretiyle halkın gözünün boyandığını ifade etmiştir.⁴⁴⁴

3.3.30 Millet Partisi'nden Ayrılanlar ve Partinin Kapatılması

27 Haziran 1953'te iki gün sürecek olan Millet Partisi'nin 4'ncü Kongresi toplanmıştır.⁴⁴⁵ Kongre açılışında Atatürk ve Fevzi Çakmak için saygı duruşunda bulunulmuş İstiklal Marşı söylenmiştir. Bu kongreye 1030 delegeden 847'inin katıldığı tespit edilmiştir. Kongreye Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek'de katılmış ve bu katılım büyük bir coşkunlukla karşılanmıştır.⁴⁴⁶ Kongrede parti eski Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur bir konuşma yapmıştır. Bayur konuşmasında, partinin inkılapçılık veyahut muhafazakârlık yollarından birini seçmesi gerektiğini belirtmiş ve eğer iki fikrin ortası savunulmaya devam edildiği takdirde diğer partilerce mürtecilikle suçlanacaklarını ifade etmiştir. Bayur'un bu konuşması hoş karşılanmamıştır. Kongre'de Bayur'a cevap vermek ve Demokrat Parti'nin icraatlarını ele almak üzere Osman Bölükbaşı söz almıştır. Bölükbaşı, birkaç kişinin irticai faaliyeti nedeniyle tüm partinin mürteci addedilemeyeceğini, eğer öyle olsaydı Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesi ile çoktan mahkemeye verilmeleri gerekeceğini belirtmiş ve gayrimüslimlere cemaat kurma serbestisinin verilmesine karşın Müslümanların bu haktan mahrum kaldıklarını belirterek Demokrat Parti'yi eleştirmiştir. Ayrıca Adnan Menderes'in, "*din bezirgâni*" olarak tanımladığı Necip Fazıl'a verdiği paralardan bahisle irticai faaliyetlerin Demokratlarca kışkırtıldığını hedef göstermeden izah etmiştir. Devamla, Hikmet Bayur'un sözlerini eleştiren Bölükbaşı, partisinin inkılap düşmanı olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁷ Kongrede fikir ayrılıkları tamamen ortaya çıkmış ve kurucular arasında bulunan Hikmet Bayur'un

⁴⁴⁴ "CHP Onuncu Kurultay Çalışmaları Sona Erdi", Ulus, 27 Haziran 1953, s. 6

⁴⁴⁵ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 139

⁴⁴⁶ "Millet Partisi Dördüncü Kongresi Dün Toplandı", Ulus, 28 Haziran 1953, s. 1-2

⁴⁴⁷ "Millet Partisi Dördüncü Kongresinde Seçimler", Ulus, 29 Haziran 1953, s. 1-2

partiden ayrılmasına dahi sebep olmuştur. Taraflar inkılapçılar ve inkılaplara karşı olanlar diye ikiye ayrılmıştır. Kongreden sonra ise inkılapçılar parti içindeki inkılap karşıtlarını gerekçe göstererek partiden ayrılmışlardır. Bunlardan biri Yusuf Hikmet Bayur'dur. Bayur dışında, partiden ayrılanlar arasında Vasfi Raşit Seviğ, Kemal Tamer, Saffet Olgaç, Vehbi İleri ve 40 kadar delege bulunmaktadır. Partiden ayrılanlar bir beyanname yayınlamış Seviğ ise parti genel başkanlığına bir mektup yazmıştır. Yayımlanan beyanname şu şekildedir:

Bazı Millet Partili ileri gelenlerinin oy kazanmak ümidi ile geri fikirleri okşadıkları öteden beri görülmekteydi. Bizler bu gidişi durdurmak için elimizden geldiği kadar çalıştık. ... partiyi nerelere götürmekte olduğunu anlamak için partiden tard edilmiş olan Büyük Doğu yazarı hakkındaki Genel İnzibat Divanı kararının⁴⁴⁸ dördüncü kongre tarafından bozulduğunu zikretmek yeter. Geri fikirliler tarafından suiistimal edilen programın bazı hükümlerinin tazvihi zımnında yapılan bütün teşebbüsler şimdiye kadar hep akamete uğratılmıştır. Çünkü baştakiler inkılap düşmanlarını elden kaçırmamak için her şeye razı olmaktadır... Buna rağmen ancak son defa bu kurul istenilen tazvihi yapmaya karar vermiş ve kadın erkek eşitliğini, eski harflerden dönmemeyi, zaten kanunen mevzuu kalmamış olan tekkelerin açılmamasını ve dinin siyasete karıştırılmamasını programa derç etmeyi kongreye teklif etmiştir. Böyle yapılmış olmasına rağmen teklifin kongrede reddi partinin hangi istikamete sevk edilmek istenildiğinin açık delilidir. Bu şartlar altında ve partiye tutturulan bu yol devam ettikçe Millet Partisi'nde kalmakla kendi manevi ve maddi varlığımızı geri fikirlileri okşamak isteyen ve hile ile tertipten kaçınmayan kimselerin emri altında bırakmaktan başka şeye yaramayacağını anladık. Bu sebeplerle partiden çekilmeyi milletimize karşı borç bildik.

Seviğ, istifasıyla ilgili yazmış olduğu mektupta şunları ifade etmiştir:

Partinin tüzüğündeki zaaf, partiyi Atatürk husumetini ve inkılaplarını yıkmayı gem kabul etmez bir kinle şiar edinmiş zümrenin tahakküm ve istilası altına sokmuştur. Bu zümre partiyi Büyük Doğu'nun devamı haline sokmasına Genel Kurul her hangi bir sebeple mani olmamaktadır. 20 seneden beri hocaları olmakla emsalsiz şeref bulduğum ve inkılapların koruyucusu

⁴⁴⁸ Bu yazar Raif Ogan'dır; "İnkılapçılar M. Partisinden Ayrıldılar", Ulus, 30 Haziran 1953, s. 5

bulunan gençliğin, Millet Partisi'nin büyük çoğunluğunun mezkur parti içinde kurulmasına mani olamadığı pusuya göz göre göre düşmelerine müsamaha ederek bu büyük cinayete şerik olmaklığıma vicdan ve izanım müsait olmadığını teslim buyuracağınızı ümit ederek saygılarımı arz ederim.⁴⁴⁹

1 Temmuz 1953 tarihli Ulus gazetesinde Abdürrahman Boyacıgiller, Mustafa Kentli, Ahmet Tahtakılıç ve yanlarındaki birkaç kişiyle birlikte (bunlar Millet Partisi mensubudur) gece saatlerinde **Millet** adlı gazete idarehanesini basarak ertesi sabah çıkacak nüshayı parçaladıkları ve baskı makinelerine zarar verdikleri belirtilmiştir. İşin tuhaf kısmı Abdürrahman Boyacıgiller'in bu gazetenin sahibi olmasıdır. Gazete sahibi ile gazete idaresi aynı fikirleri benimsememektedir. Gazete idaresine yapılan bu saldırıya sebep olarak, idarenin Millet Partisi'nden istifa eden inkılapçı olarak adlandırılan grubu destekler vaziyette faaliyet yürütmesidir.⁴⁵⁰ Bu durum direkt olarak bir vandallık örneğidir.

Millet Partisi 4'ncü Kongresi'ndeki inkılapçılar ve inkılap aleyhtarları olarak gruplaşan tarafların birbirlerine yönelttikleri suç ve söylemler üzerine ve ardından birçok kişinin partiden istifa etmesiyle dikkatler Millet Partisi'nin üzerinde toplanmıştır. Ulus'un verdiği teyit edilememiş bilgilere göre Ankara Cumhuriyet Savcılığı Hikmet Bayur ve diğer inkılapçı namıyla partiden ayrılanların basına yansıyan izahatları üzerine Millet Partisi hakkında bir soruşturma açıldığını bildirilmektedir.⁴⁵¹ 4 Temmuz tarihli Ulus'ta Ankara Cumhuriyet Savcılığının Millet Partisi hakkında resmen tahkikat başlattığı ifade edilmiştir.⁴⁵² 5 Temmuz tarihli Ulus gazetesinde Millet Partisi hakkında ileri sürülen iddialara yer verilmiştir. Bunlar, hilafetin ihyası, Mecellenin Medeni Kanun'un yerine geri getirilmesi ve teokratik esasların tahakkuk ettirilmesi şeklinde sıralanmıştır.⁴⁵³ 6 Temmuz tarihli Ulus gazetesinde tahkikatın bir kısmının İstanbul'da yapılacağı ve Millet Partisi mensuplarından bazılarının ifadelerinin alındığı belirtilmiştir.⁴⁵⁴ 8 Temmuz tarihindeki Ulus'ta Millet Partisi'nin genel merkezinde bir arama yapıldığı ifade edilmiştir.⁴⁵⁵ 9 Temmuz tarihli Ulus ve diğer gazetelerde Millet Partisi'nin merkez ve şubelerinin mühürlendiği ifade edilmektedir. Bu kararı Beşinci Sulh Ceza

⁴⁴⁹ “İnkılapçılar M. Partisinden Ayrıldılar”, Ulus, 30 Haziran 1953, s. 1, 5

⁴⁵⁰ “Millet Partisindeki Hadiseler İnkılapları Savunanların İstifaları Devam Ediyor”, Ulus, 1 Temmuz 1953, s. 1, 3

⁴⁵¹ “Millet Partisi'nin Durumu”, Ulus, 3 Temmuz 1953

⁴⁵² “Millet Partisinin Durumu”, Ulus, 4 Temmuz 1953

⁴⁵³ “Millet Partisi Hakkında İleri Sürülen İddialar”, Ulus, 5 Temmuz 1953, s. 1, 5

⁴⁵⁴ “Millet Partisinin Durumu”, Ulus, 6 Temmuz 1953

⁴⁵⁵ “MP Tahkikatı Yeni Safhada”, Ulus, 8 Temmuz 1953

Mahkemesi vermiştir.⁴⁵⁶ 26 Eylül 1953'te 13 Millet Partisi mensubu: Mustafa Kentli, Enis Akaygen, Fuat Arna, Nurettin Ardıçoğlu, Ahmet Tahtakılıç, Ertuğrul Akça, Lütü Bornovalı, Suphi Batur, Yesari Bilgesev, Galip Bilge, Mehmet Ali Derman, Cemal Işık ve Hasan Dinçer, (bunlar Genel Yürütme Kurulu üyeleridir) Sulh Ceza Mahkemesince yargılanmıştır. Savcılık bu kişileri irticai faaliyet yürütmekle suçlamış ve partilerinin kapatılmasını talep etmiştir.⁴⁵⁷ Mahkeme süreci 1954 Ocak ayında nihayete ermiş ve 27 Ocak 1954'te Millet Partisi resmen kapatılmıştır.⁴⁵⁸

10 Temmuz'da Millet Partisi'nin kapatılma kararıyla ilgili olarak Halk Partisi ile Demokrat Parti'nin bir araya gelerek Millet Partisi'nin aleyhinde kararlar aldıkları yönündeki haberler Halk Partisi Genel İdare Kurulu'na yalanlanmıştır.⁴⁵⁹ 11 Temmuz 1953'te Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek, gazetecilerle yaptığı bir görüşme esnasında Millet Partisi'nin kapatılma kararını eleştirmiştir.⁴⁶⁰ Kasım Gülek'in 11 Temmuz'da Millet Partisi'nin kapatılması hakkında yaptığı açıklamaya karşın Halk Partisi bir başka beyanatta bulunarak olayı daha mutedil şekilde değerlendirmiştir. Kapatma iradesine yönelik bir eleştiri yapılmadığı fakat inkılapların muhafazası ve müdafaası amacıyla bu konuya dikkat çekildiği belirtilmiştir.⁴⁶¹

Demokratik bir rejimde parti kapatmak demokrasi inkılabına mugayir bir hal teşkil etmektedir. Millet Partisi her ne kadar kendi içinden bölünmüş, inkılapçılar ve inkılap aleyhtarları diye taraflara ayrılmışsa da görünürde diğer partiler kadar dini siyasete alet etmektedir. Yani ne Halk Partisi'nin ne de Demokrat Parti'nin, Millet Partisi'nden geri kalır yanı yoktur. Millet Partisi'nin daha açık bir şekilde dini siyasete alet ettiği, inkılap aleyhtarlığı yaptığı ifade edilebilir fakat bu sürecin basamaklarını hem Halk Partisi hem de Demokrat Parti döşemiştir. Bunu açıklıkla söyleyebiliriz ki tek parti devrinden sonra, siyasi partilerin halk nazarında beğenilmesi için bazı icraatlara ve söylemlere ihtiyacı vardı. Bu söylem ve icraat ya harp sonrası ekonomiyi iyileştirmek yönünde olabilirdi ya da halkın manevi hassasiyetlerini

⁴⁵⁶ "MP'nin Merkez ve Şubeleri Mühürlendi", Ulus, 9 Temmuz 1953; "Millet Partisinin Bütün Yurttaki Şubeleri Kapatıldı", Akşam, 9 Temmuz 1953; "Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı", Cumhuriyet, 9 Temmuz 1953; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 139

⁴⁵⁷ "Millet Partililer Hakimi Reddettiler", Ulus, 27 Eylül 1953, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 144

⁴⁵⁸ "Mahkeme Millet Partisinin Kapatılmasına Karar Verdi", Cumhuriyet, 28 Ocak 1954; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 118

⁴⁵⁹ "CHP'nin Tebliği", Akşam, 10 Temmuz 1953, s. 1-2

⁴⁶⁰ "K. Gülek'in Beyanati", Akşam, 12 Temmuz 1953, s. 1-2; "Kasım Gülek İstanbul'da", Ulus, 12 Temmuz 1953, s. 1-2

⁴⁶¹ "CHP Genel Başkanlığının Tebliği", Ulus, 16 Temmuz 1953; "MP Hadisesi Hakkında CHP Bir Tebliğ Yayınladı", Cumhuriyet, 16 Temmuz 1953; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 140

tatmin etmek yönünde olabilirdi. Manevi hassasiyetler yani din ve milliyetçilik partilerin daha kolayına gelmiştir. Çünkü ekonomiyi düzeltmek vadeli bir iştir. Fakat diğeri hızlı sonuçlar alınabilecek ve anında reaksiyon gösterecek bir iştir. Bunu 1946-50 yılları arası halkın Demokrat Parti'ye eğilimini gören Halk Partisi, Demokrat Parti'nin popülist politikalarını taklit etmek suretiyle başlatmış, Demokrat Parti iktidara geldikten sonra ise bu politikayı devam ettirmiştir. Demokrat Parti'den ayrılanlarca kurulan Millet Partisi her iki partide gördüğü bu faaliyeti kendi bünyesinde de gerçekleştirmek için işe başlamış ve çok daha hızlı bir reaksiyon almıştır. Çünkü Halk Partisi ve Demokrat Parti'ye giremeyen marjinaler Millet Partisi'ni bir seçenek olarak görmüş ve parti içinde yapılanmışlardır. Öyle ki dini neşriyatlar yapan mecmualar dahi bu partinin destekçisi olmuşlardır. Millet Partisi'nin kapatılması olayına geri dönecek olursak, bu hareketi seçim öncesi bir rakipten kurtulmak ve Malatya Hadisesi sonrası iktidarın *bakın biz ülkede irticaya karşı savaşılmaktayız* mesajını vermek amacıyla yaptığı bir hamle olarak değerlendirebiliriz. Öyle ki temmuz ayı bitmeden dinin siyasete alet edilmemesi doğrultusunda 23 Temmuz 1953'te Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun çıkarılacaktır.

3.3.31 Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun

Bu kanun tasarısı 20 Temmuz 1953'te Adalet Bakanlığı'nca hazırlanıp Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Bu tasarı, üzerinde tetkikat yapılmak üzere Adalet Komisyonu'na havale edilmiştir.⁴⁶²

Kanun Gerekçesi:

Teşkilatı Esasiye Kanunumuz ve ona tebaan mevzuatımızla teminat altına alınmış bulunan demokratik hürriyetlerin ve ezcümle dini ve siyasi hakların son zamanlarda memleket nizamını sarsacak şekilde kötüye kullanıldığı görülmektedir. Nitekim, dini saik ve gayeler altında girişilen bazı hareketlerin siyasi veya şahsi menfaatleri istihdaf eylediği ve meşru kisveye bürünen ve memlekette hakim hürriyet havası suiistimal edilerek yapılan bir kısım siyasi toplantıların, müesses temel nizamları baltalamak ve irtica ve taassubu canlandırmak maksadına matuf bulunduğu, yer yer tezahür eden hadiselerin takibi neticesinde meydana çıkmıştır. Keza, aynı gayeler uğrunda yapılmakta olan bazı siyasi konuşma ve propagandalar esnasında vatandaşlar arasında karşılıklı sevgiyi kökünden sarsacak ve toplantı hürriyetini zedeleyecek ağır,

⁴⁶² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 24, Birleşim 115, 23 Temmuz 1953 Perşembe, s. 297 sayılı basma yazı

isnatkar ve sövme ve hakarete varan tezahürlere gidildiği de müşahade edilmektedir. Vatandaş hukukunu ihlal eylediği ve dini ve siyasi hürriyetlerin hududunu zararlı bir surette aştığı aşikar bulunan bu durumun önlenmesinin demokrasi prensiplerini ve vicdan hürriyetini müessir bir şekilde korumak ve yurttan anarşi ve düzensizliğe yer vermemek bakımlarından büyük bir zaruret teşkil eylediği görülmekle bu kanun tasarısını hazırlanması cihetine gidilmiştir. Tasarı, birinci maddesiyle dini ve siyasi hürriyetlerin suiistimalini önlemekte, ikinci ve üçüncü maddeleriyle bu gibi hareketlerin cemiyetler tarafından tasvip edilmiş ve işlenmiş olması hallerini müeyyide altına almayı derpiş etmekte, dördüncü maddesiyle de toplantılarda nizam ve intizamın teminini istihdaf etmektedir.⁴⁶³

Adalet Komisyonu Raporu

Adalet Komisyonu 21 Temmuz'da bir rapor hazırlamış ve 23 Temmuz'da bu tasarı ve rapor meclisin gündemine getirilmiştir. Adalet Komisyonu'nun raporu şu şekildedir:

Demokrasi esaslarının kabul edildiği bir memlekette, hürriyetleri sınırsız addetmek ve sınırsız hürriyet salahiyetine sahip olduğu zannıyla, hürriyetlerin suiistimal edildiği, bu doğrultuda şahsi veya manevi menfaatler için dini hislerin veya dince mukaddes tanınan varlık ve mefhumların siyasete alet edilmesinin ve siyasi propaganda aracı haline getirilmesinin önüne geçmek; memlekette irticai bir zümre meydana getirilmesi amacıyla hareket edilmesi halinde ülkenin “geriye ve sağa doğru” meyletme tehlikesini ortadan kaldırmak ve netice itibariyle memleketin temel nizamlarının yıpratılmasının veya yıkılmasının önüne geçmek; kanuni boşluklardan yararlanmak suretiyle yabancı menşeli ideolojileri ülkeye sokma ve demokrasi, din ve vicdan ve fikir hürriyetlerinin zararına sebebiyet vermemek, bu hürriyetleri korumak. Ayrıca raporda tasarının hiçbir suretle Anayasa'ya aykırı olmadığı da belirtilmektedir. Adalet Komisyonu'nun iki üyesi Bingöl Milletvekili Mustafa Nuri Okçuoğlu ve Kars Milletvekili Sırrı Atalay, komisyon raporuna muhalif kalmışlardır.⁴⁶⁴

Tasarı üzerine ilk sözü Ankara Milletvekili ve Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ almıştır. Çiçekdağ, kanun tasarısı hakkında izahlarda bulunmuştur. Çiçekdağ, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki 70'nci maddeyle din ve vicdan hürriyetinin kabul edildiğini, 75'nci maddeyle herhangi birinin herhangi bir şekilde dini mensubiyeti nedeniyle ayıplanamayacağını ve 88'nci

⁴⁶³ A.g.t.d., s. 297 sayılı basma yazı

⁴⁶⁴ A.g.t.d., s. 297 sayılı basma yazı, 1043

maddeyle de hiçbir dinin hiçbir ayrıma veya imtiyaza tabi tutulamayacağını ifade edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Türk Ceza Kanunu'nun 175-179'ncü maddelerinde din hürriyeti aleyhine işlenen suçlara dair yaptırımların neler olduğunun izah edildiğini ifade etmiştir. Bunlara rağmen irticai canlandırma mahiyetinde ve din ve vicdan hürriyetinin kötü emeller ve menfaatler doğrultusunda kullanıldığını belirten Çiçekdağ, son zamanlarda bu gibi faaliyetlerin artış gösterdiğini ifade etmiştir. Dinin ve dini hislerin kötüye kullanılmasının Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesinde belli yaptırımlar altına alındığını, fakat bu yaptırımların yeterli gelmediğinin artık anlaşıldığını bildirmiştir. İşte bu kanun tasarısının bu zaruretler nedeniyle oluşturulduğunu ve meclise sunulduğunu belirten Çiçekdağ, Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesi hükümlerinin daha şamil bir hale getirildiğini ifade etmiştir. Tasarının 2'nci maddesi, 1'nci maddesinde suç teşkil ettiği izah edilen hallerin, 2'nci maddesiyle eğer bu suçları işleyen bir kişi herhangi bir cemiyete mensup ise, cezai yaptırımların cemiyete de sirayet edeceği bahsiyle ve eğer cemiyetin de kişice işlenmiş suça iştiraki hasıl ise bu cemiyetin fesih olunabilmesine izin verileceğine dair olduğunu izah etmiştir. Çiçekdağ, bu maddenin gerekliliğini, mevcut Cemiyetler Kanunu'ndaki eksikliklerin bulunduğunu izah ederek savunmuş ve 2'nci maddenin tamamen zabıta ve tedbir mahiyetinde olduğunu ileri sürmüştür. 4'ncü madde hakkında ise şu açıklamaları yapmıştır:

1325 tarihli olan İctimaatı Umumiye Kanunu maalesef bugünün ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. Yapılan toplantılarda gayenin haricine çıkılarak şu veya bu maksatla gıyapta veya huzurda envai türlü hakaret ve tecavüzlerde bulunulmakta ve böylece hakiki olsun, hükmi olsun şahısların ve şahsiyetlerin haysiyet ve şerefleri peymal edilmek suretiyle toplantının nezahet ve necabeti bozulmakta ve binnetice milli ve maşeri vicdanı azap ve ıstıraba sokmaktadır. Bundan başka toplantının huzur ve sükunu da kasten belli maksatlarla ihlal edilmektedir. Her ne kadar hakaret ve tecavüz hallerinde Ceza Kanununda müeyyide mevcut ise de, bu suçların büyük kısmının takibi şikayete bağlı olduğundan, suçu ve suçluluğu önlemekle mükellef olan zabıta, mani zabıta vazifesini ifada tereddüt etmekte, bazı hallerde ise mağdurlar vakı tecavüz ve hakareten toplantının mahiyeti itibarıyla haberdar olamamaktadırlar. Binnetice mücrimler cezasız kalmaktadırlar.

Son olarak, vicdan hürriyetinin, toplanma hürriyetinin, olgunlaşma ve aydınlanma yolunda bulunan demokrasinin, Türk medeniyet ve inkılabının her türlü şahsi nüfuz ve siyasi

menfaat tesisi doğrultusunda alet edilmemesi için bu kanun tasarısının kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁶⁵

Adalet Bakanı'nın konuşmasından sonra sözü Cumhuriyet Halk Partisi adına Tokat Milletvekili Zihni Betil almıştır. Betil, Halk Partisi'nin kurulduğu ilk günden beri inkılapların korunması ve inkılapların sürdürülebilmesi için çalıştığını belirtmiş ve Halk Partisi'nin her zaman irtica ile mücadele etmiş olduğunu ifade etmiştir. İrticaya karşı yapılan mücadelede iktidarla birlikte hareket edildiğini ve edileceğini bildiren Betil, bu kanun tasarısının vicdan ve toplanma hürriyetinin korunması hakkında olduğunu ancak vicdan hürriyetiyle toplanma hürriyetinin birbirlerinden tamamen ayrı ve bağımsız olduklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla her iki konunun bir kanun tasarısıyla gündeme getirilmesinden ayrı ayrı gündeme getirilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bunun kanun tekniğine daha uygun olacağını belirtmiştir. Tasarının 1'nci maddesinin ilk fıkrasının, Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesinin 3'ncü fıkrasının 2'nci hükmüyle hemen hemen aynı olduğunu, tasarı maddesine "*dini kitaplar*" ifadesinin ilave edildiğini ve tasarının 1'nci maddesinin, TCK'nın 163'ncü maddesine bir takım eklemeler yapılmak suretiyle oluşturulmuş olduğunu, bunda bir sakınca olmadığını ve Halk Partisi'nin kanun tasarısının 1'nci maddesine tamamen iştirak ettiğini ifade etmiştir. Betil, tasarının 4'ncü maddesinde bazı tadiller yapılması gerektiğini ve 3'ncü maddesine iştirak edildiğini ifade etmiştir. 2'nci maddenin ise hukuk ve adalete aykırı olduğunu belirtmiştir. Betil, 4'ncü madde hakkında birkaç izahta bulunarak neden tadil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. 4'ncü maddenin kapsamının esasen, siyasi olmayan cemiyetler için İçtimaatı Umumiye Kanunu'nca belli hükümlere tabi tutulduğunu, siyasi cemiyetler için ise seçim zamanı haricinde yine İçtimaatı Umumiye Kanunu'nun geçerli olduğunu, seçim zamanında ise Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun hükümlerinin geçerli olduğunu ifade etmiş ve şunu belirtmiştir:

İçtimaatı Umumiye Kanunu, Milletvekilleri Seçimi Kanunu cemiyetlerin yapacakları açık veya kapalı yer toplantılarını nizamlamaktadır, tanzim etmektedir. Bu hükümlerin tadilini icap ettirecek maku, muhik, inandırıcı sebepler gösterilmemiş bulunduğu ve gösterilmeyeceğine göre bu hürriyeti kısan teklifi koruma adı altında kabul etmeye imkan düşünülebilir mi? Bu itibarla, vakı teklife muhalif kalacağız. ...nezaheti temin edeceğiz diye suç sayılmayan fiilleri suç saymaya kalkışmak adaletsizliğe müncer olur. Mevhum suçlar tahayyül ederek hükümler vaz'ına kalkışmak bir yandan

⁴⁶⁵ A.g.t.d., s. 1044-1046

abesle iştiğal, bir yandan da vatandaşları huzursuzluğa götüren emniyetsizlik duygusu içinde kıvrandıran bir hareket olur. Asla kabul edilemez.

Betil, 4'ncü maddenin tadiline dair bir önerge vermiştir fakat kabul edilmemiştir.⁴⁶⁶

Tasarı hakkında konuşmak üzere söz alan Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, hak ve hürriyet teminatı açısından diğer milletlerden “*fersah fersah*” geri olduğunu belirtmiştir. Pamukoğlu, 1950 seçimlerinden evvel her partinin dini siyasete alet ettiğini ve alet etmeye devam ettiklerini belirtmiştir ve Demokrat Parti'ye bu tasarı üzerinden ayrı bir parantez açarak “*kendi elinden düşen bir silahın önümüzdeki seçimlerde başka bir partinin eline geçmemesi endişesi*” içinde olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Pamukoğlu, bu ifadesiyle Demokrat Parti'nin zamanında kullandığı din propagandasının şimdi ülkede irtica ile mücadele edildiğini göstermek ve kendilerinin dini siyasete alet etmediklerini kanıtlamak için bazı tedbirler alma ihtiyacı duyduklarını belirtmiştir. Yani kısaca demek istediği şey, kendisinin kullanamadığı bir siyasi propaganda aracı haline getirilmiş dini hassasiyetleri, seçim öncesinde yapılan bu kanun teklifi ile başkalarınca da kullanılmasının önüne geçmek olduğudur. Yahut kendisi dışında bu propagandayı kimsenin kullanmasına mani olmaktır. Pamukoğlu, kanun tasarısının, zaten mevzuatta mevcut olduğunu belirtmiştir. Tasarının 3'ncü maddesiyle siyasi bir maksat güdüldüğünü ifade eden Pamukoğlu, bu maddenin ve kanuna aykırı olarak gördüğü 4'ncü maddenin kaldırılmasını istemiştir.⁴⁶⁸

Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, tasarıya tümüyle muhalif olduğunu ifade etmiştir. Ülkede Tıcani hadisesi üzerine Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartıldığını, Malatya Hadisesi üzerine tahkikata başlandığını, İslamcı neşriyata karşı da bu yolun takip edildiğini ifade eden Türk, bu kanun tasarısını icap ettiren bir meselenin olmadığını belirtmiştir. Türk, tasarımı okuduğunda ülkede sanki tekrar bir Kubilay Hadisesi çıktığı zannedilebileceğini ve irticaya karşı olan mevzuatın kifayetsiz kaldığının sanılabileceğini ifade etmiştir. Hükümetin zamanında “*kızıl ve yeşil*” neşriyatı maddi anlamda beslediğini belirten Türk, şimdi iktidarın karşılarına çıkarak bunları engelleyecek tedbirler alınması lazım geldiğini ifadeye çalışıyor demek ve bu yönüyle iktidarın tezat halinde olduğunu belirtmektedir. Türk, bu tasarının, Anayasa, Türk Ceza Kanunu, Cemiyetler Kanunu ve Seçim Kanunu tadili mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Tasarının Anayasa'ya, Cemiyetler Kanunu'na ve Seçim Kanunu'na aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca tasarının 1'nci maddesinin Türk Ceza Kanunu'nun

⁴⁶⁶ A.g.t.d., s. 1046-1051

⁴⁶⁷ A.g.t.d., s. 1051-1052

⁴⁶⁸ A.g.t.d., s. 1052- 1054

163'ncü maddesiyle aynı olduğunu ifade etmiştir. Dini siyasete alet etmenin anlamsızlığını ifade eden Türk, Türk halkının Demokrat Parti'ye bu sebeple değil Halk Partisi'ni devirmek için oy verdiğini belirtmiştir.⁴⁶⁹

Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu (CHP-DP), tasarının iki esasının bulunduğunu, bunlardan birinin dini siyasete alet etmek isteyenlere mani olunmak istenmesi olduğunu, diğerinin ise kapalı veya açık toplantılarda hakaretin yaptırımlara tabi tutulması olduğunu belirtmiştir. Dinin siyasete alet edildiğini ve bunu mecliste çoğunluğa sahip partinin yaptığını izah eden Somuncuoğlu, zamanında bu tehlikeyi bertaraf etmek için tedbirler alınmasını isteyen muhalefetin nazarı dikkate alınmadığını ifade etmiştir. Tasarı maddeleri üzerinde konuşmasına devam eden Somuncuoğlu, 1'nci maddeye iştirak ettiğini fakat 2'nci maddenin siyasi bir felaket ve faydasız olduğunu belirtmiş ve bu nedenle 2'nci maddenin tasarıdan çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca tasarının 4'ncü maddesiyle toplanma hürriyetinin tahdit edildiğini belirtmiştir. İrticaya karşı 1'nci maddede belirtilen esaslara tamamen katıldığını ifade eden Somuncuoğlu, tasarının diğer maddelerinin tadil edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁷⁰

Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, irticanın ve dinin siyasete alet edilmesinin her zaman siyasi maksatlarla istismar edildiğini, Başbakan Adnan Menderes'in (Malatya Hadisesi öncesi) Kayseri nutkunda temas ettiği bu konudan bahisle milletin siyasi haklarına kastedildiğini ve dini irticanın daima bir bahane olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Adnan Menderes'in Kayseri'deki nutkunda belirttiği memlekette irtica yoktur ifadesini ileri sürerek, Başbakan'ın hala aynı fikirde olup olmadığını sormuştur. Kendi görüşünü de ifade eden Bölükbaşı, memlekette kesinlikle bir irticanın olmadığını iddia etmiş ve bunun daima bir bahane olarak öne sürüldüğünü belirtmiş ve sözlerine devamla dini siyasete alet etme mevzuunda şunları söylemiştir:

...bugün bu tasarının altına imza etmiş bulunan sayın Başbakan bu nevi ithamlara en çok maruz kalmış bir adamdır. Ve bugün memlekette irtica vardır diye sisli ve karanlık bir hava yaratmaya çalışan kendisinin yardımcıları daha düne kadar kendisine aynı silahı tevcih ederek sen irticam hamisisin demişlerdir.⁴⁷¹ Eğer ithamlar bir delil olarak, bir hakikat olarak kabul

⁴⁶⁹ A.g.t.d., s. 1055-1060, 1063-1064

⁴⁷⁰ A.g.t.d., s. 1067-1071

⁴⁷¹ Burada tasarının 1'nci maddesine iştirak ettiklerini söyleyen Cumhuriyet Halk Partisi mensupları ifade edilmektedir.

ediliyorsa, bu memlekette irtıcaı okşamaktan dolayı mesul edilmesi icap eden tek şahsın Adnan Menderes olması icap eder.

Gaziantep ve İzmir nutuklarında (Malatya Hadisesi sonrası) Başbakan'ın irtıca iddialarını reddettiğini belirten Bölükbaşı, üç beş gericinin bu milleti irtıcaya götüremeyeceğini ifade etmiş ve hiçbir partinin dini siyasete alet ederek iktidara gelemeyeceğini ileri sürmüştür. Bölükbaşı, bu tasarı üzerinden sadece Demokrat Parti'yi eleştirmemiş, Halk Partisi de onun eleştiri oklarına maruz kalmıştır:

Öyle partiler gördük ki, **bir taraftan inkılabın birinci sınıf müdafii görünürken diğer taraftan ayağının kirli suyunu müritlerine içiren şeyhleri, aday olarak listelerine almışlardır**⁴⁷². Tasarının diğer maddelerini de tenkit eden Bölükbaşı bu tasarının tamamı hakkında şunları ifade etmiştir“... bu kanunda şu yaptığım tahlillere göre cemiyetin menfaatinin emrettiği bir zaruretin ifadesi olarak buraya getirilmemiştir. Adına milli selamet kanunu demişler ama müsaade ederlerse ben ona başka bir ad takayım: **sandalyenin selametini temin kanunu**.”⁴⁷³

Manisa Milletvekili ve Adalet Komisyonu Sözcüsü Şemi Ergin (DP), Anayasa'nın laiklik prensibine, fikir ve vicdan hürriyetine ve demokratik hürriyetler aleyhine yine demokrasinin vermiş olduğu lütfekar ve müsamahakar zihniyetten istifade suretiyle memlekette huzur ve sükunun bozulmak istendiğini ifade etmiştir. Ergin, bu kanun tasarısının, dini siyasete alet ederek memlekette irtıcaı körükleyen ve bundan memleket zararına faydalar sağlayan cemiyet ve şahıslara karşı meclis gündemine getirildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu kanun tasarısında fikir ve toplanma hürriyetine hiçbir tahdit getirilmediğini, sadece bunları suiistimal edenlere karşı tedbirler alındığını ifade etmiştir. Ergin, bu kanun tasarısındaki müeyyideleri ihtiva eden birçok kanun hükmü bulunduğuna dair eleştirilere ise, bu tasarının birçok yönden mevzuattaki diğer kanun hükümlerinden ayrıldığını ve daha kapsamlı olduğunu ifade ederek tasarımı savunmuştur. Halk Partisi'nin tasarının 2'nci maddesini desteklemediklerine dair görüşüne ise, bu kanunun esas manasının 2'nci maddede ifade edildiğini, bu maddeyle dini siyasete alet eden şahısların, partilerin içinde barınamamasını temin edeceğini ve bu konuda siyasi parti veya cemiyetlerin daha ihtimamlı davranmasını sağlayacak bir madde olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁷² Kastedilen kişi Kemal Pilavoğlu'dur.

⁴⁷³ A.g.t.d., s. 1071-1077, 1081, 1085

⁴⁷⁴ A.g.t.d., s. 1086-1091

İzmir Milletvekili ve Adalet Komisyonu Başkanı Halil Özyörük (DP), son zamanlarda vuku bulan hadiselerden ötürü yıpratılan vicdan özgürlüğünün korunması amacıyla bu tasarının gündeme getirildiğini ve bu tasarı üzerinden belli başlı tedbirler almaya çalışıldığını izah etmiştir. Tasarıya ilişkin öne sürülen eleştirilerde Türk Ceza Kanunu'ndaki hükümlerin kafi olduğu ve bu tasarıya lüzum olmadığının ifade edildiğini belirten Özyörük, ceza kanununun 163'ncü maddesiyle tasarının 1'nci maddesini karşılaştırmıştır. 163'ncü maddede suç teşkil eden şeyin devletin emniyetini ihlal etmek olduğu halde, şuan gündemde olan tasarıda siyasi veya şahsi nüfuz ve menfaat sağlamanın suç teşkil edeceğini ifade etmiştir. Tasarının 2'nci maddesiyle cemiyetlerin şaibelerden kurtarılacağını belirtmiştir. Eğer cemiyete mensup bir kişinin ilk maddede suç teşkil eden hareketleri yapmasını, cemiyet teşvik veya tahrik ediyorsa yine tasarıda belirtilen müeyyideler bu cemiyet içinde geçerli olup feshetme dahil birçok yaptırıma tabi olacağını, fakat eğer cemiyet üyesinin 1'nci maddedeki suçları işlemiş olmasına rağmen cemiyetin bunda hiçbir dahli yoksa ve suçu işleyen üyesini takbih ve onun faaliyetine iştirak etmediğini ifade eden bir beyanatta bulunuyorsa bu yaptırımlara maruz kalmayacağını belirtmiştir.⁴⁷⁵

Tasarı üzerinde konuşmak üzere söz alan Başbakan Adnan Menderes, bu tasarının iki mevzuu ihtiva ettiğini, bunlardan birincisinin dini siyasete alet edenlere yönelik belli yaptırımlar getirmek, ikincisinin ise siyasi toplantılarda hakaret ve saldırı hareketlerinin önlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Halk Partisi'nin tasarının 1'nci maddesine iştirak etmesini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Menderes, bu tasarıyla hiçbir hürriyetin hiçbir suretle tahdit edilmediğini belirtmiştir. Başbakan, dini siyasete alet etme politikasının siyasi partilerce tatbik edilmesinin en büyük sebebinin, bu siyasi partilerin dinden başka bir program ve propaganda ortaya koyamadıklarını ve bir diğer sebebin de oy avcılığı olduğunu ifade etmiştir. Menderes, diğer eleştirilere topluca şu cevabı vermiştir: “Sadece küfretmek, tecavüz ve taarruzda bulunmak hürriyetini tahdit etmek istiyoruz. Sadece Allah'ın kutsi adını ve mukaddes din mefhumunu zavallı ihtiraslarına alet etmek isteyen bezirgan karaborsalarını kapatmak istiyoruz”.⁴⁷⁶

Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce, tasarının tümü üzerine söz alan son kişidir. İnce, 4'ncü maddeden bahisle şunları ifade etmiştir:

Konferans ve hitabet sahalarını küfür ve sövme yerleri halinden çıkaracak ve küfürbaz hatipleri nezih olması lazım gelen o meydanlardan kanunla

⁴⁷⁵ A.g.t.d., s. 1093-1096

⁴⁷⁶ A.g.t.d., s. 1097-1102, 1105

kovacağız. Orası bir nezahet, bir edep, bir fikir teatisi, bir tebliğ yeridir. Orası bu maksadın haricinde, **din basamağı üzerinde, milletin, bilhassa halkın maneviyatını gıcıklayarak, siyasi sandalyelere sıçramak isteyenlere tahsis edilmiş bir yer değildir. Dini hissiyatı ve duyguları gıcıklamak suretiyle resmi sandalyeleri, iktidar sandalyesine yükselmek, bundan sonra, artık ve Demokrat Parti ayakta bulunduğu müddetçe imkansız olacaktır.**

Demokrat Parti'nin vicdan ve toplanma hürriyetlerini tahdit edecek bir parti olmadığını vurgulayan İnce, Demokrat Parti'nin vicdan hürriyetini, kendisine mihrak ve mabut yaptığını ifade etmiştir.⁴⁷⁷

Müzakerelerin yeterliliği üzerine önergeler verilmiş ve kabul edilmiştir. 115'nci birleşimin 4'ncü oturumunda tasarı maddeleri teker teker müzakere edilmiş, tadil veya maddelerin kaldırılmasına dair önergeler verilmiş ve oya sunulmuştur. Tasarının 1'nci maddesi hakkında söz alan ve Halk Partisi adına konuşan Zihni Betil, bu maddenin kabulüne yönelik oy kullanacaklarını belirtmiştir. 1'nci maddeye yönelik tadil önergeleri okunmuş ve sırayla oylanmış ve hepsinin reddine karar verilmiştir. Daha sonra 1'nci madde oylanmış ve kabul edilmiştir. 2'nci madde üzerine ve Halk Partisi adına söz alan Zihni Betil, bu maddeye muhalif olduğunu bildirmiş ve maddenin tasarıdan çıkarılmasını istemiştir. Ayrıca bu madde ile açıklanmamış veya açıklanmak istenmeyen bir maksadın mı güdüldüğüne dair şüphelerin oluştuğunu ifade etmiştir. Bu madde üzerine söz alan bir diğer isim Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'dır. Bölükbaşı, bu maddeyle siyasi partilerin mevcudiyetinin tehlikede olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷⁸

Başbakan Adnan Menderes, Halk Partisi'nin 1'nci maddeyi kabul edip 2'nci maddeyi kabul etmemesini şayan-ı dikkat bulmuş ve bu hareketin yarı yoldan dönmek olduğunu belirtmiştir. Madde oya konmuş ve kabul edilmiştir. Sıra 3'ncü maddeye gelmiş ve madde üzerinde Halk Partisi adına söz alan Zihni Betil, maddeye iştirak ettiklerini belirtmiştir. Oylama sonucu madde aynen kabul edilmiştir. 4'ncü madde üzerine söz alan Zihni Betil mevzuatta mevcut kanunlarla bu maddenin kapsam dahilinde olduğunu belirttikten sonra şunları ifade etmiştir:

⁴⁷⁷ A.g.t.d., s. 1106

⁴⁷⁸ A.g.t.d., s. 1106-1112

İçtimaatı Umumiye Kanunu cemiyetlerin açık veya kapalı yerlerdeki toplantılarını tanzim etmektedir. Aynı kanun siyasi partilerin seçim zamanı dışındaki açık veya kapalı yer toplantılarını da nizamlamaktadır. Milletvekilleri Seçimi Kanunu da siyasi partilerin seçim zamanındaki açık veya kapalı yer toplantıları hakkında hüküm ihtiva etmektedir. Eldeki bu kanunların, bu toplantıları tanzim etme bakımından, belirmiş bulunan hangi ihtiyaca cevap vermediği hakkında hükümet gerekçesinde hiçbir kayıt yoktur. Adalet Komisyonu gerekçesinde de hiçbir kayıt yoktur. Sözcü, başkan ve başbakanın huzurunuzda vermiş oldukları izahatta da bu noktaya temas edilmemiştir. Yürürlükte bulunan kanunların hükümleri bu toplantıları tanzim ettiğine göre neden o kanunlardan bahsedilmeksizin, neden o kanunların ihtiyaca cevap vermediği üzerinde durulmaksızın teklif yapılmaktadır bilmiyoruz. Başbakanın konuşması sırasında: “tasarı meri hükümlerden daha hafiftir” dedi. Tasarı meri hükümlerden daha hafif ise ağırlığını neden meydana getiriyoruz?

Betil'den sonra söz alan Osman Bölükbaşı ise Demokrat Parti'nin bizzat kendisiyle tezada düştüğünü belirtmiştir. Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil (CHP) ise maddeye hangi şekil verilirse verilsin “*emekleme devresinde bulunan siyasi toplantılarımızın polis nezareti ve baskısı altına konmasını asla kabul etmeyeceğiz*” diyerek maddeye muhalefetini izah etmiştir. Erzincan Milletvekili Şemsettin Günaltay, maddenin çok partili rejim için bir tehlike arz ettiğini, siyasi partilerin tam bir emniyet ve serbesti muhitinde inkişaf edebileceğini, her ne pahasına olursa olsun elde ettiği iktidarı muhafaza etmek sevdasında olan bir iktidarın tehlikeli olduğunu ve muhalefet partilerinin gelişmesini önleyecek herhangi bir adımın iyi bir netice vermeyeceğini ifade etmiştir. Günaltay son olarak şunları ifade ederek Demokrat Parti'yi uyarma ihtiyacı duymuştur:

Ümit etmeyiz ki, iktidar partisi, memlekete ait işlerde kendisini tenkit edecek hatipleri menetmek istesin. Tahmin etmek istemem ki, bu kanun, sırf önümüzdeki seçimi kazanmak için çıkarılmış olsun. Eğer böyle ise bunun da yolu vardır, o zaman, erkekçe söylemek lazımdır; bu memlekette tek parti hakim olacaktır. Demokrat Parti bu memlekette demokrasiyi kurmak davasıyla ortaya atıldı. Kendi kendini inkar edecek bir yola sapacağını düşünmek bile istemem. Ben bu partinin gayeleri tahakkuk yolundan ayrılmayacağına hala inanmak istiyorum.

4'ncü madde oylanıp kabul edilmiştir. 5 ve 6'ncı maddeler de aynen kabul edilmiştir. Tasarının tümü oya sunulmadan önce söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, Demokrat Parti'yi şu sözlerle eleştirmiştir:

Adnan Menderes Hükümetini, kabul ettiğiniz kanunla, en son Şemsettin Günaltay Hükümetinden teslim aldığı idarenin halefi olarak değil, ondan evvel şikayetçi olduğu Recep Peker Hükümetinin halefi görüyorum. İcraat ve zihniyetinin maalesef o yolda gitmekte olduğuna kaniyim. Ancak bir eksğiniz var, içinizde bir otuz beşler⁴⁷⁹ yok.

Tasarının tümü açık oya sunulmuş, 298 kişi oylamaya katılmış, bunların 252'si kabul, 46'si ret oyu vermiş, tasarı 252 oyla kabul edilmiş ve kanunlaştırılmıştır. Oylamaya katılmayan kişi sayısı 171, açık milletvekilliği sayısı ise 18'dir.⁴⁸⁰

Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun metni:

Madde 1. Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hisleri yahut dince mukaddes tanılan şeyleri veya dini kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Fiil, neşren işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

Madde 2. Yukarıdaki maddede yazılı fiili bir cemiyet mensubu işlediğinde, keyfiyet cürmün işlendiği yer Cumhuriyet Müddeiumumiliğince, cemiyetin umumi merkez reisine veya kanuni mümessiline tebliğ olunur.

Cumhuriyet Müddeiumumiliğince yapılan tebliğden veya cemiyetin umumi idare heyetinin fiile her ne suretle olursa olsun ıttılai tarihinden itibaren bir ay içinde o şahıs hakkında cemiyetçe inzibati muamele tatbik edilir veya bu müddet zarfında fiilin tasvip edilmemiş olduğu yazılı olarak cürmün işlendiği yer Cumhuriyet Müddeiumumiliğine bildirilir.

⁴⁷⁹ Otuz beşler Recep Peker hükümeti sırasında Halk Partisi içinde özellikle gençlerin oluşturduğu ve başını Nihat Erim'in çektiği mutedil partililerdir. Bunlar o dönem muhalefette olan Demokrat Parti'ye karşı daha ılımlı yaklaşılması gerektiğini belirtmekteydiler.

⁴⁸⁰ A.g.t.d., s. 1116-1132, 1136, 1141

Cemiyetlerin umumi idare heyetleri, cemiyet mensuplarının birinci maddede yazılı cürmü işlememelerini temin maksadıyla gereken tebliğ veya tamimleri yapmak ve teftiş ve murakabelerde bulunmak gibi tedbirleri almakla mükelleftirler.

İkinci ve üçüncü fıkralar hükümlerine muhalif hareket edilmesi halinde cemiyeti idare edenler hakkında aynı mahkemece (500) liradan (5000) liraya kadar ağır para cezası hükmolunur ve ayrıca cemiyetin feshine veya hükümden önce dahi cemiyetin faaliyetinin menine karar verilebilir.

Madde 3. Cemiyetin fiile iştirak ettiğinin anlaşılması hallerinde ise idare edenler hakkında birinci maddede yazılı ceza aynen hükmolunur ve herhalde cemiyetin feshine karar verilir.

Mahkeme, hükümden önce dahi cemiyetin faaliyetini mene karar verebilir.

Madde 4. Muayyen maksatlarla açık veya kapalı yerlerde yapılan toplantılarda, her ne suretle olursa olsun kavlen veya fiilen hakaret veya tecavüzde bulunulması veya toplantının huzur ve sükununun ihlal edilmesi hallerinde bu fiil ve hareketlerin meni için toplantıyı idare etmekle mükellef heyete zabıta tarafından ihtarda bulunulur.

İhtara rağmen heyet vazifesini yapmaz veya hakaret veya tecavüze toplantının huzur ve sükununun ihlaline devam edilirse bu fiil ve hareketler zabıtaca derhal menedilmekle beraber fiil daha ağır bir cezayı müstelzim bulunmadığı takdirde failleri hakkında (100) liradan (500) liraya kadar ağır para cezası hükmolunur.

Toplantıyı idare etmekle kanunen vazifeli olan idare heyetinin yukarda yazılı fiillerin işlenmesinde iştirakleri veya ihmal ve terahileri görüldüğünde bunlar hakkında da aynı ceza hükmolunur.

Madde 5. Bu kanun neşri tarihinden itibaren meridir.

Madde 6. Bu kanunu icraya İcra Vekilleri Heyeti
memurdur.⁴⁸¹

3.3.32 Anıtkabir ve Demokrat Parti

Atatürk'ün vefatından sonra, ona yaraşır bir kabir inşa etmek gündeme gelmiştir. Atatürk'ün cenazesi geçici olmak kaydıyla, vefatından sonra İstanbul'dan büyük bir törenle Ankara'ya getirilmiş ve Etnografya Müzesi'ne kaldırılmıştır. Ebedi istirahatgahı için bir mimari yarışması düzenlenmiş, 49 proje bu yarışmaya katılmış ve 3'ü ödüle layık görülmüştür. Bunlar: Alman Profesör Johannes Kruger, İtalyan Profesör Arnaldo Foschini ve İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Profesörü Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'nın projeleri olmuştur. Bu üç projeden Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi uygulanmak üzere seçilmiştir. Böylece Anıtkabir'in inşasına 9 Ekim 1944'te başlanmıştır.⁴⁸² Atatürk'e yapılmak istenen kabir uzun yıllar inşa edilememiştir. Projede birçok düzenlemeye gidilmesi, 2. Dünya Savaşı'nın getirdiği mali yük, projenin artan mali yükü inşaatın uzamasına neden olan durumlardır. Bu gecikme muhalefetin söylemlerinde iktidarı eleştirmek için bir silah haline gelmiştir. Demokrat Parti muhalefetteyken, Halk Partisi'ni, inkılapçı olduğunu iddia etmesine rağmen büyük inkılapçının mezarını bir türlü bitirememekle suçlamıştır. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, ülkede artan irticai eylemler nedeniyle yukarıda belirttiğimiz üzere birçok tedbir almış, kanunlarla kamu nizamını ve inkılapları muhafaza altına aldığını göstermek için bir takım faaliyetler yürütmüştür. Tıcani hadisesinden sonra Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu, Malatya Hadisesi'nden ve Millet Partisi'nin ihtiyati olarak kapatılmasından sonra Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun'u çıkartmıştır. Bu doğrultuda hem inkılapları benimsediğini ve muhafaza ettiğini gösteriyor hem de inkılapların muhafazasında tek payeyi Halk Partisi'ne kaptırmak istemiyordu. Bununla birlikte iktidarın bir sonraki hamlesi uzun yıllar inşası süren Anıtkabir'i bitirmek olmuştur.⁴⁸³ 10 Kasım 1953'te Anıtkabir'de yapılan bir törenle Atatürk ebedi istirahatgahına nakledildi. Burada Cumhurbaşkanı Celal Bayar bir konuşma yapmıştır:

Atatürk'ün en kuvvetli bir tarafı da inkılapçılığıdır. Bilindiği gibi, devrini yaşayıp ikmal etmiş, teokratik nizamın hakim bulunduğu cemiyetler, istenildiği gibi inkişaf edememişlerdir. Geri kalmış bir cemiyetin, muasır bir devlet kurup yaşatması da mümkün değildir. Memleketimizde, son bir iki asır

⁴⁸¹ Resmi Gazete, Kanunlar, Sayı 8470, 29 Temmuz 1953, s. 6843-6844

⁴⁸² Anıtkabir, İnşası ve Mimari Özellikleri, erişim tarihi 1.10.2024; https://www.anitkabir.tsk.tr/02_insaasi/insaasi.html

⁴⁸³ Eroğul, C., *a.g.e.*, 2017, s. 119; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 145

zarfında, ileri bir idare kurmak gayretlerinin birçok defalar tekrarını görürüz. Fakat yarı teokratik bir temel üzerine muasır medeniyet seviyesinde bir devlet kurmanın mümkün olamayacağı birçok acı veya kanlı tecrübelerle anlaşılmıştır. Atatürk itibar ve manasını kaybeden teokratik ve monarşik padişahlık idaresine bir kıymet izafe etmenin doğru olmadığını anlamıştı. Artık memleket için meşum olan bu idareye karşı çevrilen her silah kendilerince mukaddesti. Atatürk, imparatorluğun müteredit ricali gibi, iki zıt ucu telif şeklindeki çıkmazda, bocalayıp kalmadı. Cesur adımlarla ilerledi. Kendisine rehber olan prensiplere göre hakiki mürşit ilimdir. Milletlerin hayatında muasır ve hakiki ilim ve onun yarattığı vasıtalar ise ancak Garp medeniyetinde bulunabilir. Türkler bu muasır medeniyet camiası içinde yerlerini almalı... Bu prensiplerin tatbik edilmesi neticesindedir ki, memleketimizde, eski hayat ve eski hukukun yerine yeni hayat tarzı ve medeni hukuk kaim oldu. Kıyafette, görüş ve düşünüşte, zihniyette esaslı değişiklikler oldu. Bugün, tam manasıyla medeni bir cemiyet olmanın gururunu yaşıyoruz. Atatürk'ün çok kısa olarak belirtmeye çalıştığım müstesna vasıflarının ve bunların neticesi olan emsalsiz başarılarının bir teki dahi, bir faniyi milletler nazarında, tarihte ebedileştirmeye kâfi gelir. Halbuki O, devlet kurmakta, devlet idare etmekte, askerlikte, inkılapçılıkta ayrı ayrı en mümtaz vasıflara sahip olduğunu bütün cihana göstermiş, yirminci asrın en önde bir lideri olduğunu ispat etmiştir. Atatürk, sen bizdendin. Seni **halife** yapmak, **padişah** yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin. Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin. Türk'ün gıpta ettiği, taziz ettiği, övdüğü ve öğündüğü vasıflara maliktin, bütün bu meziyetlerinle Türk'ün ta kendisiydin. Şimdi seni kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz.⁴⁸⁴

3.3.33 CHP'nin DP Milletvekilleri Hakkındaki Soru Önergesi

Kars Milletvekili Hüsamettin Tugaç (CHP), 23 Eylül 1953'te bir soru önergesi vermiştir. 18 Kasım 1953'teki meclis birleşiminde cevaplandırılacak olan soru önergesi şu şekildedir:

1950 senesinden beri Ağrı ilinde yapılan ve tamir edilen camilerin her birine devlet bütçesinden ne kadar yardım yapılmıştır? 15 Eylül 1953'te,

⁴⁸⁴ “Celal Bayar'ın Milletimize Dükkü Hitabı”, Zafer, 11 Kasım 1953, s. 1, 7

Karaköse’de tertip edilen bir açık hava toplantısında, Devlet Bakanı Celal Yardımcı, söylediği nutukta: “Karaköse’de Sıddıkiye Camii için 5000, Tutak ve Patnos camileri için 10000, Doğubayazıt’ta yeni inşa olunacak mabet için 5000 lira verilecektir. Tutak ve Patnos camilerinin hemen tamirine geçilmesi için beraberimde bulunan Vakıflar İşleri Umum Müdürüne emir verdim” demiştir. Fikrimce gelecek bütçe yılına taalluk etmesi lazım gelen bu paralara ait sözler neye dayanarak söylenmiştir? Sayın Celal Yardımcı aynı nutku söylerken, camiler için yapılacak yardımları açıkladıktan sonra, “Arkadaşlar bu millet dindar doğmuştur. Dindar ölecektir.” Demiştir. 6187 sayılı kanun⁴⁸⁵un 1’nci maddesi karşısında bu husustaki mütalaaları nedir?

Bu soruları cevaplamak üzere, sorularda adı da geçen Devlet Bakanı Celal Yardımcı söz almıştır. Yardımcı, camilere yapılan yardımları açıklamış ve sonra ikinci soruyu yanıtlamıştır. Gelecek senelere dair hiçbir vaadin mevcut olmadığını, bu yapılan yardımların hâlihazırda bulunan 1953 yılının bütçesinden tahsil edildiğini ifade etmiştir. Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ’da 3’ncü soruya yanıt olarak, Ağrı Cumhuriyet Savcılığında söylenmiş sözlerin suç teşkil etmediğine dair alınan yazılı bildirge bulunduğunu izah etmiştir. Hüsamettin Tugaç, verilen cevaplardan memnun olmayarak söz almış ve Celal Yardımcı’nın seçim bölgesinden⁴⁸⁶ bahisle bütçedeki umumi tahsisatın 500 bin lira olmasına ve Ağrı’nın birçok şehirden nüfusça az olmasına rağmen sadece bu şehirdeki camilerin tadilatı için 30 bin lira harcandığını belirterek, Yardımcı’nın siyasi ve şahsi nüfuzla kendisine menfaat temin ettiğini ileri sürmüştür. Bunun bir suç teşkil ettiğini ve Başbakan Adnan Menderes tarafından takip edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Celal Yardımcı’nın konuşmasında ifade ettiği “*bu millet dindar doğmuştur, dindar ölecektir*” lafzıyla dini hissiyatı kendi şahsi menfaat ve oy avcılığı uğruna vazifesini kötüye kullandığını belirtmiştir. Celal Yardımcı’nın bu ifadeleriyle bir suç işlediğini, Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun’a aykırı hareket ettiğini ifade etmiştir. Celal Yardımcı kendisine suç isnat edilince tekrar söz almış ve 1953 yılında cami tadilatı için şehirlere verilen yardım miktarlarını sayarak hiçbir şehrin hiçbir surette farklı bir muameleye tabi tutulmadığını ifade etmiştir. “*Bu millet dindar doğmuştur, dindar ölecektir*” ifadeleri hakkında da bir cevap veren Yardımcı, Ağrı’da yaptığı konuşmayı mecliste irat ederek, esasen belli kişi ve gazetelerce sözlerinin tahrif ve saptırıldığı ileri sürmüştür.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Bu kanun Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun’dur.

⁴⁸⁶ Celal Yardımcı Ağrı Milletvekilidir ve seçim bölgesi Ağrı’dır.

⁴⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 6, 18 Kasım 1953 Çarşamba, s. 299-309; “*Yardımcı’nın Doğudaki Konuşmaları*”, Ulus, 1 Ekim 1953, s. 1, 5

Malatya Milletvekili ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü, konu üzerine söz almış ve Devlet Bakanı Celal Yardımcı'nın bir soru önergesine verdiği cevabı bir parti propagandası haline getirdiğini ifade etmiştir. İnönü, Yardımcı'nın sözleri çarpıtılmışsa araştırılıp kim yaptıysa yargıya verilmesi gerektiğini, eğer Hüsamettin Tugaç'ın, Yardımcı'ya isnat ettiği dini siyasete alet etme fiilini gerçekleştirdiyse yine bunun adli makamlarca takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İnönü'nün konuşmasına cevap vermek için Başbakan Adnan Menderes söz almıştır. Menderes, Devlet Bakanı Celal Yardımcı'nın Ağrı'da irat ettiği nutukta tahrif edilen noktaya temas etmek ve cümlelerindeki saptırmalara ve kendine isnat edilen suçlara cevap vermek için nutkun hepsini tekrar burada hiçbir değişiklik yapmadan okuduğunu belirtmiş, buna rağmen muhalefet liderinin bu konuşmayı parti propagandası olarak addettiğini ifade etmiştir. Menderes, Yardımcı'nın bu cevabi konuşmasını, parti propagandası addedenlerin, “*camilere kaç para verdiniz*” diye sorduklarını, çok para verdik derlerse din propagandası yaptıklarını iddia ettiklerini ve eğer az para verdik derlerse de millete “*sizin camilerinize bakmıyorlar*” dediklerini belirtmiş ve esasen dini siyasete alet edenlerin Halk Partililer olduğunu savunmuştur.⁴⁸⁸

3.3.34 Cumhuriyetçi Millet Partisi

10 Şubat 1954'te, mahkeme kararıyla kapatılan Millet Partisi'nin yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. Kurucuları arasında Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Fuat Arna, Osman Bölükbaşı, Abdürrahman Boyacıgiller ve Ahmet Tahtakılıç gibi isimler vardır. Parti programının 1'nci maddesinde Türkiye'de insan haklarını hakim kılmak ve güvenilir teminata bağlı bir devlet nizamı kurmak gaye olarak gösterilir ve bu gayeye ulaşmak için izlenecek yol şu esaslara dayandırılır:

Hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkurelerine; Milli hakimiyet ve **laik cumhuriyet esaslarna**; Garp örneği demokrasi hukukuna; Milliyetçilik akidesine”. 3'ncü maddede Anayasaya girmesi gereken teminat prensiplerinden bahsedilir. Bunların arasında “**laiklik, din ve vicdan hürriyeti**” gibi modern devlet esaslarının Anayasa ile tarif ve tespit olunması” ve “siyasi partilerin Anayasaca tanınması ve teminata bağlanmış müesseseler haline konulması.

Yeni kurulan parti, Millet Partisi'nin uğradığı akıbeta uğramak istememektedir, bu akıbet bilindiği üzere laikliğe ve din ve vicdan hürriyetine aykırı olmak ve irticai faaliyet yürütmek

⁴⁸⁸ A.g.t.d., s. 312-315

nedenleri doğrultusunda yargı kararıyla kapatılmaktır.⁴⁸⁹ Onun için siyasi partilerin Anayasal güvence altına alınmasını ve laikliğin Anayasa’da daha anlaşılır bir şekilde ifade edilmesini istemektedirler. Programdaki 12’nci maddeyle partinin laiklik görüşü açıklanmıştır:

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması, devlet ve hükümet işlerinde kanunların millet ihtiyaçlarına ve ilmin esaslarına göre hazırlanması ve tatbik edilmesi, bunun yanında din ve vicdan hürriyetinin diğer hak ve hürriyetler gibi mukaddes tanınması ve teminat altında bulundurulması, partimizin laiklik görüşünün ifadesidir. Laiklik hiçbir zaman din düşmanlığı değildir.⁴⁹⁰

14 Şubat 1954’te Nadir Nadi *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde “*Sahte Maske*” başlığıyla bir yazı yazmıştır. Burada adını geçirmeden yeni kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi’ni eleştirmektedir. Cumhuriyetçi Millet Partisi, parti programının 10-16’ncı sayfalarına *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*’nin bazı maddelerini Resmi Gazete’den alıntılararak programına dahil etmiştir. Nadir Nadi, Türkiye’de iktidara gelmenin en kolay ve en verimli yolunun din sömürücülüğü olduğunu, birtakım politikacıların insan haklarından bahisle vatandaşı kandırdığını ve bu doğrultuda programlarına aldıkları *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*’nin 18 ve 19’ncü maddelerini dayanak gösterdiklerini ifade etmiştir. Nadi, “Atatürk devrimlerine karşı gelmenin bir suç olmayacağını söylemeleri, **laikliğin tarifi üzerinde ısrarla durmaları bundan ötürüdür**” diyerek, Cumhuriyetçi Millet Partisi’nin programının 3’ncü maddesine gönderme yapmaktadır. Bu maddede yukarıda da izah edildiği üzere laiklik prensibinin Anayasa’da tarif edilmesi istenmekteydi.⁴⁹¹

3.3.35 Seçim Beyannameleri

1954 yılında genel seçim yapılacaktır. Bu doğrultuda Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi birer seçim beyannamesi yayınlamıştır. Demokrat Parti ise bir seçim beyannamesi yayınlamamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim beyannamesinde intikamcı olunmayacağı ve siyasi hürriyetleri teminat altına alacak bir Anayasa değişikliği yapılacağı belirtilmektedir. 1950’de gerçekleşen iktidar değişimiyle hürriyet nizamını genişletme vaadiyle iktidara gelmesine rağmen hürriyetleri kısıtlayıcı faaliyetler yürütüldüğü ifade edilmiştir. Son dört senenin bir gerileme devri olduğu, demokrasiye zarar verildiği ve adli işlerin iktidar tarafından muhalefetin aleyhine kullanıldığı ileri sürülmüştür. Basın hürriyetinin,

⁴⁸⁹ “*Mahkeme, Millet Partisinin Kapatılmasına Karar Verdi*”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1954

⁴⁹⁰ Cumhuriyetçi Millet Partisi Programı, 1954, s. 2-4, 8, erişim tarihi 1.10.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/86ef5f59-363d-4932-967b-0f9b31bad363>; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 149

⁴⁹¹ Nadi, N., “*Sahte Maske*”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1954, s. 1, 3; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 149

tenkit hürriyetinin ve siyasi rekabetin engellendiği belirtilmiştir. İktidara gelindiği takdirde demokrasi rejiminin süratle geliştirileceği, gerçek bir hukuk nizamı kurulacağı ve bu doğrultuda bir Anayasa mahkemesi kurulacağı bildirilmektedir. Bunların dışında mali, sanayi, zirai, özel teşebbüs, dış politika ve sosyal mevzularda (işçi hakları, Doğu kalkınması, köy okulları, orman davası vb.) neler yapılacağı belirtilmiştir.⁴⁹²

Cumhuriyetçi Millet Partisi seçim beyannamesinde, Demokrat Parti iktidarındaki hürriyete, demokrasiye ve partiler arası rekabete aykırı görülen durumlar ifade edilmekte ve bunların halli için bir iktidar değişimi gerektiği söylenmektedir. Bu doğrultuda demokrasi rejiminin yaşayabilmesi için Anayasa’da başlıca teminatlar verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu teminatlardan biri hürriyetlerin teminatı diğeri ise siyasi partilerin teminatıdır. Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne göre demokrasi nizamının, hürriyetlerin ve siyasi partilerin teminat altında devam edebilmeleri veya yaşayabilmeleri Anayasa’nın değiştirilmesiyle mümkün olacaktır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi adıyla bir yüksek mahkemenin kurulması gerektiği beyannamede ifade edilmektedir. Cumhuriyetçi Millet Partisi beyannamesinde, laiklik ve din ve vicdan hürriyeti konusunda, önceki iktidarların Anayasa’da bir prensip haline getirilmiş bu kavramların tam manasıyla tarif edilmemiş olmasından yararlandıklarını, diğer partilere karşı bu durumu bir siyasi propaganda haline getirdiklerini ifade etmiş ve şunu belirtmiştir: “Bu hükümetler laikliği sırf şahsi politikalarını yürütmek için bir yıldırma vasıtası görmüş; vicdan hürriyetini de adı var, kendi yok bir anka kuşuna benzetmiştir”. Beyannamede ekonomi, dış ilişkiler, köy kalkınması ve işçi meselesi gibi birçok mesele hakkında da görüş bildirilmiştir.⁴⁹³

3.3.36 Seçim Sonuçları ve Hükümet Programı

2 Mayıs 1954’te genel seçimler yapılmıştır. Demokrat Parti %58.42 oy alarak iktidarını korumuştur. Cumhuriyet Halk Partisi %35.11, Cumhuriyetçi Millet Partisi ise %5.3 oy almıştır. 14 Mayıs’ta Celal Bayar ve Refik Koraltan tekrar cumhurbaşkanı ve meclis başkanı olarak seçilmiş ve kabineyi kurma görevi tekrar Adnan Menderes’e verilmiştir. 17 Mayıs’ta kabine açıklanmış ve 24 Mayıs’ta hükümet programı meclise sunulmuştur.⁴⁹⁴ Adnan Menderes 24 Mayıs’ta hükümetin programını sunmuş ve esasen programda bir değişikliğin olmadığını yani yeni bir program oluşturulmadığını izah etmiştir. Buna sebep olarak da iktidarın değişmemesini göstermiştir. Programın geri kalan kısmında Menderes, şimdiye kadar yaptıklarımız bundan

⁴⁹² Kaynar, M. K., Kalkan, N., *a.g.e.*, 2022, s. 163, 165-174

⁴⁹³ Kaynar, M. K., Kalkan, N., *a.g.e.*, 2022, s. 175-183

⁴⁹⁴ Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 153-154; Ateş, S., *a.g.e.*, 2019, s. 208

sonra yapacaklarımızın teminatıdır babında bir konuşma yapmış ve 1950'den önceki Halk Partisi iktidarını eleştirmiştir. Bununla beraber Halk Partisi'nin muhalefette bulunduğu 1950-1954 yılları arasındaki faaliyetlerini demokrasi rejimine aykırı bulduğunu ve yapıcı olmayan, iktidarı tekrar kazanmak için her yola başvuran ve söylediği hürriyet sözlerine rağmen bunu esasen istemeyen bir parti olarak tanımlamıştır. Menderes'in programı açıklarken sarf ettiği sözlerden biri de 1950-1954 döneminin bir intikal yani geçiş dönemi olduğunu söylemesidir. Bu söylem önem teşkil etmektedir. Adnan Menderes bu 4 yıllık iktidar dönemini bir geçiş dönemi olarak tanımlamaktadır. Bizde buradan hareketle bu dönem aralığını bu isimle adlandırdık. Geçiş dönemi ifadesi birçok konuda Demokrat Parti'nin siyasasını açıklamaktadır. Öyle ki bu siyasayı şu şekilde izah edebiliriz; Demokrat Parti, Halk Partisi iktidarının beğenmediği yönlerini, ilkelerini ve bu doğrultuda icra ettiği faaliyetlerden bir kısmını kendi döneminin başlangıcında “*halka mal olmuş, olmamış*” şeklinde izah ederek esasen bu geçiş döneminin ne gibi bir anlam ifade ettiğini doğrudan olmasa da dolaylı yoldan ifade etmiştir. Halk Partisi'nin önceden başlamış olan (1947'deki 7. Kurultaydan itibaren) ilkelerden taviz verme süreci Şemsettin Günaltay döneminde daha belirgin bir hale gelmiş ve esasen Demokrat Parti iktidarı bu mirasın üzerinde bir geçiş siyasası inşa etmiştir. Demokrat yönetici elitinin Halk Partisi'nden bir farkı yoktur. Partili diğer şahısların Halk Partisi'nden farkları vardır. Bu fark ise 1948'de Millet Partisi'nin kurulmasıyla ortaya çıkacak ve 1950-1954 arasında ilke ve inkılaplara yönelik sivri üslupta kendini bulacaktır. Her ne kadar Demokrat Parti'nin yönetici elitleri de istisnai durumlarda ilke ve inkılaplara yönelik eleştiriler yöneltse de bu Halk Partisi'nden halk nazarında bir farkları olduğunu göstermek ve Halk Partisi iktidarında aşırıya dayanan bu faaliyetler dolayısıyla halkın tepkisinden beslenerek oy devşirmek içindir. Menderes, programda “bundan böyle yıkıcı ve anarşik usullerin devamını önlemek ve demokrasinin kötü örneklerini değil, fakat insan haysiyet ve şerefine en uygun olan bu idare tarzını; her şeyde olduğu gibi, en iyi neticeler vermiş örneklerine göre tatbik etmek kararındayız” diyerek, ülkede hürriyet nizamının suiistimal edilerek anarşi veya herhangi bir yıkıcı, ayırıcı faaliyete izin vermeyeceğini belirtmiştir.⁴⁹⁵

Hükümet programı üzerinde yapılacak müzakereler 26 Mayıs'a ertelenmiştir. 26 Mayıs'taki meclis müzakerelerinde Manisa Milletvekili (Bağımsız) Yusuf Hikmet Bayur, hükümet programı üzerinde konuşmak için söz almıştır. Bayur konuşmasında, Demokrat Parti'nin Doğu'ya has duraksama eğiliminden azade davranabildiğini ve bu dört senelik devirde Türkiye'yi önemli inkişaf ve tekâmül seviyesine getirdiğini belirtmiştir. Bu hususta Halk

⁴⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, İnkat 3, 24 Mayıs 1954 Pazartesi, s. 21-34

Partisi'nin 1938-50 arasındaki devirde sınıfta kaldığını, inkişafın ve tekâmülün duraksadığını, bu devrin 6 yılını ilerlemenin önünde engel olduğu iddiasıyla 2. Dünya Savaşı'nın sebep gösterildiğini fakat diğer geri kalan 7 yıl için hiçbir sebep öne sürülemeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, iki büyük parti olan iktidar partisi ile ana muhalefet partisinin Atatürkçü-İnkılapçı olduğunu ifade etmiştir. Aralarındaki farkın Atatürkçülük-İnkılapçılık meselesinde birinin dinamik diğerinin atıl kalması olarak nitelemiştir. Demokrat Parti'nin bu hususta dinamik, Halk Partisi'nin ise atıl kaldığını ifade etmiştir. Demokrat Parti'nin anti-demokratik faaliyetlerine de değinen Bayur, bu anti-demokratik faaliyetler nedeniyle irticanın arttığını ve bu irticanın eğer anti-demokratiklikten geri dönülürse yok olacağını ileri sürmüştür.⁴⁹⁶

26 Mayıs'ta hükümet programı oya tabi tutulmuş, mecliste olan 520 milletvekilinden 491'i kabul oyu vererek hükümete ve programına güvenoyu vermiştir. 2 çekimser oya karşılık 27 ret oyu verilmiştir.⁴⁹⁷

3.3.37 CHP Kurultayı

26 Temmuz 1954'te Cumhuriyet Halk Partisi'nin 11'nci Büyük Kurultayı toplanmıştır. Kurultaya Demokrat Parti'den Nusret Kirişçioğlu ve Avni Yurdabayrak, Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden Osman Bölükbaşı ve Abdürrahman Boyacıgiller iştirak etmiştir. Kurultaya 600 kadar delege katılmıştır. İsmet İnönü bir açılış nutku irat etmiştir. İnönü'nün nutku 2 Mayıs genel seçimlerini ele almasıyla başlamıştır. İnönü seçim propagandası mevzuunda cezai hükümlere, kanunlara rağmen dinin siyasete alet edilerek Halk Partisi aleyhine kullanıldığını ve halk nezdinde bunun partileri için kötü bir etki doğurduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁸ Kurultay'da Ana Davalar adıyla bir komisyon kurulmuş, bu komisyon bir rapor hazırlamak için bir araya gelmiş ve bu suretle bazı fikirler öne sürülmüştür. Bu öne sürülen fikirler Cumhuriyet Halk Partisi'nin meclisten çekilmesi ile seçim kanununda değişiklik yapılmadan hiçbir seçime katılmamaktır. Komisyonun bu çalışması sırasında İsmet İnönü ani bir ziyaret gerçekleştirmiş ve komisyonun aldığı kararları eleştirmiştir. İnönü, meşru olmayan yollarla bir mücadeleye girilemeyeceğini, yürürlükte olan kanunlar neyse bu doğrultuda hareket edilmesi gerektiğini ve eğer bunlara uyulmaz ve kanuni düzen haricinde bir harekete girilirse kendisinin buna iştirak etmeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Üç gündür devam eden kurultayda, bir Antalya delegesi, köylerde medreseler açıldığını ileri sürmüş ve inkılapların muhafaza ve müdafaa edilmesi

⁴⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, İnkat 4, 26 Mayıs 1954 Çarşamba, s. 53-55

⁴⁹⁷ A.g.z.c., s. 81

⁴⁹⁸ "CHP Kurultayında", Akşam, 27 Temmuz 1954, s. 1-2

⁴⁹⁹ "CHP Kurultayında Seçimlere Katılmamak ve Meclisten Çekilmek Teklifleri", Akşam, 28 Temmuz 1954, s. 1-2

gerektiğine dair ifadelerde bulunmuştur. Ana Davalar Komisyonu'nun raporunda belirtilen ve kurultay delegelerinin bir kısmının taraftar olduğu seçimlere katılmamak ve meclisten çekilmek durumları oylamaya tabi tutulmuştur. Bundan önce İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır. İnönü bu konuşmasında şunları ifade etmiştir:

Sonuna kadar siyasi faaliyetimize devam etmemiz lazımdır. Biz siyasi parti olarak şahsi dava ve arzularımızı takip hevesinde değiliz. Vatandaşın malıyız ve onun emeklisiyiz. Siyasi parti olarak vazifeye devam edeceğiz. Bu mücadele ile olur. Bunun vasıtası da ikidir. Biri seçimlere girmek, biri de Meclis gibi en salahiyyetli bir kürsüden millete seslenebilmek. Biz siyasi partililerin her türlü faaliyet imkanlarından mahrumuz. Mevcudiyetimiz vatandaşa eziyetten başka bir şey ifade etmiyor, diye faaliyetten çekilmemiz olmaz. Kanun çerçevesi içinde henüz mücadele imkanlarımız elimizden alınmamıştır. İçinde bulunduğumuz safha henüz imkansızlık safhası değildir. Binaenaleyh seçime girmemiz lazımdır. Meclisi terk etmek en meşru, en kanuni bir mücadele vasıtasını terk etmek demek olur ki tarih karşısında haksız çıkarız. Cesaretsiz ve sebatlı olmak kadar korkak olmak da büyük günahdır. En tesirli mücadele silahımızı kaybetmeyelim, kendi davamıza en büyük zararı kendi elimizle yapmış oluruz. Meclis içinde olduğu kadar dışında da mücadeleye devam edeceğiz. Bahsedildiği gibi bu siyasi mücadeleyi terk edersek aradan 50 sene geçtikten sonra bugün bulunduğumuz yerden başlamak zorunda kalırız.⁵⁰⁰

Ana Davalar Komisyonu'nun hazırladığı rapor, İnönü'nün ani ziyaretinde yaptığı eleştirilere rağmen seçimlere katılmamayı ve meclisten çekilmeyi içermektedir. Rapor üzerine söz alan Şemsettin Günaltay, seçimlere girmemek ve meclisten çekilmek gibi kararların partinin yüksek kademelerince karara bağlanması gerektiğini ifade etmiştir. İsmet İnönü, rapor üzerine ve delegelerin ısrarı üzerine bir konuşma daha yapmış ve O da Günaltay gibi bu kararların partinin yetkili organlarınca alınması gerektiğini belirtmiştir. Kurultayda bu husus oylamaya sunulmuş ve meclisten çekilme ve seçimlere girmeme kararlarının parti yüksek kademelerince belirlenmesi kabul edilmiştir. Kurultayda bir diğer tartışma partinin laiklik ilkesi üzerinde yapılmıştır. Ankara delegesi Ahmet Üstün, laikliğin şimdiye dek Halk Partisi'ni arkasından hançerlediğini yani partinin ilerlemesine engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Üstün'ün teklifi

⁵⁰⁰ “Kurultayda İnönü'nün Nutku”, Akşam, 29 Temmuz 1954, s. 1-2

laikliğin, “*dini okşayan*” bir şekle sokulmasına yöneliktir. Bir başka delege (ismi verilmemiş) Halk Partisi’nin halka inemediğini iddia etmiştir. Her iki delege de protesto edilmiş ve kürsüden indirilmiştir.⁵⁰¹

3.3.38 DP İçindeki Muhalefet ve Hürriyet Partisi

1955 senesinde Demokrat Parti içinde büyük bir muhalif grubu oluşmuştur. Bu muhalefet bazı bakanların programsız hareket ediyor olmaları, ekonomik sıkıntıları giderememiş olmaları, 6-7 Eylül Olayları sonrası doğan kaotik ortam ve basına tanınmayan ispat hakkı gibi nedenlere dayanmaktadır. 29 Kasım 1955’te Menderes, Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısında hükümetine yönelik eleştirileri yatıştırmaya çalışsa da bu gerçekleşmemiş ve Menderes kabinesi istifa etmiştir. Adnan Menderes dışında tüm bakanlar istifalarını sunmuş, Menderes ise Mükerrer Sarol’un kendisine önerdiği yolu izleyerek sadece kendisine güvenoyu verilmesini sağlamıştır. Bu toplantı sırasında parti meclis grubuna yönelik bir konuşma sırasında Adnan Menderes şu ifadelerde bulunmuştur: “*Şu anda gücünüz o kadar büyüktür ki, isterseniz anayasayı bile değiştirirsiniz*”.⁵⁰² Fakat bazı kaynaklara göre Menderes; “*Arsıanlar gibi insanlarsınız, siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz*” ifadelerini sarf etmiştir.⁵⁰³ 1950 ve 1954 seçimlerinde Demokrat Parti’den milletvekili seçilen Ekrem Alican günlüğüne 1 Aralık 1955 tarihinde bu konu hakkında şunları derç etmiştir. Alican’ın günlüğüne göre Başbakan şu ifadeleri kullanmıştır: “Ben parti başkanımı, düşersen partinin prestiji sarsılır, ne olur bana rey verin, siz her şeye kadırsınız, siz bu memlekette hilafeti, saltanatı dahi ihya edebilirsiniz”.⁵⁰⁴ Ekrem Alican’ın, Adnan Menderes’in parti meclis toplantısındaki ifadelerini sığağı sığağına günlüğüne yazmadığı görülmektedir. Menderes bu yukarıda iki versiyonunu da arz ettiğimiz beyanatını 29 Kasım’da yapmasına karşın, Alican bu beyanları 1 Aralık 1955’te günlüğüne derç etmiştir. Bu arada Ekrem Alican’ın Demokrat Parti’den istifa ettiği⁵⁰⁵ ve 1955 yılının sonlarında kurulacak Hürriyet Partisi’nin kurucularından olduğu unutulmamalıdır. Yani Alican, Menderes’in söylemlerini çarpıtmış olabilir yahut o anın telaşıyla günlüğüne geç ve doğru bir şekilde aktarmamış da olabilir. Günlük olduğu için kritiğe ihtiyaç vardır.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ “Parti Kurultayı Dün Müzakeresini Bitirdi”, Akşam, 30 Temmuz 1954, s. 1-2; Uyar, H. (2017). *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap, İstanbul, 144-145; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 158

⁵⁰² Ahmad, F., a.g.e., 2015, s. 104-105; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 173-175; “Adnan Menderes Kabinesi Dün Gece Saat 10,30 da Bayar’a İstifasını Verdi”, Cumhuriyet, 30 Kasım 1955, s. 1, 5

⁵⁰³ Ateş, S., a.g.e., 2019, s. 211-212; Kırkpınar, L., “a.g.m.”, 2018, s. 355

⁵⁰⁴ Alican, E. (2022). *Günlükler 1954-1956*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 140-141

⁵⁰⁵ Ekrem Alican Ekim 1955’te Demokrat Parti’den istifa etmiştir; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 177

⁵⁰⁶ Ahmad, F., a.g.e., 2015, s. 103

8 Aralık 1955'te Adnan Menderes yeni kabinesi oluşturmuş ve 14 Aralık'ta hükümet programını meclise sunmuştur.⁵⁰⁷ Adnan Menderes'in sunduğu programda büyük bir değişiklik yoktur. Anayasa tadili ve seçim kanunu ile ilgili açıklamalara yer veren program 16 Aralık'ta müzakere edilecektir.⁵⁰⁸ Cumhuriyet Halk Partisi adına İsmet İnönü, hükümet programı üzerinde konuşmak için söz almış ve yoğunlukla iktidarı iktisadi sahada eleştirmiştir. Bir diğer eleştiriye hükümetin dış politikasına yöneltmiştir. 6-7 Eylül Olaylarının iyi tetkik edilmediğini ve bu hadisenin dış siyasette onulmaz ilişkiler yarattığını ifade etmiştir. Özellikle Yunanistan ve Kıbrıs üzerinde duran İnönü, yaşanan hadiseler neticesinde Yunanistan'la ilişkilerin giderek kötüleşmesi ve dünya kamuoyunda bu yaşanan hadiseyle itibarımızın sarsıldığını ileri sürerek hükümeti eleştirmiştir. Ayrıca, 6-7 Eylül Hadisesi sonrası ilan edilen örfi idarenin hükümetçe kötüye yani muhalefeti baskılamak için kullanıldığını ifade etmiş, Adnan Menderes'in bu hadiseden mesul olduğunu (hükümetin bu hadiseyi planladığı iddia ediliyor) ve artık başbakanlık makamında bulunmaması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰⁹ İnönü'nün konuşmasından sonra Ekrem Alican, Turan Güneş, Osman Bölükbaşı, Kasım Küfrevi ve Hikmet Bayur gibi isimler hükümeti ve programını eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Bu eleştiriler daha çok iktisadi durum, ispat hakkı ve dış siyaset üzerinde toplanmıştır. Bu isimler eski Demokrat Partili, bağımsız veya hâlihazırda bulunan muhalif parti mensuplarıdır.⁵¹⁰ Konuşmalar bittikten sonra oylamaya geçilmiş, mecliste bulunan 456 milletvekilinden 398'i kabul, 58'i ret oyu vermiştir ve hükümet 398 milletvekilinin oyuyla güvenoyu almıştır.⁵¹¹

20 Aralık 1955'te, Demokrat Parti içindeki muhalif kanat tarafından Hürriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurulmuştur. İspat hakkını savunan bu muhalif grup Demokrat Parti'den istifa etmek veya ihraç edilmek suretiyle bağımsız bir grup oluşturmuş, çok geçmeden bunların bir parti kuracağı haberleri basına yansımış ve nihayetinde 20 Aralık'ta bu parti resmen kurulmuştur. 19 Aralık'ta parti programı basına yansımıştır.⁵¹² Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında Enver Adakan, Muammer Alakant, Ekrem Alican, Raif Aybar, Nihat Reşat Belger, Fethi Çelikbaş, Ziyad Ebuzziya, Turan Güneş, Ragıp Karaosmanoğlu ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi isimler vardır. Parti programının 1'nci maddesinde partinin gayesi belirtilmektedir. Buna göre parti, memleketi muasır medeniyet seviyesine çıkartmak ve

⁵⁰⁷ Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 180-181

⁵⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 8, İnkat 14, 14 Aralık 1955 Çarşamba, s. 254-255

⁵⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 8, İnkat 15, 16 Aralık 1955 Cuma, s. 264-273

⁵¹⁰ A.g.z.c., s. 273-280, 286-298, 317-322

⁵¹¹ A.g.z.c., s. 327

⁵¹² “Bugün Resmen Kurulacak Olan Hürriyet Partisinin Programı”, Cumhuriyet, 19 Aralık 1955; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 177, 179, 181

demokratik bir rejim inşa etmek istemektedir. Programın 2’nci maddesinde demokrasi rejiminin inşası için partiler arası tam ve serbest murakabenin yapılabilmesi savunulmaktadır. 3’ncü maddede Anayasa değişikliğinden bahisle fert ve demokrasi haklarından bahsedilmektedir. 4’ncü maddede nispi temsil sistemini öngören yeni bir seçim kanunu savunulmaktadır. 6’nci maddede Cumhurbaşkanlığı mevkiinin partiler üstü bir konuma getirilmesi, ikinci bir meclisin kurulması ve cumhurbaşkanının üst üste 2 defadan fazla seçilmemesi hususuna temas edilmektedir. 8’nci maddede bir Anayasa Mahkemesi kurulmasından bahsedilmiştir. 31’nci madde vicdan hürriyeti ile ilgili olup şu şekilde izah edilmiştir: “Laikliği din ve devlet işlerinin birbirinden kesin olarak ayrılması manasında anlıyoruz. Dini siyasi tesir ve tahavvüllerin ve her türlü istismarcı düşünce ve cereyanların üstünde tutmak başlıca prensibimiz olacaktır. Din serbestisini vicdan hürriyetinin tabii bir icabı sayarız”. 32’nci madde dini teşkilat ve öğretime dairdir. Din âlimi yetiştirecek müesseselerin ıslahından bahsedilmektedir. 33’ncü madde eğitim siyasetiyle ilgilidir. Bu doğrultuda eğitim siyasetinin gayesinin milli, manevi ve insani kıymetlere bağlı, demokrasiye ve usullerine inanmış hür fikirli, kültürlü, girişimci ve inkılapçı vatandaşlar yetiştirmek olduğu ifade edilmektedir.⁵¹³ Hürriyet Partisi’nin ana nizamnamesi ve programı diğer küçük partilere göre daha ayrıntılı ve iyi dizayn edilmiş bir metindir. Ayrıca laiklik konusunda daha açık bir ifade kullandığı görülmektedir.

3.3.39 Ortaokullarda Din Dersine Yönelik Çalışmalar Hakkında Mecliste Sorulan Soru

28 Mart 1956 tarihindeki meclis birleşiminde Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, ortaokullara da konulacak olan din dersleri hakkında bilgi edinmek için Milli Eğitim Bakanlığı’na sözlü önerge vermiştir. Bayur önergede:

Milli Eğitim Bakanı tarafından teyit edilen Başbakanın son Konya söyleviden, ortaokullara da din dersleri konulacağı anlaşıyor. Böylelikle çocuklarımız 5-6 yıl din dersi görecekler demektir. İslam’ın şartlarını, namaz, oruç, hac ve zekatın rükunlarını, yani dinimizin iman ve ibadete ait esaslarını öğrenmek için bu kadar uzun bir devreye ihtiyaç yoktur. Ve bu bilgiler ilkokulda pek güzel verilebilir. Buna göre 5-6 yıl sürecek olan din dersleri hakkında şu yönlerin aydınlatılmasını dilerim” diyerek Milli Eğitim Bakanına şu soruları yöneltmiştir: “1. Ortaokulların din dersleri programına Kur’an’ı Kerim’in fıkha ve şeri kanunlara esas teşkil eden dünya işlerine ait hükümleri

⁵¹³ Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı, s. 59-62, 67-70, 78-80, erişim tarihi 3.10.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/11e6097a-4e06-470a-b991-9475042f9b6f>

ile kalam, İsrailiyat denilen efsanevi tarih gibi yönler birer başlangıç olarak da olsa girecekler midir? 2. Bu yapılırsa, bir yandan mevcut kanunlarımızla, yurt bilgisi, müspet bilgiler ve tarih dersleri, öbür yandan da din öğretmeninin okutacakları ve söyleyecekleri, çocukların zihinlerinde çatışmayacak ve birçok tereddüde yol açmayacak mıdır? 3. Bilindiği gibi zamana uymadıkları için birçok şeri kanun ve hükümlerini gerek Hilafet ve Saltanat gerekse Cumhuriyet kaldırmıştır. 5-6 yıl sürecek olan din dersleri sırasında çocuklara bu gibi şeriat hükümleri öğretilecek midir? Bu yapılırsa onun henüz zamanın icaplarını kavrayacak bir duruma gelmemiş olan saf dimağında “Tanrı buyrukları bir yana atılmıştır” duygusu ister istemez uyandırılmaz mı? Onun devletin kanun ve nizamlarını içten benimsemiş bir yurttaş olmasına manevi engeller çıkarılmış olmaz mı? Ve onun Atatürk devrimleri sayesinde kapatılmış olan 300 yıllık felaketler devrini masumane özlemesine yol açmaz mı? Bugün öğrencilerin sayısı Osmanlı devrine göre ölçülemeyecek kadar çoğalmış olduğundan bu gibi manevi tereddütler milletimizin manevi birliği için tehlike olmaz mı? 4. Dini ahlakîyatın pek yüksek kısımları olduğu gibi, onun caiz gördüğü bugünün icaplarına, kanunlarına ve ahlakîyatına uymayan yönleri de vardır. Buna göre dini ahlakîyat öğretiminde çok dikkatli olmak gerekmez mi? Bu şartlar altında ortaokullardaki din dersleri ya İslam’ın pek sade ve o yüzden de pek kuvvetli olan esaslarını tekrarlamaktan ibaret kalacak ve o vakit bu esaslar zaten ilkokulda öğretilmiş olduklarından ortaokulda daha üç yıl tekrarlanmaları lüzumsuz bulunacak veyahut yukarda anılan meseleler üzerine taşmakla vicdan hürriyetini çiğneyecekler ve çocukların dimağlarında karışıklıklar doğuracaklardır. Her halde girilmek istenilen bu yol, Atatürk’ün çizdiği kurtarıcı ve yükseltici ışıklı yoldan açıktan açığa ayrılmayı gerektirir.⁵¹⁴

Ortaokullarda okutulacak din dersleri hakkında Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ile Gümüşhane Milletvekili Sabri Özcan San’da birer önerge vermiştir. Gürkan önergesinde, ortaokullarda din dersi verileceği müjdesinin milletçe özlemle beklendiğini ve bunun sevinçle karşılandığını ifade etmiş ve bu doğrultuda bu derslerin bir an önce müfredata konularak 1956-

⁵¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İnikat 50, 28 Mart 1956 Çarşamba, s. 1341-1342

57 ders yılına yetiştirilmesinin olası olup olmadığını sormuştur. San'ın yönelttiği sorular ise şu şekildedir:

1. İlkokullarda din dersleri nasıl bir programa göre okutulmaktadır? Bu öğretimin çocuklarımızın inkılapçı bir ruhla yetiştirilmelerine engel olduğu yolundaki endişelere bizi götürecek sebepler mevcut mudur? 2. Ortaokulların hangi sınıflarında ve nasıl bir müfredatla tedris edileceğini Maarif Vekaleti bugünden izah edebilecek durumda mıdır? 3. İslam dininin hurafelerden, batıl inanışlardan uzak bir tarzda öğretilmesi; bu dinin bilhassa ahlaki esaslarının sistemli bir şekilde yeni yetişen nesillere telkini hususundaki mesainin, kâfi derecede verimli olduğuna vekaletiniz kaani midir? Kaani değilse daha ne gibi tedbirler alınması zaruri görülmektedir?⁵¹⁵

Milli Eğitim Bakanı Cemil Bengü üç milletvekilinin kendisine yönelttiği soruları aynı anda cevaplamıştır. Bengü, ortaokullarda verilecek din dersleri üzerinde hala tetkik çalışmalarının devam ettiğini ve yakın bir zamanda bu derslerin ortaokullarda tatbik edileceğini belirtmiştir. Bengü, İlkokullarda olduğu gibi ortaokullarda da din derslerinde hurafelerden uzak bir eğitim verileceği ve sadece dinin ahlak, iman ve ibadet esaslarının öğretileceğini ifade etmiştir. Ayrıca din dersleri ile inkılapçı ruha asla tezat oluşturulmayacağı belirtilmiş ve Bayur'un endişelerine iştirak edilmediğini ifade etmiştir. Bengü, Bayur'un ortaokullarda din derslerinin lüzumsuz olduğuna dair beyanına cevap olarak, ilkokullarda temel düzeyde, o yaştaki çocukların anlayabileceği düzeyde bir dini eğitim verildiğini, bunun ortaokulda biraz daha geliştirileceğini fakat asla Bayur'un izah ettiği bir yöne evirilmeyeceğini belirtmiştir.⁵¹⁶

Bakandan sonra söz alan Gümüşhane Milletvekili Sabri Özcan San (DP), laikliğin bir nesil boyunca yanlış anlaşıldığını, laikliğin dinsizlik manasında anlaşıldığını ve böyle tatbik edildiğini ifade etmiştir. Ders kitaplarından dini çağrıştıracak kelimelerin dahi çıkarıldığını belirten San, şu örneği vermiştir: “Mehmet Emin Bey’in, hepiniz bilirsiniz. “Ben bir Türküm dinim, cinsim uludur. Sinem, özüm ateş ile doludur” mısraları “Ben bir Türküm **soyum**, sopum uludur. Sinem, özüm ateş ile doludur” şeklinde değiştirilmiştir”. San, dinin siyasete alet edilmesi yüzünden milletin çok zararlar gördüğünü, bunun için laikliğin doğru bir karar olduğunu fakat bunun yanlış telakki edilip yanlış tatbik edildiğini ifade etmiştir. Bu telakki ile eğitimde din dersinin verilmediğini belirtmiş ve bunun yanlış olduğunu izah etmiştir. Diğer laik ve muasır memleketlerde bunun olmadığını, din eğitiminin serbest olduğunu ifade etmiştir. San,

⁵¹⁵ A.g.z.c., s. 1342-1343

⁵¹⁶ A.g.z.c., s. 1343

ortaokullarda din dersinin verilmesini desteklemiş ve bakanlığı bu karardan dolayı kutlamıştır.⁵¹⁷

Görüldüğü üzere Hikmet Bayur'un suallerine üstünkörü cevaplar verilmiş, tam bir kanaat arz edilmemiştir. Ama ne olursa olsun Milli Eğitim Bakanı Bengü, inkılaplara aykırı bir eğitimin verilmeyeceğini söyleyerek geçici manada da olsa Bayur'un bu noktadaki hislerini teskin etmiştir.

13 Eylül 1956'da Resmi Gazete'de ortaokullarda din dersi verileceğine dair bir karar yayınlanmıştır.⁵¹⁸ Buna göre;

Ortaokullarda okutulacak din derslerinin program ve tatbikatına ait mevzuları tetkik etmek üzere Maarif Vekaletinde toplanan yetkili komisyonun raporuna dayanılarak: 1. Resmi ortaokullarla bunlara muadil diğer okullarda Türk öğrencilerine verilecek din derslerinde, İslam'ın iman, ibadet ve ahlaka müteallik esaslarının öğretilmesi; 2. Din dersleri program ve müfredatının bu esaslar dahilinde Maarif Vekaletince hazırlanması; 3. Bu program ve müfredata göre öğrenci ve öğretmenlere mahsus örnek kitapların Maarif Vekaleti tarafından yazdırılması; 4. Din öğretiminin ortaokullarda mevcut öğretmenlerden istifade edilerek temini ve müteahhas öğretmenleri yetiştirmek üzere Maarif Vekaletince gerekli tedbirlerin alınması; 5. Çocuklara bu derslerin verilmesini istemeyen veliler taleplerini ders yılı başında okul idaresine yazı ile bildirdikleri takdirde bu öğrencilerin din derslerinden muaf tutulması; İcra Vekilleri Heyetince 13/08/1956 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁵¹⁹

3.3.40 Başbakan'ın Cami Yapımına Mali Yardımda Bulunması

15 Şubat 1957 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu habere yer verilmiştir: “*Başbakan Ankara'da Yapılacak Cami 100 Bin Lira Verdi*”.⁵²⁰ Bu haberin değeri şudur; bir başbakanın

⁵¹⁷ A.g.z.c., s. 1345-1347

⁵¹⁸ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 196

⁵¹⁹ Resmi Gazete, Kararlar, Karar Sayısı 7806, 13 Eylül 1956, Sayı 9406, s. 15582

⁵²⁰ “*Başbakan Ankara'da Yapılacak Cami 100 Bin Lira Verdi*”, Cumhuriyet, 15 Şubat 1957; Başbakanın yapmış olduğu yardımın teferruatı şu şekildedir: “*Ankara'da Yenışehir'de Cami Yaptırma Kurumu Başkanlığından bildirilmiştir: Bilindiği üzere Ankara'da Kocatepe mevkiinde aynı zamanda yüksek sanat kıymetini haiz bir büyük cami inşası teşkil edilmiş bulunan Kurum, çalışmalarına devam etmekte ve bir taraftan plan ve projelerin vücuda getirilmesi işleriyle meşgul olurken diğer taraftan bu çok hayırlı maksat için teberrular kabul ve temini faaliyetlerine de girişmiş bulunmaktadır. Başvekil Sayın Adnan Menderes, sahibi bulunduğu çok kıymetli saf kan Arap, beş adet at ve kırağını yapılacak olan bu büyük camii şerefine teberru etmiş ve bunlar Kurumca 85 bin liraya satılmış, Kurum hesabına geçirilmiştir. Yine Başvekil, ayrıca on beş bin lira daha teberru etmek suretiyle*”

açık açık bir camiye maddi yardım yapması, dinin siyasete alet edilmesine doğrudan örnektir. Serdengeçti dergisinde yaptırılacak olan cami nedeniyle bir yazı çıkmıştır. Serdengeçti imzasını taşıyan bu yazının başlığı ise şudur: “**Mabetsiz Şehir Mabete Kavuşuyor**”. Bu enteresan başlık şu ifadelerle desteklenmiştir:

İçtimaiyat ve tarih ilmiyle uğraşanlar bize, şimdiye kadar mabutsuz bir cemiyet, mabetsiz bir memleket gösteremiyorlar. Yalnız bizimkiler Bolşevik Rusya’dan aldıkları ilhamla, bir şehitler, gaziler, mukaddesler mücadelesi olan, milli mücadeleden sonra, vatan ve milleti kurtaran iman ve iradenin tam aksine bir takım hareketlere girişmişler, Anadolu’nun kara bağrında Ankara’da Mabetsiz bir şehir kurmuşlardır. Üstelik “Dünyada ilk defa mabetsiz şehir kuran biziz” diye yazılar yazarak, nutuklar çekerek öğünmüşlerdir. “Milletin efendisi köylüdür”, “Egemenlik ulusundur” gibi beylik laflarla milleti aldatan atlatan bu adamlar, köylümüzü “ayağı çarıklılar için yapmadık biz bu şehri” diye bu şehrin sokaklarından geçirmemişlerdir. Biz bunları duyan, bilen hatta gören nesildeniz.

Ayrıca yapılacak olan caminin “*tarihte ilk defa mabetsiz şehir kuran biziz*” diyenlere karşı en büyük cevap olacağı ifade edilmiş ve Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki farkın bu icraattan dahi anlaşılabilceğini belirtmiştir.⁵²¹

Serdengeçti, cumhuriyetin ilk senelerine taarruz mahiyetinde bir yazı neşretmiş, bu dönemin ve insanların Bolşevik Rusya’dan ilhamla dine düşman bir zihniyet ortaya koyduklarını ifade etmiştir. Yazıda daha birçok şey ifade edilmekle birlikte Ankara, üst makamlarca kullanılan özel isteklerin yerine getirildiği bir yer olarak tasvir edilmiştir. Tüm bu işlerden de Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı yani tek parti rejimi mesul tutulmuş, Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle Ankara ve ülke üzerinden bir kara lekenin silindiği ifade edilmek istenmiştir. Demokrat Parti iktidarı dini hassasiyetlere daha müsamahakâr ve müsaadekar

teberrularını 100 bin liraya yükseltmiştir. Bu bağışın bilhassa manevi değeri üzerinde hassasiyet ve memnuniyetle duran Kurumumuz, duyduğu derin teşekkür hislerinin Başvekilimize ajans vasıtasıyla alenen ifadesini çok zevkli bir vazife saymaktadır”: “Ankara’da Yapılacak Camiye Teberru”, Sebilürreşad, Şubat 1957, Cilt 10, Sayı 239, s. 212; Kocatepe Camii’nin inşası için 1944 yılında Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki başkanlığında bir cami yaptırma kurumu oluşturuldu. Bu kurum 1956’da Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği adını almış, 1957’de yeni bir proje hazırlanmış ve dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in bizzat yer göstermesiyle Çankaya Kocatepe’de yapılmasına karar verilmiştir. Bu caminin açılışı Turgut Özal dönemine kadar uzamış ve ancak 28 Ağustos 1987’de açılmıştır.; Tavla, H. (2002). “Kocatepe Camii”, TDV İA, Ankara, C. 26, s. 141-142; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 200

⁵²¹ “Mabetsiz Şehir Mabete Kavuşuyor!..” Serdengeçti, Mart 1957, Yıl 10, Sayı 23, s. 3-4

olarak tarif edilmiş, bu doğrultuda başta Adnan Menderes olmak üzere iktidar partisi tebrik edilmiştir.

3.3.41 Fevzi Boyar Hakkında Çıkartılmak İstenen Af ve Meclisteki Tartışmalar

5 Haziran 1957’de Adliye Encümeni’nin hazırlamış olduğu *Fevzi Boyar’ın mahkûm olduğu cezanın affi hakkında* bir mazbata meclis gündemine getirilmiştir. Mazbatada belirtilen esas şudur:

Ödemiş Merkez Vaizi Fevzi Boyar’ın Ödemiş camiinde vazettiği sırada sarf ettiği sözlerle Vicdan ve Toplantı Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanuna muhalefet ettiğinden bahisle mezkur kanunun 1’nci ve Türk Ceza Kanununun 59’ncu maddelerine tevfikan Ödemiş Ağır Ceza Mahkemesinin 6.11.1956 tarih ve 955/81 esas ve 956/13 karar sayılı ilamı ile mahkum olduğu on ay ağır hapis cezasının affi hakkında vakı müracaatı Arzuhal Encümeninin af talebinin dikkate alınması hakkındaki 9.V.1957 tarih ve 12379/12917-12955/13497 sayılı Kararı ile encümenimize tevdi olunmakla evrak tetkik ve keyfiyet müzakere olundu. Hadise: Ödemiş merkez vaizi bulunan hükümlü Fevzi Boyar’ın Nisan 1954 ayı içinde muhtelif tarihlerde camide vazederken sarf ettiği sözler üzerine hakkında takibata geçilmiş ve birinci defa Ödemiş Ağır Ceza Mahkemesinden Vicdan ve Toplantı Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanunun 1’nci maddesine tevfikan verilen bir sene ağır hapis cezası...

Mazbatanın devamında Fevzi Boyar’ın temyize gittiği, 1 yıllık ağır hapis cezasının burada bozulduğu, buna müteakip Ödemiş Ağır Ceza Mahkemesinin aynı kanunları gerekçe göstererek Boyar hakkında 10 ay ağır hapis cezası kararı aldığı ifade edilmiştir. Boyar, bu kararı da temyize götürmüşse de, Üçüncü Ceza Dairesince 10 ay ağır hapis cezası tasdik edilmiştir. Mazbatada hususi affa şiar olan nedenler şu şekilde sıralanmıştır: “*adli hata, içtimai fayda ve atıfet*”. Mazbatada mahkemelerin takdir ettiği kararlara hürmet edildiği ve bu nedenle adli hata bahsinin üzerinde durulmadığı belirtilmiş ve devamla şu ifadeler yer verilmiştir:

Ancak dini bir vecit ve heyecan içinde camiden vazeden bir vaizin sarf ettiği mahiyeti, takdire müsait ve sübutu şüpheli sözlerden dolayı mahkumiyetini intaç eden cezasının hususi bir aflat ortadan kaldırılmasında içtimai fayda bulunduğu her türlü münakaşa ve izahtan müstağnidir. Hadiseyi adli mahiyeti ile birlikte bu şekilde mütalaa eden encümenimiz henüz genç denecek bir

yaşıta bulunan ve kendisinden bir din adamı olarak uzun seneler istifade edilmesi mümkün olduğu anlaşılan Fevzi Boyar'ın mevzuubahis cezasının, içtimai faydanın tevhit ettiği bir atıfet olarak affı uygun olacağına ekseriyetle⁵²² karar verilmiştir.⁵²³

Bu mazbata üzerine ilk sözü alan Kars Milletvekili Sırrı Atalay'dır (CHP). Sırrı Atalay, mazbatada da belirtildiği üzere hususi af için üç sebebin olması gerektiğini, bunların adli hata, ihtiyarlık ve uslanmış olmak olduğunu ifade etmiştir. Bu bahisle Atalay'a göre, mazbatada layık görülen af mevzuatın dışındadır. Encümen raporunda imamın yaşının 45 olduğunun ve memlekete faydalı olabileceğinin belirtildiğini, bu nedenle af için *ihiyarlık* halinin mevzu bahis edilemeyeceğini ifade etmiştir. Uslanmış olması için bir suçlunun suçundan dolayı nedamet göstermesi gerektiğini ve bunun içinde infaz süresinin içinde olması gerektiğini belirtmiştir. Atalay, Fevzi Boyar'ın 1.5 senedir tasdik edilen hükme rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı'nda muayyen bir vazife ifa ettiğini ve verilmiş olan 10 aylık ağır hapis cezasının infaz edilmediğini, bu nedenle herhangi bir nedamet söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Atalay, Fevzi Boyar'a bu cezanın verilmesine neden olan olay ve söylemi kısaca şöyle anlatmıştır ki bu konu hakkında sonraki konuşmacılar da bilgi verecektir: "1954 seçimlerinde Ödemiş camiinde vaiz olan bu zat camide "yarın Demokrat Partinin mitingi var. Bu mitinge gitmeyenler, Demokrat Partilileri gülerek karşılamayanlar ve onlara **rey vermeyenler münafıktır ve hatta kafirdirler**". Atalay, Boyar'ın bu sözlerle kanun hükümleri dışına çıktığını, siyasi propaganda yaptığını ve buna camiye de karıştırdığını ifade etmiştir. 1.5 sene geçmesine rağmen hükmün uygulamaya konulmamasını eleştiren Atalay, kanun müeyyidelerinin herkes için aynı olduğunu, eğer bu şahsa iltimas geçiliyor ise kendi çıkarttıkları kanuna aykırı hareket ettiklerini ve eğer bir düşünceden dolayı birini hapse atıp sonra affetmek istiyorlarsa bunun Metin Toker gibi gazeteciler olması gerektiğini savunmuştur.⁵²⁴

⁵²² Encümen Üyeleri şu şekildedir: *Adliye Encümeni Reisi Aydın Milletvekili Cevat Ülkü, Mazbata Muharriri ve Bingöl Milletvekili Necati Aras, Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin, Çoruh Milletvekili Muzaffer Önal, Erzurum Milletvekili Zeki Çavuşoğlu, Erzurum Milletvekili Abdülkadir Eryurt, Eskişehir Milletvekili Hicri Sezen, Konya Milletvekili Hidayet Aydın, Konya Milletvekili Tevfik Fikret Baran, Kütahya Milletvekili Süleyman Sururi Nasuhoğlu, Malatya Milletvekili Nuri Ocakçıoğlu, Zonguldak Milletvekili Nusret Kirişcioğlu, Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar, Aydın Milletvekili Nail Geveci.* Zeki Çavuşoğlu Adliye Encümeni mazbatasına çekimser oy vermiştir ve bir Demokrat Parti milletvekilidir. Malatya Milletvekili olan Nuri Ocakçıoğlu ise mazbata lehinde oy vermiş ve aften yana olmuştur. Ocakçıoğlu Cumhuriyet Halk Partisi'nden bir milletvekilidir. Bu durum dikkat çekicidir. Bir Demokrat Milletvekili çekimser oy kullanıyorken Halk Partili bir milletvekili mazbata lehinde oy kullanmıştır: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 20, İnikat 77, 5 Haziran 1957 Çarşamba, s. 206 sayılı basma yazı

⁵²³ A.g.z.c., s. 206 sayılı basma yazı

⁵²⁴ A.g.z.c., s. 50-52

Kırşehir Milletvekili Mehmet Mahmutoglu (CMP), Sırrı Atalay’la hemen hemen aynı noktalara değinmiş, hususi af meselesinde fikir adamlarının hepsinin bir affa tabi tutulmasının daha adil olacağını belirtmiş ve eğer bunun aksi olursa bu mazbataya ret vereceğini ifade etmiştir. Mahmutoglu, Demokrat Parti’nin Fevzi Boyar’a iltimas geçmesi durumunda kendi çıkarttıkları kanuna tezat düşeceklerini de belirtmiştir.⁵²⁵

Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin (CHP), işlenen suçun ağır bir suç olduğunu ve bunun seçimle ilgili bir suç teşkil ettiğini belirtmiştir. Fevzi Boyar’ın işlediği suçun Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun’a aykırı bir hareket olduğunu, dini hem siyasete alet ettiğini hem de dini istismar ettiğini ve bunun için vazifeli olduğu bir yer olan camiye kullandığını, dolayısıyla vazifeyi de kötüye kullandığını ifade etmiştir. Camide parti propagandası yaptığını da eklemiştir. Yetkin her ne kadar bunların hepsinin bir suç teşkil ettiğini belirtse de bu suça verilen cezanın ağır olduğunu da kabul etmiştir. Fakat bu cezanın ağır olmasına bakarak asla bir af ile emsal teşkil edilmemesi gerektiğini de izah etmiştir. Eğer bu emsal karar alınırsa suçun teşvik edileceğini de ifade etmiştir. Boyar’ın ifadelerinden bahisle Yetkin, milletin birbirini tekfir etmesine sebep olabilecek bir söylemde bulunduğunu ve bu söylemden ötürü halkın “*kâfirin malı helaldir; kâfirin katli vaciptir*” telakkisine kapılıp birbirine düşebileceğini, kardeş kavgasının doğabileceğini ifade etmiştir. Yetkin, bu meselenin dinle, encümen mazbatasında belirtilen dini vecit ile alakasının olmadığını ve bunun tamamen partizanca bir telakkiyle yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu gibi suçları sadece Boyar’ın işlemediğini, onun gibi çok kişinin olduğunu fakat hepsinin yargıya intikal etmediğini ileri sürmüştür. Yargı hükmünün 1.5 senedir infaz edilmemesinin sebebini, çoğunluk partisinin yani Demokrat Parti’nin lehinde ve muhalefetin aleyhinde bir konuşma olmasına dayandırmıştır. Yetkin ayrıca Adalet Encümeni Sözcüsü’nün bir mevzuu üzerine önceden ifade ettiği şu konuşmayı öne sürmüştü ve Boyar’ın 1.5 sene geçmesine rağmen hiçbir suretle ceza hükmünün infaz edilmediğini ve bu nedenle herhangi bir nedamet bahsinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir:

Adalet Encümeni diyor ki; ıslah hal etmiştir. Islahı hal edebilmek için nedamet etmiş olduğu hususu sabit olduğundan bu zat bir atıfete layıktır diyor. İki gün evvel burada aynı Adalet Encümeni Sözcüsü dedi ki; bir mahkûmun bir sene, iki sene yatmış olması nedamet halinin sübutu için kâfi

⁵²⁵ A.g.z.c., s. 52-53

değildir; uzunca bir müddet ikinci devrede grup halinde cezasını çekmesi ve bundan sonra ıslahı hal ettiği kanaatini tevhit etmesi lazımdır.

Son olarak Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun'a temas ederek, eğer bu kanuna tezat düşülmemesi isteniyorsa hükmün infazının gerektiğini, bu yapılmazsa kanuna aykırı hareket edileceğini belirtmiş ve şunu izah etmiştir: “Bu kanun teklifi sadece iktidar partisi lehine yapılacak kanunsuzluklara meşruiyet ve cesaret vermek için getirilmişse aynı seçim sırasında işlenmiş siyasi suçların hepsinin affına gidelim”. Yani bu kanunu iktidarın kendi lehine kullandığını belirtmiş ve eğer bu zannın yanlış olduğunu ifade edeceklerse kanuna aykırı davranılmaması gerektiğini savunmuştur.⁵²⁶

Mazbata üzerine müzakereler 7 Haziran 1957'de devam etmiş ve Kırşehir Milletvekili Osman Alışiroğlu (CMP-Bağımsız-CHP) konu üzerine ilk sözü almıştır. Alışiroğlu, mevzunun Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun hükümleriyle alakalı olduğunu, Adliye Encümeninin hususi affı talep ederken adli hata, içtimai fayda ve atıfet esaslarına dayandığını belirtmiştir. Alışiroğlu, Boyar'ın bu suçu defaatle işlediğini, bu nedenle suçun sübut etmeme gibi bir durum arz edemeyeceğini ve yine bu nedenle adli hatanın bulunmadığını ifade etmiştir. Alışiroğlu, Boyar'ın kendi vazife yerinden başka yerlerde hatta köy köy gezerek bu suçu işlediğini ve bu doğrultuda sesinin dahi kısıldığını belirtmiştir. Ayrıca Alışiroğlu olayla ilgili biraz daha ayrıntı vermiştir:

Suçlu şunları söylemiştir: “Çeyrek asırdır **din kapılarına kilit vuruldu**, kilitleri **kırdık**, 1950'den bu tarafa **kurtulduk**, ölülerimizi yıkayacak, cenazemizi kaldıracak hoca yetişmiyordu, şimdi çocuklarımızı serbestçe okutuyoruz... Sececeğimiz, iş başına getireceğimiz adamları bilelim... Çeyrek asırdır **dinimizi baltalayanları bugün destekleyenler münafıktır, münafıklar ise cehennemin şiddetli ateşini göreceklerdir... Hele Ezan-ı Muhammediyi Türkçeye çevirenler...**

Alışiroğlu, bu sözlerin 1954 yılının miraç gecesinde sarf edildiğini, Demokrat Parti mitinginin yapıldığı günde ise Boyar'ın şunları dediğini belirtmiştir:

Bugün cemaat noksan oldu. Ama bugün büyük bir bayram var. Ben camiye gelirken gözlerim yaşla doldu. Bu kalabalığı, Hazreti Muhammed'in Medine'den Mekke'nin fethine benzettim. Mekke kumandanı, benim bir tabur askerim olsa Muhammed'i kılıçtan geçiririm diyordu. O sırada

⁵²⁶ A.g.z.c., s. 53-54

Peygambere vahiy geliyor, de ki diyor Mekke kumandanına “siz bize bir şey yapamazsınız”. Bugün de ben diyorum ki, münafıklar yani CHP’liler bize bir şey yapamayacaklar, 50 kûsur vesait gelmiş, bu gelenleri karşılamayanlar, güler yüz göstermeyenler, **münafıktır, hatta kafirdir.**

Alişiroğlu, Boyar’ın bu söylemlerinden hareketle muhalifleri kafir olarak tavsif ettiğini, Demokrat Partilileri de din mücahitlerine benzettiğini ifade etmiştir. Boyar’ın tıpkı bir şeyhülislam edasıyla fetva verdiğini ve milleti bir birine düşman gruplar haline getirdiğini ifade eden Alişiroğlu, Adliye Encümeni’nin “*cezanın hususi bir af ile ortadan kaldırılmasında içtimai fayda bulunduğu her türlü münakaşa ve izahtan müstağnidir*” diyerek bir emrivaki yaptığını ileri sürmüştür. Encümenin bu hadiseyi dini vecit ve heyecana yormasının ve mazur göstermesinin esef verici bir hareket olduğunu ifadelerine ilave eden Alişiroğlu, Encümen tarafından içtimai fayda değerlendirmesinin de makul ve mantıki olmadığını belirtmiştir. Alişiroğlu Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun’dan bahisle

...bu af talebi kabul edildiği takdirde dünün fikirleriyle bugünün tatbikatını ve müsamaha zihniyetini telif etmek mümkün olamayacağından diyeceğiz ki, bu kanun tek taraflı tatbik edilmek için çıkarılmıştır. DP bu kanunun kendisine temin ettiği zırhın arkasına çekilecek, dini politikaya alet edecek ve alet edenleri himaye edecek, muhalefet ise din kelimesini ağzına alınca derhal takibata geçecektir

diyerek bu kanunun kendi lehlerine suiistimal edildiğini ileri sürmüştür. Alişiroğlu, Boyar’ın af isteğinden bahisle yazmış olduğu dilekçede “19 Şubat 1957 tarihli dilekçesinde: Halkı irşada gayret ettiğim ve bu sebeple de DP mensuplarının muhabbet ve teveccühlerini kazandığım bir vakıadır” demek suretiyle Demokrat Parti’ye size hizmet ettim beni koruyun ve affedin ki ben tekrar size hizmet edebileyim demek istediğini iddia etmiş ve “Affederseniz sarığına ve cübbesine rağmen DP’nin davulunu çalacak fakat buna rağmen hem siz hem de o yobaz kaybedecektir” diyerek seçimlerde Demokratların yenilgiye uğrayacağını ifade etmiştir. Geçen birleşimde (5 Haziran) konuşan Sırrı Atalay’ın ifade ettiği hususi affa sebep olacak nedenleri Alişiroğlu da sıralamış ve bunlardan hiç birinin Boyar’ın suçunun affına sebep olamayacağını belirtmiştir. Bu gibi af sebeplerinin bu suça uygulanamayacağını belirten Alişiroğlu, Boyar’ın affına sebep olabilecek tek sebebin siyasi bir sebep olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Boyar’ın söylemleriyle Demokrat Parti’ye hizmet ettiğini ve bu nedenle affa mazhar olduğunu ileri süren Alişiroğlu, kanun müeyyidelerinin umumi olduğunu ve bu nedenle kendi çıkartmış oldukları kanuna mugayir hareket etmemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Alişiroğlu, Boyar

hakkındaki hükmün infazının 1.5 sene geçmesine rağmen yerine getirilmemesini, iktidar tarafından Boyar'ın himaye edildiğinin açık delili olarak yorumlamıştır.⁵²⁷

Ankara Milletvekili Ömer Bilen (DP) bu konu hakkında kısa ama kışkırtıcı açıklamalarda bulunmuştur. 5 Haziran Çarşamba günü iki Halk Partili hatibin af aleyhinde konuştuğundan bahisle; “vaktiyle dindarlar aleyhinde yapılan **mezalimi düşünmüş olsalardı adı geçen af talebinin haklı olduğunu iddia ederek bize önderlik yaparlardı**” demiş ve affın müminlerin şiarı olduğunu ileri sürmüştür. Müslüman bir kimsenin istediği affı her Müslüman'ın kabul etmesi gerektiğini, mecliste bulunanların da Müslüman olduğunu ve bu nedenle af lehinde olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncelerini savunurken kendisine yöneltilen eleştiri ve bağışmalara cevaben “dindarları konuşturmamak istiyorlar. Fakat biz daima din uğrunda savaşıyoruz, savaşıyoruz ve konuşuyoruz” diyerek ortamı daha da germiştir. Bilen son olarak, milletvekillerini irşat edasıyla şu sözleri söylemiştir: “Allah'ın İslamiyet'i ali kılacağını bilmiyor mu idiniz? Gelin, **mütenebbih olun da Allah hepimizi affetsin**”.⁵²⁸

Bingöl Milletvekili ve Adliye Encümeni Mazbata Muharriri olan Necati Aras (DP), önceki birleşimde söz alan Sırrı Atalay'ın hususi af konusunda irat ettikleri maluliyet, uslanmış olmak ve adli hata dolayısıyla bir kişinin affedilebileceğini izah ettiğini fakat Encümen olarak bu kanaate katılmadıklarını ve buradaki esasın Boyar'ın kanunun ve içtüzüğün hükümlerine dayanarak meclise müracaat ettiğini ve affını istediğini, bu doğrultuda da Adliye Encümeni'nin bu mazbatayı hazırladığını izah etmiştir. Cezanın tehiri hususunda Nüvit Yetkin'in eleştirisine ise Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 322'nci maddesinin hükümlerinin savcılığa infazın tehirini sağladığını ileri sürerek cevap vermiştir. Bütün fikir suçlularının affına dair bir kanunun bahis mevzuu olabileceğini fakat bunun teklif edilip tetkik edilmesi gerektiğini oysa şuan mevzunun bu olmadığını ifade etmiştir.⁵²⁹

Bu birleşimde son sözü Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu adına Malatya Milletvekili İsmet İnönü almıştır. İnönü'nün bu konuşması yer yer bölünmüş ve çıkan tartışmalar nedeniyle akim bırakılmıştır. İnönü, bazı politikacıların dini siyasete alet etmenin bir fayda getireceğini sandıklarını ve Adalet Bakanı'nın bu hususta ancak sessiz kaldığını, vazifeye layık biri olmadığını ifade etmiştir. Fevzi Boyar hakkında ise şu ifadeleri sarf etmiş ve Adalet Bakanı'na çatmıştır:

⁵²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İnikat 78, 7 Haziran 1957 Cuma, s. 78-81

⁵²⁸ A.g.z.c., s. 81-82

⁵²⁹ A.g.z.c., s. 82-83

Hüküm giymiş olan şahıs, vatandaşları birbirine katletmek için dini vasıta ittihaz etmeye çalışan **şerir ve deni mahluk hakkındaki** hüküm giymeden bahsediliyor. Hüküm giydiği halde bir buçuk seneden beri infaz olunmuyor. Nasıl? Arkadaşlar, insaf ile düşünün. ...mesuliyetten bu kadar uzak ve azade bir Adalet Bakanı görülmemiştir.

İnönü'nün bu sözleri üzerine zaten gergin olan meclis daha da gerilmiş ve başkanın müdahalesine rağmen sükût sağlanamamış ve müzakereler ertelenmiştir.⁵³⁰

10 Haziran 1957 günü, 7 Haziran'daki meclis birleşiminde kendisine İsmet İnönü tarafından yöneltilen eleştiriler ve mazbata üzerinde vaki olan eleştirilere cevap vermek için Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk söz almıştır. Göktürk, öncelikle adli süreci anlatarak hükmün infazının 1.5 sene geçmesine rağmen uygulanmadığına yönelik eleştirilere cevap vermiştir. Buna göre Fevzi Boyar Ödemiş Ağır Ceza Mahkemesince 21 Mart 1955 tarihinde 6187 Sayılı Kanuna muhalefet etmekten suçlu bulunmuş ve 12 ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu hüküm temyize götürülmüş ve bozulmuştur. Bunun üzerine Ödemiş Ağır Ceza Mahkemesi Türk Ceza Kanunu'nun 59'ncu maddesini tatbik etmek suretiyle Fevzi Boyar'ı 6 Şubat 1956'da 10 ay ağır hapis cezasına çarptırmıştır. Bu karar da temyize götürülmüş ve 24 Mart 1956'da hükmün tasdikine karar verilmiştir. Adli süreç itiraz, temyiz, karar ve hüküm şeklinde devam etmiş ve nihayet 22 Şubat 1957'de hükmün infazı için mahkûmun ikametgâhı olan Senirkent Cumhuriyet Savcılığı görevlendirilmiştir. Fakat mahkûm yani Fevzi Boyar o sırada Adana'da bulunduğundan 16 Nisan 1957'de Adana Cumhuriyet Savcılığı bu işle görevlendirilmiştir. Yani Göktürk hiçbir suretle 1.5 yıl gibi bir süre boyunca infazın geciktirilmediğini bu yolla izah etmiştir. Fevzi Boyar af için başvurmuş, bu Dilekçe Komisyonu tarafından incelenmiş, Adalet Bakanlığının fikri sorulmuş ve nihayetinde Adliye Encümeni bir değerlendirme yapıp mazbata hazırlamış ve meclise sunmuştur. Adalet Bakanı Göktürk, kendisinin fikri alındığında bu affa taraftar olmadığını bir beyanatla ifade ettiğini ve bunun hükümetin de ortak kararı olduğunu meclisteki konuşması sırasında açıklamıştır. Bunlar ortada olmasına rağmen İnönü'nün kendisine yönelik eleştirilerinin altında başka maksatlar yattığını ve kendi itibarıyla oynanmak istendiğini ileri sürmüştür. Göktürk, İsmet İnönü'nün siyaset ve devlet hayatı boyunca "*makyavelist*" bir politika takip ettiğini ve bu politika sayesinde başarılı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Göktürk, İnönü'nün Türk milletini irtica ile suçladığını

⁵³⁰ A.g.z.c., s. 83-84

belirmiştir. İnkılapların hakiki ve fiili müdafilerinin Demokrat Parti olduğunu da sözlerine ekleyen Göktürk, İnönü'yü halkın manevi inançlarına dil uzatmakla suçlamıştır.⁵³¹

Adalet Bakanı Göktürk'ten sonra İsmet İnönü söz almıştır. İnönü'nün sıkça kesilen konuşmasında ilk olarak temas ettiği nokta adalette eşitsizlik olduğudur. Tansiyonun hat safhaya geldiği bu konuşma sırasında İsmet İnönü'nün sık sık lafı kesilmiş, İnönü meclis başkanlığının uyarılarına rağmen mevzu dışına çıkmış ve genel bir eleştiri ortaya koymuştur. Fevzi Boyar'ın affedilip tekrar seçmen karşısına çıkarılarak parti propagandasına devam etmesi istendiğini belirten İnönü, Adalet Bakanı ve müsteşarının hakimleri zorla ve tehditle tesir altına alıp kendi istedikleri kararları aldirttiklarını iddia etmiştir. Seçimlerde dini siyasete alet etmenin tesirli olmayacağını, aksine bunun tehlikeli olduğunu ve bu yolla bir seçime gidilirse o seçimin güvenliğinin kalmayacağını belirten İnönü, Adalet Bakanı'nı irticam ta kendisi olarak beyan etmiştir. Adalet Bakanı'na yönelik bu itham Demokrat Parti saflarındaki meclis grubunun tansiyonunu bir hayli yükseltmiş sesler durulmaz olmuştur. İnönü devamla, Fevzi Boyar'ın affının kendisi için bir mesele olmadığını fakat eğer af edilirse bunun emsal olacağını ve bu gibi hareketlerin teşvik edileceğini ifade etmiştir. Ordu Milletvekili Feyzi Boztepe (DP), İnönü'ye karşılık olarak “*Bunak, hain, mücrim sensin be*” diyerek çıkmıştır. İsmet İnönü ise kendisinin konuşmasına müdahale edenlere ve hakarete bulunanlara yönelik “Benim zayıf yerim, kolay hakim olunacak yerim; güler yüz ve tatlı dildir. Zıddına gittiğiniz zaman **yapmayacağım yoktur**” diyerek meydan okumuş, Balıkesir Milletvekili Muharrem Tuncay (DP) ise buna cevaben “*Paşam ne yapabilirsin? Ateş olsan cürmün kadar yer yakarsın*” demiştir.⁵³²

Hükümet adına İşletmeler Bakanı ve Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu, İnönü'den sonra söz almıştır. İnönü'nün konuşması sırasında müdahale edenlere söylediği sözleri alıntıl原因 Ağaoğlu, İnönü'yü hedef alarak “Ne yapacaksınız?” demiş ve devamla “Ne yaparsınız? Emir vererek ordularınızı mı seferber edersiniz? Vilayetlere emir vererek hesapsız, kitapsız vatandaşları kurşuna mı dizersiniz? Ne yaparsınız? Yoksa polis müdürlerine emir vererek İstanbul hapishanelerinde vatandaşları tabutluklara mı koydurtursunuz?” diyerek maziye tenkit etmiştir. Bunun üzerine Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu “6-7 Eylül Hadiselerinden de bahsetsene” diyerek karşılık vermiştir. Ağaoğlu, İnönü'nün Demokrat

⁵³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 20, İnikat 79, 10 Haziran 1957 Pazartesi, s. 103-106

⁵³² A.g.z.c., s. 106-111

Parti'yi irtica ile suçlamaya çalıştığını, dini siyasete alet ettiklerini iddia ettiğini fakat bunların hepsinin ispatsız olduğunu ve bunu Demokrat Parti'yi kötölemek için yaptığını ifade etmiştir.⁵³³

Adliye mazbatasına üzerine son sözü alan Konya Milletvekili Hamdi Ragıp Atademir (DP) olmuştur. Atademir, içlerindeki en yaşlı ve tecrübeli ve zamanında devleti yönetmiş olan İsmet İnönü'nün kendilerine örnek olması gerekirken, sözleriyle “*bir bardak suda fırtına*” kopardığını ve kendilerini teessüre düşürdüğü ifade etmiştir. Üzerinde konuşulan asıl mevzunun bir kişinin affedilip edilmeyeceği olduğunu belirten Atademir, İsmet İnönü'nün bu mevzuyu saptırdığını ve mevzuyu adalet, bakanlık veya hükümet gibi başka yerlere götürdüğünü belirtmiştir. Atademir, mazbatada da belirtildiği üzere Fevzi Boyar'ın dini vecit ve heyecanla bu söylemlerde bulunduğunu, bunun sosyo-psikolojik bir hal olduğunu, durum ve halin bunda etkili olduğunu ve İnönü'nün de bu halde ve durumda geçen birleşimde ağza alınmayacak laflar ettiğini ve dolayısıyla her ikisinin de sosyo-psikoloji kanunlarına tabi olduğunu izah etmiştir. İslam dininin müsamaha dini, demokrasi rejiminin müsamaha rejimi olduğunu ve bu sebeplerden ötürü af isteğinin yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fevzi Boyar'la ilgili bu meselenin meclis gündemine getirilmesinin ne bir mahkeme ne bir hukuk ne de bir meclis meselesi olamayacağını ve bunun sadece atıfet meselesi olabileceğini ileri sürmüştür. İsmet İnönü'nün bu meseleyi aslından saptırarak, bir rejim, hakimlik teminatı veya inkılapların müdafaası meselesi haline getirdiğini, buna hakkı olmadığını ve bunun inkılap gençliğini rencide ettiğini, bir suiistimal teşkil ettiğini belirtmiştir. Atademir konuşmasında laikliğe de değinmiş ve laikliğin din aleyhtarlığı olmadığını ifade etmiştir. Laikliğin **İslamiyet** aleyhtarlığı olduğunu ileri süren Atademir bu savını şu şekilde izah etmiştir:

O halde şimdiye kadar bizim nesillerimize öğretilmek istenen şey nedir? Doğrudan doğruya din aleyhtarlığı değildir, arkadaşlar... Çünkü, cemiyetimizde dinlerini serbest olarak tatbik eden, inançlarını muhafaza eden cemaatler mevcuttur. Yapılan yalnız **Müslümanlık, İslamlık aleyhtarlığıdır**. Ve bunun siyasi sahada olduğu kadar içtimai sahada açmış olduğu rahleleri yakinen müşahade etmekteyiz. İslamiyet'i anlamayan insanların, İslamlığın laisizmin ilk şekli olduğunu bilmeyen insanların ortaya attığı laisizm, bundan başka bir şey olamaz. Ve işte böyle ihtilaflara ve ıstıraplara yol açar. Elinizde kalkan olarak kullanmış olduğunuz **kalkanın mukavvadan** olduğunu göstermek için laisizmin, hiçbir zaman devlet, İslamiyet'le alakası yoktur.

⁵³³ A.g.z.c., s. 111-114

İslamiyet, Hristiyanlığın Allah ile kul arasında kabul ettiği vasıtayı reddeder. İslamiyet, Allah ile kul arasında her hangi bir müessese olarak, mesela kiliseyi, şahıs, olarak insanı, mesela papazı kabul etmez. Cenneti alıp satan hiçbir Müslümanlık müessesesi yoktur. Günahları dünyada affedip ahirete hakim olduğunu iddia edecek hiçbir otorite yoktur. İşte Avrupa'daki laisizm, bunlara karşı teessüs etmiştir. Müslümanlık da bunlara karşı ortaya çıkmış ilk laik anlayışlı dindir, din rejimidir. Binaenaleyh, biz Avrupa'nın basma kalıp, Hristiyanlık için kabul etmiş olduğu Hristiyanlığa karşı kabul etmiş olduğu laik hareketi kendimize mal etmekle hatalı bir yoldayız. Binaenaleyh, evvela laik anlayışlarımızı ilim anlayışı ile, esas prensiplerle ortaya koymamız icap eder.

Atademir, Adliye Encümeni'nde bir Halk Partili olduğunu belirterek, onun da affı kabul ettiğini yani Halk Partisi'nin diğer ileri gelenlerinin bu meseleyi çıkarları için kullandıklarını ileri sürmüş ve samimiyetsiz davrandıklarını ifade etmiştir. Atademir, mecliste konuşanların (İnönü ve diğer Halk Partililer kastediliyor) mazilerine göz atmaları gerektiğini ve eğer bunu yapmazlarsa “yalancı mukavvadan kalkanlar arkasında böyle sureti haktan görünerek kendilerini peygamberane bir **demokrat önderi** olarak göstermesinler” demiştir.⁵³⁴

Atademir'in konuşmasından sonra müzakerelerin kifayeti hakkında önergeler verilmiş ve kabul edilmiştir. Daha sonra af mazbatasına oya konmuş ve reddedilmiştir.⁵³⁵ Yani Fevzi Boyar'a af çıkarılmamıştır. Meclisin tansiyonunu fazlasıyla arttıran bu konu dolayısıyla hem iktidarın hem muhalefetin bir fikir birliği içinde olmadığı görülür. Muhalefetin içinde, Adliye Encümeni'nde yer almış ve affın kabul edilmesi üzerine mazbataya imza atmış Malatya Milletvekili Nuri Ocakçıoğlu'na karşılık, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk, Erzurum Milletvekili Zeki Çavuşoğlu'na karşın Ankara Milletvekili Ömer Bilen ve Konya Milletvekili Hamdi Ragıp Atademir gibi iktidar partisi mensupları bulunmaktaydı. Bir diğer dikkat çekici nokta ise laikliğin yanlış anlaşıldığını belirten Atademir'in söylemleridir. Bu söylem diğer birçok laiklikle ilgili söylemden farklılık içermektedir. Laikliğin yanlış uygulandığı veya yanlış anlaşıldığı yolunda olan ortak iddia Atademir'in söyleminde şekil değiştirmiştir. Atademir de laikliğin yanlış anlaşıldığını ifade etmiş ama bunun esasen Hristiyan dinine mahsus bir kavram olduğunu, İslam dininin doğuşundan itibaren laik bir özelliğe sahip olduğunu ve Türkiye'de

⁵³⁴ A.g.z.c., s. 115-117

⁵³⁵ A.g.z.c., 119-120

laikliğin din aleyhtarlığı olarak değil İslam aleyhtarı olarak telakki ve tatbik edildiğini ileri sürmüştür.

7 Ağustos 1957’de Başbakan Adnan Menderes Bartın’da bir konuşma yapmış ve muhalefetin kendilerine yönelik eleştirilerine karşı “Çimento fabrikası vesaire işler üzerinde bir takım dedikodular olduğunu biliyoruz. **Allah münafıkların şerrinden hepimizi korusun. Allah münafıkların şerrinden hepimizi masun eylesin.** Bunlara hiç ehemmiyet vermeyiniz. Sureti haktan görünenlerin siretine dikkat ediniz” ifadelerini kullanmıştır.⁵³⁶ Başbakan, Haziran ayında af meselesiyle meclis gündemine gelen Fevzi Boyar’ın söylemlerine benzer bir söylemle muhalefeti münafıklıkla suçlamıştır. Bu itham ve sert sözler dozunu giderek arttıracaktır.

3.3.42 Erken Seçim ve Seçim Beyannameleri

27 Ekim 1957’de genel seçimler yapılacağı duyurulmuştur.⁵³⁷ Bu bir erken seçim olacaktır. Hükümetin bir bakıma muhalefet arasındaki iş birliğini engellemeye bir bakıma da kötüye giden ekonomiden halk nezdinde oy kaybına mani olmak ve iktidar mevkiini korumak için böyle bir karar aldığı ifade edilebilir.

Seçimlere 5 parti katılmıştır. Bunlar Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Vatan Partisi’dir. Demokrat Parti hariç diğer partiler seçim beyannamesi yayınlamıştır.⁵³⁸

Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim beyannamesinde, söz, toplantı, seçme ve seçilme gibi hürriyetlerin üzerinden kısıtlamaların kaldırılacağı ve nispi temsil esasına göre Mayıs 1958’de seçimlerin yenileneceği ifade edilmektedir. İstikrarlı bir hukuk nizamı kurulacağı, partizan idareye son verileceği, hakim teminatının sağlama alınacağı, yüksek hakimler kurulunun kurulacağı, üniversitelere muhtariyet verileceği, devlet radyolarının muhtar bir idareye sevk edileceği, ispat hakkının tanınacağı, ikinci bir meclisin ve Anayasa Mahkemesi adıyla bir yüksek mahkemenin kurulacağı ifade edilmiştir. Beynamede, ülkenin siyasi ve iktisadi bir buhran içinde olduğu ve Demokrat Parti bir daha iktidara gelirse bu durumun devam edeceği belirtilmiştir.⁵³⁹

⁵³⁶ “Başbakan Dün Bartın ve Karabük’te Konuştu”, Cumhuriyet, 8 Ağustos 1957, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 206

⁵³⁷ “DP İdarecileri Seçime Karar Verdiler”, Cumhuriyet, 5 Eylül 1957; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 208

⁵³⁸ Kaynar, M. K., Kalkan, N., a.g.e., 2022, s. 185

⁵³⁹ Kaynar, M. K., Kalkan, N., a.g.e., 2022, s. 187-197

Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin seçim beyannamesinde, iktidarın kendisinin yarattığı siyasi ve iktisadi buhran dolayısıyla erken seçime gidildiği ve parti lideri Osman Bölükbaşı'nın hapiste olmasına rağmen büyük bir azimle partilerinin seçimlerde gayret göstereceği bildirilmektedir. Muhalefetteki Demokrat Parti ile iktidardaki Demokrat Parti'nin bir olmadığı, iktidara gelince eski söylem ve vaatlerin unutulduğu, milleti anti-demokratik kanunlardan kurtarmak yerine bu kanunların kapsamının daha da arttırıldığı ve garp demokrasisine yakışmayacak bir idare kurulduğu ifade edilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nden ve Anayasa'da yapılması gereken değişikliklerden bahseden beyannamede, yazı, toplanma, cemiyet kurma, din ve vicdan, seçme ve seçilme hürriyetlerinin Anayasa'da bütün cepheleriyle tarifinin yapılmasına ve bunların ihlalini önleyecek yaptırımların yine bizzat Anayasa hükümleriyle sağlanmasına çalışılacağı belirtilmektedir.⁵⁴⁰

Hürriyet Partisi seçim beyannamesinde, seçimlerin erken bir tarihe alınmasından bahsedilmiş, bu seçimlerin hürriyet taraftarları ile hürriyet karşıtlarının hesaplaşacağı bir seçim olacağı ifade edilmiş ve kendinden öncekileri otoriter görenlerin şimdi kendilerinin totaliter bir rejim kurdukları belirtilmiştir. Beyannamede, Anayasa ve seçim kanununun değiştirileceğinden, nispi seçim sistemine geçileceğinden, ikinci bir meclisin kurulacağından ve bir yüksek mahkeme olarak Anayasa Mahkemesi kurulacağından bahsedilmiştir. Bunlara ek olarak üniversite muhtariyetinden, ispat hakkından, anti-demokratik uygulamaların kaldırılacağından, sendikalaşmadan ve işçiye verilecek haklardan bahsedilmektedir.⁵⁴¹

Başbakan Adnan Menderes 19 Ekim 1957'de Kayseri'de bir konuşma yapmıştır. Menderes konuşmasında, 1950'den beri 15 bin yeni **camii** yapıldığını, Süleymaniye Camii'nden başlayarak 56 caminin tamir edildiğini ve 8 ay sonra Süleymaniye'nin 400'ncü yıl dönümü nedeniyle Müslümanların İstanbul'a davet edileceğini ifade etmiştir.⁵⁴² Adnan Menderes bu konuşmasıyla dini siyasete alet etmiş, 7 yıllık süreçte 15 bin yeni cami yapıldığını belirterek bu icraatları siyasi ve dini bir propaganda haline getirmiştir.

27 Ekim 1957'de genel seçimler yapılmış ve seçimleri yine Demokrat Parti kazanmıştır. Fakat bu sefer oy oranında bir düşüş görülmektedir. Bununla birlikte muhalefet oylarının toplamı Demokrat Parti'nin aldığı oydan yüksektir. Bu ise Demokrat Parti'nin halk nezdinde gerilediğini, Halk Partisi kadar diğer partilerin de halk nezdinde tercih edilen partiler haline

⁵⁴⁰ Kaynar, M. K., Kalkan, N., *a.g.e.*, 2022, s. 199-202

⁵⁴¹ Kaynar, M. K., Kalkan, N., *a.g.e.*, 2022, s. 205-210

⁵⁴² "Menderes, 7 Yılda 15 Bin Cami İnşa Edildiğini Söyledi", Cumhuriyet, 20 Ekim 1957, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 213

geldiğini ve esasen diğer partilerin yani Cumhuriyetçi Millet ve Hürriyet Partisi'nin Demokrat Parti'ye kıyasla tercih edildiğini göstermektedir. Bu seçimlerde Demokrat Parti oyların %47.70'ini, Halk Partisi %40.82'sini, Cumhuriyetçi Millet Partisi %7.19'unu ve Hürriyet Partisi %3.85'ini almıştır.⁵⁴³

Seçimden sonra Serdengeçti dergisinde “*Seçimlerden Sonra*” adıyla bir yazı neşredilmiştir. Yazıda, seçimlerin vaktinden önce yapılmasından bahisle bu hareketi doğru bulmadıkları ve seçimlerin erken yapılması sebebiyle milletvekillerinin görev sürelerinin bitmesine 6 ay kaldığını, seçim olduğu için yapmadıkları yasama görevinden 6 ay boyunca 10'ncu dönem milletvekillerinin maaşlarını alacaklarını, eğer son seçimde de seçildilerse 2 maaş alacaklarını izah edip bu durumu ayıplamıştır. Serdengeçti'nin bu yazısında eğer seçimler tarihinde yapılmış olsaydı Demokrat Parti'nin seçimi kaybedeceği iddia edilmiştir. Seçimlerden önce muhalefet partilerinin iş birliği yapmak için anlaştıklarını ve iktidarın seçim kanununa bu iş birliğini bozacak hükümler getirdiğini ve bunu daha önceden İsmet İnönü'nün sezdiğini (hatta bildiğini iddia ediyor) belirtmiş ve İnönü için şu ifadeyi kullanmıştır: “Sanki İnönü, muhalifler böyle toplanır, işbirliği hususunda konuşmalar yaparken iktidar partisinin buna karşı tedbirler alacağını bilmiyor muydu? Bilmez olur mu hiç... **Onun bilmediği beş vakit namaz gayrısını hep bilir**”. Yazının devamında Halk Partisi'nin iktidarı dini siyasete alet etmekle suçlamasına karşın kendisinin de dini siyasete alet ettiğini ifade etmiş ve şu örneği vermiştir: “Şemsettin Günaltay bir konuşmasında: İmam-hatip okullarını biz açtık, Kur'an kurslarını biz açtık. Ezanımız da yerinde kalacak, camimiz de. Seçimlerden sonra hep beraber namaz kılacağız”. Ayrıca Halk Partililerin “Anadolu kasaba ve köylerinde, İsmet Paşa nereye giderse seccadesi de arkasından gider, evinde gürül gürül Kur'an okunur” diye propaganda yaptıklarını ve sadece Demokrat Parti'nin değil bu verdikleri örneklerle Halk Partisi'nin de dini siyasete alet ettiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁴

3.3.43 Hükümet Programı

Seçimlerden bir ay sonra 25 Kasım 1957'de Adnan Menderes yeni kabinesini oluşturmuş ve 4 Aralık'ta hükümet programını meclise sunmuştur.⁵⁴⁵ Hükümet programının parti programına bağlılığını bildiren Menderes, dünyanın hızla ilerlediğini, bu ilerlemeye Türkiye'nin de iştirak etmesi gerektiğini ve bunun milletin bekası ve mevcudiyeti için elzem olduğunu ifade etmiştir. Bazı hürriyetlerin suiistimal edildiğini ve bunların suiistimalinin

⁵⁴³ Eroğul, C., *a.g.e.*, 2017, s. 186-193; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 213

⁵⁴⁴ “*Seçimlerden Sonra*”, Serdengeçti, 28 Aralık 1957, Yıl 10, Sayı 26, s. 3-5

⁵⁴⁵ Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 215-216

engelleneceğini ifade eden Menderes, basın hürriyetinin gözden geçirileceğini ve belli başlı düzenlemeler yapılacağını belirtmiştir. Hükümet programında, maddi ve manevi asayiş için komünizmle mücadele edilmesi gerektiği de beyan edilen bir diğer husustur. Bunlara temas edildikten sonra iktisada, sanayiye ve dış politikaya ait meseleler ele alınmıştır.⁵⁴⁶

Hükümet programının ellerine geç ulaştığını ve programın tetkiki için zaman verilmesi gerektiği yönünde Halk Partisi başta olmak üzere muhalif partiler önerge vermişlerdir. Fakat bu önergeler reddedilmiş ve mecliste tartışmalar vuku bulmuştur.⁵⁴⁷ Cumhuriyet Halk Partisi adına İsmet İnönü söz almış, iktidarın 7 senelik icraatlarına ana hatlarıyla değinmiş, anti-demokratik kanunlarla muhalefeti kısıtladığını belirtmiş ve 6-7 Eylül Olaylarından bahisle suçsuz insanların yargılandığını, asıl suçlunun en başta iktidar olduğunu ve sonra iktidarın kışkırttığı güruh olduğunu ifade etmiştir. Muhalefetin seçim kanununda yapılan değişikliklerle iş birliği yapmasının önüne geçildiğini ve siyasi propagandalarının gittikleri şehirlerde engellendiğini belirtmiştir. Ayrıca iktidarın dini siyasete alet ettiğini ve Halk Partisi'ni meydanlarda dinsizlikle itham ettiklerini iddia etmiş ve birkaç örnek vermiştir: “Trabzon’da çarşafli kadın meydan kürsüsüne çıkarılarak “DP iktidarı sayesinde, namusumuzu kurtaran çarşafa kavuştuk” deniliyordu. Başbakan Adana’da halka hitap ederken, Türkçe ezan, Arapça ezan davasını anlatıyor, CHP zamanında 800 caminin satıldığını, iktidara gelince, camilerden kamyonlarla fena şeyler taşındığını ilan ediyordu”. Ayrıca Adnan Menderes ve Celal Bayar’a yönelik şunları söyleyen İnönü: “CHP’nin parti müfettişi, yüksek idare üyesi, kaç devre mebusu olan Sayın Başbakan, CHP’nin Başvekili ve Genel Başkanvekili olan Sayın Celal Bayar’ı da düşünmeyerek, CHP aleyhinde din propagandasına sarılmış idi”, Bayar ve Menderes’in eski partilerindeyken ki durumlarına atıf yaparak eğer bunları Halk Partisi yaptıysa sizde buna ortakınız demek istemiştir. İnönü iktidarın seçimlere müdahale ettiğini ve seçime hile karıştırdığını iddia etmiştir.⁵⁴⁸

Hararetli tartışmalara tüm partilerin mensupları iştirak etmiş, birbirlerinin sözlerini kesmiş ve hatta hakarete ve birbirlerinin üstüne yürümeye varan hadiseler yaşanmıştır. Nihayet hükümet programı üzerinde müzakerelerin kifayetine dair önergeler verilmiş ve bu önergeler kabul edilerek hükümet programı oylamaya sunulmuştur. Meclisteki bu oylamaya 536

⁵⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 1, İnkat 10, 4 Aralık 1957 Çarşamba, s. 57-64

⁵⁴⁷ A.g.z.c., s. 64-66; “*Meclis Yeni Hükümetin Programını Dün Şiddetli Gürültüler Arasında Görüştü*”, Cumhuriyet, 5 Aralık 1957, s. 1, 5

⁵⁴⁸ A.g.z.c., s. 69-73

milletvekili katılmış ve bunlardan 403'ü kabul, 133'ü ret oyu vermiştir. Hükümet programı 403 oyla güvenoyu almıştır.⁵⁴⁹

3.3.44 1958 Diyanet İşleri Bütçesi Görüşmeleri

23 Şubat 1958'de Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşmeleri başlamıştır. İlk sözü Demokrat Parti Meclis Grubu adına Konya Milletvekili Mustafa Runyun almıştır. Runyun, seçimler sonucunda önemli bir vazifeye getirilen milletvekillerinin, halkının ekseriyetinin Müslüman olduğu memlekette halkın dini ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Nasıl ki milletin maddi ihtiyaçları karşılanmaktaysa manevi ihtiyaçları da karşılanmalıdır. İnsanların yaratılışından itibaren manevi bir varlığa inanma ihtiyacı duyduğunu belirten Runyun, dünyada vatan mefhumu bilinmezken din mefhumunun bilindiğini ifade etmiştir. Türk milletinin savaşlarda maddi imkânsızlıklara düştükleri anlarda maneviyata tutunarak dinç kaldıklarını ve başarıya ulaştıklarını belirten Runyun, Milli Mücadele'de de bu durumun vaki olduğunu ifade etmiş ve Mustafa Kemal'in manevi kuvvetten istifade ettiğini izah etmiştir. Runyun, eğer dinden bahsetmek ve maneviyata sarılmak, dini siyasete alet etmek veya irticai bir hareket olsaydı, bunu en başta Atatürk'ün yapmaması lazım geldiğini ifade etmiştir. Dinin uzun yıllar ihmal edildiğini ve bu yüzden büyük boşluklar açıldığını belirtmiştir. Dinin ve din eğitiminin ehil insanlarca tatbik edilmesi gerektiğini belirten Runyun, bunun için bir takım müesseseler kurulması gerektiğini ve böylece dinin hurafelerden kurtulacağını, milletinse dini suiistimal eden kişilerden korunacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Diyanet bütçesi üzerine söz alan bir diğer isim Antalya Milletvekili Burhanettin Onat'tır. Onat, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yükselen ve tehlike arz eden bir komünizm cereyanı olduğunu ve buna karşı en büyük savunmanın din ile yapılabileceğini ifade etmiştir.⁵⁵¹ Diyanet bütçesinin görüşmelerine 24 Şubat'ta devam edilmiştir.

24 Şubat 1958'de Diyanet bütçesi üzerine mecliste ilk söz alan Cumhuriyetçi Millet Partisi adına Kırşehir Milletvekili Hayri Çopuroğlu olmuştur. Çopuroğlu, insanların cemiyet halinde yaşamaya başladıkları andan beri manevi bir şeye inanma ihtiyacı duyduklarını ve din mefhumunun tarihi bir süreç geçirerek evirildiğini ifade etmiştir. Bir zamanlar devletle dinin aynı kabul edildiğini, bunun da zamanla evirilip modern ihtiyaçları temin maksadıyla dinin devletten ayrıldığı zamanların geldiğini ve laikliğin bu şekilde inkişaf ettiğini belirtmiştir. Laikliğin ne yeni bir din ne de dinsizlik olduğunu ifade eden Çopuroğlu, laikliğin din ve devlet

⁵⁴⁹ A.g.z.c., s. 118-120

⁵⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 2, İnikat 44, 23 Şubat 1958 Pazar, s. 454-455

⁵⁵¹ A.g.z.c., s. 459

işlerini ayarlayan, tanzim eden veya ayıran bir sistem olduğunu ve devletin dine şu noktalarda müdahil olması gerektiğini belirlemiştir: “Devlet, dini müesseselerin kurulması hususunda dine yardım eder. Devlet, halkın intizamını temin ile mükellef olduğundan din maskesi altında halkın intizamını bozacak hareketler yapmaya yeltenenlere mani olur”. Çopuroğlu, Diyanet İşleri’nin siyasi bir organ olan başbakanlığa bağlı bulunmasının doğru olmadığını, bunların müstakil olması gerektiğini ve bazı din adamlarının bundan sebep hükümete yaranmak için ibadet yerlerinde siyasi propaganda yaptıklarını ifade etmiştir. Çopuroğlu, son olarak din görevlilerinin maaşlarında bir iyileştirme yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵²

Bütçe Encümeni adına Rize Milletvekili İzzet Akçal (DP) söz almıştır. Akçal, muhalefetin cami yapımına ehemmiyet verilmesi temennilerinde bulunduklarını fakat bütçe rakamlarını incelemediklerini, inceleselerdi 1950-1957 sonuna kadar 18 milyon 897 bin 135 lira harcanarak 1952 caminin tamir edildiğini ve 18 milyon 446 bin lira harcanarak kasaba ve köy camilerinin tamir ve inşasına yardım edildiğini görmeleri gerektiğini ifade etmiştir. 8 yılda cami tamir ve inşası için toplam 37 milyon 344 bin lira para harcandığını oysa 1923’ten 1950’ye kadar olan 27 yıllık süreçte cami tamiri için 6 milyon 790 bin lira harcandığını belirterek, kendi dönemlerinde bu konuya daha çok ehemmiyet verdiklerini izah etmiştir. Akçal, zamanında Darülhilafe medreselerinin kapatıldığını hatırlatmış ve eğer bunlar kapatılmasa ve modern esaslara göre yenilenerek hayatına devam etmesi sağlansaydı, din adamı ihtiyacının bugüne göre daha az eksikliğinin görüleceğini ifade etmiştir. Fakat bunun böyle yapılmadığını, bir ilahiyat fakültesi kurulduğunu ve çok geçmeden öğrencisi olmadığı için bunun da kapatıldığını, bununla beraber imam hatip okullarının açıldığını fakat bunların da çok geçmeden kapatıldığını belirtmiş ve bu ülkenin sadece imam ve hatibe ihtiyacı olmadığını, yetişmiş muasır din adamlarına da ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.⁵⁵³

Diyanet bütçesi görüşülürken çoğunlukla temas edilen noktalar, din görevlilerinin maaşlarının yetersizliği, köy imamlarının kadrolu olmaları gerektiği ve imam-hatip okullarının sayısının çoğaltılması gerektiğidir.⁵⁵⁴

Ankara Milletvekili Selim Soley (CHP) konu üzerine söz almış ve kendisinden önce konuşmuş Kemal Sarıbrahimoğlu’nun (CHP) “sık sık okunmakta olan mevlitlerde Demokrat Parti iktidarına da dua edilmektedir” ifadesini alıntılamış ve “mevlit mevtaya okunduğuna göre bunda şaşacak bir şey olmaması lazımdır” diyerek, Demokrat Parti’nin vefat etmek üzere olan

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 2, İnikat 45, 24 Şubat 1958 Pazartesi, s. 464-465

⁵⁵³ A.g.z.c., s. 465-466

⁵⁵⁴ A.g.z.c., s. 466

bir parti olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Soley'in bu sözleri mecliste tansiyonun artmasına sebep olmuş ve ondan sonra söz alan Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman'ın (DP) şu ifadeleriyle tansiyon had safhaya çıkmış

O Halk Partisi ki, senelerce milletin aziz dinini inkar eden...(sağdan şiddetli ve devamlı gürültüler, “Utan, utan, sensin dinsiz” sesleri) Türk milletin dinini yapmasına meydan ve imkan vermeyenlerin vicdani huzursuzluklarını bugünkü anlayışlarıyla tashih etmelerini takdir etmek lazımdır (sağdan sözünü geri alsın sesleri). Zor geldi değil mi? Devrinizde milletin dinini dahi serbestçe eda etmesine imkan vermediniz.

ve Erataman'a karşılık Gümüşhane Milletvekili Nihat Sargınalp (CHP) “Kafir sensin, milleti ikiye bölüyorsun” diyerek tepki göstermiştir. Bu sırada meclis başkanının ortalığı yatıştırmaya çalışmasına rağmen zabıt ceridesinden anlaşıldığı üzere Demokrat Parti milletvekilleri ile Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri bir birine girmişler ve kavga etmişlerdir. Bu sırada Erataman, konuşmasına devam etmiş ve Halk Partisi zamanında din adamlarının bir hırka bir lokma durumunda çalıştıklarını, Demokrat Parti iktidarı ile din adamlarının durumlarının kat kat iyi hale getirildiğini ifade etmiştir. Meclisteki tansiyon bir türlü azalmamış ve çok geçmeden Halk Partisi milletvekilleri ile Demokrat Parti milletvekilleri tekrar kavgaya tutuşmuşlardır. Bunun üzerine meclis başkanı 10 dakika ara vermiştir.⁵⁵⁵ Verilen aradan sonra Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu adına Ankara Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, Halk Partisi'ne çok çirkin bir isnatta bulunulduğunu, Halk Partisi'nin dinsizlikle itham edildiğini ve meclis başkanlık divanının bu konuda tamamen etkisiz kaldığını ifade etmiş ve başkanlığı kınamıştır. Meclis başkanı buna karşılık olarak bu ithamda bulunan konuşmacının fikrini uygun bulmadığını belirtmiştir.⁵⁵⁶ 25 Şubat 1958 tarihli Cumhuriyet gazetesinde kavganın büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre kavga yarım saat sürmüş, birçok milletvekilinin kaşı patlamış, kürsüler kırılmış ve çantalar havada uçuşmuştur.⁵⁵⁷

3.3.45 CHP DP'yi Nurculuğu Desteklemekle İtham Ediyor

4 Mayıs 1958'de Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı eleştiren bir bildiri yayınlamıştır.⁵⁵⁸ Bildiride ekonomik durum ve irticai hadiseler üzerinde durulmuştur. Nurculuk ve irticai faaliyetler tenkit edilmiş ve iktidarca irticai mahiyetteki kitap, broşür ve beyannamelerin

⁵⁵⁵ A.g.z.c., s. 468-470; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 221

⁵⁵⁶ A.g.z.c., s. 471

⁵⁵⁷ “Mecliste Dün Sabah Çıkan Kavga”, Cumhuriyet, 25 Şubat 1958, s. 1, 5

⁵⁵⁸ Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 222

yayınlanması için yapılan kağıt tahsisi ifade edilmiştir. Bildiri, iktidarın irticai faaliyetlere son ana kadar müsamaha gösterdiğini ve ancak son anda buna müdahale ettiğini iddia etmiş ve bunu eleştirmiştir.⁵⁵⁹ Demokrat Parti'nin Nurculuğa ihtimam ve müsamaha gösterdiği Akis dergisinde şu ifadelerle izah edilmiştir:

Halbuki bu sırada DP inkılapların bekçiliği sıfatını CHP'ye bırakıyor ve kendi organlarında herkesin takbih ettiği kıpırdanmaları yermek şöyle dursun, bunların ehemmiyetini küçümsemek gayreti içinde görünüyordu. Belki de bu, **Nurcuların beyannamelerinde ümidi gene de DP'de gördüklerini belirtmelerinin neticesiydi. Yahut DP organları seçimlerden evvel iki bakanın, Celal Yardımcı ile Tevfik İleri'nin meşhur Saidi Nursi'nin elini öpmüş olduklarını hatırlatıyorlardı.**⁵⁶⁰

28 Kasım 1958'de İsmet İnönü Afyon'da bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Başbakan Adnan Menderes'in Trakya'da yapmış olduğu konuşmaya cevap vermiştir. İnönü, Demokrat Parti Genel Başkanı Adnan Menderes'in meydanlara çıkıp Halk Partisi'ne kafir dediğini, Ehlisalıp olarak ilan ettiğini, bu şekilde irticayı uyandırdığını ve bunun “*düpedüz kanlı bir irtica teşebbüsü*” olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶¹

7 Şubat 1959 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir habere göre Demokrat Parti tarafından kurulan Vatan Cephesi üyeliği için halka bazı vaatler verilmektedir. Buna örnek olarak gazetede şu haber yer almıştır:

Sivas ilimizde Vatan Cephesi faaliyeti cümlesinden olmak üzere jeeplerle köylere sık sık ziyaretler yapılmaktadır. “Köyünüze yol yapacağız, kredi vereceğiz, **camii yaptıracağız**” sloganını kullanan DP'liler ve DP'lilerin emirlerini yerine getirenler bu vaatlerinin karşılığında köylerindeki seçmenlerin hiç eksiksiz olarak Vatan Cephesine iltihaklarını istemektedirler. Köylü vatandaşlar da vaat edilenleri elde etmek niyetiyle kendilerine peki demektedirler. DP'nin hiç oy alamadığı köylerde seçmenlerin tamamının Vatan Cephesine iltihak ettikleri haberleri de bunu teyit etmektedir.⁵⁶²

⁵⁵⁹ “CHP İktidara Sert Mücadeleye Başlıyor”, Cumhuriyet, 5 Mayıs 1958, s. 1, 5

⁵⁶⁰ “CHP İnkılapların Bekçisi”, Yurtta Olup Bitenler, Akis, 10 Mayıs 1958, s. 8-9

⁵⁶¹ “İnönü, Menderes'in Trakya Konuşmalarına Cevap Verdi”, Cumhuriyet, 29 Kasım 1958, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 235

⁵⁶² “Vatan Cephesine Aza Kaydı İçin Vaatler” Cumhuriyet, 7 Şubat 1959; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 239

Demokrat Parti, halka normalde yapması gereken hizmeti Vatan Cephesine üyelik ve oy kazanmak amacıyla istismar etmeye çalışmış, vaatler doğrultusunda hizmet götüreceğini ifade etmiştir.

3.3.46 Adnan Menderes, Uçak Kazası ve Kurtuluşuna Yüklenen Dini Anlam

Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olan Kıbrıs meselesinin halli için Kıbrıs müzakerelerine katılmak üzere 17 Şubat 1959'da İngiltere'ye hareket eden Başbakan Adnan Menderes'in uçağı bir kaza sonucu düşüp parçalanmıştır. Adnan Menderes bu kazadan sağ kurtulmuş ve hastaneye kaldırılmıştır.⁵⁶³ Menderes'in bu kazadan sağ kurtulmasının kutsi bir anlamı olabileceğini düşünen ve böyle görenler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hatta Adnan Menderes için ülkenin birçok yerinde birçok kurban kesilmiştir. Bunun en somut örneklerinden biri Demokrat Parti Adana İl Kongresinde yaşanmıştır. Kongrede, Konya Milletvekili Himmet Ölçmen'in (DP) söylediği şu sözler bu görüşe bir örnek teşkil etmektedir: “*Bu milletin başında Peygamberin, Allah'ın tayin ettiği bir lider var, bu da Menderes'tir*”.⁵⁶⁴

12 Mart 1959'da Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur tarafından Eyüp Camii'nin Vakıflar İdaresi'nce onarılıp tekrar halka açılması münasebetiyle Eyüp'te bir iftar yemeği verilmiştir. İftara Meclis Başkanvekili Agah Erozan, Afganistan ve Libya Büyükelçileri, İstanbul Valisi Ethem Yetkiner ve Belediye Başkanı Kemal Aygün iştirak etmiştir. Müsteşarın çağırması olduğu 150 kişiden 130'u davete katılmıştır.⁵⁶⁵ Başbakanlık müsteşarının Eyüp'te verdiği iftar yemeği ile Cumhuriyet gazetesinin 12 Mart tarihli sayısına yansıyan haber doğrultusunda iktidarın laikliği kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda suiistimal ettiği görülmektedir. Bununla birlikte müsteşarın bu iftarı vermesinde Adnan Menderes'in yakın zaman önce geçirdiği uçak kazası ile ilgisi de unutulmamalıdır. Önceden belirttiğimiz üzere Menderes bu kazadan kurtulduktan sonra, kendisine kutsi bir vasıf yüklendiği görülmektedir. Öyle ki 26 Mart'ta İstanbul'a gelen Adnan Menderes'e kurbanlar kesilmiş, Başbakan Eyüp'ü ziyaret etmiş ve ardından Ankara'ya hareket etmiştir. Ankara'ya trenle giden Menderes için burada da tekrar kurbanlar kesilmiş ve tekbir getirilmiştir.⁵⁶⁶ Ekrem Alican günlüğünde Demokrat Parti'nin 1959 Ramazan ayı boyunca dini siyasete alet ettiğini şu şekilde anlatmıştır:

⁵⁶³ “*Başbakanın Uçağı İngiltere’de Kazaya Uğradı*”, Cumhuriyet, 18 Şubat 1959; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 217-218; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 239

⁵⁶⁴ “*DP Kongrelerinde İnönü’nün Şahsına Ağır Hücumlar Yapıldı*”, Cumhuriyet, 9 Mart 1959, s. 1, 5; Ahmad, F., a.g.e., 2015, s. 381; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 240

⁵⁶⁵ “*Eyüp’te Dün Gece Verilen Büyük İftar Kalabalık Oldu*”, Cumhuriyet, 13 Mart 1959, s. 1, 5

⁵⁶⁶ Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 218; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 241

Ramazan ayı devamınca Demokrat Parti dini siyasi maksatları için istismar babında elinden gelen bütün imkanları kullandı. Oruçla, namazla, niyazla alakaları olmayan bir takım Demokrat Parti büyüklerinin iftar sofraları vermeleri, ibadet maksadı ile alakasız cami ve bilhassa Eyüp Sultan ziyaretleri, sadece Demokrat Parti teşkilatına mahsus radyoda yayınlanan mevlitler, memleketin dört bir yanına salınan vaizler marifetiyle Demokrat Parti lehinde, bu parti dışındakiler aleyhinde vaazlar verdirilmesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve mensuplarının dinsizlikleri iddiaları gibi hususlar bu istismarların belli başlıları idi. Türkiye'de **Masonların başı sayılan** Başvekalet Müsteşarı **Ahmet Salih Korur**'un verdiği iftar sofraları...⁵⁶⁷

Alican'ın ifadesine göre Ahmet Salih Korur, Türkiye'deki masonların lideridir. Bununla birlikte mason teşkilatları dini neşriyatların her zaman hedefinde olmuştur.⁵⁶⁸ Bu iftar yemeğini müsteşar sıfatıyla yapan Ahmet Salih Korur'un, bir yandan iktidarın siyasal propagandasını yaptığı, diğer yandan hem kendisini hem de masonluğun din karşıtı olmadığını göstermek istediği ileri sürülebilir.

12 Mart 1959 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Cumhuriyet Halk Partisi Ordu Milletvekili Ferda Güley'in Başbakan Adnan Menderes'e "Halk Partisini, Müslüman dinine bağlı değilmiş gibi göstermeye matuf matbuatları, yurttan dağıtılanların hükümet tarafından neden kanunun pençesine teslim edilmediğine" dair bir sözlü soru önergesi verdiği belirtilmiştir.⁵⁶⁹

19 Mart 1959'da İsmet İnönü, Cumhuriyet gazetesine bir beyanat vermiştir. Bu beyanatta İsmet İnönü, iktidarın Ramazan ayında halk efkârında artan dini hassasiyeti kötüye kullandığını ifade etmiştir. Basın, Halk Partisi ve inkılaplara yönelik irticai saldırılar hakkında şunları dile getirmiştir:

...türliş şekilde irtica vakaları, tecavüz hareket ve tertiplerinin neticeleridir. CHP'yi dinsizlikle itham etmek, CHP ile beraber idealist ve münevverlerin hassas oldukları inkılaplara bühân ve tecavüzde bulunmaz yalnız CHP'yi değil hiçbir partiye mensup olmayan tarafsız basını da tabiatıyla müteessir

⁵⁶⁷ Alican, E. (2021). *Günlükler 1956-1966*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 101

⁵⁶⁸ Ogan, M. Raif, "Mason Derneği Kanuna Zıttır", Büyük Doğu, 18 Mayıs 1951, Cilt 5, Sayı 56; Ogan, M. Raif, "Tarikatlar İlga Olundu Fakat Mason Tekyeleri İşliyor", Sebilürreşad, Haziran 1950, Cilt 4, Sayı 80; Arvas, İ., "Mason Cemiyetleri Vaktiyle Nasıl Feshedildi?", Sebilürreşad, Ekim 1952, Cilt 6, Sayı 137; Örs, S. Z., "Son Yüzyılın Muhasebesi-29", Büyük Doğu, 25 Eylül 1959, Cilt 10, Sayı 30; bu örnekler çoğaltılabilir.

⁵⁶⁹ "Başbakana Sorulan Soru", Cumhuriyet, 12 Mart 1959, s. 1, 5

etmiştir. Taassup, tecavüze geçmeden vazife ifa edemez, taassup tecavüze geçmeden maksadını yürütemez. Bugünkü vaziyet, iktidar çevrelerinin vatandaş çokluğunu temsil eden muhalefeti ve tarafsız basını dinsizlikle itham ederek, siyasi bir taarruza geçmesi hareketidir. Dini siyasete alet etmemek ve milli selamet kanunları ile vicdan hürriyetini korumak ve çeşitli mevzuat ile vatandaşın haysiyet ve şerefini masun tutmak iddialarının Türk efkarı önünde bu kadar açık bir şekilde iflas etmesi din istismarcılarını mahkum etmiştir. Din yolunda memleketin çokluğu aleyhine tahrikçi bir tecavüz politikasının takip edilmesi, tarihte bildiğimiz irtica vakalarının herhangi bir surette yüz göstereceğine ihtimal verilmemesi gaflettir. Bu gidiş, mutlaka hadise çıkarır.

Ayrıca İnönü beyanının sonunda bu durumun bir seçim hazırlığı olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷⁰

Cumhuriyet gazetesinin 20 Mart tarihli sayısında Elazığ'da bir vaizin başına gelenler anlatılmıştır. Gazetede, Hacı Ömer adında bir vaizin “güneş battıktan sonra başbakan için kesilen kurbanların yerine masruf olmadığını, bu saatlerde kurban kesilemeyeceğini” söylediği ve “bir faniye bu kadar kurban kesmenin israf ve onu putlaştırma olacağını” ifade ettiği bildirilmiştir. Gazetede vaizin okullarda dinsizlik öğretildiği ve kız çocuklarının okula gitmemesi gerektiği yönünde cemaati öğütlediği de belirtilmektedir. Ayrıca “*CHP kafirdir*” dediği yönünde kendisine iftira atıldığı, bu iftirayı reddettiği ve kendisine tehdit mektupları geldiği ifade edilmiştir.⁵⁷¹

22 Mart 1959 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*İki Demeç Üzerine*” başlığıyla Nadir Nadi bir köşe yazısı yazmıştır. Burada Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü ile İçişleri Bakanı Namık Gedik'in irtica ile ilgili söylemleri yorumlanmıştır. Bu yazıda Nadi, İnönü'nün, 1959 Türkiye'sinde irticanın başarılı olamayacağını söylediğini ve “ne kadar zorlansa da her türlü gerilik akımları dumura uğramaya mahkumdur” dediğini aktarmaktadır. Nadi yazısının devamında İnönü'nün iktidarın irticai bir propaganda aracı olarak kullandığını ve bunda bir siyasi fayda arandığını ifade ettiğini belirtmiştir. İnönü'ye göre iktidarcı gerici faaliyetlere müsamaha gösterilmekte ve hatta direkt olarak iktidar tarafından din politikaya alet edilmektedir. Nadir Nadi, Namık Gedik'in bunların tam aksi istikamette bir tezi savunduğunu

⁵⁷⁰ “İnönü “*Bu Gidiş Mutlaka Hadise Çıkarır*” Diyor”, Cumhuriyet, 20 Mart 1959, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 241

⁵⁷¹ “*Bir Faniye Bu Kadar Kurban Kesmek İsraftır*”, Cumhuriyet, 20 Mart 1959, s. 1, 5

ve Gedik'in ülkede herhangi bir irticai kımıldanmadan bahsedilemeyeceğini ileri sürdüğünü belirtmiştir. Nadi, Gedik'in, ufak tefek hadiselerin büyütülmemesi gerektiğini ve ülke çapında bir irtica hareketi başlamış gibi gösterilmesini doğru bulmadığını ifade ettiğini belirtmiştir. Gedik'e göre Halk Partisi bu ufak tefek hadiseleri abartmakta ve bunu dikkatleri üstüne çekmek, propaganda yapıp gençlik ve basını yanına çekmek için yapmaktadır. Nadi'nin ileri sürülen bu ifadelerden çıkarttığı sonuç ise her iki tarafında irtica hususunda birbirini suçladığı ve ortada irtica olmasa bile “irticağımı” bir şeylerin muhakkak olduğudur. Ayrıca Nadi, İçişleri Bakanı Gedik'in hadiseleri ufak tefek diye nitelmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir. Nadi, laiklik ilkesini parti programına açık bir şekilde almış olan Demokrat Parti'nin ufak tefek demeden tüm irticai faaliyetlere karşı mücadele etmesi gerektiğini belirtmiş ve ancak Atatürk'ün gösterdiği hedefe böyle ulaşılabilirliğini ifade etmiştir.⁵⁷² Bununla birlikte Cumhuriyet gazetesinde 31 Mart 1959'dan itibaren Yunus Nadi'nin hatıralarından yola çıkılarak “31 Mart Vakası” adıyla bir yazı dizisi yayımlanmaya başlamıştır. 1959 31 Mart'ında ve ülkede iktidarla muhalefetin birbirini irticai faaliyet yürütmekle suçladıkları bir dönemde bu yazı dizisinin yayımlanması bir mesaj niteliğindedir. İrticanın zamanında ülkeyi ne hale düşürdüğü ve Cumhuriyet'in kurucu elitlerinin travması haline gelmiş olan bu olayın Yunus Nadi'nin hatırası üzerinden hatırlatılması hem irticaa hem de iktidarla muhalefete bir mesaj, bir uyarı mahiyetindedir.⁵⁷³

15 Kasım 1959'da İçişleri Bakanlığı “Anayasaya ve rejime karşı bedbaht şahısların yapacakları hareketler muvacehesinde hükümetin uyanık ve kararlı olduğuna” dair bir tebliğ yayınlamıştır. Cumhuriyet gazetesinde bu tebliğe, Demokrat Parti Manisa İlçe Kongresi'nde bir delegenin hilafeti istemesinin sebep olduğu belirtilmektedir. Bu delege hemen tevkif edilmiş ve partiden atılmıştır. Bununla birlikte Demokrat Parti genel merkezi de, parti teşkilatlarına bir tamim göndermiştir. Tamimde, kongrelerde Anayasa, parti ilkeleri ve parti tüzük ile programına aykırı olan, irticai konuşmalara müsaade edilmemesi ve eğer müsaade eden olursa, konuşmayı yapanla birlikte partiden derhal ihraç edilmesi bildirilmiştir.⁵⁷⁴

19 Kasım 1959'da Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. Açılış törenine Milli Eğitim Bakan Vekili Tevfik İleri, İstanbul Valisi Ethem Yetkiner, İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün, milletvekilleri ve ilahiyat fakültesi dekanı katılmıştır. Açış konuşmasını Yüksek İslam Enstitü

⁵⁷² Nadi, N., “İki Demeç Üzerine”, Cumhuriyet, 22 Mart 1959; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 241

⁵⁷³ Nadi, Y., “31 Mart Vakası”, Cumhuriyet, 31 Mart 1959, s. 1-2; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 241-242

⁵⁷⁴ “İrtica Hareketlerine Karşı Hükümetin Tebliği”, Cumhuriyet, 16 Kasım 1959; Ahmad, F., Ahmad, B. T., *a.g.e.*, 2020, s. 253

müdürü Gündüz Akbıyık yapmıştır. Milli Eğitim Bakan Vekili Tevfik İleri de bir konuşma yapmış ve konuşması sırasında dinleyicilerin bulunduğu yerden “Allah sizden razı olsun” seslerinin geldiği duyulmuştur. İleri, konuşmasında dinin ilerlemeye mani olmadığını, bunun böyle gösterilmeye çalışılmasının haksızlık olduğunu ve kurulan bu enstitünün İslam alemine büyük hayırları dokunacağını ifade etmiştir. Bu enstitü orta dereceli okullara din dersi öğretmeni yetiştirmek için açılmıştır.⁵⁷⁵

3.3.47 DP, Nurculuk ve CHP’nin İddiaları

29 Aralık 1959’da Nur Cemaatinin lideri Said Nursi, dini istismar ettiği gerekçesiyle suçlanmış ve hakkında takibat başlatılmıştır. Ankara’da dini hisleri şahsi menfaatlere alet eder mahiyette görülen kitabı mahkeme kararıyla toplatılmıştır. Cumhuriyet gazetesinde bu olayla ilgili olarak, Nursi’nin milletvekillerine mektuplar yolladığı ve Isparta’daki evinde polisin arama yaptığı, yapılan arama sonucu mektup ve kitaplara el konulduğu ve savcılığa teslim edildiği belirtilmiştir.⁵⁷⁶

9 Ocak 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki bir habere göre İsmet İnönü, Demokrat Parti’nin seçimler için Said Nursi’yi görevlendirdiğini iddia etmiş, bunun üzerine Adnan Menderes bir açıklama yaparak bu ithamı reddetmiş ve İnönü’nün sözlerini geri almasını istemiştir. Ayrıca Başbakan Adnan Menderes, Afyon Emirdağ ilçesindeki Demokrat Parti ilçe idare heyetinin irtica ve Nurculuğa temayülü nedeniyle Afyon Demokrat Parti İl Başkanlığına şu telgrafi çekmiştir:

Partimiz program ve prensiplerine aykırı hareket ve vazife ve salahiyetlerini tecavüz etmiş olmaları dolayısıyla Emirdağ müteşebbis ilçe idare kuruluna işten el çektirilmiştir. Buna göre muamele ifasını rica ederim tecavüz etmiş olmaları dolayısıyla Emirdağ müteşebbis ilçe idare kuruluna işten el çektirilmiştir. Buna göre muamele ifasını rica ederim tecavüz etmiş olmaları dolayısıyla Emirdağ müteşebbis ilçe idare kuruluna işten el çektirilmiştir. Buna göre muamele ifasını rica ederim.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ “Yüksek İslam Enstitüsü Dün Açıldı”, Cumhuriyet, 20 Kasım 1959, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 254

⁵⁷⁶ “Dini İstismar Eden Saidi Nursi Hakkında Takibat Başladı”, Cumhuriyet, 30 Aralık 1959, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 255

⁵⁷⁷ “Saidi Nursi Meselesinde Menderes’in İnönü’ye Cevabı”, Cumhuriyet, 9 Ocak 1960, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 256

İsmet İnönü, 11 Ocak 1960'da Bilecik'te bir konuşma yapmıştır. İsmet İnönü, iktidarın nurcularla iş birliği yaptığını ve bunun dini siyasete alet etmek olduğunu şu konuşmasıyla izah etmiştir:

Seçim mücadelesini açtık. Daha ilk anda dini politikaya alet ederek propaganda başladı. İktidar başkanıyla bir meselede vuzuha varmaya çalışıyorum. İktidar başkanının Adana ve Mersin'de, altından geçtiği, kendi partisi tarafından imal edilmiş taklarda, kendi partisi tarafından asılmış dövizlerde din ve İslam rehberliğinden hatta Hazreti Ömerlikten bahsedildiğini okuduk. Fakat iktidar başının bu yazılara itiraz ettiğini, bunlardan bir tekini kaldırttığını işitmedik. Artık din adamı olduğu iddiasında bulunan acayip kıyafetli bir zat⁵⁷⁸, bir eski politikacı da siyasi partiler hakkında giriştiği propagandada iktidar başkanına ve en yakın iki ideal arkadaşını desteklemekte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin serbestçe aleyhinde bulunmaktadır. 1960 seçim kampanyasında, dini siyasete alet eden bir propaganda usulü takip olunacak mı, olunmayacak mı? İktidarın bu hususta kesin ve dürüst bir açıklama yapması lazımdır. ...insaf etmez misiniz, aşağı yukarı kırk sene sonra bizi Ehlişalip ilan ediyorlar. DP'yi destekleyen ve mürit gösterisiyle dolaşan garip nur dağıtıcıları bizden esirgenen seyahat hürriyeti etiketiyle teşvik görüyorlar. ...1960 kampanyasının, dinin geniş mikyasta CHP aleyhinde istismarı esasına dayanacağı endişesini veriyor.⁵⁷⁹

Ekrem Alican'ın günlüğünde İnönü ile Menderes'in arasında cereyan eden Said Nursi ve Nurculuk meselesine şöyle not düştüğü görülmektedir:

Demokrat Parti yılbaşında Bediüzzaman'ı, lehinde propaganda yapmak üzere Ankara, İstanbul, Konya gibi vilayetlerde seyahatlere çıkarıp din istismarcılığına girişmişti. Paşa bu durum karşısında "Demokrat Parti Bediüzzaman'a seçim vazifesi vermiştir, onu hizmette kullanıyor" diye beyanatta bulundu. Paşa'nın bu beyanatı Ocak ayı içinde Adnan Bey'le Paşa arasında şiddetli söz düellosuna sebebiyet verdi ve bu arada laiklik, dinsizlik münakaşaları ortaya atıldı. Üç dört raunt devam eden bu münakaşalarda Paşa çok ağır bastı ve sonunda Adnan Bey susmak lüzumunu hissetti,

⁵⁷⁸ Said Nursi kastedilmektedir.

⁵⁷⁹ "CHP Genel Başkanı Dün Bilecik'te İkinci Konuşmasını Yaptı", Cumhuriyet, 12 Ocak 1960, s. 1, 5; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 256

Bediüzzaman'a da hükümet Afyon'da mı, Isparta'da mı nerede ise bir kaza merkezinde oturmasını, seyahatlerden vazgeçmesini tavsiye ve tebliğ etti. Bundan sonra bu hadiseler biraz sükûnet buldu.⁵⁸⁰

Hem İsmet İnönü'nün hem de Ekrem Alican'ın ifadelerinden yola çıkılarak Demokrat Parti'nin 1950'lerin ortalarından sonra ve özellikle 1959-60 yıllarında dini siyasete alet ettiği, Nurcularla ilişki kurulduğu ve Said Nursi'ye ihtimam ve müsamaha gösterildiği ifade edilebilir. Öyle ki 1956'da Said Nursi'nin yazmış olduğu Risale-i Nur kitaplaştırılmış ve bu Nur talebelerinin Demokrat Parti'ye destek vermesini sağlamıştır. Risale-i Nur'un kitaplaştırılması, 9 ve 10'ncu dönem Isparta Milletvekili Tahsin Tola'nın, Adnan Menderes'e Said Nursi'nin Risale-i Nur'un yayımını kolaylaştırmasına dair ricasını bildirmesi ve Menderes'in bunu kabul etmesiyle gerçekleşmiştir.⁵⁸¹ Bu iyi ilişkilere bir başka örnek olarak birkaç Demokrat Parti milletvekilinin Said Nursi'yi ziyaret etmesi gösterilebilir. 31 Aralık 1959'da Ankara'da bulunan Said Nursi'yi görmek üzere 2 Demokrat Parti milletvekili, Fethullah Taşkesenlioğlu (Erzurum Milletvekili) ile Gıyasettin Emre (Muş Milletvekili) ve eski Demokrat Parti Isparta Milletvekili Tahsin Tola ikamet ettiği evde onu ziyaret etmişlerdir. Said Nursi'yi ziyaret etmek isteyenlerden biri de Cumhuriyet Halk Partisi Van Milletvekili Abdülvahap Altınkaynak'tır. Fakat Said Nursi Altınkaynak'ı kabul etmemiştir.⁵⁸²

Görüleceği üzere Nursi'nin dini etki alanı kadar siyasi etki alanı da geniştir. Said Nursi'nin bu etki alanından tek Demokrat Parti yararlanmak istemiştir dersek bu yanlış olur. Bu tutumda Cumhuriyet Halk Partisi de ortaktır. Tabi ki şu bir gerçektir, iki partinin de genel manada Said Nursi'ye ve Nurculuğa tamamen bir meyli yoktur. Bu iki partinin de yönetici elitlerinin ifadelerinden ve faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Öyle ki Adnan Menderes bu konu hakkında "Demokrat Parti'nin millettten güven oyu almak için 93 yaşındaki bir ihtiyarın Risale-i Nur'una asla ihtiyacı yoktur" demiştir.⁵⁸³

İsmet İnönü ve Adnan Menderes'in Said Nursi ve din ile irtica meselesi üzerinde cereyan eden söz düellosuyla ilgi Serdengeçti dergisi de görüş bildirmiştir. Serdengeçti'ye göre mesele iki isim arasında dinin siyasete alet edilip edilmediği ve Said Nursi'nin iktidar tarafından kullanılıp kullanılmadığıyla ilgilidir. Serdengeçti din mevzuu üzerinde şu sonuca varmıştır:

⁵⁸⁰ Alican, E., *Günlükler 1956...*, 2021, s. 115

⁵⁸¹ Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 207-208

⁵⁸² "Saidi Nursi Dün De DP'li İki Mebusla Görüştü", Cumhuriyet, 1 Ocak 1960, s. 1, 7

⁵⁸³ Azak, U., *a.g.e.*, 2019, s. 213

Memleketimizde bir türlü halledilemeyen meselelerin başında din işleri vardır. Yüzyıllardan beri irtica-inkılap yaygarasıyla bütün gazete sütunları, mahkeme salonları, nutuk çekilen meydanlar, üniversite kürsüleri dolup taşmakta... Bu neden böyledir? Böyledir çünkü: Başlangıçta çok yanlış adımlar atılmıştır. Bazı askeri ve siyasi zaferler kazanan şahıslar, cemiyet işlerini ıslahat, inkılap gibi hareketleri de siyasi ve askeri zaferleri gibi müspet istikamette yürütecekleri vehmine düşmüşler, Türk milletinin **içtimai bünyesinde ilmi bir şekilde tetkik etmeden onu ayakta tutan kuvvetleri tanımadan bazı peşin, zorlayıcı ve sert kararlar vererek bütün bu münakaşa ve mücadelelerin zeminini, sebeplerini hazırlamışlardır.** Kökünü kazıdıklarını zannettikleri bir takım kuvvet ve kıymetler inkılabın ilk yıllarında gerilemişler fakat asla ölmemiş, öldürülememişlerdir. Domaniç yaylalarında sürülerini otlatan küçücük Osmanlı Beyliği'ni cihangir bir imparatorluk haline getiren üç kıta ve yedi denize hükmettiren bu kuvvet, **müfrit, mutaarrız, mütecaviz, maddeci ve dünyacı görüşlerin istilasına uğramışsa da** yavaş yavaş bir nevi mahremiyet ve kutsiyet havası içinde gelişmiş, bugünün materyalistlerini tehdit eden bir kuvvet haline gelmiştir.⁵⁸⁴

3.3.48 Genel Değerlendirme

Demokrat Parti iktidarı 14 Mayıs 1950'deki seçimleri kazanmasıyla başlamış ve 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bir cuntanın askeri müdahalesi ile sona ermiştir.⁵⁸⁵ Demokrat Parti, muhalefet yıllarında, iktidardaki Halk Partisi'nin anti-demokratik uygulamalarını eleştirmektedir. Demokrat Parti bu eleştirdiği uygulamaları iktidara geldikten kısa bir süre sonra kendisi de uygulamaya başlayacak ve hatta bunun dozunu daha da arttıracaktır. Basına⁵⁸⁶ ve üniversiteye⁵⁸⁷ yönelik baskı, genel manada halka da uygulanmaya başlayacak, ilk yılların getirdiği ekonomik istikrar giderek düşüşe geçecek⁵⁸⁸ ve askerin içinde de tepki çekmeye başlayacaktır. Ticani faaliyetleriyle görünür hale gelen irtica faaliyetlerini iktidar ve muhalefetin dini siyasete alet etmesi izleyecek, Kıbrıs meselesinin ülke geneline

⁵⁸⁴ “İnönü-Menderes Söz Düellosu”, Serdengeçti, Mart 1960, Cilt. 12, Sayı 32, s. 8

⁵⁸⁵ “Meclis Feshedildi, Yeni Anayasa ve Demokratik Müesseselerin Kurulma Hazırlığı Başladı”, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960

⁵⁸⁶ “Basın Kanunu Tadilatı İçin Mecliste Tartışmalar”, Cumhuriyet, 9 Mart 1954; “Neşir Yolu İle İşlenecek Suçlar Kanunu Çıktı”, Cumhuriyet, 10 Mart 1954

⁵⁸⁷ “Profesörleri Siyasetle İştigalden Meneden Kanun”, Cumhuriyet, 22 Temmuz 1953

⁵⁸⁸ Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 194-196, 208-210

vermiş olduğu gerilim 6-7 Eylül Olayları ile patlak verecek⁵⁸⁹, bu olaydan ötürü dış siyasette itibar sarsıntısı yaşanacak⁵⁹⁰ ve ordunun içinde bir grup (9 Subay Olayı⁵⁹¹) askeri darbe planları yaparken deşifre olacaklardır. Tüm bunlara Vatan Cephesi adıyla halkı ikiye bölmeye yatkın bir parti teşkilatı kurulacak⁵⁹², Tahkikat Komisyonu adıyla muhalefetin ve basının hareketini tamamen kısıtlayıcı tedbirler alacak bir kurul kurulacak⁵⁹³ ve en nihayetinde tek partili rejime tekrar dönüşün arzulandığı intibamı doğuracak Cumhuriyet Halk Partisi'nin kapatılması gündeme gelecektir⁵⁹⁴. İşte tüm bunlar askeri müdahalenin sebeplerini oluşturmuştur.⁵⁹⁵

Askeri müdahaleden sonra tüm siyasi parti faaliyetleri yasaklanacak ve Türk siyasi hayatına etkide bulunan 11'nci dönem sonlanacaktır. Bunların peşi sıra sabık iktidarın yargılanma süreci başlayacak⁵⁹⁶ ve nihayetinde 3 kişinin idamı ve 10'larca kişinin hapsine neden olacaktır. İdam edilenler sabık Başbakan Adnan Menderes, sabık Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve sabık Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dur.⁵⁹⁷ Hapis cezası alanlar arasında, başta idam kararı çıkmasına rağmen yaş haddinden dolayı cezası hapse çevrilen sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Samet Ağaoğlu ve Refik Koraltan gibi önde gelen Demokrat Partili isimler bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Sabık İçişleri Bakanı Namık Gedik ise yargı sürecinden önce intihar etmiştir.⁵⁹⁹ 1961'de asker, yönetimi tekrar sivillere bırakmak için harekete geçmiş ve seçimler yapılmıştır.⁶⁰⁰ Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetleri bu darbeden sonra kurulmuştur.⁶⁰¹ Bu hükümetler istikrarlı olamamış ve bu durum 1965 seçimleriyle⁶⁰² iktidara

⁵⁸⁹ “Dün Şehrimizde 2032 Yağmacı Sorguya Çekildi”, “Ankara’da Yapılan Nümayişler”, “İzmir’de Sükun Avdet Etti”, Cumhuriyet, 8 Eylül 1955

⁵⁹⁰ Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 200-202

⁵⁹¹ “İstanbul’da 9 Subay Tevkif Edildi”, Cumhuriyet, 17 Ocak 1958

⁵⁹² “Menderes ‘Vatan Cephesi’ Kurulmasını Talep Ediyor”, Cumhuriyet, 13 Ekim 1958; Eroğul, C., a.g.e., 2017, s. 217

⁵⁹³ “CHP ve Basın’la İlgili Önerge Bugün Mecliste Görüşülüyor”, Cumhuriyet, 18 Nisan 1960; “Dün Kurulan Meclis Tahkikat Encümeni İşe Başlarken 3 Yasak Kararı Verdi”, Cumhuriyet, 19 Nisan 1960; “Tahkik Encümeni Salahiyetleri Teklifi Bugün Mecliste Görüşülüyor”, Cumhuriyet, 27 Nisan 1960; “Başbakan ‘Komisyon İşini Bitirdi’ Dedi”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1960

⁵⁹⁴ “D. Partililer, C. Halk Partisi’nin Kapatılmasını İstiyorlar”, Cumhuriyet, 14 Eylül 1959

⁵⁹⁵ Yassıada Broşürü, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul Ekim 1960, s. 17-30, erişim tarihi 6.10.2024; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/b1d85ed1-7bea-4d06-8173-e1a40610fa28>

⁵⁹⁶ “Duruşma Bu Sabah 9.30’da”, Cumhuriyet, 14 Ekim 1960; “Türk Tarihinin En Büyük Davası Dün 9.30’da Başladı ve 18’e Kadar Sürdü”, Cumhuriyet, 15 Ekim 1960

⁵⁹⁷ “MBK 3 İdamı Tasdik Etti”, Cumhuriyet, 16 Eylül 1961; “Polatkan ve Zorlu’nun Hükümleri İnfaz Edildi”, Cumhuriyet, 17 Eylül 1961; “Menderes Hakkındaki Hüküm De İnfaz Edildi”, Cumhuriyet, 18 Eylül 1961

⁵⁹⁸ “Yüksek Adalet Divanı Dün Kararını Verdi”, Cumhuriyet, 16 Eylül 1961

⁵⁹⁹ “Gedik Kendini Pencereden Atmak Suretiyle İntihar Etti”, Cumhuriyet, 31 Mayıs 1960

⁶⁰⁰ “Vatandaş, Sandık Başına!”, Cumhuriyet, 15 Ekim 1961

⁶⁰¹ “İkinci Cumhuriyet’in İlk Kabinesi Dün Açıklandı”, Cumhuriyet, 21 Kasım 1961; “Başbakan İsmet İnönü Dün Gece İstifa Etti”, Cumhuriyet, 31 Mayıs 1962; “Üçlü Hükümetin Bakanları Belli Oldu”, “2. Koalisyon Kabinesinde 14 Yeni Bakan Görev Aldı”, Cumhuriyet, 26 Haziran 1962; “YTP ve CKMP’nin Koalisyondan Çekilme Kararını Resmen Bildirmesi Üzerine Başbakan İsmet İnönü Dün İstifa Etti”, Cumhuriyet, 3 Aralık 1963; “İnönü 3’ncü Koalisyon Hükümetini Dün Kurdu”, Cumhuriyet, 26 Aralık 1963

⁶⁰² “Kesinleşmek Üzere Olan Sonuç: AP Çoğunluğu Aldı”, Cumhuriyet, 11 Ekim 1965

gelen Adalet Parti'siyle son bulmuştur⁶⁰³. Adalet Partisi ise Demokrat Parti'nin varisi konumundadır.⁶⁰⁴ 27 Mayıs askeri müdahalesi Türk siyasi hayatında bir askeri müdahale geleneği başlatmıştır. Öyle ki 27 Mayıs ve 1961 seçimlerinin üzerinden çok geçmeden 1962⁶⁰⁵ ve 1963'te⁶⁰⁶ Talat Aydemir'in başında bulunduğu bir cunta iki kez darbe girişiminde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Tabi ki bu askeri müdahale geleneği 1971⁶⁰⁷ ve 1980'de⁶⁰⁸ tekrar kendisini gösterecek ve siyasi istikrarı sarsacak bir etki bırakacaktır.

Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren iktidarın tek mümessili olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1945'te 2. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu Batı Blok'u sisteminin içine entegre olmak ve Sovyet tehditlerine karşı stratejik bir ittifak kurabilmek için Batı ülkeleriyle yani demokratik esaslı kabul etmiş ülkelerle iyi ilişkiler kurmak amacıyla belli başlı faaliyetlere girişmiştir. Bunlardan ilki Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya kağıt üstünde de olsa savaş ilan etmesidir. Böylece Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılabilmektedir. 1945 öncesi başta İngiltere ve Fransa ile olan iyi ilişkiler 1945 sonrası yerini Amerika ile kurulan yakın ilişkilere bırakmış, Amerika Türkiye'yi Sovyet yayılcılığına karşı bir ileri karakol olarak görmeye başlamış ve bu doğrultuda savaş sonrası mali yardımlardan faydalandırmıştır. Türkiye'de savaş sonrası bu demokratik ve liberal dünya görüşünün bir üyesi olabilmek ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlığa karşı muhalefetin sesini serbestçe duyurabilmesini sağlamak için çok partili hayata geçişi teşvik etmiş ve nihayetinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden peyda olmuş bir siyasi parti olan Demokrat Parti Ocak 1946'da kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı her ne kadar bir muhalefet partisinin oluşmasını teşvik etmişse de iktidarı hemen kaybetmek niyetinde olmadığını 1947'de yapılması gereken seçimleri 1946 senesine çekerek göstermiştir. Bununla beraber, Demokrat Parti'nin ısrarla üzerinde durduğu 1946 seçim şaibesi Demokrat Parti'nin muhalefette olduğu yıllarda kullanılan bir siyasi propaganda olmuştur. Demokrat Parti de tıpkı Halk Partisi gibi inkılapçı ve laik olmakla beraber, devletçilik konusunda daha ılımlı bir söylem geliştirmiştir. Nitekim iktidara geldiğinde bunu açık bir şekilde gösterecektir. Bununla beraber, Demokrat Parti iktidara gelmeden önce ilk olarak 1950 seçimleri için yayınladığı seçim beyannamesinde ifade ettiği "*halka mal olmuş inkılaplar ve halka mal olmamış inkılaplar*" söylemini, iktidara geldikten sonra da sürdürmüş

⁶⁰³ "Kabine Açıklandı", Cumhuriyet, 28 Ekim 1965

⁶⁰⁴ Zürcher, E. J. (2001). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 358

⁶⁰⁵ "Ankara'da Dün Sabah ve Gece Cereyan Eden Olaylar, Bir Kısım Askeri Birlikler Harekete Geçerek Gürsel'den Meclisin Feshini İstediler", Cumhuriyet, 23 Şubat 1962

⁶⁰⁶ "Dün Gece Yarısı Ankara'da Silahlı Bir İhtilal Hareketi Oldu", Cumhuriyet, 21 Mayıs 1963

⁶⁰⁷ "Ordu, Şartları Uygulanmazsa Yönetime El Koymaya Kararlı Olduğunu Bildirdi", "Komutanların Ültimatomu Üzerine Demirel İstifa Etti", Cumhuriyet, 13 Mart 1971

⁶⁰⁸ "Parlamento ve Hükümet Feshedildi, Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu", Cumhuriyet, 12 Eylül 1980

ve hatta meclisin 9'ncu dönem ilk birleşiminde hükümet programında da buna değinmiştir. Bu söylemle Demokrat Parti, Halk Partisi'nden ayrı bir nitelik taşıdığını göstermiştir. Nitekim Demokrat Parti, inkılapları yapan parti değildir. Bu nedenle bu söylemi rahatça kullanabilmiş ve halk nezdinde bir intiba yaratmaya çalışmıştır. Bu intiba “*ben Halk Partisi'nden farklıyım*” intibaidir. Esasen Halk Partisi'nin başlatmış olduğu inkılap ve laiklikten ödün verme siyasetinin devamını Demokrat Parti de sergilemiştir. Fakat bu konuda pekala Halk Partisi'nden ileri gitmiştir. Öyle ki irticai faaliyetler 1950-60 arası gözle görünür bir düzeyde artış göstermiş, tarikat ve cemaatler rahatça yayın ve siyasa anlamında kendilerini ifade eder konuma gelmiş ve siyasilerle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Öyle ki cemaat ve tarikatların oy deposu telakki edilmesi geleneği bu dönemde başlamıştır. Bu tek taraflı olarak Demokrat Parti'ye yüklenemez. Öyle ki o dönem faaliyet gösteren tüm partiler ve üyeleri dini siyasete alet etmiş, cemaat ve tarikatlardan yararlanmış hatta cemaat ve tarikat üyelerini partileri içine dahil etmişlerdir. İşte bu şekilde irticaya müsamaha gösterilmesiyle birlikte ülke çapında irticai faaliyetler vuku bulmuş ve bu faaliyetlerin hedefi inkılaplar ve laiklik ilkesi olmuştur. Bunun ilk göstergesi Atatürk heykellerine yapılan saldırıyla kendini göstermiş ve bunun neticesinde iktidar bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu Atatürk'ü Koruma Kanunu olarak karşımıza çıkmıştır. Daha sonra iktidarcı savunulan ülkede irtica yoktur söylemine karşın 1952 yılının sonlarında Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a suikast düzenlenmiştir. Bunun neticesinde iktidar tekrar bazı önlemler almış, bu işten sorumlu görülen siyasi veya siyasi olmadığını ifade eden yapılar kapatılmış ve birçok kişi bu işe iştirak ettiği veya teşvik ettiği için yargılanmıştır. Bu doğrultuda kapatılanlardan biri Türk Milliyetçiler Derneği olmuş ve dernek başkanı Demokrat Parti Isparta Milletvekili Sait Bilgiç partiden ihraç edilmiştir. Kısa bir süre sonra tekrar Demokrat Parti'ye dönmesine karşın bu o dönem iktidarın gösterdiği tepkinin ve aldığı tedbirlerin bir ifadesidir. Bu tedbirlerden biri de Temmuz 1953'te çıkan Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun'dur. 1954-1957 yılları arası, öncesine nazaran irtica, dinin siyasete alet edilmesi ve laiklik karşıtlığı gibi konularda daha sakin geçmiş ve bu yıllarda daha çok dış politika ve iktisadi gidişat gündeme getirilmiştir. 1958-1960 yıllarında ise iktidar ve muhalefet tekrar dinin siyasete alet edildiği üzerinden birbirlerini suçlamaya ve bu doğrultuda siyasi propaganda yapmaya başlamıştır. Öyle ki bu dönemde Nurculuk faaliyetleri artış göstermiş ve Halk Partisi, iktidarı bu cemaatle iyi ilişkiler kurmakla itham etmiştir. Öyle ki bu söylem 1959 Aralık'ından 1960 Ocak'ına kadar aralıksız söz düelloları şeklinde devam etmiş ve nihayetinde Said Nursi'nin iktidarcı yurt gezilerine bir ara vermesi yönünde uyarısı sonucu sona ermiştir. Tüm bu süreç ve olaylar incelendiğinde biz 1950-1960 yıllarını üç kısma ayırmaktayız. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz:

1. 1954 senesindeki seçimlerden sonra Adnan Menderes'in mecliste hükümet programını okurken izah ettiği üzere 1950-1954 arası dönemin geçiş dönemi olduğunu söylemesinden hareketle 14 Mayıs 1950 ile 2 Mayıs 1954 arasındaki dönemi **Geçiş Dönemi** olarak adlandırmaktayız.

2. 2 Mayıs 1954'ten 27 Ekim 1957'ye kadar olan dönemi **Uyum Dönemi** olarak adlandırmaktayız. Bunun nedeni yukarıdaki metinde de çokça ifade edildiği üzere insan hayatına benzetilen meselelerin doğup, gelişip, öldüğü yönündeki söylemden hareketle gelişme ifadesinin uyum şeklinde ifade edilmesinin daha doğru olacağına kanaat getirmemizdir.

3. 27 Ekim 1957'den 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar olan dönemi ise **Çöküş Dönemi** olarak adlandırdık. Bunun nedeni ise her şeyin bir sonu olduğu izahından ve yukarıda da belirttiğimiz üzere insan hayatına benzetilen meselelerin son aşamasının ölüm olduğunun belirtilmesinden hareketle bu adlandırmayı yapmaktayız.

Bu dönem adlandırmaları seçim tarihlerine ve meclisteki dönemlere göre yaptığımız da belirtilmelidir.

4. DİNİ EĞİTİM ALMIŞ 9, 10 ve 11. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİNİN SÖYLEMLERİNDE LAİKLİK

Din eğitimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte değişim yaşamıştır. Öncelikle laik bir toplum yaratmak isteyen yönetici elit, yönetime etki eden dini kurumları ilga etmiş ve bu yapılan faaliyetler nihayet eğitimde de kendisini göstermiştir. Nitekim 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte eğitimde birlik sağlanmış, Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile özel vakıflar tarafından idare olunan medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devredilmiş veya bağlanmış. Bu kanunu takiben dini vazifelerin aksamaması ve din adamlarının yetiştirilmesi için imam-hatip okulları ve ilahiyat fakültesi açılmışsa da pek rağbet görmeyen bu okullar yıllar içinde kapatılmıştır. Bu durum ise Türkiye'de Cumhuriyet ile beraber dinin ve dini eğitimin aksatıldığına, bunlara itibar gösterilmediğine dair eleştirilerin yapılmasına, bu eleştirilerin gazete ve dergi sütunlarına taşınmasına ve meclis gündemine getirilip eski dönem meclislerinin eleştirilmesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki kurucu elit dinsizlikle dahi suçlanmıştır. Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte zuhur eden liberalleşme hareketi neticesinde bu yöndeki eleştiriler daha da artış göstermiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif bir partinin kurulması ile bu eleştiri yapan kesim kurulan yeni partilere yönelmiştir. Tezin konusu bağlamında din eğitimi almış ve 1950-1960 yılları arasında milletvekilliği yapmış milletvekillerinin laiklik söylemini incelenmiştir. Eleştiri konusu yapılan dini eğitim ve din hakkında muhatap kişiler yani din eğitimi almış milletvekillerinin laiklik söylemi incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

4.1 9. Dönem Milletvekilleri

4.1.1 Ankara Milletvekilleri

4.1.1.1 Ömer Bilen

Din eğitimi almış, çeşitli dini görevleri icra etmiş ve 1950 yılında yapılan genel seçimlerde Ankara'dan Demokrat Parti 9. Dönem milletvekili seçilmiş olan Ömer Bilen'in hal tercümesinde vermiş olduğu bilgilere göre 28 Kasım 1891 yılında Kırşehir (Nevşehir⁶⁰⁹) Avanos Genezin Köyü'nde⁶¹⁰ doğmuştur. Babası Adil Efendi, annesi Firdevs Hanım olan Bilen, 1897 yılında Mustafa ve Ayşe'nin kızı olarak dünyaya gelen Zeliha ile evlenmiş (tarih verilmemiş) ve evliliklerinden 10 çocuk dünyaya gelmiştir.⁶¹¹ 1940'ta eşi Zeliha'nın vefatı

⁶⁰⁹ Bu ilçe günümüzde Nevşehir'e bağlıdır.

⁶¹⁰ Bu köy günümüzde Özkonak Mahallesi adını almıştır.

⁶¹¹ İsimleri Münire, Emine, Hatice, Firdevs, Mahmut, Nimet, Celalettin (1927-1929), Celalettin, Mustafa ve Adil.

üzerine Hüseyin ve Satı'nın kızı Habibe (1901) ile evlenmiştir. Ömer Bilen, ilkokulu bitirdikten sonra Adil Efendi'den Kur'an eğitimi almış ve ardından eğitimine devam etmek üzere Kayseri'ye gitmiştir. 8 yıl boyunca Kazıklı Hacı Kasım ve Şakir Efendi oğlu Hacı İbrahim Efendilerden ders gördükten sonra icazetname almıştır. 2 yıl Kayseri'de bulunan Hunat Hatun Camiinde müderrislik yapmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın ilanı ile birlikte ihtiyat subayı olarak silahlı altına alınmıştır. Terhis edildikten sonra Şeriye Vekaleti'nin açmış olduğu sınavı kazanmış ve 1 Eylül 1922'de Avanos müderrisliğine atanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra müderrislik vazifesiyle çevrilmiş ve Bilen bu doğrultuda 4 Mart 1924'te Avanos vazifesiyle tayin edilmiştir. 29 Mayıs 1936'da Çubuk Vazifesiyle, 2 Ağustos 1941'de Ankara Merkez Vazifesiyle, 24 Mart 1950'de Gezici Vazifesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Müfettişliğine getirilmiştir. Demokrat Parti tarafından Ankara'dan aday gösterilmek istenen Bilen, bu teklifi kabul etmiş⁶¹² ve 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonucunda milletvekili seçildiğinden dolayı 18 Mayıs 1950'de müfettişlik görevinden ayrılmıştır. Ömer Bilen'in kendi ifadelerine göre Kayseri'de almış olduğu icazetname Maarif Vekâletince incelenerek yüksek tahsil diploması olarak onanmıştır.⁶¹³

14 Mayıs seçimlerinde 144.635 oyla seçilmiş, 17 Mayıs'ta tutanağını almış ve 22 Mayıs 1950'de ant içip meclise katılmıştır⁶¹⁴. 5 Haziran 1950'de de seçim tutanağı mecliste onaylanmıştır. Ömer Bilen, Dilekçe⁶¹⁵ ve Milli Eğitim⁶¹⁶ Komisyonlarında çalışmıştır. 1954 yılında yapılan ve 10. Dönem meclisini oluşturacak olan seçimlere de katılan ve Ankara'dan yeniden milletvekili seçilen Bilen, 16 Aralık 1957'de Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu üyeliğine atanmıştır⁶¹⁷. Bu görevi 10 Haziran 1960'ta emekliye

⁶¹² “DP ve MP Adayları”, Ulus, 14 Nisan 1950, s. 7

⁶¹³ Ömer Bilen, *Hal Tercümesi*, Ankara 9. Dönem 1950, Milletvekili Mazbata ve Tanıtma Formları, TBMM Kütüphanesi; Öztürk, K. (1999). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. DÖNEM 1950-1954*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, C. 7, s. 51-52

⁶¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 2

⁶¹⁵ 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 36; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 37; 9 Kasım 1953'te mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 246 oy alarak tekrar Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 35

⁶¹⁶ 6 Kasım 1950 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 28; 9 Kasım 1951 tarihinde mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 284 oy alarak tekrar Milli Eğitim Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 33

⁶¹⁷ CBDAB, CA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 30_11_1_0_267_32_18; “Ömer Bilen, Diyanet İşleri Müşaviri Oldu”, Cumhuriyet, 15 Aralık 1957, s. 3

sevkine kadar devam ettirmiştir⁶¹⁸. 6 Nisan 1964'te Ankara'da vefat eden Ömer Bilen, Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁶¹⁹

14 Nisan 1950 tarihli Ulus gazetesinde Ömer Bilen'in adaylığıyla ilgili habere yer verilmiştir.⁶²⁰ 27 Nisan'da yine aynı gazetede Ömer Bilen'in seçim propagandaları sırasında dini siyasete alet ettiği ifade edilmiştir:

DP aday listesinde yer almış bulunan Hacı Bayram vaizi Ömer Bilen'in Ankara kazalarında şimdiden birtakım tahriklere giriştiği haber verilmektedir. Bu tahriklerinden biri de evvelki gün Kırıkkale'de vukua gelmiştir. Aday sıfatıyla propaganda gezisine çıktığı anlaşılan vaiz, akşam namazını müteakip cemaatle bir hasbihal yapmak istemiştir. DP ilçe başkanı namazdan sonra cemaat camiden ayrılırken parti merkezinin balkonuna çıkmış ve “Hoca efendi ile görüşmek” üzere kendilerini parti binasına davet etmiştir. Bu davetin mahiyetini haklı olarak şüpheli gören bir kısım vatandaşlar, yollarına devam etmişler, diğer bir kısmı ise merak saikasıyla içeri girerek “Hoca Efendi'yi dinlemişlerdir. Vaiz, burada, bir parti adayı olarak düşüncelerini anlatacak yerde, bazı hadis ve ayetler okumuş, birtakım kıssalar anlatmış ve vatandaşların dini hislerini tahrik etmek suretiyle Halk Partisi'ni yermeğe kalkışmıştır. Hadis ve ayetlerden Halk Partisi aleyhine ahkam çıkarması ve orada toplanan vatandaşlara bu yolda telkinlerde bulunması Kırıkkale muhitinde hayret ve teessüfle karşılanmıştır. Kendi şahsi politikasına dini bu derece çığ bir şekilde alet etmeye cüret eden Hacı Bayram vaizinin bu hareketi, derhal ilgili makamlara haber verilmiştir.⁶²¹

Zafer gazetesinde Demokrat Parti'nin Ankara adayları tanıtılmaktadır. Tanıtılanlardan biri de Ömer Bilen'dir. Ömer Bilen'in dini konularda olduğu kadar memleket meselelerinde de müspet ve faydalı bilgiler verdiği belirtilen tanıtım yazısında Bilen'in “*Hacı*” olduğuna dair bir atıf da yapılmıştır. Ömer Bilen'e birkaç sorulmuştur. Bunlar Demokrat Parti'nin seçimleri kazanıp kazanamayacağına ve seçimlerin adil olup olmayacağına yöneliktir. Bilen, seçimlerin Demokrat Parti lehine sonuçlanacağını belirtmiş, seçim kanununda yapılan iyileştirmeler

⁶¹⁸ “*Nihayet! Diyanet İşleri Reisi Emekliye Sevk Edildi*”, Cumhuriyet, 12 Haziran 1960, s. 1

⁶¹⁹ Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 52; Ömer Bilen, *Milletvekili Seçim Mazbatası*, Ankara 9. Dönem 1950, Milletvekili Mazbata ve Tanıtma Formları; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 2; “*Seçimin Son ve Kati Neticeleri Alınmadı; Ankara'da DP Adayları*”, Ulus, 18 Mayıs 1950, s. 3; “*Ankara'nın Yeni Milletvekilleri*”, Zafer, 18 Mayıs 1950, s. 1

⁶²⁰ “*DP ve MP Adayları*”, Ulus, 14 Nisan 1950, s. 7

⁶²¹ “*Dini, Partisinin Propagandasına Alet Ediyormuş*”, Ulus, 27 Nisan 1950, s. 1, 6

sonucunda seçimlerde adli kontrolün sağlanacağını ve 1946'daki gibi bir teşebbüse girişmenin bir gaflet olacağını ifade etmiştir. Hayat pahalılığından da bahseden Bilen, yeni seçilecek hükümetin derhal bu pahalılığa karşı tedbirler alması gerektiğini belirtmiş ve milletvekili seçildiği takdirde vatandaşlar arasında milli tesianüt ve sevgiyi arttırmak için çalışacağını ifade etmiştir.⁶²²

29 Mayıs 1950'de mecliste hükümet programı Adnan Menderes tarafından okunmadan önce 28 Mayıs 1950 günü Demokrat Parti Meclis Grubu'nda tartışılmıştır. Bu meclis grup görüşmeleri sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen programda din mevzuu ve dini tedrisat hakkında bilgi verilmediğini belirtmiş ve bu konuda grubun aydınlatılması istenmiştir. Bunun üzerine Adnan Menderes, Bilen'i kürsüye davet ederek programda din hususunda hükümetin takip edeceği siyasetinin neresinin aydınlatılması gerektiğini izah etmesini istemiştir. Ömer Bilen dini tedrisat bağlamında hükümetin icra edeceği siyasete daha açık bir şekilde yer verilmesi gerektiğini ifade etmiş, din eğitiminin eğitim programına dahil edilmesi gerektiğini belirtmiş, din eğitiminin ortaokullar ile liselere de teşmil edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve buna dair sorular yöneltmiştir:

...ilk tedrisatta üçüncü sınıfa kadar din tedrisatını kabul ettik. Bir de ilahiyat fakültesi açıldı. İlahiyat fakültesine nereden talebe gelecek, mahreç ne olacak? Esasen ilk tedrisatta din dersleri ihtiyari, program harici olarak kabul edildi. Program harici olan bir derse talebe nasıl çalışır, muallim ona nasıl ders verebilir? Bunlar bir defa zaruri olarak program içine alınmak lazım gelir. Sonra ilahiyat fakültesine nereden, hangi hazırlıkla talebe gelecektir? Onun için ilk mekteplerle beraber orta mekteplerde de din tedrisatının kabul edilmesi, program dahilinde olması mecburidir. Binaenaleyh din tedrisatı mecburi kılınır, talebenin bu dersten de sınıfta kalması kabul edilirse aklım yeter ki ilahiyat fakültesine bunlar bir mahreç teşkil eder. Hatta liselerde bile din tedrisatı kabul edilmezse ilahiyat fakültesine kimler gidecek? Lise talebesi Allah nedir, peygamber kimdir diye sorulduğunda bunları bilmeyecek olursa, buradan mezun olan bir kimse ilahiyat fakültesine nasıl gider? Nasıl olur da din alimi yetişir?

Sözlerine Kur'an'ın İslam dininin esası olduğunu belirterek devam eden Bilen, Kur'an'ın "münzel" ve Arapça olduğunu ifade etmiş ve Kur'an'ın tam manasını anlamak için Arapçanın

⁶²² "DP Ankara Adayları: 10", Zafer, 5 Mayıs 1950, s. 1, 6

bilinmesi gerektiğini açıklamış ve bu nedenle Arapçanın mekteplerde okutulması gerektiğini savunmuştur. Din eğitiminin okullarda zorunlu hale getirilmesini ve dini bilgilerin öğretilmesini hükümetten talep eden Bilen, bu yolda icraatlar yapılmaz ve din ihmal edilirse komünizmin ülkede rahat rahat hareket edebileceğini ve yayılacağını ifade etmiştir. Komünizmin karşısındaki en büyük engelin din olduğunu belirten Bilen, mekteplere din tedrisatının konulmasının hükümetçe düşünülüp düşünülmediği hakkında hükümete soru sormuş ve bu soruya cevap verilmesini istemiştir.⁶²³

Adnan Menderes sorulan sual üzerine hükümetin programında din hususunun geniş mikyasta ele alınmadığını fakat bunun dinin ihmal edileceği anlamına gelmediğini ve din eğitime yönelik hükümetin ilerleyen dönemde çalışmalar yapacağını belirtmiş, sual sahibinin bu konuda endişelenmemesini dile getirmiş ve bu çalışmalara bizzat sual sahibinin de dahil olacağını belirtmiştir.⁶²⁴

4 Temmuz 1950’de Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda “Saraçoğlu Mahallesi”nde yapılan evler mevzu bahsedilmiştir. Sivas Milletvekili Nazım Ağaoğlu, Saraçoğlu Mahallesiye yönelik tahrir üzerine söz almış ve bu mahalledeki evler hakkında bilgi vermiştir. Ağaoğlu’nun ifadesine göre bu evler Erzincan depremi sonrası depremzedeler için tahsis edilmesi lazım gelen yardım ve malzemelerden yapılmıştır. Bu yardım ve malzemelerin adı geçen mahallede kullanılması Ağaoğlu’nun ifadelerine göre “*memleketi gama boğmuştur*”. Ayrıca Ağaoğlu’na göre ihtiyaç sahiplerine kiralanması gereken bu evler, imtiyazlı kişilere kiralanmak suretiyle suiistimal edilmiştir. Bu konuda söz alanlardan biri de Ankara Milletvekili Ömer Bilen olmuştur. Bilen, evlerin çoktan yapıldığını, haksız kazançlar elde edildiğini belirtmiş ve bu kazançları sağlayanlara yönelik “*Allah zalimlere lanet etsin*” ifadesini kullanmıştır. Bilen, bu mahallenin çoktan inşa edildiğini belirttikten sonra bu mahalledeki evlerin satılmasının mı yoksa durumu iyi olmayan memurlara konaklaması için verilmesinin mi uygun olacağını tartışmıştır. Bilen, bu mahallenin adının değiştirilerek 14 Mayıs Mahallesi adını almasına da karşı çıkmıştır. Çünkü depremzedeler için olan yardım ve malzemelerden yapılmış, suiistimal ve irtikâp edilmiş bir yere 14 Mayıs adının verilmesinin, 14 Mayıs’ın anlam ve önemini kavrayamamak olacağını düşünmektedir.⁶²⁵

13 Temmuz 1950’de meclis gündemine “*bazı suç ve cezaların affı hakkında kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu*” getirilmiştir. Bu kanun tasarısına ve komisyon raporuna

⁶²³ DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 28 Mayıs 1950, s. 221-224

⁶²⁴ DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 28 Mayıs 1950, s. 224

⁶²⁵ DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 4 Temmuz 1950, s. 79-80, 108-110, 114

yönelik söz alan Ankara Milletvekili Ömer Bilen, affın genel bir af olması gerektiğini savunmuştur. Bilen'e göre affetmek İslam dininin gereğidir ve bir fazilettir. Bilen, komünistlikle ve casuslukla itham edilenlerin affının istisna tutulması gerektiğini belirttikten sonra bu gibi kişilerin de içinde masumların veya iftiraya uğrayanların olabileceğini ifade etmiştir. Bilen, affın genel bir affa malik olmasını istemekle beraber, aykırı görülebilecek fikirler de öne sürmüştür. Bunlar ırza geçenlerin, kız kaçırانların ve adam öldürenlerin de suçlarının affedilmesi gerektiğine yöneliktir. Ona göre bu suçlar “*marazi içtimaiye*” kaynaklıdır. Marazi içtimaiyeden kastı ise işret (sarhoşluk), fuhuş ve kumardır ve bunlarla mücadele edilmesi gerekmektedir. Ayrıca gayriahlaki yerlerin (yani eğlence mekanlarının) tahdit edilmesi gerektiğini savunan Bilen, bu gibi yerlerin inzibat gözetiminde olması gerektiğini de belirtmektedir. Komünizmi ve komünist hareketi bir hastalık olarak niteleyen Bilen, bunlarla mücadele için İslami hükümlere (yani şeriata) intibak edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bilen'in konuşması bir yerden sonra irticai vasfa bürünmeye başlayınca mecliste sesler yükselmeye, sadede gelmeye ve af kanunu üzerine konuşmaya davet eden sözler yöneltilmeye başlanmış ve riyaset makamınca uyarılmıştır. Bilen, sözlerine “masumların yegâne hamisi Hazreti Allah'tır” diyerek son vermiştir.⁶²⁶

5 Aralık 1950 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu toplanmıştır. Bu toplantıda Kore Savaşı ve Kore'ye gönderilen Türk askerleri üzerine müzakereler yapılmıştır. Müzakerelerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin hükümetin meclise sunulmadan Kore'ye asker göndermesi üzerine iktidara yönelttiği eleştiriler ve suçlamalar konu edilmiştir. Ankara Milletvekili Ömer Bilen, hükümetin aldığı bu kararın çok yerinde bir karar olduğunu ve şu ana kadarki hükümetlerin aldığı kararların en isabetlisi olduğunu belirtmiştir. Bilen, Birleşmiş Milletlere yardım edilmeseydi Türklerin komünistlere “*kul*” olacağını ileri sürmüştür. Bilen, Türkiye'nin “dost görünmeden fayda göreme”yeceğini ve Türkiye'nin “*dost geçinsek de dost olarak diğer peyk memleketleri gibi istila*” edileceğini, bunun neticesinde ise Türk varlığının, namusunun ve mukaddesatının kaybolacağını ifade etmiştir. Hükümetin asker gönderme kararını meclise sunmadan almasına karşı yöneltilen eleştirilere Bilen'in cevabı şu şekilde olmuştur:

...Biz hükümetimizi sevdik, seçtik. İsaletli karar alacaklarına inandık da öyle seçtik. İsaletsiz kararlarda bulunurlarsa, onları tenkit etmekten hiç korkmayız. Fakat ta bu kararın verildiği günden beri bu noktai nazarı, bu tezi müdafaa ediyorum ki, ancak böyle karar verilebilirdi. O zavallıların

⁶²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 22, 13 Temmuz 1950 Perşembe, s. 606-608

gensoruları, şunları bunları, hep yine o zavallıların bütün seçimlerde kayıplarıdır. İşte o acıları unutmadılar.

Bilen, kısaca bu alınan kararın doğru olduğunu, yöneltilen eleştirilerin “*zavallılar*” dediği muhalefetçe yapıldığını ve bu eleştirilere yol açan nedenin seçim yenilgisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca muhalefete şu ithamlarda bulunarak sözlerine devam etmiştir:

İşte Türk milleti her yerde bu hakikati onların yüzüne çarpmıştır. Onları Türk milleti tel’in edecektir. Binaenaleyh bunlar Türk milletinin dirliğini bozmak istiyorlar. Bunların vatan aşkı yok demektir. Bunlar ancak kendi menfaatlerine, kendi ihtiraslarına bağlanan bir zümredir. İşte bunun için bu zavallılara hiç fırsat vermeyelim. Bu milleti istismardan vazgeçsinler Babalarının malikanesi mi zannettiler. Bu vatan kimsenin çiftliği değildir. Çiftlik milletinindir; istediğini çiftliğine alabilir... Acaba Kore’deki askerlerimize ne oldu, nerede kaldı? Allah böyle şehadeti, böyle gaziliği herkese kısmet etsin. Biz Müslüman Türkler ecdadımızın kanıyla yoğrulmuş bu topraklarda az mı şehit verdik? Onlar belki Uhud Gazasında şehit olan şüheda mertebesindedirler. Geri kalanlar da Hz. Peygambere biat eden gaziler mertebesindedirler.

Bilen, Türk askerinin Kore’de ne İngiltere ne de Amerika için bulunduğunu, Türk askerinin Türk vatanını korumak için bu harekâta katıldığını ve senelerce bu milleti idare edenlerde “*zerre kadar insaf*” olmadığını, eğer insafları olsa bu konuda hükümete muhalefet etmeyeceklerini ifade etmiştir.⁶²⁷

9 Ocak 1951 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki vefat etmiştir. 11 Ocak tarihli Vakıf gazetesinde Ankara Milletvekili ve eski Hacı Bayram Veli Camii vaizi Ömer Bilen’in, Akseki’nin cenaze namazını kıldıracağı ifade edilmektedir.⁶²⁸ Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet İşleri Başkanı olarak, Cumhuriyet idarecilerinin laiklik anlayışları doğrultusunda din ve din eğitiminde hatalar yaptıklarını, laikliğin yanlış anlaşılıp, yanlış tatbik edildiğini ve bunun 14 Mayıs seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti döneminde de bazı iyileştirmeler yapılmasına rağmen devam ettiğini ifade etmiştir. Hatta bu uygulamalara yönelik bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor Sebülürreşad dergisinde, Akseki’nin vefatının ardından tefrika halinde

⁶²⁷ Demokrat Parti Meclis Grubu Tutağı, 5 Aralık 1950, s. 42-45

⁶²⁸ “*Hamdi Akseki Bugün Defnediliyor*”, Vakıf, 11 Ocak 1951, s. 2

yayınlanmaya başlamıştır.⁶²⁹ Şubat 1951'de Pakistan'da düzenlenen Dünya İslam Konferansı'na gitmesi planlanan Akseki'nin Ocak 1951'de vefat etmesi üzerine Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul'un gönderildiğini 2'nci bölümde belirtmiştik.⁶³⁰ Demokrat Parti'ye mensup her iki milletvekilinin de Ahmet Hamdi Akseki'ye göstermiş oldukları saygı ve sevgi, Ömer Bilen'in cenaze namazını kıldırmasından ve Doğrul'un katılmış olduğu konferansta sıkça Akseki'nin büyük bir din âlimi olduğunu vurgulamasından anlaşılmaktadır.⁶³¹ Akseki'nin bir din adamı olması, ayrıca Ömer Bilen'in Diyanet İşleri Teşkilatında vazife gördüğü senelerde üssü olması ve hem Doğrul'un hem de Bilen'in medrese (dini) eğitimi almış olmaları, onların Ahmet Hamdi Akseki'ye karşı saygı ve sevgi duymalarını bize açıklayan unsurlardır.

20 Şubat 1951 tarihinde mecliste 1951 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu üzerine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Söz konusu konuşmasında israftan ve gösteriştten bahseden Bilen, israf ve gösterişin hem iktisadi hem de ahlaki bir tehdit zuhur ettirdiğini ifade etmiştir. Bilen'e göre bu israf ve gösteriş aile ve nüfus planlamasını da zarara uğratmaktadır. Gösteriş ve israfa yönelen kadınların evlenmeye niyetlenmediğini, evlenenlerin ise çocuk yapmak istemediklerini ve vatana, millete hizmet edecek fertler yetiştirmek istemediklerini ifade eden Bilen, bu durumun şehirlerden köylere doğru yayılma gösterdiğini kendi gözlemleri doğrultusunda izah etmiştir. Aile hayatına, aile iktisadına ve ahlakına zarar veren bir diğer unsurun da kumar olduğunu ifade eden Bilen, kumara karşı hükümetin önlem alması gerektiğini belirtmiştir. Bilen, sadece fertlerin israf ve gösteriş yapmadığını, devletin de israf ve gösteriş yaptığını belirtmiş ve bunlara bir son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bilen'e göre cenazelere gönderilen çelenkler ve ölümler veya yaşayanlar için dikilen heykeller devletin yaptığı israf ve gösteriş örnekleridir. Ömer Bilen, ifadelerinin irticai bir söylem içermediğini, vaizliği sırasında hakikatleri söylediği gibi milletvekilliği sırasında da hakikatleri söylemekten çekinmeyeceğini belirtmiştir.⁶³² Devletin yaptırdığı heykellere yönelik eleştiriler ve Demokrat Parti iktidarının ilk yılları dikkate alındığında Ticanilerin Atatürk heykellerine karşı yaptıkları saldırılar hatıra getirilmelidir. Bilen, heykel yapımına her ne kadar iktisadi açıdan bakarak konuşsa da eleştirilerin hedefi Ticanilerin hedefleriyle aynıdır. Ticanilerin Ankara Çubuk'ta önemli bir mensuba sahip olduğu ve Ömer Bilen'in zamanında Çubuk vaizi olduğu göz önünde tutulursa bir alaka kurmamak

⁶²⁹ Tefrika edilen raporun ilk bölümü bu sayıda yayımlanmıştır: “*Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor*”, Sebilürreşad, Nisan 1951, Sayı 100, C. 4, s. 387-388

⁶³⁰ Ayın Tarihi, Şubat 1951, Sayı 207, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, s. 267

⁶³¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 44979_218372_73, 12 Şubat 1951

⁶³² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 46, 20 Şubat 1951 Salı, s. 331-334

elde değildir. Ayrıca her ne kadar devletin israfına yönelik bir eleştiri de olsa Bilen'in bu söylemi heykellere yönelik bakışı ve saldırıları etkilemiş demek mümkündür.

22 Şubat 1951'de mecliste Diyanet İşleri Başkanlığı'na ayrılan bütçe müzakere edilmektedir. Bu müzakerelerde Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen'in söylemleri genel manada evvelki iktidarları dini hususta yanlış politikalar izlemekle itham etmek üzerinedir. Bilen' göre bu durum Demokrat Parti iktidarı ile değişecektir. Bunun en açık kanıtları Başbakan Adnan Menderes'in hem hükümet programında hem de halka yaptığı konuşmalardır. Öyle ki Demokrat Parti iktidarının dini husustaki farklılığına bir başka örnek de Arapça ezan okunması yasağının kaldırılmasıdır. Bilen, din, diyanet, Allah ve peygamber gibi kelime ve kavramların önceki iktidarlar zamanında serbestçe telaffuz edilmesine dahi tahammül edilmediğini belirtmiş ve bu durumun Demokrat Parti ile değiştiğini ifade etmiştir. Diyanet'e 1951 yılı bütçesinden ayrılan bütçenin yeterli olmadığını belirten Bilen, bunun sebeplerini iktidarın yeni olmasına ve devlet ve halkın "*fakir*" olmasına bağlamaktadır. Bilen'e göre manevi hususta genel bir alakasızlık vardır. Bilen'e göre bunun nedeni Cumhuriyet kurulduktan sonra İslam dinine karşı "*istibdatın* (baskı) *ve muhalefet*"ın belirmesidir:

Güya din vatanın terakki ve tealisine mani oluyormuş gibi birtakım safsatalar ve sakat nazariye ortaya atılmıştır. Şimdi bizde demokratlar, bu davayı güdenlere, dine düşman demek istemiyoruz, fakat İslam dininin ihtiva eylemiş olduğu yüksek hakikat ve meziyetlerden gafil olduklarına hüküm etmekte de hiç tereddüt etmiyoruz.

Bilen, İslam dininin irtica yaratmayacağını ve İslam dini için bu kelimenin kullanılmasını "*son sistem bir silah*" olarak ifade etmiştir. Ona göre İslam dini "*terakki ve teali*" dinidir. İslam'a yönelik irtica kelimesini kullananlara Ömer Bilen şöyle karşılık vermiştir:

Şimdiye kadar irtica kelimesini ellerinde bayrak olarak taşıyanların maksat ve gayeleri, gayrimeşru kazanç ve gelirlerini korumak ve devam ettirmektir. Fakat bu asil ve nezih Türk milleti vicdanlara tahakküm eden, ruhları baskı altında bulunduran zümre hakimiyetine 14 Mayıs'ta katiyen son vermiştir. O hakimiyet İnşallah bir daha avdet etmeyecektir.

Arapça ezan üzerindeki yasağın kaldırılması ile bazı zümrelerin rejim, laiklik ve inkılaplar elden gidiyor diye "*feryat*" ettiklerini ifade eden Bilen, Türk milletinin bu feryadı koparanlara cevaz vermeyeceğini belirtmiştir. Bilen konuşmasına rejim, laiklik ve inkılaplar

elden gidiyor diye feryat edenlerin Atatürk'ü “*kendilerine siper ederek*” ve “*koz olarak*” kullanarak memleketi karışıklığa sürüklediklerini belirterek devam etmiştir:

Menfaat ve ihtiraslarını millet ve vatan menfaatinden üstün tutan o kimseler her fırsatta Atatürk'ün namını kendilerine koz olarak oynamak isterler. Atatürk'ün sağlığında fırsattan istifade ederek gayrimeşru hareketleri meşru gibi göstermek yolunu tutan o zavallılar şimdi de ölüsünü kendilerine siper ederek; vay irtica var, vay inkılaplar elden gidiyor, vay vatan tehlikeye düşüyor diyerek memleketin siyasi havasını zehirlemek istiyorlar.

Türkiye’de mal ve can masuniyeti gibi din ve vicdan masuniyetinin de kutsal olduğunu belirten Bilen, İslam aleminin Batı’ya nispetle bazı hususlarda geri olduğunu da kabul etmektedir. Bunun nedeninin “*Müslümanların İslam ahkamına karşı (şeriat) aykırı hareket*” etmesi olarak belirtmiştir. Ona göre ne zaman Müslümanlar İslami kurallara göre hareket ettilerse ikbal devri yaşamış ve ne zaman bu kuralları terk etmişlerse gerilik başlamıştır. Ömer Bilen son olarak dinin 27 senedir ihmal edildiğini belirtmiş, bu ihmale karşı ses çıkartanlardan biri olan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in önceki iktidar ve Halk Partisi’nce nasıl hareketlere maruz kaldığını belirtmiştir.⁶³³

25 Şubat 1951 tarihinde mecliste Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, İslam dininin okullarda öğretilmesi gerektiğini ve bunun müstacelen müfredata alınması gereken bir ders olduğunu ifade etmiştir. Bilen’e göre bu istek sadece kendisinin değil, O’nu milletvekili seçen seçmenlerin ve Demokrat Parti’yi iktidara taşıyan halkın isteğidir. Bilen, İslam dininin kutsal bir din olduğunu ve bundan “*tevahhuş* (ürkme)” edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bilen’e göre asıl irtica, İslam dininin talim ve terbiyesinden kaçınmaktır. Bilen, ilk, orta ve liselerde din derslerinin verilmesini elzem addetmektedir. O, hükümetin bu konuda bir an evvel tedbirler alması gerektiğini ve din derslerinin tüm kademe okul müfredatlarına konması gerektiğini belirtmiştir. Bilen, vatan müdafaası kadar önem vermektedir: “Bütçe mülahazasıyla bu konuda gösterilecek ihmal ve terahiden vücuda gelecek zarar ve ziyan, vatan müdafaasında gösterilecek ihmalden vücuda gelecek zarar ve ziyandan daha küçük olmasa gerektir”. Bilen, dini tedrisat hususunda bahsettiği adımların atılmasını dahi yeterli görmemektedir. Bu hususu tekmil etmek için Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı ve yurdun muhtelif yerlerinde tam teşkilatlı birer külliye kurulması gerektiğini, bu külliyelerden çıkacak öğrencilerin de ilahiyat fakültesine girerek

⁶³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 48, 22 Şubat 1951 Perşembe, s. 436-438

ihtisaslarını tamamlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Bilen, ilahiyat fakültesinin yetersizliğini anlatmak için ise şu ifadeleri sarf etmiştir:

Şimdiki ilahiyat fakültelerinin mahreci de yoktur, menşei de yoktur. Halen mevcut olan ilahiyat fakültesinin unvanı İslam İlahiyat Fakültesi olmalı. İslam dininin istihdaf etmiş olduğu yüksek gayeler tetkik edilerek Müslümanlara bu dinin ne ulvi bir gaye takip ettiğini ve ne büyük bir hazine olduğunu anlatmak icap etmektedir. Şimdiki ilahiyat fakültesi İslam dininin ihtiyaçlarını karşılayacak bir durumda değildir. Bu fakültenin milli bünyemize uygun bir hale ifrağ edilmesini Bakandan ayrıca rica ederim.⁶³⁴

Bilen'in belirtmiş olduğu külliye tipi eğitim birimleri bir nevi medreseye benzetilebilir. Bilen, ilahiyat fakültesine öğrenci yetiştirecek kaynağın bu külliyeler olduğunu ifade ederek bir bakıma okullarda verilen ve verilecek olan din derslerinin yeterli olmadığını, imam-hatip okulları gibi denemelerin de yetersiz olduğunu itiraf etmektedir.

Yine aynı tarihli meclis birleşiminde Ömer Bilen'in de imza atmış olduğu bir takrir verilmiştir. Bu takrir Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine dairdir. Takrir şu şekildedir:

Milli Eğitim bütçesinin 4'ncü bölümünün 415'nci maddesinde müze ve anıtlar için 500 bin lira tahsisat konulmuştur. Yurdumuzun dört bir köşesini saran eşsiz sanat abidelerimiz bugüne kadar bakımsız kalmış ve gözlerimizin önünde harap olup gitmiştir. Atalarımızdan bize intikal eden bu ebedi abidelerin harap olmasına bir son vermek lazımdır. Bu sebeple bütçeye bu iş için konulan paranın 300 bin lira daha arttırılmasını teklif ediyoruz.

Görüleceği üzere tarihi abidelerin Halk Partisi iktidarında bakımsız bırakıldığını ileri süren bu takrir de Milli Eğitim bütçesinde bu husus üzerine ayrılan miktar yeterli görülmemiş ve bu tahsisatın arttırılması istenmiştir. Meclis konuşmaları veya takrirler yoluyla önceki iktidar, Demokrat Parti milletvekillerince eleştirilmiştir. Bu takrirden Ömer Bilen dışında dini eğitim almış iki milletvekilinin daha imzası vardır. Bunlar Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun) ve Yusuf Karshoğlu'dur (Yozgat).⁶³⁵

26 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Tekel Genel Müdürlüğü Bütçe Kanun Tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu müzakere edilirken söz alan Ankara Milletvekili Ömer Bilen:

⁶³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 5, Birleşim 51, 25 Şubat 1951 Pazar, s. 774; “*Bütçe Aybaşına Güç Yetişebilecek*”, Ulus, 26 Şubat 1951, s. 5; “*Mecliste Dünkü Müzakereler*”, Vakit, 26 Şubat 1951, s. 2

⁶³⁵ A.g.t.d., s. 797-798

“Muhterem arkadaşlar, bilirsiniz ki, biz inhisar, tekel kelimesinden kurtulmak için istibdadı devirdik, ondan sonra cumhuriyeti ilan ettik, cumhuriyetin içerisinde gene bir inhisarcı zümre oldu. Bu inhisarcı zümreyi de 14 Mayıs’ta tasfiye ettik” sözlerini sarf etmiştir.⁶³⁶ Bilen’in söylemlerine bakıldığında İslamist politika izleyen Abdülhamit’in idaresini istibdat olarak etmiş, Cumhuriyet kurulduğunda bu istibdadın sona erdiğini belirtmiş, Cumhuriyet’e rağmen Cumhuriyet idaresinin içinde bir inhisarcı idarenin kurulduğunu ifade etmiş ve bunun 14 Mayıs seçimleri ile tasfiye edildiğini belirterek geçmiş iktidarları tekelcilikle suçlamıştır. Anlaşılacağı üzere bu İsmet İnönü’nün başbakanlığından başlayıp cumhurbaşkanlığı da dahil olmak üzere iktidarını seçimle kaybetmesine ve muhalefet lideri olmasına kadar uzanan bir zaman diliminin eleştirisidir. Burada günümüzde de olduğu gibi doğrudan Atatürk’ün idaresine ve kendisine yapılamayan veya yapılmak istenmeyen eleştirilerin İsmet İnönü’ye yöneltildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte Ömer Bilen, Tekel Genel Müdürlüğü 1951 yılı Bütçe Kanunu’na çekimser oy kullanmıştır. Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Hakkâri Milletvekili Selim Seven (İzinli) ve Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul oylamaya katılmamışlardır. Kabul oyu verenler ise şunlardır: Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu, Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu.⁶³⁷

27 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Vakıflar Genel Müdürlüğü 1951 yılı Bütçe Kanunu müzakere edilirken söz alan Ankara Milletvekili Ömer Bilen, vakıflar ve vakıf eserleri hakkında önceki iktidarları eleştirmiş, bunların harap halde olduğunu, layıkıyla bakılmadığını ve vakıf müessesesinin iyi işletilmediğini belirtmiştir. Bilen, diğer milletlerin her herhangi dine mensup olurlarsa olsunlar vakıflara ve vakıf eserlerine karşı son derece hassas davrandıklarını fakat Türkiye’de 30 yıl boyunca “şeraiti vakfiye”ye yeterince riayet edilmediğini ve suiistimal edildiklerini ifade etmiştir. Bu durum Bilen’e göre sağ olan Müslümanların vicdanlarını, ölümlerin ise ruhlarını sızlatmaktadır. Bilen, vakıflara dair bu durumun hükümetçe ıslah edilmesi gerektiğini ise şu şekilde ifade etmiştir:

Bir de şu ciheti tebarüz ettirmek isterim ki, Vakıflar İdaresi ve Diyanet İşleri teşkilatının bir lazımı gayrimüfarıkı olduğu herkesin malumudur. Hal böyleyken vakıflar mevzuu lehinin gayrida istimal edilerek varidatı vakfiye şunun bunun arzu ve keyifleri için yok edilerek ashabı hayratın ruhları

⁶³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 5, Birleşim 52, 26 Şubat 1951 Pazartesi, s. 980

⁶³⁷ A.g.t.d., s. 1014-1017

sızlatılmaktadır. Şartı vakıf nassı şer'i gibidir, kaziyei muhkemesinden tecahül edilerek hem hukuku İslam ve hem de hukuku beşer ihlal edilmektedir. Sabık hükümetin Vakıflar İdaresi hakkında reva gördüğü bu acıklı hallerin Demokrat Hükümetimiz tarafından hemen ıslah edilmesi adalete uygun düşer. Binaenaleyh biz Türkler maddi sahada Garp medeniyetini taklit ve tatbik hususunda azami hassasiyet gösterdiğimiz halde Garp milletlerinin mabetlerine karşı ve hayır eserlerine karşı maddi, manevi gösterdikleri bağlılıklarından tecahül ve gaflet etmek hiçbir veçhile doğru olmasa gerektir. Bir milletin terakki ve tealisi ancak o milletin her iki sahada göstereceği muvaffakiyete vabestedir.

Görüleceği üzere Ömer Bilen, Batı medeniyetinin dini kurumlarına karşı gösterdikleri hürmetin Türkiye'de gösterilmediğini, Batı medeniyetine uyum ve bu medeniyeti tatbik etmek hususunda önceki iktidarların bu gibi hususları görmezden geldiklerini ifade etmiş ve bu konuda eski iktidarları eleştirmiştir. Bununla birlikte Ömer Bilen, Vakıflar Genel Müdürlüğü 1951 yılı Bütçe Kanunu'na kabul oyu vermiştir.⁶³⁸

27 Mart 1951 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu müzakereleri yapılmıştır. Burada Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, kendisinin bir سوال takriri olduğunu ve henüz gündeme alınmadığını işaret etmiştir. Bilen'in سوال takriri dini tedrisata dairdir ve Bilen, meclis genel görüşmelerinde bütçe üzerine müzakereler yapılırken bu konu hakkında bir konuşma yaptığını ifade etmiştir. Bütçe üzerine müzakerelerde bu konu hakkında konuşmasına ve birçok kişinin de dini tedrisata dair konuşmasına rağmen bu konuda bir gelişme olmadığını belirten Bilen;

yalnız lafla vakit geçmiyor. Çok istirham ederim. Grubumuzun biraz ciddi hareket etmesi lazımdır. Mekteplere din tedrisatı konu diye telavet pişvarı kıyamet koparıyor fakat ne okunuyor? Okuyan kimdir, okunan nedir? Emin olunuz her gün bizi bu babda tazyik ediyorlar; “hani ya din dersi okutulacaktı, kim okutuyor, ne okuyan ne okutan var?” diye. Bu hususta biraz itina etmek lazımdır. Çünkü seçmenlerimize karşı cevap veremez hale geldik.

diyerek, dini tedrisatta Milli Eğitim'in yetersiz ve hazırlıksız olduğunu altını çizmiştir.⁶³⁹

⁶³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 5, Birleşim 53, 27 Şubat 1951 Salı, s. 1140-1141, 1195

⁶³⁹ Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 27 Mart 1951, s. 11-12

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, meclise Mason derneklerinin kapatılmasına dair bir kanun teklifi sunmuş ve bu kanun teklifi hakkında İçişleri ve Adalet Komisyonları birer rapor hazırlamıştır. Gürkan'ın teklifi ve komisyon raporları 27 Nisan 1951 tarihinde mecliste müzakere edilmiştir. Gürkan'ın teklifine imza verenler arasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu ve Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu da vardır. Teklif ve raporlar mecliste oylanmış, bu oylamaya 178 milletvekili katılmış ve bunlardan sadece 50'i bu teklife kabul oyu vermiştir. 125 kişi ret oyu verirken 3 kişi de çekimser oyu kullanmış ve 291 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Oylama çokluk olmadığı için bir sonraki birleşimde tekrar oylanmak üzere ertelenmiştir. Kabul oyu verenler arasında Ömer Bilen (Ankara), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun) ve Ahmet Gürkan (Tokat) bulunmaktadır. Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu teklifte imzası olmasına rağmen oylamaya katılmamıştır.⁶⁴⁰

30 Nisan 1951 tarihli meclis birleşiminde Ahmet Gürkan'ın Mason derneklerinin kapatılmasına dair kanun teklifi ve İçişleri ve Adalet Komisyonları raporları tekrar oya konmuştur. Mason Derneklerinin kapatılması hakkında kanun teklifinin reddine dair olan Adalet Komisyonu raporunun kabul edilmemesine mütedair önerenin ikinci defa oylamasına 222 milletvekili katılmış, 58 kabul, 157 ret ve 7 çekimser oy kullanılmıştır. Kabul oyu verenler arasında Ömer Bilen (Ankara), Salahattin İnan (Bitlis), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun), Ahmet Gürkan (Tokat) ve Yusuf Karşlıoğlu (Yozgat) bulunmaktadır. Teklifte imzası bulunan Rıza Topçuoğlu bu oylamaya da katılmamıştır.⁶⁴¹

3 Mayıs 1951 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu müzakereleri yapılmıştır. Bu müzakereler sırasında Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, din adamı yetiştirilmesi hakkında sözlü bir önerge vermiştir.⁶⁴² Bu önerge üzerine başta Ahmet Gürkan olmak üzere birçok kişi söz almıştır. Söz alanlardan biri de Ankara Milletvekili Ömer Bilen'dir. Ömer Bilen, konuşmasına *"muhterem arkadaşlar biz Türk ve Müslümanız"* diyerek başlamış ve Hz. Muhammed'in şu sözlerini *"Hatta İslam dininin müessisi olan o büyük peygamber, eğer, iman Süreyya yıldızında asılı olsaydı mutlaka onu Türkler indirirdi"* alıntılıyarak peygamberin

⁶⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 5, Birleşim 69, 27 Nisan 1951 Cuma, s. 307, 315, 333, 335

⁶⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 6, Birleşim 70, 30 Nisan 1951 Pazartesi, s. 342, 362, 381, 383

⁶⁴² Ahmet Gürkan'ın verdiği önerge şu şekildedir: *"Çocuk velilerinin muvafakatiyle ilköğretimde kabul edilen din derslerinin orta tedrisata, veli veya reşit talebelerin muvafakatiyle mümkün görülüp görülmediği, kurulmuş olan ilahiyat fakültesine girip din adamı yetiştirmek isteyen talebeler için ihzari mahiyette liseler teşkili veyahut da İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi bir ecnebi lisani olarak Arapçanın da muayyen bazı orta veya liselerdeki ders programlarına ithali hususunda maarif vekaletinin bir düşüncesi olup olmadığının maarif vekili tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasını en derin sevgi ve saygı hislerimle dilerim"*; Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 5 Mayıs 1951, s. 68

Türkleri övdüğünü ifade etmiştir. Türkler kadar kimsenin İslam dinine hizmet etmediğini ve bunun tarihi bir hakikat olduğunu belirten Bilen, komünizm bahsine değinerek İslam dininin ve hatta tüm semavi dinlerin komünizmle uyuşamayacağını ifade etmiştir. Bilen, dini tedrisat konusuna da değinerek bu konuda “*leyte lealle*” yapılmamasını yani mevzuun geçirtilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Türk milletinin ve seçmenlerin kendilerinden iki şey beklediğini belirten Bilen, bunlardan birinin manevi sahadaki eksikliklerin ve dini bilgilerin eğitim ve öğretimle çocuklara öğretilerek memlekette “*güzel ahlak*”ın tesis edilmesidir. Bilen, dindar olmayan bir milletin “yaşama hakkı” olmadığını ve “dinsizliği ideal ittihaz eden o milletler yıkılacak, göçecek ve göçmeye mahkumdur, o kızıl tehlike de ancak onun etrafında filiz veriyor” diyerek komünizme karşı dinin en önemli “*silah*” olduğunu ifade etmiştir. Ömer Bilen konuşmasına şu şekilde devam etmek suretiyle din adamı yetiştirilmesi için din tedrisata önem verilmesi gerektiğini, İngilizce ve Fransızca gibi dillerin nasıl okullarda okutuluyorlarsa Kur’an dili olan Arapçanın da okullarda öğretilmesi gerektiğini ve İslam dininin yani Müslümanlığın icaplarına uyulması gerektiğini belirtmiştir:

Müslüman kalmak istiyoruz. Binaenaleyh Müslümanlığın icaplarını bellemek lazımdır. Fransızca’yı, İngilizce’yi bellemek için çocuklarımızı mecbur tutuyoruz da Arapçaya neden yer vermiyoruz? Bizim dinimizin esası Kur’an’dır. Hazreti Muhammed’in lisanı Arapçadır. Bizim dinimizi esasına vukuf ve ittila peydah etmek için bütün mekteplerimizde hiç olmazsa haftada iki veya üç gün Arapça ders okutulmasını kabul etmek lazımdır, zaruridir. İnsaf edelim, hakka doğru yürüyelim.⁶⁴³

Ömer Bilen’in konuşmasından sonra Kemal Özçoban, Cezmi Türk gibi diğer Demokrat Parti milletvekilleri konuşmuş ve tartışmalar yaşanmıştır. Bu konu 2’nci bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Diğer yandan Ömer Bilen, konuşma yapan diğer kişilerden sonra tekrar söz almıştır. Bilen, meclis grubunda bulunanların ekseriyetinin Müslüman olduğunu fakat Müslümanlığın icaplarını kaç kişinin yerine getirip getirmediğini ve diğer dinler gibi Müslümanlığın da belli başlı icaplarının olduğunu ifade etmiştir. Bilen sözlerine şu şekilde devam ederek irtica bahsine de değinmiştir:

İslam dini ikra ile, oku ile başlar. Okumak lazımdır. Onun için dinin esasatını, dinin teferruatını, ibadet kısmını ve diğer aksamını, ahlaka ait hususatı hakkında bilgiye ihtiyaç vardır. Biz, **irticaa, yobazlığa** kimseyi davet

⁶⁴³ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 3 Mayıs 1951, s. 5, 11-13; “Ortaokullar İçin Din Dersi Meselesi”, Ulus, 4 Mayıs 1951, s. 5

etmemekteyiz. Çünkü zaten İslamiyet yobazlığı kabul etmez. Yobazlık yapanlar varsa onların dini ve ahlaki bilgileri olmadığı içindir. İşte bu bilgisizlik kötülük doğurur. İslamiyet cehaleti tel'in eder, zulmü mesvedeti reddeder, hak ve adaleti tebcil eder. Bunun bütün icaplarını Türk çocuklarına belletmekle ecdadımızın ruhunu şenlendirmiş oluruz ve ahfadı da vatansever olarak hazırlamış oluruz. Çünkü hükmü vatan, imandan gelir. İmansızlarda, dinsizlerde iman sevgisi olmaz, vatan sevgisi olmaz. Fakat yalnız lafla da din olmaz. Dinimizi belleyelim, belletelim. Çocuklarımız din bilgisine sahip olsunlar diye çalışıyoruz. Öğrenmeleri lazım gelen bilgiyi, ister devlet teşkilatı ile öğreysinler, ister hususi şekilde. Mutlaka dini bilgileri öğretmek mecburiyetindeyiz.

Ömer Bilen, söylediklerinin gericilik olmadığını, zaten İslam'ın gericiliğe karşı olduğunu belirtmiş ve Halk Partisi'nin iktidardayken halkın dini duygularını “okşamak” için cami ve çeşme yaptırmaya kalkıştığını belirtmiştir. Bilen, bir öz eleştiri de yaparak bu konuda Demokrat Parti'nin de Halk Partisi'nden geri kalmadığını ifade etmiştir. Bilen, din ve laiklik mevzuuna temas etmek suretiyle şu ifadelerde bulunmuş ve konuşmasını sonlandırmıştır:

Yalnız ahfad değil, nesilden nesle değil, ecdadımızın ruhu da bu manevi vazifeyi bizden bekliyor. Buna yardım etmeliyiz ki bize de Allah yardım etsin. İşte Allah'ın dini de İslam dinidir. İslam dini hatımetül edyandır. Bunu öğretmek, mutlak öğretmek zaruretindeyiz. Ama laiklikle barışmış, barışmazmış, laiklik bizi **teneşire kadar bağlayacaksa ona da aklım yetmez.**⁶⁴⁴

21 Mayıs 1951 tarihli meclis birleşiminde Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı'nın “*Hastane, okul, park, meydan, cadde, stadyum ve emsali müessese ve yapılara yaşayan kişi adlarının konmaması hakkında kanun teklifi*” ve İçişleri ve Adalet Komisyonlarının raporları müzakere edilmekteyken Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, kanun teklifinde yer alan esaslara katılmaktadır. Yani Ömer Bilen ne yaşayan ne de vefat etmiş birinin hastane, okul, park, meydan vs. müessese ve yapılara adının verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bilen, her fırsatta bir irtica söyleminde bulunulduğunu, gericilikten tevahhuş edildiğini buna rağmen heykel “dikmek” isteyenlerin bulunduğunu ve bu heykellere kutsiyet atfedilerek hakiki gericiliğin yani irticanın bu kişilerce yapıldığını belirtmiştir. Vatana ve millete hizmet edenlerin

⁶⁴⁴ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 3 Mayıs 1951, s. 39-42

heykellerinin dikilmesine gerek olmadığını, onların millet efkârında ve tarih huzurunda şanlarını kaydettirdiklerini ve bu nedenle onların her zaman kahraman olarak anılacağını ifade etmiştir. Bilen, onların kahramanlıkları veya vatan ve millete hizmetleri için heykel gibi yapıların dikilmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Bilen, heykel dikilmek suretiyle bu âdete devam edilir ve kendi söylemiyle; “her parti kendi sevdiğine bir heykel dikerse” ne devletin ne de milletin bütçesinin buna yetmeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁴⁵

23 Temmuz 1951 tarihli meclis birleşiminde “*Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun tasarısı ve Adalet ve Anayasa Komisyonları raporları*” oylamaya konulmuştur. Oylamadan önce içlerinde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’ın da bulunduğu 16 milletvekilinin bu kanun tasarısı ve komisyon raporlarının açık oya arzına dair teklifte bulunduğu görülmektedir. Oylamaya 288 milletvekili katılmış, 232’i bu kanun teklifi ve komisyon raporlarına kabul oyu vermiş, 50 milletvekili ret, 6 milletvekili çekimser oyu kullanmış ve 179 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Kabul oyu verenler arasında Sadri Maksudi Arsal (Ankara), Ömer Rıza Doğrul (Konya), Ahmet Kavuncu (Kütahya) ve Yusuf Karşlıoğlu bulunmaktadır. Ret oyu verenler arasında Ömer Bilen (Ankara), Salahattin İnönü (Bitlis), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun) ve Ahmet Gürkan (Tokat) bulunmaktadır. Oylamaya katılmayanların arasında ise Selim Seven (Hakkâri) ve Rıza Topçuoğlu (Erzurum) bulunmaktadır.⁶⁴⁶ Bu isimlerin hepsi dini eğitim almış milletvekilleridir.

Bu konuda şu noktaya temas etmekte fayda vardır. Görüleceği üzere Sadri Maksudi ve Ömer Rıza Beyler bu kanuna ve komisyon raporlarına kabul oyu vermişlerdir. Sadri Maksudi Arsal, Atatürk hayattayken onun yakın çevresinde yer almış isimlerdendir ve dil mevzusunda Atatürk’le tam bir iş ve fikir birliği içerisindeydi. Ömer Rıza Doğrul ise dini eğitim almış diğer isimlere nispeten daha laik ve çağdaş düşüncelere sahip, birçok dil bilen ve pek çok alanda kendisini geliştirmiş ve bu yönde eserler vermiş biridir. Bu nedenle hem Arsal’ın hem Doğrul’un bu kanuna ve raporlara kabul oyu vermesi doğal karşılanabilecek bir durumdur. Ahmet Kavuncu ve Yusuf Karşlıoğlu’na gelince her iki isim de mecliste pek bir faaliyet göstermeyen ve daha çok ticaret ve diğer mevzularda konuya dahil olan, din bahsine girmeyen ve dolayısıyla laiklik hakkında da bir beyanatta bulunmayan milletvekilleridir. Ret oyu verenlere bakıldığında laiklik, din ve Halk Partisi mevzularında mecliste yapmış oldukları konuşmalarla ve verdikleri önergelerle pek çok kez eleştirel bir tutum sergileyen

⁶⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 7, Birleşim 79, 21 Mayıs 1951 Pazartesi, s. 373, 382-383; “*Millet Meclisinde Heykeller Kanunu Üzerinde Tartışma*”, Ulus, 22 Mayıs 1951, s. 6; “*Mecliste Heykel Tasarısı Görüşüldü*”, Akşam, 22 Mayıs 1951, s. 2

⁶⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 9, Birleşim 103, 23 Temmuz 1951 Pazartesi, s. 277, 295-298

milletvekillerinin isimleri görülecektir. Ömer Bilen, Ahmet Gürkan ve Hasan Fehmi Ustaoglu bu isimlerdendir. Diğer ret oyu verenler ise din ve laiklik konusunda görüş bildirmemişlerdir. Fakat dini eğitim almaları ve diğer dini eğitim alan milletvekillerinin etkisi altında kalmış olmaları bu konuda ret oyu vermelerini etkilemiş olabilir. Rıza Topçuoğlu'nun oylamaya neden katılmadığı bilenememekle beraber bu konuda görüş bildirmek istememiş olması ihtimal dahilindedir. Bununla beraber Selim Seven'in oylamaya katılmamasının nedeni izinli olmasıdır.

16 Eylül 1951'de 17 ilde ara seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerden önce bazı milletvekilleri 17 ilde propaganda faaliyeti yürütmüştür. Bu faaliyeti yürütenlerden biri de Ankara Milletvekili Ömer Bilen'dir. Ulus'un verdiği bilgiye göre Bilen, Kırşehir'de bir kahvede propaganda yaparken din ile siyaseti birbirine karıştırmıştır. Aynı haberde bu durumun seçmenin pek hoşuna gitmemiş olduğu belirtilmektedir.⁶⁴⁷ Yine Ulus'un 10 Eylül 1951 tarihli sayısında, Ömer Bilen'in seçim propagandası için gezdiği yerlerde Halk Partili seçmene "*hala namaz mı kılıyorsun*" diyerek dini siyasete karıştırdığı ifade edilmektedir.⁶⁴⁸

19 Şubat 1952 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu toplanmıştır. Bu toplantıda Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Kendisinden önce söz alan Celal Yardımcı'nın İmam-ı Azam'dan bahsettiğini ve Yardımcı'nın bu konuşması sırasında kendisinin toplantı salonu dışında olduğunu ifade etmiştir. Yardımcı'nın İmam-ı Azam'dan bahsettiğini diğer vekillerden duyan Bilen, meclis grubunda İmam-ı Azam dendiğinde "*istihfafkar*" bir tavır takınıldığını işittiğini ve bundan müteessir olduğunu belirtmiştir. Bilen, Türk ve İslam büyüklerine her vakit saygı gösterilmesi gerektiğini ve böylece ecdadın ruhlarının zedelenmeyeceğini ifade etmiştir. Bilen, Demokrat Parti iktidara gelmeden önce Halk Partisi iktidarının "*yolsuz*" hareketlerini "*binlerce cemaate*" anlattığını ve bu şekilde bir milletvekili olarak meclise seçildiğini belirtmiştir. Muhalif gazetelerin kendisinden "*eski Hacıbayram vaizi*" diye bahsettiklerini ve bu bahsin de kendisini "*tezyif*" etmek için yapıldığını aktaran Bilen, bunun tezyif değil iftihar olduğunu ifade etmiştir. Son olarak Seyfi Kurtbek'in Ulaştırma Bakanlığı sırasında bazı hukuksuz işlere karıştığı iddiasından mütevellit hadise üzerine görüşünü bildirmiş ve şunları söylemiştir: "Burası İstiklal Mahkemesi değildir. Emirle yürüyen İstiklal Mahkemesi değilsiniz. Siz demokrasiyi kuran ve kurduk diye övünen, bununla iftihar eden milletvekili kıymetli arkadaşsınız". Bilen, burada İstiklal Mahkemeleri'nin aldığı kararların önceden yönetici elit tarafından kararlaştırıldığını ve bu mahkemenin verdiği

⁶⁴⁷ "DP Ne Yapacağını Bilmiyor", Ulus, 28 Ağustos 1951, s. 4

⁶⁴⁸ "Muğla'da Tehdidin Bini Bin Paraya", Ulus, 10 Eylül 1951, s. 3

hükümlerin yargısız infazdan, suçsuzu suçlu göstermekten başka bir şey olmadığını ifade etmek istemiştir.⁶⁴⁹

Mecliste 22 Şubat 1952’de, Sayıştay Başkanlığı Bütçesi’nin Taşıt Giderleri maddesi tartışılmaktayken söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Ömer Bilen olmuştur. Bilen, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından, saltanatın devrilmesinden bahsederek “mademki biz sultanları, saltanatı yıktık” ifadelerini sarf etmiş ve “şimdi başka saltanatlara mı hizmet edeceğiz” diyerek ülkede demokrasinin inşa edildiğini ifade etmiştir. Demokrasinin özelliklerinden birinin herhangi bir şahıs, grup veya cemaate imtiyaz sağlamaması olduğunu belirten Bilen, köylü ile cumhurbaşkanı arasında bir fark olmadığını ifade etmiştir. Bu ifadesini pekiştirmek için İslam tarihinden örnek veren Bilen, Halife Ömer’in herhangi bir Müslüman’dan farkının olmadığını ve buna göre hareket ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca kendisine yöneltilen “Diyanet Reisine ne dersin? Ya onun da arabası giderse.” sorusuna da “Hocaefendi yürüye yürüye camiye gelsin. Millet onu daha iyi sever” diyerek cevaplandırmış ve aslında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ve bu kurumun başkanının güncelde de devam eden harcamaları ve bütçesi üzerine daha o dönemde bile eleştirildiği söylenebilir.⁶⁵⁰ Fakat Bilen’in yaptığı bu eleştiri toplu bir Diyanet bütçesi eleştirisi değildir. Taşıtlar üzerinden yöneltilen ve demokrasinin icabı herkesin eşit birer vatandaş olması nedeniyle yapılan bir eleştiridir. Bilen’in diğer dini eğitim almış bulunan milletvekilleri gibi Diyanet bütçesinde hassas davrandığı görülecektir. Öyle ki 23 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri bütçesi tartışılırken Bilen’in, Başkanlığa tahsis edilen bütçeyi yetersiz bulması ve bu miktarın arttırılmasını istemesi buna açık bir örnektir.

23 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesi üzerine müzakere edilirken Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, Diyanet bütçesine tahsis edilen “*sekiz milyon*” liralık miktarın yeterli olmadığını belirlemiş ve bu bütçenin kendisini hayal kırıklığına uğrattığını belirtmiştir. Bununla birlikte Halk Partisi iktidarı zamanına nazaran bütçede büyük bir artışın olduğunu ifade eden Bilen, Diyanet teşkilatının önemi hakkında açıklamalarda bulunmuş ve Diyanet’i “*yirmi milyon*” kişinin (1950’de yapılan genel nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu: 20.947.188)⁶⁵¹ dini, toplumsal ve ahlaki sahada yükselmesini ve gelişmesini sağlayacak bir kurum olarak nitelendirmiştir. Diyanet’e layık olduğu önem verilmesi gerektiğini ve böylece milli ve ahlaki bünyede olabilecek “*marazî*” durumlara karşı

⁶⁴⁹ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 19 Şubat 1952, s. 101-104

⁶⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 13, Birleşim 44, 22 Şubat 1952 Cuma, s. 531, 533

⁶⁵¹ İstatistik Göstergeler (Statistical Indicators) 1923-2009, TÜİK Matbaası, Ankara 2010, s. 8

önlem alınabileceğini belirten Bilen, maddi imkânlarla başvurularak kurumun desteklenmesi gerektiğini ve böylece muasır milletler seviyesinde din adamı yetiştirilebileceğini ifade etmiştir. Böylece manevi cephenin destekleneceğini ifade eden Bilen, bu sayede dini ve vatani bir vecibenin yerine getirileceğini belirtmiştir. Türk halkının, Demokrat Parti iktidarından, yıllarca “ihmale” ve “ihanete” uğrayan maneviyat sahasını ihya ve idame etmesini beklediğini belirten Bilen, İslami bilgilere riayet etmeyen ve bu bilgilere karşı cehalet sergileyenlerin bocaladıklarını ve hatta insanlığın başına bela olduklarını ifade etmiştir. Ömer Bilen, Batılı devletlerden bahisle bu devletlerin dini terakkiye mani olarak görmediklerini, aksine terakkileri noktasında dinin etkili olduğunu ifade eden bir açıklama yapmış ve Amerika’dan örnekler vererek kendi görüşümü pekiştirmiştir. Bu örneklerde yıllara göre Amerika’nın devlet olarak kiliselere ve cemaatlara olan yardımlarından bahsetmiştir. Batılı devletlerin örnek alındığını belirten Bilen, bu devletlerden sadece maddi sahada örnek alındığını fakat manevi sahada bir örnek alınmadığını ve yıllardan beri dinin terakkiye mani bir şey gibi algılandığını ifade etmiştir. Oysa Bilen, Batılıların dini terakkiye mani bir şey olarak tanımlamadıklarını defaatle belirtmiştir. Demokrat Parti iktidarı öncesinde İslam dininin özgürce tatbik edilemediğini ifade eden Bilen, Halk Partisi iktidarını istibdat olarak nitelendirmiştir. İstibdat olarak nitelendirdiği döneme bakıldığında ve ifadelerinin devamı incelendiğinde Bilen’in Cumhuriyet’in kurucu kadrosuna dini hususta eleştirileri olduğu görülmektedir. Bilen, istibdat idaresi olarak nitelendirdiği Halk Partisi iktidarını, bir müstebidin etrafında toplanan “dalkavuklar” olarak nitelendirmiştir. Buna göre Halk Parti ileri gelenleri yani yönetici elit Bilen’in bahsetmiş olduğu dalkavuklardır. Nitekim müstebit dediği de Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk veya onun vefatı üzerine Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü’dür. Bilen bu eleştirileri isim vermeden yöneltse de ifadeleri okunduğunda açık bir şekilde anlaşılan budur. Bilen, milli müdafaaya ayrılan bütçeden bir kısmının Diyanet’e verilerek maneviyatın yani dinin desteklenmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun sadece kendi fikri olmayıp halk nazarında kabul görmüş bir fikir olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca dini hususta her konuşulan şeyin irtica olmadığını, fakat memlekette bir irtica varmış gibi yayın yapan veya bundan menfaati olanlara karşı da eleştirilerini yöneltmiş olan Bilen, bu kişilere yönelik eleştirilerini şu sözlerle nihayetlendirmiştir; “Yüzlerce milyon saliki bulunan ve afakı cihana tenvir eden İslam dininin ve iman nurunun hidayetden mahrum, hasta ruhlu birkaç bedbahtın zayıf nefesleri ile sönmeyeceği ve cılız kalemleriyle kararmayacağı şüpheden varestedir”. Son olarak imam-hatip

okulları hakkında da açıklamalar yapan Bilen, bu okullara daha çok önem verilmesi gerektiğini ve böylece layıkıyla din adamlarının yetişebileceğini ifade etmiştir.⁶⁵²

26 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesi görüşülürken söz alan Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Halk Partisi'ni hem iktidar yılları hem de muhalefetteki konumu üzerine konuşmuştur. Bilen, 25 yıllık Halk Partisi iktidarında halkın maneviyattan mahrum bırakıldığını söylemiş ve bunu zulüm olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte fuhuş ve kumar hakkında da konuşan Bilen, iktidarın fuhşun ve kumarın önüne geçebilmesi için hareket etmesi gerektiğini belirtmiş ve hem fuhşun hem de kumarın maneviyatı zedelediğinden bahsetmiş ve bunları ahlak bozucu olarak nitelendirmiştir.⁶⁵³ Bilen'in, meclisin bu birleşiminde Bursa'da türbesi bulunan Süleyman Çelebi'nin (Mevlit yazarı) türbesini ihya etmek amacıyla bölge halkınca toplanmış 110 bin liraya ek 25 bin liranın maliye bütçesinin yardımlar kısmınca tedarik edilmesi üzerine verilmiş önergede de imzası bulunmaktadır.⁶⁵⁴

27 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi müzakere edilmiştir. Bu sırada söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Ömer Bilen'dir. Bilen, imam-hatip okullarına dair sorusunda hükümetin bu okullara gerektiği önemi verip vermediğini sorgulamış ve Milli Eğitim Bakanı'ndan bu hususta bir cevap istemiştir. Bilen'in bu sualine Milli Eğitim Bakanı ve Samsun Milletvekili Tevfik İleri cevap vermiştir. İleri cevabında, hükümetin bu okullara gerektiği önemi verdiğini ve yakında 15 imam-hatip okulunun açılacağını ifade etmiştir. Bilen, bakanın cevabından sonra tekrar söz almış ve din derslerinin genele teşmil edilmesi gerektiğini, yani sadece okulların 4 ve 5'nci sınıflarında okutulmasının yeterli olmadığını belirtmiş ve bu arzunun halkça da talep edildiğini ifade etmiştir. Bilen, din dersleri ve imam-hatip okulları dışında bir konuya daha değinmiştir. Bu konu ise Arapçanın diğer diller gibi tedris edilmesidir.⁶⁵⁵

28 Şubat 1952 tarihli meclis görüşmelerinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı bütçesi görüşmeleri yapılmaktayken Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, içkinin dini saikler dışında da ahlakı, aile düzenini, aile ve toplumsal ilişki ve ekonomisini etkileyecek bir durum oluşturduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de bu bakanlık bütçesinde esas meselenin

⁶⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 13, Birleşim 45, 23 Şubat 1952 Cumartesi, s. 596-599; "Gece Meclis'te 125 Kişi Vardı: Bütçeler Çoğunluk Olmadan Geçiriliyor", Ulus, 24 Şubat 1952, s. 1, 5

⁶⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 13, Birleşim 48, 26 Şubat 1952 Salı, s. 885-886

⁶⁵⁴ A.g.t.d., s. 922-923

⁶⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 13, Birleşim 49, 27 Şubat 1952 Çarşamba, s. 977-978, 986; "Bayındırlıkla Ticaret Bütçesi Üzerinde CHP'nin Tenkitleri", Ulus, 28 Şubat 1952, s. 4

gelirden ziyade her türlü meselede zarara neden olduğu görüşünü ifade etmiştir. Bu zararları madde madde sıralayan Bilen, içkinin sağlığa ve şüura zararlı olduğunu, nesli zayıflattığını, israfa yol açtığını, “karı-koca” arasındaki ilişkileri kötüleştirdiğini, toplumsal asayişin bozulmasına sebep olduğunu ve nihayet iktisadi sahada birçok zarar meydana getirdiğini ifade etmiştir. Başbakan Adnan Menderes’ten bu hususta bir karar almasını ve içki istimalinin yasaklanması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁵⁶

16 Mart 1952’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin Çankaya Bucağı (Ankara) Demirtepe Ocağı kongresi yapılmıştır. Bu kongrede dini siyasete alet eden Demokrat Parti milletvekilleri kınanmıştır. Öyle ki söz alan bazı üyeler Ankara Milletvekili Ömer Bilen’in gerek cami kürsüsünde ve gerekse propaganda için gezdiği yerlerde dini siyasete alet ettiğini ve bu yolla Demokrat Parti’nin parti programını da umursamadığını ifade etmişlerdir. Kongreye katılan Köylü Partisi üyesi İsmail Yenice, Ömer Bilen’in eskiden vaizlik yaptığı Hacı Bayram Camiinde hala dini siyasete alet ederek propaganda yaptığını ifade etmiş ve şu sözlerle bu durumu eleştirmiştir: “Acaba, Hacıbayram Camiinin tapusu Ömer Bilen’in üzerine midir?”.⁶⁵⁷ Ömer Bilen’in dini siyasete alet ederek propaganda yapmasından bir tek muhalefet şikâyetçi değildir. Öyle ki Kırıkkale’de yapılan Demokrat Parti kongresinde Başbucak Köyü delegesi bir köylü kürsüye çıkmış ve “Seçimler yaklaşıncı her gün köylerimizin yolunu eskittiniz. Bize kadınların başlarını örteceğiz, kadınları memuriyetten çıkaracağız, pırtıyı ucuzlatacağız diye vaat ederek sandıklara götürdünüz” sözlerini sarf ettikten sonra parmağıyla kongreye katılmış olan Ankara Milletvekili Ömer Bilen’i işaret ederek “Hoca, hoca hani köye geldiğinde Müslüman çocuklarına din derslerini öğreteceğiz demiştin. Ne oldu o vaatler, hepsini unuttun mu?” diyerek esasen Bilen’in dini bir propaganda aracı haline getirdiğine dolaylı da olsa işaret etmiştir.⁶⁵⁸

13 Mayıs 1952’de Demokrat Parti Bala Kongresi yapılmıştır. Bu kongreye Ankara Milletvekili Ömer Bilen de katılmıştır. Ulus’un haberine göre Bilen, kongrede dini siyasete alet etmiş ve Halk Partisi’ni dinsizlik ve kitapsızlıkla suçlamıştır. Bilen’in konuşması ile ilgili zabıt tutulmuş ve olay adli makamlara sevk edilmiştir.⁶⁵⁹

Ulus gazetesinin 20 Mayıs 1952 tarihli sayısında Ankara Milletvekili Ömer Bilen’in “ölülere çelenk küfürdür” dediği bir habere yer verilmiştir. Bu habere göre Hacı Bayram

⁶⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 13, Birleşim 50, 28 Şubat 1952 Perşembe, s. 1106

⁶⁵⁷ “CHP Kongrelerinde Şiddetli Tenkitler: Söz Alan Bütün Hatipler Dini Siyasete Alet Ederek Propaganda Yapan DP’lilerin Hareketini Takbih Ettiler”, Ulus, 17 Mart 1952, s. 1, 4

⁶⁵⁸ “Kırıkkale DP Kongresinde DP’den Şikayet”, Ulus, 31 Mart 1952, s. 3

⁶⁵⁹ “Tahriklerle Kalkışan Propaganda”, Ulus, 17 Mayıs 1952, s. 4

Camiinde iki cenaze nedeniyle bir cenaze töreni düzenlenmiş ve bu törende Ömer Bilen camide vaaz vermiştir. Bu tören Memduh Şevket Esendal ve Muzaffer Tuğsavul için düzenlenmiştir. Ömer Bilen'in vaazı hoparlörle cami dışındaki cemaate de ulaştırılmıştır. Bilen'in vaazında “Cenazeye çelenk göndermek küfürdür, haramdır” dediğini aktaran gazete bu sözler sarf edilirken Tuğsavul'un cenazesinin yanında Celal Bayar'ın çelenginin bulunduğunu belirtmiş ve Bilen'in sözlerine şu şekilde devam ettiği aktarılmıştır: “Ölümlere büyük mezar yaptırmak küfürdür, haramdır. Bunlar firavunlara mahsustur”. Bu sözler pekâlâ yapımı yıllarca süren ve 1952-1953 yılı zarfında yapımına hız verilen Anıtkabir'e yöneltilen bir söylemdir. Gazete haberinde de buna dikkat çekilmiş ve Bilen'in söylemleri eleştirilmiştir.⁶⁶⁰

4 Eylül 1952 tarihli Ulus gazetesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aldığı karara yer verilmiştir. Bu karar devlet dairelerinde çalıştıkları halde camilerde imamlık, müezzinlik ve hatiplik yapanların işine son verildiğine dairdir. Haberin devamında milletvekili olmakla birlikte camilerde imamlık ve vaizlik yapmaya devam eden Ömer Bilen'in durumu hakkında kesin bir karara varılmadığı belirtilmiş ve bununla birlikte bu duruma dair şikâyetleri önlemek için Ömer Bilen'e bundan böyle vaizlik yaptırılmaması tebliğ edildiği ifade edilmiştir.⁶⁶¹

11 Eylül 1952 tarihli Ulus gazetesinde Ankara Yenidoğan'da bir Halk Partisi kongresi yapıldığı belirtilmiş ve bu kongrede Sabri Soyak isimli delegenin, Ankara Milletvekili Ömer Bilen'e dair söylemlerine yer verilmiştir. Soyak'ın iddiasına göre Ömer Bilen, Demokrat Parti iktidara gelemediği takdirde milletin dinsiz kalacağını ve apartmanda oturma günah olduğunu söylemiştir. Soyak, Bilen'in bu söylemine rağmen kendisinin de hala apartmanda oturduğunu ve böylece kendiyse tezada düştüğünü belirtmiştir.⁶⁶²

21 Eylül 1952'de Demokrat Parti'nin Ankara İl Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede özellikle ülke asayişine dikkat çekilmiş ve bazı isteklerde bulunulmuştur. Bu istekler arasında ihtiyacı olmayan kadın memurların işten çıkarılması, Ankara Milletvekili Ömer Bilen'in vaazlarının radyoda yayınlanması ve Mason Localarının kapatılması vardır.⁶⁶³

28 Kasım 1952 tarihli Akşam gazetesinde, Ankara Milletvekili Ömer Bilen'in Samanpazarı Esenpark Gazinosu'nda düzenlenen bir kongrede Atatürk ve inkılaplar aleyhinde konuştuğu ifade edilmiştir. Habere göre Bilen'in, Atatürk'ü ezanı Türkçeleştirdiği için vicdan hürriyetine en büyük “*tecavüzü*” yapmakla itham ettiği ve “Ezanı Muhammediyi Allah'ın yüce

⁶⁶⁰ “*Vaiz-Milletvekili Ölümlere Çelenk Küfürdür, Demiş!*”, Ulus, 20 Mayıs 1952, s. 2

⁶⁶¹ “*Diyanet İşleri Başkanlığının Bir Kararı*”, Ulus, 4 Eylül 1952, s. 2

⁶⁶² “*Yenidoğan'da Yapılan CHP Toplantısı*”, Ulus, 11 Eylül 1952, s. 4

⁶⁶³ “*DP Ankara İl Kongresi Sona Erdi*”, Vakıf, 22 Eylül 1952, s. 1; “*DP Kongresinde Asayişsizlikten Acı Acı Şikâyet Edildi*”, Ulus, 22 Eylül 1952, s. 2; “*Ankara DP Kongresi Hararetle Cereyan Etti*”, Akşam, 22 Eylül 1952, s. 1

kelamı olan Allahuekberden başka dil ile okutanlar **kafirdir ve zındıktır**” dediği ifade edilmiştir. Ayrıca Bilen bu kongrede, Demokrat Parti’yi iktidara getirenin Allah olduğunu ve Demokrat Parti’yi yine Allah’ın koruyacağını ifade etmiştir.⁶⁶⁴ 6 Aralık 1952 tarihli Ulus gazetesinin haberine göre Ömer Bilen, Ulus gazetesine 28 Kasım tarihli habere dair bir yazı göndermiştir. Burada habere konu olan sözleri sarf etmediğini ve bunun bir iftiradan başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Konuşmasında sadece önceki iktidarla yani Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki vicdan hürriyetine dair görüş ve tatbik farkına değindiğini bildirmiştir.⁶⁶⁵

7 Şubat 1953 tarihli Akşam gazetesinde 6 Demokrat Parti milletvekilinin parti haysiyet divanına verildiği bildirilmektedir. Bu 6 milletvekili arasında Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve Ankara Milletvekili Ömer Bilen bulunmaktadır. Bilen’in haysiyet divanına verilmiş nedeni son zamanlarda yaptığı inkılap ve laiklik aleyhtarı ifadeleridir.⁶⁶⁶ 11 Şubat 1953 tarihli Akşam gazetesinde, milletvekilleri arasında 14 ve 21 kişilik listeler dolaştığı ve bu listede adları geçen milletvekillerinin Demokrat Parti’den ihraç edileceği ifade edilmiştir. 14 kişilik listede Ankara Milletvekili Ömer Bilen ve Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’ın isimleri vardır. Fakat her iki ismin ve listelerdeki diğer isimlerin partiden ihraç edilmediği veya edilmeyeceği yine gazete haberinde verilen bilgiler arasındadır. Akşam gazetesi bu bilgileri tam manasıyla doğrulayamadığını da haberine eklemiştir.⁶⁶⁷

19 Şubat 1953’te Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi mecliste müzakere edilirken söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Ömer Bilen olmuştur. Bilen, memleketleri ve milletleri iki mefkûrenin idare ettiğini belirtmiş ve bunları maddi ve manevi olarak sıralamıştır. Bilen’in maneviyattan kastı dindir. Bilen, 1953 yılı Diyanet İşleri bütçesinin önceki seneye nazaran artış gösterdiğini ve bunu memnuniyetle karşıladığını belirttikten sonra bu artışın yeterli olmadığına, senelerce ihmal edilmiş bu hususun Diyanet’e daha çok bütçe ayırmak, din adamı yetiştirmek ve bunun için okullar açıp din dersini genele teşmil etmek gerektiğini ifade etmiştir. İrtica meselesine de değinen Bilen, ülkede meydana gelen “*nahoş*” birkaç hadisenin dine ve dindar vatandaşlara hamledilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bilen, memlekette irticai hadiselerin görülmesinin nedenini yeterli donanımına sahip din adamlarının sayısının azalmasına ve köy imamlarının yetersizliğine bağlamaktadır. Bu hususta da önceki iktidarın din ve din adamları

⁶⁶⁴ “Ustaoglu’na Bir Nazire! Atatürk Aleyhtarı Bir Milletvekili Daha!..”, Akşam, 28 Kasım 1952, s. 1-2; “Ustaoglu’dan Sonra Ömer Bilen Hoca”, Ulus, 28 Kasım 1952, s. 1, 4

⁶⁶⁵ “Şimdi De Tevil Etmek İstiyor”, Ulus, 6 Aralık 1952, s. 1, 4

⁶⁶⁶ “DP’de Tasfiye 6 Milletvekili Daha Parti Haysiyet Divanına Verildi”, Akşam, 7 Şubat 1953, s. 1

⁶⁶⁷ “DP’den Çıkarılacak Mebuslar”, Akşam, 11 Şubat 1953, s. 1-2

üzerindeki baskısından bahseden Bilen, Halk Partisi'nin irticanın ortaya çıkmasında payının olduğunu ifade etmiştir. İrticai bir toplumsal hastalık olarak niteleyen Bilen, bundan kurtulmak için memleketin çeşitli yerlerinde din adamlarını ikmal etmek için ikmal kurslarının açılması gerektiğini belirtmiştir. Bilen, hükümetin maddi sahada esirgemediği mali gücü, ahlak ve toplumsal yani manevi sahaya da yöneltmesi gerektiğini ifade ederek iktidara da bir mesaj vermiştir. Bununla beraber irtica mevzuu üzerinde basında çıkan haberlerden ve gazete yazarlarından bahseden Bilen, her dini söylemin bu gazete ve yazarlarca irtica olarak nitelendirilmesinden vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bilen, Demokrat Parti'nin laikliği dinsizlik veya din düşmanlığı olarak tarif etmediğini ve hakiki laiklik anlayışını icra ettiğini belirterek önceki Halk Partisi iktidarına da eleştiriler yöneltmiştir. Bilen, dinin komünizm karşı önemli bir silah olduğunu belirtmiş ve bu nedenle okullarda din dersinin teşmil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Böylece genç dimağların bu gibi tehlikelere karşı korunabileceğini savunmuştur. Öyle ki din eğitimin yaygınlaşması ve geliştirilmesini partili, partisiz tüm vatandaşların isteği olduğunu dile getiren Bilen, bu isteğin il, ilçe, bucak gibi kongrelerde talep edilmesinin bunun bir delili olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶⁸

20 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi görüşülmeye devam etmiştir. Bu görüşmeler sırasında birçok milletvekilinin imzasını içermekte olan bir takrir verilmiştir. Bu takrir halkın talebi doğrultusunda Diyanet'in bütçesinin arttırılıp daha fazla imam, hatip ve müezzinin kadroya alınmasına yönelik bir takrirdir. Takrirden imzası bulunanlardan biri Ankara Milletvekili Ömer Bilen'dir. Bu takrirden imzası bulunan bir diğer isim de Ahmet Gürkan'dır (Tokat Milletvekili). Gürkan da tıpkı Ömer Bilen gibi dini eğitim almış bir milletvekilidir.⁶⁶⁹

21 Şubat 1953 tarihli Vakit gazetesinin verdiği habere göre Demokrat Parti programına uymayan bazı milletvekilleri partiden ihraç edilecektir. Söz edilen programa uyma meselesi özellikle programdaki laiklik ve inkılaplara yöneliktir. Demokrat Parti içerisindeki bazı milletvekilleri bu iki hususa bazı konuşmalarında riayet etmemiştir. Haberde ismi geçen milletvekilleri arasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen de vardır. Ömer Bilen ve diğer isimlere programa uyma uyarısında bulunulduğu da haberde belirtilmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 47, 19 Şubat 1953 Perşembe, s. 521-524

⁶⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 48, 20 Şubat 1953 Cuma, s. 556

⁶⁷⁰ "Demokrat Parti'de Kimler Tasfiye Edilecek? Abdullah Aytemiz ve Ömer Bilen'in İsimleri Üzerinde Duruluyor", Vakit, 21 Şubat 1953, s. 1-2

22 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Milli Savunma Vekaleti bütçesi görüşülmüş ve bu görüşmeler sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, kendi askerlik yıllarından bahisle nöbetçi onbaşısının onlara “*hasta mısın, hamamcı mısın?*” diye sorduklarını ve hasta olanları hastaneye, hamamcı olanları ise hamama yani yıkanmaya gönderdiklerini ifade etmiştir. Bilen, bu anlatıyla, vaizliği sırasında camiye gelen askerlerin kendisine söyledikleri şikâyetlere dikkat çekmek istemiştir. Bu şikâyetler askerlerin yeterince temizlenemedikleri ve temiz olmamaları nedeniyle namaz kılamadıkları şeklindedir. Bilen’e şikâyetlerini bildiren askerler kısa ve sınırlı banyo sürelerinde tam manasıyla abdest alamadıklarını ifade etmişlerdir. Bilen, tarihi anlatıyla birlikte Türklerin seferlerine gidecekleri veya kışlarında kaldıkları ve eğitim gördükleri zamanlar din adamlarının yanlarında olduklarını ve askerlerin maneviyatını yükselttiklerini belirtmiştir. Bu durumun Türk askerinin Kore’ye gittiği zaman da tekrarlandığını fakat kışladaki askerlerin maneviyatını yükseltecek din adamlarının olmadığını ve bunun büyük bir eksiklik olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷¹

24 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Maliye Vekaleti bütçesi görüşülmüştür. Bu görüşmeler sırasında Maliye bütçesinin yardımlar kısmına gelindiğinde birçok milletvekilinin imzasıyla bir takrir verilmiştir. Bu takrir Konya Belediyesi’nin Mevlana türbe ve müzesinin “*tarh ve tanzimi*” amacıyla kullanılmak üzere Konya Belediyesi’ne Maliye Vekaleti bütçesine 300 bin lira eklenmesine yöneliktir. Bu takrirden imzası bulunan ve konumuz bağlamında dini eğitim almış olan milletvekilleri şu şekildedir: Ömer Bilen (Ankara), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Ahmet Kavuncu (Kütahya), Rıza Topçuoğlu (Erzurum), Salahattin İnan (Bitlis). Bu takrir “*ittifakla*” kabul edilerek 300 bin lira bütçeye eklenmiştir.⁶⁷²

25 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülmüştür. Bu görüşmeler sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, Milli Savunma bütçesinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nın en büyük bütçeye sahip olmasından memnuniyeti bildirmekle birlikte, Hz. Muhammed’in sözlerini aktararak ilmin insanlık için önemine vurgu yapmıştır. Bütçeyi incelediğini belirten Bilen, 1952 yılındaki Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinde imam-hatip okulları için bir tahsisatın hazırlanmamasına rağmen bu seneki bütçede bu okullara 48 bin liralık bir tahsisatın ayrıldığını, bunu memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Fakat Bilen, bu tahsisatı da yeterli görmemiştir. Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri’nin iyi niyetli olduğuna inandığını ifade eden Bilen, buna rağmen okulların ihmal edildiğini ve iki senedir

⁶⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 50, 22 Şubat 1953 Pazar, s. 761-762; “*Adalet ve Savunma Bütçeleri De Çıktı*”, Ulus, 23 Şubat 1953, s. 5

⁶⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 52, 24 Şubat 1953 Salı, s. 891-894

hayırseverler tarafından bu okulların masraflarının karşılandığını belirtmiştir. Milletin diğer ihtiyaçları gibi manevi ihtiyaçlarının da olduğunu belirten Bilen, maneviyatın yıllarca ihmal edildiğini ve baskı altında olduğunu ifade ederek Halk Partisi iktidar yıllarını eleştirmiştir. Maneviyat hususunda halkın istekleri olduğunu belirten Bilen, bunlardan birinin çocukların iyi bir dini eğitim alması olduğunu ifade etmiştir. Nasıl hükümetçe iktisadi, zirai ve imar sahalarında yatırımlar yapılıyorsa, halk nezdinde maneviyata dayalı yatırımların da yapılmasına yönelik bir beklentinin olduğunu belirten Bilen, imam-hatip okullarının sayısının ve tahsisatının arttırılması gerektiğini ifade etmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in zaman zaman konuşmalarında kullandığı “Milletimiz Müslümandır, Müslüman kalacaktır” ifadesine değinerek, bu söylemin hükümeti ve özellikle Adnan Menderes'i yıpratmak için istismar edildiğini belirtmiştir. Ömer Bilen'in, Menderes'in bu ifadesine değinmesinin bir diğer nedeni de hükümet ve Başbakan'dan maneviyat sahasında gerekli icraatları yapmasını istemek olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷³ Bilen, bu meclis birleşiminde Bursa'da türbeleri bulunan Türk büyükleri Osman, Orhan, I. Bayezit, I. Murat ve II. Murat'ın anıt kabirlerinin tamiri için Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin *Müzeler ve Anıtlar* kısmına 250 bin lira ilave edilmesine dair bir takrire imza atmıştır. Takirde uzun yıllar tamir edilmediğinden dolayı harap halde olduğu ifade edilmektedir. Bilen'in dışında dini eğitim almış bazı milletvekilleri de bu takrire imza atmıştır. Bunlar şu şekildedir: Salahattin İnan (Bitlis), Ahmet Gürkan (Tokat), Süreyya Dellaloğlu (Niğde). Verilen bu karar kabul edilmiştir.⁶⁷⁴

27 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1953 yılı bütçesi müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, Türkiye'de olduğu gibi başka ülkelerde de vakıfların olduğunu hatta Türkiye'de Gayrimüslimlere ait vakıfların bulunduğunu ve bunların maliyesine kimsenin dokunmadığını veya dokunamayacağını belirtmiştir. Bilen, hal böyleyken Türkiye'de Müslüman vakıflarının maliyesine el atıldığını ve önceki hükümetlerin vakıf idaresinde usulsüzlükler yaptığını ifade etmiştir. Bunun neticesinde de yüzyıllarca süren dini mesken ve vakıf idare ve maliyesi sekteye uğramış, “*hademei hayrat*” yardıma muhtaç kalmış, devletçe yeterli bütçe ayrılmamış ve tarihi miras harap olmuştur. Bilen, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ayrılan bütçenin artmasını arz etmekle beraber, esasen vakıf idaresinin özerkleşmesini istemektedir.⁶⁷⁵ Ömer Bilen'in bu düşünce ve arzusu daha sonra yapılacak meclis birleşimlerine de yansımıştır. Öyle ki 4 Mayıs

⁶⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 53, 25 Şubat 1953 Çarşamba, s. 959-960; “*Bayındırlık Bütçesi Bugün Görüşülecek*”, Ulus, 26 Şubat 1953, s. 2

⁶⁷⁴ A.g.t.d., s. 977-978, 980

⁶⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 55, 27 Şubat 1953 Cuma, s. 1294

1953 tarihli meclis birleşiminde Ömer Bilen, yüzyıllarca uygulanagelmiş ve uygulanması için vasiyet edilmiş vakıf şartlarına uyulması gerektiğini belirtmiştir. Bu şartların tıpkı Kur'an ayetleri gibi değişmeyeceğini belirten Bilen, vakıfların harap haline ve yapılan usulsüzlüklere son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁶

Ömer Bilen, aynı birleşiminde kendisi gibi dini eğitim almış Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ile birlikte bir takrire imza atmıştır. Bu karar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın imam, hatip ve müezzin kadrosunun arttırılmasına ve onlara verilecek tahsisata 360 bin lira eklenmesine yöneliktir. Bu karar oylanarak kabul edilmiştir.⁶⁷⁷ Aynı birleşimde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bütçesi oylamaya sunulmuştur. Bu oylamaya 250 milletvekili katılmış, bunlardan 247'i kabul oyu 3'ü ise ret oyu kullanmıştır. Oylamaya 233 milletvekili katılmamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü 1953 yılı bütçe kanununa kabul oyu veren ve dini eğitim almış olan milletvekilleri şunlardır: Ahmet Kavuncu (Kütahya), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Yusuf Karşlıoğlu (Yozgat). Reye katılmayan milletvekilleri ise şunlardır: Sadri Maksudi Arsal (Ankara), Ömer Bilen (Ankara), Salahattin İnan (Bitlis), Rıza Topçuoğlu (Erzurum), Selim Seven (İzmir-Hakkari), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun), Ahmet Gürkan (Tokat).⁶⁷⁸

16 Temmuz 1953 tarihli Demokrat Parti Meclis Grubu müzakerelerinde Millet Partisi'nin kapatılmasının ardından Halk Partisi tarafından yayımlanan ve parti kapatmanın demokrasiye yakışmayan bir hareket olduğunu ifade eden beyanname üzerinde müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, dinin eski iktidar zamanında ıstırap çektiğini, dini bu ıstıraftan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle kurtulduğunu ve dini kimsenin siyasete alet edemeyeceğini, çünkü din hürriyetinin sağlandığını ve bunun neticesi olarak da dinin siyasete alet edilmesinin önüne geçildiğini ifade etmiştir:

Halk Partisi'nin dini siyasete alet ederek karşımıza çıkmasına imkan ve ihtimal yoktur. Çünkü mazileri malumdur, dine, vicdan hürriyetine karşı aldıkları tavır hareket en ücra köyde yaşayan cahil bir vatandaşın dahi malumudur. Millet Partisi de edemez. Çünkü biz vicdan hürriyetini tanıdık, din hürriyetini tanıdık, dinin icaplarının yerine getirilmesi babında birçok işler başardık. Ezanı Muhammedi'nin meşru olduğu dilde okunması, radyoda Kur'an okunması, mevlit okunması, imam-hatip mekteplerinin açılması,

⁶⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 22, Birleşim 76, 4 Mayıs 1953 Pazartesi, s. 12

⁶⁷⁷ A.g.t.d., s. 1303

⁶⁷⁸ A.g.t.d., s. 1347-1350

*mekteplere din derslerinin konması bunun en bariz delilleridir. Hal böyle iken kim dini siyasete alet edebilir? Daha doğrusu dinle alakası olmayan dini siyasete alet eder. Dindar insan dini siyasete alet etmez. Bizim dinimiz terakkiyi, tealiyi isteyen bir dindir. Bizim dinimizde irtica olmaz, geriliği emretmez.*⁶⁷⁹

Bilen, dinin Demokrat Parti iktidarı ile siyasete alet etme hareketinin önüne geçildiğini, istense de artık din hürriyeti veya vicdan hürriyeti tam manasıyla tatbik edildiği için bunun başarılı olamayacağını ifade etmek istemiştir. Meclis Grubu'nun toplantısı Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun'un mecliste kabul edilmesinden önce yapılmıştır. Öyle ki toplantıda Halk Partisi'nin yayınladığı beyanname mevzu bahis edilse de esasen, Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da suikast girişiminde bulunulması, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Atatürk'e ve inkılaplara aykırı yazılar yazması ve Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılıp o anki dernek başkanı ve Isparta Milletvekili olan Sait Bilgiç'in partiden ihraç edilmesi gibi hadiseler bu noktaya gelinmesinde etkili olmuştur.

23 Temmuz 1953 tarihli meclis birleşiminde Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun açık oya sunulmuştur. Oylamaya 298 milletvekili katılmış ve bunlardan 252'i kabul oyu, 46'ı ret oyu vermiştir. 171 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Konumuz gereği dini eğitim almış 9'ncu dönem milletvekilleri oylamada verdikleri oya göre tasnif edildiğinde sadece 3 milletvekilinin kabul oyu verdiği görülür. 7 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Kabul oyu verenlerin isimleri şu şekildedir: Rıza Topçuoğlu (Erzurum), Selim Seven (Hakkari), Ahmet Kavuncu (Kütahya). Oylamaya katılmayanlar ise şu isimlerdir: Sadri Maksudi Arsal (Ankara), Ömer Bilen (Ankara), Salahattin İnan (Bitlis), Süreyya Dellaoğlu (Niğde, Dellaloğlu izni için katılamamıştır), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun), Ahmet Gürkan (Tokat), Yusuf Karşioğlu (Yozgat).⁶⁸⁰ Oylamaya katılmayanlara bakıldığında çoğunluğunu eski yönetimi eleştiren ve laikliğin yanlış algılanıp yanlış tatbik edildiğini savunan milletvekilleri olduğu görülecektir. Onlar bu oylamaya katılmayıp bu kanunu protesto etmek istemiş olabilirler.

Bu kanun Kasım 1952'de Malatya Hadisesi olarak bilinen Ahmet Emin Yalman suikastını takiben gündeme gelmiş, mecliste üzerine tartışılmış ve nihayetinde kanunlaştırılmıştır. Tabi ki bu kanunun çıkmasında tek etken bu hadise değildir. Bilindiği üzere Malatya Hadisesinin adli makamlarca kovuşturulması sırasında olayla bağı olduğu iddia edilen

⁶⁷⁹ Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 16 Temmuz 1953, s. 42-44

⁶⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 24, Birleşim 115, 23 Temmuz 1953 Perşembe, s. 1141-1144

Türk Milliyetçiler Derneği'nin üzerine yöneltlen eleştirilerdir. Bunun nedeni dernekte faal üyelerden bir kısmının Demokrat Parti içinde siyasetin içinde olmasıdır. Öyle ki derneğin son başkanı Isparta Milletvekili Sait Bilgiç Demokrat Parti milletvekili olup meclis başkanlık divanında kâtiplik yapmıştır. Nitekim bu dernek de 1953 yılı içinde kapatılacaktır. Tüm bunlarla beraber bu kanunun çıkmasının nedenlerinden biri ve belki en önemlisi de iktidarın muhalefetin sesini kısmak istemesidir.⁶⁸¹

Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun mecliste görüşüldüğü sırada Çetin Altan'ın kısa bir yazısı Ulus'un 23 Temmuz 1953 tarihli sayısında çıkmıştır. Çetin Altan bu kanun hakkında şunları demiştir:

Hele şükür kanun çıkıyor; dini siyasete alet edenler perişan olacak... Yani artık Ömer Bilen, camilerde politika yapıp, mecliste vaaz edemeyecek. Yani artık radyoda dini konuşma diye iktidar övülemeyecek; sabahları iki meyhane şarkısı arasında Kur'an-ı Kerim okutulamayacak; çarşaf vaatleri, dört karı alma talepleri, “inkılap softaları” tabirleri tekrarlanamayacak. Aman iyi ki bu kanun DP muhalefetteyken çıkmadı. Yoksa hazretler çoğunluğu, mecliste değil hapishanelerde temin ederlerdi!⁶⁸²

Çetin Altan, bu kısa yazıyla hem kanunun çıkış amacını, kanunu ve iktidarı eleştirmiştir. Öyle ki bu kanunun çıkmasında etken olan durumlardan birinin dini istismar olduğunu belirten Altan, bu kanunun Demokrat Parti muhalefetteyken çıkması durumunda belki hiç iktidara gelemeyeceğini veya çoğunluğu hapisteki adaylarla sağlayabileceğini ifade etmiştir.

22 Şubat 1954 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Reisliği bütçesi müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, 1954 yılı bütçesinin memnuniyet verici olduğunu belirtmiş fakat bu bütçeden Diyanet'e ayrılan kısmın yetersizliğine de vurgu yapmıştır. Senelerce yani eski iktidarlar zamanında din müessesesinin ihmal edildiğini belirten Bilen, dini eğitimin önemine dair açıklamalar da yapmıştır. Türk milletinin tarih boyunca her sahada büyük başarılarla ulaşmasında iki mühim sebebin varlığına işaret eden Bilen, bunlardan ilkinin Türk milletinin karakteri, ikincisinin ise “emri ilahi ile Hatem'ül-Enbiya olan Hazreti Muhammed tarafından vaki olan Hakka davete icabet ederek ekmeli edyan olan İslamiyet'i kabul etmek suretiyle manevi cephemiz” olduğunu ifade etmiştir. Dini eğitimin önemini ise şu şekilde izah etmiştir: “Binaenaleyh her veçhile ebedi istikbalimiz

⁶⁸¹ Eroğul, C., *a.g.e.*, 2017, s. 122

⁶⁸² “İnanalım Mı?”, Ulus, 23 Temmuz 1953, s. 3

olan gençlerimizi muasır ilimler ile teçhiz ederken dini bilgiler ve İslami duygularla da takviye ve tenvir etmemiz hem vatanımızın bekası ve hem de milletimizin saadet ve selameti için en hayırlı bir yol olduğuna kaniyim”. Bununla birlikte aynı birleşimde bir takrir verilmiştir. Bu takrirde Ömer Bilen’in de dahil olduğu birçok kişinin imzası vardır. Medrese eğitimi almış ve bu takrirde imzası olan diğer milletvekilleri ise şu şekildedir: Ahmet Gürkan (Tokat), Ahmet Kavuncu (Kütahya), Süreyya Dellaloğlu (Niğde) ve Selim Seven (Hakkari). Takrir, şehir, kasaba ve köylerde halkın yardım ve gayretleriyle inşa edilmiş camilerin ihtiyaç duyduğu imam, hatip ve müezzin kadrosuna 500 imam, hatip ve müezzinin ilavesi için Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine 450 bin liranın ilave edilmesine yöneliktir. Bu takrir oylanmış ve kabul edilerek komisyona havale edilmiştir.⁶⁸³

24 Şubat 1954 tarihli meclis birleşiminde 1954 yılı bütçesi müzakerelerine devam edilmiştir. Müzakereler sırasında birçok takrir verilmiştir. Bu takrirlerden bazılarında medrese eğitimi almış milletvekilleri de imza atmıştır. Bunlardan ilki köylerdeki camilerin yeniden inşası veya tamiri üzerine verilmiş ve Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesi ile Maliye bütçesinin bir milyon liraya çıkarılmasına yöneliktir. Bu takrirde Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu’nun imzaları mevcuttur. Takrir kabul edilmiş ve komisyona havale edilmiştir. Bir diğer takrirde Hacıbayram Camii ile Zincirli Camii’nin cemaat için yetersizliği belirtilmiş ve her iki caminin alanının genişletilerek cami cemaatine uygun ve müreffeh bir alan sağlanması istenmiştir. Bunun için Maliye Vekaleti bütçesine 200 bin liranın ilave edilmesi teklif edilmiştir. Bu takrirde imzası bulunan milletvekilleri şu şekildedir: Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu, Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Hakkari Milletvekili Selim Seven, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu ve Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu. Bu takrirde oylanmış ve kabul edilerek komisyona havale edilmiştir. Bir başka takrir ise imam-hatip okullarına yöneliktir. Bu takrirde imam-hatip okullarının şartlarının iyileştirilmesi için Milli Eğitim Vekaleti bütçesine 300 bin liranın ilave edilip ayrılan tahsisatın 500 bin liraya tamamlanması istenmiştir. Bu takrire Ömer Bilen (Ankara), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Ahmet Kavuncu (Kütahya) ve Ahmet Gürkan (Tokat) imza atmışlardır. Bu takrir de oylanmış, kabul edilmiş ve komisyona havale edilmiştir. Bu takrirler dışında aynı birleşimde Ankara Milletvekili Ömer Bilen bir konuşma yaparak Milli Eğitim Vekaleti’nin din dersleri ile imam-

⁶⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 9, Cilt 28, İnikat 47, 22 Şubat 1954 Pazartesi, s. 677-679

hatip okullarına gerekli emek ve ilgiyi göstermediğini belirtmiştir. Milli Eğitim Bakanı Rıfkı Salim Burçak, Bilen'in "din tedrisatı kafi derecede ele alınmamıştır, ilkokullarda din tedrisatı iyi yapılmamaktadır, imam ve hatip okulları kifayetsizdir" söylemlerine şu şekilde yanıt vermiştir:

Vaziyet arkadaşımızın söyledikleri şekilde değildir. İlkokullarda çocuklarımıza kafi derece din bilgisi verilmektedir. Ayrıca muallim mektepleri programlarına da din dersleri konulmuştur. Bu suretle muallim mekteplerinden çıkacak olan çocuklarımız ilkokullarda verecekleri din dersleri için daha çok yetiştirilmiş, teçhiz edilmiş olacaklar ve daha ehliyet ve liyakatle bu dersi okutacaklardır. Biz bunun dışında imam-hatip mekteplerini de açmış bulunuyoruz. Bunların da durumlarından Vekaletimiz çok memnundur. Son zamanlarda yapılan teftişlerden alınan raporlara nazaran imam-hatip okullarının mesaisi şayan-ı takdirdir. Fakat takdir buyurursunuz ki bunlar yepyeni müesseselerdir, zamanlar bunlar inkişaf ettirilecek, tekemmül ettirilecektir.⁶⁸⁴

Mayıs 1954'te 10'ncu dönem milletvekilleri seçimi yapılacaktır. Akşam gazetesi bu hususta Demokrat Parti'ye yakın çevrelerden aldığı bilgileri aktaran bir haber yapmıştır. Bu habere göre 10'ncu dönem için yapılacak seçimlere Demokrat Parti'den bazı isimler tekrar aday gösterilmeyecektir. Bunların arasında Ankara Milletvekili Ömer Bilen de vardır.⁶⁸⁵ 7 Nisan 1954 tarihli Akşam da ise "irticai temayülleri görülen aday isimleri listeden çıkarılıyor" başlığıyla bir haber yapılmıştır. Öyle ki bu aday isimleri arasında Ömer Bilen'in de ismi bulunmaktadır.⁶⁸⁶ Fakat Yeni Ulus gazetesi 13 Nisan 1954'te verdiği bilgiye göre Demokrat Parti Ömer Bilen'i Ankara milletvekili adayı olarak göstermiştir.⁶⁸⁷ Gazetelerde Bilen'in aleyhine çıkan haberlere rağmen 10'ncu dönem milletvekilleri seçimlerine Ömer Bilen yine Demokrat Parti adayı olarak katılacak ve kazanacaktır.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 9, Cilt 28, İnikat 49, 24 Şubat 1954 Çarşamba, s. 808-810, 844-845, 855, 869-870

⁶⁸⁵ "Kabinede Değişiklik", Akşam, 22 Ekim 1953, s. 2; Aynı haber Ulus'un 22 Ekim 1953 tarihli sayısında da bulunmaktadır: "DP'nin Genel Seçim Hazırlıkları", Ulus, 22 Ekim 1953, s. 3

⁶⁸⁶ "Demokrat Parti Bazı Bölgelerde Seçimi Kaybetmek Pahasına Da Olsa İrticaa Taviz Vermeyecek", Akşam, 7 Nisan 1954, s. 1

⁶⁸⁷ "DP Adayları Dün Belli Oldu", Yeni Ulus, 13 Nisan 1954, s. 1

⁶⁸⁸ Öztürk, K. (2000). *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. DÖNEM 1954-1957*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, C. 2, s. 38; "Meclise Giren Yeni Milletvekilleri", Yeni Ulus, 5 Mayıs 1954, s. 1

4.1.1.2 Sadri Maksudi Arsal

1880’de (1296) Rusya’nın Kazan kentinin Taşsu Köyü’nde doğmuştur. Babası Ulemadan Nizamettin Maksudi Efendi, annesi Havva Hanım’dır. İlk ve orta öğrenimini Kazan Allamiye Medresesi ve Rus Öğretmen Okulunda tamamlamıştır. 1901 yılında Fransa’ya giderek Paris Hukuk Fakültesi ve Sorbonne Üniversitesi Edebiyat ve Sosyoloji bölümlerinde öğrenim görmüştür. 1906’da mezun olduktan sonra yurduna dönmüştür. 1907’de Kazan Türkleri tarafından Rusya Mebusan Meclisi’ne (Duma) üye seçilmiştir. 1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilali’nden sonra Kazan’da kurulan İdil Ural Özerk Türk Devletinde millet meclisi ve Ulusal Yönetim Başkanı seçilmiş ve ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Bolşevik İhtilali ile devletin dağılması üzerine önce Finlandiya, sonra Fransa’ya giden Arsal, 1919’da Paris’e yerleşmiştir. Sorbonne’da Türkiyat alanında inceleme ve araştırmalar yapmıştır. 1923-1925 yılları arasında Sorbonne Edebiyat Fakültesine bağlı Slav Memleketlerini İnceleme Enstitüsü’nün Türk Kavimleri Tarihi Kürsüsünde profesörlük yapmıştır. 1925’te Türk vatandaşlığına alınarak Türkiye’ye çağırılmış ve 5 Nisan 1925’te Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti üyesi olarak görevlendirilmiştir. 1 Mart 1926’da Ankara Hukuk Mektebi Türk Hukuk Tarihi ve Genel Hukuk Tarihi profesörlüğüne atanmış ve 4 Haziran 1930’da kurulmasına karar verilen Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 4’ncü dönem Şebinkarahisar ve 5’nci dönem Giresun milletvekilliği yapmıştır. 24 Haziran 1939’da İstanbul Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi ve Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi profesörlüğüne atanmış ve 1 Temmuz 1940’da Ankara Hukuk Fakültesindeki kürsüsüne dönmüştür. 24 Ekim 1943’de yeniden İstanbul Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk Felsefesi ordinaryüs profesörü olmuştur. 6 Ağustos 1945’te yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. 9’ncü dönem seçimlerine katılan Arsal, yapılan seçimde 150035 oyla Ankara milletvekili seçilmiştir⁶⁸⁹. Seçim tutanağını 17 Mayıs 1950’de almış, 22 Mayıs’ta meclise gelmiş⁶⁹⁰ ve seçim tutanağı 5 Haziran 1950’de onaylanmıştır. 9’ncü dönem zarfında Dışişleri⁶⁹¹ Komisyonu’nda çalışmış olan Arsal, İmar ve Kalkınma Bankası ile akdedilecek krediler, gıda ve tarım, memur ve subayların karşılama ve uğurlamalara katılamayacakları konularında kurulan geçici komisyonlarda da görev almıştır. 9’ncü dönem görev süresi bittikten sonra akademik çalışmalarına devam eden Arsal, 20 Şubat

⁶⁸⁹ “Seçimin Son ve Kati Neticeleri Alınmadı”, Ulus, 18 Mayıs 1950, s. 3

⁶⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 2

⁶⁹¹ Arsal şu meclis oturumlarında Dışişleri Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 36; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 26; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 31; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 37; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 35

1957’de vefat etti ve Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi. Arsal, Kamile Hanımla evlenmiş ve iki kız babası olmuştur. Kızlarından birisi olan Adile Ayda, Türkiye’nin ilk kadın diplomatlarından ve 1976-1978 Cumhuriyet Senatosu Kontenjan üyeliği yapmıştır. Daha çok hukuk konulu kitapları olan Arsal’ın konumuza binaen öneme haiz olan iki eseri bulunmaktadır, bunlar; 1940’ta yazmış olduğu Teokratik Devlet ve Laik Devlet adındaki kitabı ile 1955 yılında yazmış olduğu Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları adlı eseridir.⁶⁹²

28 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu müzakereleri yapılmıştır. Müzakere konusu hükümet programıdır ve bu program üzerine söz alanlardan biri de Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal’dır. Arsal hükümetin kısa bir sürede program ortaya çıkartmasını tebrik ettikten sonra ülkede iki fikir cereyanının olduğunu belirtir. Bunlardan biri “aşırı solcu” veya komünizmdir. Bir diğeri ise irticai cereyandır. Arsal, komünizmin harici bir fikri cereyan olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte irticai cereyanı dahili yani mevcut bir cereyan olarak addetse de bu cereyanı varsayım olarak gördüğünü belirtmiştir. Yani Arsal, ülkede irticai bir düşüncenin olduğunu düşünmemektedir. Arsal’a göre asıl mücadele edilmesi gereken fikri hareket komünizmdir. Birçok memlekette aşırı cereyanlar için kanunlar çıktığını belirten Arsal, Türk hükümetinin komünizme yani aşırı solculuğa karşı kanunla mücadele etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hükümet programında bu hususla ilgili ifadelerin olmasından memnuniyet duyan Arsal, beyannamede komünizmin “aşırı solculuk” ismiyle adlandırılmasını doğru bulmamıştır. “Memleketimizde irtica, bir vehimden ibarettir” diyen Arsal, bu nedene dayanarak programda irticadan bahsedilmemesi gerektiğini ifade etmiş, bunun nedenini de şöyle açıklamıştır: “hariçteki dostlar üzerinde, memlekette irtica varmış gibi bir fikir telkin etmek doğru değildir”. Arsal, irticanın ırkçılık “kisvesine” girdiğinden bahsedildiğini ve bu bahsin tamamen yanlış olduğu belirtmiş ve beyannamede de bu şekilde zikredilmesinin tarihi bir yanlış olacağını ifade etmiştir. Ona göre tarihte hiçbir zaman irtica ırkçılık “kisvesini” almamıştır. Kendisinin koyu milliyetçi olduğunu belirten Arsal, tek parti dönemindeki ırkçılık hadisesinin uydurma bir yalandan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Arsal beyannamedeki şu ifadenin düzeltilmesini istemiş: “irtica mahiyetinde olan ırkçılık” ve hatta beyannameden çıkarılarak sadece şu şekilde yazılmasına davet etmiştir: “yalnız irtica demekle iktifa edelim”. Arsal’ın yapmak istediği kısaca şudur: hükümet programında yazılı olan ırkçılık kelimesinin çıkarılması. Bunun nedeni ise ülkede ırkçılık diye bir tehlikenin olmadığıdır.⁶⁹³

⁶⁹² Çoker, F. (1996). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara; Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 46

⁶⁹³ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 28 Mayıs 1950, s. 14-18

13 Haziran 1950 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu toplanmış ve Arapça ezan yasağının kaldırılması hakkında müzakere edilmiştir. Bu sırada söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal olmuştur. Sadri Maksudi Arsal, laikliğin devlete has olduğunu, ferdin laik olamayacağını, devletin hiçbir şekilde ferdin nasıl ibadet veya dua edeceğine karışamayacağını ifade etmiştir. Ezan hakkında zamanında alınmış kararın (1932) geçici bir tedbir olduğunu ve bu yasağı Atatürk inkılabına bağlamanın yersiz olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün birçok inkılabının olduğunu, bunların ebediyen yaşayıp, yaşatılacağını ifade ettikten sonra, geçici esasa tabii tedbirlerinde bulunduğunu ve bu tedbirlerin ne Atatürk ne de başkaları tarafından ebedi addedilmediğini belirtmiştir. Bu geçici tedbirlere türbeler üzerinden örnek vermiştir. Zamanında tekke ve zaviyelerle birlikte kapatılan türbelerin, bu tedbirleri uygulayan parti iktidarınca türbeler üzerindeki tedbir kararının kaldırılmış olduğunu izah etmiştir. Arsal, Atatürk'ün ebedi ve geçici inkılapları olduğunu, ezan konusunda yapılanın geçici mahiyette olanlardan biri olduğunu, bu nedenle Atatürk'ün inkılaplarına zarar veriliyor zannının oluşturulmaması gerektiğini ve Atatürk'ün “*fanatik bir calven*” olmadığını ifade etmiştir.⁶⁹⁴

11 Temmuz 1950 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu toplanmış ve genel af üzerinde müzakere edilmiştir. Bu sırada Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal da söz almış ve kimlerin genel aftan yararlanması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Arsal, “din hürriyetini tahdit eden kanunları ihlal eden dindarlar”ın bu genel aftan yararlanmaları gerektiğini ifade etmiştir. Eski iktidarın bu hususu irticai bir mesele sayıp gaflete düştüğünü belirten Arsal, memleketin Müslüman memleketi olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada şunu belirtmek yerinde olur. Arsal, bir bakıma irticai faaliyette bulunup devletin cezai yaptırımına uğrayan suçlularının memleketin Müslüman memleketi olması ve dini hürriyetin laiklikle korunmasından ötürü affedilmeleri gerektiğini savunmaktadır. Oysa dini hürriyet namına bir sınırlama konmamış, hatta eski iktidarın son 5 senesinde büyük ölçüde laiklikten ödünler verilmiştir. Bu husus Demokrat Parti iktidarında da devam edecektir. Bununla birlikte Arsal, memleketin Müslüman olduğunu yani ülkenin Müslüman olduğunu belirtmiştir. Oysa ülke tüzel bir varlıktır. Bu nedenle bir dini veya inanış biçimi üzerine addedilemez. Yukarıda, Arapça ezan hakkındaki yasağın kaldırılması yine Demokrat Parti Meclis Grubu'nda görüşülürken Arsal'ın demiş olduğu üzere devlet veya ülke laiklik esasına göre laiktir ve tüzel bir varlıktır. Bu nedenle bir inanca sahip olamaz. Olursa bu devletin rejimi farklı olur. Arsal'ın aynı meclis grup müzakeresinde affa mahzar olmaması gerekenleri saydığı da görülmektedir. Ona göre

⁶⁹⁴ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 13 Haziran 1950, s. 4-6

komünizm suçunu işleyenlerin affedilmemesi gerekmektedir. Komünizmle mücadele konusunda da dinin önemli bir vazife gördüğünü belirten Arsal'ın, suç işleyen dindarların affını bundan dolayı istiyor olması muhtemeldir.⁶⁹⁵

Birinci Menderes Hükümeti siyasi bunalım nedeniyle istifa ettikten sonra İkinci Menderes Hükümeti kurulmuştur. Adnan Menderes'in kurduğu bu ikinci hükümet ve programı önce Demokrat Parti Meclis Grubu'nda müzakere edilmiştir. Bu sırada söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal olmuştur. Arsal, genel itibarıyla yeni kurulan hükümet ve programına itimat edilmesi yani güvenoyu verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Arsal'a göre eğer hükümete güvenoyu verilmez ve hükümet “*ıskat*” edilirse hem harici hem dahili “*düşmanların*” sevineceğini belirtir. Bu sevincin yanında Türkiye hakkında bir takım “*iftiralar*” atılacağını da belirten Arsal, bir takım irticai faaliyetlerin bu iftiralara örnek olarak gösterileceğini ve Türk İnkılabının halk nezdinde kabullenilemediği izleniminin oluşabileceğini dile getirmiştir. Arsal, dahildeki düşman olarak açık bir şekilde Cumhuriyet Halk Partisi'ni tanımlamıştır. Halk Partisi'nin yeni hükümetin kurulamamasından memnuniyet duyacağını belirten Arsal, Menderes'in yerine baskıcı bir ismin gelmesinden ve Müslüman halkın yaşam ve inanç etkinliğini kısıtlamasından memnuniyet duyacağını ifade etmiştir. Fakat Arsal'a göre Demokrat Parti'den kimse anti-demokratik bir karaktere sahip olmadığı için demokrasiden ve insani ve dini haklardan asla ödün vermezler. Bununla birlikte birtakım irticai hareketler olması, bu hareketlerin ülkenin genelinde vaki oluyormuş gibi davranmanın yada bu şekilde bir söylem geliştirip yayın yapmanın doğru olmayacağını belirtmiştir. Arsal, Hristiyan veya Musevilerin dini özgürlüğü nasıl temin ediliyorsa Müslümanların da bu şekilde temin edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun asla irticai bir hareket olmayacağını ifade etmiştir. Lakin dahilde bir takım insanların Müslümanlara bu hakların tanınmasından rahatsız olduğunu ve bunu irtica olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Arsal, hariç ve dahil düşmanlara bir mesaj vermek ve hükümetin arkasında durmak için 2'nci Menderes Hükümetine güvenoyu verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁶

Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı'nın vermiş olduğu “*Hastane, okul, park, meydan, cadde, stadyum ve emsali müessese ve yapılara yaşayan kişi adlarının konmaması hakkında*” kanun teklifinin maddeleri üzerinde 8 Haziran 1951 tarihli meclis birleşiminde oylama

⁶⁹⁵ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 11 Temmuz 1950, s. 47-52

⁶⁹⁶ Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 29 Mart 1951, s. 3-8; “*Kabineye Güvensizlik Oyu Verenler 61 Kişi*”, Ulus, 30 Mart 1951, s. 4

yapılmıştır. Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal bu oylamada kanun teklifinin aleyhinde oy kullanmıştır.⁶⁹⁷

25 Temmuz 1951 tarihli meclis birleşiminde Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun tasarısı müzakere edilmiştir. Bu sırada söz alanlardan biri Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal'dır. Arsal, bu teklif Adalet Komisyonu'nda görüşülmekteyken teklife muhalif olduğunu belirtmiş ve bunun sebebinin kanun tasarısındaki noksanlıklar olduğunu izah etmiştir. Fakat kendisine bu kanun tasarısına muhalif olduğu nedeniyle "*Atatürk'e muğber*" olduğu ithamında bulunulduğunu belirten Arsal, hiçbir zaman Atatürk aleyhtarı olmadığını ve olmayacağını ifade etmiştir. Arsal, Atatürk'ün büyük bir kurtarıcı ve büyük bir ıslahatçı olduğunu belirtmiştir. Arsal, Atatürk'ün yalnız Türk tarihi için değil tüm dünya tarihine ismini yazdırmış bir isim olarak nitelemiş ve dünyaca hayranlık uyandırdığını ifade etmiştir. Bu açıklamaları yapan Arsal, mecliste yapılan müzakereler neticesinde artık bu kanun teklifindeki noksanlıkların bertaraf edildiğini belirterek, teklifin kanunlaşması için oy vereceğini ifade etmiştir.⁶⁹⁸

8 Aralık 1952 tarihli meclis birleşiminde 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konması hakkındaki kanun teklifi üzerine müzakereler yapılmıştır. Bu sırada Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal söz almıştır. Arsal, memlekette halledilmemiş bir mesele olduğunu ve bunun da dil meselesi olduğunu ifade etmiştir. Arsal, dil konusunda iki tezin olduğunu, bunlardan ilkinin "ilim ve yazı dilimizi Arapça kelimeler istila etmiştir, dilimizi bu yabancı kelimelerden kurtarmak lazımdır. İlim dilimizden Arapça kelimeleri atmamız", ikincisininse "lisan şuurla yaratılmaz, lisan değiştirilemez. Lisan kendi kendine yaratılır ve kendi kendine inkişaf ve tekamül eder" olduğunu ifade etmiştir. Fakat Arsal'a göre bu iki tezde hatalıdır. Arsal'a göre dil hususunda takip edilecek yol terkip yoludur. Yani her iki tezin birleşimidir. Türk dilinin tarihi safhaları hakkında bilgiler veren Arsal, Atatürk'ün dil meselesini kavrayıp bunun için çözüm bulmaya çalıştığını ve bu doğrultuda Türk Dil Kurumu'nu kurduğunu ifade etmiştir. Atatürk'ün üzerinde uğraştığı dile uydurma diyenlerin zamanında bu "*uydurma*" diye suçladıkları kelimeleri oluşturan kişiler olduğunu belirtmiş ve yapılan tüm kelimelerin iyi veya kötü olarak nitelendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Arsal, bu meselenin halledilmesi için bir akademinin kurulmasının doğru olacağını ve meclisin bu işe karışmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca eski iktidar devrinde yapılan hatanın tekrar etmemesi gerektiğini ve bu hatanın bir tekerrür haline getirilmemesinin doğru olmayacağını

⁶⁹⁷ "Uzun Müzakerelerden Sonra Heykel Kanunu Dün Mecliste Reddedildi", Ulus, 9 Haziran 1951, s. 1, 5

⁶⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 9, Birleşim 104, 25 Temmuz 1951 Çarşamba, s. 306-307

ifade etmiştir. Arsal, üzerinde konuşulan teklifin reddedilmesi gerektiğini ve eğer bu teklif kabul edilirse sırf eski iktidara protesto mahiyetinde bir hareket olacağını dile getirmiştir. Arsal, Atatürk İnkılabının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve eğer bu kanun teklifi kabul edilirse bu inkılabı bir darbe indirileceğini ifade etmiştir. Atatürk'ün en büyük inkılabının lisan inkılabı olduğunu ileri süren Arsal, bu teklifin katiyen reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁹⁹ 24 Aralık 1952 tarihli meclis birleşiminde 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konması hakkındaki kanun oylamaya sunulmuştur. Bu oylamaya 382 milletvekili katılmış, bunların 342'i kabul, 31'i ret ve 9'u çekimser oyu kullanmıştır. 95 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Bu oylamaya katılmayanlardan birisi de Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal'dır.⁷⁰⁰ Arsal, Anayasa'nın değiştirilmesi ile ilgili teklifin ilk verildiği andan itibaren bu teklife muhalif bir tutum sergilemiştir. Bu teklifi mevsimsiz bulan Arsal, bu kanun teklifi kabul edilirse bu hareketin doğrudan geriye gidiş yani irtica olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰¹

16 Aralık 1952 tarihli Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısında Anayasa'nın eski Kanuni Esasiye yani eski biçimine çevrilmesi müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal söz almıştır. Arsal, 1945'teki değişikliğin kaldırılıp yeniden 1924 yılı metnine geri dönülmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Buna gerekçe olarak Arsal şu görüşü ortaya koymuştur; “Atatürk'ün teşebbüsü ile başlayan inkılabtan sonra 20 sene geçmiştir. Bu müddet zarfında ilk mekteplerde, orta mekteplerde ve fakültelerde tedrisat yeni ıstılahlarla, yeni terimlerle yapılmıştır. Yeni bir nesil vücuda gelmiştir”. Anayasa'yı değiştirmekle dil meselesinin çözülemeyeceğini, öncelikle bu dil meselesinin ilim insanları yani dil konusunda ihtisasa sahip kişilerce akademik bir çalışmanın yapılması gerektiğini savunmuştur. Arsal, bu meselenin bu şekilde halledilmemesi durumunda bu hareketin Atatürk İnkılabına karşı bir “nümayiş” olarak algılanabileceğini ifade etmiştir. Eski Arapça kelimelerin kullanımının gerekliliğini savunmakta olan Muallimler Birliği'nden bahseden Arsal, bu birliğin niçin bu fikri savunduğunu da şu şekilde izah etmiştir: “... dediler ki, eğer mekteplerde bu dil devam ederse (eski Arapça kelimelerin yerine yeni türetilen ve dil inkılabına binaen kullanılagelen dilden bahsedilmektedir) günün birinde ne Baki'yi, ne Nedim'i, ne Ruhi Bağdadi'yi okutmak imkanı kalmayacaktır. Ben onları çok iyi anlıyorum, çünkü her meslek sahibinin mesleğine bağlı olması tabiidir. Onların mesleği Osmanlı Edebiyatına bağlıdır. Fakat ne yapalım ki, Osmanlı Edebiyatı, divan edebiyatı bilhassa saltanat devrinin bize bıraktığı

⁶⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 14, 8 Aralık 1952 Pazartesi, s. 131-134

⁷⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 21, 24 Aralık 1952 Çarşamba, s. 424-427; “*Anayasa'nın Dilini Değiştirecek Yerde DP Hükümet ve Parti Olarak Her Şeyden Evvel Anayasa Tadili Vaadini Yerine Getirmeli*”, Ulus, 9 Aralık 1952, s. 1-2; “*Dünkü Meclisten İntibalar*”, Ulus, 9 Aralık 1952, s. 1, 3

⁷⁰¹ “*Anayasanın Eski Dile Çevrilmesi*”, 3 Nisan 1952, s. 2

feci, hazin bir abidedir. Niçin? Osmanlı devrinin divan edebiyatı gayri kabili inkârdır; mücevherat hazinesidir. Fakat bu mücevherat öyle kutulara konmuş ki görebilmek için sandığı açmaya yarayacak anahtar kayıptır. Hazine var, kıymeti muhakkak, fakat ifadesi imkânsız. İşte arkadaşlar bugün Osmanlı üslubuna rücu ile yapmak istediğimiz bu anlaşılmalılığın içine girmektedir. Bugün o dil 35'ini geçmiş münevverler arasında rağbet görür, ikbal kazanır, fakat çok geçmeden bu ikbal sönmeye, o şaşaa ölmeye mahkûmdur. Osmanlı lisanı ölmeye mahkûmdur. Bu lisan bugün can çekişme vaziyetindedir. O, muhakkak surette ölecektir...". Sadri Maksudi, bu söylemleriyle esasen Osmanlıca kelimelerle birlikte Osmanlı'nın da tarihe mal olması gerektiğini, Cumhuriyetle birlikte yeni bir devrin açıldığını ve bu devirle birlikte birçok inkılapların yapıldığını ifade etmiştir. Arsal, Atatürk'ün başlattığı dil inkılabının devam ettirilmesi gerektiğini, bunun için de bir ilmi heyetin kurularak dil meselesinin halledilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁰²

2'nci bölümde Malatya Hadisesi üzerine dikkatleri üzerine çeken Türk Milliyetçiler Derneği ve dernek üyeleri üzerinde tartışmalar, hadisenin gerçekleştiği günden derneğin kapatılmasına kadar sürmüştür. Bahsedildiği üzere derneğin son başkanı Sait Bilgiç aynı zamanda Demokrat Parti Isparta Milletvekiliydi. Öyle ki hadiseden biraz zaman sonra Sait Bilgiç ve Tahsin Tola (dernek üyelerinden ve aynı zamanda Demokrat Parti Isparta Milletvekili) partiden ihraç edilmiştir. İşte bu hadise ve dernek, 17 Şubat 1953 tarihli bir meclis birleşiminde 1953 yılı bütçesi görüşülmekteyken gündeme gelmiş ve Sadri Maksudi Arsal bu konuda söz almıştır. Arsal, bu derneğin neden kapatıldığını veya kapatılmasına dair tatmin edici bir cevabın ne Adalet Bakanı tarafından ne de başkası tarafından verilmediğini ifade etmiştir. Arsal, derneğin son başkanı olan Sait Bilgiç'i durumu izah etmesi için çağırmıştır. Görüleceği üzere Sadri Maksudi Arsal, din veya laiklik üzerinde durmaktan çok millet, milliyet ve milliyetçilik gibi konuların üzerinde daha çok durmuştur.⁷⁰³

Sadri Maksudi Arsal, Tanzimat'ın 100'ncü yılına binaen hazırlanan "*Tanzimat*" adlı çalışmaya "*Teokratik Devlet ve Laik Devlet*" başlığıyla bir makale ile katkı sağlamıştır. Arsal, devlet ile din arasındaki münasebetin üç şekilde ortaya çıktığını belirtmiştir. Buna göre ilk münasebet şekli din ve dini teşkilatın devletin üstünde bir müessese olarak ortaya çıkan teokratik esastır. Teokraside devlet dine tabidir. Siyasi hakimiyet dini teşkilatın başında bulunan ruhanilere ait olup tüm hukuki kaideler de dine dayanmaktadır. İkinci münasebet şekli "*Nim Teokrasi*"lerdir. Buna kısmi teokrasi de denebilir. Devlet dini teşkilattan üstündür ve dini

⁷⁰² Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 16 Aralık 1952, s. 7-11

⁷⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 45, 17 Şubat 1953 Salı, s. 378

teşkilat ve din uleması devlet otoritesine tabidir. Siyasi hakimiyet dünyevi devlet adamlarının elindedir. Bununla birlikte devletin din ile sıkı bir münasebeti vardır. Din devletten ayrılmış değildir. Devlet belirli bir dini veya dinleri devlet dini olarak kabul eder ve o din veya dinlerin teşkilatlarına imtiyaz sağlar. Diğer dinleri ya meneder ya da din sahasındaki hürriyetlerini sınırlandırır. Devlet dini tayin edilen dinin teşkilatı devletin nüfuzu ve murakabesi altındadır. Devlet çeşitli biçimlerde dini teşkilata tesir edebilir veya etmeye çalışır. Devlet içinde din adamlarının hüküm ve nüfuzu geniştir. Devlet adamları devlet işlerinde bu din adamlarına danışmaya veya mühim bir meselede onlardan onay almaya dikkat ederler. Bu devletlerde dini teşkilat ile devlet teşkilatı birbirinden ayrıdır fakat birbirine istinat eden müesseselerdir. Üçüncü münasebet şekli din ve devlet işlerinin tamamen birbirinden ayrıldığı laik devlettir. Devlette vicdan ve din hürriyeti hakimdir. Herkes istediği dine mensup olabilir ve ortak bir dine mensup olanlar aralarında dini bir cemiyet oluşturabilir. Bu kurulan cemiyet ve teşkilatlar özel mahiyette olup devlet nazarında dünyevi işlerle ilgili cemiyetlerden bir farkları yoktur. Dini cemiyetler de tıpkı dünyevi cemiyetler gibi devletin hukukuna tabidir. Bir dine yakınlık duymadığı gibi bir dini de yasaklayamaz. Yani devlet dinlere karşı tarafsızdır. Din ve vicdan hürriyetinin birbirinden farklı kavramlar olduğunu da aktaran Aarsal şu tanımlamaları yapmıştır:

Vicdan Hürriyeti: Bir kimsenin muayyen bir dine salık olduğu için hiçbir türlü cezaya maruz olmaması ve aynı zamanda akidelerini kabul etmediği bir dine salık gibi hareket etmeye ve salık olduğunu tazammun eden hareketleri yapmaya mecbur edilmemesi. Din Hürriyeti: Bir kimsenin salık olduğu dinin ayin, merasim ve ibadet gibi harici tecellileri sahasında malik olduğu hürriyettir. Din hürriyeti hakim olan bir memlekette her dinin salikleri ancak hususi hanelerinde değil, mabet ve meydan gibi mahallerde dahi toplanarak aleni surette dini ibadet, ayin ve merasim yapmak hakkına da haizdirler.

Aarsal, devletin teokratik olmasının mahzurlarına makalesinde yer vermiştir. Aarsal’a göre devlet menşei ve gayesi bakımından beşeri ve dünyevi bir müessesedir. Aarsal, dünyevi hakimiyet ile dini riyasetin birleşmesi durumunda devlet reisinin ya dünyevi işleri ya da dini vazifeleri ihmal edeceğini belirtmiştir. Aarsal’ın değindiği bir başka mahzur ise bu iki otoriteyi birleştirmiş hükümdarın millet nazarında çekinilen ve korkulan bir konuma sahip olmasıdır. Fakat bu çekince ve korku, devlet reisinin itibarıyla orantılıdır. Eğer devlet reisi dine hürmetkâr bir vazife görmüyorsa millet nazarında bu reise galebe çalınması elzemdir. Yani bir isyan ile bu devlet reisi iktidardan uzaklaştırılmalıdır. Teokrasinin bir diğer mahzuru, devlet dini tanınmış dinin dışında başka bir dine mensup olanların uğradığı veya uğrayacağı zulümdür. Bu ise halk

arasında ayrıma sebep olur. Bir diğer mahzur ise teokrasinin milletleri inhitata sürüklemesidir. Aarsal’a göre bu durum devletin gerilemesine veya çökmesine, ortadan kalkmasına sebep olur. Bundan sonra laik devleti inceleyen Aarsal, laik devlet tanımını şu şekilde yapmıştır:

Laik devlet bütün vatandaşların dini akidelerine hürmet eden, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmeyen, her dine karşı aynı muameleyi yapan, din ve itikat sahasını fertlerin hususi işi telakki ettiği için dini zümrelerin dini işlerine müdahale etmeyen, hiçbir dini menetmediği gibi hiçbir dine hiçbir türlü muavenet dahi etmeyen, dinlere karşı bitaraf kalan devlettir.

Aarsal yazmış olduğu makalede, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda teokratik bir mahiyet taşımadığını, bu mahiyetin 1774’ten itibaren ve özellikle II. Abdülhamit döneminde kazanıldığını ifade etmiştir.⁷⁰⁴

Sadri Maksudi Aarsal’ın bir diğer eseri *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*’dır. Aarsal, bu kitapta konumuz açısından önemli olan noktalara değinmiştir. Aarsal, millet ve milliyetin teşkil edilmesi için gerekenleri şu şekilde sıralamıştır: hukuk birliği, coğrafya birliği, uzun istiklal devri, dil birliği, örf ve adetlerin birliği, milli karakter (seciye) birliği, çoğunlukta olan bir ırk çatısı altında birleşme veya o ırkla hemhal olma, kalabalık bir nüfus ve din birliği. Görüleceği üzere Aarsal, millet tanımını yapan düşünür ve devlet adamları arasındaki farklılıkları birleştirerek kendi millet tanımını yapmıştır. Yusuf Akçura, milleti tanımlarken dil, tarih, kültür ve ırk birliğinden bahsetmiştir. Ziya Gökalp ise dil, din, ahlak ve bediiyatın ortaklığının gerekliliğini ifade etmiştir. Atatürk, Akçura ve Gökalp’in tanımlamalarından farklı olarak din ve ırkı milletin oluşmasında pay sahibi olarak görmemiştir. Atatürk’e göre millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşlardan teşkil eden siyasi ve toplumsal bir heyettir. Aarsal, Gökalp, Akçura ve Atatürk’ün tasnifini hemhal etmiş ve eklemeler yaparak yeni bir tanım geliştirmiştir. Aarsal, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte milliyetçi duygulardan uzaklaştıklarını ve İslam’ın çatısı altında milliyet gözetmeksizin bir mümin birliği içinde eridiğini iddia edenlere karşı çıkmıştır. Aarsal’a göre 11’nci yüzyıldan başlayarak Türklerde milliyetçi his tekrar uyanmıştır. Aarsal bu konuda Abbasi Hilafeti zamanında milli devletler kuran Türkleri en açık örnek olarak göstermiş ve kendi savını savunmuştur.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Aarsal, S. M., “a.g.e., 1940, s. 59-60, 80-83

⁷⁰⁵ Aarsal, S. M. (2022). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 80-89, 166; Akçura, Y., a.g.e., 2015, s. 15, 17; Gökalp, Z., a.g.e., 2014, s. 37-38; İnan A. (Mustafa Kemal) (2020). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara, s. 18

4.1.2 Bitlis

4.1.2.1 Selahattin İnan

1897’de (1312) Bitlis’in Hizan ilçesi Gayda Köyü’nde (Sırmaçek) doğmuştur. Babası Şeyh Celalettin oğlu Seyit Ali Efendi, annesi Fatma Hanım’dır. 5 evlilik yapmış olan İnan’ın 5 de çocuğu olmuştur. 14, 15 ve 16’ncı dönem Bitlis Milletvekili Abidin İnan Gaydalı ile 17, 18, 19, 20 ve 21’nci dönem Bitlis Milletvekili Kamran İnan’ın babasıdır. Özel medrese eğitimi gören İnan, 6 Temmuz 1916’da Bitlis’in Uçum Bucağı müdür vekaletine atanmış ve 30 Mayıs 1918’de Kuvayı Milliye Kumandanlığı ile Van ileri hareketine katılmıştır. Savaşta sağ gözünü kaybeden İnan, 29 Haziran 1920’de Hizan Kaymakam Vekilliğine getirilmiş ve aynı yılın 21 Temmuz’unda asaleti onaylanmıştır. Bu görevi 12 Aralık 1922’ye kadar icra etmiş ve sonra iase şefliği ve milli korunma kontrolü olarak çalışmıştır. Milletvekili olmadan önce memleketinde tarımla uğraşan İnan, harp madalyası sahibidir. Darüşşafaka Mektebine maddi yardımlarda bulunmuştur. 9’ncü dönem seçimlerine Bitlis milletvekili adayı olarak Cumhuriyet Halk Partisi listesinden katılmış ve 16878 oyla milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 16 Mayıs 1950’de almış, 22 Mayıs 1950’de meclise katılmış⁷⁰⁶ ve 14 Temmuz 1950’de seçim tutanağı onaylanmıştır. Tarım⁷⁰⁷ ve Ulaştırma⁷⁰⁸ Komisyonlarında çalışan İnan, 10 ve 11’nci dönemlerde de Bitlis’ten milletvekili seçilmiş ve Yassıada Yüksek Adalet Divanı’nca Anayasayı İhlal suçlaması ile müebbet ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu hapis cezası 1964 senesinde Anayasanın 97’nci madde 2’nci fıkrası⁷⁰⁹ gereğince kaldırılmıştır. Bunun nedeni İnan’ın hasta olmasıdır. İnan 11 Ekim 1969’da vefat etmiştir.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 2

⁷⁰⁷ İnan, 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 363 oyla Tarım Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 39; İnan, 6 Kasım 1950’de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 300 oyla Tarım Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 29

⁷⁰⁸ İnan, 9 Kasım 1951’de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 288 oy alarak Ulaştırma Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 36; 324 oyla tekrar bu komisyona seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 41; İnan, 245 oyla 9 Kasım 1953’te tekrar Ulaştırma Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 40

⁷⁰⁹ Madde 97 Fıkra 2: Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder..., sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir.; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Önceki Anayasalar, 1961 Anayasası, erişim tarihi 12.04.2025, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/>

⁷¹⁰ Öztürk, K., *a.g.e.*, 1999, C. 7, s. 167-168; CBDAB, CA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 30_11_1_0_307_32_19

Salahattin İnan 14 Mayıs 1950 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi'nden katılmış daha sonra bağımsız olmuş ve akabinde Demokrat Parti'ye katılmıştır. 10'ncu dönemde de yine Demokrat Parti adayı olarak Bitlis'ten milletvekili seçilmiştir.⁷¹¹

24 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Maliye Bakanlığı 1953 yılı bütçesinin yardımlar kısmına dair bir önerge verilmiştir. Bu önerge, Fatih Sultan Mehmet'in hocası olarak bahsedilen Veliyeddinoğlu Ahmet Paşa'nın Bursa Muradiye'deki türbesini ve bu türbeye “*mülhak*” medresesinin restorasyonunu yapmak isteyen Eski Eserleri Sevenler Kurumu'na 25 bin liranın yardım amaçlı olarak tahsis edilmesi üzerinedir. Bu önergede imzası bulunan dini eğitim almış milletvekilleri şunlardır: Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu ve Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu'dur. Verilen bu önerge kabul edilmiş ve komisyona havale edilmiştir.⁷¹²

Salahattin İnan Mayıs 1954'te yapılacak 10'ncu dönem milletvekili seçimlerine Demokrat Parti adayı olarak Bitlis'ten katılmıştır. Bu Yeni Ulus gazetesindeki haberlere de yansımıştır. 13 Nisan 1954'te Yeni Ulus gazetesinde Salahattin İnan'ın Bitlis'ten Demokrat Parti milletvekili adayı olacağı açıklanmıştır.⁷¹³ Yeni Ulus'un 5 Mayıs 1954 tarihli sayısında ise Salahattin İnan'ın seçimleri kazanarak Demokrat Parti Bitlis milletvekili seçildiği bildirilmiştir.⁷¹⁴

Salahattin İnan'ın Anayasayı ihlal suçlamasıyla yargılandığı Yassıada Mahkemelerinde savcılık tarafından kendisine isnat edilen suçlamalar şu şekildedir: şeyhlik ve “*derebeylik*”. İnan, savcılığın bu suç isnadını reddetmiş, kendisinin ve ailesinin şeyhlik zamanlarının padişahların kavuk giydiği zamana dayandığını ve artık ailesinden kendi de dahil kimsenin şeyhlik peşinde olmadığını belirtmiştir. İnan, milletin başına ne gelmişse “suçlarını sakal ve sarık altında saklayan imamlardan geldiğine tarih şahittir” demiştir. Kendisinin Atatürk'ün izinden daima gittiğini ifadelerine ekleyen İnan, Atatürk'ün büyük bir dahi olduğunu ve onun yolundan ayrılmayacağını da belirtmiştir. Kendisinin vatan haini olmadığını, Millî Mücadele'ye destek olduğunu ve Şeyh Sait İsyanı vuku bulduğu sırada hükümet kuvvetleri beraber hareket ettiğini ifade etmiştir. “*Derebeylik*” veya toprak ağalığı ile ilgili olarak da ailesinin varlıklı olduğunu fakat bu hususun ağalık veya “*derebeylik*” neticesine varmadığını, yöre halkı

⁷¹¹ CBDA CA, 30-10-0-0-77-511-2; TBMM Albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980, Ed. Yıldırım S., Zeynel B. K., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 549

⁷¹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 52, 24 Şubat 1953 Salı, s. 895-896

⁷¹³ “DP Adayları Dün Belli Oldu”, Yeni Ulus, 13 Nisan 1954, s. 3

⁷¹⁴ “Meclise Giren Yeni Milletvekilleri”, Yeni Ulus, 5 Mayıs 1954, s. 3

tarafından sevilen ve sayılan biri olduğunu belirtmiştir. İnan'ın avukatı⁷¹⁵ da savcılığın isnat ettiği suçlamalara cevap vermiştir. Buna göre İnan'ın avukatı şeyhlik hususunda İnan'ın belirtmiş olduğu noktaya işaret ederek İnan ailesinin şeyhlik zamanının çok eskiye dayandığını fakat aile fertlerinin bu sıfat veya sınıfa dair artık hiçbir işlerinin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca müvekkilinin Doğu bölgesinde şapkayı ilk giyen kişi olduğunu ve yeni alfabeyi yaymak için çalıştığını ifade etmiştir. Avukat, şeyhliğin bir nişanesi olan sakalın müvekkili tarafından hiç uzatılmadığını, mecliste birçok sakallı milletvekili bulunurken müvekkilinin bu hususa her zaman dikkat ettiğini ve hatta “övünülecek bir husus olmamakla beraber normal dini vecibelerini dahi yerine getirmemiştir” diyerek Salahattin İnan'ın dini ayin yönetmediğini ve müvekkilinin kendisinin dahi dini vecibeleri yerine getirmediğini belirtmiştir. Çocuklarını modern laik okullarda okuttuğunu ve yurtdışında ihtisas yaptırdığını ve torunlarının dahi inkılapçı bir terbiye ile yetiştiklerini ifade etmiştir.⁷¹⁶

27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra Demokrat Parti milletvekilleri, yöneticileri ve partiye yakınlığıyla bilinen isimler tutuklanmış ve Yassıada'ya götürülmüştür. Yassıada'da yargılamalar yapılmıştır. Yargılama sürecinde günlük tutan Demokrat Partililer olduğu gibi yargılamalardan ve tutukluluktan sonra Yassıada anılarını yazan isimlerde vardı. Adada günlük tutanlardan biri Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı gibi görevlerde bulunan Samet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu'nun Yassıada günlüğü incelendiğinde beraber tutuklu bulunduğu birçok isimle ilgili yaşadıklarını, konuşmalarını veya izlenimlerini aktardığı görülür. Ağaoğlu, 16 Ağustos 1961 tarihinde günlüğüne Salahattin İnan hakkında bir şeyler yazmıştır. Ağaoğlu, günlüğünde İnan'a “*Şeyh Selahattin*” demekte ve O'nun yargılama sonucunda idam edilmekten korktuğuna değinmektedir:

Şeyh Selahattin... Yırtık pırtık elbiseler giyiyorlar, taşların üstüne kolaylıkla bağdaş kuruyorlar. Şeyh ürkek, asılmaktan korkuyor! Herkesin yüzüne hep ıslak gibi duran durgun gözlerle bakıyor, sonu anlaşılması güç birkaç kelime söylüyor, sonra memleketinin hazin, melankolik bir havasını yavaş yavaş söylemeye başlıyor.

7 Eylül 1961 tarihinde ise İnan hakkında şunları yazmıştır: “Arkadaşlar arasında Şeyh Selahattin'le Ağrı Mebusu Halis derin düşünceler içinde. Selahattin Halis'in ruhunu karartıp duruyor, “Bizi bir kere yakaladılar, artık bırakmazlar” diyor”. Ağaoğlu, 7 Kasım 1961 tarihinde İnan'ı büyük bir tecrübeye sahip ilginç bir şarklı olarak tasvir etmiş, kanser olduğunu ve nefes

⁷¹⁵ Enis Tuna

⁷¹⁶ CBDAB, CA, Yassıada Mahkemesi Kararları, 10_9_0_0_38_115_2

almakta güçlük çektiğini yazmıştır. Doktorların yanında “ölecek adam halini” aldığını fakat onlar gidince birden dirildiğini ve kendisine gelen hediye yemekleri büyük bir iştahla yediğini anlatıyor. Ağaoğlu’nun günlüğünde esas dikkati çeken nokta ise şudur: “Dualar yazıyor, rüyalar uyduruyor, geçmişten hatıralar anlatıyor. Şarklı arkadaşlar da ona hususi itina gösteriyorlar, bundan da bahtiyar oluyor!”.⁷¹⁷ Yassıada mahkeme kayıtlarında ve İnan’ın vermiş olduğu savunmada kendisine isnat edilen “şeyhlik” ve “köy ağalığı” suçlamalarının yanlış olduğunu aktarmasına ve reddetmesine rağmen hapisshane de kendisine doğulularca büyük saygı gösterildiği görülmekte ve dua yazma veya rüya yorumlama, uydurma gibi şeyh mürit ilişkisine dayanan faaliyetlerde bulunmaktadır. Doğulularca saygı görüyor olması yaşından veya Doğu’da büyük bir aileye mensup olmasından kaynaklanıyor olabilir fakat dua yazma ve rüya uydurma meselesi şeyh mürit ilişkisini hatırlatmaktadır.

4.1.3 Erzurum

4.1.3.1 Rıza Topçuoğlu (Hasan Rıza Topçuoğlu)

1900 (1316) yılında Erzurum’un Dervişağa Mahallesi de doğmuştur. Baba adı Ahmet Tevfik ve anne adı Bedriye’dir. Mehmet Tevfik Bey ve Mücevher Hanım’ın kızı Naime (Olçar) ile evlenmiştir. Cezminur ve Vecihi adında iki çocukları olmuştur. Rıza Topçuoğlu, 1914 senesinde medrese eğitimini tamamlamış ve 27 Haziran 1920’de askere alınmıştır. Askerliğini 9’ncu Kolordu Okulunda er olarak tamamlamış ve 1 Eylül 1923’te terhis olmuştur. Millî Mücadele’de yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine 130016 numaralı Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir. Ticaretle uğraşmış ve 1929 yılından 1950’de milletvekili seçilinceye kadar Erzurum Dervişağa Camii imam ve hatipliğini yapmıştır. 1944-1946 yıllarında Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığında, Kızılay, Verem Savaş derneklerinde, belediye ve il genel meclis üyeliklerinde bulunmuştur. 1946’da Demokrat Parti Erzurum teşkilatını kurmuş ve il idare ikinci başkanlığını yapmıştır. 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimde 87 bin 268 oy alarak Demokrat Parti listesinden Erzurum Milletvekili olmuştur. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950’de almış ve 22 Mayıs 1950’de meclise gelmiştir⁷¹⁸. Tutanağı 28 Haziran 1950’de onaylanmıştır.

⁷¹⁷ Ağaoğlu, S. (2018). *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 143, 155, 205

⁷¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 3

Dilekçe⁷¹⁹, Milli Eğitim⁷²⁰, Sayıştay⁷²¹, Ekonomi⁷²², Tutanakları İnceleme⁷²³ ve Gümrük Tekel⁷²⁴ Komisyonlarında çalışmıştır. Hademei hayratın terfihleri hakkında sözlü soru sormuştur. 10 ve 11'nci dönemlerde de Demokrat Parti listesinden Erzurum milletvekili seçilen Hasan Rıza Topçuoğlu, Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nca Anayasayı çiğneme suçuyla 4 yıl 2 ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır⁷²⁵. 22 Ocak 1993'te vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷²⁶

Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu'nun “*Genel Bütçeye alınmış bulunan Hademei Hayratın 1951 bütçe tasarısında terfihleri düşünüldüğüne dair*” sözlü sorusu cevaplanması için 13 Temmuz 1950 tarihli meclis birleşiminde Başbakanlığa sevk edilmiştir.⁷²⁷ Topçuoğlu'nun bu sözlü sorusu 15 Kasım 1950'deki meclis birleşiminde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu tarafından cevaplandırılmıştır. Ağaoğlu cevabında hademei hayratın terfihlerinin düşünüldüğünü ve maaşlarına zam yapılacağını bilgilendirmiştir.⁷²⁸

22 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1951 yılı bütçesi görüşülmüştür. Diyanet'in bütçesine dair bir önerge verilmiştir. Bu önerge Diyanet İşleri Başkanlığı'na dini yayınlar döner sermayesi için ayrılan 50 bin liranın az olması nedeniyle verilmiştir. Önergeyi verenler bu tahsisata 50 bin lira daha verilmesini istemiş ve yıllarca ihmal edilen din mevzuunun durumunu iyileştirmek için bunun elzem olduğunu belirtmişlerdir. Önergede din eğitimi almış milletvekillerinden Erzurum Milletvekili Hasan Rıza Topçuoğlu'nun da imzası bulunmaktadır. Topçuoğlu dışında bu önergeye şu isimler de imza atmıştır: Süreyya Dellaoğlu (Niğde), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun) ve Yusuf Karşioğlu (Yozgat). Önerge mecliste okunduktan sonra söz alan Bütçe Komisyonu üyesi Refet Aksoy (Ordu), dini yayınlar döner sermayesine 1951 yılı için ayrılan tahsisatın 50 bin lira olduğunu

⁷¹⁹ Topçuoğlu, 6 Kasım 1950'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 302 oyla Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 26

⁷²⁰ 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 362 oyla Milli Eğitim Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 38

⁷²¹ Topçuoğlu, 9 Kasım 1951'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 287 oy alarak Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 35

⁷²² Topçuoğlu, 10 Kasım 1952'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 324 oy alarak Ekonomi Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 38

⁷²³ “BMM Dün Toplandı, Tutanakları İnceleme Komisyonunu Seçti”, Vakıf, 27 Mayıs 1950, s. 1

⁷²⁴ Topçuoğlu, 9 Kasım 1953'te mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 246 oyla Gümrük ve Tekel Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 36

⁷²⁵ Topçuoğlu savunmasında Anayasayı İhlal Davasında suçsuz olduğunu ifade etmiştir. Savunmada irtikap suçu işlemediğini ve Meclis Tahkikat Encümeni kurulacağı vakit meclis oylamasına katılmadığını ve bu nedenle suçsuz olduğunu ileri sürmüştür: CBDAB, CA, Yassıada Mahkemesi Kararları, 10_9_0_0_47_138_2

⁷²⁶ Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 372-373

⁷²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 22, 13 Temmuz 1950 Perşembe, s. 601

⁷²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 6, 15 Kasım 1950 Çarşamba, s. 92, 121

ve bu rakamda kalması gerektiğini belirtmiş, bir sonraki yılda dini yayınlar döner sermayesine 50 bin lira daha ekleneceğini ifade etmiştir. Bu durum oylamaya sunulmuş ve bütçede ayrılan 50 bin lira ile iktifa edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷²⁹

25 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1951 yılı bütçesi görüşülmüştür. Bütçeye dair önergeler de verilmiştir ve bunlardan biri ilahiyat fakültesine yöneliktir. Önergede, ilahiyat fakültesinin öneminden bahsedilmiş ve bu önemine rağmen bir kürsü profesörü olmadığı belirtilmiştir. Bu profesör eksikliği nedeniyle ilahiyat fakültesine teolojide donanımlı mütefekkir bir profesörün atanması için bütçeye 20 bin lira tahsisat eklenmesi istenmektedir. Bu takirde dini eğitim almış milletvekillerinin de imzaları bulunmaktadır. Bunlar Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karslıoğlu'dur. Önerge kabul edilip bütçe komisyonuna havale edilmiştir.⁷³⁰

20 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri'nin 1953 yılı bütçesi görüşülmüştür. Bu görüşme sırasında birçok takrir verilmiştir. Bu takrirlerden biri de “*hademei hayrat*”a zam yapılmasına yöneliktir. Bu önergede imzası bulunan dini eğitim almış milletvekillerinin isimleri şöyledir: Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karslıoğlu.⁷³¹

24 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Vakıflar Genel Müdürlüğü 1953 yılı bütçesi üzerine bir önerge verilmiştir. Bu önerge “*dernek ve köyler tarafından inşa veya tamir edilecek hayrata yardım*” amacıyla bütçede ayrılan 200 bin liralık tahsisata 500 bin ek tahsisat eklenmesi ve neticede bu tahsisatın 700 bin liraya tamamlanmasına yöneliktir. Bu önergede imzası bulunan ve dini eğitim almış 2 milletvekili bulunmaktadır. Bunlar: Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu ile Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu'dur. Verilen önerge kabul edilmiş ve Bütçe Komisyonu'na havale edilmiştir.⁷³²

Rıza Topçuoğlu, Mayıs 1954 seçimlerine yine Demokrat Parti Erzurum milletvekili adayı olarak katılmış ve kazanmıştır.⁷³³

⁷²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 48, 22 Şubat 1951 Perşembe, s. 457-458

⁷³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 51, 25 Şubat 1951 Pazar, s. 825-826

⁷³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 48, 20 Şubat 1953 Cuma, s. 557

⁷³² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 52, 24 Şubat 1953 Salı, s. 887-888

⁷³³ “DP Adayları Dün Belli Oldu”, Yeni Ulus, 13 Nisan 1954, s. 3; “Meclise Giren Yeni Milletvekilleri”, Yeni Ulus, 5 Mayıs 1954, s. 3

4.1.4 Hakkari

4.1.4.1 Mehmet Selim Seven

1892 (1308) yılında Hakkari Çölemerik ilçesinin Livin bucağının Marunus (Kavaklı) köyünde doğmuştur. Abdullah ve Meryem'in çocuğu olarak dünyaya gelen Selim Seven, ilk tahsilini köyünde hususi olarak tamamlamış ve daha sonra Musul, İmadiye, Bameran ali medreselerinde eğitimine devam etmiştir. Medrese tahsilini tamamlamasının ardından Liamern medresesi müderrisleri Şeyh Muhammed Bahaettin ve Molla Necmettin efendilerden almış ve köyüne tedrisat yapmak amacıyla dönmüştür. 1914'te I. Dünya Savaşı başladığında Irak'a göç etmiş ve 1927 yılında memleketine geri dönmüştür. Geri döndükten sonra ise Türkiye'nin doğusunda vuku bulan isyanlar ve isyancılar nedeniyle memleketlerini terke mecbur kalan aileleri hükümetin emri doğrultusunda ve nesayih yoluyla ikna ederek ülkelerinde kalmalarını sağladı. Bu nasihatleri dini ve manevi yoğunlukta olmakla birlikte, yöre halkının isyancılara karşı dirayetli durmasına çalışmıştır. Yürüttüğü bu başarılı nasihat çalışmaları sayesinde hükümet tarafından merkeze yerleştirilmiş ve kendisine Müstahkimi İlmiye'den ayda 20 lira maaş bağlanmıştır. Kendisinin hal tercümesinde anlattığına göre İngiliz casus Lawrence'in Irak'ta faaliyet yürüttüğü sırada Çukurca'ya gönderilerek nesayih faaliyetlerine burada 1 ay boyunca devam etmiştir. Bu 1 ay İngiltere ve Türkiye'nin Musul konusunda anlaşmazlığa düştüğü tarihe denk gelmektedir. 1937 yılında il merkezinde bulunan Şerif Ağa Camii'nin imamlığına tayin edilmiştir. 1946 yılının Nisan ayına kadar bu görevle iştigal eden Seven 1946'nın Mayıs'ında il vaizliğine tayin edilmiştir. Ayrıca 1945 Eylül'ünde Hakkari'de kurulan Cumhuriyet Halk Partisi İl İdare Kurulu'nda asli üye olarak faaliyet yürütmüştür. Bu görevleri yaptığı sırada Temmuz 1946'da Halk Partisi'nin adayı olarak Hakkari milletvekili seçilmiştir. 8'nci dönem milletvekilliğinin ardından 9'ncu dönemde de Halk Partisi'nin adayı olarak Hakkari'den milletvekili seçilen Seven⁷³⁴ daha sonra Demokrat Parti'ye geçmiştir.⁷³⁵ 2 evlilik yapmış, 5 çocuk babası olmuş⁷³⁶ ve Arapça ile Farsça iyi derecede öğrenmiş Selim Seven 6 Ekim 1955'te Hakkari'de vefat etmiştir. Hakkari Asri Mezarlığına defnedilmiştir.⁷³⁷

⁷³⁴ “CHP Milletvekilleri Aday Listesi İlan Edildi”, Ulus, 23 Nisan 1950, s. 5; “CHP Aday Listesi İlan Edildi”, Vakit, 23 Nisan 1950, s. 4

⁷³⁵ TBMM Albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980, Ed. Yıldırım S., Zeynel B. K., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 564

⁷³⁶ Çocuklarından Ubeydullah Mümtaz Seven (1923) 10 ve 11'nci Dönem Hakkari Milletvekilidir.

⁷³⁷ Selim Seven, Hal Tercümesi, 8. Dönem Hakkari, TBMM Kütüphanesi, s. 3-4; Çufalı, M. (2012). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, C. 3, s. 481-482; Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 451-452

1950'te 9'ncu dönem milletvekili seçimlerinde Hakkari milletvekilliğine 12384 oyla Halk Partisi'nden seçilen Seven, seçim tutanağını 30 Mayıs'ta almış, 6 Kasım'da meclise gelmiş ve 22 Kasım'da seçim tutanağı onaylanmıştır. Selim Seven, Mayıs 1954 seçimleri için aday gösterilmemiştir. Yasama etkinliği bittikten sonra özel din dersleri vermiştir.⁷³⁸

6 Kasım 1950'de meclise gelen Selim Seven ant içmiş ve aynı gün yapılan komisyon seçimlerinde Sayıştay Komisyonu'na 299 oy alarak seçilmiştir.⁷³⁹ 22 Kasım'da ise Hakkari milletvekili Selim Seven'in seçilme yeterliğine dair bir itiraz üzerine Yüksek Seçim Kurulu ve Tutanakları İnceleme Komisyonu'nca bir inceleme yapılmıştır. İtiraz Van Kurubaş Demokrat Parti Ocağı Başkanı Esat Durmaz tarafından 17 Mayıs 1950'de yapılmıştır. Durmaz, Selim Seven'in vekilliğinin okuma yazma bilmediği gerekçesiyle yeterli olmadığını iddia etmiş ve itiraz telgrafı yazmıştır. Yüksek Seçim Kurulu'nun bu itiraza dair cevabı Selim Seven'in 8'nci dönem vekilliği dokümanları ortaya konarak yanıtlanmıştır. Buna göre Seven, Arapça ve Farsça bilen ve tahsili olan biri olup 1946-50 yılları arasında Hakkari milletvekilliği yapmıştır.⁷⁴⁰ Fakat Seven'in okur-yazarlığını takdir edip vekilliğine yeterlilik vermek işi 5545 sayılı kanunun 123'ncü maddesinin 5'nci bendince⁷⁴¹ bir rapor düzenlenerek meclise havale edilmiştir. Yüksek Seçim Kurulu'nun hazırladığı raporda 7 imza bulunmaktadır ve bunlardan 3'ü rapora muhalif olmakla birlikte kanun hükmünce kararı meclise havale etmişlerdir. Muhalif imzacıların arasında Yüksek Seçim Kurumu'nun başkanı da bulunmaktadır. Muhaliflerin görüşü bir kişinin 8'nci dönem milletvekili olması veya iyi Arapça ve Farsça bilmesi o kişinin okur-yazar olduğunu veya olmadığını kanıtlamaz şeklindedir. Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun raporunda ise oy birliği ile Selim Seven'in okuma yazma bildiğine ve yeterlilik konusunda verilen itirazın hilafına karar verilmiştir.⁷⁴²

Hakkari Milletvekili Selim Seven 9'ncu yasama döneminin çoğunluğunda hastalık nedeniyle veya yolların karla kapanmasından dolayı meclise gelememiş ve etkin bir yasama faaliyeti yürütememiştir.⁷⁴³ 12 Haziran 1950 tarihli meclis birleşiminde Selim Seven'in hasta

⁷³⁸ Öztürk, K., a.g.e., s. 451-452; "Liste Dışı Kalan DP Milletvekilleri", Akşam, 14 Nisan 1954, s. 5

⁷³⁹ Seven, 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 361 oyla Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 39; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 21, 29; Selim Seven aynı komisyona 9 Kasım 1951'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 287 oy alarak Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 35; 9 Kasım 1953'te mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 245 oyla tekrar Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 39

⁷⁴⁰ "Seçimlere Dair Yapılan İtirazlar", Ulus, 30 Mayıs 1950, s. 2

⁷⁴¹ Resmi Gazete, Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 21 Şubat 1950 Salı, Sayı 7438, s. 17811

⁷⁴² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 9, 22 Kasım 1950 Çarşamba, s. 184, 4 Sayılı Basma Yazı

⁷⁴³ TC. CBDA, 30-10-0-0-5-27-15; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 44, 16 Şubat 1951 Cuma, s. 173-174; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 64, 13 Nisan 1951 Cuma, s. 176; TBMM Tutanak

olması nedeniyle 20 gün izin alacağı ve bunun meclisçe kabul edildiği görülmektedir. Seven'in 20 günlük hastalık izni 22 Mayıs 1950'den itibaren geçerli olmak kaydıyla verilmiştir. Bununla beraber Selim Seven komisyon seçimlerinde mecliste olmasa dahi komisyonlara seçilmiştir. Bunlardan ilki 14 Mayıs seçimlerinden sonraki meclis birleşimlerinden birinde yani 29 Mayıs tarihli birleşimde olmuştur. Seven, mecliste olmamasına rağmen 361 oyla Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir.⁷⁴⁴ Bununla birlikte 8'nci yasama dönemi olan 1946-1950 tarihleri arasındaki gazete haberleri incelendiğinde Selim Seven'in 8'nci dönemde de meclis yasama faaliyetlerine katılmadığı yahut katılamadığı görülmektedir.⁷⁴⁵

Laiklik veya dini bir konuda mecliste bir konuşma veya bir görüş sunmamış olan Hakkari Milletvekili Selim Seven, bu konularla alakalı açık oylamaların çoğunda yer almamıştır. Hakkari Milletvekili Selim Seven, Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanunun oylamasına katılmıştır. Bu istisnai bir durum olmakla beraber yukarıda değindiğimiz gibi Seven bu kanuna kabul oyu vermiştir. Çoğu Halk Partili ya oylamaya katılmamış ya da ret oyu vermiştir. Selim Seven eski Halk Partili olmakla birlikte bu oylamada Demokrat Parti saflarına geçtiği ve kanun lehine oy verdiği görülmektedir.⁷⁴⁶ Bununla birlikte Halk Partisi mensubuyken hastalık izni almasına karşı tepkinin olduğu meclis tutanaklarına bakıldığında görülmektedir. Bu durum Seven'in Demokrat Parti'ye geçmesinin⁷⁴⁷ ve böylece milletvekili ödeneğini itirazsız bir şekilde alabilmesinin nedenlerinden biri olabilir. Seven'in izin kullanmasına itiraz edildiği bir meclis birleşiminde bunu görmek mümkündür. 13 Haziran 1951 tarihli meclis birleşiminde Hakkari Milletvekili Selim Seven'in yine hasta olmasından kaynaklı 2 ay izin almak istediği ve bunun meclisçe onanması gerekliliği meclis tutanağına geçmiştir. Bu itiraz Seven'in doktor raporu olup olmadığına dair olup bu itiraza cevabı meclis başkan vekili vermiş ve Seven'in mahalli hükümet tabibinden raporu olduğunu ifade etmiştir. İznin oya sunulması sonucu Selim Seven'in 2 aylık hastalık izni meclisçe onanmıştır.⁷⁴⁸

Dergisi, Dönem 9, Cilt 12, Birleşim 29, 21 Ocak 1952 Pazartesi, s. 218-219; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 14, Birleşim 55, 31 Mart 1952 Pazartesi, s. 107-108; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 16, Birleşim 81, 6 Haziran 1952 Cuma, s. 88-89; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 19, Birleşim 31, 23 Ocak 1953 Cuma, s. 1, 4-5; TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 21, Birleşim 60, 30 Mart 1953 Pazartesi, s. 121-122; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 75, 30 Nisan 1953 Perşembe, s. 577-578; TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 24, Birleşim 106, 10 Temmuz 1953 Cuma, s. 480-481; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 26, Birleşim 17, 14 Aralık 1953 Pazartesi, s. 159

⁷⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 39

⁷⁴⁵ “*Bugünkü Meclis*”, Ulus, 3 Şubat 1947, s. 2; “*Bugünkü Meclis*”, Ulus, 7 Mayıs 1948, s. 2

⁷⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 24, Birleşim 115, 23 Temmuz 1953 Perşembe, s. 1141

⁷⁴⁷ Selim Seven'in Demokrat Parti'ye geçişi Demokrat Parti Meclis Grubu'nun 11 Kasım 1952 tarihli toplantısında bildirilmiştir: Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 11 Kasım 1952, s. 2

⁷⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 8, Birleşim 89, 13 Haziran 1951 Çarşamba, s. 186-187; “*İzin Verilen Milletvekilleri*”, Ulus, 14 Haziran 1951, s. 3

4.1.5 Konya

4.1.5.1 Ömer Rıza Doğrul

Burdur'dan Kahire'ye göç edip oraya yerleşen bir aileden olan Mustafa Efendi ve Münire Hanım'ın oğlu olarak 1893'de (1309) Kahire'de doğmuştur. 1919'da Mehmet Akif (Ersoy) ve İsmet kızı Fatma Cemile (1899-1981) Hanımla evlenmiş ve Nazan, Bülent ve Rezan adında üç çocuk sahibi olmuşlardır. İlk ve ortaöğrenimini Kahire'de tamamladıktan sonra El-Ezher Üniversitesine gitmiştir. İngilizce ve Arapça bilen Doğrul, 1912'de Kahire'de gazeteciliğe başlamıştır. Mısır'ın El-Alem ve Al Şa'b gazetelerinde Türkçe çevirmen ve yazarlık yapmış ve Tasvir-i Efkâr'ın Kahire muhabiri olarak çalışmıştır. 1914'te Kahire'den İstanbul'a gelmiş ve Tasvir-i Efkâr ve Sebil'ür Reşad gazetelerinde muharrir ve çevirmen olarak çalışmıştır. 1920'de Darülfünun'da yapılan İngilizce sınavı kazanarak yeterlik belgesi almıştır. Göz rahatsızlığı nedeniyle askerlikten muaf tutulan Doğrul, Mercan ve Vefa Sultanilerinde İngilizce öğretmenliği yapmıştır. Aynı zamanda medrese müderrisliği de yapan Doğrul, bu görevi medreselerin kaldırılmasına kadar sürdürdü. Gazetecilik ve öğretmenliği aynı zamanda yapamadığı için öğretmenliği bırakmış fakat yine de yüksek öğretmen okulunda ve Dar-üş-Şafaka'da İngilizce dersi vermiştir. 1912'den beri kesintisiz sürdürdüğü gazetecilik faaliyetini Tasvir-i Efkâr ve Mebahisi İslamiye'nin İngilizce ve Arapça çevirmenliği, siyasi muhabirlik ve yazarlığı ile sürdürmüştür. Ayrıca İkdâm, Akşam, Vakit, Son Posta ve Tan gazetelerinde çalışmıştır. 1926 yılında Masonluğa girmiştir. 1940'ta Türk İslam Ansiklopedisini yayımlamaya başlamış ve bu yayındaki çoğu maddeyi kendisi kaleme almıştır. 1947'de haftalık Selamet mecmuasını çıkarmış ve Cumhuriyet gazetesinde siyasi yazarlığa devam etmiştir. 9'ncü dönem milletvekili seçimlerine katılmış ve yapılan seçimde 166739 oyla Konya'dan Demokrat Parti milletvekili olarak seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de almış, 22 Mayıs'ta meclise gelmiş⁷⁴⁹ ve 14 Temmuz 1950'de seçim tutanağı onaylanmıştır. Dışişleri⁷⁵⁰ ve Milli Eğitim⁷⁵¹ Komisyonlarında çalışan Doğrul, milletvekilliği sırasında Cumhuriyet gazetesinde inceleme yazılarını sürdürmüştür. Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti'nin başkanlığını yapan Doğrul, 1951'de Pakistan'da yapılan İslam Kongresi'ne katılmıştır. Milletvekilliği sırasında

⁷⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 4

⁷⁵⁰ Doğrul 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 369 oyla Dışişleri Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 36

⁷⁵¹ Doğrul, 6 Kasım 1950'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 297 oyla Milli Eğitim Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 28; 9 Kasım 1951'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 288 oy alarak Milli Eğitim Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 34

rahatsızlanmış ve 13 Mart 1952'de vefat etmiştir⁷⁵². Edirnekapı Şehitliği'nde defnedilmiştir.⁷⁵³ Doğrul'un 70'i aşkın telif ve çeviri eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: İslam Tarihi (10 Cilt), Tanrı Buyruğu (Kur'an tercüme ve tefsiri 2 Cilt), Hazreti Muhammet Mustafa, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, Tasavvuf, Vehhabiler, Adli İnkılap, Garpta İslamiyet.⁷⁵⁴

Ömer Rıza Doğrul'un kendisi de bir İslamcı olmasına rağmen diğer İslamcı düşünürler tarafından eleştirildiği noktalar olmuştur. Bunlardan biri Doğrul'un 1926 yılında Mason teşkilatına girmesidir. Bir diğer eleştiri ise Kur'an tercümesine yöneliktir. Mason cemiyetinin bir üyesi olmasına rağmen Doğrul'un dini ve milli faaliyet ve eserlerinde Masonluğun izlerine rastlanmamaktadır.⁷⁵⁵ Doğrul, Kültür Muhipleri Mahfili'nin düzenlediği bir toplantıda "*Ana Davalarımız Ana Prensiplerimiz*" adıyla bir konferans vermiştir. Doğrul bir masonun dinsiz olmaması gerektiğini belirtmiş ve bunun ahlaki bir vasıf olduğunu ifade etmiştir. Masonların dinsiz olmaması ve din düşmanı olmamaları gerektiğini belirten Doğrul, masonluğun mensuplarına hiçbir dini konuda karışmadığını ifade etmiştir. Doğrul, masonluğu ahlaki bir müessese olarak tanımlamaktadır. Masonluğun Türklere fayda getirdiğini ve kendi bünyesinden nice eserler ve müessesler çıkarttığını ifade etmiştir. Doğrul'a göre masonluk ahlaki seviyeyi yükseltmektedir. Fakat masonluğa karşı önyargıların ortaya çıkmasıyla cemiyetin tam manasıyla bu özelliğini gösteremediğini belirtmiştir. dünyada genel manada bir ahlak buhranı olduğunu belirten Doğrul, bu buhrandan kurtulmak için yegane kudretin mason cemiyetlerinde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵⁶ Ömer Rıza Doğrul'un vefat etmesinin ardından Mason dergisince "*Üstad (Ömer Rıza Doğrul)un Ölümü...*" başlığıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazı aynen İslam Dünyası dergisince iktibas edilmiştir. İslam Dünyası dergisi Mason dergisinde Doğrul'a dair söylenen sözleri tetkik ve tenkit eden bir yazı yayınlamıştır. Mason dergisinde Doğrul'un büyük bir mütefekkir olduğu vurgulanmış, İslam'la ilgili önemli tetkik eserler yazdığı ifade edilmiş ve onun taassuba kapılmayan bir mizacının olduğu belirtilmiştir. İslam Dünyası'nda ise Ömer Rıza Doğrul'un mütefekkir olarak kabul edilebileceğini fakat İslam dinini tetkik açısından noksanlarının olduğu, iyi Arapça ve İngilizce bilmesinden dolayı İslam dinine dair yazdığı veya yayına hazırladığı eserlerde bu bilgisinden yararlandığı ve bu nedenle tercüman

⁷⁵² "Türk Basın ve İrfan Alemleri Büyük Bir Kayba Uğradı", Akşam, 14 Mart 1952, s. 1-2; "Ömer Rıza Doğrul Dün Vefat Etti", Ulus, 14 Mart 1952, s. 3; Alaçam, S., "Basımımızın Büyük Bir Kaybı", Vakıf, 14 Mart 1952, s. 1, 5; Ömer Rıza Doğrul'un vefatı 28 Nisan 1952 tarihli meclis birleşiminde Başbakanlık tezkeresi ile duyurulmuş ve bir dakikalık saygı duruşu ile anılmıştır: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 14, Birleşim 28 Nisan 1952 Pazartesi, s. 500-501

⁷⁵³ "Ömer Rıza Doğrul Toprağa Verildi", Akşam, 15 Mart 1952, s. 1-2

⁷⁵⁴ Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 734-736

⁷⁵⁵ Uzun, M. İ. (1994). "Ömer Rıza Doğrul (1893-1852)", TDV İA, İstanbul, c. 9, s. 489-492

⁷⁵⁶ Doğrul, Ö. R. (1949). *Ana Davalarımız Ana Prensiplerimiz*, Marifet Basımevi, İstanbul, s. 3-8

olmaktan pek de öteye geçemediği ileri sürülmüştür. İslam Dünyası’nda Doğrul’un Tanrı Buyruğu adıyla yayınladığı Kur’an tercümesinin tahrifatla dolu olduğu belirtilmiş ve esasen Kadiyanilik “*mezhebinin*” etkisi altında kaldığı ifade edilmiştir. İslam Dünyası’nda Doğrul’un mason olmasından dolayı İslami eserleri tercüme etmek veya neşretmek gibi faaliyet yürütmesi dahi aykırıdır. Çünkü İslam Dünyası’nın masonluğa bakış açısı bu cemiyetin dinsiz olduğuna veya İslam dışı bir dine mensup olduğuna yöneliktir. Bunun neticesinde Doğrul’un dini bir eseri çevirmesi veya neşretmesi masonluk bağlılığıyla çatışmaktadır. Dolayısıyla yazdığı veya tercüme ettiği eserlerde tahrifatlar vardır.⁷⁵⁷

Ömer Rıza Doğrul, 1947-1949 yılları arasında Selamet adında bir dergi çıkartmıştır. Bu dergide İslam devletleri ile ilgili haberler, yazılar ve İslam ülkeleri arasındaki münasebetlerle ilgili yazılar bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye’de din, laiklik ve dini tedrisatla ilgili yazılar da bulunmaktadır. İmzasız olarak 22 Ağustos 1947’de “*Hakiki Laikliğe Doğru*” başlığıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda dergi sahibi ve başmuharrir olan Doğrul’un laiklikle ilgili düşüncelerinin yer aldığı söylenebilir. Doğrul bu yazıda, dünyada hiçbir ülkede laikliğin yanlış anlaşılıp yanlış tatbik edilmediğini ifade etmiştir. Yazıda, Türkiye’deki laiklik tatbikinin ve laikliğe yüklenen anlamın yanlış olduğu belirtilmiştir. Laikliğin Türkiye’de dine ve dindarlara baskı aracı olarak uygulandığı ve bir zamanlar “*Allah*” demenin bile yasak olduğu ileri sürülmüştür. Diğer birçok ülkede yöneticilerin dahi dinle olan bağının kuvvetli olduğu tarihi ve güncel örnekler verilerek kanıtlanmaya çalışılmıştır. Öyle ki Amerikan Başkanının ve Fransa Cumhurbaşkanı’nın konuşmalarında tanrıya birçok yerde atıf yaptığı belirtilmiştir. Bunların dini seremoni ve ayinlere katıldıkları ifade edilmiştir. Fakat Türkiye’de en alt düzey yöneticinin bile bir dini faaliyete, örnek olarak bir Cuma namazına katılmadığı belirtilmiştir. Yazıda, yöneticilerin kendilerine yönelecek tepkiden çekindikleri veya laiklik karşıtı bir hareket yaptı iddiası ile görevinden uzaklaştırılacağı endişesiyle bu gibi dini ibadetlere katılmadığı ifade edilmiştir. Esasen İslam’ın laikliğe karşıt olmadığı yazıda vurgulanmış ve Türkiye’de laikliğin anlam ve uygulama kapsamından çıkartıldığı belirtilmiştir.⁷⁵⁸

“*Hakiki Laikliğe Doğru*” başlıklı yazının devamı 29 Ağustos 1947’de Selamet’in 15’nci sayısında neşredilmiştir. Bu yazı da imzasızdır fakat Ömer Rıza Doğrul’un kalemıyla yazılmış olduğu söylenebilir. Çünkü fikirler ve söylemler olarak genel hatlarıyla Doğrul’un ifadeleri buraya aktarılmıştır. Nitekim aynı başlıklı yazının devamı niteliğinde olan makale bu sefer

⁷⁵⁷ “*Mason Aleminin Büyük Kaybı!..*”, İslam Dünyası, 16 Mayıs 1952, C. 1, Sayı 8, s. 12-13

⁷⁵⁸ “*Hakiki Laikliğe Doğru*”, Selamet, 22 Ağustos 1947, Sayı 14, s. 3

Ömer Rıza Doğrul imzasıyla neşredilmiştir.⁷⁵⁹ Yazıda laikliğin anlamının din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması olmasına rağmen Türkiye’de bunun ötesinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı ve laikliğe yanlış anlam yüklenmesiyle yanlış bir uygulama yapıldığı ifade edilmiştir. Yazıda, bu yanlış uygulamanın nedeninin “*dini siyasete alet etmemek*” olduğu belirtilmiştir. Yazıda, dinin siyasete alet edilmesinde iki etken olduğu fakat bu iki etkenin de Cumhuriyet kurulduktan bir az zaman sonra ortadan kaldırıldığını fakat buna rağmen laikliğin yanlış uygulamasına devam edildiği ifade edilmiştir:

Bizde dinin devlet siyasetine ve devlet işlerine karışmasına sebep olan iki müessese vardı. Biri Hilafet, diğeri Meşihat. Hilafetin ilgasıyla ve meşihatın kaldırılmasıyla dini siyasete alet etmek, din yoluyla devletin kanunları üzerinde tesir etmek imkanları bertaraf edilmiş ve böylece laiklik esası da tamamıyla tahakkuk etmiştir. Fakat hilafeti ve meşihatı kaldırmak ve böylece laiklik esasını gerçekleştirmek, din ile her ilgiyi kesmek demek değildir. Çünkü hilafet de, meşihat da, hakikat halde birer dini müessese olmaktan ziyade birer siyasi müessese ve dini istismar eden birer siyasi müesseseydiler. Bunların ortadan kaldırılmalarıyla din hürriyetine kavuşmuş ve hakiki hüviyetiyle görünmek hakiki vazifesini ifa etmek imkanını elde etmiştir.⁷⁶⁰

“*Hakiki Laikliğe Doğru 4*” başlıklı yazısında Ömer Rıza Doğrul, radyoda dini yayınlar yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Radyo, komşu Müslüman ülkelerce dinlenmektedir. Doğrul’a göre komşularımız tarafından dinlenen bu radyoda dini yayınların olmaması komşularımızda Türkiye’nin dinden uzaklaştığı izlenimini vermektedir. Bu nedenle dini yayın yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁶¹

Selamet dergisinin 20’nci sayısında isimsiz olarak “*Cemaat Teşkilatı Kurmak Meselesi*” başlığında bir yazı neşredilmiştir. Bu yazıda din eğitiminin ve din işlerinin fert işi olmadığı bir cemaat işi olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Türk halkının bir cemaat teşkilatı kurması lazımdır. Öyle ki Türkiye’de gayrimüslim vatandaşların dini cemaatleri vardır. Müslüman vatandaşlarda ise bu şekilde bir teşkilatlanma yoktur. Diyanet ise Başbakanlığa bağlıdır ve çalışmaları ve kapsamı yetersizdir. Yazıda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması gereken cemaat teşkilatına bağlanması gerektiği belirtilmiştir. Hatta Diyanet İşleri Başkanı’nın cemaat teşkilatı tarafından seçilmesi gerekmektedir. Yazıda bu fikrin yeni olmadığı vurgulanmış ve bu teşkilatın

⁷⁵⁹ Doğrul, Ö. R., “*Hakiki Laikliğe Doğru 3*”, Selamet, 5 Eylül 1947, Sayı 16, s. 3

⁷⁶⁰ “*Hakiki Laikliğe Doğru 2*”, Selamet, 29 Ağustos 1947, Sayı. 15, s. 3

⁷⁶¹ Doğrul, Ö. R., “*Hakiki Laikliğe Doğru 4*” Selamet, 12 Eylül 1947, Sayı 17, s. 3, 12

kurulmamasına dair sebepler de belirtilmiştir: “Çünkü bu fikirle karşılaşan her hükümetimiz, bu dini milli teşekkülün kurulmasından korkmuş ve bu dini milli teşekkülün siyasi bir teşekkül mahiyeti almasından ve halk üzerindeki nüfuzundan istifade ederek rejimi yıkmaya teşebbüs etmesinden endişe edegelmiştir”. Yazıda bu çekincelerin ortadan kalkması ve cemaat teşkilatının kurulması için bazı ön hazırlıklar yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre okullarda din eğitimi verilmeli, din adamı ve din dersi öğretmeni yetiştirmek için yeni müesseseler kurulması ve bunların hükümetin nezareti altında yapılması gerekmektedir.⁷⁶²

Ömer Rıza Doğrul, “*Ezan ve Kamet Hakkında*” başlığıyla 7 Kasım 1947 tarihli Selamet dergisinde bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Türkçe ezana karşı olmamasına rağmen ezanın Arapça okunması gerektiğini ifade etmiştir. Esasen ezanın orijinali Arapça olmakla birlikte bu Arapça tüm Müslüman âlemi için kapsayıcılık içermektedir. Bu nedenle ezanın dili ortak bir dildir. Ayrıca Türk halkının bu konuda ıstırap duyduğunu belirten Doğrul, bu ıstıraba son verilmesi için hükümet zamanında almış olduğu Türkçe ezan kararından dönmeli ve dini inananların vicdanına bırakmalıdır.⁷⁶³

Selamet dergisinin 12 Aralık 1947 tarihli 30’ncu sayısında “*Dini Unutturmak Siyaseti Artık Tamamıyla İflas Etmiştir*” başlığıyla bir yazı neşredilmiştir. İsimsiz olarak çıkan bu yazıda Ömer Rıza Doğrul’un fikirlerini görmek mümkündür. Yazının başında “*Hakiki Laikliğe Doğru*” yazısına atıf yapılmış ve esas konuya geçilmiştir. Atıf yapılan yazının Ömer Rıza tarafından yazıldığını hatıra getirirsek bu yazının da onun kaleminden çıkmış olması muhtemeldir. Yazıda laikliğin yepyeni bir taassup yarattığı belirtilmiş ve bu taassuba uyan yeni “yobaz”ların türediği belirtilmiştir. Yazıya göre yeni “yobaz”lar eski “yobazlara” rahmet okutmaktadır. Yeni “yobaz”ların tuttuğu yolun laiklik olmadığı vurgulanmış ve esasen bu tutulan yolun dini unutturmak olduğu ifade edilmiştir:

Bunlara göre bu memleketin muhtaç olduğu ilmi, dini müesseseler ortadan kaldırılır ve bunların yerini tutacak müesseseler kurulmazsa, er geç bu millet de Müslüman olduğunu unuttur ve o zaman da mesele kendiliğinden halledilmiş olurdu. Yani bunlar laik değil, apaçık dinsizdiler ve bütün hedefleri dini unutturmak yoluyla dinsizliği yaymaktı.

Bu izlenen yolun boş çabadan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Çünkü halk dinini unutmayacağı gibi tüm faaliyetlere rağmen dinsizliğe de yönelmeyecektir. Dinsizliği kabul

⁷⁶² “*Cemaat Teşkilatı Kurmak Meselesi*”, Selamet, 3 Ekim 1947, Sayı 20, s. 3

⁷⁶³ Doğrul, Ö. R., “*Ezan ve Kamet Hakkında*”, Selamet, 7 Kasım 1943, Sayı 25, s. 2, 16

ettirmek isteyenlerin ise Müslüman halkın bu direnişine karşı kendilerini şu şekilde teselli etmektedirler: “Yarın bunlar imam bulamayacak, hafız bulamayacak, vaiz bulamayacak, müftü bulamayacak velhasıl dini hizmetleri ve vazifeleri yapacak kimse bulamayacak ve o zaman meramımız tahakkuk edecek, o zaman unutmaya devri başlayacak!”. Yazının devamında dini unutturma siyasetinin iflas ettiği belirtilmiş ve bu yolu sürdürmek isteyenlerin ise en son ortaya attıkları iddianın “bu memlekette Sünni Müslüman, Şii Müslüman var, din tedrisatı yapmak bu ayrılığı alevlendirir. Onun için şimdiki hal üzere devam etmek milli birlik bakımından daha doğrudur” olduğu ifade edilmiştir. Yazıda bu iddiaya karşı çıkılmış ve Sünni Müslümanla Şii Müslümanın itikadı bir ayrılığı olmaması sebebiyle bu iddianın yersiz olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁴ Bu yazıda Doğrul’un imzası olmasa da Doğrul’un yazmış olabileceğini belirtmiştik. Öyle ki bu dergide diğer yazarların imzasız yazıları bulunmamaktadır. Doğrul, derginin sahibi ve başmuharriri olması hasebiyle imzasız yazılar yazmaktan çekince duymamıştır. Bununla birlikte bu yazı Doğrul’un olmasa bile O’nun dergisinde yayınlandığına göre Doğrul’un yazıyla fikir uyumu bulunduğu söylenebilir. Bunun dışında yazının eleştirel yönü çoktur. Doğrul’un bu eleştirisinin fiktisel düzlemde zamanla yumuşadığı görülecektir. Öyle ki üstü kapalı dahi olsa bu yazıda devlet kurucularının laiklik siyasetinin halkı dinsizleştirmek olduğu belirtilmektedir.

“Yirmi Beş Yıllık Hasretten Sonra” başlığıyla bir yazı kaleme alan Ömer Rıza Doğrul, ülkede din öğreniminin yirmi beş yıldır hasretinin çekildiğini belirtmiştir. Bu yazıyı yazmasına sebep olan olay ise dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer’in Nurettin Artam ve Nurettin Sevini’ye hazırlatmış olduğu “Müslüman Çocuğunun Kitabı” adlı kitaptır. Doğrul bu kitabın dini eğitimin başlayacağına dair ilk işareti olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁵

Ömer Rıza Doğrul, Selamet’in 80’nci sayısında “Evkaf İşlerini Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlamak Bir Zarurettir” başlığıyla bir yazı neşretmiştir. Bu yazıda Evkaf İdaresi’nin meşguliyetinin atalardan kalma vakıf eserlerini korumak ve vakıf bütçesini idare etmek olduğunu açıklayan Doğrul, hem Evkaf İdaresi’nin hem de bu idareye verilen bütçenin yetersizliğinden bahsetmiştir. Bununla birlikte ata yadigarı olan bu vakıfların acınası bir durumda harap halde olduklarını ifade etmiştir. Doğrul işte bu nedenden dolayı Evkaf İdaresinin hem bütçesi hem de kadrosuyla daha geniş salahiyetlere sahip Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlanması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ “Dini Unutturmak Siyaseti Artık Tamamıyla İflas Etmiştir”, Selamet, 12 Aralık 1947, Sayı 30, s. 3

⁷⁶⁵ Doğrul, Ö. R., “Yirmi Beş Yıllık Hasretten Sonra”, Selamet, 30 Nisan 1948, Sayı 50, s. 2

⁷⁶⁶ Doğrul, Ö. R., “Evkaf İşlerini Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlamak Bir Zarurettir”, Selamet, 30 Mart 1949, Sayı 80, s. 2

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte kapatılan türbeler 2'nci bölümde ifade ettiğimiz üzere Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı sırasında tekrar açılacaktır. İşte bu tekrar açma kararından önce Ömer Rıza Doğrul, Selamet'te bu meseleye de değinmiştir. Doğrul, 25 Mayıs 1949'da neşrettiği “*Türbeleri Açmaya Dair*” başlıklı yazısında vefat etmiş “*büyüklerimizin*” hapsedildiğini ve bu tür icraatın başka bir ülkede görülmediğini ifade etmiştir: “*Yaşayan ölülerini hapse mahkum etmenin mana ve lüzumunu anlamak, hakikaten müşküldür*”. Doğrul, Başbakan Günaltay'ın türbelerin açılması hakkında bir kanun teklifi hazırlayacağını bildirmiş ve esasen türbelerin bu şekilde kapalı olmasının Türk milletini yabancı milletlere karşı utandırdığını belirtmiştir.⁷⁶⁷

Ömer Rıza Doğrul, Memleket Sesi adlı dergide 1948 yılında “*Şark ve İslam Aleminde Atatürk*” başlığıyla bir yazı neşretmiştir. Doğrul, bu yazısında Doğu ve İslam âleminde Atatürk'ün önemli bir yer işgal ettiğini, bunu Millî Mücadele yıllarındaki emperyalizm karşısındaki mücadelesiyle kazandığını ve bu mücadele ile kendilerine örnek olduğunu ifade etmiştir. 1923 yılından sonra Türkiye'de inkılap devresinin başladığını ifade eden Doğrul, bu inkılap hareketlerinin Doğu ve İslam âleminde yanlış anlaşıldığını şu şekilde belirtmiştir:

Bütün bu başarılar Şark ve İslam âleminde taraftar bulmamış değildir. Fakat ekseriyet bunlardan ürkmüş ve bu hali İslam camiasından ayrılmak, garplılaşmak değil, fakat Frenkleşmek mahiyetinde telakki etmiş ve bu sırada Atatürk hakkındaki sevgileri gibi Türk milleti hakkındaki güvenleri de kısmen sarsılmıştı.

Doğrul, Doğu ve İslam âleminde uyanan bu algıya karşı Batılı ülkelerin Türkler hakkında yalan yanlış propagandalar yapmak suretiyle Türkiye'nin Doğu ve İslam âlemiyle arasını açmak istediklerini belirtmiştir. Öyle ki yapılan bu yalan yanlış propaganda nedeniyle Türkiye dinsizlikle addedilmiştir. Doğrul bu algıya dair örnekler vermiştir. Doğrul, Doğu ve İslam âleminde Türk inkılabına dair yazılan eserler ve Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin kaleme aldığı yazılarla bu propagandanın sarsıldığını ve artık Doğu ve İslam âlemi nazarındaki dinsizlik algısının yıkıldığını belirtmiştir.⁷⁶⁸

Vakit gazetesinin 12 Haziran 1945 tarihli sayısında Ömer Rıza Doğrul'un 1946 seçimlerinde Burdur'dan adaylığını koyacağı yazılmış fakat bu adaylık gerçekleşmemiştir.⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ Doğrul, Ö. R., “*Türbeleri Açmaya Dair*”, Selamet, 25 Mayıs 1949, Sayı 88, s. 2, 16

⁷⁶⁸ Doğrul, Ö. R. (1948). “*Şark ve İslam Aleminde Atatürk*”, Memleket Sesi, Sayı 18-19, s. 14-15

⁷⁶⁹ “*Seçim Hazırlığı*”, Vakit, 12 Haziran 1945, s. 4

7 Nisan 1949 tarihli Yeni Gazete de, yine aynı gazetenin daha önceden okuyucuya sunduğu ankete Ömer Rıza Doğrul'un vermiş olduğu yanıtlara yer verilmiştir. Ömer Rıza Doğrul, çıkartmış olduğu Selamet adlı mecmuada bu ankete cevap vermiştir. Doğrul'un cevap verdiği ankette “*Komünizm Karşısında Dinler İş Birliği Yapmalı Mıdır?*” sorusu sorulmuştur. Tek soru bu değildir ve ancak her soru komünizm ve dinler ile ilgilidir. Öncelikle ankette sorular soruları incelememiz gerekmektedir. Daha sonra Doğrul'un bu sorulara verdiği yanıtlar aktarılacaktır. Ankette, bütün dinlerin bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve bu tehlikeye karşı işbirliği yapılmalı mıdır ve bu işbirliği yapılacaksa nasıl yapılmalıdır sorusu sorulmaktadır. İş birliği için dinler arası bir kongreye ihtiyaç olup olmadığı ve bütün dinlerin komünizm tehlikesi karşısında düştüğü buhranın nedeninin komünizm olup olmadığına yönelik sorular yöneltilmiştir. Son olarak “*ahlak sefaleti*” bu buhranın neticesi midir diye sorulmuştur. Doğrul'un genel manada bu ankete verdiği cevap gazetede şu şekilde başlıklandırılmıştır: “*Bütün dinlerin bu müşterek tehlike karşısında elbirliği yapmalarından önce, ayrı ayrı savaşmaları ve savaşlarının teşkilatlandırılması icap eder...*”. Doğrul, komünizmin dinler için bir tehdit olduğunu kabul etmektedir. Komünizmin dinleri kökünden kazımak için çabaladığını ifade eden Doğrul, bunun nedenini de Komünist Manifesto yazarlarından olan Marx'ın sözüyle açıklamıştır: “*Din halkın kafasını uyuşturan bir afyondan ibarettir*”. Doğrul, Katolik camiasının bu tehlikeye karşı başarılı bir faaliyet yürüttüğünü aktarmış ve demokrasinin her şeyden fazla dine dayandığını belirtmiştir. İslam dünyası için ise şunları söylemiştir: “Bize gelince, İslamiyet'in klerikal bir din olmaması, dini teşkilat sahibi olmamasına sebep olmuştur. İslam aleminde din ile devletin daima beraber yürümüş olması⁷⁷⁰ da bu teşkilatsızlığın sebeplerinden biridir”. Doğrul, ifadelerinin devamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkisinin ve görev alanının genişletilmesi gerektiğini ve bununla beraber Vakıf İdaresi'nin de bu Başkanlığa bağlanmasının önünün açılmasının memleket yararına ve komünizm tehdidine karşı alınacak bir önlem olacağını belirtmiştir.⁷⁷¹

18 Mayıs 1949 tarihinde Cumhuriyet gazetesi yazarı olarak Ömer Rıza Doğrul bir köşe yazısı yazmıştır. Yazının başlığı şu şekildedir: “*Siyasi İcmal: Dini, Siyasete Karıştırmamak Gerek*”. Doğrul bu yazısında, Mısırlı gazeteci ve milletvekili olan Celaleddin El-Hammani'nin İsrail'in Türkiye tarafından tanınmasını eleştirdiğini belirtmiş ve bu konuya dair açıklamalar yapmıştır. El Hammani'nin sahibi ve başyazarı olduğu El-Zaman gazetesinde “*Türkiye İsrail'i*

⁷⁷⁰ Giriş bölümünde bizim öne sürdüğümüz ve açıkladığımız düşünce de bu yöndedir. Öyle ki biz bu görüşü bir ileri noktaya taşıyarak çağlar boyunca din ve devlet birlikteliğinin Türkiye'de laikliğin kabullenilememesinde en önemli etken olduğunu belirtmiştik.

⁷⁷¹ “*Müşterek Tehlike: Komünizm Karşısında Dinler İş Birliği Yapmalı Mıdır?*”, Yeni Gazete, 7 Nisan 1949, s. 1, 3

Tanıyan İlk Ve Son İslam Memleketi” denildiğini aktaran Doğrul, İsrail’in Türkiye tarafından tanınmasında hiçbir şekilde dini bir saik olmadığını belirtmiş ve bunun nedenini ise laikliğe bağlamıştır. Doğrul’a göre Türkiye, dini devletten ve siyasetten ayırmış bir ülkedir ve bu nedenle İsrail’in tanınmasında hiçbir dini neden gösterilemez. Doğrul yazısında, Filistin meselesini bir Arap meselesi olarak görmektedir. El-Zaman gazetesinin Türkiye’yi, İsrail’i tanımadan önce Türkiye’nin Arap memleketleriyle istişare yapmaması nedeniyle de eleştirdiğini belirten Doğrul, bu konuda Türkiye’nin İsrail meselesinde veya herhangi bir meselede Arap memleketleriyle istişare etme mecburiyetinin olmadığını ifade etmiştir. Doğrul son olarak şunları belirterek yazısını sonlandırmıştır: “Bugün İslam aleminde Türk milleti derecesinde dinine bağlı, mukaddesatına hürmetli hiçbir Arap veya gayri Arap millet yoktur. ... Mısırlı arkadaşlarımıza... ve bilhassa dini siyasete karıştırmamanın daha isabetli olacağını tekrar hatırlatırız”.⁷⁷²

Akşam gazetesinin 7 Nisan 1950 tarihli nüshasında Cumhuriyet Halk Partisi’ne adaylık müracaatı için başvuranların isimleri verilmiştir. Bu isimler arasında Ömer Rıza Doğrul’un da ismi vardır.⁷⁷³ Ancak Vakit gazetesi 13 Nisan 1950 tarihli nüshasında Ömer Rıza Doğrul’un Cumhuriyet Halk Partisi’nden değil Demokrat Parti Konya milletvekili adayı olduğunu yazmıştır.⁷⁷⁴ Akşam gazetesi de 17 Nisan tarihli nüshasında Ömer Rıza Doğrul’un Demokrat Parti Konya milletvekili adayı olduğunu haberleştirmiştir.⁷⁷⁵ Her iki gazetenin verdiği haber doğrudur. 6 Mayıs 1950 tarihli Akşam’da, Doğrul’un Cumhuriyet Halk Partisi’nden çıkarıldığı belirtilmiştir. Çok partili sisteme geçilmeden önce Türkiye’de tek parti düzeni bulunmaktaydı. Bu nedenle Demokrat Parti listesinden seçilen milletvekillerinin bir kısmı ve Demokrat Parti kurucuları önceden Halk Partisi mensubuydular. Aynı şekilde Yusuf Karşıoğlu da 1950 seçimlerinde ilk olarak Halk Partisi’nden seçilmiş daha sonra Demokrat Parti saflarına katılmıştır. Seçimden sonra olmasa da bu durum Ömer Rıza Doğrul’da da yaşanmıştır. Doğrul, Halk Partisi mensubu olmasına karşın Demokrat Parti’den aday gösterilmiştir. Akşam’da, Doğrul’un Halk Partisi mensubu olmasına rağmen Demokrat Parti’nin Konya milletvekili adayı olması nedeniyle partiden çıkarıldığı ifade edilmiştir.⁷⁷⁶

⁷⁷² Doğrul, Ö. R., “Siyasi İcmal: Dini Siyasete Karıştırmamak Gerek”, Cumhuriyet, 18 Mayıs 1949, s. 3

⁷⁷³ “İstanbul’da CHP’ne Adaylık İçin Müracaat Edenler”, Akşam, 7 Nisan 1950, s. 1

⁷⁷⁴ “Seçim Hazırlığı”, Vakit, 7 Nisan 1950, s. 2

⁷⁷⁵ “DP Listesi”, Akşam, 17 Nisan 1950, s. 2; Bununla birlikte Doğrul’un Demokrat Parti adayı olduğu Akşam gazetesinin 25 Nisan 1950 tarihli nüshasında yinelenmiştir: “Demokrat Parti Aday Listesini Dün Neşretti”, Akşam, 25 Nisan 1950, s. 5; “DP Milletvekili Aday Listesi”, Ulus, 25 Nisan 1950, s. 6; “Demokrat Parti’nin Aday Listesi Dün İlan Edildi”, Cumhuriyet, 25 Nisan 1950, s. 4

⁷⁷⁶ “İki CHP’li Partiden Çıkarıldı”, Akşam, 6 Mayıs 1950, s. 2

27 Kasım 1950 tarihli meclis birleşiminde Konya milletvekilleri ile Erzurum milletvekilleri “*Kore’de savaşan subay ve erlerimize Büyük Millet Meclisi’nin selam ve sevgilerinin bildirilmesine dair*” bir önerge vermişlerdir. Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul’un bu önergede imzası bulunmaktadır. Verilen bu önerge ittifakla kabul edilmiştir.⁷⁷⁷

14 Ocak 1951 tarihli Akşam gazetesinde “*Göçmenlere Dış Yardım*” başlığıyla bir haber yayımlanmıştır. Haberde Halide Edip Adıvar ile Ömer Rıza Doğrul’un Bulgaristan’da haksız yere Türk ve Müslüman unsura yapılan şiddet olaylarına karşı dış yardım ve kamuoyu oluşturmak için görevlendirildikleri belirtilmiştir. Halide Edip bu nedenle Amerika’ya gönderilirken Doğrul Arap ve Müslüman memleketlerini ziyaret edecektir. Her iki milletvekili de gittikleri yerde konferans verecek ve göçmenlere yardım için halk arasında yardım listeleri açacaklardır.⁷⁷⁸ Nitekim Ömer Rıza Doğrul, Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin vefatı üzerine, Pakistan’da yapılan Dünya Müslümanlar Birliği Kongresine, Türkiye’yi temsil etmek üzere gitmiştir. Onunla beraber bu kongreye giden diğer isimler ise şu şekildedir: Ali Vasfi Atak, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İffet Halim ve Leyla Kara.⁷⁷⁹

9 Şubat 1951’de Demokrat Parti Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul, normalde Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin gitmesi planlanan (Ocak 1951’de vefat etmiştir) ve Pakistan’da düzenlenen Dünya İslam Konferansı’na bir heyetle beraber gitmiştir. Türk heyeti beraberinde Atatürk’ün kabrinden alınmış toprağı Muhammed Ali Cinnah’ın kabrine koymak için götürmüştür.⁷⁸⁰ Doğrul İslam Konferansı’nda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Ahmet Hamdi Akseki’nin konferansa başkanlık etmesi için seçildiğini fakat vefatı nedeniyle bu sorumluluğun kendine kaldığını belirtmiştir. Akseki’nin Türkiye’nin büyük âlimlerinden biri olduğunu, İslam’a hayatını adadığını ve İslam felsefesi hakkında önemli çalışmaları olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında Atatürk’e de değinmiştir. Onun taassuba karşı savaştığını, bunun için eski sistemde reformlar yapmak amacıyla ulusal hareketin başına geçtiğini ve Akseki’nin de bu davaya iştirak ettiğini belirtmiştir. Atatürk’ün, Türkiye’deki bozulmuş din biçimini geri kazanmak ve geliştirmek için çalıştığını, dine karşı asla bir savaş açmadığını, dinin siyasi yapıyı kemiren ve milleti yoksulluğa ve çürümeye sürükleyen riyakâr taassup unsurlarını uzaklaştırmak için çabaladığını açıklamıştır. Pakistan’ın ünlü filozof ve şairi İkbal’in de bu gaye için çabaladığını, onun da bir reformist olduğunu belirtmiştir. Taassup ve

⁷⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 11, 27 Kasım 1950 Pazartesi, s. 214-215

⁷⁷⁸ “*Göçmenlere Dış Yardım*”, Akşam, 14 Ocak 1951, s. 2

⁷⁷⁹ “*Müslümanlar Kongresine Gidecek Delegeler*”, Ulus, 20 Ocak 1951, s. 4; “*Müslümanlar Kongresine Gidecek Delegeler*”, Vakit, 20 Ocak 1951, s. 2

⁷⁸⁰ Ayın Tarihi, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Şubat 1951, Sayı 207, s. 267; Ahmad, F., Ahmad, B. T., a.g.e., 2020, s. 100

dini fanatizmin İslam'ın ilerlemesine katkı sağlamayacağını ve Atatürk'ün taassup ve dini fanatizme karşı savaştığını ifade etmiştir. Yeni Türkiye inşa edilirken atılan adımlardan birinin dinin siyasetten uzaklaştırılması olduğunu ve bu sayede taassubun ortadan kalktığını, ilerlemenin önünün açıldığını ve dinin bu ilerlemeye artık engel teşkil edemediğini belirtmiştir. Türkiye Anayasa'sına göre herkesin dinini yaşamakta serbest olduğunu ve dine günlük yaşamda hak ettiği yerin verildiğini ve gereken saygının gösterildiğini ifade etmiştir. Dinin beraberlik kurmak için bir araç olduğunu, Türkiye'de Müslümanların çoğunluğunun Sünnilerden oluştuğunu, bunların yanı sıra Şiilerin de bulunduğunu, Osmanlı rejimi altında Şiilerin izole bir hayat yaşadığını, Cumhuriyet ile beraber Şiilerin bu izole hayattan çıktıklarını ve dinin beraberliği sağladığını açıklamıştır. Din ve siyasetin uzaklaştırılması doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurduğunu, başkanlığın çeşitli görevlerinin olduğunu ve Türkiye'de din eğitimi veren 500'den fazla kurum bulunduğunu ifade etmiştir. Başkanlığın 9 ciltlik bir tefsir yayınlayacağını ve Buhari Şerif'i Türkçeye çevirdiğini belirtmiştir. Askerler için din kitabının yazıldığını, din derslerinin müfredatın bir parçası haline getirildiğini, yeni bir iktidarın Mayıs 1950 seçimlerinde başa geldiğini, bu iktidarın ezanın Arapça okunma yasağını kaldırdığını, ilkokullarda dini eğitimin zorunlu hale getirildiğini belirtmiş ve yapılmasını umduğu icraatların devam etmesini dilemiştir. Müslüman ülkelerin karşı karşıya bulundukları zorluk ve sorunları aşmak için dayanışma yapması gerektiğini belirten Doğrul, III. Dünya Savaşı'nın sinyallerinin görüldüğünü ifade etmiştir.⁷⁸¹

16 Mart 1951 tarihli Akşam gazetesinde “*Kalpaklı Türk Milletvekiline Ne Diyelim?*” başlığıyla bir köşe yazısı bulunmaktadır. Halkçı mahlasıyla yazıyı kaleme alan yazar Ömer Rıza Doğrul'u İslam Birliği Konferansı sırasında kalpak giymesi nedeniyle Şapka Kanunu'na muhalefet etmekle suçlamıştır. Halkçı'nın yazdığı yazıda şunlar denilmektedir:

Pakistanda bir kongrede Türkiye'yi temsil eden Türk Demokrat milletvekilinin kalpaklı bir resmi gazetelerde çıktı! Milletvekili Ömer Rıza Doğrul, hep kalpakla mı gezer? Hayır. Millet Meclisine kalpakla girebilir mi? Asla... O halde Karaşi'de neden kalpakla geziyor? Orası bir Müslüman muhitidir diye şapka giymeye korktu mu, yoksa utandı mı? Oradaki Türkiye elçisi acaba şapka giymiyor mu? Yoksa Türk milletvekili Ömer Rıza Doğrul kalpak giymekle Müslümanlara hoş görünmek mi istedi ve bu suretle Türkiye'de şapka giyilmesine şahsen takbih etmekte fayda mı mülahaza etti?

⁷⁸¹ C.D.A.B., CA., 44979_218372_73, 12 Şubat 1951; “*Müslümanlar Birliği Toplantısı*”, Ulus, 12 Şubat 1951, s. 3

Memleket içinde irtica temayüllerine karşı mücadele edilirken bir milletvekili, memleket dışında bir kongrede bir fiil böyle hareket ederse diyecek söz kalmaz. Ancak “pes” denebilir. Ömer Rıza Doğrul, bu kongreye bir sene önce gitseydi, her halde başına o alaca bulaca kalpağı geçiremezdi, hele resim çıkartıp gazeteye bastırmaya hiç cesaret edemezdi. Şimdi ise bu hareketiyle övünür bir hali var...⁷⁸²

27 Haziran 1951 tarihli meclis birleşiminde “*Dini Yayınlar Döner Sermayesi Hakkında Kanun Tasarısı*” ve Maliye, Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonu raporları üzerinde müzakere edilmiştir. Tasarının tümü hakkında Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul söz almıştır. Doğrul, ayrılan bütçe ve bu kanunla yayıma hazırlanacak eserlerin üç muhatabı olduğunu belirtmiştir. Bunlar ilk olarak din görevlileridir. İkinci olarak tüm Türk halkı ve üçüncü olarak da ilim adamlarıdır. Din görevlilerinin bu yayınlara muhatap olma nedeni şudur; kendi ilimlerini geliştirerek, milleti hurafelerden uzak ve rejim unsurlarına karşıt olmayan doğru dini bilgilerle aydınlatmak. Türk halkı ise bu yayınlar sayesinde kendi kültür ve dini bilgi seviyesini arttıracak, hurafelere inanmayacak ve din adamı kisvesindeki şahıslara güvenmeyecektir. İlim adamları, bu yayınlarla hem vakıf olmadıkları dini bilgileri öğrenebilecek, araştırmalarında kullanabilecek ve madden ve ruhen onlardan beslenecektir. Doğrul, yayın programının düzenli ve doğru şekilde belirlenmesine de dikkat çekmiştir. Bu programın düzenlenmesinde Diyanet’in bir takım ilim adamlarından destek alabileceğini ve bunu yapması gerektiğini ifade eden Doğrul, bu şekilde Diyanet’in görevinin ve yapacağı yayının şümülünün de genişleyeceğini belirtmiştir. Doğrul da diğer dini eğitim almış isimler gibi dinin veya maneviyatın yıllarca ihmal edildiğini ifade etmiş ve bu nedenle hurafelerin, yanlış dini bilgilerin ve halkı iğfal eden bazı din bezirganlarının meydana çıktığını belirtmiştir. Diyanet’in bu yayınlar ile halkı doğru yola sevk edeceğini ve bu din bezirganlarının önüne geçeceğini belirten Doğrul, Diyanet İşleri Başkanlığı’na bu konuda çok iş düşüğünü ifade etmiştir. Doğrul, hem batı hem doğu mütefekkirlerinin din hususundaki eserlerinin çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılmasının da önemine vurgu yapmıştır. Verilen bu kanun tasarısı hükümetçe verilmiş ve yapılan müzakereler doğrultusunda kabul edilmiştir.⁷⁸³

Ömer Rıza Doğrul, 28 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde meclisin onayıyla 14 Şubat 1952 tarihinden itibaren 1 ay süreyle hastalık izni almıştır. Ayrıca 1952 toplantı yılında 2 aydan

⁷⁸² “*Kalpaklı Türk Milletvekiline Ne Diyelim?*”, Akşam, 16 Mart 1951, s. 1

⁷⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 8, Birleşim 95, 27 Haziran 1951 Çarşamba, s. 388-390, 210 sayılı basma yazı; “*Mecliste Dün Kabul Edilen Kanunlar*”, Ulus, 28 Haziran 1951, s. 2

fazla izin kullanması nedeniyle milletvekilliği ödeneğinin Doğrul'a verilmesi de meclise sunulmuş ve meclisçe milletvekilliği ödeneği alabilmesi onaylanmıştır.⁷⁸⁴ 13 Mart 1952'de vefat eden Ömer Rıza Doğrul için 1 Nisan 1952 tarihli Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısında saygı duruşunda bulunulmuştur.⁷⁸⁵

17 Mart 1952 tarihli Yeni Sabah gazetesinde Hilmi Ziya Ülken tarafından kaleme alınan ve “*Ömer Rıza Doğrul*” başlığını taşıyan bir makale yazılmıştır. Ülken yazısında, Doğrul'un Batılılaşmayı zaruri gören ve milliyetçiliğe cephe almayan bir İslamcı olduğunu ifade etmiştir. Ülken, Doğrul'un bu amaçla birçok eser kaleme aldığını veya çeviriler yaptığını belirtmiştir. Doğrul'un Türk inkılabını radyoda, yazdığı makalelerde ve gittiği konferanslarda Müslüman ülkelere anlattığını belirten Ülken, Doğrul'un İslam'ı modernleştirmek isteyen bir mütefekkir olduğunu aktarmıştır. Ülken;

...irtica ve skolastikle mücadele ederek İslam'ın iman ve ahlakını yaymak isteyenler, İslam medeniyetini objektif ve garazsız bir tarzda tetkik etmek isteyenler, İslam medeniyetinin çöküş sebeplerini araştıran ve İslam milletleri arasında modern bir zihniyetle uzlaşma çareleri arayanlar mutlaka onun çağırında yürümeye mecburdurlar

diyerek Doğrul'un bu konulardaki hâkimiyetine, araştırmacı kimliğine vurgu yapmış ve örnek göstermiştir.⁷⁸⁶

Birçok ilmi telif eser yazmakla birlikte, çeviri yoluyla birçok eseri de Türkçeye kazandıran Doğrul'un çevirilerinden “*İslamiyet ve Hükümet*” adlı eser konumuz için önemlidir. Bu nedenle bu eseri inceleyeceğiz. Doğrul, 1927 yılında Mısırlı mütefekkir Ali Abdürrazık'ın el İslam ve Usulü'l Hükm adlı eserini Arapçadan Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir. Abdürrazık ise eserini bundan 2 yıl önce yani 1925 yılında yayımlamıştır. Doğrul'un bu kitaba atfettiği önem mühimdir. Öyle ki kitap hakkında şunları demektedir: “*Velhasıl bu eser, Türk inkılabı muazzamının ilim ve fikir aleminde açtığı yeni ufukta ışıklar serpen bir meşaledir*”. Çeviri incelendiğinde Doğrul'un kitap müellifi ile görüş birliğinde olduğu görülmektedir. Öyle ki Doğrul önsözde kitabın tanıtımını yapmış, bölümlerini ve başlıkları sıralamış ve biraz önce iktibas ettiğimiz cümleyle önsözü bitirmiştir. Bunun haricinde bir ekleme, yorum veya çıkarma yapmayan Doğrul, Ali Abdürrazık ile fikir birliği içinde olduğunu bu şekilde göstermiştir. Ali Abdürrazık'a göre “*Hilafet*” din ve dünya namına lüzumsuz bir müessesedir. Bununla birlikte

⁷⁸⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 50, 28 Şubat 1952 Perşembe, s. 1097-1098

⁷⁸⁵ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 1 Nisan 1952, s. 1

⁷⁸⁶ Ülken, H. Z., “*Ömer Rıza Doğrul*” Yeni Sabah, s. 2

bu müessese vücut bulduğu günden beri Müslümanların başına felaketler getirmiş, şer ve fesat ortaya çıkartmıştır. Abdürrazık, hilafetin kuvvete bağlı olduğunu, kuvvet olmadığı takdirde hilafetin de olamayacağını ileri sürmüş ve Hz. Muhammed'den sonra ne Hz. Muhammed'in kendisi yerine bir halef bıraktığını ne de Kur'an'da veya hadislerde buna işaret edecek hiçbir hükmün bulunmadığını belirtmiştir. Peygamberin dini liderliği yanında siyasi bir liderliğe haiz bulunduğu yönündeki görüşe tamamıyla karşı çıkan Abdürrazık'a göre Hz. Muhammed sadece dini riyasete maliktir:

Bu riyaset, insanları Allah'a davetten, risalet-i ilahiyeyi tebliğden müstefiz bir riyasettir. Hükümdarlık riyaseti değildir. Bu, ancak risalet ve dinden ibarettir. Saltanat hükmü değil, nübüvvet hükmüdür. Elhasıl görülüyor ki peygamberin dini davetle birlikte siyasi davetle meşgul olduğu zahibini, yalnız Kur'an'ı Kerim değil, yalnız sünnet-i seniyye değil, Kur'an ve sünnetle birlikte akıl ve risaletin mana ve mahiyeti de reddediyor.

Abdürrazık, Hz. Muhammed döneminde inşa edilen Arap birliğinin bir siyasi birlik olmadığını, sadece dini bir birlik olduğunu ifade etmiştir:

Arap birliği İslami bir birlikti, siyasi bir birlik değildi. Resul'ı Ekrem'in haiz olduğu riyaset, medeni değil, dini bir riyasetti. Arapların peygambere itaatleri, itikad ve iman itiaatıydı, hükümet ve saltanat itaati değildi. Arapların peygamber etrafında toplanmaları vahy-i ilahiyi, nefhat-ı semaviyyeyi, evamir ve nevahi-yi ilahiyeyi telakki istihdaf eden dini, ilahi bir içtimadır. Peygamberin haiz olduğu bu riyaset, şahsiyet veya nesebinden dolayı değil, haiz olduğu risaletten ileri geliyordu. Peygamberin mele-i alaya irtihaliyle, onun haiz olduğu makam-ı diniyenin bir başkasına tevarüs etmesine imkan yoktu. Çünkü kendisi peygamberlerin sonuncusuydu. Riyaset-i ilahiye ise tevarüs edilmez, hibe olunmaz ve vekalet ile intikal etmez.

Ali Abdürrazık, hilafetin dini değil siyasi bir müessese olduğunu ve bu müesseseye dini vasıf yüklemenin doğru olmadığını fakat tarihsel süreçte iki vasfın yani din ile siyasetin hilafet müessesesinde hemhal edildiğini belirtmiştir. Hilafetin sadece siyasi bir vasıf taşıdığını ileri süren Abdürrazık, bunu Hz. Muhammed'in kendisinden sonra bir halef belirlememesine, Kur'an ve hadislerde hilafete dair bir işaret olmamasına bağlamıştır. Bununla birlikte Abdürrazık, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu veçhile ve peygamberin tüm dini vazifelerini yerine getirdikten sonra vefat ettiğini izah etmek suretiyle dinin başına veya

peygamberin yerine bir kimsenin geçmesine lüzum olmadığını savunmaktadır. Abdürrazık'ın bu görüşüne göre hilafetin, din ile tesis edilen Arap birliğini sürdürmek için siyasi bir teşekkül haline getirilmek amacıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hilafetle birlikte, dini birlik içinde bulunan Araplar birliğini siyasi birliğe sevk edecektir. Hz. Peygambere dek inşa edilemeyen bu birliğin korunmasını ve devamını sağlamak hilafetin öncül hedefidir. İlk dört halife intihap yoluyla hilafet makamına geçmişse de Emeviler ile birlikte bu hanedan usulüne devrolmuş ve devamında da böyle seyretmiştir. Abdürrazık siyasetle dinin hilafet makamında tam manasıyla ne zaman hemhal olduğunu ifade etmese de büyük olasılıkla Hz. Muhammed'in vefatını müteakiben bu durum hasıl olmuştur. Öyle ki ilk dört halifeden ilki olan Ebubekir, Abdürrazık'ın ifadesiyle “tarih-i İslam'ın ilk hükümdarı”ydı.⁷⁸⁷

4.1.6 Kütahya

4.1.6.1 Ahmet Kavuncu

11 Mart 1910'da (1326) Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinin Durak Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Hacı Hüseyin Efendi, annesi Emine Hanım'dır. 4 Nisan 1929'da Mehmet ve Hatice kızı Fatma Hanımla evlenmiş ve üç çocuk babası olmuştur. 6 sınıflı iptidaiyi bitirdikten sonra özel medrese öğrenimi görmüştür. Tüccar ve terzilik yapmıştır. Askerliğini er olarak tamamlamış ve 1932-1943 yılları arasında Tarım Kredi Kooperatifinde muhasip ve yönetici olarak çalışmıştır. 1942'den 1946'ya kadar belediye meclis üyeliği ve Cumhuriyet Halk Partisi merkez bucak başkanlığı yapmıştır. 1949-1951 tarihleri arasında Türk Hava Kurumu şube yönetim kurulu üyeliği yapmış ve 1956'da genel kurul toplantısında şubeyi temsil etmek üzere delege seçilmiştir. 1949'da Kızılay'ın Tavşanlı şubesi kurul üyeliğine seçilmiştir. 1946'da 4 arkadaşıyla birlikte Demokrat Parti Tavşanlı örgütünü kurmuş ve 21 Temmuz 1946 seçimlerine Kütahya Demokrat Parti adayı olarak katılmış fakat seçilememiştir. Seçim sonrasında Demokrat Parti Tavşanlı ilçe idare kurulu başkanlığına seçilmiş ve bu görevi 9'ncü dönem seçimlerine kadar sürdürmüştür. 9'ncü dönem seçimlerinde Demokrat Parti'den aday gösterilmiş⁷⁸⁸ ve 86933 oyla Kütahya'dan milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950 almış, 22 Mayıs 1950'de meclise gelmiş⁷⁸⁹ ve seçim tutanağı 5 Haziran 1950'de

⁷⁸⁷ Abdürrazık, A., *İslamiyet ve Hükümet*, çev. Doğrul, Ö. R. (2023). Büyüyenay Yayınları, İstanbul, s. 17, 26-27, 62,70, 72, 103, 109, 116, 123, 127-129

⁷⁸⁸ “*Demokrat Parti Aday Listesi*”, Akşam, 25 Nisan 1950, s. 5; “*DP Milletvekili Aday Listesi*”, Ulus, 25 Nisan 1950, s. 6

⁷⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 4

onaylanmıştır. Ticaret⁷⁹⁰ ve Çalışma⁷⁹¹ Komisyonlarında çalışan Kavuncu, orman suçları affi teklifinin geçici bir komisyonda görüşülmesi, Kore şehitleri için saygı duruşu yapılması konularında 2 önerge vermiş ve genel kurulda 5 değişik konuda konuşma yapmıştır. 10'ncu dönemde de Kütahya'dan milletvekili seçilen Kavuncu⁷⁹², 1986'da 10.486.005 sicil numarası ile emekliye ayrılmıştır. Parlamento sonrasında emekli olarak ve çiftçilikle yaşamını sürdüren Kavuncu, 29 Ekim 1994'te vefat etmiş ve Tavşanlı Mezarlığı'nda defnedilmiştir.⁷⁹³

11 Aralık 1950 tarihli meclis birleşiminde Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu ve iki arkadaşı "*Kore'de Birleşmiş Milletler emrinde ve hürriyet ideali uğrunda canlarını vermekten çekinmeyen şehitlerimiz için*" 3 dakikalık bir saygı duruşunda bulunulması hakkında önerge vermişlerdir. Önerge kabul edilmiş ve 3 dakika saygı duruşunda bulunulmuştur.⁷⁹⁴

27 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı 1953 yılı bütçesi üzerine önergeler verilmiştir. Bu önergelerden biri 1733 adet "*60'lık hayrat hademesi kadrosunun beherine 15'er lira aylık zam edilebilmesi için*" bütçeye 311 bin 940 lira ilave edilmesine yöneliktir. Bu önergede imzası bulunan ve din eğitimi almış olan milletvekilleri şu şekildedir: Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu, Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karşoğlu.

4.1.7 Niğde

4.1.7.1 Süreyya Dellaloğlu (Ali Süreyya Dellaloğlu)

1887'de (1303) Niğde-Aksaray İlçesinin Hacıhasanlı Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Hacı Mustafa Efendi, annesi Ayşe Hanım'dır. 1911'de Abdurrahman ve Hatice kızı Elmas Hanımla evlenmiş ve 3 çocuk babası olmuştur. 1903'te Aksaray Piri Paşa İlkokulunu bitirdikten sonra aynı yıl ilçenin rüştiyesine girmiş ve buradan 1905'te mezun olmuştur. 1905-1911 yıllarında Aksaray Subatan Medresesine devam ederek Arapça ve Farsça öğrenimi yapmıştır. 17 Haziran 1913'te Aksaray Maliye Merkez Tahsildarlığına atanmıştır. 1 Haziran 1921'de ilçe

⁷⁹⁰ Kavuncu, 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 365 oyla Ticaret Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 40; Kavuncu, 6 Kasım 1950'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 300 oyla Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 29; 9 Kasım 1951'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 290 oy alarak Ticaret Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 36

⁷⁹¹ Bu komisyona 10 Kasım 1952'de (271 oyla) ve 9 Kasım 1953'te (246 oyla) mecliste yapılan komisyon seçimlerinde seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazar, s. 37; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 35

⁷⁹² "*Demokrat Parti Aday Listesi*", Yeni Ulus, 14 Nisan 1954, s. 2; "*Meclise Giren Yeni Milletvekilleri*", Yeni Ulus, 5 Mayıs 1954, s. 3

⁷⁹³ Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 770-771

⁷⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 3, Birleşim 17, 11 Aralık 1950 Pazartesi, s. 197-198

muamelat memurluğuna atanmış ve 24 Aralık 1924'te Adliye İta Müdürü olmuştur. 1927'de Aksaray Halk İktisat Bankası banka veznedarlığına geçmiş ve 1936'da bankanın müdürlüğüne yükselmiştir. Bu görevdeyken 9'ncu dönem seçimlerine katılmış ve seçimde 70559 oyla Demokrat Parti listesinden Niğde milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutanağını 17 Mayıs 1950 almış, 22 Mayıs'ta meclise gelmiş⁷⁹⁵ ve seçim tutanağı 5 Haziran 1950'de onaylanmıştır. Sayıştay Komisyonu'nda⁷⁹⁶ çalışan Dellaloğlu'nun yasama etkinliği 9'ncu dönemle sınırlı kalmıştır. 28 Temmuz 1958'de Aksaray müftü adaylığına getirilmiş ve 30 Temmuz 1958'de müftü olmuştur. Bu görevde 31 Temmuz 1964 yılına kadar çalışmıştır. 19 Mart 1958'de yaş sınırından emekliye ayrılmış ve 17 Aralık 1965'te vefat etmiştir. Dellaloğlu vefatının ardından Aksaray Mezarlığına defnedilmiştir.⁷⁹⁷

29 Ağustos 1952'de Ulus gazetesinde çıkan bir habere göre Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu, Aksaray'da oğlunun kayınbabasının düzenlediği bir ziyafette, Arap harflerinin kabulü için birkaç kişiyle beraber takrir hazırladığını, bu devrede bu takriri meclise vereceklerini ve sonra fesi düşüneceklerini ifade eden bir konuşma yapmıştır.⁷⁹⁸ 18 Eylül 1952 tarihli Ulus gazetesinde ise bu haberi tekzip eden ve doğrudan Süreyya Dellaloğlu'na ait bir mektupla mevzubahis edilen ziyafette neler konuşulduğu anlatılan bir habere yer verilmiştir. Burada Dellaloğlu, Arap harfleri ve fesle ilgili hiçbir söylemde bulunmadığını ifade etmiştir.⁷⁹⁹

4.1.8 Samsun

4.1.8.1 Hasan Fehmi Ustaoglu

Babası Bafra Müftüsü Hacı Mehmet Efendi, annesi Şemsi Hanım olan Hasan Fehmi 1874'te (1290) Samsun'un Bafra İlçesinin Tabakhane Mahallesinde doğmuştur. 1946'da Mehmet ve Hatice'nin kızı Fatma Hanım'la evlenmiştir. Rüştüyeyi bitirip babasından Arapça ve şer'iyye dersleri alan Ustaoglu, İstanbul Fetva Emni Ali Rıza Efendiden eğitimini tamamlayarak icazet almıştır. Ardından memleketi Bafra'ya dönmüş ve babasının müsevvidliğini yapmıştır. Medreselerin kaldırılmasına kadar Tabakhane Medresesinde medrese

⁷⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 4

⁷⁹⁶ Dellaloğlu, 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 361 oyla Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 39; Dellaloğlu, 6 Kasım 1950'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 299 oyla Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 29; 9 Kasım 1951'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 287 oy alarak Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 35; 323 oyla tekrar bu komisyona seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 40; 9 Kasım 1953'te 245 oyla tekrar Sayıştay Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 39

⁷⁹⁷ Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 888-889

⁷⁹⁸ "Arap Harfleri İçin Takrir Hazırlamış!", Ulus, 29 Ağustos 1952, s. 2

⁷⁹⁹ "Ne Demek İstendiği Belli Olmayan Bir Cevap Mektubu", Ulus, 18 Eylül 1952, s. 2, 4

eğitimi vermiş ve vaizlik yapmıştır. Arapça ve Farsça bilen Ustaoglu, çiftçilikle uğraşmış ve 1950 seçimlerine katılmıştır. Seçimde 98 bin 28 oy alarak Demokrat Parti listesinden Samsun Milletvekili olmuştur. Seçim tutanağını 17 Mayıs 1950’de almış, 22 Mayıs’ta meclise gelmiş⁸⁰⁰ ve 5 Haziran’da tutanağı onaylanmıştır. Gümrük ve Tekel Komisyonu’nda⁸⁰¹ çalışmış ve Milli Korunma Kanunu’nun değiştirilmesine dair kanun teklifi vermiştir. Genel kurulda 6 değişik konuda konuşma yapmış olan Ustaoglu’nun yasama etkinliği 9’ncü dönemle sınırlı kalmıştır. 18 Kasım 1969’da vefat etmiş ve Bafra Asri Mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁰²

22 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1951 yılı bütçesi görüşülürken Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu söz almıştır. Ustaoglu, konuşmasına “*Diyanet Reisliği, hükümetin içinde mi kalsın, dışında mı?*” sorusunu sorarak başlamış ve kendisi bu soruyu Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hükümetin içinde kalması gerektiğini belirterek cevaplamıştır. Bununla birlikte İslam hukukunun müspet ve müdellel olduğunu, buna rağmen “*ecanibin*” kanununun her ne kadar tadil edilse de çürük bir binaya benzediğini ifade etmiştir. Ustaoglu’nun bu söyleminden şeri hukukun, yabancı ülkelerden adapte edilmek suretiyle oluşturulan Türk hukukuna kıyasla daha sağlam olduğunu belirterek dolaylı da olsa şeri hukuku savunan bir açıklama yapmıştır. Bununla beraber Adalet Bakanlığı’nın bu konuda laikliğe uygun olarak yeni düzenlemeler yapması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁰³ Diyanet’in dini yayınlar döner sermayesine ayrılan tahsisatın yükseltilmesi için verilen önergede imzası bulunmaktadır.⁸⁰⁴

Aynı tarihli meclis birleşiminde Adalet Bakanlığı bütçesi de görüşülmüştür. Bu sırada söz alanlardan biri Hasan Fehmi Ustaoglu’dur. Ustaoglu, Medeni Kanunu’nun Türk seciye ve akidesine uygun olmadığını, bu kanunun yabancı bir ülke kanunundan adapte edildiğini ve bu kanunun yeniden yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak bu kanunun yapım aşamasında

⁸⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 4

⁸⁰¹ 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 362 oyla Gümrük ve Tekel Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 37; 6 Kasım 1950’de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 301 oy alarak Gümrük ve Tekel Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 27; 9 Kasım 1951’de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 292 oy alarak Gümrük ve Tekel Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 32; 296 oyla bu komisyona seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 38; 9 Kasım 1953’te 246 oyla tekrar Gümrük ve Tekel Komisyonu’na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 36

⁸⁰² Öztürk, K., *a.g.e.*, 1999, C. 7, s. 954-955

⁸⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 48, 22 Şubat 1951 Perşembe, s. 449-450

⁸⁰⁴ A.g.t.d., s. 447-448

Diyanet'ten de fikir alınması lazım geldiğini belirten Ustaoglu, böylece Türk akide ve seciyesine yaraşır bir kanunun ortaya çıkacağını ifade etmiştir.⁸⁰⁵

Samsun'da çıkartılan Büyük Cihad gazetesinin 3 Ekim 1952 tarih ve 81 sayılı nüshasından birebir Serdengeçti dergisince alıntılanan “*Milletin Atatürk İnkılabına Medyun Bulunduğu Asla Doğru Değildir*” başlıklı yazı, dönemin Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu tarafından yazılmıştır. Ustaoglu yazısına, Demokrat Parti Çorum kongresinde delegelerce dile getirilen dileklerden bahisle başlamıştır. Çorum Demokrat Parti delegelerinin kongrede aldıkları kararlar şu şekildedir:

- 1-) İlk ve ortaokullarda Kur'an okutturulmasının temini. 2-) Mahkemelerde Kur'an üzerine el basarak yemin edilmesi. 3-) Gazetelere mayolu kadın resimlerinin konulmasının yasak edilmesi. 4-) İmansızlık timsali olan dansın ve balolara gitmenin men'i. 5-) Memurlara çocuk zammı, ölüm tazminatı verilmesi. 6-) Güzellik kraliçeliği rezilliği ve müsabakasının önlenmesi. 7-) Komünist Yahudi emperyalizmasının tuzağı olan Mason Cemiyetlerinin lağvedilmesi.

Ustaoglu, Çorum kongresinden sonra Vatan gazetesi ve Halk Partisi “*müntesibi*” gazetelerin bu istekleri “*tahkir ve tezyif*” ettiklerini belirtmiş ve bu durumu bir iç hastalık olarak tanımlamıştır. Ustaoglu, delegelerin bu kararları alarak “Cumhuriyet idaresinin kurucusu, yegane; birinci reisicumhur olduğu ve milletin Atatürk İnkılabına borçlu bulunduğu iddiası asla müselleme ve doğru değildir” demek istediklerini ifade etmiştir. Ustaoglu yazının devamında şunları ifade etmiştir:

Mücadelei Milliye'nin başında ulema ve ümerayı askeriye olarak ordunun ve bütün milletimizin gayesi kitabı mukaddesimize imandan aldığımız ve bütün tarihimiz boyunca; halefen anselef; tevarüs ettiğimiz gayemiz hıfzı din, hıfzı nefis, hıfzı akıl, hıfzı ırz, hıfzı maldan ibaret gayei İslamiyyedir. O zaman başkumandan da Müslümanlarla beraber camilerde el kaldırıp dua ve ibadet ediyordu. O zaman bu Atatürk İnkılabı adı verilen şeyler kimsenin zihninden geçmiyordu. Böyle bir inkılap tasavvurunda bulunanlar olsa da ağzına alamıyordu. Belki o kabil kimseler zaferden ümitsiz ve İngiliz casusluğu yapıyor idi. Binaenaleyh: zafer ve muvaffakiyet; sırf Müslümanların gayret

⁸⁰⁵ A.g.t.d., s. 487; “*Büyük Millet Meclisinde Adalet Bütçesi Üzerindeki Görüşmeler*”, Ulus, 23 Şubat 1951, s. 3; “*B. Millet Meclisinde*”, Vakıf, 23 Şubat 1951, s. 2

ve hamiyetine ve bütün mahrumiyetlere rağmen aşk ve şevk ile gayeleri uğrunda bezlimal eden Müminlerin imanına ve mazlumane dua ve tazarrularına rayıgan buyurdular. Bilfarz başkumandanlık mevkiinde başkası da olsa idi yine bu netice biinayetillah hasıl olacaktı, binaenaleyh; gaye ve milli metalimizi payimal edecek ve gittikçe milleti istihaleye uğratacak olan ve bununla beraber ne istihsalutımızı arttırmaya, ne iktisadiyatımızı düzenlemeye, ne hazinemizin açığını kapamaya ve ne milli müdafaamıza kuvvet olmaya yaramayan bu inkılap eserleri denilen şu dans, güzellik kraliçesi müsabakası gibi ciddi ve faydalı olamayan şeylerin kaldırılmasını istemeye ve hükümetimizin de alakasını çekmeye elbette hakkımız vardır.

Bu yazı Serdengeçti dergisinin Ekim-Kasım 1952 tarihli 19-20 sayılı nüshasında birebir alıntılanarak neşredilmiştir.⁸⁰⁶ Bu yazı Malatya Hadisesinden evvel yayımlanmıştır. Yazıda açık açık ifade edilmese de Atatürk'ün İngiliz casusu olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Atatürk'ün milletin ve ordunun başında bulunmaması durumunda dahi Milli Mücadele'nin kazanılacağını belirtmiş ve buna dayanak olarak iman ve duayı göstermiştir. Atatürk'ün Milli Mücadele sırasında dini duygulardan faydalandığını ve böylece bir meşruiyet kazandığını belirten Ustaoglu, Atatürk İnkılaplarının Türk halkınca benimsenmediğini ve Türk halkına bir faydasının olmadığını ifade etmiştir.

Ustaoglu yazmış olduğu yazıdan dolayı laiklik prensibini ihlal etmek ve dini hissiyatla oynamak suretiyle devletin temel nizamlarına karşı gelmekten ve irticai mahiyette propaganda kastı gütmek sebepleriyle, Büyük Cihad gazetesinin mesul müdürü Hüseyin Yücel hakkında amme davası açılmıştır. Bununla birlikte Ustaoglu hakkında da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 17'nci maddesi hükmünce takibat kararı almak üzere Adalet Bakanlığı'ndan 27 Mart 1953 tarih ve 9744 sayılı bir tezkere alınmıştır. Böylece Ustaoglu'nun yasama dokunulmazlığı kaldırılmak istenmiştir fakat 18 Mayıs 1954 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından Başbakanlığa sunulan bir belgeye göre Hasan Fehmi'nin 10'ncu dönem milletvekili seçilmemesinden dolayı yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek kalmamıştır.⁸⁰⁷

16 Ekim 1952 tarihli Akşam gazetesinde, Zafer gazetesinin Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Büyük Cihad gazetesinde yazmış olduğu yazısından sonra Ustaoglu'nu istifaya çağırdığı haberleştirilmiştir. Zafer gazetesinde Büyük Cihad gazetesinin mahkemeye

⁸⁰⁶ “*Milletin Atatürk İnkılabına Medyun Bulunduğu Asla Doğru Değildir*”, Serdengeçti, Yıl 6, Sayı 19-20, Ekim-Kasım 1952, s. 12

⁸⁰⁷ CBDAB, CA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30_10_0_0_9_53_18

sevk edilmiş olan İslam Demokrat Partisi'nin yayın organı olduğu ifade edilmiştir. Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Demokrat Parti saflarında yeri olmadığı da belirtilen gazetede Ustaoglu'nun yazısının Türk umumi efkârında büyük bir yankı uyandırdığı da ifade edilmiştir.⁸⁰⁸

17 Ekim 1952 tarihli Akşam gazetesinde “*Atatürk'ü İnkâr Eden Milletvekili*” başlığıyla bir haber yapılmıştır. Habere göre Demokrat Parti, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Büyük Cihad gazetesinde yazmış olduğu yazı nedeniyle istifasının istendiği ifade edilmiştir. Ustaoglu istifa etmezse parti haysiyet divanına verileceği ve partiden ihraç edileceği de belirtilmiştir.⁸⁰⁹

18 Ekim 1952 tarihli Ulus'ta İstanbul Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanı İlhami Sancar'ın, Ustaoglu'nun yazısı üzerine söyledikleri haberleştirilmiştir. Sancar, Büyük Cihad'ta Hasan Fehmi Ustaoglu tarafından ifade edilen söylemlerin ne bir ilk ne de bir son olduğunu ifade etmiştir. Bu söylemlerin Demokrat Parti kongrelerinde dile getirildiğini ve hatta siyasi pankart ve slogan haline getirildiğini belirtmiştir. Sancar, Ustaoglu'nun bu yazısıyla hem Demokrat Parti programına hem de Anayasa'ya aykırı hareket ettiğini ifade etmiştir. Ustaoglu'nun bu denli ileri giderek bu söylemlerde bulunmasının nedeni olarak da Demokrat Parti içindeki şeriat “*bezirgânı*” idareciler ile “*rey avcıları*” olarak nitelendirdiği parti ileri gelenlerini işaret etmiştir. Sancar son olarak, bu hareketin yani irticai fikirlerin ortadan kalkması için parti içinde temizlik yapılması ve parti zihniyetinin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸¹⁰

25 Ekim 1952 tarihli Ulus gazetesinde Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Zafer gazetesine yazdığı cevap haberleştirilmiştir. Ustaoglu, Büyük Cihad'ta yazdığı yazıdan dolayı Zafer gazetesinde kendisine “*bir yobaz*” denildiğini, “*küstah ve sefil*” vasıflarının da ilave edilmek suretiyle kendisinin tahkir, tezyif ve tehdit edildiğini ifade etmiştir. Zafer gazetesinin bu halini Ortaçağ papası taassubuna benzeten Ustaoglu, yazısında Atatürk'ün şahsiyetinden bahsetmediğini, Millî Mücadele'deki mesaisini inkâr etmediğini, kanuni sınırları aşmadığını ve kimseyi aşağılamadığını ifade etmiştir. Kendisinin, Atatürk'ün inkılaplarını kendilerine siper ederek, kanuni haklarını kullanmak suretiyle “*hıfzı din ve hıfzı ahlaka*” yönelik taleplerde bulunan Müslümanlara mürteci denilmesine karşı olduğunu ve yazısında bunu ifade ettiğini belirtmiştir. Ustaoglu son olarak, Zafer gazetesinde sözlerini geri alması ve istifa etmesi yolundaki söylemlere kulak asmadığını ve söylemlerinden asla geri dönmeyeceğini ifade ederek cevabi mektubunu bitirmiştir. Ulus gazetesi ise Ustaoglu'nun söylemlerinden ve bu

⁸⁰⁸ “*Atatürk'ü İnkâr Eden Milletvekili*”, Akşam, 16 Ekim 1952, s. 1

⁸⁰⁹ “*Atatürk'ü İnkâr Eden Milletvekili*”, Akşam, 17 Ekim 1952, s. 1

⁸¹⁰ “*Nefret Uyandıran Makale*”, Ulus, 18 Ekim 1952, s. 3

mektuptan sorumlu olarak Başbakan Adnan Menderes'i göstermiştir: “Malum tarzda demeçler vererek bu zihniyette elemanları sık sık okşamaya bilhassa ihtimam göstermiş olan DP Genel Başkanı Adnan Menderes, meyvelerini böylece toplamaktadır”.⁸¹¹

4 Kasım 1952 tarihli Akşam gazetesinde “*laiklik ve inkılap aleyhine makale*” yazan Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Demokrat Parti genel idare kurulunca, yazmış olduğu yazı dolayısıyla parti programına muhalif olduğu görülerek partiden ihraç edilmek üzere haysiyet divanına sevk edildiği haberleştirilmiştir.⁸¹² 7 Kasım tarihli aynı gazetede ise Ustaoglu'nun, Demokrat Parti haysiyet divanınca, parti programı hükümlerine muhalif davranması nedeniyle partiden ihracına karar verildiği belirtilmiştir.⁸¹³ 16 Kasım 1952 tarihli Ulus'ta ise Demokrat Parti Merkez Haysiyet Divanının henüz Ustaoglu'nu ihraç etme noktasında hareket etmediği bildirilmiş ve sadece yeni seçilen haysiyet divanına eski divanca bu konunun terkedildiği belirtilmiştir. Aynı haberde birçok imza bulunan bir telgrafın Başbakan Adnan Menderes'e çekilmek suretiyle Hasan Fehmi Ustaoglu'nun düşüncelerine tercüman olduğu ileri sürülmüştür. Ustaoglu'na iftira atıldığı ve bu nedenle cezalandırılmaması gerektiği Başbakan'dan rica olunmuştur.⁸¹⁴ 10 Aralık 1952 tarihli Akşam gazetesinde Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Demokrat Parti Haysiyet Divanınca müdafaası dinlendikten sonra müdafaası tatminkâr bulunmadığı ve partiden ihraç edildiği belirtilmiştir.⁸¹⁵

8 Ocak 1953 tarihli Vakit gazetesinde Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu'nun Atatürk aleyhinde yazmış olduğu yazıdan dolayı kendisine yönelik eleştiriler yöneltten gazeteleri şahsına hakaret ettiği gerekçesiyle dava ettiği haberleştirilmiştir. Davanın görüldüğü mahkemede Ustaoglu'nun avukatı olan İsmet Tümtürk'ün hastalık nedeniyle mahkemeye gelememesi nedeniyle duruşmanın ertelenmesi istenmiştir. Gazete avukatlarından biri olan Mehmet Ali Sebük ise bu duruma itiraz etmiş, İsmet Tümtürk'ün Ustaoglu'nun tek avukatı olmadığını bu nedenle duruşmanın ertelenmemesi gerektiğini ve ayrıca Ustaoglu'nun davacı taraf olmasına rağmen duruşmaya dahi gelmemesi sebebiyle davanın düşmesi gerektiğini belirttiği ifade edilmiştir.⁸¹⁶ Ustaoglu'nun dava açtığı gazeteler arasında Ulus, Zafer, En Son Dakika ve Dünya gazeteleri bulunmaktadır. Ustaoglu'nun açmış olduğu davalar Toplu Basın Mahkemesi'nde görülmüş ve bunlardan Dünya gazetesine açtığı davada, Dünya gazetesi

⁸¹¹ “Demokrat Parti'ye Meydan Okuyor”, Ulus, 25 Ekim 1952, s. 1-2

⁸¹² “Ustaoglu”, Akşam, 4 Kasım 1952, s. 1

⁸¹³ “Ustaoglu”, Akşam, 7 Kasım 1952, s. 2

⁸¹⁴ “Menderes'ten Himaye İstiyorlar!”, Ulus, 16 Kasım 1952, s. 3

⁸¹⁵ “Ustaoglu Nihayet Demokrat Parti'den İhraç Edildi”, Akşam, 10 Aralık 1952, s. 1; Aynı habere Ulus gazetesinin 10 Aralık tarihli nüshasında da yer verilmiştir: “Nihayet”, Ulus, 10 Aralık 1952, s. 1

⁸¹⁶ “Gazetelere Hakaret Davası Açan Hasan Fehmi Ustaoglu Ve Vekilleri Mahkemeye Gelmedi”, Vakit, 8 Ocak 1953, s. 1-2

muharriri Bedii Faik ile Yazı İşleri Müdürü Ali İhsan Göğüş'e, Ustaoglu'na hakaret dolayısıyla Türk Ceza Kanunu'nun 482'nci maddesinin 4'ncü fıkrasına binaen üçer ay müddetle hapis ve üç misline çıkartılmak suretiyle üçer yüz lira ağır para cezası verilmiştir. Bahse konu olan cezanın nedeni Dünya gazetesinde Zafer gazetesine atıfla yapılan "Yobaz" başlıklı yazı ve yazıda geçmekte olan "budalaca taktik, kirli sakal" ifadeleridir. Tüm bunlara karşın mahkeme Ustaoglu'nun Atatürk ve inkılaplarına karşı Büyük Cihad gazetesinde yazmış olduğu yazıyı da dikkate alarak Bedii Faik ile Ali İhsan Göğüş'e verilen cezaları Türk Ceza Kanunu'nun 485'nci maddesi gereğince oy birliğiyle ıskat etmiştir. Buna sebep Ustaoglu'nun yazmış olduğu yazıyla basın ve kamuoyunda yarattığı akis ve tepki gösterilmiştir.⁸¹⁷ Ustaoglu'nun Ulus'a açmış olduğu davada da aynı Dünya gazetesinde olduğu gibi dava edilen Ulus gazetesi Yazı İşleri Müdürü Cemal Sağlam'a 3 ay 15 gün hapis ve 350 lira ağır para cezası verilmiş olmakla beraber Ustaoglu'nun Büyük Cihad'ta yazdığı yazı sebep gösterilmek suretiyle bu cezaya 3'de 2 oranında indirim uygulanmıştır. Böylece Cemal Sağlam'a verilen ceza 1 ay 5 gün hapis ve 150 lira ağır para cezası olmuştur.⁸¹⁸ Burada dikkati çeken husus Ustaoglu'nun yazdığı yazı nedeniyle diğer davalarda dava edilen tarafların cezaları ya iptal edilmek ya da hiç ceza almamak suretiyle vuku bulurken Ulus'a ve Yazı İşleri Müdürü Cemal Sağlam'a bunun uygulanmamasıdır. Burada iki yorum yapılabilir. İlki bu durum Ulus'un Halk Partisi'nin resmi yayın organı olmasından dolayı muhalefete bir mesaj verilmek istenmesi olabilir. İkincisi ise bu durumun tamamen rastlantı olması yani davalara bakan mahkemelerin ve mahkeme üyelerinin farklı düşünüyor olmalarıdır. Nitekim Cemal Sağlam'ın avukatı mahkemenin vermiş olduğu kararı temyize taşımış ve Yargıtay tarafından verilen karar bozulmuştur.⁸¹⁹

19 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1953 yılı bütçesi görüşülmüştür. Bu görüşme sırasında Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu söz almıştır. Ustaoglu, Diyanet'in salahiyyet ve bütçesinin arttırılmasıyla millete büyük bir hizmet yapıldığını ifade etmiştir. Yetiştirilen din görevlilerinin salahiyyetli ve ehliyyetli olması gerektiğini belirten Ustaoglu, bu nedenle din görevlisi yetiştiren imam-hatip mekteplerinin ve İlahiyat Fakültesi'nin idarelerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın buralarda eğitim alan kişilerden sorumlu olamayacağını çünkü bu kurumun

⁸¹⁷ "Ustaoglu'nun Açtığı Dava", Akşam, 4 Haziran 1953, s. 2

⁸¹⁸ "Ustaoglu Davasında Ulus Mahkum Oldu", Ulus, 3 Temmuz 1953, s. 1-2

⁸¹⁹ "Ustaoglu'nun Davası Yeniden Başlıyor: Yargıtay Mahkumiyetimize Dair Olan Kararı Esastan Bozdu", Ulus, 9 Ekim 1953, s. 2

dünyevi işlerle uğraştığını yani laik bir kurum olduğunu belirten Ustaoglu, bu işin manevi işlerle uğraşan Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸²⁰

Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu 25 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Bakanlığı 1953 yılı bütçesi görüşülürken söz almıştır. Bu konuşmasında Ustaoglu, milletin “*selametini*” tehdit eden ve komünizm propagandası gibi zararlı durumlardan milleti korumak için yapılması gerekenlerden birinin okullarda verilen din derslerinin ilkokulların 4 ve 5’nci sınıflarının dışında ortaokul ve liselere teşmil edilmesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bakanlığın batıya ait eserleri Türk çocuklarına öğretmenin yanında Türk gelenek ve karakterinden doğmuş yerli eserleri öğretme gayretine giriştiğini belirten Ustaoglu, bu işin İslam ve doğu klasiklerinin de gençlere öğretilerek başarıya ulaşabileceğini ifade etmiştir. Ustaoglu, eski harfli eserlerin çeviri yoluyla yeni harflerle kitaplaştırılmasının yetersiz olduğunu ve Arapça ve Farsçanın eğitim müfredatında yer bulması gerektiğini belirtmiştir. Ustaoglu son olarak ülkede Camiülezher tarzında bir üniversiteye ihtiyaç olduğunu ifade ederek konuşmasını sonlandırmıştır.⁸²¹

9 Nisan 1953 tarihli meclis birleşiminde Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu’nun yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkında başvekâlet tezkeresi Anayasa ve Adalet Komisyonları’ndan kurulan Karma Komisyona havale edilmiştir.⁸²² Karma Komisyon meseleyi tetkik etmek üzere bir Geçici Komisyona havale etmiştir. Geçici Komisyon’un tetkikleri neticesinde Hasan Fehmi Ustaoglu’nun dokunulmazlığının kaldırılmasına karar vermiştir. Geçici Komisyon’un bu husustaki raporu Karma Komisyon’a iletilmiş ve burada da mesele müzakere edilmiştir. Müzakere sonucunda Karma Komisyon üyelerinin 12’i dokunulmazlığın kaldırılması yönünde oy verirken 13’ü dokunulmazlığın kaldırılmaması yönünde oy vermiştir. Bu netice ile Ustaoglu’nun dokunulmazlığı devre sonuna bırakılmıştır.⁸²³

9’ncü dönemde önce Demokrat Parti Samsun Milletvekili olan ve sonra partiden ihraç edilen Hasan Fehmi Ustaoglu 10’ncü dönem için milletvekili adayı gösterilmemiştir. Onunla birlikte Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Yusuf Karslıoğlu (Yozgat) ve Selim Seven (Hakkari) de

⁸²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 47, 19 Şubat 1953 Perşembe, s. 541

⁸²¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 53, 25 Şubat 1953 Çarşamba, s. 944-945; “*Bu Sabah Bayındırlık Bütçesi Görüşülüyor; Ustaoglu İleri’ye Teşekkür Etti. Arap Harfleri Tedrisatı ve Cami-ül-Ezher İstedî*”, Akşam, 26 Şubat 1953, s. 1-2

⁸²² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 65, 9 Nisan 1953 Perşembe, s. 283

⁸²³ “*Hasan Fehmi Ustaoglu’nun Dokunulmazlığının Kaldırılması Komisyonda Reddedildi*”, Ulus, 7 Mayıs 1953, s. 2

10'ncu dönem için aday gösterilmemiş medrese eğitimi almış diğer 9'ncu dönem milletvekilleri'dir.⁸²⁴

4.1.9 Tokat

4.1.9.1 Ahmet Gürkan

Ahmet Gürkan, 1903 (1319) tarihinde Rize'nin Güneysu İlçesi Ulucami Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Süleyman Efendi, annesi Fethiye Hanım'dır. Gürkan, İlyas ve Sakine'nin kızı Emine Hanımla (1898) evlenmiş ve 4 çocuk babası olmuştur. Emine Hanım'ın 1963'te vefat etmesinden sonra Gürkan 1966'da ikinci evliliğini İsmail ve Mesude kızı Havva Hanımla (1925) gerçekleştirmiştir. Çocuklarının ismi şu şekildedir: Fethiye, Mehmet Kamil, Mustafa Kemal ve Rifkiye.⁸²⁵

Ahmet Gürkan ilahiyat⁸²⁶ mezunu olup iyi düzeyde Arapça bilmektedir. Millî Mücadele sırasında Samsun'da Müdafaa-i Hukuk adına Heyeti Nasiha'da bulunmuştur. Samsun'un çeşitli köylerinde öğretmen vekilliği yapmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: 10 Ocak 1925'te Samsun Alanus Köyü, 2 Haziran 1926'da Samsun Kadamut Köyü, 28 Kasım 1927'de Samsun Tekeköy. 20 Kasım 1928'de Samsun'un Başalan Köyü'nde öğretmenliğe başlamış, 28 Mayıs 1929'da ise Samsun Hacıismail Köyü öğretmenliğine atanmıştır. 6 Ekim 1929'da görevinden ayrılan Gürkan, Rize'de Şeriye kâtipliği, Samsun'da tütün ekiciliği, Taşova ve Erbaa ilçelerinde dava vekilliğinde gibi meslekler icra etmiştir. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Samsun kurucuları arasında yer alan Gürkan 1947'de Demokrat Parti'ye girmiş ve partinin Taşova İlçesi başkanlığına seçilmiştir. 9'ncu dönem seçimlerine katılan Gürkan, 80 bin 965 oyla Tokat milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutanağını 16 Mayıs 1950'de alan Gürkan, 22 Mayıs 1950'de meclise gelmiş ve seçim tutanağı 30 Haziran 1950'de onaylanmıştır. Adalet⁸²⁷ ve Dilekçe⁸²⁸ Komisyonlarında çalışan Gürkan'ın, Muzaffer Kayalıbay'ın ölümüne dair sözlü; sel

⁸²⁴ "150 Milletvekili Aday Gösterilmediler", Vakıf, 13 Nisan 1954, s. 3

⁸²⁵ Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s. 1061

⁸²⁶ Seçim tutanağına yapılan itiraz üzerine Yüksek Seçim Kurulu itiraza sebep olan halleri incelemiştir. İnceleme raporuna bakıldığında Gürkan'ın "Darü'l-hilafe Medresesi" mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Gürkan kendi hal tercümesinde ilahiyat mezunu olduğunu ifade etmiştir; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 15, 30 Haziran 1950 Cuma, s. 17 sayılı basma yazı; Ahmet Gürkan, Hal Tercümesi, 9. Dönem Tokat, TBMM Kütüphanesi

⁸²⁷ 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 362 oyla Adalet Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 34

⁸²⁸ 6 Kasım 1950'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 302 oyla Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 26; 9 Kasım 1951 tarihinde mecliste yapılan komisyon seçimlerinde Ahmet Gürkan 291 oy alarak Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 31; 318 oyla Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 37; 246 oyla 9 Kasım 1953'te tekrar Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 36

felaketine uğrayan Tokat’a yapılan yardım konusunda yazılı; dini öğrenime ilişkin, göçmenlere yardım yapılması, Halk Partisi’nin zimmetine geçirdiği paralar ve iktisadi devlet teşekküllerine dair olan 4 kanun teklifinin geri verilmesi ile ilgili önergeleri; memurların tasfiyesi, Cemiyetler Kanununun değiştirilmesi, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun değiştirilmesi, dini tahsil müesseseleri açılması, Göçmenlere Yardım Kanunu, Halk Partisi’nin zimmetindeki paralar, Hukuk Muhakemeleri Kanununun değiştirilmesi, Mason derneklerinin kapatılması, Milletvekili Seçim Kanunu, İktisadi Devlet Teşekküllerinin yönetim ve denetimi, Türk Ceza Kanununun kimi maddelerinin değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulüne dair kanunun değiştirilmesi, Emekli Sandığı Kanununun değiştirilmesi konularında 15 adet kanun teklifi ve genel kurulda 44 değişik konuda 76 konuşması vardır. 10’ncu dönem Tokat⁸²⁹, 12’nci dönem Konya Milletvekili olarak parlamentoya giren Gürkan, ticaret ve müteahhitlikle uğraşmıştır. 03-271-004 sicil numarasıyla emekli olmuş, 20 Şubat 1990’da vefat etmiş ve Ankara Cebeci Asri Mezarlığına defnedilmiştir.⁸³⁰

22 Mayıs 1950’de mecliste ant içen Gürkan⁸³¹, 29 Mayıs’ta 362 oyla Adalet Komisyonu’na seçilmiştir. Mehmet Bayhan Tokat İl Seçim Kurulu’na Ahmet Gürkan’ın seçilme yetersizliğine dair bir telgraf çekmiştir. Bu itiraz şu sebeplere dayanıyordu: 1) Ahmet Gürkan’ın hükümet ve meclisin manevi şahsiyetine tahkirden kesinleşen mahkeme ilamı ile beş buçuk aya mahkûm edilmesine rağmen firar halinde bulunması, 2) Samsun’da başkasının biletine çıkan tayyare piyango bedelini gayrimeşru surette elde edebilmek için Samsun mahkemesine müracaat ve bu hareketin hileli olmasından dolayı Samsun’da kalamayarak Taşova ve Erbaa’ya kaçması, 3) Bafra’da öğretmenken komünizm telkini yapması ve yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürmesi nedeniyle öğretmenlikten uzaklaştırılmış olması. Yüksek Seçim Kurulu bu iddiaları Samsun ve Tokat mahkemelerinden ve Samsun Milli Eğitim Müdürlüğünden tahkik ettirmiştir. Bu tahkikat sonucunda Ahmet Gürkan’ın bir beyanname ile Halk Partisine ve devlet memurlarına hakareten 4955 sayılı kanunun 30’ncu maddesinin 2’nci fıkrası gereğince 3 ay hapsine ve 50 lira ağır para cezasına çarptırıldığı ve Halk Partisi’ne neşren hakareten Türk Ceza Kanunu’nun 483/2’nci maddesi gereği ve 482/4’ncü maddesi mucibince üç ay süre ile hapsine ve 100 lira ağır para cezasına çarptırılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu yapılan soruşturma sonucunda Türk Ceza Kanununun 69 ve 76’ncı maddeleri gereğince 5 ay hapsine ve 150 lira ağır para cezasına mahkum edildiği bildirilmektedir. Piyango meselesinde

⁸²⁹ “*Demokrat Parti Aday Listesi*”, Yeni Ulus, 14 Nisan 1954, s. 2; “*Meclise Giren Yeni Milletvekilleri*”, Yeni Ulus, 5 Mayıs 1954, s. 5

⁸³⁰ Öztürk, K., *a.g.e.*, 1999, C. 7, s. 1061-1062

⁸³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 5

ise Ahmet Gürkan'ın yapılan kovuşturma sonucu bu konuda da hüküm giydiği görülmektedir. Fakat Ahmet Gürkan'ın çıkan bu karara itiraz etmesi ve karşı dava açması sonucunda 11 Temmuz 1944 tarihinde, itiraz ettiği davadan almış olduğu cezanın reddine karar verilmiştir. Komünistlik telkini ve yabancı devlet uyruğu iddiasına ise Samsun Valiliği'nce 12 Haziran 1950'de cevap verilmiş ve Gürkan'ın ne sicilinde ne de emniyet teşkilatında resmi bir kaydının olmadığı ifade edilmiştir. Yüksek Seçim Kurulu tüm bu bilgilerden sonra şu karara vardığını bildirmiştir; Ahmet Gürkan'ın almış olduğu ceza hükmü Anayasa'nın 11'nci maddesine mütenazır bulunan 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun 34'ncü maddesinde tahdiden tayin ve tespit edilmiş olan hükümlerden bulunmamaktadır. Bu nedenle Gürkan'ın milletvekili seçilmesine kanuni bir engel yoktur. Piyango meselesinde ise karşı dava açılıp önceki hükmün reddine karar verildiği için Gürkan'ın milletvekili seçilmesine kanuni bir engel teşkil etmemektedir. Komünizm meselesinde ise Gürkan'ın sicilinin ve emniyet kayıtlarının temiz olması nedeniyle yine milletvekilliğine engel bir durum olmadığı kararlaştırılmıştır. Yüksek Seçim Kurulu bu kararını oy birliğiyle almış ve meclise arz etmiştir. Yüksek Seçim Kurulu'nun kararı Tutanakları İnceleme Komisyonu tarafından da görüşülmüş ve seçim tutanağının onanmasına oy birliği ile karar verilmiştir. Nihayetinde 30 Haziran 1950 tarihli meclis birleşiminde Gürkan'ın seçim tutanağı meclisçe onanmıştır.⁸³²

16 Haziran 1950 tarihli meclis toplantısında hükümetin, Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 11 arkadaşı ile Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında vermiş oldukları kanun teklifleri ve Adalet Komisyonu'nun raporu gündeme alınmıştır. İsmail Berkok ile 11 arkadaşının teklifinde Ankara Milletvekili Ömer Bilen ve Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu'nun da imzaları bulunmaktadır. Adalet Komisyonu verilen 3 teklifi birleştirmiş ve buna göre bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirme de hükümetin teklifi aynen ve oy birliğiyle kabul edilmiştir. Ahmet Gürkan'ın vermiş olduğu kanun teklifinin gerekçesine bakacak olursak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlettir ve laiklik gereği olarak dini siyasetten ayırmıştır. Gürkan, önceki hükümet döneminde ezanın Arapça okunmasının yasaklanması ve Arapça ezan okumak isteyenlerin cezalandırılmasına dair çıkartmış oldukları

⁸³² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 15, 30 Haziran 1950 Cuma, s. 325-326, 17 Sayılı Basma Yazı; "İtiraz Edilen Tutanaklar", Akşam, 6 Haziran 1950, s. 2; "B. Millet Meclisinde", Ulus, 5 Haziran 1950, s. 5; "Mecliste 122 Milletvekilinin Mazbatalarına İtiraz Edildi", Vakıf, 6 Haziran 1950, s. 1; "Ahmet Gürkan'ın Seçimine İtirazlar", Ulus, 29 Haziran 1950, s. 1, 7; "Millet Meclisinde Sözlü Sorulara Cevap Verildi", Ulus, 1 Temmuz 1950, s. 4

kanunun laiklik esasına aykırı olduğunu belirtmiş ve bu aykırılığın kanunda yapılacak bir tadille giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Gürkan, gerekçe de şunlara da değinmiştir:

Sabık iktidarın laikliği din aleyhinde tefsir etmesi suretiyle ve bu cümleden olarak iman ve amelden mürekkep Müslümanlık dininin amele taalluk eden ezan ve kametin Türkçe okutulmasını mecbur tutması laiklik prensibini ihlal ve Anayasa'nın verdiği vicdan hürriyetine tecavüzdür. Laik bir idarenin bir Hristiyan mabedinde çalınan çan tokmağını şu kadar veya şu şekilde vuracağı hususlarına müdahale etmesi nasıl bir haksızlık teşkil ederse, aynı şekle muvazi olan ezan veya kameti şu şekil veya şu lisanla okutmak istemesi de o nispette haksızlık, hatta din ve vicdan hürriyetine bir tecavüzdür. Hakkıyla ve ilmi bir şekilde Türkçeye tercüme dahi edilemeyen ezan ve kametin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kabul edilecek şekli ne olursa olsun halen bu mevzuda laiklik prensiplerini ihlal eden TCK 526/2 fıkrasındaki (veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) kaydının kaldırılması suretiyle mezkur maddenin... tadilinde zaruret görmekteyiz.⁸³³

Arapça ezan teklifi meselesiyle ilgili olarak 5 Haziran 1950 tarihli Ulus gazetesinde T.İ. adıyla “*Yankılar: Arapça Ezan Teklifi!*” başlığıyla bir yazı kaleme alınmıştır. T.İ. bu yazısında bu teklifin kabulünün geriye dönüşün yani irticanın bir işareti olarak algılanacağını belirterek şunları ifade etmiştir: “Yeni Meclisin ve yeni Kabinenin ilk işlerinden birisi her halde Arapça ezanı hortlatmak olmayacaktır. Çünkü inkılap nesilleri bunu geriye dönmenin ve yapılanları yıkmanın bir başlangıcı sayabilirler”.⁸³⁴ Bilindiği üzere bu kanun teklifi hem Demokrat Parti hem Halk Partisi milletvekilleri onaylanmış ve ezanın Arapça okunması serbest bırakılmıştır.

16 Kasım 1950’de Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda 5 Tokat⁸³⁵, 1 Sivas⁸³⁶ milletvekilinin sormuş olduğu bir soru gündeme alınmıştır. Bu soru, Ankara Hukuk Fakültesi’nin Dekanının Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü’yü evine kadar giderek fakültenin 25’nci kuruluş yıl dönümü için düzenlenen törene davet etmesi ve İnönü’ye daha Ankara Üniversitesi kurulmadan evvel verilen Fahri Türk Hukuk Tarihi Profesörlüğü unvanının hukuki mesnedi üzerine sorulmuştur. Sözlü soruyu soranlardan biri

⁸³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950 Cuma, s. 3 Sayılı Basma Yazı

⁸³⁴ “*Yankılar: Arapça Ezan Teklifi!*”, T.İ., Ulus, 5 Haziran 1950, s. 2

⁸³⁵ Ahmet Gürkan, Haluk Ökeren, Hamdi Koyutürk, Nuri Topçuoğlu, Mustafa Özdemir: Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 16 Kasım 1950, s. 123

⁸³⁶ İlhan Dizdar: Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 16 Kasım 1950, s. 123

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'dır. Gürkan bu konu hakkında söz de almış ve bir konuşma yapmıştır. Gürkan, Demokrat Parti'nin seçimleri kazanarak zafer elde ettiğini söylemiş ve "kaleyi fethettik, Kabe-i Muazzama'ya girdik, localardaki putları aşağı attık" diyerek bu söylemini pekiştirmiştir. Gürkan söylemlerine şu şekilde devam ederek eski iktidarı ve senelerce bu iktidarın uydusu olmaktan başka bir şey yapmayanları eleştirmiştir: "Fakat ne çare ki hala putperestlerle mücadele etmek mecburiyetindeyiz". Gürkan bu söylemler doğrultusunda, 14 Mayıs seçim zaferini, Hazreti Muhammed'in Mekke'ye girişine, eski iktidardan boşalan cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlık koltuklarını ise Hazreti Muhammed'in Mekke'ye girdikten sonra yıktığı putlara benzetmiştir.⁸³⁷

22 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1951 yılı bütçesi görüşülmüştür. Ahmet Gürkan bütçe görüşmeleri sırasında söz almıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 14 Mayıs 1950'den evvel ihmal edildiğini belirten Gürkan, bu kurum mensuplarına da hakaret edildiğini veya saygı gösterilmediğini iddia etmiştir. Din ve vicdan hürriyetinin anayasa tarafından teminat altına alındığını ifade eden Gürkan, önceki iktidarın yani Halk Partisi iktidarının anayasayı çiğneyerek din ve vicdan hürriyetini ihlal ve istismar ettiğini belirtmiştir. Müslümanların haklarının çiğnendiğini belirten Gürkan, laik olan bir ülkede herkesin istediği dine inanabileceğini ve istediği dilde ibadet edebileceğini ifade etmiştir. Gürkan, "*Allah-u Ekber*" diyenlerin önceki iktidar zamanında "*zindanlara*" atıldığını iddia etmiş ve bunu yapanların 14 Mayıs seçimlerinde yenilgiye uğratıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte Gürkan, 14 Mayıs'taki Demokrat Parti zaferiyle artık hiç kimsenin serbestçe ibadet etmekten korkmayacağını ifade etmiştir. Seçim öncesinde seçmenlerin manevi ıstıraplarına son vermek üzere çoğu Demokrat Parti milletvekilinin söz verdiğine değinen Gürkan, bunlardan biri olduğunu ifade ederek 14 Mayıs ile bunun gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Diyanet'in bütçesine dair ise hükümetin önemli bir artış yaptığını ifade eden Gürkan, 1950 Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi ile 1951 bütçesini karşılaştırmıştır. Buna göre Diyanet'in 1950 yılı bütçesi 2 milyon 912 bin 720 lirayken 1951 yılı bütçesi 4 milyon 906 bin 350 lira arttırılarak 7 milyon 819 bin 70 liraya yükseltilmiştir. Gürkan, Halk Partisi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı 1950 yılı bütçesinin seçimlerden önce seçmene iyi görünmek ve maneviyata değer verdiğini göstermek için göstermelik olarak yaptığını öne sürmüştür.⁸³⁸ Gürkan, vakıf

⁸³⁷ Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 16 Kasım 1950, s. 81

⁸³⁸ 1949 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı'na ayrılan bütçe 2 milyon 859 bin 215 liradır. Gürkan'ın iddia ettiği gibi 1949 senesinde çok az olan bir bütçe 1950 yılında birden fazla bir artış yaşamamıştır. Bu durum ise bize şunu kanıtlamaktadır: Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı her bakanlık ve başkanlığın bütçelerini kademeli olarak arttırmaktadır. Fakat Demokrat Parti'nin 4 milyon liradan fazla bir artış sağlaması açıkça seçmenin maneviyatını

idaresinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanması gerektiğini ifade etmiş ve Diyanet'in Demokrat Parti programının 14'ncü maddesi gereğince muhtar hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸³⁹. Diyanet bütçesi ile ilgili söylemlerinin ardından Gürkan, dünyanın karşılaştığı büyük tehlikelerden biri olarak tarif ettiği komünizm ve komünizmle mücadele hakkında konuşmuştur. Bu konuşmasında dinin özellikle İslam dininin komünizmle mücadelede önemli rol oynadığını belirtir. Amerika'daki artan kilise sayılarını delil göstererek, Amerika'nın bile komünizmle mücadelede dine sarıldığını ifade etmiştir. İrtica meselesine de değinen Gürkan, irtica karşı herkesin birlikte mücadele etmesi gerektiğini, bunun kanunlar ve inkılapların korunması için elzem olduğunu belirtmiştir. Fakat irtica kelimesinin doğru bir tarifi yapılması gerektiğini belirten Gürkan, her dini olgunun bir irtica olmadığını ifade etmiştir. Son olarak din derslerine değinen Gürkan, bu dersin sadece 4 ve 5'nci sınıflara değil tüm sınıflara teşmil edilmesi gerektiğini ve kimi yerlerde din derslerinin ihmal edildiğini yani müfredat dışında bırakıldığını iddia etmiştir.⁸⁴⁰

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Mason Derneklerinin kapatılması hakkında bir kanun teklifi vermiştir. Bu teklif İçişleri ve Adalet Komisyonlarınca incelenmiştir.⁸⁴¹ 25 Nisan 1951'de bu teklif ve komisyon raporları meclis gündemine getirilmiş fakat hem Adalet hem de İçişleri Bakanları mecliste hazır bulunmadıkları için müzakereler gelecek birleşime ertelenmiştir.⁸⁴²

29 Ocak 1951'de Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan tarafından hazırlanan Mason Derneklerinin Kapatılması hakkında kanun teklifinin gerekçesinde Gürkan'ın uzun uzun açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Gürkan, bu derneklerin muzır faaliyet yaptığını ve köklerinin dışarıda olduğunu ifade etmiştir. Bu derneklerin milliyetçilik şuurunu zedelediğini belirten Gürkan, Masonların gizli çalışmalarından ve programlarını açıklamamalarından şüphe duyulması gerektiğini ifade etmiştir. Masonluğun Batı menşeli olduğunu ve en büyük özelliğinin de İslam dinini yok etmeye dayandığını belirten Gürkan, Masonluğun Türkiye topraklarına Türkçü ideolojiler aracılığıyla giriş yaptığını fakat bu ideolojileri de kendi

okşamak amacıyla yapıldığını göstermektedir; Resmi Gazete, 1949 Yılı Bütçe Kanunu, 1 Mart 1949, Sayı 7144, s. 15610

⁸³⁹ Ahmet Gürkan ilerleyen meclis birleşimlerinde Diyanet'in muhtariyeti ve vakıf idaresinin Diyanet'e verilmesi hakkında bir kanun teklifinde de bulunmuştur.; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 57, 28 Mart 1951 Çarşamba, s. 44; Daha sonra bu kanun teklifini geri almıştır. Geri alma sebebini ise şu şekilde izah etmiştir: “Dini tahsil müesseseleri açılması ve Vakıflar İdaresinin Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması hakkındaki kanun teklifimi, Milli Eğitim Bakanlığı ile gerekli incelemeleri yapmak ve hakiki ihtiyaca intibak edebilecek bir teklifte bulunmak üzere geri aldım.”; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 8, Birleşim 90, 15 Haziran 1951 Cuma, s. 219

⁸⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 48, 22 Şubat 1951 Perşembe, s. 427-429; “B.M. Meclisinde Dün Kabul Edilen Bütçeler”, Vakit, 23 Şubat 1951, s. 1

⁸⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 67, 20 Nisan 1951 Cuma, s. 645

⁸⁴² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 68, 25 Nisan 1951 Çarşamba, s. 250, 277-278

amaçlarına uygun kullandığını ileri sürmüştür. Gürkan alıntıladığı “Türkiye Maşrıkı Azam Kavanini Esasiye Kitabı”ndan hareketle bu derneklerin tarikat özelliğinde olduğunu, milletlerarası (beynelmilel) özelliğiyle de milliyetçilik ideolojisinin hilafına hareket ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Cemiyetler Kanunu’nun 9 ve 10’ncu maddelerinin hilafına kurulduğundan dolayı kapatılması gerektiğini ifade eden Gürkan, Mason Derneklerinin din, ırk, mezhep ve millet gözetmediğini ve bu uğurda önlerine çıkan her şeyi çiğnediklerini belirtmiştir. Masonların, ülkelerin içinde kuvvetlenmek amacıyla üst düzey kimselerle ilişki kurduğunu ve hatta kendi aralarına kattıklarını belirten Gürkan, zamanında Atatürk’ün bu dernekleri kökü dışarda olması ve ülkede muzır faaliyet yürütmemesi için kapattığını ifade etmiştir. Gürkan, buna rağmen Atatürk’ün vefatından sonra onun inkılabının sarsılmaz müdafisi olduğunu iddia eden Halk Partisi’nin Mason Derneklerinin açılmasına müsaade ettiğini belirtmiştir. Halk Partisi’nin bu hareketini de “en koyu irtica” olarak nitelemiştir.⁸⁴³

1 Mart 1951 tarihinde Ahmet Gürkan’ın kanun teklifi İçişleri Komisyonu’na incelenmiştir. İnceleme sonucunda oy çokluğuyla teklifin reddine karar verilmiştir. Buna sebep olarak şunlar sıralanmıştır: 1) Mason Dernekleri Cemiyetler Kanunu’na uygun ve yasal olarak teşekkül etmiştir. Cemiyetler Kanunu’nun hükümlerine karşı bir nevi faaliyet sergilememiş ve kendi programı dışına çıkmamış bu dernekler Anayasa hükümlerince kapatılamaz. Ayrıca bu dernekler hümanizmi savunmaktadır ve ülkede herhangi bir muzır faaliyet yaptığı görülmemiştir. Ayrıca Cemiyetler Kanunu’na aykırı olan bir derneğin kapatılması için ayrı bir kanuna lüzum yoktur. Hâlihazırda bu mahkeme kararı doğrultusunda alınabilecek bir hükümdür. Bu durum Cemiyetler Kanunu’nun 30’ncu maddesinde işaret edilmektedir. İçişleri Komisyonu raporuna, Komisyon üyelerinden Isparta Milletvekili Tahsin Tola dışında kimse itiraz etmemiştir. Tahsin Tola bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere Türk Milliyetçiler Derneği’nin bir üyesi ve Demokrat Parti Isparta milletvekilidir. Milliyetçi ve İslamcı bir görüşe sahip olduğu anlaşılan Tola bu rapora muhaliftir. Yine önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi Tahsin Tola’nın, Said Nursi’ye sempatisi bulunmaktadır ve 1960 senesinde her ne kadar artık milletvekili olmasa da eski bir Demokrat Parti milletvekili olması hasebiyle iktidarın Nurcularla ilişkisi olup olmadığı düşüncesini akıllara getirmiştir.⁸⁴⁴

Ahmet Gürkan’ın kanun teklifini 19 Nisan 1951’de hazırladıkları bir raporla yine oy çokluğu ile reddeden Adalet Komisyonu’nun gerekçeleri hemen hemen İçişleri Komisyonu ile

⁸⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 69, 27 Nisan 1951 Cuma, s. 140 sayılı basma yazı; “*Mason Localarının Kapatılması Hakkında Kanun Teklifi*”, Vakıf, 30 Ocak 1951, s. 2; “*Mason Localarına Dair Teklif*”, Ulus, 15 Şubat 1951, s. 2

⁸⁴⁴ A.g.t.d., s. 140 sayılı basma yazı

aynıdır. Adalet Komisyonu da bu derneklerin Cemiyetler Kanunu'na uygun ve yasal bir şekilde kurulduklarını belirtmiş, derneğin amacının hümanizmi temin ve yaymak olduğunu ifade etmiş, bu derneklerin kapatılmasına dair ayrı bir kanun çıkarılmasına gerek olmadığı ve yine Cemiyetler Kanunu'nun 30'ncu maddesi işaret edilerek zararlı ve kendi programlarından uzaklaşan derneklerin mahkeme kararı ile kapatılabileceği belirtilmiştir. Anayasanın 70'nci ve 75'nci maddeleri doğrultusunda hiç kimsenin düşünme, söz, vicdan ve dernek kurma hakkından mahrum bırakılamayacağı ifade edilmiştir. Raporda Anayasa hükümlerince kimsenin din ve mezhebinden dolayı ayırt edilemeyeceği belirtilmiştir. Gürkan'ın bu teklifi kabul edildiği takdirde Anayasa'nın çiğneneceği de ifade edilmiştir. Ayrıca raporda, Gürkan'ın iddia ettiği üzere Mason Derneklerinin kökü dışarda veya muzır bir faaliyet gösterdiği görülmediğinden bahsedilmiştir.⁸⁴⁵

Ahmet Gürkan'ın Mason Derneklerinin kapatılmasına yönelik kanun teklifi 27 Nisan 1951'de meclis gündemine getirilmiştir. Bu görüşmeler sırasında Ahmet Gürkan söz almış ve kanun teklifinin gerekçesini açıklayarak savunmuştur. Masonluğun Osmanlı devrinde yabancı devletlerce ülkeyi parçalamak amacıyla Türk topraklarında faaliyet göstermeye başladığını belirten Gürkan, bu derneklerin iyi niyet maskesi altında zararlı ve bölücü faaliyetler yürüttüğünü ifade etmiştir. Hatta Osmanlı'nın parçalanmasının bu derneklerin faaliyetleriyle ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Atatürk'ün bu dernekleri boşuna kapatmadığını ifadelerine ekleyerek kanun gerekçesinde belirttiği esaslara değinmiştir. Daha sonra raporları eleştirmeye başlayan Gürkan, Mason Derneklerinin hümanizmaya hizmet ettiği şeklinde raporlarda bulunan ifadelerden yola çıkarak komisyonların zımnen beynelmilel olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir. Bu görüşü ileri sürmesinin nedeni ise beynelmilel düşüncenin milliyetçi düşünceye aykırı olması ve kökünün dışarıda bulunmasıdır. Komünizmin, Masonlukla bağının olduğunu ve iki görüşün veya felsefenin birbirine yakın ve ortak olduğunu ifade eden Gürkan, Komünizm ideolojisinin ileri gelen ismi Karl Marks'ın 33'ncü dereceden Mason olduğunu ifade etmiştir. Kanun gerekçesinde de değindiği üzere Masonların kendilerini tarikat olarak nitelediklerine belirten Gürkan, mademki Türkiye'de tarikatlar kanun hükümlerince tasfiye edilmiştir, o halde Masonlar da tarikat olma hasebiyle tasfiye edilmelidir. Son olarak komisyon raporlarının reddini arz etmiş ve oylamanın açık bir şekilde yapılmasını teklif etmiştir.⁸⁴⁶ Ahmet Gürkan, Ömer Bilen, Hasan Fehmi Ustaoglu ve Rıza Topçuoğlu gibi dini eğitim almış milletvekillerinin de katıldığı ve Gürkan'ın Mason Derneklerinin kapatılmasına yönelik kanun teklifine dair

⁸⁴⁵ A.g.t.d., s. 140 sayılı basma yazı; “Komisyonda Reddedilen Kanun Teklifi”, Ulus, 23 Nisan 1951, s. 2

⁸⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 69, 27 Nisan 1951 Cuma, s. 307-309

komisyon raporlarının reddine ve bunun açık oya sunulmasına müstenit bir önerge verilmiştir.⁸⁴⁷

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın, Mason Derneklerinin kapatılması hakkındaki kanun teklifinin kabul edilmemesine dair olan Adalet Komisyonu raporunun reddine mütedair önergeye 178 milletvekili oy vermiştir. Bunlardan 50'i kabul, 125'i ret ve 3'ü çekimser oyu kullanmıştır. 291 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Raporun reddine ve kanun teklifinin maddelerinin görüşülmesine kabul oyu verenlere bakıldığında dini eğitim almış milletvekillerinin bazılarının bu konuda hemfikir olduğu görülmektedir. Öyle ki Ömer Bilen (Ankara), Süreyya Dellaloğlu (Niğde), Hasan Fehmi Ustaoglu (Samsun) ve Ahmet Gürkan (Tokat) kabul oyu veren din eğitimi almış milletvekilleridir. Dini eğitim almış bir başka milletvekili olan Ömer Rıza Doğrul ise kanun teklifinin kabul edilmemesine dair komisyon raporunun reddine mütedair önergeye ret oyu vererek diğerlerinden ayrılmıştır. Fikren ve zikren daha farklı bir düşünceye sahip olan Ömer Rıza Doğrul laiklik konusunda da diğer milletvekillerine nazaran daha ılımlıdır. Dini eğitim almış 9'ncü dönem 11 milletvekilinden 5'i oy kullanmışken 6'ı oy kullanmamıştır. Bunlar Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Hakkari Milletvekili Selim Seven (izinli olduğu için), Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu'dur. Rıza Topçuoğlu, Ömer Bilen, Ahmet Gürkan ve Hasan Fehmi Ustaoglu'yla birlikte bu kanun teklifinin kabul edilmesine ve komisyon raporunun reddine dair önergeye imza atmışsa da görüleceği üzere oylama sırasında hazır bulunmamış yani oy kullanmamıştır. Bunun sebebi fikir değişikliğinde bulunması ya da milletvekillerinin ağırlıklı olarak Mason derneklerinin kapatılmasına karşı olması ve bu durumun onu görüş bildirmek konusunda çekince duymaya veya göze batmamaya yöneltmiş olması olabilir. Bununla birlikte Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu önergede imzası olmamasına rağmen bu derneklerin kapatılmasından ve komisyon raporunun reddinden yana oy kullanmıştır. Oylama kanuni nisap bulunmadığından dolayı yeniden yapılmak üzere gelecek birleşimde tekrar oya arz edilmiştir.⁸⁴⁸ 30 Nisan 1951'de yapılan ikinci oylamaya 222 milletvekili katılmış, 58'i kabul, 157'i ret ve 7'i çekimser oyu kullanmıştır. 247 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Önceki oylama ile bu karşılaştırıldığında öncelikle dikkat çeken nokta oy vermeye katılımın artmış olmasıdır. Kabul oy sayısı 8, ret oy sayısı 32, çekimser oy sayısı 4 artış göstermiştir. Kabul edenler arasında geçen oylamada 4 din eğitimi almış milletvekili bulunurken bu seferki oylamada bu sayı

⁸⁴⁷ A.g.t.d., s. 315

⁸⁴⁸ A.g.t.d., s. 317, 333-336; "Masonluk Meselesi Meclis'te", Ulus, 28 Nisan 1951, s. 1, 7

artmıştır. Toplamda 6 milletvekili kabul oyu vermiştir. Bunlar: Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu'dur. Görüleceği üzere Mason derneklerinin kapatılması hususunda din eğitimi almış 11 milletvekilinden 6'ı hemfikir olmuş ve kabul oyu vermiştir. Ömer Rıza Doğrul (Konya) yine ret oyu vermiş ve fikrini değiştirmemiştir. Sadri Maksudi Arsal (Ankara)⁸⁴⁹, Rıza Topçuoğlu (Erzurum), Selim Seven (Hakkari-İzinli) ve Ahmet Kavuncu (Kütahya) ikinci defa yapılan oylamaya da katılmamışlardır. Bu oylamada kanuni nisap aranmamış ve rapor kabul edilerek kanun teklifinin reddine karar verilmiştir.⁸⁵⁰ Tüm bu bilgiler ve sonuç ışığında Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası'nın internet adresi ziyaret edildiğinde "*Türkiye'de Ünlü Masonlar*" başlığı altında birçok siyasetçi, asker, bilim ve fikir adamının ismine rastlanır. Bunlar partili partisiz olmak üzere çeşitli isimlerdir. Masonların internet sitesine bakıldığında hem Cumhuriyet Halk Partisi'ne hem de Demokrat Parti'ye mensup olan siyasetçilerin isimlerine rastlanılmaktadır. Ahmet Gürkan'ın kanun teklifine karşı çıkılmasının bir nedeninin de bu olduğu düşünülebilir.⁸⁵¹

3 Mayıs 1951 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu müzakereleri yapılmıştır. Bu müzakereler sırasında Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, din adamı yetiştirilmesi hakkında sözlü bir önerge vermiştir. Ahmet Gürkan'ın verdiği önerge şu şekildedir:

Çocuk velilerinin muvafakatiyle ilköğretimde kabul edilen din derslerinin orta tedrisata, veli veya reşit talebelerin muvafakatiyle mümkün görülüp görülmediği, kurulmuş olan ilahiyat fakültesine girip din adamı yetişmek isteyen talebeler için ihzari mahiyette liseler teşkili veyahut da İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi bir ecnebi lisanı olarak Arapçanın da muayyen bazı orta veya liselerdeki ders programlarına ithali hususunda maarif vekaletinin bir düşüncesi olup olmadığının maarif vekili tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasını en derin sevgi ve saygı hislerimle dilerim.⁸⁵²

⁸⁴⁹ Sadri Maksudi Arsal 17 Nisan 1953 tarihinden itibaren 1.5 ay hastalık iznine çıkmıştır ve bu nedenle meclis oylamasına katılmamıştır. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 75, 30 Nisan 1953 Perşembe, s. 577-578

⁸⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6, Birleşim 70, 30 Nisan 1951 Pazartesi, s. 362, 381-384

⁸⁵¹ Zühtü Velibeşe, Mümtaz Tarhan, Ahmet Hulusi Köymen, Suat Hayri Ürgüplü ve Ahmet Salih Korur gibi isimler hem Demokrat Parti mensubu veya ileri geleni olmakla birlikte adı geçen internet sitesinde bunların ünlü masonlar olduğu ifade edilmektedir. Bu isimler dışında başta Hüseyin Cahit Yalçın gibi Halk Partili isimlerin de adı bu sitede geçmektedir; erişim tarihi 9.02.2025: <https://www.mason.org.tr/turkiyede-unlu-masonlar>

⁸⁵² Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 3 Mayıs 1951, s. 5, 68

Önergeye Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri cevap vermiştir. İleri cevabında, imam-hatip kurslarının birer imam-hatip okulu haline getirilmesi üzerinde çalışıldığını, ilahiyat fakültelerine özel öğrenci yetiştirmek için özel okulların açılması gibi fikirlere bakanlığın katılmadığını ve ilkokullarda zorunlu hale getirilen din dersinin, ortaokullara da dahil edilmesi hakkında tetkikat yapıldığını dile getirmiştir. Önergeyi veren Ahmet Gürkan, bakanın cevabının ümit verici olduğunu belirtmiş, önceki iktidarın ilkokullarda din eğitimi verilmesini kabul etmesinin esasen politika gereği olduğunu ve şimdiki iktidarın bu işi samimiyetle yaptığını ifade etmiştir. Gürkan, kendisine gelen mektuplardan birçok yerde hala din dersinin verilmediğini, ders kitabının eksik olduğunu ve din dersi kitabını tetkik ettiğini, bu tetkiki sonucunda bu kitabın 4 ve 5'inci sınıflar için ağır olduğunu belirtmiştir. Gürkan'ın bu konudaki önerisi kitapların basitleştirilmesi ve din dersinin 5 sınıfa taksim edilmesi şeklinde olmuştur. Böylece öğrenci 1'inci sınıftan başlayarak dinini kendi seviyesine göre öğrenebilecektir. Ayrıca birçok köyde 4 ve 5'inci sınıfların bulunmadığını, bu nedenle bu köylerdeki öğrencilerin din dersinden mahrum kaldığını ilave etmiştir. İlahiyat fakültelerine gelen öğrencilerin kifayetsiz olduğunu belirten Gürkan, nasıl ticaret okulundan mezun olan ticaret yüksekokuluna gidiyorsa, ilahiyat fakültelerine yetiştirilmek üzere özel okulların kurulması gerektiğini de ifade etmiştir. Buna sebep olarak liseden mezun olan bir öğrencinin ilahiyat fakültesine gitmesi durumunda belli bir Arapça bilgisine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. İşte bunun için mesleğe ait özel okulların açılması ve Arapça öğretilmesi gerektiğini ilave etmiştir. Ayrıca dini eğitimin yaygınlaştırılmasını temenni ettiğini belirtmiştir.⁸⁵³

23 Temmuz 1951 tarihli meclis birleşiminde Atatürk aleyhine işlenen suçlara ilişkin Anayasa Komisyonu raporunun açık oya konmasına dair bir takrirde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın imzası bulunmaktadır. Atatürk aleyhine işlenen suçlara dair kanun tasarısının Anayasa'ya aykırı olmadığına dair Anayasa Komisyonu raporunun oylamasına 288 milletvekili katılmıştır. Bunlardan 232'i kabul, 50'i ret ve 6'ı çekimser oyu kullanmıştır. 179 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Kabul edenlerin içerisinde dini eğitim almış milletvekilleri de bulunmaktadır. Bunlar Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karslıoğlu'dur. Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu ve Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ret oyu vermiştir. Ret oyu verenlere bakıldığında diğer dini eğitim almış olan milletvekillerine

⁸⁵³ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Tutanağı, 3 Mayıs 1951, s. 6-8; "Ortaokullar İçin Din Dersi Meselesi", Ulus, 4 Mayıs 1951, s. 5; "DP Grubunda Din Mevzuu Görüşüldü", Vakıf, 4 Mayıs 1951, s. 1-2

göre, laiklik konusunda daha sert eleştiri yapan milletvekillerinin olduğu görülmektedir. Öyle ki Ömer Bilen, Ahmet Gürkan ve Hasan Fehmi Ustaoglu bu görüşlerini açık açık ifade etmekten çekinmemişlerdir. Oylamaya katılmayanlar arasında ise Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu ve Hakkari Milletvekili Selim Seven (izinli) bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Rıza Topçuoğlu bu gibi hassas konularda açıkça görüş ifade etmekten kaçınmaktadır.⁸⁵⁴

3 Aralık 1951 tarihinde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki 1353 sayılı kanunun 9'ncu maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi hazırlamış ve gerekli komisyonlarca incelenmesi için meclis gündemine getirilmiştir. İlk olarak Milli Eğitim Komisyonu bu teklifi incelemiş ve müteakiben İçişleri Komisyonu teklife dair bir rapor hazırlamıştır. Teklifin gerekçesinde Arapça tedrisatta eski harflerle matbu kitapların kullanılabilmesi istenmektedir. Gürkan'a göre 1353 sayılı kanunun 9'ncu maddesi kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Maddeye “*Türkçe*” kelimesinin eklenmesi kaydıyla bu karışıklığın ortadan kalkacağı Gürkan tarafından ifade edilmiştir. 14 Mayıs 1952'de Gürkan'ın yapmış olduğu teklif Milli Eğitim Komisyonu tarafından incelenmiş ve bir rapor hazırlanmıştır. Raporda 9'ncu maddenin bir ve ikinci cümleleri ayrılmaksızın okunduğunda kafa karıştıracak herhangi bir söylemin bulunmadığı ifade edilmiş, eğer cümleler ayrı ayrı ele alınırsa maddenin ve tabii olarak kanunun yanlış yorumlanmasına sebep olacak haller doğacağı açıklanmıştır. Rapor oy birliği ile komisyon üyelerince onaylanmış ve teklif incelenmek üzere İçişleri Komisyonu'na havale edilmiştir. İçişleri Komisyonu raporunu 19 Haziran 1952'de hazırlamış ve oy birliği ile Ahmet Gürkan'ın teklifinin reddine karar verilmiştir. İçişleri Komisyonu'nun hazırladığı raporda Arapça yapılacak tedrisatta Arapça harflere ve matbu eserlere izin verildiği belirtilmiştir. Bunun imam-hatip okullarında, ilahiyat fakültesinde ve Arapça bölümüne haiz üniversitelerde hâlihazırda yapılmakta olduğu açıklanmış ve Arapça tedrisinde Arap harfleriyle matbu olan kitapların tedrisatının serbest olduğu ve bu durumu yasaklayan bir hükmün mevcut olmadığı ifade edilmiştir. Bu rapor meclisin gündemine 26 Kasım 1952'de gelmiştir. 26 Kasım tarihli birleşimde Ahmet Gürkan söz almış ve kanun teklifini ne gerekçeyle verdiğini açıklamıştır. Ahmet Gürkan, İstanbul basınında gördüğü bir haberden yola çıkarak bu teklifi hazırladığını belirtmiştir. Bu habere göre polis Arapça yazılmış birçok eseri müsadere etmiştir. Önceki iktidar zamanında misliyle böyle vakaların olduğunu, Arapça harfli her kitabın müsadere edilmek istendiğini ve o kitabın sahibinin başına olmadık işler getirildiğini (sorgulanma, adliye dairelerine sevk edilme vb.) ifade etmiştir. Bununla birlikte bu teklifi yapması hasebiyle basınca kendisine yöneltilen eleştirilere de cevap veren Gürkan, bunları

⁸⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 9, Birleşim 103, 23 Temmuz 1951 Pazartesi, s. 277, 295-298

“kraldan çok kralcı” olduklarını ifade ederek eleştirmiştir. Gürkan, son olarak komisyonların yorum ve kararına saygı duyduğunu belirtmiştir. İçişleri Komisyon raporu oylamaya konmuş ve bu oylama neticesinde Gürkan’ın teklifi reddedilmiştir.⁸⁵⁵ Görüleceği üzere Ahmet Gürkan, Arapça matbu eserlere değinerek bir bakıma laiklik eleştirisinde bulunan kimselerin “dinine bağlı insanlar Arapça ibadet ediyor, ezanı Arapça okuyor diye sürgün ediliyor” eleştirilerine gönderme yapmıştır.⁸⁵⁶

23 Şubat 1952’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesi üzerinde müzakere yapılmıştır. Bu müzakere sırasında Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan konuşmasında Millî Mücadele’nin kazanılmasında dinin yani maneviyatın büyük bir rolü olduğunu ifade etmiş ve Filozof Gustav Le Bon’dan alıntı⁸⁵⁷ yaparak bu fikrini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Gürkan, uzun yıllar dinin ve maneviyatın ihmal edildiğini belirtmiş ve önceki iktidarı bundan sorumlu tutmuştur. Bu durumun 1950 seçimi ve Demokrat Parti’nin zaferiyle sona erdiğini belirten Gürkan, her ne kadar iktidarca artık maneviyat ihmal edilmese de yeterli düzeyde yatırım alamadığını da ifade etmiştir. İktidarı bu konuda daha hassas davranmaya çağıran Gürkan, Diyanet’in üstüne düşen görevin kul ile Allah arasındaki manevi rabitanın (manevi bağı) tesisi ve idamesi olduğunu belirtmiştir. Gürkan, Diyanet’in cami ve mescitlere imam, hatip tayin etmek ve Kur’an okuyacak hafız yetiştirmek gibi görevlerinin olduğunu da ifade etmiştir. Bununla beraber Diyanet’in din aleyhtarı fikirlere karşı mecmua çıkartabileceğini veya bu din aleyhtarlığına reddiye yazabileceğini belirten Gürkan, Diyanet’in dergi ve kitap yayınları yaparak memleket içinde ahlaki tesirde etkili olması gerektiğini de ifade etmiştir. Radyoda dini yayınların yapılmasına izin verilmesi gerektiğini ve bunun hiç olmazsa haftada birkaç dakika yapılması gerektiğini ifade eden Gürkan, bunun için hükümetten ricada bulunmuştur. Gürkan, birkaç örnek vererek ülkedeki bazı camilerin kiraya verildiğini ve bunun bir benzerinin hiçbir ülkede görülemeyeceğini ifade etmiştir. Verdiği örnekler Ankara Ahıtuğra Mescidi, Papani Mescidi, Helvacılar Mescidi⁸⁵⁸, Gedik Mescidi, Hacıkoca Mescidi ve Beylerbeyi Camiinin muvakkithanesidir. Gürkan bunlardan Hacıkoca Mescidi ile Beylerbeyi Camii

⁸⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 11, Birleşim 13, 5 Aralık 1951 Çarşamba, s. 39; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 9, 26 Kasım 1952 Çarşamba, s. 330-331, 2 sayılı basma yazı; “Gürkan Arap Harflerinin Kullanılmasını İstiyordu”, Ulus, 13 Haziran 1952, s. 2; “Ahmet Gürkan’ın Mektubu”, Ulus, 22 Haziran 1952, s. 2, 4; “Reddedilen Kanun Teklifi”, Ulus, 27 Kasım 1952, s. 2

⁸⁵⁶ Başgil, A. F. (2019). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, s. 32-33; Safa, P., a.g.e., 2019, s. 184-186

⁸⁵⁷ “Müslümanların bu hareketini gördükçe şuna kani oldum ki, bütün dünyayı idare eden kuvvei diniye hala aynı kudreti muhafaza ediyor”. Gürkan, LeBon’un bu sözü Milli Mücadele yapıldıktan sonra söylediğini ifade etmiş ve Milli Mücadele’de dinin rolü görüşünü bu alıntıyla kuvvetlendirmeye çalışmıştır: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 45, 23 Şubat 1952 Cumartesi, s. 595

⁸⁵⁸ Gürkan bu mescidin Pol adında bir Ermeni vatandaşa kiralandığını ve bu kişinin de burayı ahır olarak kullandığını iddia etmiştir; A.g.t.d., s. 595

muvaakkithanesinin Halk Partisi tarafından işgal edildiğini iddia etmiştir. Konuşmasının devamında dindar olduğuna şüphe etmediği bazı Halk Partili arkadaşlarının olduğunu ifade eden Gürkan, Halk Partisi tarafından işgal edilmiş yerlerin boşaltılmasını rica etmiştir.⁸⁵⁹

Aynı tarihli meclis birleşiminde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu, Bitlis Milletvekili Salahattin İnönü ve Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu'nun da imzasının bulunduğu bir önerge verilmiştir. Bu önerge, halihazırda mevcut olan 4 bin 807 imam, müezzin ve hatip kadrosuna aylık 60 lirayla kadroya dahil edilmesi istenen 500 imam, hatip ve Kur'an hocası tayini için Diyanet bütçesine 380 bin lira eklenmesine yöneliktir. Bu önergenin dışında bir başka önergede de imzası bulunan Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın yanında yine Ankara Milletvekili Ömer Bilen ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu'nun da imzası bulunmaktadır. Bu üç ismin dışında Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu ve Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu'nun imzaları önergede yer almaktadır. Verilen bu diğer önergede Sayıştay bütçesinden eksiltilecek 480 bin liranın Diyanet İşleri bütçesine aktarılmasına yöneliktir. Her iki önergede değerlendirilmek üzere bütçe komisyonuna havale edilmiştir.⁸⁶⁰

24 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde Adalet Bakanlığı bütçesi görüşülmüş ve Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan, Türk Medeni Kanunu'nu eleştirerek sözlerine başlamıştır. Gürkan, adının başında Türk olmasına rağmen bu kanunun hiçbir noktasının Türk olmadığını, dışarıdan adapte edildiğini ve Türk kültür ve karakterine ters düştüğünü ifade etmiştir. Bu söylemlerinin laiklik karşıtı olmadığını üzerinde duran Gürkan, bu kanunun tadil edilip Türk karakter ve kültürüne uygun bir hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu ise Gürkan'ın bu söylemini eleştirmiş ve Medeni Kanun'un şüphesiz en büyük kanun olduğunu, Türk milletinin medeni bir millet olabilmesini sağlayan şeyin bu kanun olduğunu ve bu şekliyle muhafaza edileceğini belirtmiştir.⁸⁶¹

4 Şubat 1952'de Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan Türk Ceza Kanunu'nun 163, 421, 440, 441 ve 442'nci maddelerinin değiştirilmesi hakkında bir kanun teklifi hazırlar. Konumuz gereği sadece 163'ncü maddede yapılmasını istediği değişikliğe değineceğiz. Gürkan'ın bu teklifi 6 Şubat 1952'de Adalet Komisyonu'na havale edilmiştir.⁸⁶²

⁸⁵⁹ A.g.t.d., s. 594-596; “Gece Meclis’te 125 Kişi Vardı: Bütçeler Çoğunluk Olmadan Geçiriliyor”, Ulus, 24 Şubat 1952, s. 1

⁸⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 45, 23 Şubat 1952 Cumartesi, s. 612-614; “Gece Meclis’te 125 Kişi Vardı: Bütçeler Çoğunluk Olmadan Geçiriliyor”, Ulus, 24 Şubat 1952, s. 5

⁸⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 46, 24 Şubat 1952 Pazar, s. 652, 671

⁸⁶² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 16, 6 Şubat 1952 Çarşamba, s. 63-64; “Gürkan’ın Bir Kanun Teklifi”, Ulus, 5 Şubat 1952, s. 2

Ahmet Gürkan kanun teklifinin gerekçesinde, 1926 yılında kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda değişik zamanlarda tadilatlar yapıldığını belirtmiş, bu kanunun 163'ncü maddesine 1949'a kadar dokunulmadığını ifade etmiş ve yürürlükte bulunduğu 23 yılın ardından bu maddenin tadiline neyin sebep olduğunu sorgulamıştır. Gürkan, hazırladığı gerekçede eski iktidarın 1949 yılında yaptığı bu değişikliklerle muhalefetin sesini kısmak istediğini ve bunu vicdan ve fikir hürriyeti pahasına yaptığını ileri sürmüştür. 163'ncü maddeyi tadil eden 5435 sayılı kanunun müzakeresinde o sırada muhalefette olan Demokrat Parti'nin bu değişikliğe karşı olduğunu belirten Gürkan, bu kanun teklifinde 163'ncü maddede yapılan değişikliğin geri alınmasını ve 1926'daki haline döndürülmesini istemektedir. Gürkan'a göre bu değişikliklerle vatandaşın fikir ve vicdan hürriyeti kısıtlanmış ve kanun anti-demokratik bir hal almıştır. Gürkan'ın kanun teklifi, Adalet Komisyonu'na Türk Ceza Kanunu'na yönelik diğer değiştirge teklifleriyle bir değerlendirilmiş ve bu değerlendirme 7 Haziran 1952'de bir rapora dönüşmüştür. Adalet Komisyonu'nun hazırladığı rapor 19 Haziran'da meclise sunulmuştur. Komisyon raporunda, Ahmet Gürkan'ın Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesinin 1926'da kabul edilmiş haline geri döndürülmesi teklifinin reddedilmesine karar verildiği yazılıdır. Bunun nedeni 163'ncü maddenin 1926'daki haliyle 1949'daki halinin farksız olmasıdır.⁸⁶³

Ahmet Gürkan ve Yusuf Karşoğlu, Bulgaristan sınırında şehit edilen Arif Necip Kaskatı'nın eşi ve kızına vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkında kanun teklifi hazırlamışlardır. Bu teklif 21 Mayıs 1952'de Bütçe ve Maliye Komisyonu'na havale edilmiştir.⁸⁶⁴ Gürkan ve Karşoğlu'nun verdikleri kanun teklifi ve Bütçe ile Maliye Komisyonları raporları 20 Ocak 1954 tarihli meclis birleşiminde gündeme getirilmiştir. Komisyon raporları ve kanun tasarısı okunduktan sonra oylama yapılmış ve yapılan oylama sonucunda Arif Necip Kaskatı'nın eşi Mezkure Kaskatı ile kızı Leman Kaskatı'ya vatani hizmet tertibinden aylık bağlanmıştır.⁸⁶⁵

24 Aralık 1952 tarihli meclis birleşiminde 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konması hakkındaki kanun oylamaya sunulmuştur. Bu oylamaya 382 milletvekili katılmış, bunların 342'i kabul, 31'i ret ve 9'u çekimser oyu kullanmıştır. 95 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Bitlis Milletvekili Salahattin İnan, Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Kütahya Milletvekili Ahmet Kavuncu, Niğde Milletvekili Süreyya Dellaloğlu, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, Tokat

⁸⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 16, Birleşim 87, 19 Haziran 1952 Perşembe, s. 315-318, 222 sayılı basma yazı; "Ahmet Gürkan'ın Teklifi Reddedildi", Ulus, 7 Şubat 1952, s. 2

⁸⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 15, Birleşim 74, 21 Mayıs 1952 Çarşamba, s. 271

⁸⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 27, Birleşim 31, 20 Ocak 1954 Çarşamba, s. 258, 18 sayılı basma yazı

Milletvekili Ahmet Gürkan ve Yozgat Milletvekili Yusuf Karslıoğlu oylamada kabul oyu kullanmıştır. Sadri Maksudi Arsal (Ankara) ve Selim Seven (Hakkari) oylamaya katılmamıştır. 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tekrar yürürlüğe girmesi için kanun teklifine imza atanlar arasında oylamada kabul oyu verenleri görmek mümkündür.⁸⁶⁶⁸⁶⁷ Ahmet Gürkan, 3 Nisan 1951 tarihli Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısında bir sözlü soru sormuştur. Bu soru, “lisanımıza cebren sokulan terimlerin Anayasa’dan çıkarılarak eski metin haline sokulması”na yöneliktir. Görüleceği üzere Gürkan, 1952’de mecliste görüşülüp kabul edilen Anayasa’nın eski haline getirilmesi meselesinde daha önceden bu fikirde görüş belirtmiştir.⁸⁶⁸

19 Şubat 1953 tarihinde mecliste, 1953 Bütçe Kanunu müzakere edilmiştir. Bütçe konusunda Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan, memleketin diğer medeni milletler gibi terakki yolunda olduğunu ve “*bir takım cahillerin*” İslam’ın terakkiye mani olduğu yönündeki söylemlerine katılmadığını ifade etmiştir. İslam’ın inkılap hareketlerine mani bir etken teşkil etmediğini ve bunun kanıtının Kur’an ve hadisler olduğunu belirtmiştir. Bazı kimselerin batıl hurafelerle halkı kandırmaya yönelik hareket ettiğini kabul eden Gürkan, bu gibi kimselere Diyanet İşleri’nin reddiye yazması gerektiğini, radyo yayınları ile vatandaşları doğru yola sevk etmesini ve radyoda Kur’an yayınları dışında dini-ahlaki nasihat yayınlarının da yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Öyle ki Gürkan, Diyanet’in görevlerinden birisinin, inkılapların dine, dinin inkılaplara mani olmadığını öğretmesi ve öğütlemesi olduğunu ileri sürmüştür. Gürkan, Diyanet’in bu konuda önünün açılması ve yetki alanının genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶⁹ Meclisin aynı tarihli birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1953 yılı bütçesi de görüşülmüştür. Bu sırada Ahmet Gürkan söz almış ve Diyanet İşleri’ne radyoda yayın yapması için bir saat tahsis edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Gürkan, Diyanet’in bu yayınlarda dini ve ahlaki telkinlerle halkı doğru yola sevk etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Laikliğin bu mevzuda teknik bir mesele olacağını ve bu durumun laikliğe hiçbir ters etki doğurmayacağını, aksine son zamanlarda Tıcani adıyla ortaya çıkan tarikatlarla karşı halkı doğru yola sevk etmek için elzem olacağını belirtmiştir. Gürkan, son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’na bir bina inşa edilmesini ve bu başkanlığın kiradan kurtarılması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ Ömer Bilen, Salahattin İnan, Rıza Topçuoğlu, Süreyya Dellaloğlu ve Ahmet Gürkan.

⁸⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 18, Birleşim 21, 24 Aralık 1952 Çarşamba, s. 424-427, 56 sayılı basma yazı

⁸⁶⁸ CBDAB, CA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30_01_0_0_44_259_6; Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 3 Nisan 1951, s. 34; “*DP Meclis Grubu Toplantısı*”, Ulus, 4 Nisan 1951, s. 3

⁸⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 47, 19 Şubat 1953 Perşembe, s. 483

⁸⁷⁰ A.g.t.d., s. 540-541

20 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1953 yılı bütçesi görüşülürken Ahmet Gürkan söz almıştır. Bu konuşmasında Gürkan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet bünyesinden ayrılmaması gerektiğini belirtmiştir. Laiklik ilkesinin bu duruma mani olmadığını da belirten Gürkan, devletin itikada ve ibadeta dair meselelere karışmaması gerektiğini, bununla birlikte Diyanet'in de devlet ahkâmına uyması lazım geldiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve Ankara Milletvekili Ömer Bilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinin 360 bin lira arttırılmasına yönelik karar vermişlerdir. Bu istek 500 imam, hatip ve müezzinin Diyanet'in kadrosuna katılması içindir.⁸⁷¹

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan 25 Şubat 1953 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1953 yılı bütçesi görüşülmekteyken söz almıştır. Gürkan, okullarda okutulan din dersinin sınıf geçmeye etki etmesini ve bunun son Maarif Şurasında karar altına alındığını belirtmiştir. Din dersi veren öğretmenlerin yetersizliğinden bahseden Gürkan, Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmen okullarında bu konuda hazırlık yapılacağı yönündeki söyleminden memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Köylerde din dersi veren öğretmenlerin de şehir merkezlerinde müftülerce verilecek 15 veya 20 günlük kurslarla eğitilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca imam-hatip okullarının inşaatı için devletin bütçede biraz daha tahsisat ayırması gerektiğini belirtmiştir. Son olarak ilahiyat fakültesinin ders programında ve kadrosunda yapılan iyileştirmeler nedeniyle memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.⁸⁷²

25 Şubat 1953 tarihli aynı birleşimde bir önerge verilmiştir. Önergede 430 sayılı kanunla Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanan tüm medrese ve benzeri okulların yerine Bakanlıkça din adamı yetiştirmek amacıyla yeni ve modern okullar açılacağı belirtildiği halde senelerce bu konunun ihmal edildiği ve ancak 1950'den itibaren imam-hatip okulları açılmak suretiyle bu konuda bazı gelişmeler yaşandığını ifade edilmiş, imam-hatip okullarının inşasında Bakanlığın yetkili olmasına rağmen yine ihmal edilen bir durum haline geldiği belirtilmiş ve bu bina yapımının halk ve cemiyetler tarafından üstlenildiği anlatılmıştır. Önergede imam-hatip okulu yaptırmış olan müteşebbis dernek ve cemiyetlerin bütçeye dahil edilerek bu gibi dernek ve cemiyetlere 500 bin liralık bir tahsisat ayrılması istenmektedir. Bu önergede imzası bulunan dini eğitim almış milletvekilleri şunlardır: Ahmet Gürkan (Tokat) ve Süreyya Dellaloğlu (Niğde). Bu karar oylanmış ve kabul edilerek Bütçe Komisyonu'na havale edilmiştir.⁸⁷³

⁸⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 48, 20 Şubat 1953 Cuma, s. 556

⁸⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 20, Birleşim 53, 25 Şubat 1953 Çarşamba, s. 938

⁸⁷³ A.g.t.d., s. 999-1001

6 Nisan 1953 tarihli meclis birleşiminde Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu ve 5 arkadaşının vermiş olduğu Milli Korunma Kanunu'nun 5020 sayılı kanunla değiştirilen 30'ncu maddesinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun teklifi üzerine Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan bir önerge vermiştir. Bu önergede Gürkan şu değişikliğin yapılmasını istemektedir: “Milli Korunma Kanunu'nun tadili teklif edilen 1'nci maddesine aşağıdaki fıkranın ilave edilmesini teklif ederim: Mezkur 30'ncu madde, vakıflar idaresine ait olup gelir temini maksadıyla yapılmamış olan gayrimenkullere tatbik edilemez. Bunlardan mabet olarak yapılmış olanların inşa maksatları dışında kullanılmaları memnudur”. Gürkan'ın vermiş olduğu önerge reddedilmiştir.⁸⁷⁴

4 Mayıs 1953 tarihli meclis birleşiminde Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik kanun teklifi müzakere edilirken Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan, vakıf müesseselerine dair “*yüz kızartıcı*” dediği birkaç meseleye atıf yapmış ve bu konuda önlemler alınması veya hatanın düzeltilmesi için adım atılması gerektiğini belirtmiştir. Gürkan, Vakıflar Genel İdaresi'ne şu soruyu sorduğunu; “Halen Evkafa ait cami ve mescit olarak kaç gayrimenkulünüz kiraya verilmiştir?” ve şu cevabı aldığını “543 cami kiraya verilmiştir” belirtmiş, bunun üzerine bu kiraya verilen camilerde ne iş görüldüğünü sormuştur. Bu sorusuna cevap olarak şu yanıtı almıştır; “kimisinde Halk Partisi teşkilatı oturmakta”. Gürkan, kendi öğrendikleri doğrultusunda bazı camilerde zaman zaman düğünler, sazlar ve eğlenceler yapıldığını iddia etmiş, kimi camilerde de balıkçıların konakladığını ve balıklarının da burada muhafaza ettiklerini ileri sürmüştür. Bununla birlikte bazı camilerde dericilik ve debagat işlerinin görüldüğünü ve kimisinde de “*fuhuş*” yapıldığını iddia etmiştir. Bu camilerin kiralık vasfının ortadan kaldırılarak camilerin bu gibi işlerden kurtarılması gerektiğini belirten Gürkan, ata yadigârı olarak nitelendirdiği camilerin bu kanun dışında bırakılmasını talep etmiştir.⁸⁷⁵

3'ncü bölümde Millet Partisi'nin olaylı kongresinden sonra kapatıldığı ve Halk Partisi'nin bu kapatma kararına yönelik yayınladığı beyannameden bahsedilmiştir. Bu beyanname 16 Temmuz 1953 tarihli olup aynı tarihte Demokrat Parti Meclis Grubu müzakereleri de yapılmıştır. Müzakerede Halk Partisi'nin yayınladığı beyanname tartışılmıştır. Bu konu üzerine Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan, Halk Partisi'nin zihniyetinde hiçbir değişikliğin olmadığını ve iktidara gelebilmek için her türlü fırsattan istifade etmek istediğini ifade etmiştir. Gürkan, dini siyasete alet etmenin, dince de “*menfur*” olduğunu

⁸⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 63, 6 Nisan 1953 Pazartesi, s. 244, 247

⁸⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 22, Birleşim 76, 4 Mayıs 1953 Pazartesi, s. 7-8

belirtmiş ve Halk Partisi'nin bu beyanname ile Millet Partisi'nin hakkını savunmaktan çok onun seçmenini kendi saflarına çekmek için bir oyun oynadığını ileri sürmüştür. Gürkan, Millet Partisi'nin dini siyasete alet ettiğini ileri sürmüş ve Halk Partisi'nin laikliğin banisi olduğunu savunmasına rağmen dini siyasete alet eden Millet Partisi'ni savunmasına ve böyle küçük menfaat oyunları oynamasına karşın Demokrat Parti'nin dinin siyasete alet edilmemesi için tedbir aldığını ifade etmiştir.⁸⁷⁶

4.1.10 Yozgat

4.1.10.1 Yusuf Karşlıoğlu

Babası Mustafa Efendi, annesi Zenzem hanım olan Yusuf Karşlıoğlu 1889'da (1305) Sorgun ilçesinin Karaburun Köyünde doğmuştur. Yozgat'ın İstanbulluoğlu Mahallesinde nüfusa kayıtlı olan Karşlıoğlu, Mustafa ve Şadiye kızı Elmas ile evlenmiş ve Neziha, Meliha, Hasan Yaşar ve Hüseyin Yarar adında 4 çocuk sahibidir. Özel öğretim görmüş⁸⁷⁷, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 21 Temmuz 1911'de Yozgat Şer'iyye Mahkemesi Zabıt Kâtipliğine atanmış ve bu görevde 28 Nisan 1921'e kadar çalışmıştır. Nisan 1921'den sonra istifa etmiş ve serbest dava vekilliği yapmaya başlamıştır. Askerliğini çavuş rütbesinde tamamlayıp 1918'de terhis edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşunda bu partiye girmiş, partinin değişik kademelerinde ve mutemetliğinde bulunmuştur. İl yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuş ve 1929-1936 yılları arasında Yozgat Belediye Başkanlığı yapmıştır. Belediye başkanlığından sonra Halk Partisi Yozgat il idare heyeti başkanlığına seçilmiş ve iki yıl bu görevi yürütmüştür. İl başkanlıklarının valilere verilmesi üzerine görevini Yozgat Valisine bırakan Karşlıoğlu, Sorgun ilçe merkezinde dava vekilliği yapmaya devam etmiş ve Halk Partisi'nde değişik görevler almıştır. Yozgat Halk Partisi il idare heyeti üyesiyken 7'nci dönem seçimlerine katılmış ve 28 Şubat 1943'te Yozgat milletvekili seçilmiştir. Bu dönem sırasında Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu'nda yer almıştır.⁸⁷⁸ 7'nci dönemden sonra yasama etkinliğine ara veren Karşlıoğlu, siyasi çalışmalarını sürdürmüş ve Yozgat Demokrat Parti il idare kurulu başkanlığı yapmıştır. 9'ncü dönem seçimlerine katılan Karşlıoğlu 69 bin 326 oyla Demokrat Parti listesinden Yozgat milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de almış, 22 Mayıs'ta meclise gelmiş⁸⁷⁹ ve 17 Kasım 1950'de seçim tutanağı onaylanmıştır. Dilekçe

⁸⁷⁶ Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanağı, 16 Temmuz 1953, s. 31-33

⁸⁷⁷ 9'ncü dönem hal tercümesinde öğrenimi bölümünde medrese ibaresi yazılıdır; Yusuf Karşlıoğlu, *Hal Tercümesi*, Yozgat 9. Dönem 1950, Milletvekili Mazbata ve Tanıtma Formları, TBMM Kütüphanesi

⁸⁷⁸ Binark, İ. (2009). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem 1943-1946*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, C. 1, s. 296

⁸⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 5

Komisyonu'nda⁸⁸⁰ çalışmış, Çankaya'ya yakın bir köydeki olay, dilencililiğin yasaklanması ve düğünlerdeki men-i israfat konularında sözlü soru sormuş, içtüzüğün 53'ncü maddesinin yorumuna dair önerge vermiş ve vatana hizmet tertibinde Arif Necip Kaskatı'nın ailesine maaş verilmesi teklifi ile genel kurulda 35 değişik konuda 65 konuşma yapmıştır. Karşlıoğlu, Mayıs 1954 seçimlerinde aday gösterilmemiştir⁸⁸¹. Yasama etkinliği 9'ncü dönemle sona eren Karşlıoğlu, yasama faaliyetinden sonra Türk Dil Kurumu üyeliği yapmıştır. 29 Eylül 1970'te vefat eden Karşlıoğlu, Yozgat Sarı Topraklık'ta defnedilmiştir.⁸⁸²

22 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1951 yılı bütçesi görüşülmüştür. Bu sırada söz alan Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu, ilk olarak din görevlilerine yani Diyanet kadrosu içindeki müftü, vaiz, imam ve hatiplerin maaşlarının yetersiz olduğunu ve bunların maaşlarında iyileştirme yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Karşlıoğlu'nun değindiği bir başka mesele ise gezdiği köylerdeki köylülerin kendisine söyledikleridir. Konuştuğu köylülerin “Bizim dinimizi koruyun, başka hiçbir şey istemiyoruz” dediklerini ve bu söylemden geçmiş dönemlerde dinin veya maneviyatın ihmal edildiğini ifade eden Karşlıoğlu, doğrudan olmasa da önceki iktidarı bu konuda eleştirmiştir. Karşlıoğlu, “adamlar açlığa, felakete razılar da dinlerinin ihmal edilmesine razı değillerdir” diyerek bu konuya dair yorumunu ifade etmiştir. Okullarda din dersinin verilmesine, bütçesinin arttırılmasına ve genele teşmil edilmesine dair ifadelerde bulunan Karşlıoğlu, bu meselenin laiklikle alakalı olmadığını belirtmiş ve kendisi bir laiklik yorumu yapmıştır:

Her hangi bir memleket ve millet işlerini yaparken yalnız ve ancak milletin yüksek menfaatlerini ölçü ittihaz etmek ve kendini onunla mukayyet tutmak lazım gelir. Yani bu hususta her hangi mezhebin icabı şudur falandır demek değil, kanunları, nizamları yaparken yalnız ve ancak milletin yüksek menfaatlerini göz önünde tutmak gerekir. Yoksa laiklik denince dinle devlet işleri tamamen birbirinden ayrı olduğundan devlet bütçesinden tahsisat konamaz denemez.

⁸⁸⁰ Karşlıoğlu, 29 Mayıs 1950 tarihli meclis birleşiminde 367 oyla Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950 Pazartesi, s. 36; Karşlıoğlu, 6 Kasım 1950'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 302 oyla Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 2, Birleşim 2, 6 Kasım 1950 Pazartesi, s. 26; 11 Kasım 1951 'de mecliste yapılan komisyon seçimlerinde 291 oy alarak Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 10, Birleşim 2, 9 Kasım 1951 Cuma, s. 31; 321 oyla Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 17, Birleşim 2, 10 Kasım 1952 Pazartesi, s. 37; 246 oyla 9 Kasım 1953'te tekrar Dilekçe Komisyonu'na seçilmiştir: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 2, 9 Kasım 1953 Pazartesi, s. 36

⁸⁸¹ “150 Milletvekili Aday Gösterilmedi”, Vakıf, 13 Nisan 1954, s. 3; “Liste Dışı Kalan DP Milletvekilleri”, Akşam, 14 Nisan 1954, s. 5

⁸⁸² Öztürk, K., a.g.e., 1999, C. 7, s.1145-1146

Diğer laik devletlerden örnek veren Karşlıoğlu, Churchill ve Roosevelt'in 2. Dünya Savaşı sırasında bir yandan savaşı idare edip diğer yandan kilisede dua ettiklerini ve bu durumun laikliğe münafı olmadığını belirtmiştir. Doğru ve ahlaklı din adamlarının yanında hurafeci ve dolandırıcı din adamı kisvesine bürünüp halkı yolundan şaşırtmak isteyenlerin de olduğunu belirten Karşlıoğlu, bu gibilerin halkı yanıltmaması için Diyanet'e büyük iş düştüğünü ve müfettişleri aracılığıyla denetleme yapması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁸³ Karşlıoğlu ayrıca, dini yayınlar döner sermayesinin tahsisatına dair verilen önergeye imza atanlardan biridir.⁸⁸⁴

25 Şubat 1951 tarihli meclis birleşiminde Milli Eğitim Bakanlığı 1951 yılı bütçesi görüşülürken söz alan Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu, köy öğretmenlerinin aylıklarının az olmasına değinmiş ve köydeki ilköğretim müddetinin 7 veya 8 yıl olması gerektiğini belirtmiştir. Karşlıoğlu, köylerde ziraat ve din derslerine ehemmiyet verilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu derslerin köylüyü köye bağlayacağını belirtmiştir.⁸⁸⁵

23 Şubat 1952 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı 1952 yılı bütçesi görüşülürken söz alan Yozgat Milletvekili Yusuf Karşlıoğlu, din görevlilerine verilen maaşın yetersizliğine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte din görevlilerinin dini bilgi ve asri bilgilere aynı anda vakıf olması gerektiğini ve bunun hurafelerden uzak durmanın bir etkeni olacağını ifade etmiştir. Böylece hurafelerden uzak duracak din görevlileri halkı da hurafelerden uzak tutacak ve hurafeci din adamı kisvesi altındaki kimselerin yıkıcı faaliyetlerinin önüne geçilecektir. İlahiyat fakültesinin gerekli bilgi ve donanıma sahip ve akılcı din adamları yetiştireceği vakte kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gezici vaiz uygulaması yapması gerektiğini, bunun din bezirgânlarını durdurmak, din işlerini teftiş etmek ve halkı doğru yola sevk etmek için önemli bir iş olduğunu ifade eden Karşlıoğlu, bu nedenle Başkanlığın bütçesinin arttırılmasını ve bunun Sayıştay bütçesinden kaldırılan 480 bin liranın Diyanet'e verilmesi yoluyla yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu konu hakkında bir önergeye de imza atmıştır.⁸⁸⁶

Meclisin 26 Şubat 1952 tarihli birleşiminde bir önerge verilmiştir. Bu önerge Süleyman Çelebi'nin türbesinin restore edilmesine yardım amacıyla verilmiştir. Bu önergede Karşlıoğlu'nun da imzası bulunmaktadır. Önergenin mahiyeti tam olarak şu şekildedir:

⁸⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 48, 22 Şubat 1951 Perşembe, s. 441-442

⁸⁸⁴ A.g.t.d., s. 447-448

⁸⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 5, Birleşim 51, 25 Şubat 1951 Pazar, s. 790

⁸⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 45, 23 Şubat 1952 Cumartesi, s. 605-606

Bursa’da türbesi bulunan Süleyman Çelebi’nin (Mevlit yazarı) türbesini ihya etmek amacıyla bölge halkınca toplanmış 110 bin liraya ek 25 bin liranın maliye bütçesinin yardımlar kısmınca tedarik edilmesi. Önerge kabul edilmiş ve komisyona havale edilmiştir.⁸⁸⁷

4.2 10. Dönem Milletvekilleri

4.2.1 Ankara

4.2.1.1 Ömer Bilen

9’ncu dönem milletvekillerindendir ve 10’ncu dönemde de seçilmiştir. Özgeçmişiyile ilgili bilgiler yukarıda verildiği için burada ayrıca değinilmeyecektir. Ömer Bilen 2 Mayıs 1954’te yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti Ankara milletvekili adayı olarak 180523 oy almış ve 10’ncu dönem Ankara Milletvekili olmuştur. 5 Mayıs 1954’te seçim tutanağını almış ve 14 Mayıs 1954’te meclise katılmıştır. 10’ncu dönemde Meclis Kütüphanesi ve Maarif Encümenlerinde üyelik yapmıştır. Genel kurulda 7 konuşması vardır.⁸⁸⁸

19 Eylül 1954 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu başlıkta bir haber yer almıştır: “*Müslüman Kardeşler’in Temsilcileri Hakkında Takibata Geçildi*”. Yılmaz Çetiner adlı muhabir tarafından bildirilen bu haberde 3 Müslüman Kardeşler temsilcisinin Türkiye’de “*Filistin’i Yahudilerden Kurtarma Cemiyeti*” adında bir teşekkül ihdas etmek amacıyla Türk yetkililer ile görüşmeye Türkiye’ye geldikleri belirtilmiştir. Haberde, Abdürrahman Hızır, Fuad Ahmel ve Nureddin Vaaz isimlerindeki bu üç temsilcinin ilk önce Hacıbayram Veli Camii’nde namaz kıldıkları ifade edilmiş ve bu sırada aynı camide namaz kılmakta olan Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ile kurmak istedikleri teşekkül hakkında görüştükleri belirtilmiştir. Çetiner’in bildirdiğine göre üç kişilik heyet Hayırlıoğlu’na “Biz Müslümanları korumak ve Yahudileri Filistin’den atmak için kurulan bir cemiyetin temsilcileriyiz. Türk Müslümanlarından da sizin vasıtanızla maddi ve manevi yardım istiyoruz” demişler, Hayırlıoğlu ise buna cevaben “Bu siyasi bir harekettir. Türkiye’de dinle devlet işleri ayrılmıştır. Biz böyle şeylere karışmayız. Arzunuzu hükümetimize bildirin ve yalnız Türkiye’de böyle gizli maksatlı cemiyetler kurulamayacağını da bilin” yanıtını vermiştir. Diyanet İşleri Reisi’nden olumlu yanıt alamayan heyet bu sefer milletvekilleri ile iletişime geçmiş ve önceden adını çokça duydukları Ankara Milletvekili Ömer Bilen ile bir görüşme yapmışlardır. Bilen’in Çetiner’e anlattığına göre, heyet üyelerine Bilen temsilcilere para veremeyeceğini, böyle bir cemiyetin

⁸⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 13, Birleşim 48, 26 Şubat 1952 Salı, s. 922-923

⁸⁸⁸ Öztürk, K. (2000). *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. DÖNEM 1954-1957*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, C. 2, s. 38; Ömer Bilen, 11’nci Dönem için de aday gösterilmiş fakat seçimlerde kazanamamıştır: “*Seçimlerde Kazanamayan Bakan ve Milletvekilleri*”, Cumhuriyet, 29 Ekim 1957, s. 5

Türkiye’de kurulamayacağını belirtmiştir. Temsilciler ısrarlarına devam etmiş ve Bilen’e “İslamiyet mahvoluyor. Mekke-i Mükerreme Yahudi İstilasına uğrayacak” demişse de Bilen böyle bir cemiyetin Türkiye’de kurulamayacağını tekrar etmiştir. Haberin sonunda ise milletvekilleri ve Diyanet İşleri Reisi ile iletişime geçen bu üç kişilik heyet hakkında takibata geçildiği belirtilmiştir.⁸⁸⁹ Ömer Bilen’in laiklik saikiyle bu cevabı verdiği düşünülebilirse de bizim çıkarımımız bu konuda iktidarın düşüncesine yani iktidarın laiklik hakkındaki duruşundan etkilenerek veya etkilenmek zorunda kalarak bu cevabı vermiş olduğudur. İktidar yani Demokrat Parti bu dönemde Batı ve özellikle Amerika ile iyi ilişkiler içerisinde olup Batı’nın desteğini almış olan İsrail’e karşı bir hareket yapmak izlediği dış siyaset politikasına uymamaktadır. Bu nedenle iktidar partisinin milletvekilleri olarak her ne kadar dini hissiyatlar konusunda geçmiş dönemlere ve laikliğe sert eleştiriler yapan Bilen bu noktada iktidarın uyguladığı siyasetten dışarı çıkmamıştır.

Ömer Bilen 19 Şubat 1955 tarihli meclis birleşiminde 1955 mali yılı Muvazenei Umumiye Kanunu görüşülmekteyken söz almıştır. Türk milletinin iki hususta hassasiyet gösterdiğini belirten Bilen, bunlardan birinin Türklük değerinin din yani İslam olduğunu ifade etmiştir. Uzun seneler din ve maneviyatın ihmal edildiğini belirten Bilen, bu durumun vatandaşları ıstırap ve endişeye düşürdüğünü ifade etmiştir. Bu husustaki eksikliği ve vatandaş ihtiyacını gören Demokrat Parti iktidarının ülkenin çeşitli yerlerinde imam-hatip okulları açmak suretiyle önemli bir adım attığını ifade eden Bilen, bu okulların henüz ihtiyacı karşılayacak seviyeye gelemediğini fakat bunun iktidar tarafından vazife edinilip layıkıyla muvaffakiyete kavuşturulacağını belirtmiştir. Ömer Bilen, Cumhuriyet Halk Partisi Eminönü İlçe Başkanı Kemal Çilingiroğlu’nun birkaç yıl önce yazmış olduğu yazıya atıf yaparak din ve maneviyata bu denli saldırgan bir yazı sahibinin savcılık tarafından neden dava edilmediğini sormuş ve buna rağmen birçok dindar vatandaşın bir hareketinden dolayı suçlu görülebileceğinden bahisle iki durum arasındaki tezatlığı ifade etmiştir. Bahse konu olan yazıda Ömer Bilen, Kur’an-ı Kerim’e çöl kanunu, Hazreti Muhammed’e Bedevi Fellah denilmekte olduğunu ve Hazreti Muhammed’e inanan Müslümanların çöle sürülmesi gerektiğini belirtmesi üzerinden Müslümanları bir hayvan sürüsüne benzetildiğini belirtmiştir. Yazıda bahsi geçen ifadelerden başka Demokrat Parti tarafından hayata geçirilen birkaç kanuni faaliyete ithafen şu söylemlere de yer verilmiştir. “İstanbul’da bile bedevi hayranları varken, mekteplerde din tedrisatı

⁸⁸⁹ “Müslüman Kardeşler’in Temsilcileri Hakkında Takibata Geçildi”, Cumhuriyet, 19 Eylül 1954, s. 1, 6

yapılırken, her gün Türk semalarında Arapça ezan okunurken, radyoda Kur'an okunurken, nüfus kağıtlarımızda İslam kaydı varken o kaydı da yakında sileceğiz...".⁸⁹⁰

21 Şubat 1955 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Reisliği'nin 1955 yılı bütçesi müzakere edilirken Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, Bütçe Komisyonu'nda Diyanet bütçesi müzakere edilirken bazı milletvekillerinin imam-hatip kadrosuna bin kadronun ilavesini istediklerini fakat çoğunlukla bu isteğin kabul görmediğini belirtmiş ve bundan üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Bin kişilik kadronun ne için kadroya dahil edilmemesi noktasında ileri sürülen iddianın yani imamet ve hitabet vazifesini ifa edecek kimselerin halen mevcut olmadığı noktasındaki görüşün isabetli bir görüş olmadığını ifade eden Bilen, memleketin çeşitli yerlerinde hafızlık okullarının açıldığını ve bu okulların gün geçtikçe ihtiyacı karşılayacak hale geleceğini belirtmiştir. Bu nedenle kadroya bin kişinin alınmamasının bir bahaneye sığınarak ertelenmesinin lüzumsuz olduğunu ifade etmiştir. Manevi sahadan mahrum kalan milletlerin her ne kadar maddi sahada gelişmiş olsa dahi milli huzura erişemediklerini belirten Bilen, eski iktidarlar devrinde manevi sahanın ihmal edildiği, bu sahada Demokrat Parti iktidarının bazı adımlar atsa da yeterli düzeyde olmadığını ve maneviyata dair daha mühim faaliyetler yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bilen, "bir milletin hakiki refah ve saadetini temin için maddiyat ve maneviyatın yekdiğerine muvazi olarak yürümesi zaruridir" demek ve Batı âleminin gösterdiği "parlak mesai"den bahsetmiştir. Amerika'nın dini hususiyetinden ve dini kurumlara harcanan paradan misaller veren Bilen, konuşmasını şu neticeye vardırmıştır: "Hiçbir din mânii terakki değildir".⁸⁹¹

22 Şubat 1956 tarihli meclis birleşiminde 1956 mali yılı Muvazenei Umumiye Kanunu müzakere edilmiş ve Ankara Milletvekili Ömer Bilen bu müzakere sırasında söz almıştır. Dinin öneminden ve hususiyetlerinden bahseden Bilen, imanı korumak ve yaşatmak için din bilgisinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Din ve eğitim konusu gündeme geldiğinde bazı kimselerin "feveran haline" büründüğünü ve Atatürk İnkılaplarını öne sürerek bunların tehlike altında olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. Bilen, bu konuda aslen Atatürk'e iftira atıldığını, çünkü Atatürk'ün ne din aleyhinde ne de dindarlar aleyhinde bir inkılap yapmadığını ifade etmiştir:

Müslüman gençlerin mensup oldukları dinin icaplarını bilmeleri ve öğrenmeleri inkılaplara aykırı olur demek açıkça bir tenakuz olmakla beraber büyük bir iftiradır. Hakikate uymayan bu gibi sözlerden merhumun ruhu da

⁸⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 5, İnkat 43, 19 Şubat 1955 Cumartesi, s. 284-286

⁸⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 5, İnkat 45, 21 Şubat 1955 Pazartesi, s. 424-425; "Diyanet İşleri Bütçesi Görüşülürken Bir Hadise", Cumhuriyet, 22 Şubat 1955, s. 1, 7

elbette müteazzi olur. Çünkü cehle rıza küfre rıza kadar tehlikeli ve korkunçtur.

diyen Bilen, dini eğitimin önemine ve inkılaplara ters düşmediğine işaret etmiştir.⁸⁹²

24 Şubat 1956'da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1956 yılı bütçesi mecliste müzakere edilirken Ankara Milletvekili Ömer Bilen söz almıştır. Bilen, Demokrat Parti iktidarının 6 senede maddi sahayı tam manasıyla eline aldığını ve layıkıyla icraatlar yaparak vazife gördüğünü belirtmiş fakat bu durumun manevi sahada noksan olduğunu ifade etmiştir. Demokrat Parti'nin din, maneviyat ve diyanet konusunda lazım gelen itinayı göstermediğini belirtmiştir. Her ne kadar Diyanet bütçesinde her sene artış görülse bile Diyanet'in alan ve ehemmiyetine dikkat edilmediğini ifade eden Bilen; “çünkü maddi ve manevi sahada ileri olursa o zaman o millet refah ve saadet bulur” diyerek konunun önemini vurgulamıştır. Komünizmle mücadele noktasında dinin önemini şu sözlerle ifade eden Bilen, Diyanet İşleri'nin bütçesinin ve kadrosuna verilen maaşın yetersizliğine vurgu yapmıştır:

Bütün dünyanın her yerinde salah yolu manevi terakkide aranmıştır. Bizim dinimiz ekmel-i edyandır. Dinimize karşı bağlılık göstermezsek birçok tehlikelerle karşı karşıya kalırız. Bugün kıvılcık tehlike her tarafı sarmıştır. Durmadan tehdit ediyor. Bunu önlemek için mutlaka dinimize ehemmiyet vermek lazımdır. Din kadar önde manevi bir kuvvet yoktur. Biz neden bunu ihmal ediyoruz ve niçin ihmal edelim? Milleti manevi sahalarda takviye etmek lazımdır.⁸⁹³

24 Şubat 1957 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Reisliği'nin 1957 yılı bütçesi görüşülmüştür. Bu sırada söz alanlardan biri de Ankara Milletvekili Ömer Bilen olmuştur. Bilen; “insan camiası her ne zaman ilahi düstur ve kaidelere samimi olarak intibak etmişlerse insanlık zirvei kemale yükselmiştir” diyerek dinin terakkiye mani olmadığını ve dinin terakkiye mani olduğunu iddia edenlerin gaflete düştüklerini belirtmiştir. Müslüman ülkelerdeki geriliğin sebebini dinde arayanlara cevaben şu söylemde bulunan Bilen; “İslam diyarında göze çarpan geriliğin birçok sebepleri olmakla beraber en mühim sebep, Müslümanların İslami esaslara muhalif hareketlerinden ileri gelmiştir” demek suretiyle Müslümanların şeri hükümlerden uzaklaşması ve dünyevi hükümlerce idare olunmasını geriliğin sebebi olarak göstermiştir: “Zira Müslümanlar her hangi asırda İslamiyet düsturuna uygun hareket etmişlerse, millet ve

⁸⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İnkat 41, 22 Şubat 1956 Çarşamba, s. 484-486

⁸⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İnkat 43, 24 Şubat 1956 Cuma, s. 602-603; “*Meclis Adalet, Savunma Bütçelerini Dün Görüştü*”, Cumhuriyet, 25 Şubat 1956, s. 1, 5

memlekette izzu ikbal devri başlamıştır. Her ne zamanki dine karşı mübalatsızlık gösterilmişse her sahada gerilik göze çarpmıştır. Bu davanın yegane şahidi de tarihtir”. Eski iktidar yani Halk Partisi döneminde dini müesseselerin “*seddedil*”diğini ve milletin, özellikle gençlerin dini bilgilerden mahrum kaldığını ifade eden Bilen, Demokrat Parti iktidarında dini ihtiyaçların ve din bilgisinin yayılması, gelişmesi ve öğretilmesi amacıyla ülkenin birçok yerinde imam-hatip okulları açıldığını fakat Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bu okullara gerekli ehemmiyetin gösterilmediğini ve beklenen başarının bu nedenle netice veremediğini belirtmiştir. Bilen, son olarak hükümetten, bu okullar ve din veya maneviyat sahasında biran önce faaliyete geçmesini istemiş ve bu önemli konunun neticelendirilmesini dilemiştir.⁸⁹⁴

7 Haziran 1957 tarihli meclis birleşiminde Fevzi Boyar isimli bir vaizin dini siyasete alet etmekten dolayı almış olduğu cezadan affını istemesi ve Dilekçe Komisyonu’nun bu hususu meclis gündemine getirmesi üzerine bu konu mecliste müzakere edilmiştir. Bu sırada söz alanlardan biri de Ankara Milletvekili Ömer Bilen’dir. Ömer Bilen, muhalefeti kışkırtıcı açıklamalar yapmış ve bahse konu olan ismin cezasının affedilmesini savunmuştur. Bilen, eski yönetimi yani Halk Partisi iktidarını kastederek: “vaktiyle dindarlar aleyhinde yapılan **mezalimi düşünmüş olsalardı adı geçen af talebinin haklı olduğunu iddia ederek bize önderlik yaparlardı**” demiş ve affın müminlerin şiarı olduğunu ileri sürmüştür. Müslüman bir kimsenin istediği affı her Müslüman’ın kabul etmesi gerektiğini, mecliste bulunanların da Müslüman olduğunu ve bu nedenle af lehinde olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncelerini savunurken kendisine yöneltilen eleştiri ve bağrışmalara cevaben “dindarları konuşturmamak istiyorlar. Fakat biz daima din uğrunda savaşacağız, savaşıyoruz ve konuşuyoruz” diyerek ortamı daha da germiştir. Bilen son olarak, milletvekillerini irşat edasıyla şu sözleri söylemiştir: “Allah’ın İslamiyet’i ali kılacağını bilmiyor mu idiniz? Gelin, **müteabbih olun da Allah hepimizi affetsin**”.⁸⁹⁵

7 Ekim 1958 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu’na Türk harfleriyle Kur’an yazılıp yazılamayacağına dair bir soru sorulduğu ve Hayırlıoğlu’nun da bu suale fetva mahiyetinde ve kendi söylemiyle Kur’an’ın niçin Türk harfleriyle yazılamayacağına dair delillere dayanan bir cevap verdiği belirtilmiştir. Hayırlıoğlu’nun bu söylemi Türk Milli Talebe Federasyonu ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı tarafından hayretle karşılanmış ve tenkit edilmiştir. Hayırlıoğlu, bu söylemiyle ilgili olarak

⁸⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 17, İnkat 45, 24 Şubat 1957 Pazar, s. 670-672

⁸⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 20, İnkat 78, 7 Haziran 1957 Cuma, s. 81-82; “*Bahar Havasının İlk Şimşekleri Çaktı!*”, Cumhuriyet, 8 Haziran 1957, s. 1, 5

O'nunla röportaj yapmak isteyen gazetecilerle görüşmemiş fakat o sırada Hayırlıoğlu'nun yanına gitmekte olan Diyanet İşleri Müşaviri ve eski Ankara Milletvekili Ömer Bilen, Hayırlıoğlu'yla aynı fikirde olduğunu gazetecilere aktarmıştır.⁸⁹⁶

4.2.2 Bitlis

4.2.2.1 Selahattin İnan

9'ncu dönemde de milletvekilliği yapmıştır. Özgeçmişiyle ilgili bilgiler yukarıda verildiği için burada ayrıca değinilmeyecektir. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden 21225 oy alarak Bitlis Milletvekili seçilmiştir. 5 Mayıs 1954'te seçim tutanağını almış ve 14 Mayıs 1954'te meclise katılmıştır. Bu dönemde Münakalat Encümeni'nde çalışmıştır.⁸⁹⁷

4.2.3 Erzurum

4.2.3.1 Rıza Topçuoğlu

9'ncu dönemde de milletvekilliği yapmıştır. Özgeçmişiyle ilgili bilgiler yukarıda verildiği için burada değinilmeyecektir. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde 102688 oy alarak Demokrat Parti Erzurum Milletvekili olmuştur. Seçim tutanağını 10 Mayıs 1954'te almış ve 14 Mayıs 1954'te meclise katılmıştır. Bu dönemde Gümrük ve İnhisarlar Encümeni'ne üye seçilmiştir. Geçici Encümenlerde de görev alan Topçuoğlu'nun bu yasama döneminde bir önergesi bulunmaktadır.⁸⁹⁸

4.2.4 İstanbul

4.2.4.1 Hanri (Hanuh) Soriano

1882'de (1298) Rodos'ta doğan Soriano İstanbul Beyoğlu Bereketzade Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. Babası Musani Efendi, annesi Mazalto⁸⁹⁹ Hanım'dır. Mayeresterogil ile Vida'nın kızı Sarata (1883-1953) Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Viktorya ve Nelli isimli iki çocuk dünyaya gelmiştir. Öğrenimini Rodos İdadisi ve Süleymaniye Medresesi'nde yapan Soriano sigorta eksperisi olarak çalışmıştır. 10'ncu dönemde İstanbul'dan 327741 oyla milletvekili seçilmiş, 5 Mayıs 1954'te seçim tutanağını almış ve 14 Mayıs'ta meclise katılmıştır. Dönem boyunca İktisat Encümeni'nde çalışmış ve Petrol Kanunu ile eki 6558 sayılı kanunda ek ve değişiklik yapılması hakkında tekriri müzakere için kurulan Muvakkat Encümen'e

⁸⁹⁶ "Hayırlıoğlu'na Dün Bir Kısım Arkadaşları Da Katıldılar", Cumhuriyet, 7 Ekim 1958, s. 1, 5

⁸⁹⁷ Öztürk, K., a.g.e., 2000, C. 2, s. 132

⁸⁹⁸ Öztürk, K., a.g.e., 2000, C. 2, s. 311

⁸⁹⁹ Mazaltor

seçilmiştir. Fransızca ve İspanyolca bilen Hanri Soriano hakkında Türk Parlamento Tarihi adlı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmasında çok fazla bilgi edinilmediği ifade edilmiştir.⁹⁰⁰

Vakit gazetesinin 5 Mart 1953'te Avram Galanti tarafından yazılan bir kitaptan iktibas ettiği bir yazıda Hanri Soriano'nun Türkiye Yahudi Cemaatinin eski reisi olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de Dünya Yahudi Kongresi'nin şubesinin olmadığını aktaran yazıda II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in Yahudilere karşı yaptıkları nedeniyle bu kongrenin teşekkül ettiği bildirilmiş ve Türkiye Yahudi Cemaati Reisi olarak Hanri Soriano'nun da bir süre bu kongreyle ilişkisi olduğu aktarılmıştır. Fakat Soriano'nun hastalığı nedeniyle bu kongreyle ilişkisini kestiği de ifade edilmiştir.⁹⁰¹

4.2.5 Kütahya

4.2.5.1 Ahmet Kavuncu

9'ncu dönemde de milletvekilliği yapmıştır. Özgeçmişiyle ilgili bilgiler yukarıda verildiği için burada değinilmeyecektir. Kavuncu 2 Mayıs 1954 seçimlerine Demokrat Parti Kütahya milletvekili adayı olarak katılmış ve 82378 oyla tekrar Kütahya Milletvekili olmuştur. Seçim tutanağını 4 Mayıs 1954'te alan Kavuncu 14 Mayıs'ta meclise katılmıştır. Dönem içinde Çalışma Encümeni üyeliğinde bulunan Kavuncu çeşitli geçici komisyonlarda da çalışmıştır. Bu dönem genel kurulda bir konuşma yapmıştır.⁹⁰²

4.2.6 Muş

4.2.6.1 Gıyasettin Emre

Siirt'te bulunan eski adıyla Zok yeni adıyla Kurtalan (Yanarsu) bucağında 1903 (1319) senesinde doğan Emre'nin babası Maruf Bey, annesi Nazik Hanım'dır. Atika (1923-1985) Hanım ile evlenmiştir. Adları şu şekilde olan 6 çocuk babasıdır: Müzeyyen (1944), Ali Haydar (1948), Ali Rıza (1955), Muazzez (1958), Metin (1981) ve Maruf (1985-1997). Özel öğrenim görmüş ve tarımla uğraşmıştır. Arapça ve Farsça bildiği sicilinde yazılıdır. 10'ncu dönem seçimlerine Muş'tan bağımsız olarak katılmış ve 16149 oyla Muş Milletvekili seçilmiştir. 5 Mayıs 1954'te seçim tutanağını almış ve 14 Mayıs 1954'te meclise katılmıştır. 15 Haziran 1954 tarihli Demokrat Parti Meclis Grubu toplantısında Gıyasettin Emre'nin Demokrat Parti'ye katıldığı⁹⁰³ duyurulmuştur. 10'ncu dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Encümeni'nde ve

⁹⁰⁰ Öztürk, K., a.g.e., 2000, C. 2, s. 436

⁹⁰¹ "Türk Harsı ve Türk Yahudisi", Galanti, A., Vakit, 5 Mart 1953, s. 3

⁹⁰² Öztürk, K., a.g.e., 2000, C. 2, s. 619

⁹⁰³ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 15 Haziran 1954, s. 2

çeşitli geçici komisyonlarda çalışmıştır. 11'nci dönemde de Muş Milletvekili seçilen Emre, 15 Eylül 1961'de Yüksek Adalet Divanı kararına göre, Anayasa'yı ihlal suçundan 5 sene ağır hapisle cezalandırılmıştır.⁹⁰⁴

4.2.7 Tokat

4.2.7.1 Ahmet Gürkan

9'ncu dönemde de milletvekilliği yapmıştır. Özgeçmişiyle ilgili bilgiler yukarıda verildiği için burada değinilmeyecektir. 10'ncu dönem seçimlerine Demokrat Parti adayı olarak katılmış ve 80425 oy alarak Demokrat Parti Tokat Milletvekili olmuştur. 4 Mayıs 1954'te seçim tutanağını almış ve 14 Mayıs 1954'te meclise katılmıştır. Bir sözlü, on iki yazılı sorusu, beş önergesi, beş teklifi ve genel kurulda 20 konuşması bulunmaktadır. Arzuhal, Divanı Muhasebat ve Meclis Hesaplarını Tetkik Encümenleri'nde çalışmıştır. 12'nci dönemde Adalet Partisi adayı olarak Konya'dan milletvekili seçilmiştir.⁹⁰⁵

19 Ekim 1954 tarihli Halkçı gazetesinin verdiği habere göre Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın meclis başkanlığına mahkemelerde yemin edecek kimselerin dini inancına göre kutsal olan kitaba el basmasına yönelik bir kanun teklifinde bulunduğu belirtilmiştir. Gazetede Gürkan ile yaptığı teklif üzerine görüşüldüğü ifade edilmiş ve Gürkan'ın bu teklifinin mecliste kanunlaşacağına inancının olduğu çünkü diğer milletvekili arkadaşlarının bu teklifle alakadar oldukları haberleştirilmiştir.⁹⁰⁶ 20 Kasım 1954 tarihli Halkçı gazetesinde Gürkan'ın yaptığı kanun teklifinin Adalet Komisyonu'nda görüşüldüğü ve bu teklifin, hükümetçe hazırlanmış olan Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu tasarısı ile beraber müzakere edilmesine karar verilmiş olduğu belirtilmiştir. Gürkan'ın teklifinde üç hususta değişiklik talep edilmiştir. Bu değişiklikler gazetede şu şekilde sıralandırılmıştır: “1. Mahkeme önünde yeminin, Müslümanlar için, Kur'an'a el basma suretiyle icra ettirilmesi. 2. Mahkeme önünde temsil salahiyetinin tarafların akrabalarına da verilmesi. 3. Boşanma davasında sulh teşebbüsünün aynı mahkemede ve ilk celsede yapılması”.⁹⁰⁷

16 Mayıs 1955 tarihli meclis birleşiminde Gayrimenkul Kiraları Hakkındaki Kanun müzakere edilmekteyken Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan, bu kanunla

⁹⁰⁴ Öztürk, K., a.g.e., 2000, C. 2, s. 701

⁹⁰⁵ ⁹⁰⁵ Öztürk, K., a.g.e., 2000, C. 2, s. 853; TBMM Albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980, Ed. Yıldırım S., Zeynel B. K., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 809

⁹⁰⁶ “Mahkemelerde Kur'an-ı Kerim'e El Basılması İçin Bir Kanun Teklifi Yapıldı”, Halkçı, 19 Ekim 1954, s. 1; Gürkan'ın yaptığı kanun teklifi Akşam gazetesinde de haberleştirilmiştir: “Boşanma Kolaylığı Ahmet Gürkan Bir Kanun Teklifi Yaptı”, Akşam, 20 Ekim 1954, s. 2

⁹⁰⁷ “Kur'an'a El Basarak Yemin Etme”, Halkçı, 20 Kasım 1954, s. 1

ilgili konuşulurken sadece mesken veya ticarethane üzerinde durulduğunu, oysaki mabetlerin dahi kiraya verildiğini ve bunun çok büyük bir yanlış olduğunu ifade etmiştir. Gürkan 2845 Sayılı Kanunla Vakıflar Genel Müdürlüğünün gerekli gördüğü cami ve mescitlerin tasfiye edilmesine ve kapatılmasına izin verildiğini, bu yetkinin suiistimal edildiğini ve bu suiistimaller doğrultusunda 500’den fazla cami ve mescidin kapatıldığını, satıldığını veya kiraya verildiğini belirtmiştir. İstanbul Çakmakçılar’da Hocapiri Camii’nden bahseden Gürkan, bu caminin Dikran isminde bir kişiye kiralandığını ve bu caminin kadın ayakkabısı imalathanesine çevrildiğini ifade etmiştir. Gürkan, aynı caminin minaresinin yıkıldığını ve içerisine “*yüz numara*” yapıldığını belirtmiştir. İstanbul’da 200’den fazla caminin kirada olduğunu, bu kiralanan yerlerde ise esnaf dükkânlarının olduğunu, bazılarında at nallandığını ve kimisinin gecekondu haline getirildiğini ifade eden Gürkan bir teklifte bulunmuştur. Görüşülen kanunun 1’nci maddesine şu şekilde bir fıkranın eklenerek mabetlerin kiralınması hatasından dönülmesi gerektiğini ifade etmiştir: “cami ve mescitler yani mabetler hiçbir suretle kiraya verilemez ve ibadethane olmaktan başka hiçbir iş için de kullanılamazlar”. Gürkan’ın konuşmasından sonra kendisine yönelik eleştiriler üzerine tekrar söz almış ve görüşülen kanunun 1’nci maddesine yönelik teklifinin hiçbir suretle dini istismar veya dini siyasete alet etme ile alakasının olmadığını, tamamen laik fikirli biri olarak kendisinin teklifte cami veya mescit demediğini, bu ifadelerin yerine genel manada mabet diyerek esasen kiliselerin dahi kiraya verilmemesi gerektiğini savunduğunu ileri sürmüştür. Gürkan’ın teklifi Geçici Encümen Mazbatası Muharriri Pertev Arat tarafından yorumlanmış ve encümence bu teklifin kabulüne gerek duyulmadığı belirtilmiştir. Arat, cami ve mescitlerin zamanında bu vasıflarının ortadan kalkması durumunda bu yerlerin artık cami veya mescitler gibi kutsi veya İslami bir anlamının kalmadığını ve bunların kiralınmalarında kiralayanın özgür olduğunu ifade etmiş ve eğer Gürkan’ın teklifi kabul edilirse kiralayan yani mal sahibinin sınırlandırılacağını belirtmiştir. Gürkan ise teklifinde direnmiş ve eğer bu teklif kabul edilmez de cami ve mescitler kiralınmaya devam ederse memleketin vicdan hürriyetinin ve dini hislerinin rencide olacağını savunmuştur. Nitekim Gürkan’ın teklifi oylanmış ve kabul edilmiştir. Bu teklif redaksiyon için encümene verilmiştir.⁹⁰⁸

28 Mart 1956 tarihli meclis birleşiminde ortaokullarda din derslerinin ne zaman okutulacağına dair sual münasebetiyle Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan söz almıştır. Gürkan, din dersinin ortaokullara teşmil edilmesi düşüncesinden rahatsız olanların olduğunu ifade etmiştir. Rahatsız olanlardan bir kısmının inanmış ve samimi olduklarını ve bunların pozitivist

⁹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 7, İnkat 76, 16 Mayıs 1955 Pazartesi, s. 278-284

veya tarihi materyalist eserler okuyarak düşünce yapılarını geliştirdiklerini belirtmiştir. Gürkan bu iki görüş için şu açıklamayı yapmıştır; “Onlara göre Allah fikri yerine maddeyi, pozitivistlere göre de Allah fikri yerine beşeriyet düşüncesini ikame etmekle medeniyet yürür”. Bu görüşlerin dışında din dersine politik sebepler doğrultusunda karşı çıkanların da olduğunu belirten Gürkan, buradaki amacın Demokrat Parti iktidarını ve dolayısıyla iktidar partisinin tesis ettiği vicdan hürriyetini ortadan kaldırmak olduğunu iddia etmiştir. Politik açıdan din dersleri aleyhinde olanların ardındaki kuvvetin Mason Locaları olduğunu belirten Gürkan, İngiltere-İskoçya Masonlarının neşrettiği bir tamimin İsviçre’de yayın faaliyeti yürüten Corporation gazetesinden tercüme edilen kopyasını işaret ederek şu noktalara değinmiştir:

Her Mason kendisini laikliğin bir misyoneri addetmelidir. Farmason, Masonluk tarafından verilecek karar üzerine kendi bayan ve çocuklarını dini inançlardan, ibadetlere iştirakten uzak tutmakla mükelleftirler. Masonlar; milli hareketleri laiklik istikametine doğru sürüklemekle mükelleftirler. Masonlar bilhassa kolayca boşanmak, meşru ve gayrimeşru çocukların bir tutulması, kiliselere vergi tarhı, ilk mekteplerde din derslerinin baskı altında bulundurulması hususunda tesirlerde bulunmakla da vazifelidirler.

Gürkan, Türk Masonlarının İskoçya’ya bağlı olduğunu, bunun için bu kurallara uymaları gerektiğini ifade etmiş ve böylece Türkiye’deki din derslerine karşı bu muhalefetin ortaya çıktığını veya çıkarıldığını ileri sürmüştür.⁹⁰⁹

22 Şubat 1957 tarihli meclis birleşiminde 1957 mali yılı Muvazenei Umumiye Kanunu müzakere edilmiş ve Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan bu sırada söz almıştır. İktidar ile muhalefet ilişkilerine değinen Gürkan, muhalefetin her daim iktidarın icraatları aleyhinde olduğunu veya bu icraatların iyi neticelerini görmezden geldiklerini ifade etmiştir. Gürkan, muhalefetin, Demokrat Parti’nin laiklik mevzuundaki anlayışını tasvip edip etmediğini asla açıklamadığını oysa parti programlarında da izah edildiği üzere laikliğin kendilerince şu şekilde algılandığını belirtmiştir: “Biz laikliği; devletin dine ve dinin devlete taarruz ve tahakküm etmemesi manasına alıyoruz. Yani devlet dine tahakküm etmez, din de devletin alacağı kararlara müdahale etmez. Devlet kanunlarını çıkarırken zamanın icaplarına uyar ve ona göre hareket eder”. Gürkan, laikliğin Fransız İhtilali sırasında doğmuş bir prensip sanıldığını ve ancak bu

⁹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İnikat 50, 28 Mart 1956 Çarşamba, s. 1344

prensibin şarktan garba yayıldığını ifade etmiştir. Laikliğin İslam dininde mündemiç olduğunu ifade eden Gürkan, tarihi misaller vererek iddiasını savunmuştur.⁹¹⁰

Ahmet Gürkan'ın Demokrat Parti iktidarı sırasındaki milletvekilliği süreci 10'ncu dönemle son bulmuştur. Daha sonra Adalet Partisi'yle tekrar meclise girecek olan Gürkan, 1960'tan ölümüne kadar birkaç eser kaleme almış ve yayımlatmıştır. Bu eserler şu şekilde sıralanabilir: “Mebusluğum: BMM’de İki Devre (1960)”, “İsmet Paşa’nın Beytülmalı (1970)”, “İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi (1965)” ve “Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar: 27 Mayıs-12 Mart (1973)”. Mebusluğum adlı kitabında çoğunlukla 9 ve 10'ncu devrede mecliste yaptığı konuşmaların, verdiği kanun tekliflerinin veya sözlü ve yazılı soru önergelerinin zabıt nüshalarına yer verilmiştir. Bununla beraber kısa kısa notlar ilave edilmek suretiyle kişisel düşüncelerini aktaran Gürkan, 9 ve 10'ncu devrelerde kendisine yöneltilen mürteci, inkılap karşıtı gibi eleştirilere de cevap vermiştir.⁹¹¹

1965 yılında Ahmet Gürkan tarafından yayınlanan bir başka kitap “İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi”dir. Gürkan bu kitabı 15 yıllık bir çalışma sonucunda kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu kitabı yazmasındaki en önemli sebebin İslam dininin terakkiye mani olduğunu öne sürenlere cevap vermek niyeti olduğunu belirtmiştir. Gürkan, din aleyhtarlığının Tanzimat’tan itibaren başladığını, yine bu dönem Masonların ülkede teşkilatlanmaya başladıklarını, Masonların bu yönde faaliyetlerde bulunduklarını, Cumhuriyet dönemiyle beraber komünizmin ve komünist iş birlikçilerin de bu yönde hareket ettiklerini ileri sürmüştür (Gürkan Tanzimat’la beraber laikleşmeye giden süreci din aleyhtarı bir süreç olarak nitelemiştir. Bu niteliğin Batılı eğitim alan üst düzey yöneticilerce ve Batılı ülkelerin etkisinde geliştiğini iddia etmiştir). Gürkan, kitabında Türkiye ve Ortadoğu’nun neden geri kaldığına cevap aramıştır. Gürkan’a göre Müslümanların veya Ortadoğu’nun geri kalışının asıl sebebi savaşlar ve yıkım felaketleridir. Gürkan, Ortadoğu’nun İslamiyet’in ilk devirlerinde gelişmiş bir medeniye sahip olduğunu ve Batı’yı etkileyen, önemli katkılarda bulunan bir yapıya sahip olduğunu da ifade etmiştir. Müslümanlığın terakkiye mani olmadığını defaten belirten Gürkan, tarihi sürecin incelenmesi sonucu asıl geri kalış sebebinin Müslümanların idarecilerinde görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Mezhep farklılığından doğan savaşların ve ikiye bölünmelerin, savaş ve işgallerin bu geri kalışa sebep olduğunu belirten Gürkan, Batı’nın bu derece büyük savaş, istila ve kötü idarecilere sahip olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber Batı’nın aydınlanmasında İslam’ın büyük bir rol oynadığını hatta bu aydınlanmanın yegane

⁹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 17, İnkat 43, 22 Şubat 1957 Cuma, s. 499-502

⁹¹¹ Gürkan, A. (1960). *Mebusluğum: BMM’de İki Devre*, Fakülteler Matbaası, İstanbul

kaynağının İslam medeniyeti olduğunu iddia etmiştir. Avrupa'nın yani Batı'nın Atilla'nın istilası dışında esaslı bir işgale uğramadığını ifade eden Gürkan, Avrupa medeniyetinin İslam medeniyeti temelleri üzerinde yükseldiğini belirtmiştir. Gürkan;

...hala İslamiyet'i, insanları uyuşturan ve kalkınmaya mani bir unsur olarak görenler, ne yazık ki, münevverlerimiz arasında az değildir. Garbın materyalizmine meftun olduğu için dini hislerini ve milli geleneklerini nazara almadan, garplıların karşısında, bir aşağılık duygusu içinde çırpındığımız, akla en uygun ve her ihtiyaca cevap verecek mahiyette olan dini inançlarımızı ihmal ettiğimiz ve büyük bir milletin evladı olduğumuzu unuttuğumuz müddetçe, aşağılık duygusu içinde, acemi ve beceriksiz bir taklitçi olmaktan çok zor kurtulacağız...

diyerek, dini akidelerden uzaklaşılarak İslam medeniyetinin unutulduğunu, Batı'yı taklitte ilerlenebileceği zannının Tanzimat'tan itibaren oluştuğunu ve komünistliğin ülke dinamiklerine sirayet ederek milleti dinden uzaklaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir.⁹¹² Gürkan'ın bu fikirleri tarihi gerçeklikten uzaktır. Avrupa'yı İslam Medeniyetinin etkilediğini söylemek mümkündür fakat tamamen İslam Medeniyetine mal etmek yanlıştır. Avrupa'da feodalitenin yıkılmaya başlamasıyla güçlü krallıklar ortaya çıkmış ve bu kralların etrafında sanat ve ilim adamları nüfuz kazanmıştır. Kilise skolastiğine karşı ilk karşı çıkışlar yine bu dönemde ortaya çıkmış ve Avrupa'daki Katolik tekliği parçalanmıştır. Rönesans, reform ve keşifler Avrupa'nın gelişiminde mühim rol oynamıştır. Ayrıca Gürkan'ın iddialarının aksine Avrupa'da da büyük mezhep savaşları olmuştur. Gürkan'ın tespitlerinden en isabetlisi kötü yöneticilere yönelik tespitidir. Kötüden kastımız iyi eğitilmemiş yöneticilerin yönetime gelmesi yahut yönetim erkinin kötüye kullanılması veya kendisi için suiistimal edilmesidir.

Gürkan'ın yazmış olduğu bir diğer eser “50'nci Yıl Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler; Başbakanlar 1919-1973” adlı kitaptır. Kitapta “İslam'da Hilafet 30 Yıldır” başlığıyla bir bölüm vardır. Bu bölümde Gürkan, bir hadis-i şerife dayanarak Hz. Muhammed'in kendisinden sonra devleti idare edeceklerle ilgili bir mesaj bırakmıştır. Hadise göre halifelerin 30 sene süreyle yönetimde olacakları ifade edilmiştir. Bu 30 seneden sonrakiler ise halife değil melik olacaktır: “Benden sonraki ümmetimde Hilafet otuz senedir. Bundan sonrası meliktir”⁹¹³. Gürkan'ın başka bir kaynaktan iktibas ettiği hadisın bir başka şekli de şu şekildedir: “30 yıllık Hilafet,

⁹¹² Gürkan, A. (1965). *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, s. 27, 352-359

⁹¹³ “Alhilafetü ba'di fi ümmeti selasune seneten sümme melikün ba'de zalike”

sonradan ısırıcı melikliğe intikal eder”⁹¹⁴. Bu hadisten hareketle Ahmet Gürkan ilk dört halife ile Hz. Hasan’ın halifelik sürelerini hesaplayarak 30 senenin bu halifelerle bittiğini ve bunlardan sonrakilerin hadiste de belirtildiği üzere melik olarak nitelendirebileceğini ifade etmiştir. 30 senden sonra hilafete gelenlerin “Müslümanlar üzerinde nüfuz sahibi olmak ve İslam birliğini temin etmek maksadıyla halifeliklerini” ilan ettiklerini fakat buna rağmen İslam birliğinin kurulamadığını ve Müslümanlar arasında ikilik çıktığını belirtmiştir. Hilafet müessesesinin değişen dünya şartları içinde İslam âlemi nezdindeki manevi itibarını yitirdiğini belirten Gürkan, eğer bu itibar geçerli olsaydı son Halife Abdülmecit Efendi’nin ülkeden çıkarılmasıyla birlikte başka Müslüman ülkelerce baş tacı edileceğini ifade etmiştir. Gürkan “1313 yıl evvel bir Hadisi Şerifle süresi 30 yıl olarak tespit edildiği için şer’an” hilafetin kapatıldığını ve 1924’de ise 431 sayılı kanunla bu müesseseye kilit vurulduğunu belirtmiştir. Gürkan son olarak hilafet hasreti çekenlerin bulunabileceğine inanmanın “safdililik” olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁵

4.3 11. Dönem Milletvekilleri

4.3.1 Bitlis

4.3.1.1 Salahattin İnan

İnan’ın özgeçmişine 9’ncu dönem milletvekilleri alt başlığı altında yer verildiğinden dolayı burada ayrıca değinilmemiştir. 1957 seçimlerinde 19767 oy alarak yeniden milletvekili seçilen İnan, bu dönemde Münakalat Encümeni’nde görev almıştır. 11 Ekim 1969’da vefat etmiştir.⁹¹⁶

4.3.2 Erzurum Milletvekilleri

4.3.2.1 Fethullah Taşkesenlioğlu

1920 (1336) yılında Erzurum’da doğan Taşkesenlioğlu’nun babası Mehmet Sırrı Bey, annesi Gülsan Hanım’dır. Az Arapça bilgisine sahip olan Taşkesenlioğlu üç çocuk babası olmuştur. Hususi medrese tahsili yapmış, çiftçilik ve ticaretle uğraşmıştır. 1950 yılından sonra Erzurum Meclisi Umumi, Daimi Encümen azalıklarında bulunmuştur. Ayrıca Demokrat Parti İl İdare Kurulu azası olan Taşkesenlioğlu, Demokrat Erzurum gazetesinin imtiyaz sahipliğini de yapmıştır. 1957 seçimlerinde 80942 oyla milletvekili seçilmiş ve dönem içinde Nafia Encümeni

⁹¹⁴ “sümme tasirü meliken aduda”

⁹¹⁵ Gürkan, A. (1973). 50. Yıl Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 1919-1973, Güneş Matbaacılık, Ankara, s. 51-53

⁹¹⁶ Arslan, Z. (2011). *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. DÖNEM 1957-1960*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, C. 3, s. 220

ile Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeni'nde çalışmıştır. 14'ncü dönemde de milletvekilliği yapmış olan Taşkesenlioğlu, 22 Nisan 1979'da vefat etmiştir.⁹¹⁷

2'nci bölümde Said Nursi'nin yurt gezisinden bahsetmiştik. Bu geziler sırasında Said Nursi'nin 31 Aralık 1959'da Ankara'da bulunduğu sırada onu ziyaret eden iki Demokrat Parti milletvekili bulunmaktadır. Bunlar Erzurum Milletvekili Fethullah Taşkesenlioğlu ve Muş Milletvekili Gıyasettin Emre'dir. Cumhuriyet Halk Partisi Van Milletvekili Abdülvahap Altınkaynak da Said Nursi'yi ziyaret etmek istemişse de Nursi tarafından bu ziyaret kabul edilmemiştir.⁹¹⁸ Buradan şu sonuca ulaşılabilir: Said Nursi kendi siyasi görüşünü belli etmek istemiş ve kendi cemaatine de bu yönde bir mesaj vermiştir.

4.3.2.2 Rıza Topçuoğlu

Topçuoğlu'nun özgeçmişine 9'ncü dönem milletvekilleri alt başlığı altında yer verildiğinden dolayı burada ayrıca değinilmemiştir. 1957 seçimlerinde 80805 oy alarak milletvekili seçilen Topçuoğlu, dönem içinde Ticaret Encümeni, İmar ve İskan Encümeni ve Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümenlerinde görev almıştır. 22 Ocak 1993'te vefat eden Topçuoğlu, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁹¹⁹

Samet Ağaoğlu, hapishanede yatmakta oldukları bir Ramazan ayında hapishane arkadaşlarınca hücre koridorlarının süslendiğini, halılar ve seccadeler örtüldüğünü belirtmiş, sesi güzel arkadaşlarının Mevlit ve arifede Kur'an okuduğunu ifade etmiştir. Ağaoğlu, Kur'an okuyanların Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu'yla Konya Milletvekili Mustafa Runyun olduğunu belirtmiştir.⁹²⁰ Görüleceği üzere dinin veya maneviyatın hapishanede yatmakta olan eski milletvekilleri üzerinde önemli bir etkisi vardır. Maneviyat onlara moral kaynağı olmaktadır.

4.3.3 Konya

4.3.3.1 Mustafa Runyun

1917 (1333) yılında Konya'da doğan Runyun'un babası Ali Bey, annesi Hatice Hanım'dır. Üç çocuk babası olan Runyun, ilkokulu Bursa'da bitirmiş, ardından Kur'an kursuna devam etmiş ve daha sonra Mısır'a giderek orta, lise ve yüksek tahsilini burada tamamlamıştır. Arapça bilen Runyun Camiül Ezher'de okumuş ve 1950 yılında yurda dönerek askerlik görevini

⁹¹⁷ Arslan, Z., a.g.e., 2011, C. 3, s. 368

⁹¹⁸ "Saidi Nursi Dün De DP'li İki Mebusla Görüştü", Cumhuriyet, 1 Ocak 1960, s. 1, 7

⁹¹⁹ Arslan, Z., a.g.e., 2011, C. 3, s. 371

⁹²⁰ Ağaoğlu, S., a.g.e., 2018, s. 241

yerine getirmiştir. Tahsili Maarif Vekaleti tarafından yüksek tahsil olarak kabul edilmiştir. 1952’de Diyanet İşleri Başkanlığı’na tayin edilen Runyun, 21 Eylül 1957 tarihine kadar Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu’nda görev almıştır. Yine aynı dönemde Hacı Bayram Camii’nde hatiplik ve Ankara İmam-Hatip Okulu’nda öğretmenlik yapmıştır. 1957 seçimlerinde 137998 oyla milletvekili seçilmiş ve dönem içinde Maarif Encümeni’nde çalışmıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden sonra Yassıada’da yargılanmıştır. Daha sonra Kayseri Cezaevinde hapis yatan Runyun, cezaevinden çıktıktan sonra Şişli Camii imam-hatipliğine tayin edilmiştir. 1970’te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Arapça öğretmenliğine getirilmiş ve 1981’de emekli olana kadar bu görevi sürdürmüştür. 1970’te İslami İlimler Araştırma Vakfı’nın kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Haziran 1988’de İstanbul’da vefat etmiş ve Sahrayıcedid Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁹²¹

Nevşehir Milletvekili Münip Hayri Ürgüplü, Türk Ceza Kanunu’nun 175’nci maddesinin⁹²² son fıkrasının tadili ve aynı maddeye iki fıkra ilavesi hakkında bir kanun teklifi vermiştir. Bu teklif ve Adalet Encümeni mazbatası 17 Şubat 1958 tarihli meclis birleşiminde müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Konya Milletvekili Mustafa Runyun söz almıştır. Runyun, “bu asil ve necip milletin içinden münevver geçinen bir zümre”nin dine, peygambere ve mukaddesata hakaret ettiğini ve bu hakaretleri ile ecdadın ruhunun incitildiğini belirtmiştir. Bu hakaretleri yapanların “Kemalizm” veya “inkılap” gibi kavramların arkasına sığındıklarını da ifade eden Runyun, bu gibi hareketlerin ardında komünizmin olduğunu da ileri sürmüştür. Öyle ki Runyun’a göre, komünistler inkılap, laiklik veya Kemalizm gibi kavramları ileri sürerek dine, mukaddesata hakaret etmekte ve genç nesli dinden uzaklaştırmak istemektedirler. Runyun konuşmasında bir başka noktaya daha dikkat çekmiştir. Runyun’un savına göre İslam dini dışındaki diğer dinlere laiklik, inkılap ve Kemalizm gibi kavramların arkasına sığınan kimselerce hakaret edilmemekte, sadece İslam dini hedef olmaktadır. Bu söylem diğer medrese eğitim almış bulunan milletvekillerince de dile getirilmiştir.⁹²³

23 Şubat 1958 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1958 yılı bütçesi müzakere edilmiştir. Bu bütçe üzerine Konya Milletvekili Mustafa Runyun söz almıştır. Runyun, seçimlerin sonucunda önemli bir vazifeye memur edilen milletvekillerinin, halkının ekseriyetinin Müslüman olduğu Türkiye’de, halkın dini ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef

⁹²¹ Arslan, Z., a.g.e., 2011, C. 3, s. 660-661; Şensoy, S. (2008). “Mustafa Runyun (1917-1988)”, TDV İA, İstanbul, c. 35, s. 245-246

⁹²² Türk Ceza Kanunu’nun bu maddesi “Hürriyet Aleyhinde İşlenen Cürümler” kısmının “Din Hürriyeti Aleyhinde Cürümler” başlığıyla ilgilidir: “765 Sayılı Türk Ceza Kanunu (Mülga)”, Lexpera Hukuk Bilgi Sistemi, erişim tarihi 10.05.2025; <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/turk-ceza-kanunu-765>

⁹²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 2, İnkat 39, 17 Şubat 1958 Pazartesi, s. 119-120

olduğunu belirtmiştir. Runyun’a göre nasıl ki milletin maddi ihtiyaçları karşılanmaktaysa manevi ihtiyaçları da karşılanmalıdır. İnsanların yaratılışından itibaren manevi bir varlığa inanma ihtiyacı duyduğunu belirten Runyun, dünyada vatan mefhumu bilinmezken din mefhumunun bilindiğini ifade etmiştir. Türk milletinin savaşlarda maddi imkânsızlıklara düştükleri anlarda maneviyata tutunarak dinç kaldıklarını ve başarıya ulaştıklarını belirten Runyun, Milli Mücadele’de de bu durumun vaki olduğunu ifade etmiş ve Mustafa Kemal’in de manevi kuvvetten istifade ettiğini izah etmiştir. Runyun, eğer dinden bahsetmek ve maneviyata sarılmak, dini siyasete alet etmek veya irticai bir hareket olsaydı, bunu en başta Atatürk’ün yapmaması lazım geldiğini ifade etmiştir. Dinin uzun yıllar ihmal edildiğini ve bu yüzden büyük boşluklar açıldığını belirtmiştir. Dinin ve din eğitiminin ehil insanlarca tatbik edilmesi gerektiğini belirten Runyun, bunun için bir takım müesseseler kurulması gerektiğini ve böylece dinin hurafelerden kurtulacağını, milletinse dini suiistimal eden kişilerden korunacağını ifade etmiştir. Diyanet İşleri’nin bütçesinin yetersizliğinden bahseden Runyun, biran önce Diyanet İşleri Teşkilat Kanunu’nun yürürlüğe girmesi gerektiğini belirtmiş ve imam-hatip mekteplerinde esaslı program değişikliklerinin yapılmasını savunmuştur. Runyun, dini milliyetin bekçisi ve muhafızı olduğunu ifade etmiş ve uzun yıllar dini bilgidan mahrum kalan milletin milliyet şuurunun azalacağını belirtmiştir. Bu nedenle önceki iktidarın yaptığı yanlışların yapılmaması gerektiğini ve maneviyata daha çok önem verilmek suretiyle milliyet esasının da kuvvetlenebileceğini ifade etmiştir.⁹²⁴

29 Aralık 1958 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Vaiz Başmakale*” başlığıyla bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazı Konya Milletvekili Mustafa Runyun’un, daha milletvekili olmadan önce 28 Aralık 1956 yılında Hacı Bayram Camii’nde Cuma hutbesi olarak verdiği vaazın sonraki senelerde tabedilip Runyun’un milletvekili olmasıyla tekrar gündeme gelen hutbesi üzerine yazılmış bir yazıdır. Runyun bu hutbesini veya vaazını 1958 yılında “*Özdemokrat Konya*” gazetesinde aynen yayımlamıştır. Bunun üzerine bu vaaz Cumhuriyet gazetesinin dikkatini çekmiştir. Vaazda “*Noel*”in bir Hristiyan âdeti olduğu ve bu nedenle Müslümanların yılbaşı adıyla bu günü kutlamalarının esasen Müslümanlığa mugayir olduğu belirtilmiş ve Müslümanların bu Hristiyan adetlerine alet olmamaları gerektiği ifade edilmiştir:

Ey Müslüman! Nasıl oluyor da, Hristiyan adetlerine, Noel bayramlarına sinende yer veriyorsun? İslam’a yabancı adetleri, o mübarek adetlerinden üstün tutuyor, tebrik teatisine vesile kılıyorsun... Bu gidişle çocuklarımızı

⁹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 2, İnkat 44, 23 Şubat 1958 Pazar, s. 454-456

vaftiz etmekte de bir beis görmeyeceğiz. Bunlar yalnız dini hisler değil, vatani duyguları da sarsıyor, din ve dini adetler milliyeti kurtaran yegane kuvvettir. Muhterem Müslüman! Bu milletin Türk ve Müslüman yaşamasını istiyorsan, yabancı adetlerin evladının kalbine nüfuz etmesine meydan verme, Noel bayramlarını ona bir hediye vesilesi sayma, Hristiyanlara benzememek için o gün evladına hindi yedirme, yaş çamları kesip de evini süsleme, Meryem Ana ışıǵı altında evladını yakma, dinine, milletine, mukaddesatına karşı kıskanç ol, bu cihadı asla küçümseme...

İktidar partisinin bir milletvekili olan Mustafa Runyun'un yerel gazete dahi olsa bir gazetede böyle bir yazı neşretmesi, Müslüman olmayan yani gayrimüslim vatandaşlara karşı da bir vekillik görevi yürüten tüm milletvekilleri içinde Runyun'u da kapsayan bir görevdir. Bu nedenle Runyun'un yazmış olduğu bu yazı gayrimüslim vatandaşlar nezdinde yanlış anlaşılmalara sebep olabilir veya gurur incitici addedilebilir. Milletvekili sadece kendi seçmenini, seçim çevresini veya parti seçmenini temsil edemez. Milletvekili seçildikten sonra tüm vatandaşları temsil etmeli ve onların dertlerini meclise getirmelidir. Türkiye'de gayrimüslimlerin de yaşadığı düşünöldüğünde Runyun'un bu yazısı hem laiklik esasına aykırı bir durum arz etmekte hem de vekâletin iyi niyetle kullanılmamasına bir örnek teşkil etmektedir. Eğer Runyun 1956 yılında vermiş olduğu hutbeyi tekrar gündeme getirmiş olmasaydı bu dediklerimiz olmayacaktı. Çünkü 1956 yılında bir milletvekili olmadığı için bunlar kendi düşünceleri olarak kalacak ve halka mal olmayacaktı. Runyun'un 1958 yılında aynı fikirleri gündeme getirmesi bu sonucu doğurmuştur.⁹²⁵

24 Şubat 1959 tarihli meclis birleşiminde 1959 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi müzakere edilmiştir. Bu müzakereler sırasında Konya Milletvekili Mustafa Runyun söz almıştır. Runyun, kendisinden önce bu konuda Halk Partisi Meclis Grubu adına konuşan Ankara Milletvekili Fuat Börekçi'nin "*dinin siyasete alet edilmesi*" meselesi üzerinde durduğunu belirtmiş ve Börekçi'nin bu söylemi üzerine şunları dile getirmiştir: "Bunu o kadar genişletiyorlar ki, adeta insan şöyle bir fikre sahip oluyor. Konuşmalarımızda Allah'ı zikretmek veya namaz kılmak, dini siyasete alet etmekmiş gibi bir telakki vardır". Runyun'un bu sözleri üzerine Ordu Milletvekili Atıf Topaloğlu, Runyun'a ve meclis riyaetine "Reis Bey, dinimize hürmet göstermiyor. Burada daha çok bu işi bilen arkadaşlar var, onlar konuşsunlar. Yobaz bu. İndirin aşağı" demiştir. Topaloğlu'nun "yobaz" ifadesiyle meclis içindeki sükunet bozulmuş,

⁹²⁵ Runyun, M. (1959). "*Milli Varlığımızı Yalnız İslam Adetlerine Bağlı Kalmakla Yaşatabiliriz!*", İzmir; "*Vaiz Başmakale*", Cumhuriyet, 28 Aralık 1958, s. 1, 5

sıralara vurulmak suretiyle Topaloğlu tenkit edilmiş, riyaset ortamı yatıştırmakta sıkıntı çekmiştir. Riyaset sessizliği sağladıktan sonra Topaloğlu'na kınama cezası vermek istese de Topaloğlu müdafaa istemiş fakat riyaset bu söylemle ilgili açıklama istemiştir. Topaloğlu bunun üzerine Fuat Börekçi'nin dini istismar edenlere karşı açıklamalar yaptığını belirtmiş, Runyun'un ise "Allah'ı ağza almayı, namaz kılmayı, politika yoluyla istismar eden" zihniyette olmakla suçlamış ve bu zihniyete sahip kişilere her zaman yobaz diyeceğini açıklamıştır. Riyaset, Topaloğlu'nun açıklamasını doğru bulmamış ve daha açık ifadeler kurmaya ve kişileri suçlamamaya veya tenkit etmemeye sevk etmiştir. Bunun üzerine Topaloğlu, doğrudan Runyun'a yönelik olan ifadesini geri almış ve yobaz söylemiyle dini politikaya alet edenlere karşı yobaz ifadesini kullandığını belirtmiştir. Runyun konuşmasına şu şekilde devam etmiş:

Bugün Avrupa'da birçok laik devletler reisi nutuklarında Allah'ın yardımıyla, Allah'ın izniyle diye söze başlarlar. Sayın İsmet İnönü bu son seçimlerde... nutkuna başlarken, kendisine Allah'ın izniyle başlamasını söylediklerinde, ben Allah'ı politikaya alet etmem demişlerdir. Bu nasıl bir zihniyettir. Allah'tan bahsetmek, politikaya alet etmek demek midir?

ve dinin ve dindarların Türkiye'nin ahlakını ve istiklalini muhafaza etmekteki tesirlerinden bahsetmiştir. İslam dinine mensup vatandaşların eski iktidar zamanında baskıya maruz kaldığını belirten Runyun, Lozan Antlaşması ile memleketteki gayrimüslimlere geniş bir din hürriyetinin tanındığını ve bunun doğru bir şey olduğunu fakat ülkenin çoğu vatandaşının Müslüman olduğu Türkiye'de önceki iktidarlarca laikliğin yanlış anlaşılması ve yanlış tatbiki neticesinde bu Müslüman gürhün din hürriyetinden mahrum bırakıldığını ileri sürmüştür. Runyun, laikliğin yanlış anlaşılıp yanlış tatbik edilmesinden dolayı vuku bulduğunu iddia ettiği örnekler vermiştir:

Ecdat yadigarı olan vakıflarımız, devri sabıkta telafisi kabil olmayan zararlar gördü. İnsafsızca elim darbelere maruz bırakıldı. Bazı devairde müdürlerden bazıları yine laikliği yanlış anlamaları yüzünden namaz kılan memurların bu dini vazifelerini ifa ettiklerinden dolayı sanki bir suç işlemiş gibi bunu sicillerine işledi, terfilerine mani oldu. Yine o devirde din bilgisi verenlere, kitabımız Kur'an'ı Kerim'i öğretmek isteyenlere, karakollarda dayak atıldı. ...bunlar mahkemeler ve hapisanelerle tehdit edildi. O devirde Cuma namazlarında camiler dolmazdı; fakat bugün Müslümanlar dini hürriyetlerine sahip oldukları için camilerimiz dolup taşıyor.

Din hürriyetinin Demokrat Parti iktidarı ile sağlandığını, dolayısıyla laikliğin esas doğru şeklinin Demokrat Parti iktidarınca tatbik edildiğini ifade eden Runyun, Ayasofya'nın cami olarak açılmasının halkça arzulandığını da belirtmiştir: “Türk milleti, Ayasofya'nın da cami olarak açılmasını sabırsızlıkla bekliyor. Ve bu arzunun da yine Demokrat Parti iktidarı sayesinde mümkün ve müyesser olacağına inanıyor”.⁹²⁶

24 Şubat 1960 tarihli meclis birleşiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1960 yılı bütçesi müzakere edilmiştir. Bu müzakere sırasında Konya Milletvekili Mustafa Runyun söz almıştır. Runyun birçok imzayı barındıran ve hademe-i hayratın maaşına dair olan önergelerinin kabul edilmesini rica ederek başladığı konuşmasına, Türkiye’de halen laikliğin anlamında mutabık olunmadığını birbirine zıt iki fikrin var olduğunu belirtmiştir. Runyun, Adnan Menderes’in şu ifadelerini “bu memlekette, laiklik sabık iktidar zamanında, yanlış anlaşılmıştır. Ve Yanlış tatbik edilmiştir” alıntılararak görüşünü Başbakan’ın sözlerine dayandırmıştır.⁹²⁷ Verilen önergede 1959 bütçesinde ayrılan kadro sayısının 1960’da da aynı miktarda kalması nedeniyle kasaba, köy ve şehirlerdeki ihtiyacın karşılanamadığına yönelik olup bu ihtiyaçların karşılanması için Diyanet İşleri bütçesinin 202’nci faslının 12’nci maddesine 600 bin lira ve 13’ncü maddesine de 1 milyon 800 bin lira ilavesini ve bütçeye bağlı D cetvelinin Diyanet İşleri Kur’an öğretici kısmındaki 661 adedinin 911 ve S cetvelindeki 8250 adedinin de 9 bin olarak değiştirilmesi istenmiştir. Bu önergede imzası bulunan medrese eğitimi almış milletvekilleri şu şekildedir: Mustafa Runyun (Konya), Fethullah Taşkesenlioğlu (Erzurum) ve Rıza Topçuoğlu (Erzurum). Verilen bu önerge oylanmış ve kabul edilerek encümene havale edilmiştir.⁹²⁸

27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra tüm Demokrat Partililer ve partiye yakınlığı bilinen bürokrat, gazeteci, öğretim görevlisi ve askerler Yassıada’ya yargılanmak üzere götürülmüştür. Yassıada yargılamaları nihayete ererken üç isim hakkında idam kararı kesinleştirilmiştir. Bu isimler eski Başbakan Adnan Menderes, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’dur. Refik Koraltan anılarında 15 Eylül 1961 sabahını şu şekilde izah etmektedir:

15 Eylül 1961 Cuma sabahı, Yassıada vakarlı bir sessizlik içinde canlandı. Ortalık henüz aydınlanmaya başlarken, o güne kadar hiç alışılmamış, benzeri duyulmamış bir olayla karşılaşıldı. Bu olay, alaca karanlığı yırtan gür ve iliklere işleyen yanık bir ezan sesiydi. Büyük bir huzur içinde okunan

⁹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 7, İnikat 44, 24 Şubat 1959 Salı, s. 647-649

⁹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, Cilt 2, İnikat 46, 24 Şubat 1960 Çarşamba, s. 367

⁹²⁸ A.g.z.c., s. 368-370

ezandaki bu tatlı ve gür ses, kaderin kendilerine reva gördüğü sonu öğrenmeye çağırıyordu.

Koraltan'ın not düştüğü o gün Yassıada kararlarının açıklandığı gündür. Koraltan, yazdıklarına şu şekilde devam etmiştir:

Adada Ramazan ayında kendi koğuşlarında Kur'an okunmasına bile izin verilmiyor, bu bir tertip olarak görülüyordu. Güryay için bu sebepten dolayı sanıklar kendisine “Allahsız gardiyan” ismini takmışlardı. Ama artık öyle bir kritik güne gelinmişti ki, hiçbir endişe ve korkunun önemi kalmamıştı. Tahsilini El-Ezher'de tamamlamış Konya Milletvekili Mustafa Rünyon bu bakı çemberini kırmış ve Ezan-ı Muhammedi'yi Yassıada semalarında okumuştur.

Koraltan'ın anlatımına göre Yassıada'da nihai sonucun belli olacağı gün Mustafa Runyun, askerlerin izin vermemesine rağmen ezan okumuştur.⁹²⁹ Bu askerlerce nihai günün sanıklara ne getireceği ve çoğunun idam veya hapis cezasına çarptırılacağı gerçeği doğrultusunda görmezden gelinen bir yasak da olabilir. Fakat Runyun'un ezanı izne tabi olmadan okuması hem diğer sanık arkadaşlarının hem de kendisinin maneviyatını güçlendirmek için yapılmış olabilir. Bir başka çıkarım ise Runyun'un bu hareketi yapma nedeni kendilerini yargılayan ve tutuklu tutanlara karşı bir eleştiri veya protesto oluşudur.

4.3.4 Muş

4.3.4.1 Gıyasettin Emre

Emre'nin özgeçmişine bir önceki bölümde yer verildiği için burada değinilmemiştir. 1957 seçimlerinde 20921 oyla milletvekili seçilen Emre, dönem içinde Maarif Encümeni'nde görev almıştır. Emre, 2 Ekim 2008'de vefat etmiştir.⁹³⁰

Gıyasettin Emre 27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra Yassıada'da yargılanmış, siyasi yasaklı olmuş ve uzun süre tutuklu olarak yaşamıştır. Emre, 1990'lar ve 2000'lerde yazdığı makaleleri yeğenlerinin isteği ve yardımıyla bir araya getirmiş ve “*Medreseden Meclis'e Meclis'ten Yassıada'ya*” başlığıyla bir kitap hazırlamıştır. Kitapta birçok yerde laiklikten ve inkılaplardan bahsedilmekte, 1923-1950 yılları arasındaki Türkiye ve yöneticiler ağır bir şekilde eleştirilmektedir. Genel hatlarıyla kitapta laikliğin tatbik şekli, kılık kıyafet

⁹²⁹ Koraltan, R. (2013). *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar DP'nin Kurucusu Anlatıyor*”, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 220

⁹³⁰ Arslan, Z., a.g.e., 2011, C. 3, s. 760

kanunundan ve harf inkılabından bahsedilmektedir. Bununla birlikte Emre'nin Said-i Nursi'ye büyük bir saygı beslediği ve onun fikirlerine önem verdiği bu kitapta yazdıklarından anlaşılmaktadır. Öyle ki siyasi hayatından önce de Said-i Nursi ile iyi ilişkileri olan Emre, siyasete atıldıktan sonra da bu ilişkiyi sürdürmüş ve hatta kendi anlatımıyla siyasete Nursi'nin icazetiyle girmiştir. Kitapta anlatılana göre Gıyasettin Emre'nin dedesi Said-i Nursi'nin hocasıdır. Said-i Nursi bu nedenle Emre'ye özel bir ihtimam göstermektedir.

Bahse konu olan kitapta, Gıyasettin Emre, aile şeceresine dayanarak Hz. Ömer'in soyundan gelmektedir. Buhara Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Hz. Ömer'in torunlarından Kasım oraya gelmiş ve yerleşmiştir. Bir süre Buhara valiliği yaptıktan sonra valilikten ayrılarak ilimle iştigal etmiş ve medreseler kurmuştur. Moğol istilalarında ailesinden birçokları katledilmiş ve kimisi de Buhara'dan Mahan'a (Maveraünnehir) gitmiştir. Sağ kalan aile fertleri Mahan'dan Irak'a gitmiş ve tedrisatla ilgilenmişlerdir. Aile oradan Mardin, Diyarbakır ve Bitlis tarafına yayılmıştır. Irak'tan Mardin'e ilk gelen atasının Sultan Şeyhmus Zuli olduğunu ve Zuli adında bir tarikatın başı olduğunu ifade eden Emre, babasının anne tarafının Norşin şeyhlerinden olduğunu belirtmiştir. Tekke ve zaviyelerin ilgasına dair kanun çıkarıldıktan sonra medreselerin kapatıldığını, birçok din âliminin asılmış olduğunu belirtmiş ve Kur'an okumanın bile yasaklandığını ileri sürmüştür. Buna rağmen Norşin ve Ohin medreseleri yer altı faaliyeti ile birçok din âlimi yetiştirmiş ve bunlar Edirne'den Ardahan'a kadar yayılmışlardır. Emre, 1925'ten 1950'ye kadar dinin ve Müslümanların büyük bir baskı altında olduğunu şu şekilde izah etmektedir: “tek bir caminin temeli atılmaz ve hatta birçok camiler satılırken; 1950'den sonra camilerin inşaatlarına başlanmış, Kur'an kursları açılmış, ezan Arapça olarak okutulmaya başlanmış, Müslümanlar da Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı olarak kabul edilmiş ve inançlarında serbest olmaları gerektiği kanaati yaygınlaşmıştır”. Medrese eğitimi almış diğer milletvekilleri doğrudan Atatürk'ü hedef almazken, Atatürk inkılaplarının ve ilkelerinin tatbik edilmesinde dönemin Başbakanı olarak İsmet İnönü'yü suçlarlarken Gıyasettin Emre doğrudan Atatürk'ü ve onun dönemini hedef göstermiş ve eleştirmiştir. Bu eleştirilerin bazen çok ileri safhaya geçerek hakaret haline geldiği de olmuştur. Emre, Atatürk gibi bir inkılapçıya çok nadir rastlanacağını ifade etmiştir. Fakat bu ifadesinin ardından şu sözleri söylemek suretiyle Atatürk'ün İslam'ın yerine laikliği getirdiğini belirtmiştir: “En ceberut, en büyük hükümdarlara, peygamberler dinler getirdiği zaman onlar; “biz sizin getirmiş olduğunuz dini kabul etmiyoruz. Aba ve ecdatlarımızdan bize intikal eden dinlerin üzerindeyiz” demişlerdir. Atatürk ise, İslam dininin yerine laikliği koydurmuş ve benimsetmiştir”. Emre, bu söylemle de kalmayıp hiçbir hükümdarın bir günde memleketteki

bütün insanları cahil addederek harf inkılabı yapmamıştır demekte ve esasen bu inkılapla halkın cahil bırakıldığını ileri sürmüştür. Atatürk'ün halkın giyimine dahi karıştığını ve bunun dünyada bir benzerinin olmadığını ifade etmiştir: “Hiçbir hükümdar vatandaşlarının giyimine karışmamış, şöyle giyineceksiniz dememiş, bir kıyafet kanunu çıkartmamıştır. ...Harf inkılabı gibi büyük bir inkılabı yaparak, bir günde bütün alimleri ve kalemşorları cahil hale getirebiliyor...”. Emre, Fransız İhtilali'nden sonra krallıkların, padişahlıkların ve diktatörlüklerin zamanla tarihe karıştıklarını belirtmiş, bu süreçte devrim yapanların olduğunu (Lenin, Stalin ve Mao gibi) ve bunlarında zamanla tarihe karıştıklarını ve tarihi ömürlerinin 100 seneyi dahi bulmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte o dönemin isimlerinden sadece Atatürk'ün ve onun inkılabının devam ettiğini belirtmiştir:

Atatürk'ün İzmir'deki İktisat Nutku ve Büyük Nutuk'tan başka yazdığı veya yazdırdığı fazla bir şey yok. O dönemdeki kanunların da hepsi Avrupa kanunlarından iktibas edilerek kanun haline getirilmiştir. Bütün bunlara rağmen hepsi gidiyor, Atatürk kalıyor. Bunun bir hikmeti olmalı. Ya bu millet hududumuz içindeki insanlar, Osmanlı'dan kalma bir zihniyetle bir efendiye ihtiyaç duymuş ve Atatürk üzerinde karar vermiştir. Ya da gerçekten bugün 70 milyona varan bu insanların içerisinde Atatürk'ün ka'bına varacak birisini yetiştirememiştir. Herkes gitmiş, Atatürk var. Hatta Atatürk o derece var ki, Atatürk ve Atatürkçülük namına dini vecibelerini tüzük ve nizamlarla kaldıran ve o vecibelerin ifasına mani olanlara karşı kimse ses çıkarmıyor. Çünkü Atatürk böyle emrediyor diyorlar.

Gıyasettin Emre, Atatürk'ün büyük bir devlet adamı, büyük bir kumandan, büyük bir fatih olarak kabul edildiğini ve dünyada buna benzer vasıflarda birçok kişinin yetiştiğini, diğer isimlere karşı eleştirinin yapılabildiğini fakat Atatürk'ün bir *tabu* haline getirilerek eleştirilemeyecek bir noktaya taşındığını ifade etmiştir.⁹³¹ Emre'nin Atatürk'ün iki eseri üzerinde durduktan sonra başka eseri yoktu demesinden hareketle birkaç şeye temas etmemiz gerekmektedir. Atatürk'ün İzmir Nutku ve Büyük Nutuk'undan başka askerliğe, dile, matematiğe ve Türk devlet teşkilatına dair eserleri bulunmaktadır. Bu bakımdan Emre'nin tarihi bilgisi noksandır. Öyle ki kitabın başka bölümlerinde de bu anlaşılmaktadır.

Gıyasettin Emre, bir başka yazısında dünyaya birçok ilke koyucuların geldiğini, bunların heykellerinin dikildiğini fakat hiçbirisinin bir asır devam etmediğini belirtmiş ve üstü

⁹³¹ Emre, G. (2006). *Medreseden Meclis'e Meclis'ten Yassıada'ya*, Kent Yayınları, İstanbul, s. 15, 17, 22-23, 57

kapalı bir ifadeyle Atatürk'ün ve onun ideolojisinin ve heykellerinin de bir gün yıkılacağını fakat İslam dininin koyduğu prensiplerin yüzyıllar boyunca yaşadığını ve yaşayacağını ifade etmiştir:

...dünya meşhurlarının koydukları ilkeler ve diktikleri heykellerin hiç birisi bir asır devam etmemiştir. Bu tarihin hükmü ile sabittir. Yaşadığımız asırda da heykellerin nasıl yıkıldığını, ilkelerin nasıl çöpe atıldığını görüyoruz. İşte Lenin, Mao, Stalin ve diğerleri. Demek ordular dahi bunları uzun zaman muhafaza edememektedir. Fakat on beş asırdır İslam dininin koyduğu prensipler devam ediyor; hem de tek bir tahrifat kabul etmeksizin.

Emre, Atatürk hakkında ifade edilen büyük kurtarıcı söylemine de karşı çıkararak şunları ifade etmiştir:

...bu zalimleri Müslümanlara “din kahramanı” olarak gösterme çabası içine gir ve “bunlar olmasaydı, bu memleketi kurtarmasaydı, şimdi ne bu camiler vardı ve ne de bu camilerde ezan okunurdu” de. Peki bunu söyleyenler hiç utanmıyorlar mı ki, düşmanın dahi ahır haline getirmedeği camileri ahır haline getirenleri temize çıkarıyoruz. Yoksa bunlar, camilerin mülkiyetinin satıldığını, minarelerinin yıkıldığını mı inkar edecekler. Esas memleketi kurtaranlar camilerine, minarelerine, ezanına, bayrağına bağlı olan Müslümanlardır.⁹³²

Gıyasettin Emre'nin bir diğer yazısında Lozan Barış Antlaşması'nın İtilaf Devletlerince imzalanmasında hilafetin kaldırılması şart koşulmuş, dinin memlekette serbestçe yaşanmasının önüne geçilmesi ve milletin dinsizleştirilmesi istenmiştir. İrticai isyanların ve Osmanlı özleminin dile getirildiği zamanlarda Rusya ve Avrupa'nın “*Cumhuriyetçilere*” yardım vaadinde bulunduğunu ileri sürmüştür.⁹³³ Emre'nin tarih bilgisi noksanlığına değinmiştik. İşte bu da onlara bir örnektir. Lozan daha hilafet tartışmaya açılmamışken imzalanmıştır. Türkiye gündeminde o sırada hilafet yoktur, tek amaç nihai barışa varmaktır. Bununla birlikte irticai isyanlarda Avrupa'nın Türk hükümetine destek verdiği meselesi de tarihi gerçeklerden uzaktır. Öyle ki Şeyh Sait Ayaklanmasının tarihine bakıldığında ve o dönem Türkiye'nin hangi sorunu çözmeye çalıştığı hatıra getirildiğinde bu yanlışlık anlaşılacaktır. Atatürk dönemi boyunca Şeyh

⁹³² Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 76, 78

⁹³³ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 44-45, 322

Sait Ayaklanması dışında diğer irticai isyanlarda da dış ülkelerin yardım ve yataklığını görmekteyiz.

Gıyasettin Emre bir başka yazısında laikliğin tanımının din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olduğunu ifade etmiş, laikliği benimsemiş diğer ülkelerde bunun bu şekilde tatbik edildiğini fakat Türkiye’de bunun bu şekilde uygulanmadığını belirtmiştir. Ayrıca laikliği tatbik eden diğer ülkelerin din işlerini cemaatlara bıraktığını fakat cemaat yapılanmasının Türkiye’de olmadığını ifade etmiştir. Emre, Hristiyan toplumlardaki gibi bir cemaat yapılanmasından bahsetmiş ve Türkiye’de Diyanet İşleri’nin özerk bir yapı olması gerektiğini belirtmiştir. Emre, birçok meselede Batılılaşma taraftarı olanların laiklik tatbiki noktasında Batılılaşmayı unuttuklarını ifade etmiştir: “İbadetlerini kendi din ve mezheplerine göre ifa eden dindarların yakasına yapışıp zindan ve hapishanelerde çürütenler ve inim, inim inleyenler Avrupalıyız diye böbürlenirken, neden iş laikliğe gelince Avrupalı olamıyorlar?”. Emre, 1990’da kaleme aldığı bu yazısında, yıllardır İslam dininin insanlığa bir “öcü” gibi gösterildiğini, Müslümanların “Ey Rabbim, bizi şu şeriattan koru” demek noktasına getirildiğini ve yüzyıllar boyunca halifeliliği bünyesinde barındıran Osmanlı’nın yıllarca eğitim kademelerinde kötülendiğini veya unutturulmaya çalışıldığını iddia etmiştir:

Eski usul ve ananelerini yıkan bir kısım devletler komünistliğe, bir kısmı cumhuriyetçiliğe, bir kısmı ırkçılığa yönelmiştir. Dünyanın üç kıtasına hakim olmuş olan Osmanlı Devleti’nin yıkılışından sonra, bizde de maziye küll halinde red ve inkar eden bir zihniyete sahip zevat tarafından Cumhuriyet kurulmuş ve cumhuriyeti kuranlar “Hakimiyet bila kayd u şart milletindir” vecizesini Büyük Millet Meclisi’nin duvarına yazdırmışlardır. Fakat her nedense bir türlü cumhuriyetin sistemini kuramadıkları gibi mutlakıyet dönemlerinde dahi rastlanmayan milleti buzhanelerde dondurmak gibi fermanlar ile milleti idare etmişlerdir.⁹³⁴

Gıyasettin Emre’ye göre, laikliğin halkın anlayabileceği bir tanımının yapılmamış, devlet ve askeriyede görev alan kişilerin çeşitli laiklik görüşü olmuş ve bunun neticesinde dine baskı yapılmıştır. Öyle ki Emre, laikliğin İslam’a zıt olduğunu ifade etmiş fakat yıllarca bunu kimsenin idrak edemediğini iddia etmiştir.⁹³⁵

⁹³⁴ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 46, 63, 220

⁹³⁵ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 55

Emre, Türkiye’de 1946’ya kadar olan dönemde milletin hakimiyetinin sözde kaldığını, esasen yöneticilerin kendi tayin ettikleri milletvekillerinin meclise girdiğini ve bunların Türk halkına yabancı ilke ve kanunlar çıkarttıklarını ifade etmiştir. Yıllar geçmesine rağmen çıkartılan ilke ve kanunların halk nezdinde hala benimsenmediğini belirtmiştir. Tarih boyunca birçok ülkede birçok diktatörün yönetime gelmiş olduğunu belirten Emre, bu diktatörlerden hiçbirinin kendi halkına kılık kıyafet kanunuyla bir kısıtlamaya gitmediğini ifade etmiştir. Devlet sadece memurun, polisin ve askerin giyimini belirlemelidir. Kılık kıyafet kanununa veya ilkelere karşı en ufak eleştirinin yargıya taşındığını, bu eleştiriyi yapanların isyancı addedildiğini hatta idam sehpalarının kurulduğunu iddia etmiştir. Ulus devlet inşasını da eleştiren Emre, Türkiye’deki tüm vatandaşların “*Türk*” kimliği altında birleştirici bir üst kimliğe sahip olmalarının yanlış olduğunu belirtmiş ve Türklük ve Türklüğün tarihi menşei hakkında Dil ve Tarih kurumlarınca yapılan araştırmaların gülünç olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁶

Emre’nin yazmış olduğu bir diğer yazıda Millî Mücadele yıllarında Millî Mücadele karşısında yer alan isyanların “*dinsizliği*” kabul ettirmek için yapılan hareketlere karşı doğan tepkiler olduğu ifade edilmiştir: “Dinsizliği kabul ettirmek için yapılan hareketlere karşı halkın tepkisinden doğan, güya isyan imiş gibi telakki edilen hadiseler...”. Emre’nin bahsettiği isyanlar Şeyh Eşref Ayaklanması, Bozkır Ayaklanması, Düzce Ayaklanması vb. hadiselerdir. Demokrat Parti dönemine gelinceye dek Türkiye’de bu ve benzerleri tekrar etmiş, dinsizliğe yani laikliğe karşı bir tepki olarak doğmuş ve isyan telakki edilmiştir. Emre’ye göre halkın tepkisi, Ankara’nın başkent yapılması, hilafetin kaldırılması, “*şeriatın yasaklanması*” ve Atatürk’ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile artmıştır. Bu tepkinin yatıştırılması için Kazım Karabekir’in öncülüğünde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş fakat bu partinin halkın teveccühünü alması dolayısıyla çok geçmeden kapatılmıştır. Aynı durum Fethi Okyar’ın kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda da yaşanmıştır. Tepki azalsın diye kurulan bu partiler halk nazarında destek görünce kapatılmışlardır.⁹³⁷ Emre’nin belirtmiş olduğu isyanlar İstanbul hükümetinin veya İtilaf Devletleri’nin kışkırtması sonucunda Millî Mücadele karşıtı isyanlardır. Bunların hiçbirinin dinle alakası yoktur. Buna rağmen Millî Mücadele kadrosu isyancılar tarafından dinsiz addedilmiş ve din adına bu isyanlara girilmiştir. Oysa bu isyancılar İtilaf Devletlerince veya İstanbul hükümetince kullanılan bir maşadır. Bununla birlikte Millî Mücadele kadrosu özellikle Mustafa Kemal yayınladığı tüm bildirilerde saltanat ve hilafetin kurtarılacağına dair açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Millî Mücadele döneminde bir laiklikten

⁹³⁶ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 63-64

⁹³⁷ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 70

bahsedilemeyeceği gibi Cumhuriyet yıllarında uygulanan laiklikte dinsizlik değildir. Laiklik yanlış veya eksik uygulanmış olabilir fakat bunu dinsizlik addetmek büyük bir hatadır.

Gıyasettin Emre 1999 yılında “*Sağlık Elemanları Vakfı*”nın düzenlediği bir iftar programında konuşma yapmıştır. Emre, bu konuşmada Demokrat Parti’nin halkın sesi olduğunu, Demokrat Parti ile hürriyet rüzgârlarının estiğini ve Başbakan Adnan Menderes’in halka yakın bir insan olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Adnan Menderes ve Said-i Nursi arasındaki irtibata da değinen Emre bu konuda şunu söylemiştir: “Menderes’in manevi dayanağı Bediuzzaman’dı. O gidince pelinden Menderes de gitti”.⁹³⁸

Gıyasettin Emre, birçok yazar ve gazeteciye röportaj vermiştir. Bunlardan biri H. Hüseyin Ceylan’dır. Ceylan, Emre’ye röportaj sırasında birçok soru sormuştur. Sorulardan biri 1950’ye dek Türkiye’de din-devlet ilişkileri açısından inanan insanların durumlarının nasıl olduğuna yöneliktir. Emre bu soruya, sadece din eğitiminin yasaklanmadığını, her türlü dini eğitim veren müesseselerin kapatılıp dini tedrisata son verildiğini, Müslümanların ellerinden ezan ve Kur’an’ın alındığını belirterek ve Kur’an okumanın yasak olduğunu ifade ederek cevap vermiştir:

1928-1946 yılları arası nerede bir Kur’an okutan, Kur’an öğreten hoca efendi var. Yirmi yaşındaki jandarmalar hemen dipçikleriyle ve postallarıyla o alimlerin hemen ensesindeler. Ve peygamberimiz döneminden bugüne Müslümanların tek ortak İstiklal Marşı olan ezan da bu inançsızlık döneminden payesini alıyor ve “Allah’u Ekber’dan, Tanrı Uludur’a dönüşüyor.

Emre, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da 1925-30 yılları arasında birçok hacı, hoca ve müderrisin katledildiğini iddia etmiş ve “devletin o zamanlar din üzerindeki tahakkümü ve dini baskı altına alması kelimenin tam anlamıyla dinsizlikten başka bir şey değildi” demek suretiyle o dönemin yöneticilerini dinsizlikle itham etmiştir. Emre dine baskı yapıldığını ve dindarların hayli ezalar çektiğini belirtmiş, bunu yapanları ise İslam düşmanı olarak nitelemiştir. Ceylan’ın din düşmanlığının yapılma sebebini sorması üzerine Emre şu cevabı vererek esasen bu baskının hilafetin geri getirilmemesi için yapıldığını ileri sürmüştür:

Birçok sebebi var. En başta Osmanlı bir halifelik merkezidi ve makam-ı hilafet Osmanlı’da bulunuyordu. Dini eğitime son verilmezse ve şeriata ait uygulamalar son bulmazsa devletin yeniden hilafete dönüşü söz konusu

⁹³⁸ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 289

olabilirdi diye düşünölmüştür. Bu sebeple de dini duyguyu geliştirici, dolayısıyla da İslam'ı geliştirici her şey devlet eliyle yasaklanır olmuştur.

Emre'ye göre o dönemde Müslömanlara ve İslam'a yapılan bu baskılar ne 1980 Darbesinden sonra darbeyi gerçekleştiren komutanlarca ne de 1980'lerde başlayan Bulgaristan Türklerine yönelik baskılara benzemektedir. 1950'ye dek yapılan baskı her iki örneğe kıyasla daha ağırdır.⁹³⁹

H. Hüseyin Ceylan, Emre'ye Türkçe ezan uygulamaları hakkında da bir soru sormuştur. Emre bu soruya kendi doğup büyüdüğü topraklardan örnek vererek cevaplamıştır. Emre'ye göre Türkçe ezan uygulaması Doğu illerinde özellikle kırsal kesimde hemen hemen hiç Türkçe okunmamıştır. Emre, şehirlerde, jandarma ve memurların bulunduğu yerlerde bu uygulamanın yapıldığını belirtmiştir.⁹⁴⁰ Emre'nin anlattıkları ve kaleme aldıkları ajitasyon ve abartıdan çokça nasibini almıştır. Dine özellikle İslam'a olan bir baskının olup olmadığı konumuz dahilinde değildir. Fakat Emre'nin anlattığı noktada bir baskı ve zulüm olmadığı da aşikârdır. Öyle ki Gıyasettin Emre medrese eğitimi almış biridir. Bu eğitimi yaşı gereği 1910'ların ikinci yarısında aldığını düşünürsek o dönem Osmanlı Devleti'nin yönetimi devam etmektedir. Bununla beraber Emre'nin dışında medrese eğitimi almış bir diğer isim Fethullah Taşkesenlioğlu'dur. Taşkesenlioğlu 1920 yılında doğmuştur. Dolayısıyla medresede eğitim aldığı dönem Cumhuriyet'in kurulmuş olduğu bir dönemdir. Taşkesenlioğlu'nun bu eğitimi serbestçe alabiliyor olması Emre'nin iddialarının aksini veya abartısını göstermektedir.

4.3.5 Van

4.3.5.1 Abdölvahap Altunkaynak

1896 (1312) yılında Erciş'te doğan Altunkaynak'ın babası Muhammet Bey, annesi Emine Hanım'dır. Beş çocuk babası olan Altunkaynak'ın bildiği diller arasında Arapça ve Farsça bulunmaktadır. Erciş'te medrese eğitimi aldıktan sonra bir süre müderrislik yapan Altunkaynak, Cumhuriyet'in ilanından sonra maaşlı vaizlik görevinde bulunmuştur. İslam Hukuku üzerinde ihtisas yapmış olan Altunkaynak, çiftçilik, amatör arıcılık ve kuyumculukla uğraşmıştır. 1957 seçimlerinde 29840 oy almış olan Altunkaynak (CHP), dönem içinde Divanı Muhasebat Encümeni, Maarif Encümeni ve Meclis Kütüphanesi Encümeni'nde görev almıştır. 5 Kasım 1965 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁴¹

⁹³⁹ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 318-319, 323

⁹⁴⁰ Emre, G., *a.g.e.*, 2006, s. 326

⁹⁴¹ Arslan, Z., *a.g.e.*, 2011, C. 3, s. 965

5. SONUÇ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan birtakım düşünsel altyapı vardır. Bu Osmanlı ıslahat çalışmalarının bir neticesidir. Osmanlı'da askeri alanda başlayan ıslahatlar zamanla yerini sosyal ve idari ıslahatlara bırakacaktır. II. Mahmut'un sosyal ve idari alandaki ıslahatları I. Abdülmecit zamanında yayınlanan Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gelişecektir. Bu fermanlar ve yol açtığı ıslahatlarla Osmanlı'da bir kimlik kazanan reaya, artık hukuken birer eşit vatandaş olarak kabul edilecektir. Müslüman ve Gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın her vatandaşın canı, namusu ve mali varlığı devlet güvencesi altında olacak, adil yargılanma ve kendini savunabilme hakkına sahip olabilecektir. İşte bu durum Osmanlı'da laikleşmenin başlangıcı olacaktır. Osmanlı bu ıslahatları her ne kadar laikleşme olgusu uğrunda yapmıyor olsa da düşünsel anlamda laikleşen bir toplum ve bir idari yapı oluşturmaya başlamıştır. Dini kimliğe bakılmaksızın her Osmanlı vatandaşı Osmanlıcılık ideolojisi ve üst kimliği ile anılagelmıştır. Bu Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik akımına karşı bir önlem olarak geliştirilen bir düşüncedir ve başlıca amacı Osmanlı'da ulusal isyanların önüne geçilmesi, Osmanlı'nın dağılmasının önlenmesidir. Fakat Osmanlıcılık ideolojisi Osmanlı'daki isyanları durdurmaya yetememiş, yabancı ülkelerin müdahale ve desteğini kazanan Balkan ülkeleri isyan etmeye başlamış ve nihayetinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Osmanlı'da düşünce adamlarının öne sürdüğü ve desteklediği bir diğer mesele ise meşruti bir idare fikridir. Bu fikir II. Abdülhamit'in iktidara gelmesiyle birlikte gerçekleşecek olsa da II. Abdülhamit bu meşruti idareyi 2 sene gibi kısa bir süre zarfında kaldıracaktır. Tarihte I. Meşrutiyet olarak adlandırdığımız bu zamandan sonra II. Abdülhamit otoriter bir yönetim oluşturacak ve İslamcı bir ideoloji izleyecektir. Bu durum alttan alta gelişen Türkçülük ideolojisine ve İttihat ve Terakki oluşumuna zorlu bir süreç yaşatsa da hem ülkede hem de ülke dışında teşkilatlanmış İttihatçılar nihayetinde 1908'de II. Abdülhamit'e meşrutiyeti tekrar ilan ettirmekte başarılı olacaklardır. İttihatçılar da başta Osmanlıcılık bir ideoloji izlemek zorunda kalacaklardır. Balkan nüfusunun tamamının Osmanlı'dan ayrılmaması ve diğer coğrafyalardaki tebaasını genel manada kucaklayıcı olarak görünmek için bu gerekli bir davranıştı. Fakat Osmanlıcılık Balkan Savaşları ile tarihe karışırken, II. Abdülhamit'ten İttihatçılara miras kalan İslamcılık ise I. Dünya Savaşı sırasında tarihe karışacaktır. Bu etki tepkinin doğurduğu bir sonuç Türkçülük fikrinin kuvvetlenmesi ve artık Osmanlı elitinin bu fikre sarılması olmuştur. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sonrası parçalanması ve işgal edilmesi sonrasında başlayacak olan Millî Mücadele devresinde Osmanlı'dan miras kalan düşünsel altyapı ince ince işlenerek başarılı bir

ideoloğun ellerinde yani Mustafa Kemal'in ellerinde yeni bir devletin inşa edilmesini sağlayacaktır.

Mustafa Kemal'in yürüttüğü Millî Mücadele'nin amacı işgal edilen ülkeyi düşmandan kurtarmaktı. Bu nedenle laik-antilaik gibi bir tartışma gündeme gelmemiştir. Millî Mücadele devresinde hilafetin kurtarılması gibi noktalara sıkça temas eden Mustafa Kemal, bir takım dini liderleri etrafında toplamış, kurulacak mecliste bu dini liderlerden bir kaçı mebus olmuş ve kurulan yeni meclis dini bir törenle açılmıştır. Bu durum dönemin şartlarına göre incelendiğinde İstanbul hükümetinin ve İngiliz destekçisi propagandacıların Millî Mücadele'de görev alanları dinsiz, komünist ve isyancı olarak göstermelerine, haklarında fetva çıkartmalarına ve idam kararı almalarına karşı bir tedbir olarak düşünülebilir. Nitekim 1923'te Cumhuriyet kurulduktan sonra sırasıyla yapılan inkılaplardan yola çıkarsak laikliğin Türkiye'de inşa edildiğini görmek mümkündür. Bununla birlikte laiklik kurulmak istenen ulus-devlet inşasında önemli bir işleve sahiptir.

Cumhuriyet inkılaplar doğrultusunda gelişim gösterip çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşırken, bu duruma engel olmak ve eskiye dönmek isteyen bazı kesimlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Aslında Millî Mücadele devam ederken, İstanbul Hükümeti ve İngilizler bu mücadeleyi yürütenleri dinsizlikle suçlayarak halkı kışkırtıyorlardı. Kışkırtmalar Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiştir. Etnik ayrılıkçı kimliğini gizlemek, isyanına dini bir hava vermek ve yanına bu dini havadan dolayı yandaş çekebilmek için uğraşan Şeyh Sait'in başlattığı isyan buna bir örnektir. Bununla birlikte Şeyh Sait'in başlattığı isyanın tarihine bakıldığında Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan Musul sorununu İngilizlerle çözmeye çalıştığı bir tarihe denk geldiği görülecektir. İhsan Şerif Kaymaz'a göre bu isyanı İngilizler desteklemişlerdir. Bu destek İngilizlerin Musul konusunda ellerini güçlendirmek istemeleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Nitekim Musul konusunda İngilizlerin benimsediği bir çözüme mecbur bırakılan Türkiye Şeyh Sait'in isyanını bastırmış ve diğer ayrılıkçı veya irticai isyanlara karşı sert tedbirler almak zorunda kalmıştır.

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Atatürk'ün mirası olan inkılapların ve 6 ilkenin uygulayıcısı ve koruyucusu olmaya devam edecektir. İsmet İnönü'nün döneminde bu duruma dönemin ileri gelen yöneticilerinin veya siyasetle içli dışlı olan gazetecilerinin söylemlerinde rastlamak mümkündür. II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye savaşa fiilen girmese de büyük bir mali zorluk içine girmiş ve bu durumu hafifletebilmek için çeşitli vergiler çıkartmıştır. Bu vergiler savaş sonrası dönemde eleştirilen konulardan biri olmuş ve Halk Partisi bu konuda suçlanmıştır. Demokrat Parti

kurulduktan sonra bu vergilere yönelik eleştiriye sürdürmüş ve halkı yanına çekme çabasına girişmiştir. Halkı yanına çekme çabalarında popülist söylemlere başvuran Demokrat Parti bir bakıma Halk Partisi'ne karşı yılların biriktirdiği muhalefetin de sesi olmuştur. Nitekim bu muhalif seslerin içinde irticai özlemlere sahip grupların da olduğu görülmektedir. Bu durum Cumhuriyet tarihinde kurulan partilerde sıkça rastlanacak bir hal almıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası bunlara bir örnektir. Nitekim Demokrat Parti'den 1948 yılında ayrılan bir grubun kurduğu Millet Partisi de aşırı isteklilerin sığınağı haline gelecektir. Millet Partisi'nin içindeki aşırıların istekleri dini eğitimin arttırılması ve genele teşmil edilmesi, harf inkılabının ve şapka kanununa muhalefet emenin suç sayılmaması, birden çok kadınla evlilik gibi medeni kanunun da bahis konusu edildiği isteklerdir. Bu sebeple Atatürk ve inkılaplarına sağdık olan Millet Partililer 1953 senesinde partiden ayrılacaktır.

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada liberalleşme baş göstermiş ve Türkiye de bundan etkilenmiştir. Nitekim çok partili hayata geçiş bunun etkilerinden biridir. Türkiye'de liberalleşen havayla birlikte dini ve siyasi muhalif yayınların tekrar faaliyetlere giriştiği ve sayılarının arttığı görülmektedir. Sebilürreşad, Büyük Doğu, Serdengeçti ve İslam Dünyası gibi dergiler Halk Partisi dönemini eleştiren yayınlar yapmış, laikliğin uygulanması ve tanımı noktasında bu eleştirileri çoğalmış ve laikliğin Halk Partisi'nce dinsizlik addedildiği ifade edilmiştir. Bu söylemlere sahip isimlerin Demokrat Parti çatısı altında siyasete giriştikleri de görülmektedir. Öyle ki bunların arasında çalışmamıza konu olan medrese eğitimi almış milletvekilleri de bulunmaktadır. Bu milletvekillerinden bazıları hiçbir siyasi veya laiklik hakkında bir meclis konuşması yapmamıştır. Dini eğitim almış 16 milletvekilinden sadece 7 milletvekili laiklik ve inkılaplar hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu 7 isim (Ömer Bilen, Sadri Maksudi Arsal, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Fehmi Ustaoglu, Ahmet Gürkan, Gıyasettin Emre ve Mustafa Runyun) Halk Partisi'nin laikliği dinsizlik olarak addettiklerini, yanlış uyguladıklarını, milletin dini manevi sahadan uzaklaştırıldığını, dini baskı altında tuttuklarını iddia etmişlerdir. Diğer yandan dini eğitim almış milletvekilleri din eğitimi, din adamlarının istihdamı ve maaşları, cami ve vakıf idaresi, cami yapımı ve tamiri, dini radyo yayınları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın muhtariyeti ve vakıf idaresinin bu muhtar yapıya bağlanması gibi ortak konularda söylemlerde bulunmuşlardır. Seçildiği dönemde bu konularda konuşmasa da 1990'lar ile 2000'lerin başlarında farklı gazete ve dergilerde yazıları yayınlanan eski Muş Milletvekili Gıyasettin Emre'nin akrabaları tarafından daha sonra kitaplaştırılan "*Medreseden Meclis'e, Meclis'ten Yassıada'ya*" başlığını taşıyan kitapta Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyet kurucuları üstü örtülü olarak dinsizlikle suçlanmış, laikliğin dinsizlik olarak tatbik

edildiği belirtilmiş, bu duruma Demokrat Parti'nin son verdiğini ve laikliğin gerçek anlamıyla tatbik edildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte başta Şeyh Sait olmak üzere ayrılıkçı ve irticai isyanları, halkın haklı isyanı olarak gören ve devletin halka zülüm uyguladığını belirten Emre, bu “*zulmün*” Halk Partisi'nce uygulandığını belirtmiştir. Ayrıca yazılarında Demokrat Parti'nin manevi dayanağının Said Nursi olduğunu ve Said Nursi vefat ettikten sonra Demokrat Parti'nin de askeri müdahale sonucunda ortadan kaldırıldığını iddia etmiştir.

Laiklik Türkiye’de Osmanlı’nın miras bıraktığı düşünsel altyapının geliştirilip idealize edilmesiyle tam manasıyla Cumhuriyet kurulduktan sonra tatbik edilmeye başlanmıştır. Laikliğin uygulanışına karşı Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren küçük bir grubun isyan ettiği ve esasen bu isyanlarda ayrılıkçı bir kimlik de taşıdıkları görülmektedir. Cumhuriyet’i kuranlarsa laikliği ulus-devlet ve muasırlaşmak için önemli bir araç olarak kullanmışlardır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada komünizm tehlikesi ciddi şekilde ortaya çıkmış ve buna karşı din en büyük silah olarak kullanılmak istenmiştir. Dönemin siyasi aktörlerinin ve gazetecilerinin söylemleri incelendiğinde komünizmin laiklikle iş birliği içinde olduğu iddiasının ortaya atıldığı görülecektir. İrticai söylemlere başvuranların bu iddianın arkasına saklanarak serbestçe Halk Partisi ve inkılaplarına saldırdıkları öne sürülebilir. Laiklik, inkılaplar ve Halk Partisi’ne karşı bu denli sert ve serbest eleştirilerin yapılabilmesinin en büyük sebeplerinden birisi de dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in şu söylemleridir: “*Halka mal olmuş inkılaplar ve halka mal olmamış inkılaplar*”. En yüksek devlet erklerinden birinin bu söylemi laikliğe ve inkılaplara karşı muhalif grubun cesaretini arttırmıştır. Nitekim inkılaplardan ve laiklikten ödünler verilmesine 1946 yılından itibaren başladığını söylemek mümkündür. Bunun sebepleri çeşitli olmakla birlikte bu durum Halk Partisi’nin karşısına büyük bir rakip olarak çıkan Demokrat Parti’nin popülist söylemlerine karşı Halk Partisi’nin geliştirdiği bir siyasetin sonucu olarak görülebilir. Öyle ki 1950 öncesi faaliyetlerine başlayan ve ses getiren Tıcani Tarikatı 1950 seçimleri sonrası faaliyetlerini arttırmış Atatürk heykelleri üzerinden laiklik ve inkılaplara yönelik saldırılar düzenlemiştir. Bunun neticesinde Demokrat Parti Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun’u çıkartmıştır. Kişi adına bir kanun çıkartılamaz söylemiyle mecliste tartışmalar yaşansa da bu kanun çıkartılmıştır. Bu kanunun çıkartılmasında inkılaplar ve laiklik üzerinde hassasiyeti bulunan Celal Bayar’ın etkili olduğu söylenebilir.

Demokrat Parti bir süre sonra laiklik karşıtı söylemi kendi adına kullanmaya da başlayacaktır. Öyle ki Türk Milliyetçileri Derneği’nin Malatya Suikasti ile ilintili bulunması, suikastı düzenleyen grubun birçok cemaat yapısı ile ilişkisi olması gibi nedenler sonucunda

başlatılan kovuşturma, bu olayı kınayan yayın faaliyetleri ve Adnan Menderes'in çeşitli illerde verdiği demeçler neticesinde Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Bu iktidarca irticai faaliyetlere karşı laikliği ve inkılapları korumak için yapıldığı iddia edilen bir kanun olsa da kanundaki bazı maddeler iktidarın yani Demokrat Parti'nin kendisine karşı eleştiri ve muhalefeti susturması için elverişli bir ortam sağlayacaktır.

9, 10 ve 11'nci dönemde dini eğitim almış milletvekili sayısı 16'dır. Bunlardan birkaçı hiçbir laiklik veya inkılap karşıtı bir söylemde bulunmamış hatta diğer siyasi konularda dahi mecliste bir konuşma yapmamıştır. Dini eğitim almış Ömer Bilen, Ahmet Gürkan, Ömer Rıza Doğrul, Mustafa Runyun, Hasan Fehmi Ustaoglu, Gıyasettin Emre ve Sadri Maksudi Arsal çeşitli şekillerde laikliğe ve laikliğin uygulanışına eleştiri getirmiş, bu noktada da Halk Partisi'ni suçlamışlardır. Laikliğin tama manasıyla Demokrat Parti tarafından uygulandığını ve dine uygulanan baskının bu dönemde kalktığını ileri sürmüşlerdir.

EXTENDED ABSTRACT

English Title of Thesis

Secularism, which began in the Ottoman Empire with the Tanzimat Edict and developed with the granting of equal rights to the Ottoman people, began to be fully expressed and implemented during the Republican era. The inequality between non-Muslim and Muslim subjects in the Ottoman Empire began to change with the Tanzimat and Reform Edicts. Indeed, during the same period, Ottoman statesmen became more familiar with Europe, receiving education and publishing there. Ottoman bureaucrats, acquainted with the unique characteristics of Europe, upon their return, inspired by European progress, implemented a number of reform initiatives in the Ottoman Empire. These reforms gradually integrated secularism into both legal and daily life. Intellectuals of the period, who believed that the Reform Edict granted more rights to non-Muslims in terms of equality, warned Ottoman bureaucrats and administrators, even perceiving these reforms as the rise of the Franks. Over time, this term, "Frankization," would evolve into concepts such as atheism, de-religionization, and de-religionization. Secularism, the equality of rights and freedoms that could not be implemented in the Ottoman Empire, the chaotic situation in the country following the war years, and ultimately the establishment of a new state based on a new organization, openly introduced this concept of secularism and secured it constitutionally by being incorporated into the Constitution, which can be considered the state's most important organizational law.

Secularism was strictly enforced in the early years of the Republic. This increased the importance of the principle of secularism, as it was one of the most powerful tools to prevent a return to the past, and led to confusion regarding its application and meaning. Not long after the founding of the Republic, reactions to secularism and the Republic began to rise. Indeed, the Sheikh Said Rebellion is one of the most obvious examples of this. This situation was exploited by European nations for pragmatic purposes against Turkey. During the Sheikh Said Rebellion, Türkiye was grappling with the Mosul issue. As is well known, this rebellion weakened Turkey's position in the Mosul issue.

This study examines the situation in the country after World War II, focusing on the Republican People's Party, the founder and protector of secularism. With Turkey's transition to a multi-party system, the People's Party began to compromise on secularism. As the People's Party began to backtrack on secularism, many Islamist thinkers and publications joined Turkish political and publishing life. With the Democrat Party's rise to power, attacks on secularism intensified. This study examines the relationship between secularism, religion, and state

through the discourses of religiously educated members of parliament at the time. First, it defines secularism, the application of secularism in Islam and Christianity, and compares the two religions from a secular perspective. Before Islam, Arabs, not yet a nation, lived in tribes. Each tribe was like a separate state. Therefore, the Prophet Muhammad became both the head of religion and the head of state for the Arabs. Therefore, religious and state affairs were managed together. In Christianity, Jesus Christ was not a head of state. Because the most powerful empire of the time lived in lands under Rome, religious and state affairs were not conducted together at the time of Christianity's birth. In the Islamic and Turkish world, the unity of religion and state affairs lasted for centuries and eventually became a default situation. So much so that, as a result of the abolition of the Sultanate and Caliphate, the founders of the Republic were accused of atheism and faced rebellions. In time, as a result of the world conjuncture that emerged after World War II, some concessions were made in the implementation of secularism in Turkey. This was done especially in order to direct the votes that would have gone to rival parties in the multi-party life to itself with religious propaganda. This situation did not result in the Democrat Party in the historical process, it was only a beginning.

In our study, sources containing the names, surnames, education, professions, and life stories of the 9th, 10th, and 11th term deputies of the Turkish Grand National Assembly were identified, and from these sources, deputies with religious education were selected. This resulted in 16 names. Eleven of these 16 were deputies from the 9th term. In the 10th term, two more names were added to the four former deputies. In the 11th term, three more names were added to the previous 13, resulting in 16 deputies with religious education. In other words, the number of deputies with religious education in the 9th term was 11, and several of these continued their service in the 10th term. With the addition of two more deputies in the 10th term, the total reached 13. In the 11th term, the names of 16 deputies across three terms were obtained, including three new names. After identifying the members of parliament, their parliamentary activities and statements on secularism were analyzed, and their statements on secularism were analyzed. Furthermore, the majority of the 16 members were Democrat Party members. Therefore, the minutes of the Democrat Party Parliamentary Group were also examined, and the secularism statements of the 9th, 10th, and 11th term members of parliament were analyzed. Furthermore, a few of the 16 members had their own works or published articles in publications such as newspapers and magazines. Among these 16 members, those who had published journals, newspapers, authored works, or memoirs were identified, and by examining

sections relevant to our topic, their secularism statements were more clearly conveyed. Furthermore, the memoirs, diaries, and authored works of some members of parliament who served in the 9th, 10th, and 11th terms were examined, and these works were searched for references to the 16 members and their statements on secularism. As a result of all of them, the secularism discourse of 16 names and their perspectives on the principles and reforms of the Republic have been explained in our study.

Our aim in this study is to convey the perspectives from which the principle of secularism has been criticized, its meaning given, and its primary area of application, as determined by individuals. Following this, the meaning and importance of secularism in turkey are explained, and it is stated that this principle is one of the cornerstones of the republic. However, this foundation has been shaken over the years, and its strength has been tested by assigning different meanings to it. secularism has been understood and perceived differently by the turkish people, intellectuals, and politicians. Our study reveals the perspectives of religiously educated members of parliament from the 9th, 10th, and 11th terms on the principle of secularism and conveys the criticisms they developed through their discourses.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

CBDAB, CA, 10_9_0_0_38_115_2
CBDAB, CA, 10_9_0_0_47_138_2
CBDAB, CA, 30_01_0_0_44_259_6
CBDAB, CA, 30_10_0_0/79_524_29
CBDAB, CA, 30_10_0_0_9_53
CBDAB, CA, 30_10_0_0_9_53_18
CBDAB, CA, 30_10_0_0_9_53_18
CBDAB, CA, 30_10_00_44_284_19
CBDAB, CA, 30_10_00_56_374_9
CBDAB, CA, 30_11_1_0_267_32_18
CBDAB, CA, 30_11_1_0_307_32_19
CBDAB, CA, 30-10-0-0-5-27-15
CBDAB, CA, 30-10-0-0-77-511-2
CBDAB, CA, 44979_218372_73
CBDAB, CA, 44979_218372_73_12

2. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

CHP Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor, 30 Kasım 1951

CHP Yedinci Büyük Kurultay, Kasım 1947

Cumhuriyetçi Millet Partisi Programı, 1954

Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanakları

Demokrat Parti Programı 1946

Demokrat Parti Tüzüğü

Demokrat Parti Tüzük ve Tutanağı, Doğu Matbaası, Ankara 1949

Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı

İslam Demokrat Partisi Esas Programı, Teknik Basımevi, İzmir 1952

Kanunlar Dergisi

Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011

Millet Partisi Program ve Tüzük, 1948

Milletvekili Mazbata ve Tanıtma Formları

Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

Yassıada Broşürü, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul Ekim-1960

3. Süreli Yayınlar

3.1. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Halkçı

Hizmet

İkdam

Son Posta

Tan

Ulus

Vakit

Yeni Gazete

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Yeni Ulus

Zafer

3.2. Dergiler

Akis

Büyük Doğu

Çınaraltı

İslam Dünyası

Memleket Sesi

Sebilürreşad

Selamet

Serdengeçti

4. Günlük ve Hatıralar

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul Türkiye: İletişim Yayınları, 2021.

Ağaoğlu, Samet. *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, İstanbul Türkiye: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Alican, Ekrem. *Günlükler 1956-1966*, İstanbul Türkiye: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

Alican, Ekrem. *Günlükler 1954-1956*, İstanbul Türkiye: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Atatürk, M. K., *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz.: Korkmaz, Zeynep. Ankara Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018

İnan, Afet. *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara Türkiye: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Kılıç, Ali. “Kılıç Ali'nin Serbest Fırka Anıları”, Yay. Haz. Gürsoy Naskali, E., *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, İstanbul Türkiye: Doğan Kitap, 2015, 81-95.

Koraltan, Refik. *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar DP'nin Kurucusu Anlatıyor*, İstanbul Türkiye: Timaş Yayınları, 2013.

Okyar, Ali. Fethi. “Serbest Fırka Anıları”, Yay. Haz. Okyar, O., Seyitdanlıoğlu, M., *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

5. Telif-Tetkik Eserler, Makaleler ve Ansiklopediler

5.1. Kitaplar

Abdürrezzak, Ali. *İslamiyet ve Hükümet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023.

Ahmad, Feroz., Ahmad, Bedia. Tugay. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, İstanbul, Türkiye: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.

Ahmad. Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, İstanbul Türkiye: Hil Yayın, 2015.

Akçura, Yusuf. *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2015.

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2016.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul Türkiye: İş Bankası Kültür Yayınları, 2024.

Armaoğlu, Fahir. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2019.

Armaoğlu, Fahir. *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2022.

Arsal, Sadri. Maksudi. “Teokratik Devlet ve Laik Devlet”, *Tanzimat*, 59-95. İstanbul Maarif Matbaası, 1940.

Arsal, Sadri. Maksudi. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2022.

Arslan, Zühtü. *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. DÖNEM 1957-1960*, Ankara Türkiye: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, C. 3, 2011.

Ateş, Sinan. *Türkiye'de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2019.

Ateş, Toktamış. *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik*, Ankara Türkiye: Ümit Yayıncılık, 1994.

Aysal, Necdet. “Atatürk Döneminde İç Politika”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: Ertan, Temuçin Faik, 161-189. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.

Azak, Umut. *Türkiye'de Laiklik ve İslam*, İstanbul Türkiye: İletişim Yayınları, 2019.

Baban, Cihat. *Politika Galerisi*, İstanbul Türkiye: Timaş Yayınları, 2009.

Başgil, Ali Fuat. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul Türkiye: Yağmur Yayınevi, 2019.

Başgil, Ali Fuat. *Din ve Laiklik*, İstanbul Türkiye: Yağmur Yayınları, 2020.

Bayur, Yusuf H. *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, c. 1, k. 2, 1991.

- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, c. 3, k. 3, 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, c. 3, k. 4, 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, c. 1, k. 1, 1991.
- Berkes, Niyazi. *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul Türkiye: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Binark, İsmet. *Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem 1943-1946*, Ankara Türkiye: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, C. 1, 2009.
- Comte, Auguste. *İslamiyet ve Pozitivizm*, İstanbul Türkiye: Dergah Yayınları, 2017.
- Çağatay, Neşet. *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Türkiye: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağatay, Neşet. *Güncel Konular Üzerine Makaleler*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, 1994.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. DÖNEM 1931-1935*, Ankara Türkiye: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1996.
- Çufalı, Mustafa. *Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, Ankara Türkiye: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, C. 3, 2012.
- Daver, Bülent. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Layiklik*, Ankara Türkiye: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları (Son Havadis Matbaası), 1955.
- Davison, Roderic. H. *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, İstanbul Türkiye: Alfa Yayınları, 2016.
- Demirli, Aynur. *Demokrat Parti ve Laiklik*, İstanbul Türkiye: NotaBene Yayınları, 2020.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Ana Davalarımız Ana Prensiplerimiz*, İstanbul Türkiye: Marifet Basımevi, 1949.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, İstanbul Türkiye: Kabalcı Yayınevi, C. 1, 2003.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul Türkiye: Kabalcı Yayıncılık, 2014.
- Emre, Gıyasettin. *Medreseden Meclis'e Meclis'ten Yassıada'ya*, İstanbul Türkiye: Kent Yayınları, 2006.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul Türkiye: Eser Matbaası, C. 5, 1977.
- Erhat, Azra. *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Erikan, Celal. *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Türkiye: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (TTK Basımevi), C. 1, 1953.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul Türkiye: Yordam Kitap, 2017.
- Ertan, Temuçin Faik. "Atatürk İlkeleri", Ertan, T. F.(Editör), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara Türkiye: Siyasal Kitabevi, 2014, 239-259.
- Gerwart, Robert. *Mağluplar Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi? 1917-1923*, İstanbul Türkiye: Doğan Kitap, 2016.
- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul Türkiye: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi III 1920 Üçüncü Meşrutiyet-Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Goloğlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930 Devrimler ve Tepkiler*, İstanbul Türkiye: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Goloğlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, İstanbul Türkiye: İş Bankası ve Kültür Yayınları, 2021.
- Gökarp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Gökarp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Gökberk, Macit. *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, İstanbul Türkiye: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.
- Göyünç, Nejat. *Atatürk ve Milli Mücadele*, İstanbul Türkiye: Emek Matbaası, 1984.
- Günay, Ünver. Güngör, Harun. Ecer, A. Vehbi. *Laiklik, Din ve Türkiye*, Ankara Türkiye: Adım Yayınları, 1997.
- Gürkan, Ahmet. *Mebusluğum: BMM'de İki Devre*, İstanbul Türkiye: Fakülteler Matbaası, 1960.
- Gürkan, Ahmet. *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, İstanbul Türkiye: Fakülteler Matbaası, 1965.
- Gürkan, Ahmet. *50. Yıl Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 1919-1973*, Ankara Türkiye: Güneş Matbaacılık, 1973.
- İnalçık, Halil., Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- İnan Afet. (Mustafa Kemal). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara Türkiye: TTK Yayınları, 2020.
- İnan, Afet. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara Türkiye: TTK Yayınevi, 2020.
- İnan, Arı., Parmaksızoğlu, İsmet. (2020). *Düşünceleriyle Atatürk*, Ankara Türkiye: TTK Yayınevi, 2020.
- İstatistik Göstergeler (Statistical Indicators) 1923-2009*, Ankara Türkiye: TÜİK Matbaası, 2010.
- Jaeschke, Gotthard. *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, 1990.
- Kaçmazoğlu, Bayram. *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, İstanbul Türkiye: Doğu Kitabevi, 2012.
- Kansu, Mazhar. Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara Türkiye: TTK Basımevi, C. 2, 1986.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Türkiye: Timaş Yayınları, 2017.
- Kayalı, Kurtuluş. *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul Türkiye: İletişim Yayınları, 2018.

- Kaymaz, İhsan Şerif. *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, İstanbul Türkiye: Kaynak Yayınları, 2014.
- Kaynar, Mete Kaan, Kalkan, Nurettin. *Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, Ankara Türkiye: TBMM Basımevi, 2022.
- Kılıç, Murat. *Allah, "Vatan, Soy, Milli Mukaddesat" Türk Milliyetçiler Derneği 1951-1953*, İstanbul Türkiye: İletişim Yayınları, 2016.
- Kışlalı, Ahmet. Taner. *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İstanbul Türkiye: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.
- Korlaelçi, Murtaza. *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İstanbul Türkiye: İnsan Yayınları, 1986.
- Köse, İsmail. *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2021.
- Küçük, Hülya. *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul Türkiye: Kitap Yayınevi, 2003
- Kürkçüoğlu, Ömer. *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara Türkiye: İmaj Yayınevi, 2006.
- Lewis, Bernard. *Hata Neredeydi? Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2022.
- McMeekin, Sean. *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, İstanbul Türkiye: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Mumcu, Ahmet. *Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri*, Ankara Türkiye: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007.
- Mumcu, Uğur. *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*, Ankara Türkiye: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, 2020.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2019.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*, Ankara Türkiye: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, 2010.
- Öke, Mim Kemal. *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul Türkiye: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991.
- Özek, Çetin. (?). *Devlet ve Din*, İstanbul Türkiye: Ada Yayınları, (?).
- Özek, Çetin. *Türkiye'de Laiklik: Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İstanbul Türkiye: Baha Matbaası, 1962.
- Öztürk, Kazım. *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. DÖNEM 1950-1954*, Ankara Türkiye: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, C. 7, 1999.
- Öztürk, Kazım. *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. DÖNEM 1954-1957*, Ankara Türkiye: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, C. 2, 2000.
- Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, İstanbul Türkiye: İnkılap Kitabevi, 2015.
- Runyun, Mustafa. *Milli Varlığımızı Yalnız İslam Adetlerine Bağlı Kalmakla Yaşatabiliriz!*, İzmir Türkiye: 1959.
- Safa, Peyami. *Din, İnkılap, İrtica*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2019
- Said Halim Paşa. *Buhranlarımız ve İçtimai Hayatımız*, İstanbul Türkiye: Çağdaş Kitap, 2021.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara Türkiye: TTK Yayınevi, c. 2, 1994.

- Tanilli, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası VI. Cilt 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında*, İstanbul Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- TBMM Albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980, Ed. Yıldırım S., Zeynel B. K. Ankara Türkiye: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.
- Topçu, Nurettin. *Bergson*, İstanbul Türkiye: Dergah Yayınları, 2019.
- Tunaya, Tarık. Zafer. *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2023.
- Turan, Osman. *Türkiye’de Manevi Buhran Din ve Laiklik*, İstanbul Türkiye: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Turan, Şerafettin. *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara Türkiye: TTK Yayınları, 2019.
- Unat, Kadri. “Atatürk Sonrası Türkiye”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör Ertan, Temuçin Faik, Ankara Türkiye: Siyasal Kitabevi, 2014, 259-301.
- Uyar, Hakkı. *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, İstanbul Türkiye: Doğan Kitap, 2017.
- Üçok, Bahriye. *Atatürk’ün İzinde Bir Arpa Boyu*, İstanbul Türkiye: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Ülken, Hilmi. Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul Türkiye: İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Wiest, Andrew. *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul Türkiye: Kronik Kitap, 2022.
- Yetkin, Çetin. *Karşı Devrim (1945-50)*, Ankara Türkiye: Kilit Yayınları, 2023.
- Yurdaydın, H. G. (2013). “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”, *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Yön. Sina Akşın, İstanbul Türkiye: Cem Yayınevi (Hürriyet Gazetesi Özel Baskı), 2013, 275-345.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul Türkiye: İletişim Yayınları, 2001.
- ## 5.2. Makaleler
- Bal, F. “İktisat Tarihi Kaynağı Olarak Layihalar ve Katip Çelebi’nin Düsturu’l-Amel Adlı Eseri”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, Sayı 1, 2011, s. 45-60.
- Boyacıoğlu, R. “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, Sayı 1, 2001, s. 1-16.
- Bozkurt, C. “Bir Yahudi Aleyhtarının Anatomisi: Cevat Rifat Atilhan”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, Sayı 2, 2018, s. 102-119.
- Çeribaş, M. “Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c. 14, Sayı 36, 2021, s. 1185-1206.
- Erken, B. “Hukuki Temelde Türkiye’de Zorunlu Din Dersi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 28, Sayı 1, 2020, s. 237-263.
- Gök, H. V. “Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Büyük Doğu’nun Türk İnkılabına Bakışı (1943-1950)”, *Tarih&Gelecek Dergisi*, c. 9, sayı 1, 2023, s. 58-87.
- Güngör, S. “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 21, 2010, s. 193-208.

- Kara, M. “Tekke Eğitimi ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2008, s. 107-138.
- Kırkpınar, L. “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, Sayı 36, 2018, s. 349-359.
- Kilinçli, S. “İslam Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, Sayı 1, 2012, s. 57-87
- Öcal, M. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, Sayı 7, 1998, s. 241-268.
- Öz, A. “Besim Atalay’ın Tanrı Kitabı Adlı Meali”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı 27, 2013, s. 428-441.
- Özbulduk Kılıç, I., Kaplan, T. “Cumhuriyet Döneminde Radyo Yayıncılığının Başlaması ve Gelişimi: 1927-1950”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 64, 2023, s. 230-244.
- Polat, N. “1946 Çok Partili Dönemin Başlangıcından 1964 TRT’nin Kurulmasına Kadar Türkiye’de Radyo Yayıncılığı”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2018, s. 125-137.
- Sevim, M. “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğrenim Kronolojisi (1923’den Günümüze)”, *DEM Dergisi*, Sayı 2, 2015, s. 64-71.
- Şanver, M. “TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye’de Din Eğitimi (1946-1957)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 1996, s. 333-348.
- Tan, N. “1932’den 2012’ye Türk Dil Kurumu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 811, 2019, s. 34-57.
- Taşdöner, K. “Eskiçağ Dünyasında Tanrı-Kral İmajı Örneklemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 14, Sayı 39, 2021, s. 616-636.
- Toprak, S. V. “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi 1. Sayı, 2013, s. 171-192.
- Toprak, Z. “Cumhuriyet’in Kilit Taşı: Harf Devrimi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 118, 2003, s. 68-73.
- Yıldız, Y. “Bergsonculuğun Türkiye’ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, sayı 17, 2011, s. 331-358.

5.3. Ansiklopediler

- Acehan, A., “İbrahim Necmi Dilmen (1887-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Akandere, O., “Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Kuva-Yı Milliye Aleyhindeki Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik)”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Cilt 2, Elazığ 19-21 Ekim 2016*, Ed. Uğur, M. (2018). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara
- Arıç, A. S., “Atatürk Döneminde Kadın Hakları”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Arıç, A. S., “Şapka İnkılabı”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Başaran, S., “Dürrizade Abdullah (1869-1923)”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Bolay, S. H., “Ahmet Hamdi Akseki”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Erdemir Soydan, A., “Hasan Ali Yücel (1897-1961)”, *Atatürk Ansiklopedisi*

- Halıcı, Ş., “Yüzellilikler”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Harman, F. Ö. (2000). “İncil”, *TDV İA*, İstanbul, C. 22, S. 270-276
- İpşirli, M. (1995). “Enderun”, *TDV İA*, İstanbul, C. 11, S. 185-187
- İpşirli, M. (2003). “Medrese”, *TDV İA*, Ankara, C. 28, S. 327-333
- Karakuş, İ., “Güneş Dil Teorisi”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Karcı, E., “Son Posta Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Kaymaz, İ. Ş., “İttihat Ve Terakki Cemiyeti/Fırkası”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Özcan, A. (2001). “İttihad-ı İslam”, *TDV İA*, İstanbul, c. 23, s. 470-475;
- Özgen, Y., “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt Gezileri (1923-1938)”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Özınan, B., “Mümtaz Faik Fenik (1905-1074)”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Şensoy, S. (2008). “Mustafa Runyun (1917-1988)”, *TDV İA*, İstanbul, c. 35, s. 245-246
- Tavla, H. (2002). “Kocatepe Camii”, *TDV İA*, Ankara, C. 26, s. 141-142
- Uzun, M. İ. (1994). “Ömer Rıza Doğrul (1893-1852)”, *TDV İA*, İstanbul, c. 9, s. 489-492
- Waardenburg, J. (2007). “Protestanlık”, *TDV İA*, İstanbul, C. 34, s. 351-354
- Waardenburg, J. (2011). “Teslis” Maddesi, *TDV İA*, İstanbul, c. 40, s. 548-549
- Yazıcı, N., Yazıcı, N., “Atatürk ve Hukuk Devrimi”, *Atatürk Ansiklopedisi*
- Yıldız, H. D. (1988). “Abbasiler” Maddesi, *TDV İA*, İstanbul, c. 1, s. 31-48
- Yiğit, İ. (1995). “Emeviler” Maddesi, *TDV İA*, İstanbul, c. 11, s. 87-104
- Yiğit, İ. (2004). “Mevali” Maddesi, *TDV İA*, Ankara, c. 29, s. 424-426

6. İnternet Kaynakları

- 1876 Kanun-i Esasi; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BAn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, Erişim tarihi: 30.05.2024
- 1921 Anayasası; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1921-anayasasi/>, Erişim tarihi: 30.05.2024
- 1924 Anayasası; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi,
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, Erişim tarihi: 21.10.2024
- 1961 Anayasası; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi,
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/>, Erişim tarihi: 12. 04. 2025
- Anıtkabir; https://www.anitkabir.tsk.tr/02_insaasi/insaasi.html, Erişim tarihi: 1.10.2024
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi internet sitesi; <http://www.divinity.ankara.edu.tr/tarihce/>, Erişim tarihi: 31.08.2024
- Dilin Türkçeleştirilmesi”, Milli Eğitim Bakanlığı;
<https://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilar/dil.htm>, Erişim tarihi: 31.07.2024

İkinci Maarif Şurası, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Daire Başkanlığı, <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>, Erişim tarihi: 31.07.2024

İlteriş”, TDK, Kişi Adları Sözlüğü; <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 07.04.2024

Samsun Mahkemesi Müdafaatı ve Büyük Cihad Gazetesi”, Samsun Araştırma Kültür ve Eğitim Vakfı; <https://sakev.org/-samsun-mahkemesi-mudafaati-ve-buyuk-cihad-gazetesi-tr-123.html>, Erişim tarihi: 31.08.2024

Tarım, Z., “Enderun”, Tübitak Ansiklopedi; <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/enderun>, Erişim tarihi: 15.10.2024

Türk Ceza Kanunu’nun bu maddesi “*Hürriyet Aleyhinde İşlenen Cürümler*” kısmının “*Din Hürriyeti Aleyhinde Cürümler*” başlığıyla ilgilidir: “765 Sayılı Türk Ceza Kanunu (*Mülga*)”, *Lexpera Hukuk Bilgi Sistemi*; <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/turk-ceza-kanunu-765>, Erişim tarihi: 10.05.2025

Türkiye’de Ünlü Masonlar; Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası, <https://www.mason.org.tr/turkiyede-unlu-masonlar>, Erişim tarihi: 9.02.2025

ÖZGEMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad : ATEŞ, Berkay Barış

ORCID : 0009-0007-8082-0082

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet

Yüksek Lisans

Ankara HBV Üniversitesi
Türkiye Cumhuriyeti 2025
Tarihi

Lisans

Ankara Üniversitesi Dil-
Tarih ve Coğrafya 2021
Fakültesi Tarih Bölümü

